DAUGAVPILS UNIVERSITĀTE
HUMANITĀRĀ FAKULTĀTE

VALODA – 2012

Valoda dažādu kultūru kontekstā

Zinātnisko rakstu krājums
XXII

DAUGAVPILS UNIVERSITĀTES
AKADĒMISKAIS APGĀDS "SAULE"
2012

VALODA – 2012. Valoda dažādu kultūru kontekstā. Zinātnisko rakstu krājums XXII. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds "Saule", 2012. 476 lpp.

Rakstu krājumā **"Valoda – 2012. Valoda dažādu kultūru kontekstā"** apkopoti zinātniskie raksti, kuros atspoguļoti Humanitārās fakultātes XXII zinātnisko lasījumu referātu materiāli.

Krājumā iekļauti raksti par latviešu, lietuviešu, krievu, angļu, vācu u.c. valodas dažādu līmeņu parādībām: diahroniskie, areālie, sinhroniskie un kontrastīvie pētījumi, tulkošanas, lingvokulturoloģiskie un sociolingvistiskie jautājumi.

Visus iesniegtos rakstus novērtē un akceptē recenzenti.

Redakcijas kolēģija

Ludmila BOGDANOVA (Maskavas Valsts universitāte), Dirks BALDESS (Zārlandes Universitāte), Alvīds BUTKUS (Vītauta Dižā Universitāte), Ina DRUVIETE (Latvijas Universitāte), Zaiga IKERE (Daugavpils Universitāte), Nataļja JUNDINA (Daugavpils Universitāte), Genovaite KAČUŠKIENE (Šauļu Universitāte), Jelizaveta KOSTANDI (Tartu Universitāte), Anatolijs KUZŅECOVS (Daugavpils Universitāte), Valentīna MASLOVA (Vitebskas Valsts universitāte), Vilma ŠAUDIŅA (Daugavpils Universitāte).

Atbildīgā redaktore

Svetlana POLKOVŅIKOVA (Daugavpils Universitāte).

Redakcijas adrese

Humanitārā fakultāte
Vienības ielā 13
Daugavpils, LV-5400
e-pasts hf@du.lv

ISSN 1691-6042
ISBN 978-9984-14-601–0
© Daugavpils Universitāte, 2012

LANGUAGE 2012. Language in Various Cultural Contexts. Collection of scientific articles XXII. Daugavpils: Daugavpils University Academic Press "Saule", 2012. 476 p.

"Language 2012. Language in Various Cultural Contexts" contains research articles that were presented at the XXIInd Scientific Readings of the Faculty of the Humanities.

This selection is devoted to phenomena of various levels in Latvian, Lithuanian, Russian, English, German etc. languages, and represents works in diachronic, areal, synchronic and contrastive linguistics. It also includes the issues on the research carried out into lingvo-cultural and sociolinguistic fields.

All articles are submitted and assessed by our referees before being accepted for publication.

Editorial Board

Ludmila BOGDANOVA (Lomonosov Moscow state University), Dirk BALDES (Saarbrücken Universität des Saarlands), Alvydas BUTKUS (Vytautas Magnus University), Ina DRUVIETE (Latvian University), Zaiga IKERE (Daugavpils University), Natalja JUNDINA (Daugavpils University), Genovaitė KAČIUŠKIENĖ (Šiauliai University), Elizaveta KOSTANDI (Tartu University), Anatoly KUZNECOV (Daugavpils University), Valentina MASLOVA (Vitebsk University), Vilma ŠAUDIŅA (Daugavpils University).

Editor

Svetlana POLKOVNIKOVA (Daugavpils University).

Editorial Address

Humanitārā fakultāte
Vienības ielā 13
Daugavpils, LV-5400, Latvia
e-pasts hf@du.lv

Saturs / Contents

DIAHRONIJA UN AREĀLIE PĒTĪJUMI

Brigita BUŠMANE. Leksēma *aste* latviešu valodā (Lexeme *aste* in Latvian) 13

Елена КОРОЛЕВА. Междометия в говорах старообрядцев Латгалии (Interjections in Latgalian Dialects of Old Believers) 19

Kristīne KUŅICKA. Mēbeļu nosaukumi Latgales poļu valodā (Furniture Denominations in the Language of Latgalian Poles) 25

Елена МАТЕЙКОВИЧ. Этимология словообразовательного гнезда глагола *куля́ться* в русских говорах Латгалии (The Etymology of Word Formation of the Verb *куля́ться* in Russian Dialects of Latgale) 31

Regina RINKAUSKIENĖ. Vietininkų vartojimas XIX amžiaus raštuose rytų aukštaičių tarme (The Usage of Locatives in 19th Century Texts Written in Eastern Aukštaitian Dialect) 38

Elga SKRŪZMANE. Manceļa *debesis*: frazeoloģismi "Postillā". I (Phraseological Units with *debes*(*i*)*s* 'Heaven' in Georg Manzel's "Lang-gewünschte Lettische Postill") 45

Anna STAFECKA. Kalmes *(Acorus calamus)* nosaukumi *Latviešu valodas dialektu atlantā* (Names for *Acorus calamus* in *The Dialectal Atlas of Latvian*) 51

Inguna TEILĀNE. Emocionāli ekspresīvie vārdi „Kalupes izloksnes vārdnīcā" (Emotive Words in "Dictionary of Kalupe Sub-Dialect") 59

Татьяна ВЛАСОВА. Устойчивые словосочетания в Статутах Великого княжества Литовского (1529, 1566, 1588) (Set Phrases in Statutes of Grand Duchy of Lithuania (1529, 1566, 1588)) 68

KONTRASTĪVIE PĒTĪJUMI UN TULKOŠANAS JAUTĀJUMI

Sintija BLUMBERGA. Jāņa Paklona devums tulkojumzinātnes attīstībā Latvijā (The Contribution of Jānis Paklons into the Development of Translation Science in Latvia) 77

Jana BUTĀNE-ZARJUTA. Pētījumi latviešu un krievu antroponīmikā (Studies of Latvian and Russian Person Names) 84

Monta FARNESTE. Organization of Argumentative Essays in Latvian and English (Argumentatīvo eseju struktūra latviešu un angļu valodā) 89

Nedas JURGAITIS. Einige Aspekte der Konzeptualisierung der Krise im Deutschen und Litauischen (Some Aspects of the Conceptualization of Crisis in German and Lithuanian) 96

Елизавета КОСТАНДИ. Прагматика атрибутивных словосочетаний: проблемы перевода (Pragmatics of the Attributive Word-Combinations: Problems of Translations) 104

Dace LIEPIŅA. Types of Equivalence in the Transfer of Legal Terminology from Latvian into English (Ekvivalences veidi juridisko terminu pārnesē no latviešu valodas angļu valodā) 110

Ilze OĻEHNOVIČA. Phraseological Terminology in Latvian and English Linguistics (Frazeoloģijas terminoloģija latviešu un angļu valodniecībā) 116

Diāna RUBENE. Leksēmu "ilgas" un "ilgoties" semantiskā analīze Januša Višņevska romānā "Vientulība tīmeklī" un tā tulkojumā latviešu valodā (The Semantic Analysis of the Lexemes "longing" and "to long for" in Yanush Vishnevsky's Novel "Loneliness in the Net" and Its Translation in Latvian) 126

Māra VALPĒTERE. Leksiskie un sintaktiskie atkārtojumi latviešu un norvēģu sarunvalodā (Lexical and Syntactic Repetitions in Spoken Latvian and Norwegian) 134

Jānis VECKRĀCIS. Josifa Brodska dzejoļi atdzejojumos latviešu un angļu valodā: frazeoloģismu funkcionāli semantiskā ekvivalence (Translations of Joseph Brodsky's Poems into Latvian and English: Functional and Semantic Equivalence of Phraseologisms) 141

SINHRONIJA: FONĒTISKAIS UN GRAMATISKAIS ASPEKTS

Laimutė BUČIENĖ. Atributiniai vietos junginiai (Attributive Word Phrases of Place in Lithuanian) 150
Vida ČESNULIENĖ. Laiko konjunkcija mokslinio ir publicistinio stiliaus tekstuose (Temporal Conjunction in the Texts of Scientific and Publicistic Style) 158
Vidas KAVALIAUSKAS. Dėl lietuvių kalbos paprastųjų daiktavardžių *dumblas, gandras, rakandas, urvas* kirčiavimo realiosios vartosenos (On Actual Usage of Accentuation of Lithuanian Simple Nouns *dumblas, gandras, rakandas, urvas*) 165
Анатолий КУЗНЕЦОВ. Русское *не надо*: прагматический аспект (Russian *не надо*: pragmatical aspect) 173
Regīna KVAŠĪTE. Lietuvas un Latvijas vietvārdu atveides gramatiskie aspekti (Grammatical Aspects of Rendering Lithuanian and Latvian Toponyms) 182
Inga LAIZĀNE. Akuzatīvs latviešu valodas kā svešvalodas apguvē (Accusative Case in Acquisition of Latvian as Second Language) 194
Anda MEISTERE. Lietvārda dzimtes izpratne pirmās paaudzes latviešu valodas mācībgrāmatās (Comprehension of Genders of Nouns in the First Generation of Latvian Language Text Books) 204
Veronika RUŽA. Latviešu valodas daļēji lokāmā divdabja un nelokāmā divdabja ar *-ot(ies)* veidotās reduplikatīvās konstrukcijas (Reduplicative Constructions Created by Means of the Partially Declinable Participle and the Indeclinable Participle Ending in *-ot(ies)* in Latvian) 210

Валентина ЩАДНЕВА. Морфема *-ся* как свидетельство внутриязыкового взаимодействия лексической семантики и грамматических категорий (The Morpheme *-ся* as Evidence of Intralinguistic Interaction Between Lexical Semantics and Grammatical Categories) 216
Dzintra ŠULCE. Lielie sākumburti latviešu valodā: vēsturiskais aspekts (Capital Letters in the Latvian Language: The Hictorical Aspect) 223
Jurga TRIMONYTĖ BIKELIENĖ. „Lietuvių liaudies dainyno" refrenų struktūra (Lithuanian Folk Songbook Refrain Structure) 230

SINHRONIJA: LINGVOKOGNITĪVAIS, LINGVOKULTUROLOĢISKAIS UN SOCIOLINGVISTISKAIS ASPEKTS

Teresė ALEKNAVIČIŪTĖ. Multimodality: A Theoretical Overview (Multimodalumas: teorinė apžvalga) 238
Natalja CIGANKOVA, Zigrīda VINČELA. Specialised Corpora Structural and Functional Variability in Sociolinguistic Studies of Variation in English (Specializēto korpusu strukturālā un funkcionālā variabilitāte angļu valodas variatīvuma sociolingvistiskajā izpētē) 246
Ona Laima GUDZINEVIČIŪTĖ. Lietuvių kalbos *substantiva communia* kalbos etiketo požiūriu (Language Etiquette Aspects of Lithuanian *Substantiva Communia*) 257
Nataļja JUNDINA. Zur Geschichte des Fremdwortbegriffes (Of the Term Foreign Word History) 264
Kerttu KIBBERMANN. English in the Education Systems of Estonia and Latvia: An Overview of Language Attitudes of Students (Angļu valoda Igaunijas un Latvijas izglītības sistēmā: ieskats studentu attieksmēs) 272
Elīna KRASOVSKA. Metonīmijas mijiedarbība ar citiem tropiem: I Vispārējo latviešu dziesmu svētku plakāts (Metonymy in Interaction with Other Tropes: The Poster of the First Latvian National Song Festival) 279

Виктория НАВИЛЬ-КАПУСТИН. Влияние двуязычия на спонтанную речь русскоязычных эмигрантов дальнего зарубежья (The Impact of Bilingualisms on the Spontaneous Speech of Russian Speaking Émigrés of Distant Countries) 295
Lina MURINIENĖ. Lithuanian Language Etiquette: Inherited and Borrowed Greetings and Farewell Formulas (Lietuviešu valodas etiķete: mantotās un aizgūtās sasveicināšanās un atvadīšanās formulas) 303
Наталья НОВОСПАССКАЯ. Свадебная коммуникация в русской и сербской лингвокультурах (Wedding Communication in Russian and Serbian Linguo-Cultures) 311
Галина СЫРИЦА. О вербализации эмоционального концепта «Радость» в русском языке (The Verbalization of Emotional Concept "Joy" in the Russian Language) 317
Jeļena TRETJAKOVA. Metaphor Study: Cognitive Linguistic Approach (Metaforas izpēte: kognitīvās lingvistikas pieeja) 326
Ирина ВЫСОЦКАЯ. Способы трансформации прецедентных феноменов в современном русском медийном и рекламном тексте (Ways to Transform Precedent-Related Phenomena in Modern Russian Media and Advertising Texts) 335

SINHRONIJA: LEKSISKAIS, SEMANTISKAIS UN STILISTISKAIS ASPEKTS

Ирина ДИМАНТЕ. Магия слов: создание эффективной коммуникации (The Magic of Words: Efficient Communication) 342
Hans-Harry DRÖßIGER. „*Es war einmal...*" – Grimms Märchen und die interkulturelle Kommunikation ("*Once upon a time...*" – Grimm's Fairy Tales and the Intercultural Communication) 352
Елена ГОРЕГЛЯД, Ольга КУЛИЕВА. Речевые штампы и клише в русскоязычной периодической печати Беларуси (Speech Stereotypes and Clichés in the Russian-Speaking Periodical Press of Belarus) 363

Александр ГРИЩЕНКО. Термин *россияне* в современной русской речи: семантический и прагматический аспекты (The Word *Rossiyane* in Contemporary Russian Speech: The Semantic and Pragmatic Aspects) 369
Jeļena JERMOLAJEVA. Jauniešu literārā daiļrade krievu valodā (Youth's Creative Writing in Russian: Professional Support) 375
Genovaitė KAČIUŠKIENĖ, Irena KRUOPIENĖ. Leksikos ypatumai Mykolo Karčiausko poezijoje (Lexical Characteristics of Mykolas Karčiauskas' Poetry) 382
Velga LAUGALE. Pirmsskolas izglītības iestāžu simboliskie nosaukumi (Symbolic Names of Preschool Educational Institutions) 390
Nijolė LITEVKIENĖ. Anatomical Terms in J. Basanavičius' Manuscript and *Medega musu tautiszkai vaistinykystai* (Anatomijos terminai J. Basanavičiaus rankraštyje ir *Medega musu tautiszkai vaistinykystai*) 397
Ilga MIGLA. Frazeoloģismi Viļa Lācīša romānā „Stroika ar skatu uz Londonu" (Phraseological Units in the Novel by Vilis Lācītis "Stroika ar skatu uz Londonu") 410
Živilė NEMICKIENĖ. Ambiguity of Temporal Adverbials in Written Form of the Language (Dviprasmiškumo faktorius laiko prieveiksmiuose rašytinėje kalboje) 416
Наталия ПЕРФИЛЬЕВА. Промежуточные категории в лексике современного русского языка (Intermediate Categories in Modern Russian Lexicon) 520
Галина ПИТКЕВИЧ. Индивидуальные спортивные прозвища (Individual Sports Nicknames) 432
Svetlana POLKOVŅIKOVA. Valodniecības rakstu nosaukumi (Titles of Articles in Linguistics) 440
Irita SAUKĀNE. Okazionālismi dažos Latvijas radio raidījumos: semantiski derivatīvais aspekts (Occasionalisms in Some Latvian Radio Programmes: Semantically Derivative Aspect) 447
Olga SHOSTAKA. The Relationship between Language and Literary Context in Some of Ernest Hemingway's Short Stories (Saikne starp valodu un literāro kontekstu dažos Ernesta Hemingveja īsstāstos) 454

Valentīna TAĻERKO. Die Gestaltung des Dialogs im frühen prosaischen Schaffen von Th. Storm (The Formation of the Dialoque in the Early Prose of Th. Storm) 462
Vidas VALSKYS. Vietininko vartosenos religinio pobūdžio tekstuose ypatumai (Usage Peculiarities of the Locative Case in Religious Texts) 470

Brigita BUŠMANE
(LU Latviešu valodas institūts)

Leksēma *aste* latviešu valodā

Atslēgvārdi: *leksika, semantika, izloksne, lietojums*

Somatiskā leksika, t. i., vārdi, kuri apzīmē kādu cilvēka vai dzīvnieka ķermeņa daļu, pētniekiem ir saistoša vairāku iemeslu dēļ: 1) tā pārstāv vienu no vecākajiem leksikas slāņiem, 2) tai (it īpaši izloksnēs) raksturīgs semantisks sazarojums, 3) ķermeņa daļu nosaukumi bieži sastopami stabilajos vārdu savienojumos, frazeoloģismos, toponīmos. Latviešu valodniecībā līdz šim plašāk ir pētīti vietvārdi ar komponentu *aste* [Laumane 1987, Rapa 2008, Rapa 2011], frazeoloģismi ar vārdu *acs* [Kagaine, Raģe 2003], balstoties uz folkloras un valodas materiāliem, apzināta un atklāta vārda *kāja* daudznozīmība un funkcionēšana dažādās sfērās, apkopoti mājvārdi, uzvārdi, augu, dzīvnieku, personu, priekšmetu un citi nosaukumi ar šo vārdu [Laumane 2011], kā arī atsevišķi pētījumi veltīti saliktenim *mārkāja* [Laumane 1995] un frazeoloģismam *iet uz lelles kāju* [Laumane 2004].

Vārds *aste* ietilpst mantotajā leksikas slānī. J. Endzelīns to nedroši saistījis ar *ass* 'scharf', sl. *ostъ,* liet. *ãšutas, ãšatas* 'eine Pferdehaar vom Schweif' u. c. [ME I 145]. K. Karulis, balstoties arī uz dažu citu valodnieku atziņām, pieļauj, ka, iespējams, vārdam *aste* ir cita cilme: no ide. **ost(h)-* 'kauls', norādot uz iespējamo vārda nozīmes attīstību: 'kauls' → 'astes kauls (kauli)' → 'aste' [sk. LEV I 80–81].

Lietvārds *aste* kā literārajā valodā, tā izloksnēs ir polisēmisks. Literārās valodas vārdnīcās [LLVV I 333, LVV 100, MLVV] vērojamas nelielas atšķirības nozīmju resp. nozīmju nianšu izkārtojumā un skaidrojumā. LLVV vārdam *aste* reģistrētas divas nozīmes un trīs nozīmju nianses: 1) 'sašaurināts mugurkaula turpinājums'. // 'dažu bezmugurkaulnieku ķermeņa pakaļējā daļa (arī nesašaurināta)'; 2) 'pakaļējā, pagarinātā daļa (piem., priekšmetam, ierīcei)'. // 'no komētas izplūstošo gāzu veidojums'. // sar. 'nobeigums, beigu daļa (piem., gājienam, kolonnai, rindai)'.

Divas nozīmes (bez nozīmju niansēm) ar atšķirīgu skaidrojumu fiksētas arī LVV: 1) 'kustīgs izaugums mugurkaula turpinājumā dzīvnieku ķermeņa pakaļējā daļā; dažu dzīvnieku ķermeņa sašaurinātā pakaļējā daļa; arī spalvu,

saru pušķis dzīvnieku ķermeņa pakaļējā daļā'; 2) 'priekšmeta sašaurinātā beigu daļa'; sar. 'nobeigums, beigu daļa (rindai, kolonnai u. tml.)'.

Nedaudz detalizētāk vārda semantiskā struktūra atklāta MLVV, kur minētas trīs nozīmes un divas nozīmju nianses: 1) 'sašaurināts mugurkaula turpinājums (dzīvniekiem)'. // 'matu sakārtojums – pakausī sasieti, nesavīti mati'; 2) 'pakaļējā, pagarinātā daļa (piem., priekšmetam, ierīcei)'; 3) sar. 'nobeigums, beigu daļa (gājienam, kolonnai, rindai)'. // 'darba daļa, kas palikusi nepadarīta, nepabeigta'.

Var secināt, ka šajās vārdnīcās otrā nozīme 'pakaļējā, pagarinātā daļa (piem., priekšmetam, ierīcei)' resp. 'priekšmeta sašaurinātā beigu daļa' ir vispārināta, par ko liecina arī šķirkļos ietvertais ilustratīvais materiāls. Bet kopš 20. gs. 70. gadiem publicētajās izlokšņu vārdnīcās šīs vispārinātās nozīmes vietā ir izdalītas atsevišķas patstāvīgas nozīmes, kā arī reģistrētas vēl citas – konkrētas – vārda *aste* nozīmes. Tāpēc tajās nozīmju skaits, salīdzinot ar minētajām vārdnīcām, ir lielāks. Tās sniedz vairākas liecības par vienu no izplatītākajiem un daudzveidīgākajiem nosaukuma pārnesumu tipiem: 'cilvēka vai dzīvnieka ķermeņa daļa' → 'priekšmets, priekšmeta daļa'.

Izlokšņu vārdnīcās resp. materiālos vārdam *aste* bez pamatnozīmes 'sašaurināts mugurkaula turpinājums' ir reģistrētas vēl šādas nozīmes resp. nozīmju nianses:

'tērpa, apģērba gabala pagarinājums mugurpusē' Vainižos [VIV I 51]. // 'tērpa pagarinājums mugurpusē; frakas pagarinātā mugurdaļa' Ērģemē [ĒIV I 102]. // 'dekoratīvs kleitas vai svārku mugurpuses pagarinājums' Kalupē [KIV I 115] u. c.;

'aušanai sagatavotu velku beigu daļa' Ērģemē [ĒIV I 102] u. c.; 'uz velku kokiem uzvilkta auduma pēdējais posms' Kalupē [KIV]; sal. Jeros (*audķklu sauc par asti, kad tuo uzgriež uz lielā buomja*) [EH I 131]);

'sašaurinātā pakaļējā daļa (piem., priekšmetam, ierīcei)' Ērģemē [ĒIV I 102]. // 'sašaurināta pakaļējā daļa (priekšmetam, zvejas rīkam)' Vainižos [VIV]. // 'zvejas rīku (tīklu) sašaurinātā daļa' Nīcā u. c.;

'mieža akots' Jeros;

'garākās spalvas putna muguras pakaļējā daļā' Ērģemē [ĒIV I 102];

'trijbriža gala koks, ar kuru to spiež pie grunts' Kalupē [KIV];

'vērpjamā ratiņa pamatdaļā iedzīts apaļš kociņš, ar kuru regulē riteņa stingrumu' Kalupē [KIV]. // 'vērpjamā ratiņa skrūve' Aglonā;

'ietaise garu koku vešanai' Džūkstē;

'senākā gludekļa daļa' Lutriņos;
'plosta pēdējā daļa' Sinolē;
'rinda', arī 'rindas beigu gals' Vainižos [VIV];
'tas, kas ir beigās; pēdējais' Nīcā;
'bērns (parasti vairāki bērni); ar bērnu saistītie pienākumi, rūpes' Ērģemē [ĒIV I 102]. // 'bērns un ar to saistītie pienākumi, rūpes' Vainižos [VIV] u. c.;
'šaura zemes (parasti pļavas) josla', piem., Ērģemē [ĒIV I 102], Stendē.

Aplūkotais materiāls tātad liecina par detalizētāku nozīmju resp. nozīmju nianšu atspoguļojumu izlokšņu leksikogrāfiskajos avotos. E. Kagaine pētījumā par semantiskajiem dialektismiem ir norādījusi, ka *„robežu noteikšana, kad konkrētais lietojums no vispārinātās nozīmes.. būtu izdalāms kā patstāvīgs leksiski semantiskais variants, ir zināmā mērā relatīva*" [Kagaine 1992: 79]. Praksē par kritēriju tiek atzīta nozīmes lietojuma stabilitāte saistījumā ar kādu konkrētu priekšmetu vai tā daļu, kā arī tas faktors, ka kādam no šiem leksiski semantiskajiem variantiem ir dialektāla termina raksturs [turpat]. Jāatzīst, ka vārdam *aste* izloksnēs ir termina raksturs – tas nosauc dažādus apkārtējās vides priekšmetus, reālijas, arī jēdzienus. Konkrēto nozīmju atspoguļojums izlokšņu vārdnīcās turklāt, kā secinājusi E. Kagaine, ir svarīgs ne tikai semantikas attīstības virzienu izpētei, bet var sniegt faktu materiālu citas ievirzes pētījumiem, piem., semantisko paralēļu veidošanās jautājumiem nominācijas procesā [turpat].

Vārds *aste* līdzīgi kā citi ķermeņa daļu nosaukumi ir bieži sastopams vietvārdos, kas pieder pie visarhaiskākajiem toponīmiem un saistāmi ar cilvēces pirmatnējo skatījumu uz pasauli [Rapa 2008: 147]. Vietvārdiem ar komponentu *aste* izvērstus pētījumus ir veltījušas valodnieces B. Laumane un S. Rapa (pēc S. Rapas aplēsēm, LU Latviešu valodas institūta vietvārdu kartotēkā ir 550 toponīmu ar šo vārdu, no tiem lielākā daļa ir pļavu nosaukumi [Rapa 2011: 266, 272, Rapa 2008: 148]). Tie sniedz detalizētu šīs fizioģeogrāfiskās leksikas grupas apskatu dažādos aspektos – galvenokārt semantiskā, areālā un statistiskā skatījumā. Piemēram, S. Rapa ir konstatējusi, ka toponīmiskā leksēma *aste* visvairāk izplatīta Kurzemē, īpaši dziļajās lībiskā dialekta izloksnēs, un pieļauj, ka varbūt šis vietvārdu komponents latviešu valodā vismaz daļēji nostiprinājies somugru valodu ietekmē [Rapa 2008: 154–155].

Leksikogrāfiskā skatījumā uzmanību saista S. Rapas atziņa, ka, analizējot onomastiskās vārdkopas un salikteņus, kā arī vietvārdu vākšanas

ekspedīcijās iegūtos komentārus, atklājās vairākas leksēmas *aste* nozīmes nianses jeb sēmas, kas nav minētas LLVV vārda *aste* nozīmju skaidrojumā. S. Rapa ir konstatējusi toponīmiskās leksēmas *aste* astoņas sēmas, norādot, ka viena no tām saistīta ar vārdnīcās doto sekundāro vārda *aste* nozīmi – 'gals, pakaļējā, attālākā daļa' [Rapa 2008: 149–150]. Šo sēmu, kā liecina izlokšņu dotumi, ietver arī dažas apelatīva nozīmes resp. nozīmju nianses, piem., 'aušanai sagatavotu velku beigu daļa', 'plosta pēdējā daļa', 'rindas beigu gals'. Izlokšņu leksika atklāj arī S. Rapas minēto sēmu 'garš' (sal., piem., 'tērpa, apģērba gabala pagarinājums mugurpusē', 'garākās spalvas putna muguras pakaļējā daļā'), kā arī sēmu 'šaurs' (sal., piem., 'sašaurinātā pakaļējā daļa (piem., priekšmetam, ierīcei)', 'zvejas rīku sašaurinātā daļa'). Tātad semantiskā aspektā izloksnēs reģistrētajām vārda *aste* nozīmēm atbilsmes var rast onomastiskajā materiālā. Šī atziņa savukārt ir vēl viens arguments nepieciešamībai izlokšņu vārdnīcās atspoguļot konkrētās vārda nozīmes.

Ar komponentu *aste* izloksnēs ir fiksētas daudzas stabilas vārdkopas, arī salikteņi, kas apzīmē konkrētus priekšmetus, parādības, jēdzienus, piem., *astes ugune* (arī *pleģis*) 'apgaismošanas ietaise – pie neliela dēlīša piestiprināts vējlukturis, ko novieto jūrā izmestas zvejas tīklu virknes (jedas) beigās' Nīcā, *astes zvaigzne* 'komēta' Kazdangā, Kursīšos, Nīcā, Stendē u. c., *cūku aste* 'vienkāršs audekls' Pālē.

Vārds *aste* kā literārajā valodā, tā izloksnēs sastopams vairākos augu nosaukumos. Pēc I. Ēdelmanes un Ā. Ozolas apkopotajiem materiāliem [Ēdelmane, Ozola 2007: 18; 2003; piebilstams, ka šajā apkopojumā ietverti rakstu avotos reģistrētie augu nosaukumi, kā arī I. Ēdelmanes vākumi izloksnēs], tas ir konstatēts piecos augu nosaukumos. Latviešu izlokšņu leksikas kartotēkā sastopami vēl citi augu nosaukumi ar komponentu *aste*.

Vārds *aste* ir izplatīts arī frazeoloģismos (to skaits izloksnēs sniedzas pāri 50), kas tāpat kā vietvārdi, kas radušies no ķermeņa daļu nosaukumiem, pieder pie valodas vecākā slāņa. Gan frazeoloģismu, gan stabilo vārdkopu, arī salikteņu ar komponentu *aste* izpēte varētu sniegt jaunas atziņas par somatiskajām leksēmām latviešu valodā.

LITERATŪRA

Ēdelmane, I., Ozola, Ā. *Latviešu valodas augu nosaukumi*. – Rīga, 2003. 494 lpp.

Ēdelmane, I., Ozola, Ā. *Latviešu valodas augu nosaukumi. Pielikums. Augu nosaukumu alfabētiskais rādītājs*. – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2007. 223 lpp.

EH – Endzelīns, J., Hauzenberga, E. *Papildinājumi un labojumi K. Mīlenbaha Latviešu valodas vārdnīcai. 1.–2. sēj.* – Rīga, 1934–1946.

ĒIV – Kagaine, E., Raģe, S. *Ērģemes izloksnes vārdnīca. 1.–3. sēj.* – Rīga: Zinātne, 1977–1983.

Kagaine, E. *Semantiskie dialektismi Ziemeļrietumvidzemes izloksnēs*. – Rīga: Zinātne, 1992. 295 lpp.

Kagaine, E., Raģe, S. Dažas paralēles latviešu valodā un kaimiņvalodās somātisko frazeoloģismu veidošanā. No: *Silvija Raģe. Darbu izlase*. – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2003, 208.–235. lpp.

KIV – Reķēna, A. *Kalupes izloksnes vārdnīca. 1.–2. sēj.* – Rīga: Latviešu valodas institūts, 1998.

Laumane, B. Dažas Lejaskurzemes toponīmu vārddarināšanas un semantikas īpatnības. No: *Onomastikas apcerējumi*. – Rīga: Zinātne, 1987, 125.–169. lpp.

Laumane, B. Kurzemes *mārkāja* – viens no infernālo radījumu nosaukumiem. No: *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A*. 1995. 1./2. nr., 45.–58. lpp.

Laumane, B. Latviešu izlokšņu frazeoloģisms *iet uz lelles kāju*. No: *Mana novada valoda. Lejaskurzeme*. – Liepāja: LiePA, 2004, 197.–211. lpp.

Laumane, B. *Kāja un mārkāja: vārda lietojuma lauks*. – Liepāja: Liepājas Universitāte, 2011. 129 lpp.

LEV – Karulis, K. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca. 1.–2. sēj.* – Rīga: Avots, 1992.

LLVV – *Latviešu literārās valodas vārdnīca, 1.–8. sēj.* – Rīga: Zinātne, 1972–1996.

LVV – *Latviešu valodas vārdnīca*. – Rīga: Avots, 2006.

ME – Mīlenbahs, K. *Latviešu valodas vārdnīca*. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. 1.–4. sēj. – Rīga: Kultūras fonds, 1923–1932.

MLVV – Pieejams: http://www.tezaurs.lv/mlvv

Rapa, S. Vēlreiz par *astēm* latviešu toponīmijā. No: *Vārds un tā pētīšanas aspekti. Rakstu krājums. 12(1)*. – Liepāja: LiePA, 2008, 147.–158. lpp.

Rapa, S. Ķermeņa daļu nosaukumi latviešu ģeogrāfiskās nomenklatūras vārdos. No: *Vārds un tā pētīšanas aspekti. Rakstu krājums. 15(1)*. – Liepāja: LiePA, 2011, 265.–273. lpp

VIV – Ādamsons, E., Kagaine, E. *Vainižu izloksnes vārdnīca. 1.–2. sēj.* – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2000.

Lexeme *aste* in Latvian

Summary

The somatic vocabulary, i. e. words denoting a specific human or animal body part, is attractive to researchers for several reasons: 1) it represents one of the oldest vocabulary layers; 2) its peculiarity is semantic divergence, especially in regional sub-dialects; 3) names of body parts appear frequently in fixed word groups, phraseological units and toponyms.

In the dictionaries of Standard Latvian [LLVV, LVV, MLVV] there are slight differences in the arrangement and explanation of meanings or meaning shades of the inherited word *aste* 'tail; brush; scut; train' (about its origin cf. ME I 145, LEV I 80–81).

The semantics of this word is revealed in a more detailed way in dialect dictionaries published since the 1970s. Its generalized meaning 'prolonged rear part (e.g. of an object or a device)' has been replaced by separate independent meanings, and some other particular meanings have been recorded. Therefore these dictionaries are presenting a larger number of meanings than the aforementioned. They certify one of the most widespread and manyfold types of name transfers, namely, 'human or animal body part' → 'object, part of an object'.

The following meanings or meaning shades of the word *aste* have been recorded in dialect dictionaries resp. materials beside its basic meaning 'narrowed extension of the backbone':

'extension of a piece of dress, clothes at backside' // 'extension of a dress at backside; prolonged rear part of dress-coat' // 'decorative backside extension of a dress or coat';

'end portion of warp prepared for weaving' // 'last section of fabric put on warp beams'; 'narrowed rear part (e. g. of an object or a device)' // 'narrowed section of fishing-tackle (nets)'; 'barley awn'; 'longest feathers at the rear part of bird's back'; 'end beam of creel for pressing it to ground'; 'small round plug driven into the basement of spinning-wheel to adjust tightness of the wheel'; 'appliance for transporting long beams'; 'part of the oldest flat-iron'; 'last part of a float'; 'queue', also 'very end of a queue'; 'what occurs at the end; the last'; 'child (usually many children); duties, trouble due to children'; 'narrow stripe of land (usually meadow)'.

In Latvian, the word *aste* is a widespread component in toponyms, phraseological units, fixed word groups as well as compounds.

Елена КОРОЛЁВА
(Даугавпилсский университет)

Междометия в говорах старообрядцев Латгалии

Ключевые слова: *староверы, диалектный, междометия эмоциональные, побудительные, этикетные*

«Живые семантические процессы, характеризующие употребление междометий в современном русском языке, почти не были предметом изучения» [Виноградов 1972: 584]. Исключение составляют говоры. Диалектная речь богата междометиями в силу высокой эмоциональности, часто даже аффективности высказывания, кроме того, диалектные высказывания осуществляются чаще всего в форме диалога. По мнению Г.А. Золотовой, междометия функционируют в реактивных высказываниях, «это ответные реплики в диалоге, они не несут самостоятельной информации, но выражают отношение говорящего к услышанному или увиденному» [Золотова 2002: 130]. Таким образом, междометия принадлежат реактивному регистру речи, «реактивные высказывания характерны для диалога, особенно для разговорно-непринужденной речи», а именно такой и является диалектная речь. Обостренный интерес к коммуникативным интенциям говорящей личности, к проблемам диалектной коммуникации, а также проблемы лексикографического описания говоров создают необходимость обращения диалектологов к разработке теории функционирования междометий в говорах. В частности, живые процессы перехода в архангельских говорах вокативов в междометия рассматриваются И.Б. Качинской [Качинская 2011].

Междометия выражают эмоциональные переживания и волевые реакции говорящего, это «субъективные речевые знаки». «Выражая эмоции, настроения, волевые побуждения, междометия не обозначают и не называют их. Не обладая номинативной функцией, междометия имеют осознанное коллективом смысловое содержание» [Виноградов 1972: 584].

Учитывая функциональный аспект и значение, можно выделить эмоциональные, побудительные и этикетные междометия. «Деление междометий на эмоциональные и императивные было известно из-

давна» [Виноградов 1972: 588]. Особый пласт составляют этикетные высказывания, языковой статус которых в современной лингвистике еще окончательно не определен (их называют реактивами, релятивами и т.д.). Тем не менее, их можно отнести к междометиям на основе отсутствия у них номинативной функции и выполняемой ими реактивной функции («их общее значение – вежливая и доброжелательная реакция на встречу» [Золотова 2002: 132] или расставание). Этикетные междометия – важная составная часть народной культуры, отражающая ее своеобразие в разных диалектных социумах. В рамках данной статьи мы ограничимся рассмотрением только тех междометий, которые восходят к вокативам и содержат в своем составе лексемы Бог, Богородица. Наш материал показывает, что наиболее частотными являются междометия с опорными компонентами Бог, Богородица (и синонимы) и с опорными компонентами лихо, бес и змей, что является языковым отражением полярности русской культуры и демонстрирует отражение в ней как христианских, так и языческих представлений современных носителей диалектной речи. В рамках данной статьи мы остановимся на междометиях с опорными компонентами, служащими наименованием Бога и Богородицы.

Междометия являются своеобразными социальными маркерами. Наша задача представить междометия, отражающие христианский пласт сознания, в одной диалектной системе: в говорах староверов Латгалии. Междометия данной группы отражают сильную приверженность староверов христианской вере, поскольку именно эта группа принадлежит к числу наиболее частотных, а возникли они из постоянных формульных молитвенных обращений к Богу и Богородице с целью воздания им похвалы и славы, а также просьбы о защите и помощи. Для выражения отрицательных эмоций староверы обращаются к отрицательным персонажам святого писания, таким, как бес, сатана, демон, антихрист. В этом случае они фигурируют в качестве бранных слов, которые также следует относить к сфере междометий. Все эти типы междометий исторически возникли как следствие частого использования в вокативной функции, поэтому, даже будучи междометиями и выражая богатую гамму чувств, они продолжают сохранять вокативную функцию. Постоянное балансирование на грани между вокативом и междометием отражает переходный характер этой группы лексики в живом употреблении.

Эмоциональные междометия

Наиболее частотными среди этой группы междометий оказываются междометия, ключевым словом которых является вокатив *Господи!* Эти междометия отличаются многозначностью, выражают богатую гамму чувств: восклицание, выражающее крайнее удивление или испуг, восхищение, радость и т.д. Они часто спаяны с междометием ай, реже ах, междометный комплекс может распространяться прилагательными милостивый, праведный, притяжательным местоимением мой и личным местоимением ты.

Ай, Го́споди, ми́лостивый, пр□ведный! *Ай, Го́споди, ми́лостивый, пра́ведный, тут сбродь вся приве́денная* (коровы в колхозе). **Господи ты мой милостивый, праведный!** *Сви́ньи ди́кие вида́ла: Го́споди ты мой ми́лостивый, пра́ведный, как йиду́т ма́тка со свои́м вы́водком!*

Ай, Го́споди ми́лостивый! *Одно́, что она́ о́чень спуга́лась: там жа больша́я па́сека, и ого́нь пошёл на их, а мёд, воск – ай, Го́споди ми́лостивый, Ва́ли о́чень жа́лко, о́чень жа́лко!* (умерла, испугавшись, от инфаркта).

Ай, ты Го́споди! *Вот кака́я я жили́ца – ай, ты го́споди!*

Господи милостивый! *Го́споди ми́лостивый, гро́зная война́ бы́ла.*

Господи ты мой! *Го́споди ты мой, моё те́ло, наве́рно, не́жное – пошли́ пузури́!*

Господи Сусе! *Го́споди Су́си, Ва́ся, а чего́ ты так?*

Христос небесный! *Христо́с небе́сный, вся́кое быва́ет, са́ма хозя́йка, зна́ю, коро́ва как дас ногой, и весь навоз в молоко́, пришло́сь вы́лить.*

Следующие междометия, в качестве опорного компонента используют наименования Богородицы. Богородица называется пресвятой, сопровождается приложением владычица, госпожа, матушка, может именоваться царицей-матушкой. И.Б. Качинская приводит в архангельских говорах соответствие царица матушка небесная [Качинская 2011: 8]. С.М. Толстая считает символы родства кодом или семантической моделью, используемой в языке и культуре, термины родства используются системно в языковой номинации различных объектов и целых классов объектов [Толстая 2009: 9, 12].

Ай, Влады́чица Богоро́дица! *Ай, Влады́чица Богоро́дица, хо́чется идти́ на вечери́нку, а ты сиди́шь и пла́чешь!*

Пресвятая Богородица! *Пресвята́я Богоро́дица, хотя́ б я помёрла и зна́ла, что она́ пе́нсию получа́ет.*

Пресвятая госпожа Богородица! *Пресвята́я госпожа́ Богоро́дица, не зна́ем, что бу́дет вперёд.*

Ай, Цари́ца-ма́тушка! *По́здно ве́чером тёмно, темне́ется, он к ба́бушке, она́ как ря́внула на него, на э́того ребёнка, ай, цари́ца-ма́тушка, он ей чита́ть меша́л!*

Ах ты, царица-матушка! *Ах, ты мой царёк небе́сный, ах, ты, цари́ца-ма́тушка, тепе́рь ей на́до де́вку отправля́ть и тут анти́христ паску́дный!*

Ах ты, моя царица-матушка! *Ах, ты мой царёк небе́сный, ах, ты моя́ цари́ца-ма́тушка, ах, како́е мне го́ре!*

Царица-матушка! *Вот где душегу́бка, цари́ца-ма́тушка!*

Побудительные междометия

Побудительные междометия выражают волеизъявление, т.е. приказание, требование, побуждение, обращенное к собеседнику, выступают как слова-сигналы для выражения требования и быстрого реагирования на события.

Дай Бог! – Не дай Бог! *Ру́гани не́ было, то́ко с Бо́гом, дай Бог, не дай Бог, а тепе́рь и пода́льше от Бо́га.*

Борони Бог! *Бороня́ Бог – э́то старове́рское.*

Бороня́ Госпо́дь! *Враг, вир – вот тако́е руга́нье бы́ло, ни бес, ни сатана́ – э́то бороня́ Госпо́дь, и в слуху́ не́ было, Ле́на, брось!*

Дай Госпо́дь! Благопожелание. *Дай Госпо́дь, что́бы я в рот бо́льше не взял – я жа дура́к, я глумо́й!*

Господи помилуй! *Дуба́сит в окно́: «Го́споди поми́луй, кто ж тако́й сту́кается в окно́»?*

Спаси́ Го́споди, мои́ суда́рыни-ма́тушки! *Я ж на су́прядки ходи́ла, спаси́ Го́споди, мои́ суда́рыни-ма́тушки!*

Спаси́ Го́споди! *Что́бы на мои́х похорона́х, спаси́ Го́споди, во́дки не́ было.*

Храни́ Госпо́дь! *А пе́ред доро́гой крести́ли: «Храни́, Госпо́дь»!*

Го́споди, сохрани́-поми́луй! *Ба́тя как обрабо́тает, так никако́й трави́нки, Го́споди, сохрани́-поми́луй!*

Закро́й Го́споди, поми́луй! / Закро́й Го́споди и поми́луй! *Закро́й Го́споди, поми́луй, э́ты зме́и, не́мцы прокля́тые, хоте́ли весь мир забра́ть! Всё замыло, крупный град был, как боб, всё положило – такой хороший лук был, весь серый, закро́й Го́споди и поми́луй!*

Укро́й Бог и поми́луй! *Укро́й Бог и поми́луй, хоте́ла тут цветки́ прополо́ть, а така́я кре́пость, что тя́пка не ле́зе.*

Спаси́ Го́споди, мои́ суда́рыни-ма́тушки! *Я ж на су́прядки ходи́ла, спаси́ Го́споди, мои́ суда́рыни-ма́тушки!*

Спаси́ Го́споди! *Что́бы на мои́х похорона́х, спаси́ Го́споди, во́дки не́ было.*

Храни́ Бог! *Ра́ньше мы мы́ли, де́ньги не бра́ли – храни́ Бог! – э́то на́ша обя́занность це́ркву вы́мыть, а тапе́рь и за де́ньги не найти́ – не́кому!*

Этикетные междометия

В данном случае «реактивную функцию выполняют контактно-этикетные устойчивые речевые акты, предписываемые общественным узусом» [Золотова 2004: 408]

Спаси Господи! *Тебе́, Ле́на, не то́лько спаси́ бо, а спаси́ Го́споди!*

С Бо́гом! *«С Бо́гом, лоша́душка»! – стои́ т и всё блеко́чет.*

Со Христом! *С Бо́гом остава́йся! – Я с Бо́гом и ты иди́ со Христо́м!*

Удельный вес рассмотренных междометий в речи староверов очень высок. Самый большой процент составляют эмоциональные междометия, что объясняется высоким эмоциональным накалом диалектных высказываний. Наибольший процент составляют междометия с опорным словом Господь, у православных, по нашим наблюдениям, Бог. Среди междометий нет диминутивов, которые очень часто встречаются в народной среде у православных. Используется этикетное *спаси Господи*, у староверов других согласий, например, поповцев *Спаси Христос*. По-видимому, для сознания староверов важно, что любое их действие освящено именем Бога. *Моли́лися, ско́лько могли́ , всегда́ всё с Бо́гом*. Эти междометия являются эмоциональными восклицаниями, не теряющими связь с прототипическими вокативами. Это как бы междометия-обращения, связь между ними и соответствующими вокативами является очень зыбкой.

ЛИТЕРАТУРА

Виноградов, В.В. *Русский язык (грамматическое учение о слове)*. – Москва, 1972.

Золотова, Г.А., Дручинина Г.П., Онипенко Н.К. *Русский язык. От системы к тексту.* 10 класс. – Москва, 2002.

Золотова, Г.А., Онипенко Н.К., Сидорова М.Ю. *Коммуникативная грамматика русского языка*. – Москва, 2004.

Качинская, И.Б. *Термины родства и языковая картина мира (по материалам архангельских говоров)*. Автореф. диссер. на соискан. уч. степени кандидата филол. наук. – Москва, 2011.

Толстая, С.М. Категория родства в этнолингвистической перспективе (вместо предисловия). В кн.: *Категория родства в языке и культуре*. – Москва, 2009.

Interjections in Latgalian Dialects of Old Believers

Summary

The article describes interjections with main words *Бог* and *Богородица*, the material was registered from old believers living in Latgalian villages. The author analyzes interjections with emotional, imperative and etiquette functions. These interjections are very frequent, go back to ancient vocative and today they are good social markers, e.g.: *У нас «Господи, спаси!», а «борони Бог!» – это староверское* (We say, *Good Lord, save me!* But old believers say, *God keep!*)

Kristīne KUŅICKA
(Daugavpils Universitāte)

Mēbeļu nosaukumi Latgales poļu valodā

Atslēgvārdi: *poļu valoda, periferiālais dialekts, mēbeļu nosaukumi, dialektālā leksika*

Katrai valodai ir savs vārdu krājums. Tāpat valodas dialektiem, kuri lielāko daļu leksikas dala ar normēto valodu, arī piemīt tikai tiem raksturīga leksika. Dialektāli specifisko leksiku galvenokārt veido aizguvumi (no kontaktvalodām un dialektiem), arhaismi, kā arī vispārlietojamās leksikas dialektālie varianti. Veicot leksikas izpēti, var aprakstīt dialektā notiekošos procesus un izdarīt secinājumus par tiem. Šajā rakstā tiks apskatīta dialektālā leksika, kas saistīta ar mēbeļu nosaukumiem divās Latgales pilsētās dzīvojošo poļu runā, tiks analizēta šīs leksikas izcelsme, tās fonētiskās un morfoloģiskās īpatnības, kā arī secināts par izmaiņu cēloņiem.

Poļi ir viena no lielākajām Latvijas, un it īpaši Latgales, nacionālajām minoritātēm, kura piecu gadsimtu laikā ir lielā mērā asimilējusies ar vietējiem iedzīvotājiem. Saskaņā ar 2000. gada tautskaites rezultātiem Latvijā dzīvoja 59 505 poļu tautības iedzīvotāji, tas veidoja 2,5% no iedzīvotāju kopskaita. 2011. gada tautas skaitīšana parādīja, ka poļu kopskaits ir samazinājies gandrīz par 25% (44 783), tomēr, ņemot vērā iedzīvotāju skaita samazināšanos valsts mērogā, poļi joprojām veido 2,2% no Latvijas iedzīvotājiem [CSP 2012]. Šī pētījuma vajadzībām veikto interviju vietās – Daugavpilī un Rēzeknē – 2000. gadā dzīvoja attiecīgi 17 209 (14,6%) un 1056 poļi (2,7%) [CSP 2000]. Diemžēl Centrālā statistikas pārvalde vēl nav publiskojusi datus par šo pilsētu nacionālo sastāvu 2011. gadā. Kopumā Latgalē pēc 2006. gadā veiktā pētījuma datiem dzīvoja 24 423 poļu tautības iedzīvotāji (10,4%) [Kruczewski 2007: 52], bet pēc 2011. gada tautas skaitīšanas datiem – 23 449 poļu tautības iedzīvotāji (7%) [CSP 2012].

Līdzšinējie nedaudzie pētījumi, kas veltīti Latvijā lietotajai poļu valodai, ļauj to uzskatīt par poļu valodas ziemeļu periferiālā dialekta daļu, kurš pārsvarā figurē mūsdienu Baltkrievijas un Lietuvas teritorijā [Ostrówka 2005: 97, Karaś 1995: 37]. Šis dialekts ir vēsturiski attīstījies ciešā kontaktā ar krievu, baltkrievu un baltu valodām, kā arī ilgu laiku ir bijis šķirts no tiešas saskarsmes ar literāro poļu valodu. Tā kā Lietuvā un Baltkrievijā

izmantotā poļu valoda ir labi dokumentēta un aprakstīta, pilnai dialekta ainas izveidei ir nepieciešams padziļināti pētīt arī Latvijas poļu valodu. Šajā rakstā apskatītā dialektālā leksika ir tikai pavisam neliela plašāka Latgales poļu valodas pētījuma daļa, kas dniedz vispārīgu priekšstatu par dialektālās leksikas izmaiņu izcelsmi.

Pētījumam tika izvēlēti četrpadsmit informanti – pa septiņiem katrā pilsētā (Daugavpilī un Rēzeknē). Pašlaik Daugavpilī dzīvojošie informanti ir dzimuši šajā pilsētā vai tās apkaimē no 1926. līdz 1940. gadam un lielāko savas dzīves daļu pavadījuši Daugavpilī. Rēzeknē dzīvojošie informanti arī ir dzimuši šajā pilsētā vai tās apkaimē no 1932. līdz 1947. gadam. Atšķirības informantu vecumā abās pilsētās ir saistītas ar to, ka Rēzeknē dzīvojošā visvecākā poļu paaudze ir jaunāka par Daugavpilī dzīvojošo visvecāko paaudzi. Visi informanti ir dzimuši ģimenēs, kurās kā pamatvaloda tika lietota poļu valoda, tomēr pēc savu ģimeņu nodibināšanas lielākā daļa ir izmantojusi saziņā krievu vai latviešu valodu. Deviņiem informantiem ir augstākā, trim – vidējā speciālā, diviem – vidējā un vienam informantam ir septiņu klašu izglītība. Augstāko izglītību dažādās nozarēs informanti ir ieguvuši pārsvarā krievu valodā, līdzīgi arī profesionālajā darbībā līdz 90. gadu sākumam tika izmantota vienīgi krievu valoda. Tikai divi no informantiem ir vīrieši, tas atspoguļo valsts demogrāfisko situāciju – lielāku vīriešu mirstību. Informantu izmantoto poļu valodu var raksturot kā poļu valodas ziemeļu periferiālo dialektu ar poļu literārās valodas vai periferiālā dialekta bāzi, t.i., daļa informantu izmanto literāro poļu valodu ar nedaudzām dialektam raksturīgām iezīmēm, bet daļa runā dialektā.

Lai iegūtu informāciju par Daugavpils un Rēzeknes poļu valodā funkcionējošajiem mēbeļu nosaukumiem, informantiem tika piedāvāti deviņi attēli ar autores izvēlētajām mēbelēm un viens attēls ar mājas interjerā izmantojamu tekstilizstrādājumu[1], ar lūgumu minēt to nosaukumus poļu valodā. Gadījumā, ja informants ir devis vairāk par vienu nosaukumu, tika pierakstīti un izskatīti visi varianti, sakārtojot tos secībā no visbiežāk līdz visretāk lietotajiem. Intervijās ierakstītie mēbeļu nosaukumi ir pierakstīti fonētiskajā transkripcijā, izmantojot slāvu fonētisko alfabētu. Tālāk apkopoti atbilžu variantu kvantitatīvie dati ar komentāru par to kvalitatīvo izcelsmi:

[1] Autore ar nodomu izvēlējās attēlus ar *dīvānu (pl. kanapa, ru. диван)* un *paklāju (pl. dywan, ru. ковер),* lai pārbaudītu, vai dialektā ir aizgūti viltusdraugi, kā arī *sekciju* (*pl. meblościanka*, *ru. секция*), lai izvērtētu, vai dialektā parādās padomju gados izveidotais nosaukums.

- *galds* poļu valodā *stół* (*stuu*): 5 *stuł* (visiem poļu valodas periferiālajiem dialektiem raksturīga pazīme: *u* skaņas vietā tiek izrunāts alveolārais laterālais spraudzenis *ł*), 6 *stoł* (skaņa *u* tiek aizstāta ar *o*; no krievu valodas *стол*), 1 *stolik* (deminutīva izskaņas *-ik* izmantošana), 1 *stołek* (nepareiza deminutīva izskaņas *-ek* izmantošana vai arī jēdzienu sajaukums, tā kā poļu literārajā valodā *stołek* nozīmē *taburete*), 1 *stołek kuhenny* (nepareiza deminutīva izskaņas *-ek* izmantošana vai arī jēdzienu sajaukums (skat. iepriekš) + aprakstošs precizējums *kuhenny* latviešu valodā *virtuves*);
- *klubkrēsls* poļu valodā *fotel* (*fotel*): 7 *fotel* (bez izmaiņām), 3 *kšesło* (viltusdraugs no krievu valodā lietotā nosaukuma *кресло*), 2 *kšesła* (viltusdraugs no krievu valodas *кресло* + patskaņa *o* neitralizācija līdz *a*), 1 *kšesło ʒ'ivan* (no krievu valodas *кресло диван*), 1 *hotel* (iespējams, informants ir sajaucis divu reāliju *fotel* un *hotel* nosaukumus) un *kšesła* (skat. iepriekš);
- *skapis* poļu valodā *szafa* (*šafa*): 12 *šafa* (bez izmaiņām), 1 *staromodna šafa* (aprakstošs precizējums *staromodna* latviešu valodā *vecmodīga*), 1 *šafa do ubrańa* (nosaukums pareizs, tomēr nepareiza ir prievārda *do* izmantošana; poļu valodā *szafa na…*);
- *dīvāns* poļu valodā *kanapa* (*kanapa*), *wersalka* (*versalka*), *sofa* (*sofa*): 6 *kanapa* (bez izmaiņām), 3 *dyvan* (poļu valodā *dyvan* nozīmē *paklājs*; viltusdraugs no krievu valodas *диван*), 2 *dyvan* (skat. iepriekš) un *sofa* (bez izmaiņām), *1 versalka* (bez izmaiņām), 1 *'tahta* (no krievu valodas *махта*), *1 'divan* (viltusdraugs no krievu valodas *диван* ar saglabātu krievu valodas uzsvaru);
- *taburete* poļu valodā *taboret* (*taboret*): 5 *taboret* (bez izmaiņām), 4 *taboretka* (aizguvums no krievu sarunvalodas *табурéтка*), 2 *zedelek* (senpoļu valodā lietotā vācu aizguvuma *zedel* deminutīvs) un *taboretka* (no krievu sarunvalodas *табурéтка*) vai *taborec'ik* (deminutīva izskaņas *-ik* izmantošana), 1 *taboreta* (gramatiskās dzimtes maiņa no vīr. uz siev. dzimti, ko, iespējams, ir ietekmējis krievu sarunvalodā pastāvošais *табурéтка*), 1 *tabo'r'et* (lietots krievu valodas uzsvars *табурéт*), 1 *stolik mal'eńki* (poļu valodā *taburetes* nosaukšanai deminutīvā var izmantot arī *stolek;* šajā gadījumā izmantota nepareiza deminutīva izskaņa *-ik*, tā iegūts *stolik* jeb *galdiņš* + aprakstošs precizējums *mal'eńki* latviešu valodā *maziņš*);
- *sekcija* poļu valodā *meblośćanka* (*meblośćanka*), *segment* (*segment*), *zestaw mebli* (*zestav mebli*): 4 *kredens* (citas mēbeles nosaukums), 3 *sekcja* (no krievu valodas *секция* vai latviešu valodas *sekcija*) un *bufet*

(citas mēbeles nosaukums) vai *pułka na ks'oŋški* (aprakstošs nosaukums; latviešu valodā *plaukts grāmatām*), 1 *s''ekcja* (no krievu valodas *секция* vai baltkrievu *секцыя*, kurai raksturīgs mīkstais līdzskanis *s''*), 1 *segment* (bez izmaiņām), 1 *bufet* (citas mēbeles nosaukums), 1 *buf'et* (citas mēbeles nosaukums un mīkstināts līdzskanis *f'*, kas parādās nosaukumā krievu valodā), 1 *zestav* (vārdu savienojuma redukcija: poļu valodā *zestaw mebli*), 1 *sekretaž* (citas mēbeles nosaukums) un *s''c'enka* (no krievu valodas *стенка* + tiek izmantots baltkrievu valodai raksturīgais mīkstinātais *s''*), un *gurka* (no krievu valodas nosaukuma *горка*, tomēr izmantota poļu valodai raksturīga izruna ar patskani *u*, nevis *o*), 1 – bez atbildes;

- *rakstāmgalds* poļu valodā *biurko (b'iurko)*: 6 *b'iurko* (bez izmaiņām), 2 *stuł pisemny (*no krievu valodā izmantotā *письменный стол*), 1 *pisemny stuł* (no krievu valodā izmantotā *письменный стол*), 1 *pis'minny stuł (*no krievu valodā izmantotā *письменный стол*, gandrīz saglabājot krievu izrunu), 1 *stuł do pisańa* (aprakstoša nosaukuma veidošana *stuł do pisańa* latviešu valodā *galds rakstīšanai*), 1 *stuł dla pisańa* (aprakstoša nosaukuma veidošana, izmantojot nepareizu prievārdu *dla*, kas raksturīgs krievu valodai *стол для;* latviešu valodā *galds priekš rakstīšanas*), 1 *stuł dla učńa* (aprakstoša nosaukuma veidošana, izmantojot nepareizu prievārdu *dla*, kas raksturīgs krievu valodai *стол для*; latviešu valodā *galds priekš skolēna*);
- *gulta* poļu valodā *łóżko (uužko)*: 8 *łuśko* (visiem poļu valodas periferiālajiem dialektiem raksturīga pazīme: *u* skaņas vietā tiek izrunāts alveolārais laterālais spraudzenis *ł*), *5 łuśka* (patskaņa *o* neitralizācija līdz *a*), 1 – bez atbildes;
- *krēsls* poļu valodā *krzesło (kšesuo)*: 8 *kšesło* (visiem poļu valodas periferiālajiem dialektiem raksturīga pazīme: *u* skaņas vietā tiek izrunāts alveolārais laterālais spraudzenis *ł*), *5 kšesła* (patskaņa *o* neitralizācija līdz *a*), 1 *kšesełko* (deminutīva izskaņas *-ełko* izmantošana);
- *paklājs* poļu valodā *dywan (dyvan)*: 6 *dyvan* (bez izmaiņām), 3 *dyvanik* (deminutīva izskaņas *-ik* izmantošana), 3 *'pałas* (no krievu valodas *палас*), 2 *'kav'or* (viltusdraugs no krievu valodas *ковер,* poļu valodā *kav'or* nozīmē *ikri*), 1 *dy'van* (poļu izruna ar krievu valodai raksturīgo akcentu *ду'ван*).

Apkopojot pētījuma rezultātus, var secināt, ka rakstā apskatītajā leksikā parādās šādas dialektālas īpašības, kas nav raksturīgas poļu literārajai valodai:

- nozīmīgs aizguvumu skaits no krievu valodas (*'kav'or*, *pisemny stuł*, *kšesło (fotel)*, *taboretka*, *s''ekcja* u.c.), kuru vidū ir gan fonētiski poļu valodai pielāgotas, gan uzsvara un formas ziņā krievu valodas īpašības saglabājušas vienības;
- patskaņa *o* neitralizācija līdz *a* (*łuška, kšesła* u. c.), kas ietekmē arī lietvārdu gramatiskās dzimtes maiņu. Poļu valodā šo procesu sauc par '*akanie*' un tas ir izplatīts visos periferiālajos dialektos;
- poļu literārajai valodai raksturīgās *u* skaņas vietā tiek izrunāts alveolārais laterālais spraudzenis *ł* (*pułka na ks'oŋški*, *łuška* u. c.). Process arī ir ļoti izplatīts visos periferiālajos dialektos;
- sarunvalodai un dialektālajai runai raksturīga deminutīvu lietošana (*stolik*, *dyvanik* u. c.), dažkārt izmantojot nepareizus formantus);
- nepareizu prievārdu lietošana (*stuł dla pisańa*, *šafa do ubrańa*), aizgūstot tos no krievu valodas;
- aprakstoša nosaukumu veidošana, kas arī ir jebkurai sarunvalodai raksturīga īpašība (*stolik mal'eńki*, *stul dla učńa* u.c.);
- krievu un poļu valodā lietoto līdzīgo nosaukumu jaukšana vai tā saucamo viltusdraugu neatpazīšana;
- materiālā nefigurē reālijas *sekcija* poļu literārajā valodā lietotais nosaukums *meblośćanka*, kas ir saistīts ar periferiālā dialekta atrautību no poļu literārās valodas padomju gados, kad dotā reālija un arī tās nosaukums parādījās valodā.

Neapšaubāmi, lielākā loma doto dialektālo īpašību attīstībā ir visu informantu divvalodībai un arī daudzvalodībai, kas visbiežāk ir saistīta ar krievu valodas lietošanu darbā un sadzīvē. Tomēr nozīmīgi faktori ir arī ierobežota poļu valodas lietošana ikdienā (ģimenes lokā, sociālos kontaktos) un konstanta atrautība no poļu literārās valodas un sarunvalodas. Pētījuma tālākajā gaitā vecākās paaudzes informantu materiāla analīzē iegūtie dati tiks salīdzināti ar vidējās un jaunākās paaudzes datiem, tad būs iespējams izdarīt secinājumus par visās paaudzēs lietoto mēbeļu nosaukumu kvalitāti un izcelsmi.

LITERATŪRA

Centrālā statistikas pārvalde (CSP). *Tautas skaitīšana 2000. gads*. Pieejams: http://data.csb.gov.lv/DATABASE/tautassk/databasetree.asp?lang=16

Centrālā Statistikas Pārvalde (CSP). *Tautas skaitīšana 2011. gads*. Pieejams: http://data.csb.gov.lv/DATABASE/tautassk_11/databasetree.asp?lang=16

Karaś, H. Cechy fonetyczne i fleksyjne potocznej polszczyzny mówionej na Łotwie. No: *Poradnik Językowy Nr. 3*. – Warszawa, 1995, 35.–55. lpp.

Kruczewski, J. et al. Polacy nad Dźwiną. Daugavpils. No: *Polija un Baltija kultūras dialogā*. – Daugavpils: Saule, 2007, 51.–81. lpp.

Ostrówka, M. Regiolekt polski na Łotwie. No: *BULLETIN DE LA SOCIETE POLONAISE DE LINGUISTIQUE LXI*, 2005, 87.–99. lpp.

Ананьева, Н.Е. *История и диалектология польского языка*. – Москва: УРСС, 2004. 301с.

Furniture Denominations in the Language of Latgalian Poles

Summary

One of the peculiarities of any dialect is the presence of a certain lexical layer different from the standard form of the language. Words or expressions can be invented, borrowed or adapted from any contact language or dialect. Due to historical reasons Poles have become one of the most considerable minorities in Latvia (2.2%) and especially Latgalia (~10%). The dialect of the Polish language spoken in Latvia is related to the northern peripheral Polish, spoken also on the current territory of Lithuania and Belarus. The research conducted on the language of the Polish minority living in Latgalia revealed numerous elements uncharacteristic of the literary Polish language but traceable in the peripheral variety. The aim of this paper is to describe the denominations of ten furniture items given by the representatives of the oldest generation of Poles, living in two largest cities of the region – Daugavpils and Rezekne. The interviews were conducted in the second half of the year 2011; fourteen selected informants were born around the two cities between 1926 and 1947, and have spent the majority of their lives in the region. The analysis of the gained data allows assuming that the Russian language has a major effect on the local variety of Polish. Apart from numerous Russian borrowings, informants demonstrate vowel reduction, the use of alveolar lateral *ł*, diminutive forms, descriptive compositions of denominations, use of improper prepositions and submission to false friends. The reasons for these changes in the dialect are active bilingualism and even multilingualism of the vast majority of informants, limited use of the Polish language and the general peripheral quality of the spoken variety.

ESF EIROPAS SOCIĀLAIS FONDS

EIROPAS SAVIENĪBA

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā
«Atbalsts Daugavpils Universitātes doktora studiju īstenošanai»
Vienošanās Nr. 2009/0140/1DP/1.1.2.1.2/09/IPIA/VIAA/015

Елена МАТЕЙКОВИЧ
(Даугавпилсский университет)

Этимология словообразовательного гнезда глагола *куля́ться* в русских говорах Латгалии

Ключевые слова: *говор, диалектология, словообразование, этимология*

Речь русских старожилов Латгалии в языковом отношении не представляет собой единого говора. Так исследователь М. Семенова выделяет три основные группы русских говоров Латвии: первая группа – это говоры обрусевших белорусов по южной и юго-восточной окраине Латгалии (с XVI в.); вторая группа – это старообрядческие говоры с псковско-новгородской основой (с конца XVII в.); третья группа – говоры переселенцев с соседних псковских земель (со второй половины XIX в.) [Семенова 1972:13].

Исследователь Б. Лаумане отмечает: до XVI века на территории Латвии не было засвидетельствовано крупных массивов славянского населения, усиление произошло после присоединения большей части Латвии к Польско-Литовскому государству (1561 г.), а потом Латгалии к России (1772 г.). В своей статье «Лексический материал диалектологического атласа латышского языка, отражающий латышско-русско-белорусско-польские контакты» Б. Лаумане отмечает сложность определения языка-источника русского, белорусского или польского при заимствовании [Лаумане 1977:50].

Исследователь А. Рекена в статье «Славянизмы в названиях кушаний в южнолатгальских говорах» рассматривает вопрос о взаимодействии трех славянских языков – русский, белорусский, польский в Латгальском регионе [Рекена 1986].

В данной статье представлен этимологический анализ глагола *куля́ться* и его производных: *кули́ть, кули́ться, кулдыхну́ться, кулево́й, кульну́ться, вкули́ться, вы́кулиться, накуля́ться, откýл, перекýливать, перекýливаться, покули́ться, скули́ться, скулдыхну́ться*.

В работе используются данные картотеки русских говоров Латгалии кафедры русистики и славистики Даугавпилсского университета. Эти материалы собирались на протяжении последних 30 лет студентами-филологами, обучающимися по специальности русский язык и

литература, под руководством Е.Е. Королёвой во время диалектологической практики в Латгалии. Вторым источником информации является словарный материал, извлеченный из «Материалов для словаря русских старожильческих говоров Прибалтики» 1963 года под редакцией М. Семеновой, латгальский материал был записан в Прейльском районе [сокр.: МСГП 1963].

Приведем конкретные примеры:

Кули́ть – ‘катить’ *Резали дровы на андреевай гары, фси кряжы кулями пад гару, срежем и кули пад гару* [МСГП 1963: 138].

Кули́ться – ‘катиться’ *З гары кряш кулицца под гару, где дом строют* [МСГП 1963: 138].

Кулдыхну́ться – ‘броситься, бултыхнуться’ 1. *Гляди, ни хади па клатке, кулдыхнесся*. 2. *Сидел на скамейки и кулдыхнулся* [МСГП 1963: 137].

Куля́ть – ‘месить тесто’ *А, я куляла, куляла теста* [К] Прейли.

Куля́ться – 1. ‘неустойчиво стоять, плыть’ *Форма такая у лодки, что куля́ться не будет*. (К) Даугвп. р-н., ус. Витанишки. **2.** ‘кувыркаться’ *А ты, Анютка, ни куляйся за столом* [К] Малта; *Ребяты пашли на трафку, во куляюцца. Яны любют куляцца* [МСГП 1963: 138].

Кульну́ться – **1**. ‘перевернуться’ *Недавно трактор в ложбину кульну́лся*. [К] Екабп. Лайзданы. **2.** ‘упасть, свалиться, скатиться’ *Ребенок кульну́лся*. [К] Краслава. *Смотри с кравати ни кульни́сь* [К] Даугвп. р-н., ус. Витанишки. *Высоко так на дороге снегу наметётся, едешь-едешь, как под гару кульне́шся, ребятки смеются* [К] Субате.

Вкули́ться – **1.** ‘упасть’ *Пьянюга ф канаву вкулился, синина на лбу* [МСГП 1963: 47]. **2.** ‘войти, ввалиться’ *Вкуля́ться, потом куда-нибудь опохмелиться* [К] Даугавпилс.

Вы́кулиться – ‘выпасть’ *Адин птенец з гнезда выкулился* [К] Краслава.

Накуля́ться – ‘много раз перевернуться’ *Йана накулялась, а потом не смогла разагнуться* [К] Даугавпилс.

Отку́л – ‘православный’ *А церквы – это откулы, отшельники, православные* [К] Грива.

Переку́ливать – ‘переворачивать’ *Кверху дном этот котел переку́ливаешь. Повари-повари, кверху дном перекули, йана будет доходить, хоть где* (о каше) [К] Червонка.

Переку́ливаться – ‘переходить в чужую веру’ [К] Даугавпилс.

Покули́ться – ‘упасть’ *Я так и пакулилась в ноги* [К] Яунаглона.

Скули́ться – ‘упасть’ *Смотри, чтобы не скули́лся*. (о ребенке, который залез на бревно) [К] Даугавпилс.

Скулдыхну́ться – ‘упасть, свалиться’ *Гляди, с кравати ни скулдыхнися, галаву пабйош* [МСГП 1963: 299].

В «Словаре русских народных говоров» мы находим материал, который зафиксирован в Латгалии, Прейльском районе и на других территориях:

Кули́ть – ‘катить’ *Под гору хорошо было кулить (бочку), а на гору не горазд.* Йонав. Лит. ССР, Прейл. Латв. ССР [СРНГ 1980: 68].

Кули́ться – ‘катиться’ *Снег комом кулится с крыши.* Йонав. Лит. ССР, Прейл. Латв. ССР [СРНГ 1980: 68].

Куля́ть – **1.** ‘кульну́ть перевертывать; опрокидывать что-либо’ *Бревна не подынешь – куляй его по земле.* Смол. **2.** ‘месить (тесто)’ *А я куляла, куляла тесто.* Прейл. Латв. ССР. **3**. ‘кататься по земле’ *Вот как зачнет кулять, раз десять кульнется.* Таборин. Свердл., **4.** мастерить что-либо, изготовлять самому, своими руками’ *Мы все сами шьем, все сами куляем. Пестр. Куйбыш.* [СРНГ 1980: 78].

Куля́ться – кульну́ться ‘переворачиваться; катиться’ *Упадет человек, вот и куля́ется.* Прейл. Латв. ССР. // ‘Перевертываться через голову, кувыркаться’ *Дети куляются по сену.* Таборин. Свердл., Великолукск. Пск. Лит. ССР, Прейл. Латв. ССР [СРНГ 1980: 78].

В работе О. Н. Коломоновой «Словообразовательные гнезда глаголов движения в смоленских говорах» приводиться более широкий пласт лексем с корнем *куль-* в смоленских говорах [Коломонова 2009].

Как отмечает А. Заварина, обряд кувыркания у русских бытовал на широкой территории, но точные границы его не определены. Он совершался русскими при первых раскатах грома или когда видели прилет первого аиста с целью, чтобы спина не болела [Заварина 1986: 119]. Этот обряд до сих пор не утрачен и не забыт старожилами Латгалии. В экспедиции 2011 года зафиксированы воспоминания староверов Прейльского района, свидетельствующих о том, что при первом раскате грома надо «*куляться по земле, чтобы спина не болела*».

Опираясь на данные «Этимологического словаря славянских языков» под редакцией О.Н. Трубачева, корень **kul-* или **kulio-* лежит в основе близкородственных **kul'a*, **kul'ati*, **kul'avъ* продолжает индоевропейский корень **keu-l-/*kou-l-/*kū-l-* и имеет семантику сжатый, согнутый, укороченный, искалеченный’ [Трубачев 1987: 98–99].

Семантический элемент ‘искалеченный’ характеризующий вид движения, связанный с физическим недостатком, выделяется в славянских языках: чеш. *kulhati* ‘хромать’; слвц. *kul'hat'* ‘хромать, припа-

дать на одну ногу’; польск. *kulhać* ‘хромать’; рус. *кульга́ть* ‘хромать, ковылять’ (смол., твер.); укр. *кулі́ти*, *кульга́ти* ‘хромать’; бел. *кульга́ць* ‘хромать’ [Трубачев 1987: 98–99].

Семантический элемент ‘сжатый, согнутый, укороченный, искалеченный’ выделяется в славянских языках: словен. *kúljav* ‘искалеченный’, чеш. *kulhavy* ‘хромой’; польск. *kulawy* ‘хромой’; словин. *kulavi* ‘увечный’; рус. диал. *куля́вый* ‘поврежденный, не действующий нормально (о руках, ногах) (ряз.)’ ‘хромой или кривоногий (ряз., смол., енис.)’; укр. *кульга́вий* ‘хромой’; бел. *куля́вы* ‘колченогий’ [Трубачев 1987:98].

В русских говорах Латгалии диалектизмы с данными семантическими элементами не зафиксированы.

Параллельный этап развития индоевропейского корня *keu-l-/*kou-l-/*kū-l- в значении ‘сжатый, согнутый’ реализуется в глаголе *катить/катать*. Этот семантический элемент выделяется в славянских языках: чеш. *kuliti* ‘катить, катать, валять’ диал. *kulić se* ‘кататься, валяться’; слвц. *chulit’ sa* ‘прижиматься, жаться, кутаться’; польск. *kulić* ‘свивать в клубок’ *kulić sie* свиваться клубком’ [Трубачев 1987: 97]. В данных лексемах появляется дополнительная семантика ‘округлости’ то, что можно катить/катать, а также принимать/придавать круглую форму чему-либо. В нашем диалектном материале выделяются эти семантические элементы в словах: *кули́ть* ‘катить’, *кули́ться* ‘катиться’, *куля́ться* ‘кувыркаться’, *вы́кулиться* ‘выпасть’. В словах *кульну́ться* ‘перевернуться, упасть, свалиться’, *кулдыхну́ться* – ‘броситься, бултыхнуться’ (отметим, что второй контекст: *Сидел на скамейки и кулдыхнулся* позволяет немного изменить его словарное значение ‘внезапно упал’), *вкули́ться* ‘упасть, войти, ввалиться’, *накуля́ться* ‘много раз перевернуться’, *перекýливать* ‘переворачивать’, *покули́ться* ‘упасть’, *скули́ться* ‘упасть’, *скулдыхну́ться* ‘упасть, свалиться’ выделяются сема неустойчивого положения в пространстве и сема внезапного падения.

Диалектизмы *перекýливаться* ‘перейти в чужую веру’ и *откýл* ‘православный’ в ряду нашего диалектного материала занимают особое место, так как они развивают новое переносное значение.

В русских говорах Латгалии зафиксирована лексема *куль* ‘связка хвороста, соломы, веток’ *Хворосту куль нарезали. На прошлой нидели еще последний куль хворосту стапила*. Малта. *Отнеси куль корове*. Краслава. *Куль кладут ф печку ни развязывая*. Резекне. В «Словаре русских народных говоров» фиксируется лексема *куль* – ‘сноп или связка соломы’ Зап. Даль. (Брян. Курск.). // Большой сноп ржи, овса или пше-

ницы. Верхнее-Пышт. Свердл. // Большой сноп соломы для крыши. Смол., Пск. Йонав. Лит. ССР, Прейл. Латв. ССР, Йыгев., Тарт. Эст. ССР ‘связка веток’ Прейл. Латв. ССР [СРНГ 1980:73].

Материал картотеки расширяет географию употребления лексемы *куль* ‘связка соломы, веток’ на территории Латгалии: Резекненский район: *Малта, Резекне;* Краславский район: *Краслава*.

Н. М. Шанский в «Этимологическом словаре русского языка» говорит о том, что общепринятой этимологии слово не имеет и приводит мнения разных исследователей. Убедительной точкой зрения, которую мы разделяем, является этимология Ф. Славского. Он считает, что *«восточнославянский куль является общеславянским словом диалектного распространения и связывает его с индоевропейским корнем *ḱeu- ‘сгибать’»* [Шанский 2. 1982:440].

В «Этимологическом словаре русского языка» М. Фасмера высказывается точка зрения, которая отвергает версию о заимствовании слова *куль* из литовского языка [Фасмер 2. 1986: 412]. В этимологическом словаре белорусского языка фиксируется точка зрения исследователя Ю. Лаучюте: *куль* является заимствованием из балтийских языков: kūlỹs – ‘сноп соломы’ [ЭСБМ 5. 1989: 155]. Этот спорный вопрос, который требует специального подхода в рассмотрении пути заимствования лексемы.

Подтверждением того, что *куль* ‘связка соломы, веток, хвороста’ восходит к индоевропейскому корню *keu-l ‘сжатый’, является тот факт, что солому действительно сжимали, перевязывали для дальнейшего использования при покрытии крыши. *Кулява́я солома* ‘длинная прямая солома, которой покрывают крышу’ *Кулявая салома идё на крышу, йана прямая, кулявая, вытресена уже, прямая* [МСГП 1963: 138]. Приведем контекст из диалектного словаря Ф.М. Янковского: *Некулявая салома на стрэхі не гадзіцца* [Янкоўскі 1959: 104].

В русских говорах Латгалии зафиксировано производное слово от *куль – кулёк*: *Скатают кулёк и так этым кулёчкам и ставят. Снопы уже настоящие. Кули ставят по 4–5.* Малта. Данный контекст фиксирует информацию – способ передвижения куля. Здесь заложена метафорическая мотивация – катание *куля́ть*. Кулевая солома превращается в куль в результате скатывания, сжатия.

Появление слов с корнем *куль-* на территории Латгалии, возможно произошло через язык-посредник: польский или белорусский. «*В отдельные периоды Восточная Латвия и соседние белорусские и некоторые русские земли входили в единые государственные образования (Речь*

Посполитая, Россия – Витебская губерния, Советский Союз), что было важным фактором усиления связей между ними и появления значительного числа пришлых людей» [Григорьева 2008].

Исследования в области польского влияния на русские говоры Латгалии продолжается. В качестве итога этой статьи мы приводим словообразовательную схему, отражающую историю корня *keu-l *куль-* в говорах русского старожильческого населения Латгалии.

		→ кулёк
	→ куль	→ кулева́я
→ куля́ть	→ куля́ться	→ накуля́ться
	→ кульну́ться	
→ кули́ть	→ кули́ться	→ вкули́ться
		→ вы́кулиться
		→ покули́ться
***KEU-L**		→ скули́ться
	→ переку́ливать	→ переку́ливаться
	→ откул	
→ кулдыхну́ться	→ скулдыхну́ться	

СОКРАЩЕНИЯ

К – Картотека русских говоров Латгалии кафедры русистики и славистики Даугавпилсского университета.

МСГП – Материалы для словаря русских старожильческих говоров Прибалтики. Под ред. М.Ф. Семеновой. – Рига: ЛУ, 1963.

СРНГ – Словарь русских народных говоров. Вып. 16. Под ред. Ф.П. Филина. – Ленинград, 1980.

ЭСБМ – Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. Т. 5 – Мінск, 1989.

ЛИТЕРАТУРА

Григорьева, Р.А. *Белорусы восточной Латвии в контексте этнической идентичности*. Available: http://www.ia-centr.ru/expert/3197/ 10.12.2008.

Заварина, А.А. *Русское население Восточной Латвии*. – Рига, 1986.

Коломонова, О.Н. *Словообразовательные гнезда глаголов движения в смоленских говорах:* Автореф. дис. канд. фил. Наук. – Смоленск: СмолГУ, 2009.

Лаумане, Б.Э. Лексический материал Диалектологического атласа латышского языка, отражающий латышско-русско-белорусско-польские контакты. В кн.: *Контакты латышского языка*. – Рига, 1977.

Семенова, М.Ф. О русских старожильческих говорах Латгалии. В кн.: *Русский фольклор в Латвии*. Составитель И.Д. Фридрих. – Рига, 1972.

Словари

Словарь русских народных говоров. Вып. 16. Под ред. Ф.П. Филина. – Ленинград, 1980.

Фасмер, М. *Этимологический словарь русского языка.* Т. 2, – Москва: 1986–1987.

Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд. Вып. 13. // Под ред. О.Н. Трубачева. – Москва, 1987.

Этимологический словарь русского языка. // Под ред. Н.М. Шанского. Т. 2., вып. 8. – Москва, 1982.

Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. Т. 5. – Мінск, 1989.

Янкоўскі, Ф.М. *Дыялектны слоўнік*. – Мінск, 1959.

СПИСОК НАСЕЛЕННЫХ ПУНКТОВ ЛАТГАЛИИ, В КОТОРЫХ ПРОВОДИЛАСЬ ЗАПИСЬ ДИАЛЕКТНОЙ РЕЧИ

Даугавпилсский район: *Грива, Даугавпилс, Субате, Червонка.*

Краславский район: *Краслава.*

Прейльский район: *Яунаглона.*

Резекненский район: *Малта, Резекне.*

The Etymology of Word Formation of the Verb *куля́ться* in Russian Dialects of Latgale

Summary

The work presents an etymological analysis of the verb “куляться” and its derivatives: кулить, кулиться, кульнуться, вкулиться, выкулиться, накуляться, перекуливать, покулиться, скулиться, кулдыхнуться. For determining the primary etymology of the word «куляться» the following dictionaries were used: “Explanatory Dictionary of the Live Great Russian language” by V. Dal, “Etymological Dictionary of the Russian Language” in 4 volumes by M. Vasmer, Dictionaries of the Polish and Belarussian languages. Semantics of the verb «куляться» and its derivatives is analyzed based on the examples taken from “Materials for the dictionary of Russian old-believers’ dialects of the Baltic region” of 1963 and card files of Daugavpils University. The connection of the root “KUL” with the Polish and Belarussian languages is being considered and the implementation of the root morpheme in the examples of the verb “куляться” in Russian old-believers’ dialects of Latgale region is analyzed, too.

Regina RINKAUSKIENĖ
(Lietuvos edukologijos universitetas)

Vietininkų vartojimas XIX amžiaus raštuose rytų aukštaičių tarme

Reikšminiai žodžiai: *XIX amžius, religiniai raštai, tarmė, rytų aukštaičiai, vietininkas*

XIX amžius – Europos tautų budimo epocha. Vokiečiai jau XVIII amžiuje subruzdo prieš prancūzų kalbos madą aukštuosiuose sluoksniuose, atgijo vokietinami čekai, lenkai ėmė labai branginti savo kalbą. Visa tai sudarė palankią atmosferą susirūpinti lietuvių kalbos likimu Lietuvoje. Kylant valstiečių ir smulkiosios bajorijos raštingumui, spauda ėmė sparčiai plisti. Smarkiai padidėjo knygų tiražai. Atsirado naujų autorių. Kaip ir anksčiau, daugiausia jų buvo iš žemaičių tarmės ploto. Jie rašė savo tarme su tam tikrais tradicinės raštų kalbos – vidurinio varianto[1] tęsinio – elementais. Be žemaičių, ėmė rastis autorių, kilusių iš rytų, vėliau ir vakarų aukštaičių. Visi jie rašydavo laikydamiesi savo gimtųjų tarmių, nors ir buvo veikiami tradicinės raštų kalbos. Tuo būdu lietuviškų knygų kalba nuo XIX amžiaus pradžios darėsi vis įvairesnė [Zinkevičius 1990: 110].

Žymiausi to meto autoriai, rašę rytų aukštaičių tarme, buvo Antanas Strazdas, Valerijonas Ažukalnis, Kajetonas Aleknavičius, Pranas Savickas, Mykolas Smolskis, Mykolas Cerauskas, Jonas Juodelaitis ir kt. [Palionis 1979: 210]. Vis dėlto iki baudžiavos panaikinimo lietuviškai rašė daugiausia tik kaimo ir mažų miestelių kunigai, kurie rūpinosi išleisti prastuomenei pačias reikalingiausias lietuviškas religines knygas (daugelis knygų buvo verstos iš kitų kalbų, ypač iš lenkų), nes turtingesnieji lietuviškai beveik nekalbėjo.

Šio straipsnio **tikslas** – aptarti vietininkų vartojimo polinkius XIX amžiaus raštuose rytų aukštaičių tarme.

---

[1] Ši kalba buvo Žemaičių vyskupijos raštų kalba, dar vadinama „žemaičių kalba“. Ji buvo palyginti artima Prūsijos lietuvių raštų kalbai. Joje buvo išlaikyti sveiki *ą, ę* ir dvigarsiai *an, am, en, em*. Priebalsis *l* buvo kietinamas [Kazlauskienė, Rimkutė, Bielinskienė 2006: 12].

Šiuo tikslu apžvelgiami žymiausi šio laikotarpio autoriai ir jų veikalai: Mykolas Cerauskas (*Senas katekizmas,* 1803; *Kozonis padėkavonės,* 1803); Laurynas Bortkevičius (*Giesmės apie keturiolika stacijų,* 1810); Mykolas Smolskis (*Uvogos apie išganymą dūšios,* 1823); Tadas Lichodzejauskas (*Gailus atminimas,* 1841); Andrius Benediktas Klungys (*Litanijos su maldomis*, 1842); Antanas Kitkevičius (lietuviškos giesmės knygoje *Hymny ojców świętych*, 1848); Henrikas Balevičius (*Keliavedys,* 1857); Kazimieras Michnevičius-Mikėnas (*Šventas Izidorius Artojas,* 1859). Minimi autoriai yra kilę iš skirtingų rytų aukštaičių patarmių[2], tačiau aptariant vietininkus nesigilinama į atskirų patarmių specifiką, nes ir šių darbų kalba tarmės požiūriu nėra labai gryna. Pasak J. Palionio [1979: 211], tam įtakos galėjo turėti ir to meto knygos autorių noras įtikti visiems lietuviams, ir dažnas gyvenamosios vietos kaitaliojimas (daugelis jų buvo kunigai). Vis dėlto visų autorių darbuose randama rytų aukštaičiams būdingų fonetinių ypatybių (ne visais atvejais nuosekliai), kurios laikomos skiriamosiomis patarmės ypatybėmis, pvz.: *an, am, en, em → un, um, in, im* (*atsirunda* 13_{25} (KMM[3]); *unt umżiu* 28_{17} (MS); *giwindami 30* (LB); *iżtimpinieja* 58_{4} (HB)); *ą, ę → u, i* (*szwintu potéri* 229_{13} (AK); *terp ſawi* 7_{26} (MC1)).

Nuo seno lietuvių kalboje buvo keturi vietininkai: inesyvas, iliatyvas, aliatyvas ir adesyvas. Iš šių linksnių dabartinėje kalboje turime išlaikytą tik inesyvą ir sustabarėjusias kitų vietininkų formas, kurios šių dienų gramatikose jau įvardijamos kaip prieveiksmiai [Paulauskienė 1994: 382; DLKG 1997: 412]. Senojo lokatyvo, iš kurio mūsų protėviai ir pasidarė keturis aukščiau minėtus lokatyvinius linksnius, turime tik liekanų, pvz., *namie, arti, anksti,* dial. *artie, ankstie* ir t. t. Tarmėse dar yra išlikusių

---

[2] M. Cerauskas ir L. Bortkevičius – rytų aukštaičiai panevėžiškiai, H. Balevičius ir T. Lichodzejauskas – rytų aukštaičiai uteniškiai; M. Smolskis ir A. Kitkevičius – rytų aukštaičiai anykštėnai; galbūt anykštėnas ir K. Michnevičius-Mikėnas, kilęs nuo Anykščių, nors skiriamųjų anykštėnų patarmės ypatybių rasti nepavyko; užfiksuota keletas galimų rotininkavimo atvejų: *draugas wisu darbu, kołbu ir dumoimu musu* $23_{10–11}$; *kur tiktaj Dilges, Dogej ir Usnis auga* $18_{2–3}$; *atsiduodami pałajstuwistej, girtibej, wogistej ir kelksmam* $28_{20–21}$; *tiktaj wiras pasakis koki kodu żodeli* 47_{8}. Visiškai neaišku, kokiai patarmei reikėtų priskirti A. B. Klungį, gimusį netoli Latvijos, mat su Latvija „turi sieną“ tiek panevėžiškiai, tiek kupiškėnai, tiek uteniškiai, tiek vilniškiai; visos šios patarmės Latvijos teritorijoje turi ir nedidelių lietuviškai kalbančių salelių.

[3] Santrumpomis pagal pirmąją vardo ir pavardės raidę žymimi veikalų autoriai. Kadangi M. Cerausko cituojami du veikalai, vartojamos santrumpos *MC1* ir *MC2*.

daugiskaitos lokatyvo formų, pvz.: *pievosu* ‘pievose’, *upėsu* ‘upėse’, *akysu* ‘akyse’ir t. t. [Zinkevičius 1980: 253].

XIX amžiaus raštuose rytų aukštaičių tarme rasta visų keturių vietininkų – inesyvo (vidaus esamojo), iliatyvo (vidaus einamojo), adesyvo (pašalio esamojo) ir aliatyvo (pašalio einamojo) pavyzdžių.

Inesyvas. Kalbant apie šio linksnio vienaskaitos formas, reikia išskirti dvi grupes:

a) *ā, iā, ē, u, i* kamienų visos formos yra sutrumpėjusios dėl galūnių sandaros asimetrijos šalinimo, arba dėl dvivokalių galūnių keitimo vienavokalėmis[4], pvz.: *toj paczioj naktij mégoja Petras* 17_{2} (ABK); *Jerozolimay but niebuwis* 22_{10} (HB); *kam* <...> *niedaloy pasiskusiet* 11_{25} (TL); *but łajmingu* <...> *dunguj* 3_{11} (KMM); *ir dunguj régetum* 235_{22} (AK); *lepsnoy diegti* 27_{23} (MS); *uʒsiłeykit niekałtoy buytiey* 18_{23} (TL) ir t. t.

b) *a* kamieno formos turi tarmines galūnes (senovinio **ę* siaurinimas ir atliepimas *i* (LKTCH 2004: 101)), pvz.: *Rimi mélʒdamasi* 8_{6} (ABK); *atlikt Szwińcziausiem Sakramenti* 14_{4} (HB); *pastatie szwiesiasniam stoni* 19_{24} (TL); *prakiejkimi giwenam* 34_{16} (KMM); *iłgam miegi né zukité* 232_{9} (AK); *stosmes paskutiniam cziesi* 114_{11} (LB); *dala ju bus eżieri ugnistam* 69_{10} (MS); *wiſſos Żuwis wundeni* <...> *Dekawokit* 7_{6} (MC2) ir t. t.

Daugiskaitos formos taip pat nevienodos. Skiriamos dvi grupės:

a) pilnosios, t. y. nesutrumpėjusios, formos, turinčios nevienodas galūnes, pvz.: *kurs ira Danguosia* 18_{16} (ABK); *tégul uzmiegu Tawa runkosi* 21_{17} (ABK); *nieturietu dunguosie ta Tiewa mielausia* 15_{23} (TL); *giwensi nedoribesi sawa* 68_{13} (KMM); *kaltibesé né pérʒuwi* 229_{13} (AK); *newaykscioje tamſibieſi* 60_{2} (LB); *kurs ira namuoſe tawuoſe* 16_{6} (MC1); *Diewas Aniołosi randa kaltibi* 87_{26} (MS) ir t. t.;

b) sutrumpėjusios dėl dėl galūnių sandaros asimetrijos šalinimo, pvz.: *gieros priżadieimos Ponas Jezus patwirdintu* 15_{8} (HB); *paskundinti warguoś* 11_{12} (TL); *dideluos miestas ir mestelas giwena* 6_{3} (KMM); *tajsik mumis pagédimoś* 231_{12} (AK); *łaukia namos sawa* 74_{20} (MS) ir t. t.

[4] Šį terminą vietoj sisteminio paradigmos išlyginimo pasiūlė A. Rosinas. Kalbininko nuomone, tokio formų trumpėjimo vadinti sisteminiu netinka, nes „dėl jo vyksmo sistemoje niekas nesikeičia – išlieka tos pačios kategorijos, gramatinės morfemos – pakinta tik jų sandara“ [Rosinas 2005: 223].

Iliatyvas. Šis linksnis rodo, kad veikėjas ar veiksmas juda į tą vietą, kuri išreikšta šiuo linksniu [Zinkevičius 1980: 254]. Iliatyvo formos, kaip ir įprasta rytų aukštaičiams, gana nuosekliai vartojamos visų autorių darbuose. Iliatyvo linksnis šiuo metu prasčiausiai išlaikytas rytų aukštaičių panevėžiškių plote, tačiau XIX amžiaus darbuose vartojamas ir iš šio ploto kilusių autorių knygose. Vis dėlto pasitaiko vienas kitas atvejis, kai vietoje iliatyvo pavartojamos prielinksnio *į* + galininkas konstrukcijos, pvz.: *eykite* <...> *ing amźina ugni* 79_{10} (LB); *ſzauks ius ing Bażniczią* 16_{7} (MC2); *katras weda unt prapulti* 18_{7} (MS); *nuwieys unt amżinu ugni* 18_{13} (TL) ir t. t.

Vienaskaitos iliatyvos formos yra įprastos, tokios kaip ir dabartinėse rytų aukštaičių patarmėse, tik sutrumpėjusi postpozicija *-na*, pvz.: *wienon awiniczén* <…> *surinkt* 11_{27} (ABK); *szirdin mana inpilkit dwasiu* 12_{10} (HB); *isz wiena kitan griekan brienda* 17_{14} (TL); *ejdami łaukan* 17_{23} (KMM); *nuwérsk szonan nakties bajdus* 230_{14} (AK); *dungun paimsiu* 6_{14} (LB); *ataduodam ſawi* <...> *apiweizdon* 12_{18} (MC2); *tumsiben inmes* 125_{20} (MS) ir t. t.

Šio linksnio daugiskaitos formos yra dvejopos:

a) su išlaikyta postpozicija *-na*, pvz.: *wisosna szalisna swieta* <…> *siuntiniejej* 10_{7} (ABK); *niessidayrik szalisne* 8_{7} (HB); *pasilecawoja su piłnu wilcziu runkosna Iźganitojaus* 21_{11} (TL); *Ir danguósna ataduótu* 227_{16} (AK); *użengia danguoſna* 15_{10} (MC1); *idant Namosna Jo Ponas Jezusas injeytu* 74_{10} (MS) ir t. t.

b) be postpozicijos *-na* rasta tik dviejų autorių darbuose, pvz.: *katras źiemu pusnis suweja* 7_{24} (KMM); *runkos tawa atidodu dusziu mana* 121_{10} (MS). Abu autoriai kilę iš rytų aukštaičių anykštėnų patarmės ploto. Iš tiesų tokios sutrumpėjusios daugiskaitos iliatyvo formos būdingos daugeliui rytų aukštaičių patarmių [Kazlauskas 1968: 164]. Sutrumpėjusios daugiskaitos iliatyvo formos sutampa su sutrumpėjusiomis daugiskaitos inesyvo formomis.

Aliatyvas. Šis linksnis rodo, kad veikėjas ar veiksmas artėja (juda) prie to daikto ar asmens (gyvo padaro), kuris pasakomas šiuo linksniu [Zinkevičius 1980: 261]. Aliatyvo formų buvo rasta tik trijų autorių – A. B. Klungio, L. Bortkevičiaus ir M. Cerausko – darbuose. Po vieną pavyzdį rasta A. B. Klungio knygelėje (*Kojop tawa lękiu gałvu mana* 21_{14}) ir M. Cerausko knygelėje *Kozonis padėkavonės* (*pryeiſim wartoimop źodźiu ſzwintu* 6_{12}). Du pavyzdžiai rasti L. Bortkevičiaus darbe: *Idant ſuſzauktum ſawimp griefzninkus* 95_{9}; *patrauk sawimp newierninkus* 118_{23}. Tik vieninteliame M. Cerausko darbe *Senas katekizmas* gausiai vartojamos aliatyvo

formos ir su postpozicija *-pi* (*Diewas per żodi ſawo weada mus pakutoſpi ſzirdies* 12_{26}; *Diewas per żodi ſawo weada mus <...> czyſtebeſpi ir ſzwentipeſpi ziwata* 12_{26}; *weykjalams maziemus taweſpi ateynantiems* 32_{6}), ir trumpesnės, be postpozicijos *-pi,* pvz.: *wi i dayktey padeda giarop* 21_{20}; *galime at ſiliepti Diewop ir Tewop ſawo* 12_{30}; *neiudinkit narſop weyku juſu* 25_{14}; *o per pagalbę tawo ſzcziesliwop gałop priweaſti* 31_{29} ir t. t.

Adesyvas. Šis linksnis rodo, kad veikėjas ar veiksmas yra prie to daikto, kuris pasakomas šiuo linksniu [Zinkevičius 1980: 259]. Adesyvo formų rasta tik dviejų autorių darbuose – K. Michnevičiaus-Mikėno knygoje *Šventas Izidorius artojas* ir M. Cerausko knygoje *Senas katekizmas*, pvz.: *Sawiep ne junti nora* 12_{20}; *jausdamas <...> sawip stipruma* 24_{5} (KMM); *Diewas mus Chryſtuje Iezuje Poniep muſu, o Suniep ſawo prieme* 14_{31}; *teyſus iſz wieros bus giwas Iezuſiep Poniep muſu* 22_{1}; *bukite kłauzodus Gimditojams juſu Poniep* 25_{21} (MC1) ir t. t.

Visų vietininkų formų vartojimo polinkiai aiškiai matyti žemiau pateiktoje lentelėje.

Lentelė

Vietininkų vartojimas XIX a. raštuose rytų aukštaičių tarme

Autorius	Inesyvas	Iliatyvas	Aliatyvas	Adesyvas
A. B. Klungys	+	+	+	–
H. Balevičius	+	+	–	
T. Lichodzejauskas	+	+	–	–
K. Michnevičius-Mikėnas	+	+	–	+
A. Kitkevičius	+	+	–	–
L. Bortkevičius	+	+	+	–
M. Cerauskas *Kozonis padėkavonės*	+	+	+	–
M. Cerauskas *Senas katekizmas*	+	+	+	+
M. Smolskis	+	+	–	–

Išvados:

1) Visų keturių vietininkų – inesyvo, iliatyvo, adesyvo ir aliatyvo – formų rasta vieninteliame darbe – M. Cerausko knygelėje *Senas katekizmas*. Tai galėjo lemti ir knygos pasirodymo laikas – pati XIX amžiaus pradžia (1803 m.).
2) Po tris vietininkus rasta keturių autorių darbuose: M. Cerausko knygelėje *Koznis padėkavonės*, A. B. Klungio ir L. Bortkevičiaus darbuose – inesyvo, iliatyvo ir aliatyvo formos; K. Michnevičiaus-Mikėno knygoje – inesyvo, iliatyvo ir adesyvo formos.

3) T. Lichodzejausko, H. Balevičiaus, M. Smolskio ir A. Kitkevičiaus knygose vartojami tik du pagrindiniai visiems rytų aukštaičiams būdingi vietininkai – inesyvas ir iliatyvas.

LITERATŪRA

DLKG – *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika,* red. V. Ambrazas. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997. 743 p.

Kazlauskas, J. *Lietuvių kalbos istorinė gramatika*. – Vilnius: Mintis, 1968. 414 p.

Kazlauskienė, A., Rimkutė, E., Bielinskienė, A. *Bendroji ir specialybės kalbos kultūra*. – Kaunas: Pasaulio lietuvių centras, 2006. 295 p.

LKTCH – *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*. – Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2004. 328 p.

Palionis, J. *Lietuvių literatūrinės kalbos istorija*. – Vilnius: Mokslas, 1979. 316 p.

Paulauskienė, A. *Lietuvių kalbos morfologija*. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994. 430 p.

Rosinas, A. *Latvių kalbos daiktavardžio linksniavimo sistema: sinchronija ir diachronija*. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005. 322 p.

Zinkevičius, Z. *Lietuvių dialektologija*. – Vilnius: Mintis, 1966. 542 p.

Zinkevičius, Z. *Lietuvių kalbos istorinė gramatika* 1. – Vilnius: Mokslas, 1980. 283 p.

Zinkevičius, Z. *Lietuvių kalbos istorija* 4: *Lietuvių kalba XVIII–XIX a.* – Vilnius: Mokslas, 1990. 331 p.

SANTRUMPOS

AK – Antanas Kitkevičius

HB – Henrikas Balevičius

KMM – Kazimieras Michnevičius-Mikėnas

LB – Laurynas Bortkevičius

MC1 – Mykolas Cerauskas „Senas Katekizmas“

MC2 – Mykolas Cerauskas „Kozonis padėkavonės“

MS – Mykolas Smolskis

TL – Tadas Lichodzejauskas

The Usage of Locatives in 19th Century Texts Written in Eastern Aukštaitian Dialect

Summary

The article is based on 19th century religious texts written in Eastern Aukštaitian Dialect. Various forms of locative case, i.e. inessive, illative, allative, and adessive, registered in these texts are under discussion. The most eminent authors of that period and their works are presented: Mykolas Cerauskas (*Senas katekizmas,* 1803; *Kozonis padėkavonės,* 1803); Laurynas Bortkevičius (*Giesmės apie keturiolika stacijų,* 1810); Mykolas Smolskis (*Uvogos apie išganymą dūšios,* 1823); Tadas Lichodzejauskas (*Gailus atminimas,* 1841); Andrius Benediktas Klungys (*Litanijos su maldomis*, 1842); Antanas Kitkevičius (lietuviškos giesmės knygoje *Hymny ojców świętych,* 1848); Henrikas Balevičius (*Keliavedys,* 1857); Kazimieras Michnevičius-Mikėnas (*Šventas Izidorius Artojas,* 1859).

It is ascertained that the forms of all four locatives are used only in M. Cerauskas' book *Senas katekizmas* (*turite Pona danguoſe* 24_{33}; *perkialk mus dangun* 28_{23}; *idant neieytumet pagundimop* 22_{34}; *tawimpi łaymingay beygtuſi* 31_{31}). Three locatives have been found in M. Cerauskas' second book *Kozonis padėkavonės*, in A. B. Klungys' and L. Bortkevičius' works (inessive (*Starkey dabar ira Kialoniey* 7_{20} (MC)), illative (*dungun paimsiu* 6_{14} (LB)) and allative (*Kojop tawa lękiu gałvu mana* 21_{14} (ABK)); in K. Michnevičius-Mikėnas book – inessive (*but łajmingu <...> dunguj* 3_{11}), illative (*ejdami łaukan* 17_{23}) and adessive (*Sawiep ne junti nora* 12_{20}). In the other authors' works two locatives typical of Eastern Aukštaitians, i.e. inessive and illative, are constantly used.

Elga SKRŪZMANE
(LU Latviešu valodas institūts)

Veltīts Kornēlijai Pokrotniecei

Manceļa *debesis*: frazeoloģismi „Postillā". I

Atslēgvārdi: *frazeoloģisms, leksika*, *semantika, variants*

G. Manceļa sprediķi, kas lasītājiem pieejami kopš 1654. g. iznākušajā grāmatā „Lang-gewünschte Lettische Postill"[1] („Ilgi gaidītā latviešu postilla") un atkārtotajos izdevumos, sniedz priekšstatu par 17. gs. latviešu rakstu valodas stāvokli un G. Manceļa latviešu valodas zināšanām, sprediķos apvienojot mutvārdu runas un rakstu valodas funkcijas. Sprediķos fiksētie emocionāli un semantiski ietilpīgie frazeoloģismi lieti noderējuši prasmīgam oratoram: „Novērtējot G. Manceļa Postillas stilu un ņemot vērā patētiskumu, patosu un periodus, jāatceras, ka tas ir sava veida oratoriskais stils.." [Ozols 1965: 192].

Leksēma ***debess*** iederas sprediķī, raisot pozitīvas asociācijas, ņemot vērā *debess* nozīmes un lietojumu latviešu valodā vispār. Frazeoloģismiem atbilst vairākas no vārdnīcās fiksētajām nozīmēm, kas pieļauj funkcionālu elastību. G. Manceļa „Postillā" lielākoties frazeoloģismos ir saskatāma nozīme: **debess..** [..] 4. parasti dsk.; rel.; mit. '*Dieva.. mājoklis, svētlaimes vieta, kur pēc nāves nonāk labo cilvēku dvēseles. Arī paradīze*' [LLVV II: 284–285; Tez. llvv; Tez. sv].

Debess lietota: 1) galvenā komponenta funkcijā (piem., *celt debesīs kādu, ieiet debesīs*); 2) kā partnerkomponents (*debesu dāvana, debesu atslēga*); 3) frazeoloģisma okazionāla paplašinātāja funkcijā (*atvērt debesu durvis* (*vārtus*), *nākt pie debesu tēva*, *sataisīt uz ceļu debesīs*).

„Postillas" mērķi nosaka autora valodas stilu un izteiksmes līdzekļus. Tā kā „Postilla" sakņojas Bībelē, G. Mancelim bija jāpārzina ar to saistītie leksiskie slāņi, lai pilnveidotu reliģijas terminoloģiju latviešu valodā un izkoptu atbilstošu stilu, kurā iederas arī frazeoloģismi. Tajos sastopami: 1) laikā nemainīgi frazeoloģismi ar stabiliem leksiskiem komponentiem, stabilu struktūru, nozīmes pārnesumu; 2) konteksta iespaidā dažviet atšķirīgas nozīmes ieguvuši frazeoloģismi; 3) okazionāli paplašināti frazeolo-

[1] Turpmāk rakstā „Postilla".

ģismi ar nozīmes niansēm, galvenokārt mainot ekspresivitātes pakāpi. Tātad līdzās atrodami vārdu savienojumi ar laika un konteksta nosacītu frazeoloģiskuma pakāpi: tie ir vairāk vai mazāk stabili, bet to frazeoloģiskās nozīmes izpratne laika gaitā mainās.

Laika pārbaudi izturējis frazeoloģisms ir, piem., ***celt*** (***kādu***) ***debesīs***. Tam vārdnīcās doti līdzīgi, bet niansēs nedaudz atšķirīgi nozīmju skaidrojumi: sakrīt interneta tezaura vietnē un „Latviešu literārās valodas vārdnīcā" definētā nozīme *celt* (*vai*) (*septītajās*) *debesīs* 'pārmērīgi cildināt' [LLVV II: 285; Tez. llvv], frazeoloģismu krājumā „Vārds savā vietā" – *celt* (*vai*) *debesīs* 'slavēt pārlieku, slavēt vairāk nekā pelnīts' [Rūķe-Draviņa 1974: 73], bet „Latviešu frazeoloģijas vārdnīcā" līdzās pārspīlētai cildināšanai minēta slavēšana, tātad nenorādot, ka tā būtu tikai nepelnīta – 'pārmērīgi cildināt, ļoti slavēt' [LFV 2000: 206]; nozīme 'ļoti slavēt' ir vienīgā „Ērģemes izloksnes vārdnīcā" [ĒIV I: 251 un 206]. Frazeoloģisms *celt* (*kādu*) *vai debesīs* atrodams „Latviešu-krievu frazeoloģiskajā vārdnīcā" [LKFV 1965: 119]; K. Mīlenbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcā" fiksēts *celt kādu debesīs* [ME I: 450]. Pretstatā G. Manceļa „Postillā" izteikts niansēts vērtējums, saglabājot pozitīvismu pat noliegumā: *Deews gir śawu Dählu śuhtijis / tam by.. zaur śawu Aſśini mums ſchkieſtiet / un~ beß wiſśu Nopällnu mu~s śwähtus darriet / un~ Debbeſśies zellt*.[2] (LP2 167, 27–31; te: 'apbalvot, atalgot'); *Taß nhe by Ghrähx / ka taß Zillwähx baggahtz by / aiſto / ka Nabbadſiba nhe weenu Debbešies zeļļ*.. (LP2 19, 12–14; te cita nozīmes nianse '(ne)padarīt labāku, vērtīgāku, izcilāku').

Minētās nozīmes vārdnīcās nav īsti attiecināmas uz „Postillas" piemēriem, jo šo vārdu savienojumu sākotnējās nozīmes ir tikai ceļā uz frazeoloģismiem mūsdienu izpratnē, bet to semantisko radniecību apliecina vārdu savienojuma semantiskais potenciāls pārtapšanai frazeoloģismā.

K. Karuļa skaidrotā etimoloģija motivē saskatīt *Dieva* un *debess* kopsakaru: „**debess**; lš. *debesìs* 'mākonis, kr. *нéбо*.. v. *Nebel* 'migla'.. Pamatā ide.**nebhes-* 'mākonis' no saknes **nebh-* 'mitrs, ūdens'.. Ar senāku noz. 'mākonis' ir la. *debesis* (vīr. vsk.), tomēr formā senāks ir *debess*.. Iespējams, ka nozīmes pāreja 'mākonis' → 'izplatījums virs horizonta' notikusi jau ļoti sen. Taču tās austrumbaltu ciltis, kas pirmās izveidoja ciešu kontaktu ar somugru ciltīm, nav vēl pazinušas šādu vārda *debess* semantikas diferen-

[2] Piemēri saglabāti interneta vietnes http://www.korpuss.lv/senie/toc.jsp rakstībā, tikai *§* [*Je§us*] aizstāts ar *ſ* [*JEſus*]. Aiz piemēra norādīts "Postillas" daļas, lappuses un rindu kārtas numurs.

ciāciju, jo somugri no tām 'debesu' nozīmē aizguvuši vārdu **deivas* (> la. *dievs*..)" [Karulis 1992: 205]. Skaidrojums paaugstina komponenta *debess* semantisko nozīmību arī frazeoloģismos, piem., ***debesu dāvana*** un *Dieva dāvana*. G. Mancelis šādi piešķīris debesīm zīmīgu dievišķības auru.

„Latviešu frazeoloģijas vārdnīcā" *debesu* (*debess*) *dāvana* uzrādīts atsevišķā šķirklī kā patstāvīgs frazeoloģisms ar nozīmēm: 1. 'kaut kas sevišķs, labs, skaists, tāds, ko iegūst negaidīti, bez pūlēm' [..] 2. 'kaut kas iedzimts, pozitīvs (spējas, talants)' –, ne tikai kā *Dieva dāvanas* variants, jo *Dieva dāvanas* 1. nozīme definē iztikas lietas fiziskai iedzīvošanai: 1. novec. 'ēdiens, maize' [LFV 2000: 205]. Tātad salīdzinoši *debesu* (*debeses*) *dāvanai* piemīt vairāk garīguma un nosacītas abstrakcijas, vairāk poētisma un patosa: .. *nhe warr buht / ka Chriſtiets Zillwähx buhtu ļohte bädajeeß par Semmes=Leetahm / und no Śirrds arridſan ghahdajeeß us Debbeſśes=Dahwanahm. Tam Zillwäkam gir śawas Meeſśas no Semmes / unnd tha Dwehſśele no Debbeß: tapehtz zeek tha Dwehſśele auxtaka gir / nhe ka tahß Meeſśas / teek wairahk buhß mums ap to Debbeß darrboteeß nhe ka ap tahß Semmes* (LP2 92, 16–21).

Tātad frazeoloģisma *debesu dāvana* etimoloģija radījusi savdabīgu precedentu: tas atzīts vienlaikus par sinonīmisku frazeoloģisma *Dieva dāvana* variantu un arī par patstāvīgu frazeoloģismu. A. Čaks to atzinis par gana daiļrunīgu, nosaucot 1943. g. sarakstīto krājumu „Debesu dāvana" [LRB 2003: 129].

„Postillā" daudz jautājumu uzdod līdzīgi, potenciāli frazeoloģiski vārdu savienojumi, piem., ***debess valstība*** un ***debess tēvs***, ***Dieva debeses dārzs***; kaut arī *debesis* un *Dievu* vieno etimoloģija un kontekstuālu sinonīmu rinda *Dievs – debesis – paradīze*, plašā konteksta un nozīmju nianšu dēļ pagaidām problēma tikai ieskicēta.

Atsevišķās vārdnīcās [LVV 1987: 172; ME I: 450] fiksēts „Postillai" aktuālais vārdu savienojums *debesu tēvs* ar nozīmi 'Dievs', tāpat *debesu valstība* 'Dieva valstība'. Tikai rūpīgi jānošķir, kur G. Mancelis to lietojis tiešā nozīmē atbilstoši Bībelei un kur tam saskatāmas frazeoloģisma pazīmes. Piem.: .. *tee willtighi Ļaudis notäck ka Vhdens / śacka taß Konings Dawids. Tai miextai Mehlei / und willtighai Śirrdei nhe buhß us Deewa Kallnu / taß gir Debbeſśo Wallſtiba' nahkt* (LP2 310, 28–31); .. *tick illghe ka mehß no Chriſto nohſt äſśam / mehß äſśam Deewam ſchähl / tahļe no Deewu.. und tahļe no tahß Däbbäſśo Wallſtibas* (LP2 63–64, 30–1.). Piemēros iezīmējas plašais *debesu valstības* nozīmju spektrs. To netieši norāda G. Elksnīte: „Konstatēti arī piemēri, kuros skaidrota vārdkopu *Christita*

Basniza, Christita draudse būtība: .. *Ta Christita Basniza tohp ſcheit däwäta Debbeſſes Wallstiba*.. (LP1 202)" [Elksnīte 2011: 65].

Debesu atslēgu eksistence norāda, ka iekļūšana debesu valstībā nav vienkārša, tā saistīta ar šķēršļu pārvarēšanu. Turklāt ar vienu atslēgu debesis var vērt vai liegt, t.i., ***atslēgt debesis*** 'dot iespēju, padarīt pieejamu iespēju sasniegt/iegūt vislabāko' vai ***aizslēgt debesis*** 'nedot iespēju, padarīt nepieejamu iespēju sasniegt/iegūt vislabāko'. Veidojas savdabīga frazeoloģismu ligzda (*debesu atslēgas, atslēgt debesis*, *atslēgtas debesis, debess kļūst aizslēgta, debesu-valstība ir aizslēgta* un (*kāds*) *debeses ir atslēdzis*). Tai piemīt frazeoloģismiem netipiska nolieguma forma (***atslēgt – aizslēgt***, nevis ar priedēkli *ne-*). Piem.: [Dievs] .. *ſaweems Kallpeems gir ustitzejis tahß Debbeſſes=Atzläghas*.. (LP1 163, 10–11); .. *tee nhe ghribb nheneeka ſinnaht / tapehtz preekſch teem ta Däbbäſſo=Wallſtiba buhß aiß=ſlähkta*. (LP2 153, 1–2); *Chriſtus gir Debbeſſies usbrauzis / und gir mums to zeļļu rahdijis / und tahß Debbeſſes attſlehzis / aiſto Wings ſacka: Kur eß äßmu / tur buhs mannam Kallpam arri buht* (LP1 512, 26–28. Sk. arī LP2 164, 28–30; LP2 158, 5–9.)

Mūsdienu kontekstā *debesu* (*paradīzes*) *atslēgas* ir frazeoloģisms, kas vārdnīcās nav fiksēts, piem., A. Brenča filmas nosaukums „Paradīzes atslēgas" [TKB 1999: 166].

Frazeoloģisms ***atvērt*** (***atdarīt***) ***debess durvis*** (***vārtus***) ir okazionāls variants *atvērt.. durvis* (*kādam, kaut kam*) 'radīt labvēlīgus apstākļus, dot iespēju' [LFV 2000: 275]. Nozīmes nianse, kam par iemeslu ir frazeoloģismā iekļautais komponents *debess,* apliecina, ka jau G. Manceļa laikā ikdienišķā vārdkopa *atdarīt vārtus*, *atvērt durvis* spredikos lietota ar nozīmes pārnesumu, realizējot konteksta nosacīto pozitīvo frazeoloģisma potenciālu. Piem.: *Bett preezajeeß / Manns Draugs / unnd turreeß drohſchu Sirrdi / Debbeſſies.. No ſchahß Wahrgho=Semmes noſchkirrdams / ſtahw töw tahß Debbeſſes=Durrwis atwäras* (LP1 513, 6–10); *Wariſeers.. ſchkitta.. labbus Darrbus darrijis / nhe by tam waijagha Deewa Schälaſtibu luhkt / bett Deewam by Winjam / to Darrbo dehļ / tahß Debbeſſes=Wahrtis lieds ghalla=ghallam attdarriet / und Debbeſſies ee=jembt* (LP2, 115, 3–9). Apstiprinās A. Veisberga atzinums: „Ļoti bieži okazionālajām izmaiņām.. tekstā ir daudz lielāka stilistiskā un ekspresīvā nozīme nekā pašam frazeoloģismam" [Veisbergs 1986: 116].

Līdzīgs secinājums par frazeoloģismu ***sataisīt uz ceļu debesīs***, – tas ir okazionāls variants frazeoloģismam *sataisīt.. ceļu* (*kaut kam*, reti *kādam*) novec. 'radīt vajadzīgos priekšnoteikumus, palīdzēt, veicināt' [LFV 2000:

174]. Leksēmas *debesis* iekļaušana frazeoloģismā piešķīrusi papildu pacilātības nozīmi: *taß Vpperis tha Meeſśa JEſu Chriſti / und taß Aſśinis JEſu / katters mums śa=taiśijis gir us to jaunu Zeļļu Debbeſśieß / gir par mums nomaxajis..* (LP1 276–277, 30–1).

„Postillā" virzību uz debesīm visplašākajā nozīmē raksturo G. Manceļa nostāšanās Dievam līdzās vietas nozīmē, uzrunājot baznīcēnus kā Dievam pietuvināta persona, piem., mudinot nevis ***iet***, bet ***nākt*** un ***kāpt debesīs***, arī ***braukt*** (*uzbraukt*) ***debesīs*** (varianti *nebraukt uz debesu; uzbraukšana debesīs; uzbraukšana vai augšamkāpšana debesīs*); ***vest*** (***ievest***) ***debesīs, uzņemt debesīs*** u.tml.; tikai retumis lietots *iet* (*ieiet*) *debesīs*; kā arī pretējais process ***nogrūst no debeses elles-dziļumā*** (LP3 28, 30–31).

No mūsdienu valodas prakses atšķirīgs „Postillā" ir *iet* un *nākt* lietojums frazeoloģismā par nokļūšanu pie Dieva, t.i., nomirt: *aiziet pie Dieva.. stāties Dieva priekšā* 'nomirt' [Tez. sv]. Konteksta ietekmē mainīti akcenti, turklāt nozīmes nianses ietekmē arī gramatiskie faktori. Piem.: *Wai tad tu wätz tappis / arridſan nhe dohma py Deewu Debbeſśies nahkt?* (LP 1, 385, 30–31); *.. ta Dwehſśele py Deewu Debbeſśies nahkt warr / kattru Chriſtus JEſus mums nopellnijis gir.* (LP1 383, 4–6); *Taß Wariſeers.. nhe ghribbeja no zittu nheneekadu Zeļļu wairß ſinnaht / Debbeſśieß nahkt / ka ween zaur śaweems Darrbeems..* (LP2 231, 1–3); *Chriſtus gir Debbeſśies usbrauzis / und gir mums to zeļļu rahdijis / und tahß Debbeſśes attſlehzis / aiſto Wings śacka: Kur eß äßmu / tur buhs mannam Kallpam arri buht* (LP1 512, 26–28).

Leksēma *debesis* frazeoloģismos vairo poētismu un patosu, kas raksturīgs G. Manceļa „Postillas" stilam.

Izpētes darbs turpinās.[3]

LITERATŪRA

ĒIV – Kagaine, E.; Raģe, S. *Ērģemes izloksnes vārdnīca*. 1. sēj. – Rīga: Zinātne, 1977. 536 lpp.

Elksnīte, G. *Nominālās vārdkopas Georga Manceļa tekstos*. Pieejams: http://www.liepu.lv/uploads/files/GITAS%20ELKSNITES_Promocijas%20darbs.pdf

Karulis, K. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. 1. sēj. – Rīga: Avots, 1992. 638 lpp.

LFV – Laua, A.; Ezeriņa, A.; Veinberga, S. *Latviešu frazeoloģijas vārdnīca*. – Rīga: Avots, 2000. 1461 lpp.

[8] Šajā rakstā neaplūkotie frazeoloģismi ar komponentu *debess* (*debess* un *zemes* vienotībā un attieksmju aspektā) tiks raksturoti turpmāk.

LKFV – Caubuliņa, D.; Ozoliņa, Ņ.; Plēsuma, A. *Latviešu-krievu frazeoloģiskā vārdnīca.* – Rīga: Liesma, 1965. 673 lpp.

LLVV – *Latviešu literārās valodas vārdnīca.* 2. sēj. – Rīga: Zinātne, 1973. 550 lpp.

LP1, LP2, LP3 – Manzelius, G. *Lang-gewünschte Lettische Postill.* Pieejams: http://www.korpuss.lv/senie

LRB – *Latviešu rakstniecība biogrāfijās.* – Rīga: Zinātne, 2003. 741 lpp.

LVV – *Latviešu valodas vārdnīca.* – Rīga: Avots, 1978. 883 lpp.

ME – Mīlenbahs, K. *Latviešu valodas vārdnīca. Rediģējis papildinājis un turpinājis Endzelīns J.* 1. sēj. – Rīga: Kultūras fonds, 1923. 840 lpp.

Rūķe-Draviņa, V. *Vārds īstā vietā.* – Stokholma: Daugava, 1974. 338 lpp.

Tez. llvv – *Latviešu literārās valodas vārdnīca.* Pieejams: http://www.tezaurs.lv/llvv/

Tez. sv – *Latviešu valodas skaidrojošā vārdnīca.* Pieejams: http://www.tezaurs.lv/sv/

TKB – *Teātris un kino biogrāfijās.* 1. sēj. – Rīga: Preses nams, 1999. 462 lpp.

Veisbergs, A. Frazeoloģismu okazionāla lietošana latviešu valodā. No: *Latviešu valodas kultūras jautājumi.* 22. [laid.]. – Rīga: Avots, 1986, 110.–122. lpp.

Phraseological Units with *debes(i)s* 'Heaven' in Georg Manzel's "Lang-gewünschte Lettische Postill"

Summary

The prayers in G. Manzel's book "Lang-gewünschte Lettische Postill" are witnessing the situation of Written Latvian in the 17th century and their author's linguistic proficiency. Phraseological units containing lexeme *debess* 'heaven' have been used as keywords or main components, or as partner components and extensions, of a phraseological unit.

Some phraseological word groups in the "Postill" are still on their way towards phraseological units in current view, but their semantic relationship is proved by the semantic potential of the respective word group to be transformed into a phraseological unit. G. Manzel's prayers include phraseological units that have stood the test of time, i.e. those with characteristic fixed lexical components, stable structure, meaning transfers; those which have sporadically obtained different meanings; occasionally expanded ones with diverse meaning shades, mainly by expressiveness change. The phraseological unit *debesu dāvana* 'gift from the skies' has been recognized an independent phraseological unit and simultaneously a synonymic variant of the phraseological unit *Dieva dāvana* 'God's gift'. Some phraseological units used in G. Manzel's lifetime nowadays have been groundlessly considered non-actual and not included in modern dictionaries. Expanding a phraseological unit, the lexeme *debesis* 'the skies' adds to it not only a new meaning shade and occasional character but also more poetism and pathos characteristic to the style of Manzel's "Postill".

Anna STAFECKA
(LU Latviešu valodas institūts)

Kalmes (*Acorus calamus)* nosaukumi *Latviešu valodas dialektu atlantā*

Atslēgvārdi: *dialekts, izloksne, dialektālā leksika, semantika*

Tāpat kā vairumam dialektu atlantu, arī *Latviešu valodas dialektu atlanta* (*LVDA*) materiālu vākšanas programmas *Leksikas* daļa ir veidota atbilstoši leksiski semantiskajām grupām. Tajā ir arī vairāki jautājumi par savvaļas augu nosaukumiem [Programma 1954: 122–124].

Kā zināms, daļa *LVDA Leksikas* materiālu, tostarp augu nosaukumu, nav kartografēta un līdz ar to plašākam lasītāju lokam nav pieejama. Rakstā aplūkoti viena savvaļas auga – smaržīgās kalmes (*Acorus calamus L.)* – nosaukumi latviešu valodas izloksnēs, raksturota to izplatība, apkopotas etimoloģijas norādes un reģistrējumi senajās vārdnīcās, kā arī dots izlokšņu ilustratīvais materiāls.

Kā liecina šī auga apraksts interneta portālā latvijasdaba.lv, smaržīgā kalme ir daudzgadīgs, liels (60–120 cm) ārumu dzimtas lakstaugs ar resnu, smaržīgu un ložņājošu sakneni. Arī lapām (saberžot) raksturīga īpatnēja kalmju smarža. Lapas zobenveidīgas (līdz 120 cm, platums līdz 4 cm), ar gari nosmailotu galu. Ziedi blīvā vālītē (5–10 cm) stublāja galotnē. Ziedi zaļgandzelteni, apziednis plēvjains. Pie vālītes pamata ir gara, zaļa seglapa, kas atgādina stublāja turpinājumu, un tādēļ rodas iespaids, ka vālīte ir stublāja vidusdaļā. Auglis – sārta oga (mūsu klimatiskajā joslā nenogatavojas); augs vairojas veģetatīvi ar ložņājošajiem sakneņiem. Zied jūnija beigās, jūlijā.

Galvenokārt Vidzemē (vidus un lībiskā dialekta teritorijā), kā arī Zemgalē (izloksnēs ap Bausku, Skaistkalni, Taurkalni) un vietumis Kurzemē (galvenokārt Lejaskurzemē) lieto nosaukumu *kalme*, kas ir arī latviešu literārās valodas vārds (skat. 1. att.). Šajā areālā sastopami arī vairāki šī vārda fonētiskie un morfoloģiskie varianti (*kolme*, *koļme*, *kolms, koļms, kolmis,* arī *kalla, kaļļi* u. c.). Vārds *kalme* līdz ar lie. *kalmės* un ig. *kalmus* < vācu val. [ME II 142]. Izlokšņu piemēri: *pa Jāņiêm arī kal̃mem kaûjâs* Babītē, *pret blusâm liêtuôja kal̃mes* Iecavā, *kal̃mes dikti labas, lika uz*

lizes, tās pìedeva màizei labu garšu Mārsnēnos, *kaļ̃mes- tās jaû bija katru svêdiênas rîtu istabâ* Nītaurē, *kaļ̃mu saknes jânuôvāra, ta varēja mazgāt mat:u's* Stopiņos, *kaļ̃mes i Jāņu galv̦enâ zâle* Vecumniekos, *kàlmes kàisija pa grìdu, lai blusas nedzívuo* Viesienā. Dažās Vidzemes ziemeļrietumu izloksnēs (Alojā, Naukšēnos, Nabē, Stienē u. c.) reģistrēts variants *kolmes*, EH tas dots arī no Jeriem un Limbažiem.

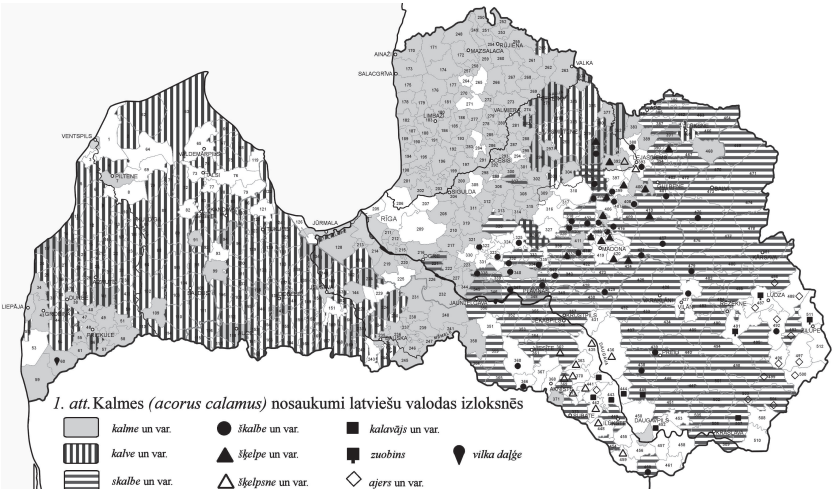

a-celma forma *kalmas* pierakstīta, piemēram, Skultē (*kur dīķi, tur var dabut kaļ̃ma's*), Kārķos (*kaļ̃mas Pęlę̂das ęzęrā bija, labi smaržuô*), arī Jērcēnos, Dauguļos, Lugažos, Jumpravā, Lēdmanē, Svitenē.

Vietumis Vidzemē, sevišķi tās rietumu vai ziemeļrietumu daļā, lieto vīriešu dzimtes (parasti dsk.) formu *kalmi* vai *kolmi*. Variants *kolmi* izplatītāks Vidzemes lībiskajās izloksnēs, tas reģistrēts Idū, Katvaros, Lādē, Limbažos, Skultē, Svētciemā, Tūjā, Vainižos u. c. Savukārt *kaļmi* pierakstīts Drabešos (*kaļmi*, *kaļmu sakne – tā jau ārstniecībai*), Gatartā, Kosā u. c., bet *koļmi* – Ainažos, Aizvīķos, Allažos, Krimuldā, Jērcēnos, Tūjā, Viļķenē, Ķoņos u. c. Izlokšņu piemēri: *upe oûg koļ̃mi* Idū, *biį smaržîgiê kaļ̃mi dīķê* Kosā, *kòlmus sagriêž un izkàisa pa grìdu* Sinolē, *kaļ̃mji vaĩrâk upês aûg* Pampāļos. *koļ̃mi åûg garęzarmalim* Skultē, *upsmute apkš tiļ̃t saaûgušį koļ̃mi* Svētciemā, *mârkuôs ar aûg koļ̃mi* Ķoņos, *koļ̃mim sakns* Viļķenē.

Vairākās Vidzemes ziemeļaustrumu izloksnēs fiksēts variants *kaļļi*, piemēram, *kâdrèiz lìek kàļļus zem màizes, ka nauo kļovu lopu* Gaujienā,

kot sagrîš kàļļus un iskàisa grèidu, navînas blusas nàu Ilzenē, *kàļļus plûc, kad màizi cęp. lika màizes kukuli virsû* Trapenē. Tas reģistrēts vēl arī Zvārtavā, bet ME dots arī no Alūksnes.

Nosaukums *kalmė* sastopams arī Lietuvā Vilkavišķu un Marijampoles apkaimē.

Otrs plašāk izplatītais nosaukums ir *kalves* vai *kalvas* (iespējams, vārda *kalme* pārveidojums [ME II 146], tas veido divus plašus, kompaktus, areālus Kurzemē un Zemgales rietumu daļā, kā arī Vidzemes ziemeļu daļā ap Smilteni un Strenčiem (skat. 2. att.). Gan *e*-celma, gan *a*-celma forma izplatīta abos areālos, bieži tās lieto vienā izloksnē, piemēram, *sakapa un pakais istab a kal̃vàm* Cērē, *kal̃ves aûga gar̄upes malâm* Iecavā, *a kal̃ves saknêm citi mazgâ matus* Kalvenē, *ûdene aûg kal̃v*[a]*s* Kazdangā, *tãs ir̄ kal̃ves, ar̄ kuô pil̄sę̀tâ pa Jãņiêm kaûjas* Rundālē, *agrâk griêza kal̃ves svę̀ku dìenâs un iskàisīja istabas* Smiltenē, *tãs ir̄ kal̃ves, ku pa Jãņiêm kaûjâs* Vecsvirlaukā, *kal̃ve sakņ̣ rûkt* Zūrās. Dažās Kurzemes dziļajās lībiskajās izloksnēs (Dundagā, Puzē, Ugālē, Vārvē, Zūrās u.c.) pierakstīts variants *kallas* (*kal̃s, kal̃*).

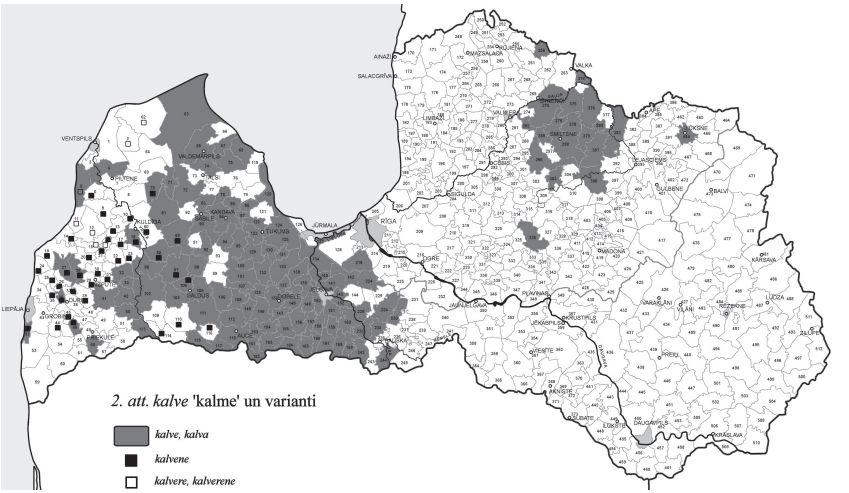

Kurzemē ap Aizputi, Durbi, Grobiņu, Kuldīgu visai kompakti izplatīts kalmes nosaukums *kalvene*, piemēram, *kal̃venes – tãm kuôša smak*[a]*, piê bãdîšanâs liêtuô* Dunalkā, *ka mẽs mazi bę̂rni bijam̄, ta êdam̄ kal̃veņu saknes* Kabilē, *kal̃venes sakapâ un, vęci cilę̂ki teîc, blusãm //-âm labi* Tadaiķos, *Jãņuôs sitâs a kal̃venêm* Vecpilī, *tãs saûc kal̃venes – platâm lapâm*

Ziemupē. Bārtā reģistrēts nosaukums ar senā adjektīva izskaņu *-inis*: *kal̃vines ir smakuôtas*. Savukārt Alsungā, Ancē, Gudeniekos, Jūrkalnē, Popē, Užavā u. c. reģistrēts variants *kalveres*, piemēram, *kal̃vèr oûg tâdęs dĩķęs, u̯pmalęs a* Ancē, *kal̃ver̯s smaržīgas, uz svę̂tkiêm iskaĩi̯ pa plãn̯* Basos, *mum̃s kal̃ver̃* Popē, *kal̃vren̂ sakiņs lãbs priekš blusam̃* Užavā.

Plašu, kompaktu areālu visā augšzemnieku dialekta teritorijā veido nosaukums *skalbe* (un tā varianti *skalbis*, *skalbs*, *škalbe*, *škalbs*). Arī vārds *skalbe* ir ģermānisms, tas aizgūts no vlv. *Schelp* ‘meldri’ [ME III 865–866]. Sieviešu dzimtes forma *skalbes* parasti sastopama sēliskajās un Vidzemes latgaliskajās izloksnēs, bet vīriešu dzimtes forma *skalbis* raksturīgāka Latgalei, piemēram, *skaĺbi smùorďeîĝi* Aizkalnē, *skàlbji aûg mùorkûs*. *vîni skalbji, kam loba smoka, kas labi smir̄d* Alsviķī, *saraûń skaĺbus azara molâ* Bērzgalē, *skàļbu saknes vàcę prìekš zálę̀m teļìem* Grostonā, *Jùoņûs sit àr skàlbêm* Jaunrozē, *skaĺbi oporûs aûk*. Nautrēnos, *vosaru skaļbus – ķèiśeja, lai blusu nav* Šķilbēnos, *upítes målà àr aúg skàlbes* Vārnavā, *nu skàlbem̃pi durim̃ kùoju slàuķi sasîn* Vecgulbenē, *smęržĩguõ skęlbu såknes liêk pìe ûdeņs, kùr måzgãjås* Vecpiebalgā. Variants *škalbes* izplatīts sēliskajās izloksnēs, retumis tas reģistrēts arī Latgalē (Preiļos, Rugājos, Viļānos u. c.), piemēram, *mùorkûs aûk škaĺbis* Gaigalavā, *záļu våkará męs parasti pìegríežàm škàlbes ùn iskàisām pa ustabām* Kārzdabā, *nùeplúcìet nùo dàmba škę̀lbas* Lubejā, *škaļbę̄m tå̃s so:knítś* Meņģelē, *škàļbi smàržùo* Ogrē, *músu márki pieouguši pìlli škèlbu* Tirzā.

Sēliskajās izloksnēs izplatīts nosaukums *šķelpa*, *šķelpsne* un varianti. J. Endzelīns hipotētiski tos uzskata par aizguvumiem no vlv. *Schelp* ‘meldri’, sal. arī *ķelpis Typha latifolia* ‘platlapu vilkvālīte’ [ME IV 25; ME II 363]. Nosaukums *šķelpa, šķelpis* – reģistrēts Vidzemes sēliskajās izloksnēs (Druvienā, ME tas dots no Bērzaunes, Praulienas, Saikavas un Tirzas) un dažās Vidzemes latgaliskajās izloksnēs (Galgauskā, Kalncempjos, Palsmanē), piemēram, *škę̀lpu sá:knę̀m låba smá:e̯rža* Sarkaņos, *ãr škę̀ļpám ú:stâbu Jāņos kåisa* Kusā. Savukārt variants *šķelpsne, šķelpsnis* sastopams Zemgales sēliskajās izloksnēs, tas reģistrēts arī Latgalē – Līvānos, piemēram, *škèlpśńiś aûk pa grouumolòm* Līvānos, *àr škèlpsnèm cap màizi – ku:kuli lìk is škèlpsnę̀m* Dignājā. Tālu ārpus areāla vārds *šķelpsnes* reģistrēts Lejasciemā un Sinolē. Piemērs no Sinoles (*škelpšņìem plotâkas lapiņas un zìlganâkas, kòlmus sagriêž un izkàisa pa grìdu*) liek domāt, ka *šķelpšņi* šeit apzīmē citu augu, nevis kalmi, iespējams, arī Lejasciemā šis vārds apzīmē citu augu.

Latgalē un Zemgales sēlisko izlokšņu teritorijā reģistrēti arī vairāki citi kalmes nosaukumi (skat. 3. att.). Latgales austrumu izloksnēs (Asūnē,

Pildā) sastopams nosaukums *ajeri: ajeri pa azara mołys aûk, kùr àr dỳuńi azàrs* Asūnē. Šķaunē fiksēts variants *àijeri: àijerus iz màižiś luôpstys pìkàisîe, i màiźi łyka,* bet Ciblā, Istrā un Rundēnos pierakstīts variants *aleri* (*aĺery*). Savukārt I. Ēdelmanes un Ā. Ozolas augu nosaukumu apkopojumā nosaukums *ajeri* dots no Ciblas un Rundēniem, *aijeri* – arī no Dagdas, Ezerniekiem un Nirzas, bet *aleri* – no Bebrenes, Mērdzenes un Zvirgzdenes [Ēdelmane, Ozola 2003: 137].

Vārds *ajeras* ir arī lietuviešu kopvalodas vārds, *Lietuviešu valodas vārdnīcā* (LKŽe) tas skaidrots kā purva augs ar garām, smaržīgām lapām. Šis nosaukums ir aizguvums no slāvu valodām – "auch *airis* (*airys*)). aus poln. *ajer* dass, cf. russ. *air*" (Fraenkel I 4), bet izloksnēs tas reģistrēts galvenokārt Zarasu apkaimē (Dusetās (*Duona ant ãjerų kepta* 'maize uz kalmēm cepta'), Salakā (*Jis stovi tiesus kai ãjeras* 'viņš stāv taisns kā kalme'), kā arī Taurages rajonā (Žīgaičos: *Parnešk ajerų̃, reiks duoną kepti* 'pārnes kalmes, vajadzēs maizi cept').

Dažās Latgales dienvidrietumu, kā arī Zemgales sēliskajās izloksnēs ap Lašiem, Bebreni kompakti sastopams kalmes nosaukums *kalavājs* un tā varianti. Tas ir mantots vārds un latviešu valodā tiek uzlūkots par aizguvumu no lietuviešu valodas (aus li. *kalavija* [ME II 140]; sal. lie. *kalavijas,* pr. *kalabian* [Fraenkel I 207]. Naujenē, Nīcgalē, Līksnā, Kalupē, arī Bebrenē, Dvietē reģistrēts nosaukums *kalavājs* (*kalavuojs*), piemēram, *kalavùoji*

labi smùordoj Naujenē, *kalavòªjus pìbòªrsta ustubà, tùlàik blusas isskràida* Bebrenē, *kalavùoji aûk lajiś dubokûs* ‘dīķos’. *kalavùojam izaûk vùoĺeîťä, tỳmsa, kapava* ‘brūna’ Kalupē [KIV I 477]. Variants *kalavēji* reģistrēts Rubeņos (*paplés kalavèju, màizi cepšu*), bet no Skaistas EH dots *kalavējs*, *kalavijs* un *kalavīris*. Nosaukums *kalavīri* ‘kalmes’ reģistrēts arī tālu ārpus šī areāla – Ziemeļrietumkurzemē – Zūrās [Ēdelmane, Ozola 137], taču, šķiet, ka šeit tas saistāms ar iepriekš aplūkoto Kurzemes variantu *kalveres*.

Lietuvā nosaukums *kalavijas* ‘kalme’ reģistrēts galvenokārt dienvidrietumu areālā – Marijampoles rajonā (Ļudvinavā: *Prie mūsų upės auga kalavìjai* ‘pie mūsu upes aug kalmes’, Daukšos: *Parnešk kalavìjų, reik duona kepti (mat ant kalavìijų kepta duona gardu valgyti)* ‘pārnes kalmes, jācep maize (uz kalmēm cepta maize garšīga) u. c.), Alītas rajonā (Kroķalaukē: *Jau visa sodželka sužėlė kalavijais* ‘jau viss dīķis sazēlis ar kalmēm’), Lazdīju rajonā (Kučūnos: *Mūsų pelkėse auga tik vieni kalavìjai* ‘mūsu purvos aug tik vienas kalmes’). Tas fiksēts arī Latvijas pierobežā – Zarasu rajonā (Salakā: *Vaikai žaidžia su žalsvais kalavijais* ‘bērni spēlējas ar zaļajām kalmēm’).

Lietuviešu valodā vārdam *kalavijas* primārā nozīme ir ‘zobens’, bet 4. – ‘kalme’ (LKŽe). Šī nosaukuma motivācijas pamatā acīmredzot ir kalmes zobenveida lapas ar smailu galu.

Līdzība ar zobenu vistiešāk atspoguļota dažās Latgales austrumu izloksnēs sastopamajā kalmes nosaukumā *zuobins*: *zùbyny* – vec. p. Brigos, *sàžòukâ aûg zùbyńi* ‘dīķī aug kalmes’ Zvirgzdenē. Taču Rēznā pierakstītais ilustratīvais teikums *itì zùbyńi zīť ài źiĺìm źidʼìm* liek domāt, ka ar vārdu *zuobins* šeit apzīmēts cits augs, iespējams, Sibīrijas īriss (*Iris sibirica L.*), kam ir zili ziedi un kas arī Latvijā retumis sastopams mitrās vietās vai tā dekoratīvo īpašību dēļ ir daudzviet kultivēts augs (plašāk skat. latvijasdaba.lv).

Vairāki ilustratīvie izlokšņu piemēri liecina, ka aplūkotie vārdi apzīmē vairākus augus, piemēram, *škàlbes ziéd, kàlmes – nę̀* Adulienā, *kal̃vᵉs mum̃s diuʼs zor̃tᵉs ir* Grenčos, *škàlbes ìr ārstnìecìbà, kàlmes – kùr aûg vàlîtes* Ķeipenē, *kal̃vas jaû ir divejâdas* Strutelē. Dažkārt netiek šķirtas kalmes un ūdens augs, kas zied dzelteniem ziediem, acīmredzot purva skalbe (*Iris pseudocarus*), arī iepriekš aplūkotie nosaukumi nereti tiek attiecināti kā uz vienu, tā uz otru, piemēram, *puķes ar̃ dzęl̃tęniêm ziêdiêm – arî kal̃vas* Lutriņos, *reizẽm jau jauc, bet vairâk jau kalmes ir tãs, kas smaržo, bet kalves* – zied dzelteniem ziediem Mežotnē, *ziêd dzęl̃tãnìem ziêdiem – tãs skalbes, kal̃mᵉs neziêd* Skujenē, *kol̃mi i diu zor̃t; viêni oûg pa mežìm ari un uñgim, tiẽ laikam tâ nesmar̃žo, lapi tâ ka plânaki* [dzeltenais īriss, jo šeit neizšķir smaržīgās upes skalbes no īrisiem]; *upa tiẽ tâdi rupi un smar̃žo*

Svētciemā. Retāk kalmes nosaukums apzīmē ne tikai purva skalbi, bet arī jau minēto Sibīrijas īrisu *Iris sibirica*, piemēram, *kal̃v*^{e}*s ziêd a ziliêm, a dzęl̃tęniêm ziêdiêm* Virbos.

Ar neskaidru nozīmi Dunikā reģistrēts nosaukums *vilka daļģe*: *vilka-daļģu pilns patīris*. Tas ir aizgūts no lie. *vilkdalgis (Iris); LKŽ* no rakstu avotiem *vilkdalgis* minēts arī ar nozīmi 'kalme'.

Vairāki aplūkotie kalmes nosaukumi fiksēti arī senajās vārdnīcās. *Kalmus- kalves* Stender 1789 II: 348; *kalme* (Lth. *kalme*) *der Kalmus,* Ulmann 1872: 100; *skalbes, skalbi = kalmji Kalmus*, Ulmann 1872: 259; Kalmus, *kalwenes*, *kalwas*, *kalmes*, *kalniji* Ulmann 1880: 436.

Vairāki latviešu valodas izloksnēs saglabājušies kalmes nosaukumi, kā redzams, ir kopīgi arī ar lietuviešu valodu. Lietuviešu valodas materiāla trūkuma dēļ pagaidām šo vārdu izplatības areālus var tikai ieskicēt. *Kalmes* ilustratīvajā materiālā atrodama arī kultūrvēsturiskā informācija.

LITERATŪRA

Ēdelmane, I., Ozola, Ā. *Latviešu valodas augu nosaukumi*. – R.: SIA Augsburgas institūts, 2003.

EH – Endzelīns Jānis, Hauzenberga Edīte. *Papildinājumi un labojumi K. Mīlenbaha Latviešu valodas vārdnīcai*. 1.–2. sēj. Rīga, 1934–1946.

Fraenkel – Fraenkel Ernst. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*. Band I. Heidelberg: Carl Winter Universitäts verlag, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1962.

KIV 1998 – Reķēna, Antoņina. *Kalupes izloksnes vārdnīca*. 1.–2. sēj. Rīga: Latviešu valodas institūts, 1998.

Latvijas daba.lv – http://www.latvijasdaba.lv/augi/

LKŽe – Lietuvių kalbos žodynas: http://www.lkz.lt

LVDA – *Latviešu valodas dialektu atlants. Leksika*. Autores: Brigita Bušmane, Benita Laumane, Anna Stafecka. Darba zin. vad. B. Laumane. Rīga: Zinātne, 1999.

ME – Mīlenbahs, Kārlis. *Latviešu valodas vārdnīca*. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. 1.– 4. sēj. Rīga: Izglītības ministrija, 1923–1932.

Latviešu valodas dialektoloģijas atlanta materiālu vākšanas programma. – R.: Latvijas PSR ZA izdevniecība, 1954.

Stender – *Lettisches Lexikon*. In zween Theilen abgefasset, und den Liebhabern der lettischen Litterature gewidmet von Gotthard Friedrich Stender. Mitau: I. F. Steffenhagen, 1789.

Ulmann 1872 I – *Lettisches Wörterbuch*. Erster Theil. Lettisch-deutsches Wörterbuch von Bischof Dr. Carl Christian Ulmann. Riga, 1872.

Ulmann 1880 – Lettisches Wörterbuch von Ulmann und Brasche. Zweiter Theil. Deutsch-lettisches Wörterbuch… von Gustav Brasche. Riga u. Leipzig: Verlag von H. Brutzer & Co, 1880.

Names for *Acorus calamus* in *The Dialectal Atlas of Latvian*

Summary

This article considers the distribution of names for the wild plant called sweet flag *(Acorus calamus)* in the sub-dialects of Latvian. It sums up etymological references and the data from older dictionaries, as well as provides dialectal illustrative material.

Most parts of Vidzeme (the territory of Central dialect and the Livonian dialect of Latvian), as well as Zemgale (the sub-dialects of Bauska, Skaistkalne, Taurkalne) and some places in Southern Kurzeme use the name *kalme*. The same word for this plant is used in Standard Latvian. There are also several phonetic and morphological variants of this word (*kolme*, *koļme*, *kolms, koļms, kolmis,* also *kalla, kaļļi* etc.). The word *kalme,* just like Lithuanian *kalmės* and Estonian *kalmus,* is a borrowing from the German language.

The second most widespread name for this plant is *kalves* or *kalvas,* most probably a modification of the word *kalme*. It can be observed in a compact area in Kurzeme and Western Zemgale, as well as in Northern Vidzeme around Smiltene and Strenči. In Kurzeme, typical names for sweet flag are *kalvene* or *kalvere*.

A wide compact area in the teritory of High Latvian dialect is formed by the German borrowing *skalbe* (and its variants *skalbis*, *skalbs*, *škalbe*, *škalbs*). In Selonian sub-dialects of High Latvian dialect, one observes the words *šķelpa, šķelpis* (Selonian sub-dialects of Vidzeme) and *šķelpsne, šķelpsnis* (mostly in Selonian sub-dialects of Zemgale).

In the territory of Selonian sub-dialects of Zemgale, as far as in Latgale, several other names have been registered, too. In the eastern sub-dialects of Latgale, the name *ajeri* can be observed. The word *ajerai* is a Standard Lithuanian word, and is a borrowing from Slavonic languages.

In some sub-dialects of South-western Latgale, as well as in Selonian sub-dialects of Zemgale, one can hear the name *kalavājs* and some of its variants. It is considered a Lithuanian borrowing. The primary meaning of the word *kalavijas* in Lithuanian is 'sword', but the secondary meaning – 'sweet flag'. The similarity between this plant and a sword is most directly reflected in some sub-dialects of Eastern Latgale, where the name for *Acorus calamus* is also *zuobins* ('sword').

The illustrative material contains significant culturally historical information.

Inguna TEILĀNE
(Daugavpils Universitāte)

Emocionāli ekspresīvie vārdi „Kalupes izloksnes vārdnīcā"

Atslēgvārdi: *izloksne, vārdnīca, ekspresīvā leksika, emocionālā nokrāsa, pozitīvs, negatīvs subjektīvais vērtējums*

„Kalupes izloksnes vārdnīcas" autore ir dzimta kalupiete Antoņina Reķēna, vārdnīcu izdošanai sagatavojis humanitāro zinātņu doktors Alberts Sarkanis. Apjomīgā divsējumu vārdnīca nāca klajā 1998. gadā. Tā ir relatīvi pilna tipa apvidvārdu vārdnīca.

Leksika ir viens no galvenajiem emocionāli ekspresīvās informācijas realizētājiem valodā. Blakus neitrāliem vārdiem, ko izmanto jebkurā runas situācijā, arī izloksnēs tiek lietota ekspresīvā leksika.

Ekspresīvā leksika ir vārdi, kam piemīt nozīmes papildkomponents ar emocionāli ekspresīvu nokrāsu – mīlinājumu, humoru, cildinājumu, ironiju, nievājumu, nicinājumu, familiaritāti u. tml. [VPSV 2007: 103].

Savukārt emocionālā ekspresivitāte – izteiksmīgums, ko kādai valodas vienībai (vārdam, morfēmai, vārdformai, frazeoloģismam, teikumam) piešķir emocionāls nozīmes papildkomponents [VPSV 2007: 105].

Emocionāli ekspresīvās informācijas satura realizētāji ir vārda leksiskās nozīmes papildkomponenti, kas izsaka runātāja subjektīvo, vērtējošo attieksmi pret runas objektu, adresātu, vidi. Subjektīvais vērtējums var būt pozitīvs: paust cildinājumu, atzinību, patiku, sirsnību, un negatīvs – izsakot pārmetumu, nosodījumu, nicinājumu, izsmieklu.

Tāpat kā latviešu (literārās) valodas vārdnīcās, informācija par vārdu emocionāli ekspresīva lietojuma ierobežojumu tiek sniegta arī izlokšņu vārdnīcās. Plašākās ir: Ērģemes (ĒIV) [Elga Kagaine, Silvija Raģe: 1977–1983], Kalupes [Antoņina Reķēna: 1998] un Vainižu (VIV) [Ēriks Ādamsons, Elga Kagaine: 2000].

„Kalupes izloksnes vārdnīcā" (KIV) emocionāli ekspresīva lietojuma norādes izmantotas visai bagātīgi – vārdi var būt *humoristiski, ironiski, mīlinoši, nievājoši, nicinoši, vulgāri* u. tml. Salīdzinājumam: Latviešu literārās valodas vādnīcā un Latviešu valodas vārdnīcā (1972; 2006) vārda

emocionāli ekspresīvo nokrāsu raksturo 3 norādes – *humoristiski, ironiski un nievājoši*, ĒIV un VIV – 4 norādes: *humoristiski, ironiski, mīlinoši un nievājoši.*

Vispirms rakstā aplūkoti vārdi ar

1) pozitīvu emocionāli ekspresīvo vērtējumu, ko pauž vārdi ar **mīlinājuma** nokrāsu – tā piemīt dažiem darbības vārdiem un lietvārdiem, piemēram,
   - *ìt'ećiêt'* 'teciņus ievirzīties' *ìt'ećiêju ṕi maṁeńiś, t'ìk gáužy áizraûdavu* (tdz.) (I 383);
   - *iśt'ećiêt'* 'teciņus izvirzīties' *istak d'iv'i mùn mùośeńiś, kuô rùźeît'iś źîd'iêdamys* (tdz.) (I 453);
   - *nùt'ećiêt'* 'teciņus veikt (visu attālumu)' *nùt'eć maît'ìņ, ṕiêć śîta! / týmsys nakt'iś nasab'eîdu, iz maṁeņu nùt'ećieju* (tdz.) (II 89);
   - *pat'ećiêt'* 'ātri paiet' *pat'eć, maît', atńeś śèrku!* (II 187);
   - *ćüćś* 'bērns' *ak, tu ćüćś, kù tu padarìeji!* (I 220);
   - *t'ät'üks* 'tētis' *reć, kùr t'ät'üka capura* (II 499).

Dzīvnieku nosaukumi – *kośä* 'zirgs' (I 513), *sukśś* 'mazs sivēns' (II 452), *suņàks* 'jauns suns' (II 453), *suņuks* 'suņuks' (II 453), *tpruka* 'teļš, tele' (II 508), *tprušeņa* 'govs' (II 508), *vućä* 'aita' (II 575).

Kā redzams no piemēriem, tad mīlinājuma nokrāsa atzīmēta pie daudziem vārdiem, kuros raksturota cilvēka attieksme pret mājdzīvniekiem – vārdos ir ietverta sirsnības, maiguma izpausme. Vairākiem vārdiem maiguma nokrāsu palīdz paust attiecīgi piedēkļi: *-uk-, -àk-, -èņ-*. Vārdi ar mīlinājuma nokrāsu KIV lietoti nedaudzos gadījumos.

Domājams, ka vārdu, kas pauž mīlinājumu, Kalupes izloksnē ir daudz vairāk, jo sarunvalodā runātājs, lai paustu pozitīvu attieksmi pret nosaucamo reāliju, izmanto pamazināmās formas – deminutīvus, bet vārdnīcā regulāri darināti lietvārdu deminutīvi netiek iekļauti [KIV 1998: 22]. Ieskatoties VIV, redzam, ka mīlinājuma nokrāsa ir gan tām pašām, gan citām reālijām un darbībām, piemēram, – *čučiņat* (I 145), *nãciņat* (II 4), *mãšuks* (I 506), *sievuks* (II 326), *kaķitiņč* (I 366), *miñcs* (I 527), *miñculis* (I 527), *miñka* (I 527), *miñña* (I 527), *miñčuks* (I 527), *sunitiņč* (II 375).

Vārdu ar **humoristisku** emocionālo nokrāsu KIV tikpat kā nav. Vārdnīcas autore raksta, ka labsirdīgi zobgalīga attieksme (humoristiska nokrāsa) var vairāk vai mazāk pavīdēt līdzās ironiskai nokrāsai, piemēram, *saśiśt'* 'grūti strādājot, sapelnīt (naudu)' *treîś śìmt'eńi zàlta naûd'eņâ b'eju saśić* [Reķēna 2008: 145].

Vārdi ar humoristisku emocionālo nokrāsu ir arī visgrūtāk nodalāmi, jo humora izjūta ir subjektīva parādība, un to lielā mērā nosaka konsituācija. Iespējams, ka Kalupes izloksnē humoristiskā nokrāsa vairāk piemīt individuāliem vārdu lietojumiem.

Atkal ielūkojoties VIV, redzams, ka vārdu ar humoristisku nokrāsu ir vairāk. Piemēram, *adatiņ(č)* 'šuvējas mācekle' (I 7), *aîskâtot* 'veikli aiziet' (I 16), *iekātot* 'ieiet, ienākt' (I 245), *izkātot* – veikli iziet' (I 299), *muzikañtbarib* 'zirņi, zirņu zupa' (I 542).

Ērģemes izloksnes vārdnīcā – *àiscìrst* 'aiziet' (I 35), *àiscìrsties* 'ātri aiziet, nokļūt' (I 3), *àissist* 'aiziet' (I 49), *issist* 1. 'ar lielu apetīti izēst, izdzert', 2. 'iziet, izstaigāt' (I 510).

2) Negatīvu vērtējumu izsaka vārdi ar **nievājuma** nokrāsu:
   - *àizdùrnavuôt'* 'trakojot aizskriet' *àizdùrnavòi da ḿežàm gùś* (I 57);
   - *dasakùļt'/íś/* 1. 'ar pūlēm iegādāties, izgādāt' *ka byût'ìm l'èl's ḿèļś, byût'ìm dasaḱìuļś da ìnval'ida ṕèņćejài*, 2. 'ar pūlēm, grūtībām aizkļūt līdz kādai vietai' *àr l'elòm mùkòm dasaḱìuļûs eś àr tù zyrgu* (I 251);
   - *apmul'inuôt'* 'pavirši izmazgāt' *itùos drìeb'iś t'ik apmul'inuôtys, a na izmozguôtys* (I 93);
   - *nagàuss* 'tāds, kam nekad nav diezgan' *cylvàks jìr nagàuss, ka jàm mos i mos vysa kùo, atsacyłuôt'íś/* 1. nozīme neitrāla, 2. nozīme – ironiska – 'nevienmērīgā gaitā, gāzelējoties atnākt', 3. nozīme – nievājoša – 'ļoti lielīties' (II 14);
   - *ṕèikstùļś* 'raudulīgs cilvēks' *jèi vysu myûžu tuôc ṕèikstùļś jira, kuô t'ik kas nab'èiś, tuô i ṕèikśt'* (II 238).

A. Reķēna ir novērojusi tādu īpatnību, ka viens un tas pats jēdzieniskais saturs dažkārt ir izteikts ar mantotu un aizgūtu vārdu. Ja tiek pausta nievīga attieksme, tad dažkārt attiecīgajā situācijā izvēlas aizguvumu, piemēram, *alasuôt'* 'skaļi runāt, bļaustīties, parasti dusmojoties, rājoties' [Reķēna 2008: 144]. Vārdnīcā vēl atrodami vārdi: *ṕìćeṕt'* 'piecept (pietiekami daudz)' (II 205) – bez ekspresijas un *ṕìžareît'* – nievājoša nokrāsa – 'piecept (pietiekami daudz)' (II 237); *àisst'ìṕt'* 'ar pūlēm aiznest' (I 70) bez ekspresijas un *àistaščeît'* – nievājoša nokrāsa – 'aizstiept' (I 71); *paķert'* (II 123) bez ekspresijas un *pacaṕńeît'* –ironiska nokrāsa – 'paķert' (II 104).

Negatīvu vērtējumu izsaka arī vārdi ar **ironisku** nokrāsu:
   - *b'izakłys* 'tieva, īsa bize' *tài jàu t'ik b'izakl'i, nàu lobu b'ižu* (I 179);

- *ćereb'eît'* 1. 'pieskaroties kairināt (parasti par kukaiņiem)' *pàr nakt'i mańi blusys ćereb'ieja*, 2. 'slepus ēst' *màn b'ìe bràngài śv îsta pûd'eņâ, a eś monu, ka jàu naskas tù śv îstu jìr ćereb'ieś* (I 211);
- *dusùļś* 'stiprs klepus' *ak, jàu dabava dusuļa!* (I 287);
- *ìgùļdźińiêt'* 'mazliet ieliet' *ìgùļdźińèi màn nu butèlkys zuôļu vài kùo* (I 352);
- *pykc* 'saīdzis, nīgrs' *kù tu šud'ìņ tuôc pykc, moš àr kràisù kùoji iskuôpi nu gùltys?* (II 238).

Vārdnīcas autore A. Reķēna ir rūpīgi iedziļinājusies dažādu leksēmu lietojumā un raksturojusi tās visai detalizēti [Kagaine 2009: 95]. Vārdnīcā ir šķirtas nievājuma un nicinājuma nianses. Pati vārdnīcas autore atzīst, ka šajā raksturojumā liela nozīme ir autora subjektīvajai uztverei un izjūtai, tāpat arī izloksnes zināšanai.

Vārdi ar **nicinošu** emocionāli ekspresīvo nokrāsu:

- *ìsažaût'îś/* 'bez uzaicinājuma ierasties' *jis nabyûś jis, ka kùr b'eś praśeîšonys nàìsaa ûtu* (I 375);
- *myłỳnc* 'slinks, neizdarīgs cilvēks' *tùo myłỳna navàr iźdźèit' da dorbàm* (I 620);
- *ḿèit'îś* 'nesaticīgi dzīvot' *dźeîvùkļa dabava, tagat' mynâs, kùpâ dźèivojùt'* (I 623);
- *ṕìluôčuôt'* 'staigājot piemīdīt (grīdu)' *kuô gùo àr v'eîźiś, tuô ṕìluôčava grèidu* (I 214);
- *sabļuźńiêt'* 'sastāstīt, sapļāpāt' *t'î tuô nab'ìe, t'ik sabļuźńiê, i ćit'i pat'icîe* (II 317).

Ļoti rupjai izteiksmei noder vārdi ar **vulgāru** nokrāsu

- *apjuôt'* 'apmānīt, apkrāpt' *jiêma jù i apjuôja iz l'èidzonys v'îtys* (I 95);
- *ìjàukt'* 'spēcīgi iesist' *pàr golvu ìjàuktu, i napaźèit'ìm* (I 353);
- *krìekĺiś* 'vecs, slimīgs cilvēks' *kas t'ev'i vacu krìekĺi turiêś!* (I 518)
- *izvònckuôt'* 'izraidīt, izdzīt' *izvònckava nu àutabuza, kurìm nab'ìe b'il'etu* (I 456).

Vulgāri ir daži vārdi, kam ir tikai pejoratīva nozīme, bet vairāk ir to gadījumu, kad viens no vārda leksiski semantiskajiem variantiem iegūst vulgāru nokrāsu.

Visplašāko grupu KIV veido vārdi ar nievājošu un ironisku ekspresīvo nokrāsu, tiem seko leksēmas ar nicinošas, vulgāras, mīlinājuma un humoristiskas ekspresīvās nokrāsas marķējumu.

Savukārt pēc vārdšķirām ekspresīvās leksikas iedalījums ir šāds: darbības vārdi (538), lietvārdi (151), 7 īpašības vārdi, pa vienam vietniekvārdam (*na'kas* (II 15)) un apstākļa vārdam (*meîkšài* (I 619)).

Rakstā mēģināts noskaidrot, kāds jēdzieniskais saturs ir visvairāk pakļauts emocionāli ekspresīvajam vērtējumam. Ekscerpētais materiāls rāda, ka visbagātākā ekspresija piemīt: verbiem *iet, aiziet* (kas ir viens no semantiski ietilpīgākajiem vārdiem gan izloksnēs, gan literārajā valodā); verbiem ar nozīmi 'atnākt', 'lietot alkoholiskos dzērienus', 'runāt', 'sist'; lietvārdiem, kas apzīmē personas rakstura īpašības (parasti nosodāmas) un ārējo izskatu. Piemēram verbi ar nozīmi 'atnākt':

nievājuma nokrāsa

- *acadàuźeît'/îś/* 'atnākt bez noteikta mērķa, atklīst'(I 134);
- *acašket'eriêt'/îś/* 'grīļojoties atnākt' (I 142);
- *acaškatynuôt'/îś/* 'atnākt, atbraukt' (I 142);
- *acav'ìl'kt'/îś/* 'lēni atnākt'(I 143);
- *acaźv'eļt'/îś/* 'zvalstoties, grīļojoties atnākt'(I 453);

ironiska nokrāsa

- *atkuśt'iêt'* 'lēnām atnākt' (I 125);
- *atļukšuôt'* 'sīkiem soļiem atnākt, atskriet' (I 128);
- *at'ṕeśt'iêt'* 'ātri, strauji atnākt, atskriet šurp' (I 130);
- *acacyłuôt'/îś/* 'nevienmērīgā gaitā, gāzelējoties atnākt' (I 134);
- *acakupruôt'/îś/* 'ar saliektu, kuprainu muguru atnākt' (I 137);
- *ačmàrnavôt'* 'ātri, veikli atnākt' (I 148).

Salīdzinājumam minēti vārdi ar nozīmi 'aiziet':

nievājuma nokrāsa

- *àizadàuźeît'/îś/* 'aiziet, aizklīst bez noteikta mērķa, parasti trokšņaini' (I 50);
- *àizagryûśt'/îś/* 'aiziet, aizbraukt bez noteikta mērķa' (I 50);
- *àizalaśeît'/îś/* 'aiziet no kādas vietas prom' (I 52);
- *àizašotuôt'/îś/* 'aiziet, aizklīst bez noteikta mērķa, parasti trokšņaini' (I 54);
- *àizašket'eriêt'/îś/* 'grīļojoties aiziet' (I 54);
- *àizaškaškatynuôt'/îś/* 'aiziet, aizklīst bez noteikta mērķa, parasti trokšņaini' (I 54);

- *àizažaût'/îś/* 'aiziet, aizklīst bez noteikta mērķa, parasti trokšņaini' (I 55);
- *àizdòlduôt'* 'aiziet // aizklīst (par mājdzīvnieku)' (I 56);
- *àiskl'eķeriêt'* 'alkohola reibumā aiziet' (I 62);
- *àiźḿiêśt'* 'smagā gaitā aiziet' (I 65);

ironiska nokrāsa

- *àizacyłuôt'/îś/* 'gāzelējoties aiziet' (I 49);
- *àizaguôśt'/îś/* 'gāzelējoties aiziet' (I 50);
- *àizajàukt'/îś/* 'aiziet, aizbraukt' (I 51);
- *àisśḿeļt'* 'ātri aiziet prom' (I 69).

Ir daudz lietvārdu, kas apzīmē personas rakstura īpašības (parasti nosodāmas) un ārējo izskatu. Īpašu grupu veido kopdzimtes lietvārdi, kas izsaka nevēlamas vai pat dažādās gradācijas pakāpēs nejaukas cilvēku īpašības, asociējas ar nožēlojamu rīcību. Piemēram, vārdi ar nievājuma nokrāsu:

- *bloza* 'liels smagnējs cilvēks' *to kuô bloza bùoba, rasna i lela* (I 180);
- *ļùļa* 'lempis' *t'èi ļùļa jàu adgùo da t'èirumàm* (I 585);
- *ragaža* 'vājš, kaulains cilvēks' *mùot'ä ragaža, a bārni kuô rutul'i* (II 282);
- *ļûrkša* 'pļāpa' *nasaklàśîś tùo ļûrkšys* (I 586);
- *murza* 'netīrīgs cilvēks' *mýusu mozajàm murzài ćîš màlna muć* (I 628);
- *ļùrba* 'nekārtīgs, nevīžīgs, neizdarīgs cilvēks' *ka tuôc nakùort'eîks cýłvàks, ka jàm vyss krèit nu rùkys ùoriê, to soka: „òi, ļùrba!"* (I 585);
- *ńerkša* 'raudulīgs bērns' *ńerkša jira tuôc moss bàrnc, kas ṕèikśt'i ṕèikśt'* (II 97).

Nicinājuma nokrāsa piemīt vārdam *skùpd'ìerška* – 'skopulis' (II 407), ironiska nokrāsa – *d'ìerška* 'cilvēks, kas mēdz nekārtīgi, nevīžīgi ko nolikt' *d'ìerška, kùr tu gruôb'ekl'i i sokùms nùd'ìerśi* (I 273).

Vairāki nosodoši (nievājoši) vārdi veltīti slinkām, nekārtīgām sievietēm, piemēram,

- *čòmpa* 'nekārtīga, nevīžīga sieviete' *kuôda tagat' izatàiśîejuś, agruôk b'ìe kuô čòmpa* (I 222);
- *gràuļa* 'netīrīga sieviete' *jèi tuôda gràuļa stáigói* (I 327);

- *greb’iêźä* ‘neglīta, veca sieviete’ *b’ìe t’ik vacys greb’iêźiś sagùojuš* (I 329);
- *cacka* ‘skaista, slinka sieviete’ *śìvu pajiêma kuô cacku, dorba to nagrip dariêt’* (I 203);
- *kraļa* ‘skaista, slinka sieviete’ *t’èi kraļa t’ik grùzuôs, dorba nagryp dariêt’* (I 514).

Attieksmes izteikšanai ir izmantota salīdzināšana ar objektiem dabā, noteiktām reālijām, pret kurām cilvēkam jau ir kāda attieksme. Vārda *gràuļa* pirmā nozīme KIV ir ‘govs mēslu apaļā čupa’, savukārt *greb’iêźä* ir ‘purva beka’, kam ir *tymss v’ìerss*, kurās *mudri tùorp’i matâs*, kuras ir *glumys, ka izvard*.

Nievājuma nokrāsa piemīt vēl daudziem vārdiem:

- *bruss* ‘liels, resns cilvēks’ *bruss lèls i rasnys, i moskuśt’eîks cýłvàks* (I 193);
- *ćìućińìks* ‘nekārtīgs, netīrīgs cilvēks’ *ćìućińìki ṕìdrupynava màiźiś pa źeḿi* (I 220);
- *klòmkùons* ‘liela auguma, neveikls cilvēks’ *ka ît l’el’ìm, smoǵìm sùl’ìm, to soka, reć, kùr klòmkùons ît* (I 500);
- *lupatńîks* ‘nekārtīgs, nevīžīgs, noskrandis cilvēks’ (I 582);
- *gòņčs* ‘pusaudzis’(I 324);
- *juôdaļś* ‘cilvēks (parasti bērns), kas mēdz kāpelēt’(I 460);
- *ļubraks* ‘nolaidīgs, slinks cilvēks’ (I 585) u. c.

Ironiska nokrāsa piemīt vārdiem:

- *dât’ìuńìks* ‘cilvēks, kas mēdz nekārtīgi, nevīžīgi ko nolikt’ *dât’ìuńìks jìr tys, kas nùmat kùr kuôdu drìebi vài kuôdu rèiku i àizḿìerst, kur pałyka* (I 266);
- *na·kas* ‘sevišķi labs, izcils (par iedomīgu, egoistisku cilvēku)’ *spraîšłys vysuôš izauôkstuôs, ka jis na·kas byûtu* (II 15).

Nicinoša nokrāsa:

- *žaîsłys* ‘bērns, pusaudzis, kas mēdz daudz kāpelēt, piemēram, pa žogiem, kokiem’ *reć, kùr žaîsłys, pa viśìm žeṕerim iskuôpal’èi, ńikùr nasarymstâs* (II 596);
- *źemkaśś* ‘ļoti strādīgs zemkopis ar pārāk šauru redzesloku’ *źemkaśś – sprosc cyłvàks, jis cyta ńikùo nazyna, kuô t’ik l’elù dorbu dareît’* (II 584) u. c.

Negatīvi vērtēti lieli, resni, līdz ar to neveikli cilvēki, resp., slikti darba veicēji (arī skaisti, bet slinki). Tiek izsmiets, nievāts tas, kas atšķiras no valodas lietotāju priekšstata par čaklu darba darītāju.

Emocionāli ekspresīvā leksika ne tikai pauž subjektīvo vērtējumu, bet, iespējams, arī iespaido klausītāja situācijas uztveri, kā arī piešķir runai individualitāti. Domājams, ka Kalupes izloksnē ekspresīvās izteiksmes iespējas ir daudz plašākas, jo vārdnīcās ar īpašām norādēm ievieto tikai vārdus ar objektīvi piemītošu ekspresiju.

LITERATŪRA

Ādamsons, Ē., Kagaine, E. *Vainižu izloksnes vārdnīca*. 1.–2. sēj. – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2000.

Kagaine, E., Raģe, S. *Ērģemes izloksnes vārdnīca*. 1.–3. sēj. – Rīga: Zinātne, 1977–1983.

Kagaine, E. Nozīmīgs ieguldījums latviešu dialektālajā leksikogrāfijā. No: *Raksti valodniecībā*. – Liepāja: LiePa, 2008, 95. lpp.

Latviešu literārās valodas vārdnīca. 1. sēj. – Rīga: Zinātne, 1972, 13. lpp.

Latviešu valodas vārdnīca. – Rīga: Avots, 2006, 9. lpp.

Reķēna, A. *Kalupes izloksnes vārdnīca*. 1.–2. sēj. – Rīga: Latviešu valodas institūts, 1998.

Reķēna, A. *Raksti valodniecībā* 1. –2. sēj. – Liepāja: LiePu, 2008.

Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca. – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2007.

Emotive Words in "Dictionary of Kalupe Sub-Dialect"

Summary

The author of "Dictionary of Kalupe Sub-Dialect" is Antoņina Reķēna. The dictionary was prepared for publication by Doctor of Humanities Alberts Sarkanis; it was published in 1998. It is a relatively full-type dictionary of regional words.

Lexis is one of the main elements that renders emotive information in a language. Alongside neutral words, which are used in any speech situation, expressive lexis is used also in sub-dialects.

The content of emotional expressive information is actualized by the connotational components of lexical meaning, which convey the speaker's subjective, evaluative attitude towards the object, the addressee, or the setting of a speech

event. Subjective evaluation may be positive – expressing praise, appreciation, delight, sincerity; and negative – expressing reproach, condemnation, derision.

In the present paper words are considered taking into account the indicators of their emotionally expressive use: words with the shade of meaning of endearment, humour, disdain, irony, contempt, and vulgarity.

In the "Dictionary of Kalupe Sub-Dialect" the greatest group consists of words with pejorative and ironical expressivity; they are followed by lexemes marked with disdainful, vulgar, endearment and humorous expressivity.

Considering the belonging of emotive words to word categories, their division is the following: verbs (538), nouns (151), 7 adjectives, one pronoun and one adverb.

The author of the paper has made an attempt to clarify which conceptual content is subjected to emotionally expressive evaluation most of all. The analysis of the excerpted material testifies to the fact that the richest expressivity is characteristic of: verbs *iet, aiziet (go, leave)*, verbs with the meaning 'come, arrive', 'to use alcoholic beverages', 'speak', 'beat'; nouns denoting features of a person's character (usually condemnable) or appearance.

Expressive lexis does not only convey the speaker's subjective evaluation, but, probably, also influences the listener's perception of the situation in the way intended by the speaker, as well as makes one's speech sound more individual. Supposedly, the possibilities of expressivity in Kalupe sub-dialect are much greater than reflected in the dictionary since special indications in dictionaries are allocated only to words with objectively inherent expressivity.

Татьяна ВЛАСОВА
(Вильнюсский университет)

Устойчивые словосочетания в Статутах Великого княжества Литовского (1529, 1566, 1588)

Ключевые слова: *Статут, устойчивые именные и глагольные словосочетания, составные термины, вариантность, синонимичность, полонизмы*

В исследованиях по исторической лексикологии периода образования восточнославянских языков важным является изучение не только отдельных тематических групп слов, но и фразеологии. Богатый материал в данном отношении представляют деловые памятники, которые довольно близки к народно-разговорному языку. Одним из таких и является Статут Великого княжества Литовского в трех редакциях (1529, 1566, 1588), тексты которого насыщены не только тематически разнообразной лексикой, но и многочисленными устойчивыми словосочетаниями терминологического характера, которые и явились объектом данного исследования. В связи с этим хотелось бы отметить работы А.С. Аксамитова [1970], В.М. Лозовского [1966], Л.И. Коломиеца [1961].

Актуальность данного исследования объясняется тем, что устойчивые терминологические словосочетания в сравнительном плане трех редакций Статута не описывались.

Цель настоящей статьи – описать и проанализировать терминологические словосочетания с точки зрения семантической и структурно-грамматической.

Сравнительному анализу подверглись тексты трех Статутов (1529, 1566, 1588). В работе использовался историко-сравнительный метод.

В сравниваемых текстах Статутов наряду с тематически богатой лексикой представлены и многочисленные устойчивые выражения, которые являются составными терминами. Акад. В.В. Виноградов по степени семантической слитности и мотивированности значения выделяет три основных типа фразеологизмов – фразеологические сращения, фразеологические единства и фразеологические сочетания [Виноградов 1977: 140–161]. Целостные словесные группы, являющиеся терминами, В.В. Виноградов относит к фразеологическим единствам [Виноградов 1977: 156].

Наибольшее количество по структуре среди устойчивых словосочетаний терминологического характера в Статутах составляют именные и глагольные словосочетания. Особенностями таких словосочетаний можно считать их повторяемость и то, что в этих сочетаниях отмечаемые компоненты всегда идут вместе.

Среди именных следует выделить довольно большую группу словосочетаний, состоящих из имени существительного и согласованного с ним прилагательного, чаще постпозитивного, реже препозитивного (модель: существительное + прилагательное с возможной перестановкой компонентов). Терминологические словосочетания, состоящие из имени существительного и уточняющего определения-прилагательного, по Л.И. Коломиецу [Коломиец 1961: 238] слова-конкретизатора, в основном являются двухкомпонентными. Так как наш памятник юридического характера, то естественно, что составные слова-термины связаны с судопроизводством, названиями судов, должностных лиц судебного процесса, сроков судопроизводства, наименованиями юридических документов, обозначением различных преступлений и мер наказания.

Так, следует заметить, что в именных словосочетаниях в качестве стержневых слов используются известные и древнерусскому языку (нередко они являются многозначными) такие слова, как: **право** [Срезн. 2: 1348] – *права писаные* (Ст. 1529-6.5.168, Ст. 1566-1.1.15)[1], *право прирожоное* (Ст. 1529-10.5.262, Ст. 1588-3.17.120); *право майдеборское* (Ст. 1566-4.18.75, Ст. 1588-3.35.131) и с возможной перестановкой компонентов *майдеборское право* (Ст. 1566-3.27.56). В уточняющих определениях при слове **судъ** [Срезн. 3: 603] отражается влияние польского языка, так как административно-судебная реформа 1564–1566 гг. проводилась по польскому образцу: *судъ земский* (Ст. 1566-4.2.65) < польск. ziemsky [USJP 4: 998], *замковый судъ* (Ст. 1566-4.16.73) < польск. zamkowy [USJP 4: 829] и *судъ замковый* (Ст. 1566-1.18.24), *судъ подкоморский* (Ст. 1566-4.61.96) < польск. podkomorski [USJP 3: 234), *судъ духовный* (Ст. 1588-3.22.128) < польск. duchowny [USJP 1: 716], *полюбовный судъ* (Ст. 1588-4.42.172) < польск. polubowny [USJP 3: 323], *судъ комисарский* (Ст. 1588-4.52.181) < польск. komisarz < нем. Kommissar < лат. commissarius [D3: 163], *судъ кгродский* (Ст. 1588-7.22.33) < польск. grodzki [USJP 3: 1150], *судъ трыбунальский* (Ст. 1588-4.95.207) < польск.

[1] Первая цифра обозначает раздел, вторая – статью, третья – страницу издания.

trybunal < лат. tribunal [D3: 325]; **судья** [Срезн. 3: 600] – *судьи полюбовные* (Ст. 1566-4.60.96), *судьи земские* (Ст. 1588-4.1.38); **сторона** [Срезн. 3: 524] – *сторона жалобная/жалуючая* "обвиняющая сторона" (Ст. 1529-6.19.182, 6.10.176), *сторона доводячая* "доказывающая, обвиняющая" (Ст. 1529-8.2.218), *сторона жалобливая* (Ст. 1566-14.27.188, Ст. 1588-7.7.236), *сторона жалобная* (Ст. 1566-4.44.90, Ст. 1588-9.6.255), *поводовая сторона* (Ст. 1566-4.9.69) и *сторона поводовая* (Ст. 1566-4.23. 78); **доводъ** [Срезн. 1: 685] – обычно в сочетании *слушный доводъ* "обоснованное доказательство" (Ст. 1529-1.13.74, Ст. 1566-14.25.187, Ст. 1588-14.1.330) и *доводъ слушный* (Ст. 1566-10.1.143, Ст. 1588-4.64.190), *доводы листовные* (Ст. 1566-4.57.95, Ст. 1588-4.82.199), *доводъ правный* "доказательство, имеющее юридическую силу" (Ст. 1588-1.27.97); **вина** [Срезн. 1: 258] – *вина злодейская* "штраф за воровство" (Ст. 1529-13.2. 294, Ст. 1588-14.24.342) и *злодейская вина* (Ст. 1566-14.18.184); **человекъ** [Срезн. 3: 1492] – *путный чоловекъ* (Ст. 1529-11. назв. 268, Ст. 1588-12.12.317), *человекъ отчизный* "вотчинный человек" (Ст. 1566-14.29.188, Ст. 1588-12.12.317), *человекъ вольный* (Ст. 1566-11.9.169), *чоловекъ тяглый* (Ст. 1588-14.1.330), последнее сочетание отмечается и в словаре И.И. Срезневского; **люди** [Срезн. 2: 91] – *люди добрые* "достойные, уважаемые" (Ст. 1529-3.15.118, Ст. 1566-13.2.172, Ст. 1588-1.5.82), что отмечается также в словаре И.И. Срезневского, *люди отчизные* (Ст. 1529-2. введ. 90, Ст. 1566-3.29.57, Ст. 1588-12.14.319), *посполитые люди* "простые люди" (Ст. 1529-1.22.84, Ст. 1566-3.24.54) < польск. pospolity [D3: 254], *люди служебные* (Ст. 1588-2.23.109); **слуга** [Срезн. 3: 423] – *путный слуга* (Ст. 1529-11.1.268, Ст. 1566-8.5.131, Ст. 1588-8.9.250); **челядь** [Срезн. 3: 1497] – *челедь невольная* (Ст. 1529-5.7.146, Ст. 1566-13.5.173, Ст. 1588-12.19.321), **земля** [Срезн. 1: 972] – *земля пустая* (Ст. 1529-1.8.70), *земля пустовская* "пустующая земля" (Ст. 1566-4.68.100, Ст. 1588-4.98.209); **именье** [Срезн. 1: 1094] – *именье лежачое* "недвижимое имущество" (Ст. 1529-3.15.116, Ст. 1566-3.35.60, Ст. 1588-3.30. 126), *именье рухомое* "движимое имущество" (Ст. 1529-4.1.122, Ст. 1566-4.34.85) < стп. ruchomy [CCM. 2: 309]; **лета** [Срезн. 1: 538] – *лета дорослые* (Ст. 1529-1.18.80, Ст. 1566-3.38.61, Ст. 1588-6.9.229), *лета зуполные* "совершеннолетие" (Ст. 1529-7.11.202, Ст. 1566-5.8.108, Ст. 1588-6.7.228) < польск. zupełny [D3: 123].

Среди рассматриваемых устойчивых словосочетаний отмечаются и лексические синонимические варианты, обозначающие одно и то же, но связаны они с заменой одного из компонентов. Так, например,

выражению *путный чоловекъ* "крестьянин, исполняющий дорожную службу" синонимично выражение *путный слуга*, выражению *именье лежачее* и *рухомое* синонимичны обороты *маетности лежачие* и *рухомые* < польск. majętność [D3: 195], *речы лежачые* и *рухомые*, *лета дорослые* и *лета зуполные* и тд.

Отмечается немало случаев, когда в терминологических сочетаниях в качестве базовых слов выступают слова иноязычного происхождения, чаще это полонизмы, так как среди заимствованной лексики Статутов в целом наибольший пласт составляют полонизмы. Например, зафиксированы составные термины со словами **листъ** "письменный документ, грамота" < польск. list [D3: 190], **рокъ** "срок" < польск. rok [D3: 286] и т.д. Слово *листъ* зафиксировано с разными определениями, например: *листъ вповминальный/упоминальный* (Ст. 1529-1.14.74, Ст. 1566-4.66.98), *листъ отвороный* "открытый лист" (Ст. 1529-1.11.72), *листъ заповедный* (Ст. 1566-1.18.23), *листъ господарский* (Ст. 1588-3.6.116), *листъ военный* (Ст. 1588-4.9.147).

Полонизм **рокъ** засвидетельствован в таких, например, выражениях, как: *рокъ завитой* "окончательный срок" (Ст. 1529-6.12.178), *рокъ судовый* (Ст. 1566-4.1.63), *роки статутовые* (Ст. 1588-1.34.101) и др.

Из прочих подобных сочетаний следует отметить: *соймъ валный* (Ст. 1566-2.2.32) и *вальный соймъ* (Ст. 1588-3.6.116) < польск. seym walny "всеобщий" [Горб: 328], *вдовий столецъ* (Ст. 1529-4.1.122, Ст. 1566-5.4.106, Ст. 1588-5.5.217) < польск. stolec [D3: 308], *кгрунтъ земляный* (Ст. 1566-9.7.136, Ст. 1588-9.5.255) < польск. grunt < нем. Grund [D3: 152], *вырокъ господарский* (Ст. 1566-2.14.37, Ст. 1588-4.65.190) < польск. wyrok [D3: 74] и т.д.

Немалую группу устойчивых словосочетаний-терминов составляют глагольные обороты (модель: глагол + существительное тоже с возможной перестановкой компонентов). Глагольные сочетания связаны в основном с понятием "наказание, меры наказания". В сравниваемых текстах Статута в значении "кара, наказание" часто отмечается слово **каранье** (Ст. 1529-2.11.102, Ст. 1566-1.4.17, Ст. 1588-1.2.80). Оно фиксируется в словаре древнерусского языка [СРЯ 7: 73], в словаре старобелорусского языка [Нос.: 229], а также в словаре староукраинского языка [СУМ 14: 50], в последнем с пометой *стп. karanie*. В Статутах имеется и глагол **карати** (Ст. 1529-1.1.64, Ст. 1566-1.5.17, Ст. 1588-4.31.165). Во всех редакциях Статута фиксируется устойчивое выражение *карати горломъ* "казнить через повешение" и вариант с перестанов-

кой компонентов – *горломъ карати* (Ст,1529-1.6.68, Ст. 1566-4.41.89, Ст. 1588-11.6.281). Ср. польск. *karać gardłem* [USJP 2: 46–47].

Синонимичным указанному обороту является выражение *горло тратити* "подвергнуться смертной казни" (Ст. 1529-2.12.104, Ст. 1566-11.2.150, Ст. 1588-14.30.345). Ср. польск. tracić [USJP 4: 96]. Аналогично указанный глагол встречается с другими существительными в винительном падеже, стоящими в препозиции к глаголу: *руку тратити* (Ст. 1566-11.15.158, Ст. 1588-11.49.304), *честь тратити* (Ст. 1566-4.35.86, Ст. 1588-14.30.345), *именье тратити* (Ст. 1566-2.14.37, Ст. 1588-5.16.221), *речь тратити* (Ст. 1566-4.52.93, Ст. 1588-9.2.252).

Во всех редакциях Статута отмечается глагол *карати* и с другими существительными. Например, *карати огнемъ* "карать огнем, сожжением" (Ст. 1529-1.5.68, Ст. 1566-1.12.21, Ст. 1588-12.9.316), *нятствомъ карати* "заключением" (Ст. 1529-6.18.180). В словаре И.И. Срезневского приводится *нятство* в значении "плен" [Срезн. 2: 490]. Последнему выражению синонимичным является выражение *везеньемъ карати* "тюрьмой" (Ст. 1588-1.9.84). Ср. польск. więzienie [D3: 58].

По сравнению с Первым Статутом (1529), во Втором (1566) появляется наказание – *урезаньемъ языка карати* (3.18.52), *ухо... маетъ урезано быти* (14.4.178), *маютъ уши обрезати* (14.20.185), в Третьем (1588) – *карати... караньемъ на теле* (14.11.338).

В значении "касаться жизни" с компонентом *горло* во всех редакциях Статута отмечается выражение *идти/ити о горло* (Ст. 1529-1.1.64, Ст. 1566-8.7.132, Ст. 1588-4.25.158).

В Статутах в значении "жизнь" в переносном смысле употребляется не только лексема *горло*, но и другие древнерусские слова, связанные также с названием органов тела, как *голова*, *шия*. Так, в значении "отсечение головы, потеря головы, шеи, смертная казнь" в Первом Статуте (1529) зафиксировано отглагольное существительное **страченье**: *страченье головы* (1.1.64), *страченье шии* (7.29.214), в Третьем Статуте (1588) – *страченье горла* (11.56.306). Ср. польск. *stracenie* [USJP 3: 1407]. Словарь И.И. Срезневского [1: 616] приводит *горло* в двух значениях: 1. горло, 2. шея. Следовательно, *страченье головы/горла/шии* являются лексическими синонимическими вариантами. В значении "наказывать смертью" отмечаются и другие сочетания, как: *винити виною кривавою* (Ст. 1529-1.1.64, Ст. 1566-1.1.15, Ст. 1588-1.1.80), *вину крававую учинити* (Ст. 1588-1.14.89).

Синонимичными выражениями к вышеуказанным оборотам в значении "смертная казнь" выступают общие для всех Статутов выражения с глаголом **выдати:** *выдати на смерть* (Ст. 1529-7.29.214, Ст. 1566-11.33.164, Ст. 1588-11.17.286), *выдати на шибеницу* (Ст. 1529-13.1.294, Ст. 1566-14.22.186, Ст. 1588-14.19.340). Лексема *шибеница* в значении "виселица" отмечается в словаре старобелорусского языка [Нос.: 709]. Ср. аналогично *выдати на мученье* "выдать на пытку, муку" (Ст. 1529-13.13.302, Ст. 1566-14.14.182, Ст. 1588-14.11.338).

В качестве мер наказания в Статутах отмечаются и другие устойчивые словосочетания, такие как: *пугами бити* (Ст. 1529-13.1.294, Ст. 1566-14.25.187, Ст. 1588-14.27.344), *дубцы бити* (Ст. 1566-14.4.178, Ст. 1588-3.22.122). Лексема *пуга* "плеть" отмечается в древнерусском (Срезн. 2: 1723), а *дубець* "прут" – в старобелорусском (Нос.:147) и в староукраинском (СУМ 8: 218) языках. В последней редакции Статута (1588) зафиксировано: *голодомъ морити* (12.22.323), *розлитьемъ крви/везеньемъ* и *выволаньемъ (не)карати* (4.9.147).

В анализируемых текстах Статутов обращают на себя внимание также и другие часто повторяющиеся в текстах одни и те же глаголы, но в сочетании с разными существительными (часто в винительном падеже). Отмечается немало сочетаний с глаголом **учинити/вчинити**, который употреблялся в древнерусском [Срезн.:3: 1336], а также в старобелорусском [Нос.: 671] и староукраинском [ССМ 2: 492] языках: *вчинити присягу* "присягнуть" (Ст. 1529-7.4.196, Ст. 1566-4.70.101, Ст. 1588-1.24.94), *вчинити сказанье* "вынести приговор" (Ст. 1529-1.23.84, Ст. 1566-1.27.29, Ст. 1588-4.3.141), *вчинити справедливость* "совершать правосудие" (Ст. 1529-13.4.296, Ст. 1566-4.21.77, Ст. 1588-4.48.178), *вчинити тастаментъ* "составить завещание" (Ст. 1529-5.14.152, Ст. 1566-8.1.129, Ст. 1588-8.1.247), *втиски вчинити* "притеснять" (Ст. 1529-4.13.134), *вчинити выправу* "дать приданое" (Ст. 1529-4.9.132), *вчинити доводъ* "представить доказательства" (Ст. 1529-12.5.284, Ст. 1566-11.27.162, Ст. 1588-9.16.261), *вчинити оправу* "записать вено" (Ст. 1529-5.10.150, Ст. 1566-4.67.99, Ст. 1588-6.6.228), *вчинити похвалку* "угрожать" (Ст. 1529-6.18.180, Ст. 1566-11.11.155, Ст. 1588- 11.40.300), *кривду учинити* (Ст. 1566-4.43.90, Ст. 1588-14.4.334), *шкоду чинити* (Ст. 1566-10.3.144, Ст. 1588-11.40.299), *вчинити кгвалтъ* (Ст. 1566-4.19.75, Ст. 1588-4.50.180), *бой учинити* (Ст. 1566-10.4.145, Ст. 1588-11.35.297), *збытокъ учинити* (Ст. 1566-4.19.75, Ст. 1588-4.64.190), *грабежъ учинити* (Ст. 1566-13.2.172, Ст. 1588-13.2.325) и др. Немало устойчивых сочетаний с глаголом

платити – *вину, кгвалтъ, головщину, навезку* “виды штрафов”, *шкоду* (Ст. 1529-2.8.100, 2.13.104, 6.23.186, 7.1.194, 11.1.268, Ст. 1566-1.25.28, 11.30.163, 13.6.173, 11.2.151, Ст. 1588-11.22.89, 11.20.287, 9.23.266). Отмечаются в сочетаниях и другие глаголы, например: *выдати светковъ* “выставить свидетелей”, *вывести судей* “выставить судей”, *речь одержати* “выиграть дело” (Ст. 1529-6.23.184, 8.13.20, 8.3.220) и др.

Немало различных устойчивых глагольных сочетаний зафиксировано со словом **право**: *поконати правомъ/правомъ поконати* “доказать вину судебным порядком” (Ст. 1529-5.8.148, Ст. 1566-1.4.17, Ст. 1588-1.4.81). Видимо, данное выражение появилось в Статутах под влиянием польского языка, так как оно отмечается и в словаре Н. Горбачевского [Горб.: 266]. *Перевести правомъ/правомъ* перевести (Ст. 1529-2.4.96, Ст. 1566-9.9.136, Ст. 1588-11.7.281) – словарь Н. Горбачевского [Горб: 254] приводит *przevod prawa* в значении “судебное определение в пользу истца, выигранный процесс”; *правомъ доходити* “добиваться по суду” (Ст. 1529-5.6.146, Ст. 1566-6.10.117, Ст. 1588-6.15.232); *ку праву позывати* (Ст. 1529-6.3.164, Ст. 1566-4.62.97); *право поднести* “представить доказательство” (Ст. 1529-1.3.66); *права достояти/достояти права* “доказать свою правоту” (Ст. 1529-6.1.162), в том же значении это выражение отмечается и в словаре староукраинского языка (СУМ 8: 173).

Проанализированный материал позволяет отметить, что в текстах Статутов Великого княжества Литовского (1529, 1566, 1588) многочисленными примерами представлены устойчивые словосочетания терминологического характера. Наибольшее количество составных терминов по структуре составляют именные и глагольные словосочетания. В устойчивых именных словосочетаниях (модель: чаще прилагательное + существительное или с перестановкой компонентов) базовыми словами выступают преимущественно известные и древнерусскому языку слова (некоторые из них являются многозначными): *право, судъ, сторона, вина, человекъ, люди, слуга, челядь, земля, именье* и др. Иногда в качестве стержневых слов выступают и лексические заимствования (чаще полонизмы, иногда полонизмы-германизмы): *листъ, рокъ, соймъ, столецъ, вырокъ, кгрунтъ* и др.

Другую тоже довольно большую группу устойчивых словосочетаний-терминов составляют глагольные обороты (модель: глагол + существительное или с перестановкой компонентов): *карати горломъ/горломъ карати, горло тратити.* При глаголах (или отглагольных су-

ществительных) в значении "жизнь" отмечается не только лексема *горло*, но и *голова, шия*. Среди глагольных словосочетаний часто можно отметить глаголы *учинити/вчинити, платити* и др.

Среди рассматриваемых устойчивых единиц наблюдаются вариантные и синонимические отношения (*путный чоловекъ – путный слуга*; *именье лежачее* и *рухомое – речь лежачая* и *рухомая – маетность лежачая* и *рухомая*; *горломъ карати – выдати на шибеницу – выдати на смерть*; *страченье головы – страченье горла – страченье шии*.

Что касается иноязычных элементов в анализируемых словосочетаниях, то наибольшее влияние польского языка проявляется в том, что одним из компонентов устойчивого словосочетания-термина полонизм является базовым или определяющим (*листъ впоминальный, судъ подкоморский*), или полонизмами являются полностью заимствованные словосочетания (*маетностъ рухомая, листъ заручный, листъ глейтовый, вальный соймъ, карати горломъ, перевести правомъ*).

ЛИТЕРАТУРА

Аксамітаў, А.С. Беларуская фразеалогія. В кн.: *Гістарычная лексікалогія беларускай мовы*. – Мінск: Навука і тэхніка, 1970, с. 293–336.

ДЗ – Булыка, А.М. *Даўнія запазычанні беларускай мовы*. – Мінск: Навука і тэхніка, 1973.

Виноградов, В.В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке. В кн.: *Избранные труды. Т. 3. Лексикология и лексикография*. – Москва: Наука, 1977, с. 140–161.

Горб. – Горбачевский, Н. *Словарь древнего актового языка Северо-Западного края и царства Польского*. – Вильна: Типография А.И. Зака, 1874.

Коломиец, Л.И. О фразеологических сочетаниях языка украинских актов XIV–XVI веков. В кн.: *Начальный этап формирования русского национального языка*. – Ленинград: Изд-во Ленинградского университета, 1961, с. 237–255.

Лозовский, В.М. *Юридическая терминология в языке белорусских письменных памятников XV–XVII вв*. АКД. – Минск, 1966.

Нос. – Носович, И.И. *Словарь белорусского наречия*. – Санкт-Петербург: Типография Императорской АН, 1870.

СРЯ – *Словарь русского языка XI–XVII вв.*/ Институт русского языка им. В.В. Виноградова РАН. Вып. 1–28. – Москва: Наука, 1975–2008.

ССМ – *Словник староукраїнської мови XIV–XV стст.* В 2-х т. – Кипв: Наукова думка, 1977–1978.

СУМ – *Словник української мови XVI-першої половини XVII ст.*: У 28-ми вип. НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Д. Гринчишин (відп. ред.). Вип. 1–14. – Львів, 1994–2008.

Срезн. – Срезневский, И.И. *Материалы для словаря древнерусского языка.* Т. 1–3. – Санкт-Петербург.: Типография Императорской АН, 1893–1903.

Ст. 1529 – *Первый Литовский Статут. Т.II. Ч. 1. Тексты на старобелорусском, латинском и старопольском языках.* – Вильнюс: Минтис, 1991.

Ст. 1566 – Статут Великого князства Литовскаго 1566. В кн.: *Временник императорского московского общества истории и древностей российских.* Кн. 23. – Москва, 1855.

Ст. 1588 – *Статут Вялікага княства Літоўскага 1588. Тэксты. Даведнік. Каментарыі.* – Мінск: Беларуская савецкая энцыклапедыя імя Петруся Броўкі.

USJP – *Uniwersalny słownik języka polskiego.* St. Dubisz (red.). T. 1–4. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2003.

Set Phrases in Statutes of Grand Duchy of Lithuania (1529, 1566, 1588)

Summary

An investigation into both lexis and phraseology of the East Slavonic languages of the period of their formation is of great importance for the historical lexicology. The object of research of this article is the formation of set phrases of the terminological character in the three editions of the Statute of the Grand Duchy of Lithuania, 1529, 1566, 1588. The aim of the present research is a description and analysis of set phrasal units, their semantics and structure.

As far as the constitutives of the set phrases are concerned, the structure of the largest group of the terms is: noun+adjective (in grammatical agreement) used either prepositionally or, most often, postpositionally. In such nominal phrases the core constituents very often are Old Russian polysemantic words or, in a number of cases, foreign words, most often Polonisms. The basic words and their attributives – adjectives, as a rule, make up two-component phrasal units, they function as terminological units and belong to different thematic groups.

Another structural model rather frequently occurring in the Statutes is a unit of verb+noun in various transpositions of the components. In the course of the comparative analysis of the texts of the Statutes it has been discovered that in the set phrasal units the same verbs recur, however, in combinations with different nouns.

In the article, apart from the above indicated aspects of the set phrasal units, the synonymy of the phrases has also been investigated.

Sintija BLUMBERGA
(Ventspils Augstskola)

Jāņa Paklona devums tulkojumzinātnes attīstībā Latvijā

Atslēgvārdi: *tulkojumzinātne, tulkošanas teorija, tulkošanas prakse, atdzejošana*

Jānis Paklons savā salīdzinoši īsajā mūžā paspējis padarīt daudz – viņš strādājis par vācu valodas skolotāju Daugavpils vakarskolā un par latīņu valodas skolotāju Daugavpils medicīnas skolā, bijis tulkotājs un literatūrzinātnieks. No 1960. līdz 1967. gadam Jānis Paklons bijis docētājs Latvijas Valsts universitātes Filoloģijas fakultātē, bet no 1974. gada viņa darba gaitas saistītas ar Daugavpils Pedagoģisko institūtu (tagad – Daugavpils Universitāti), kur viņš dibinājis un izveidojis Latviešu valodas un literatūras katedru, kuru vadīja līdz pat mūža galam.

Pie Jāņa Paklona nozīmīgākajiem darbiem jāmin „Herders un latviešu literatūra" (gadagrāmata „Varavīksne", 1978), „Jauni materiāli latviešu un krievu literāro sakaru vēsturei" (krājums „Krievu un latviešu literārie sakari", 1982), „Krievu dzeja pirmajās latviešu antoloģijās" (krājums „Latviešu un krievu literārie sakari", 1984). Kopā ar citiem Jānis Paklons tulkojis J. V. Gētes krājumu „Dzeja" (1983).

1973. gadā Jānis Paklons aizstāvēja zinātņu kandidāta disertāciju „Krievu dzeja latviešu valodā (1944–1969)". Savā zinātniski pētnieciskajā darbā viņš pievērsies daiļliteratūras tulkošanas vēstures, teorijas un prakses jautājumiem, ko aplūkojis daudzās publikācijās presē, galvenokārt laikrakstā „Literatūra un Māksla" un žurnālā „Karogs".

Lai izvērtētu Jāņa Paklona devumu tulkojumzinātnes attīstībā Latvijā, jāņem vērā politiskie apstākļi, kādos Latvija atradās. Otrā pasaules kara beigās Latvijā tiek atjaunota padomju okupācija, kas ilgst līdz 1991. gadam. Augstākā likumdošanas un izpildu vara formāli pieder Latvijas PSR Augstākajai padomei un Ministru padomei, taču realitātē visu nosaka Maskava. Visdažādākajās dzīves sfērās notiek sovetizācija, paralēli latviešu valodai funkcionē krievu valoda, kuras loma Latvijas sabiedrībā un ietekme uz latviešu valodu arvien pieaug.

Jau tūlīt pēc Latvijas iekļaušanas Padomju Savienībā tiek nodibināta LPSR Galvenā literatūras pārvalde – organizācija, kas uzrauga publikāciju saturu un lemj, ko Padomju Savienības iedzīvotājs drīkst lasīt un redzēt. Kaut arī PSRS Konstitūcijā ir rakstīts, ka Padomju Savienībā ir vārda brīvība, faktiski pastāv politiskā cenzūra [Avotiņa u. c. 2003: 360–361].

Pēc neilga politiskā „atkušņa" XX gadsimta 60. gados atsākas ideoloģiskais spiediens uz radošo inteliģenci, aizliedzot jebkādu brīvdomību. Tāpat nav pieejama gandrīz nekāda objektīva informācija par notiekošo Rietumvalstīs. Būtībā visas ar kultūru vai zinātni saistītās ziņas nāk pastarpināti no krievu valodā publicētajiem avotiem.

Aplūkojot tulkojumzinātnes attīstību pasaulē, jāsaka, ka XX gadsimta 50.–60. gados līdztekus plašai tulkojumu izplatībai arvien straujāk attīstās tulkošanas teorija, dažādas pieejas tulkošanai kā zinātnes nozarei un praksei, veidojas ar tulkošanu saistītā terminoloģija līdz ar to arī tulkojumu kritika iegūst objektīvāku pamatu. Visumā šajā periodā arvien stingrākas pozīcijas sāk nostiprināt tulkošanas lingvistiskā teorija, tulkošana kā starpkultūru komunikācijas forma attīstās tikai XX gadsimta 60. gadu beigās un 70. gadu sākumā.

Runājot par tulkošanas teorijas un prakses attīstību pasaulē, nevar nepieminēt tulkošanas nozares uzplaukumu Padomju Savienībā, ko lielā mērā noteica politiski apsvērumi – nepieciešamība izplatīt komunistisko ideoloģiju visās dzīves jomās un padomju tautu draudzības kultivēšana. Liela loma šajā procesā tika atvēlēta daiļliteratūrai un publicistikai.

Šajā laikā Krievijā tiek izdotas gan teorētiska, gan praktiska rakstura grāmatas, kas pamatā paredzētas dažādu svešvalodu (piemēram, vācu, angļu, franču) apguvei augstskolās, taču tās veidotas, lai palīdzētu studentiem izprast tulkošanas pamatus un ļautu attīstīt prasmes gan tehnisku, gan daiļliteratūras tekstu tulkošanā.

Laika periodā no 1944. gada Latvijā tiek publicēti dažādi raksti un pārskati par tulkošanu, tās lomu kultūras dzīvē un galvenajām tulkošanas problēmām, aizsāktas plašākas diskusijas par tulkošanas tēmu gan laikrakstos „Literatūra un Māksla", „Cīņa", „Skolotāju Avīze", gan žurnālos „Karogs" un „Zinātņu Akadēmijas Vēstis", kā arī Latvijas Valsts universitātes zinātnisko rakstu krājumos.

Tulkošanas teorijas jautājumos tulkotāji pamatā atsaucas uz krievu tulkošanas teorētiķiem. Tiek propagandēts „reālistisks tulkojums", acīmredzot atvasinot šo jēdzienu no sociālistiskā reālisma. Tā rakstā „Ceļš uz

reālismu" Jānis Paklons uzsver, ka *„ievērojami padomju literatūras zinātnieki un tulkotāji ir likuši pamatus padomju reālistiskās tulkošanas (atdzejošanas) teorijai, kurā ir vispārināta mūsu labāko tulkotāju un atdzejotāju ilggadējā prakse*" [Paklons 1972: 4].

1970. gadā žurnāla „Karogs" redakcija aicina literatūras darbiniekus, valodniekus, dzejniekus un dzejas cienītājus sākt sarunu par aktuāliem atdzejošanas jautājumiem. Saruna par atdzejojumiem žurnālā „Karogs" ilgst veselu gadu, un publikācijās tiek aplūkoti gan konkrēti atdzejojumi un sniegta to kvalitātes smalka analīze, kā arī aplūkoti ar tulkošanas teoriju saistīti jautājumi.

Ar rakstu „Atdzejojumu gradācija" Jānis Paklons iesaistās aktuālu atdzejošanas problēmu iztirzāšanā. Viņš norāda, ka, izvērtējot atdzejojumu atbilstību oriģinālam, jāņem vērā iespējamā gradācija, jo ne vienmēr atdzejotāja mērķis ir radīt precīzu oriģināla atveidojumu. Saskaņā ar tulkošanas teoriju Jānis Paklons aplūko dažādus atdzejojumu paveidus, norādot, ka *„par atbilstošu atdzejojumu var saukt tādu, kurā pilnīgi atveidots oriģināla saturs, izsakot autora idejisko nostāju un māksliniecisko ieceri, ietverot to attiecīgā tēlu sistēmā, ievērojot izteiksmes līdzekļu lietojumu, formas īpatnības, autora stila individuālās savdabības*" [Paklons 1970b: 138].

Arī citos rakstos Jānis Paklons pievēršas principiālu tulkošanas problēmu analīzei. Rakstā „Gramatiskās un leksiskās novirzes atdzejojumos" viņš norāda, ka, izvērtējot dzeju un atdzejojumus, pastāv viens kopīgs kritērijs – latviešu literārās valodas normas, to izpratne un lietojums. Tomēr atdzejojumos novirzes no valodas normām satopamas biežāk, un tās atrodamas gan fonētikas, morfoloģijas, ortogrāfijas, interpunkcijas, gan leksikas līmenī [Paklons 1970a: 4].

Kritiski izvērtējot kādu konkrētu atdzejojumu vai atdzejojumu izlasi, Jānis Paklons demonstrē plašas zināšanas konkrētā dzejnieka daiļradē, kā arī sniedz visaptverošu informāciju par līdz šim veiktajiem autora darbu atdzejojumiem latviešu valodā un to kvalitāti. Aplūkojot krievu dzejnieka Nikolaja Ņekrasova darbu atdzejojumus latviešu valodā, Jānis Paklons runā par satura un formas atbilstību, norādot, ka *„atdzejotājiem vienmēr būtu jāvadās no atziņas, ka galvenais nav tikai precīza formālā atbilstība, bet gan satura idejiski māksliniecisk̄ā līdzvērtība. Ja nav iespējas atveidot visus dzejas formas elementus, tad labāk atteikties no kāda nesvarīga, lai nezaudētu domas izteiksmes skaidrību (..)*" [Paklons 1971: 132].

No tulkošanas teorijas un prakses viedokļa aktuāls Jānim Paklonam šķiet tēlu pārveidojums atdzejojumos. Viņš uzskata, ka ir jārunā par neat-

bilstībām atdzejojuma mikrostruktūrā, kas skar dzejas pamatelementu – tēlu pārveidojumu atdzejojumos. Autors norāda, ka *„tēls ir katra daiļdarba mazākā mākslinieciskā šūniņa, kas, grupējoties un savijoties ar citiem tēliem, veido visu daudzkrāsaino dzejas audumu*" [Paklons 1972: 145].

Savos rakstos Jānis Paklons bieži aplūko jautājumu, kas skar leksikas slāņu atbilstību atdzejojumos. Atdzejotājs nedrīkst nenovērtēt vārda iedarbības spēku – *„ja jau autori tik pārdomāti izvēlas valodas līdzekļus tēlu izveidei, tad arī atdzejotājiem būtu rūpīgāk jāapsver vārdu piederība pie dažādiem leksikas slāņiem, lai labos atdzejojumos neienestu disonansi, kas mazina iepriekšējo rindu emocionālo iedarbību, autora stila vienotību*" [Paklons 1973: 123].

Jānis Paklons runā arī par literāro mantojumu – veco atdzejojumu apgūšanu, izvērtēšanu, rediģēšanu un publicēšanu. Situācijās, kad sastopami agrāk publicēti konkrēta darba atdzejojumi, *„jaunajiem atdzejotājiem nav jāizvairās no iepriekšējo kolēģu atradumiem, bet tieši otrādi, tie rūpīgi jāizskata, jāsalīdzina ar oriģinālu, jāatrod kļūmes un novirzes, lai tās neatkārtotu. Nav jābaidās rakstīt agrākā atdzejojuma veiksmīgu vārdkopu vai atskaņu, ja tik tā patiesi izsaka autora māksliniecisko ieceri*" [Paklons 1974: 5]. Lai izlemtu, vai nepieciešams kāda konkrēta atdzejojuma vai tulkojuma jauns variants, jāņem vērā divi kritēriji: 1) kāda loma bijusi atdzejojumam/ tulkojumam tā publicēšanas laikā un 2) cik aktuāls konkrētais atdzejojums/ tulkojums ir šodien. Jānis Paklons uzsver, ka laikā, kad *„straujā teorijas un prakses attīstība, literāro sakaru ciešāka izveidošanās prasa, lai vismaz 50 –70 gadu laikā tos atjauninātu*" [Paklons 1978: 146].

Izvērtējot ar tulkošanu saistītās aktualitātes minētajā laika periodā, ir skaidrs, ka Latvijā joprojām trūkst izvērstas tulkošanas teorijas – nepieciešams noskaidrot, apkopot un izvērtēt padarīto, lai uz veiksmīgu tulkošanas prakses piemēru bāzes izstrādātu tulkošanas teorijas principus. Dzejnieks un atdzejotājs Rainis Remass rakstā „Trūkstošās sekundes simtdaļas", runājot par atdzejošanas problēmām, norāda, ka oriģināla stils gadu gaitā nezaudē savu aktualitāti, taču tulkojuma stils noveco samērā ātri, un ar nožēlu secina, ka *„mums šai jomā tikpat kā nav nopietnāku pētījumu, jo sevišķi par attālākiem gadu desmitiem. Latviešu atdzejotāji var atskatīties gandrīz uz 120 gadu praksi, bet atdzejošanas vēsturē, ko mēdz arī saukt par tulkošanas teorijas vertikāli, mums vēl ļoti* ***daudz baltu plankumu****. Apzinoties to, pēc kā savā laikā centās, ko panāca un ko nespēja panākt iepriekšējās atdzejotāju paaudzes, mēs daudz skaidrāk apjēgtu, kur atrodamies šodien un pēc kā varētu un vajadzētu tiekties rīt*" [Remass 1974: 5].

1978. gadā Lietuvā iznāk Kazimira Ambrasa-Sasnavas grāmata „Tulkošanas zinātne", kurā aplūkoti tulkošanas teorijas un prakses jautājumi. Tas ir pirmais šāda rakstura darbs lietuviešu valodā. Grāmatā autors aplūko tulkošanas jēdzienu, tulkošanas zinātnes objektu, tulkojuma vienību, oriģināla un tulkojuma valodas teksta loģiski komunikatīvās iezīmes un tulkošanas veidus.

Savukārt Latvijā joprojām kavējas tulkošanas teorijas un tulkošanas metodiku izstrāde, nav vadlīniju vairākos jautājumos. 1980. gadā ir sperts nozīmīgs solis tulkošanas teorētiskās bāzes sagatavošanā – izdots Jāņa Paklona sastādītais mācību materiāls studentu patstāvīgajam darbam „Tulkošanas vēstures un teorijas jautājumi". Darbā konspektīvi aplūkota tulkošanas nozares attīstības vēsture, sākot no 3. gadsimta pirms mūsu ēras līdz 20. gadsimta 70. gadu beigām. Materiālā ietverta informācija arī par tulkošanas attīstību Krievijā un tulkošanas uzplaukumu Padomju Savienībā, kā arī ziņas par tulkojumiem latviešu valodā (no latviešu rakstu valodas pirmsākumiem 16. gadsimtā līdz 20. gadsimta 70. gadiem).

Autors apskata arī dažus tulkošanas teorijas jautājumus, piemēram, tulkojumu atbilstību oriģinālam, leksikoloģijas, gramatikas un stilistikas jautājumus, taču jāņem vērā, ka šis darbs sarakstīts Padomju Latvijā valdošās komunistiskās ideoloģijas apstākļos un ne vienmēr atspoguļo reālo situāciju Latvijā un visā Padomju Savienībā, nemin vai neizceļ tos tulkošanas speciālistus, kurus režīms uzskatīja par nevēlamiem, tāpēc nepieciešams objektīvāks un plašāks pētījums par tulkošanas teorijas un prakses attīstības tendencēm Latvijā, sistematizēts materiāls, kas atspoguļotu tulkojumu un tulkojumu kritikas kvalitātes progresu.

Nobeigumā vēl jāpiebilst, ka Jānis Paklons bija uzsācis darbu pie samērā apjomīgas monogrāfijas „Ievads tulkošanas zinātnē", kurā autors bija plānojis aplūkot tulkošanas zinātnes izveidošanos, tās galvenās sastāvdaļas, izskaidrot tās pētīšanas objektu un atbilstošo terminoloģiju, kā arī ieskicēt tulkošanas vēstures, prakses un tulkojumu kritikas veidošanos Latvijā. Taču diemžēl Jānim Paklonam neizdevās monogrāfiju pabeigt un tā netika publicēta. Mēs varam tikai minēt, kā šis darbs būtu ietekmējis tulkošanas teorijas un prakses attīstību Latvijā un kādu impulsu devis tālākiem pētījumiem, taču neatkarīgi no tā Jānis Paklons ir ierakstījis savu vārdu vēsturē, un mēs turpinām godāt viņa devumu tulkošanas teorijas un prakses attīstībā Latvijā.

LITERATŪRA

Avotiņa, A., Blūma, D., Līdaka, A. u. c. *Latvijas kultūras vēsture*. – Rīga: Zvaigzne ABC, 2003. 507 lpp.

Paklons, J. Gramatiskās un leksiskās novirzes atdzejojumos. No: *Literatūra un Māksla*, 1970a, 25. jūl., 4. lpp.

Paklons, J. Atdzejojumu gradācija. No: *Karogs, Nr. 11*, 1970b, 137.–139. lpp.

Paklons, J. Nikolaja Ņekrasova dzeja latviešu valodā. No: *Karogs, Nr. 12*, 1971, 131.–134. lpp.

Paklons, J. Tēlu pārveidojums atdzejojumos. No: *Karogs, Nr. 2*, 1972, 145.–147. lpp.

Paklons, J. Ceļš uz reālismu. No: *Literatūra un Māksla*, 1972, 28. okt., 4. lpp.

Paklons, J. Leksikas slāņu atbilstība atdzejojumos. No: *Karogs, Nr. 12*, 1973, 122.–125. lpp.

Paklons, J. Saprast un izjust. No: *Literatūra un Māksla*, 1974, 1. jūn., 5. lpp.

Paklons, J. Senai dziesmai – jaunus vārdus. No: *Karogs, Nr. 9*, 1978, 142–146. lpp.

Remass, R. Trūkstošās sekundes simtdaļas. No: *Literatūra un Māksla*, 1974, 8. jūn., 5. lpp.

The Contribution of Jānis Paklons into the Development of Translation Science in Latvia

Summary

Jānis Paklons has left his name in history not only as a specialist in literature, translator and educationalist but also as an outstanding expert in the issues concerning translation theory and practice. In his research work Jānis Paklons mainly studied translation of poetry and looked for solutions for such fundamental translation problems as modification of images in poetry translations, lexical, gramatical and stylistic correspondence between the original and translation, maintenance of author's individual style and ideas. Jānis Paklons was also interested in literary heritage – in digestion, evaluation, editing and publishing of old translations of poetry. Jānis Paklons has published lots of critical reviews evaluating particular translations of poetry or selected poetry works thus displaying broad and comprehensive knowledge in the given matter. When discussing translation theory Jānis Paklons refers to Russian translation theoreticians and popularizes realistic translation.

In 1980 a study material for students "Translation History and Theory Issues" prepared by Jānis Paklons was published being the first material in Latvian of

this kind and marking the beginning of a new period in translation studies in Latvia.

In later years of his life Jānis Paklons started to work on a bulky monograph "Introduction into Translatology" but unfortunately he did not manage to finish the work and the monograph was not published. We can only guess how this monograph would have influenced the development of translation theory and practice in Latvia and what impulse would have been given to further studies. Nevertheless Jānis Paklons is a pioneer of translation studies in Latvia and we continue to honour his contribution into development of translation theory and practice in Latvia.

Jana BUTĀNE-ZARJUTA
(Daugavpils Universitāte)

Pētījumi latviešu un krievu antroponīmikā

Atslēgvārdi: *pētījumi antroponīmikā, personvārds, latviešu un krievu antroponīmija*

Antroponīmu vieta valodniecībā un to specifika ir viens no aktuālākajiem jautājumiem mūsdienu onomastikā. Lai arī 1990. gadā izdotajā Klāva Siliņa „Latviešu personvārdu vārdnīcas" ievadā minēts, ka *latviešu onomastikā līdz šim galvenā uzmanība pievērsta vietvārdiem, bet personvārdi ne sinhroniskā, ne diahroniskā aspektā nav plašāk apkopoti un apzināti (..)* [Siliņš 1990: 5], pēdējos gadu desmitos latviešu onomastikas un antroponīmikas jautājumi ir diezgan plaši pētīti. Samērā liela uzmanība tiek pievērsta iesaukām un vietvārdiem.

Latviešu antroponīmisti pētījumos galvenokārt pievēršas personvārdu vēsturiskajam skatījumam un iesaukām to plašākajā nozīmē. Mūsdienās Latvijā pētījumus veic

- latviešu onomastikā – valodnieks **Ojārs Bušs** (piemēram, Bušs O. *Personvārdi, vietvārdi un citi vārdi: izpētes pakāpieni.* Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2003),
- jauniešu leksiku un iesaukas pēta **Vineta Ernstsone** (piemēram, Ernstsone V. Neoficiālie vārdi jeb iesaukas jauniešu valodā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti. Rakstu krājums 6.* Liepāja: LiePA, 2002, 422.–427. lpp.),
- **Inese Zuģicka** pievēršas iesaukām Centrāllatgalē (piemēram, Zuģicka I. Deonomastiskās iesaukas Centrāllatgalē. *XI Starptautiskais baltistu kongress. Tēžu materiāli.* Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2010, 203. lpp.),
- **Ilze Štrausa** pēta Dobeles novada onomastikonu (piemēram, Štrausa I. Iesaukas Ukru pagastā. *Onomastica Lettica, 3. laidiens.* Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2007, 131.–158. lpp.),
- **Jeļena Koroļova** – Latgales vecticībnieku izloksnes iesaukas (piemēram, Королёва Е. Русские диалектные прозвища Латгалии. *Valoda 2006. Humanitārās fakultātes XVI zinātniskie lasījumi. Rakstu krājums.* Daugavpils: DU Akadēmiskais apgāds „Saule", 2006, 256.–265. lpp.),

- **Sandra Laizāne** pievēršas iesauku funkcionalitātei Rēzeknes novadā (piemēram, Laizāne S. Iesauku funkcionalitāte Lendžu pagastā. *Valoda 2009. Humanitārās fakultātes XIX zinātniskie lasījumi. Rakstu krājums*. Daugavpils: DU Akadēmiskais apgāds „Saule", 2009, 433.–441. lpp.),
- Latgaliešu personvārdi ir **Lilijas Jurģītes** pētījumu objekts (piemēram, Jurģīte L. Kristāmvārdi kādas Latgales dzimtas pārstāvju atmiņās. *Valoda 2005. Humanitārās fakultātes XV zinātniskie lasījumi. Rakstu krājums*. Daugavpils: DU izdevniecība „Saule", 2005, 29.–34. lpp.),
- **Gaļinas Pitkevičas** publikācijas veltītas personvārdu pārveidojumiem latviešu un krievu valodā (piemēram, Питкевич Г. Парадигмы русских и латышских личных имён в Латгалии. *Probleme de filologie slavă, vol. XV*. Timisoara, 2007, c. 178–188),
- **Pauls Balodis** pēta latviešu personvārdu etimoloģisko semantiku (piemēram, Balodis P. *Latviešu personvārdu etimoloģiskās semantikas teorētiskais modelis un tā realizācija*. Promocijas darbs. Rīga, 2008),
- **Žanna Bormane** pievērsusies literārajai antroponīmijai (piemēram, Bormane Ž. *Antroponīmi literārā teksta tulkojumā (A. Puškina daiļrade latviešu un vācu valodā)*. Promocijas darbs. Rīga, 2007),
- **Linda Truševska** salīdzina somu un latviešu iesaukas (piemēram, Truševska L. *Somu un latviešu jauniešu iesaukas salīdzinošā skatījumā*. Bakalaura darbs. Rīga, 2010),
- **Lidijas Leikumas** publikācijas veltītas Sibīrijas latgaliešu vietvārdiem un personvārdiem (piemēram, Leikuma L. Sibīrijas latgaliešu personvārdi laika griežos. *Latvijas Universitātes raksti, 728. sēj.: Valodniecība, latvistika*. Rīga: Latvijas Universitāte, 2008, 43.–80. lpp.),
- **Laimute Balode** pievēršas baltu onomastikas jautājumiem un ir apkopojusi latviešu antroponīmikas bibliogrāfiju (piemēram, Balode L. Latviešu antroponīmikas bibliogrāfija. *Onomastica Lettica, 3. laidiens*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2007, 269.–280. lpp.).

Lietuviešu iesaukas apzinājis valodnieks **Alvīds Butkus** (piemēram, Butkus A. Lietuviešu iesaukas: parādība un tradīcijas. *Valoda 2003. Humanitārās fakultātes XIII zinātniskie lasījumi. Rakstu krājums*. Daugavpils: DU izdevniecība „Saule", 2003, 19.–24. lpp.).

Nozīmīgu devumu latviešu personvārdu izpētē sniedzis **Klāvs Siliņš**, vākdams un apstrādādams latviešu personvārdus gan no senajiem vēstures avotiem, gan no jaunākā laika personu reģistriem dažādos avotos. K. Siliņa „Latviešu personvārdu vārdnīca" sniedz ziņas par personvārdu lietojumu

un izplatību dažādos laikposmos un novados, kā arī dod šo vārdu nosacītu cilmes skaidrojumu.

Pagājušajā gadsimtā latviešu personvārdus pētījis **Ernests Blese** (Blese E. *Latviešu personu vārdu un uzvārdu studijas*. 1929). Kurzemes un Zemgales iesaukas apzinājis **Juris Plāķis** (Plāķis J. *Latvijas vietu vārdi un latviešu pavārdi. I–II*, 1936–1939), bet Latgales iesaukām jeb palamām pievērsies **Leonīds Latkovskis** (Latkovskis L. *Latgaļu uzvōrdi, palamas un dzymtas. I, II*. Latgaļu izdevniecība, 1968–1971). **Velta Staltmane** pētījusi latviešu uzvārdus semantiskajā un morfoloģiskajā skatījumā (piemēram, Сталтмане В.Э. *Латышская антропонимия. Фамилия*. Москва, 1981).

Krievijā antroponīmikā fundamentālus pētījumus veikusi

- **Aleksandra Superanska** (piemēram, Суперанская А.В. *Общая теория имени собственного*. Москва, 1973),
- **Natālija Podoļska** (piemēram, Подольская Н.В. *Словарь русской ономастической терминологии*. Москва, 1978; 1988),
- **Nikolajs Petrovskis** (piemēram, Петровский Н.А. *Словарь русских личных имён*. 3-е издание. Москва: Русский язык, 1984).

Arī mūsdienās krievu antroponīmijas jautājumi ir aktuāli. Tiek plaši pētīts, piemēram, personvārds komunikatīvajā aspektā, iesaukas, izstrādāti metodiski principi antroponīmijas vienību vākšanai un analīzei.

Uzmanības vērta ir latviešu priekšvārdu došanas tradīcija. Vecākiem ir iespēja ielūkoties gan K. Siliņa personvārdu vārdnīcā, gan **Gunnara Treimaņa** grāmatā „Mīlestībā dzimis vārds", kurā atrodami latviešu vārdadienu kalendārā ierakstītie personvārdi. Katra vārda īpašniekam G. Treimanis sniedzis raksturojumu, izmantojot dzīves laikā krāto pieredzi, un veltījis piemērotu dzejoli. Līdzīgi pētījumi veikti arī krievu antroponīmikā.

Lai arī antroponīmisti pievēršas cilvēku personvārdiem, to nominācijas sistēmai, pētījumos nereti vērojama atšķirība antroponīmikas terminoloģijā, jēdzienu izpratnē. Piemēram, viens no ierastākajiem cilvēka nosaukšanas veidiem ir viņa vārds, kas bieži vien sarunvalodā tiek lietots pārveidotā formā. Šādi antroponīmi tiek definēti gan kā iesaukas (latviešu un lietuviešu antroponīmikā), gan arī kā atsevišķs neoficiālās nominācijas veids – hipokoristikas un personvārdu dažādas vārdformas (krievu antroponīmikā).

Jāsaka, ka latviešu antroponīmikā nav konsekvences iesaukas un personvārda pārveidojuma nošķiršanā. Šo terminu semantika ir visai līdzīga, tomēr tie nosauc dažādas, atšķirīgas parādības. Iesaukas pamatā ir tās adresāta kāda subjektīva, individuāla motivētājpazīme. Savukārt adresāta

personvārdu pārveidotajās formās šī individuālā motivētājpazīme izpaliek, nav raksturojošas funkcijas, tikai nosaucošā.

Lietuviešu antroponīmists A. Butkus norāda, ka par iesauku var kļūt arī personvārda variants, ja tas tiek lietots kādas īpatnības izcelšanai. Ja personvārda variants papildinformāciju nesniedz, tas nav uzskatāms par iesauku [Butkus 1995: 21]. Šajā gadījumā tiek runāts par hipokoristiku jeb hipokoristisku vārdu – personvārda (parasti priekšvārda) saīsinātu vai citādi pārveidotu neoficiālu formu. Līdzīgās domās ir arī krievu valodniece N. Podoļska, uzsverot, ka individuālo vārdu vai uzvārdu pārveidojums parasti netiek uzskatīts par iesauku [Подольская 1978: 50]. Riebiņu novada iesauku pētniece I. Zuģicka runā par transonomastiskām iesaukām – *„tās ir iesaukas, kuru pamatā ir cits onīms vai vairāki onīmi. Visbiežāk iesaukas tiek darinātas no individuālajiem vārdiem un uzvārdiem*" [Zuģicka 2008: 413]. Arī pētniece I. Štrausa analizē iesaukas, *„kas radušās no personvārdiem uz fonētisko, semantisko vai onomastisko asociāciju pamata*" [Štrausa 2007: 132] jeb asociatīvās iesaukas, līdzīgi A. Butkus pētījumam [Butkus 1995: 27].

Runājot par iesaukas un personvārda pārveidojuma diferenciāciju, jāņem vērā ne tikai valodnieku uzskati, bet arī psiholingvistiskais faktors – proti, pati sabiedrība lielāko daļu antroponīmu, kas akadēmiskajā literatūrā tiek definēti kā hipokoristikas, personvārda pārveidojumi, uztver kā iesaukas.

Sarežģīts jautājums ir arī par antroponīma, proti, priekšvārda, semantiku. N. Podoļskas „Krievu onomastiskās terminoloģijas vārdnīcā" termins onomastiskā semantika skaidrots kā īpašvārda ekstralingvistiskā nozīme, ko veido vairāki specifiski elementi [Подольская 1978: 99]. Daudzi krievu un angļu onomasti (A. Superanska, J. Karpenko, Dž. Mills) uzskata, ka onīmiem nepiemīt patstāvīga semantika. Savukārt angļu loģiķis H. Džozefs uzsver, ka īpašvārdiem ir ne tikai nozīme, bet tā ir pat bagātāka nekā apelatīviem [Bušs 2003: 275]. O. Bušs runā par īpašvārdu semantikas nacionālo specifiku. Viņš atzīmē, ka īpašvārdam ir denotatīvā nozīme vai nozīmes, kas no tipoloģiskā viedokļa ir visai līdzīgas sugasvārdu denotatīvajām nozīmēm. Kaut gan O. Bušs pievēršas toponīmu semantikas izpētei, viņš piebilst, ka jebkuram onīmam, arī antroponīmam, piemīt ne tikai nacionāli specifiska semantika, *„bet arī universālas iezīmes, kuru analīzē var izmantot (ar dažām atrunām) arī tās metodes, kas jau sen pārbaudītas un par labām atzītas, analizējot sugasvārdu semantiku*" [Bušs 2003: 302].

Šajā rakstā aplūkoti pētījumi latviešu un krievu antroponīmikā, tostarp iezīmētas dažādas nostādnes antroponīmistu uzskatos. Pamatjautājumi

izskatīti vispārīgi, skarts būtiskākais, uz kā pamata tiek izstrādāts plašāks pētījums „Neoficiālie antroponīmi mūsdienu komunikācijā: latviešu un krievu valodas sastatāmais aspekts".

LITERATŪRA

Bušs, O. *Personvārdi, vietvārdi un citi vārdi: izpētes pakāpieni.* – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2003. 310 lpp.

Butkus, A. *Lietuvių pravardės.* – Kaunas: Aesti, 1995. 262 pl.

Siliņš, K. *Latviešu personvārdu vārdnīca.* – Rīga: Zinātne, 1990. 349 lpp.

Štrausa, I. Iesaukas Ukru pagastā. No: *Onomastica Lettica, 3. laidiens.* – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2007, 131.–158. lpp.

Zuģicka, I. Riebiņu novada iesauku derivācija. No: *Latgale kā kultūras pierobeža.* – Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule", 2008, 409.–417. lpp.

Подольская, Н.В. *Словарь русской ономастической терминологии.* – Москва, 1978.

Studies of Latvian and Russian Person Names

Summary

Topicality of the work is determined by a need for new theoretical and practical studies of Latvian person names, especially in the field of informal person nominations.

The aim of the research work is to study the informal person nomination in most typical of functioning environments in their onomastic and sociolinguistic aspect: to focus on the informal person names segment differentiation, their research history; to analyze the issue of understanding the concept of nicknames and hipokoristic names in Latvian, Russian and other languages; to compare pupils', students' and other segments' of society motivation for unofficial person names and their formation.

University students in their term papers, bachelor's, master's papers, as well as high school students in their research activities and projects often address their parish or school nicknames, but there has not been an expanded research of unofficial person nominations for study and comparison of different segments of person names in Latvian linguistics so far. Linguistic material of changes of person names is interesting and important for their uniqueness, variability, sociolinguistic role.

Monta FARNESTE
(University of Latvia)

Organization of Argumentative Essays in Latvian and English

Key words: *argumentative essay, organization, contrastive analysis: Latvian v. English*

Introduction

The prior research demonstrates that there are different approaches to writing in different cultures in contrast to Anglo-American way of writing, for example, in German [Clyne 1987], Lithuanian, Ukrainian, Belarusian, and Russian [Konovalov 2006]. It was also found that English as a Foreign Language (EFL) students in Latvia face several problems in structuring argumentative essays [Farneste 2011], namely problems in choosing an appropriate title, thesis statement, topic sentences, and supports to meet the purpose of communication.

As there has been no contrastive analysis found on argumentative essays in Latvian and English, the goal of the paper is to find out what is understood by an *argumentative essay* (AE) and its structure in Latvian (the L1 or native language) and English (the target language).

Notion of an *essay* in Latvian

According to the dictionaries of the Latvian language, the essay means 'a short literary critical contemplation' [*Literārās valodas vārdnīca* 1973: 509] or 'a publicistic contemplation' [*Latviešu valodas vārdnīca* 1998: 213]. The dictionary of pedagogical terms, however, provides one more meaning of an essay, which is a 'composition' used as a form of assessment at school and university. It 'may contain elements of research' [Beļickis et al 2000: 50]. It is written in different subjects at school [Lāce 2011: 36]. Thus, nowadays in Latvian, two types of essays ('esejas') are distinguished: a literary essay and an AE [ibid.: 37–46].

An AE is defined as 'a composition, where the author expresses his/her opinion about a theme and supports it as well as shows his/her emotional attitude to the problem or phenomenon under discussion' [Lāce 2011: 37]. As Lāce [ibid.: 38] puts it, the writer must follow the *opinion-arguments-*

conclusions sequence. An AE has three parts: (1) an introduction, which states 'the aim and the main ideas'; (2) a body, which comprises several paragraphs introduced by a topic sentence; (3) the conclusion or a summary of the discussed ideas, which may be complemented by 'a solution of a problem' or 'further development of the idea' [Beļickis et al 2000: 50]. According to Lāce, the introduction has three basic functions: providing information about the theme, mentioning the main idea, and indicating how the essay is developed. This part of an essay may contain quotations as well as information about the sources. As to the last paragraph, it should not only provide conclusions, but also demonstrate the writer's 'emotional attitude' [2011: 38].

Notion of an *essay* in English

In contrast to Latvian, in Anglo-American theories we can find different views on what an AE means. According to Grabe and Kaplan [1996: 364], 'an argument paper' is 'a standard genre … in which they [students] take a position on an issue'. The writer is supposed to 'consider both sides of an argument … and provide a persuasive explanation for choosing one position over another' [ibid: 364].

Bazerman [1989: 110–112], in contrast, views an AE in a context of expressing one's opinion after reading. He indicates that the introduction of such a type of writing contains a thesis statement which shows the writer's position on an issue, which is restated at the end of the essay.

Sorenson [1992: 344], in her turn, distinguishes two types of essays based on 'the writer's judgement': an opinion essay [OE] and a persuasive essay [PE]. If the first type is written 'to share ideas', the other has a purpose 'to change the reader's mind'. Both essays are written on a controversial theme, but the thesis statement of an OE cannot be 'proved or disproved', as it is a matter of the writer's view (e.g. 'The Freedom Festival is *more enjoyable* than any other activity sponsored by the City of Kingston') [ibid.: 346; italics mine].

Sorenson mentions two terms – *persuasive* and *argumentative* – interchangeably to refer to the writing which aims at convincing the reader [ibid.: 381]. In contrast to an OE, a PE includes both arguments and their refutation with the aim to show that the writer understands the opponent's claims [Smalley and Ruetten, 1990: 405–406; Sorenson 1992: 381–382]. It is interesting that Savage and Mayer [2005: 85] call such an essay 'an opinion essay', meaning that the writer expresses his/her opinion by using objective arguments.

Sorenson distinguishes two approaches to structuring a PE depending on the character of opposition: weak or strong. If in the first case, it is enough to provide a position and arguments, in the other case, both the arguments and their rebuttal with additional arguments would be used to support the writer's position [Sorenson 1992: 384–385]. Rooks considers that arguments can be neutral and persuasive [Rooks, 1999: 177], thus an AE and a PE could be viewed as two different types of essays with different purposes of communication.

Analysis of sample essays in Latvian and English

To do qualitative analysis of the organization of AEs, sample essays included in books on writing were chosen, as they are given as good patterns for students to learn from. As the volume of this paper is limited, only a few samples will be discussed in detail and the paragraphs will be partly cited.

The first essay 'Am I a patriot?' ('Vai es esmu patriote?') under analysis has been written in Latvian [Arta's essay in Lāce 2011: 38–39] and translated by the author of this paper. After reading the title, it could be concluded that the purpose of writing this essay is to give an answer to the question. The introduction of the essay narrows the theme from S (sentence) 1 to the main idea (S 2) mentioned in the title and three basic supports (S 4), which are further found in the topic sentences of each body paragraph (see the signal words in bold):

> e.g. *(1) With patriotism I understand the feelings of love towards* ***my kinsfolk, region, and Latvia****. (2) I consider that* ***I belong*** *to those people who are real patriots of their country. (3) How does my patriotism show up? (4)* ***My feelings of patriotism*** *show up in three ways – in love towards* ***my kinsfolk, region, and Latvia***

However, in the conclusion of the essay, it is seen that the answer to the question is not provided, as the writer has expanded the theme to people in general and addresses the reader by using the personal pronoun *you* ('tavs'):

> e.g. *(1) A country cannot exist if* ***the largest part of inhabitants*** *are not patriots. (2) It is especially important for* ***young people*** *to realise their feelings of patriotism. (3) Pride in their kinsfolk can be educated by a family. (4) It is important that* ***inhabitants of each place*** *in Latvia could realise the riches of their nature and culture un feel patriotism in such a way. (5) It is possible to become a patriot of Latvia by realising that* ***your work*** *is also some contribution to Latvia and by respecting its history.* (ibid.: 40)

Thus, the main idea which has been given in the introduction is not restated in the conclusion. Showing the writer's 'emotional attitude' it has been changed in S5 from the author as a patriot to the a reader, an inhabitant, especially young.

Similarly, in the essay 'About Sympathy' provided by Urževica, the writer introduces two cases of sympathy, as if going to write a classification essay, then the body paragraphs exemplify each of the cases, but in the conclusion the writer states what 'the main value of sympathy is' (S1) and ends with a proposition in S2:

> *e.g. '(1) There are different cases of sympathy, different are their ways of expression, but the main value of sympathy is* ***the feeling of the 'strong shoulder'****, the return of belief in life, sometimes, however, for a short period of time, but nevertheless. (2) Therefore* ***sympathy in people's relationship should always exist as a vital, warming power.*** [Rihard's essay in Urževica, 2010: 80–81; translation mine]

The next essay 'Separating the Sexes, Just for the Tough Years' was written in English [Oshima and Hogue 2006: 144–145]. In the first paragraph of the essay, the writer introduces the theme and gradually narrows it (S1–S4) to the writer's position in the main clause of the thesis statement (S6) (the signal words are put in bold):

> e.g. *'(1) The middle school years … are known to be the "****tough years****". (2) These are the years when the* ***uneven pace*** *of girls' and boys' … development is most noticeable. (3) Girls are ahead of boys on all counts, and* ***both suffer****. (4) Educators debate whether separating boys and girls during these difficult years* ***might improve*** *students' academic performance. (5) Separate classes are now prohibited …., but* ***a change in the federal law that prohibits them is under consideration****. (6) Although some parents and educators oppose same-sex classes, there is* ***some evidence that separating boys and girls in middle school yields positive results****.'*

In S6, it is suggested that the body of the essay will provide evidence to support the claim or proposition. As seen in the sample below, after demonstrating the knowledge of the opponents' arguments, the writer gives his/her arguments by using the signal word *however*. The sources mentioned are cited in the brackets and provided in the footnote; thus demonstrating some research elements:

> e.g. Para. 2: '***Opponents*** *of single-sex education claim that test scores of students in all-girl or all-boy classes are no higher than those of*

> *students in mixed classes ("Study").*[1] ***However****, the research is inconclusive. Despite the fact that some….'*
>
> Para 3: *'**Opponents also** maintain that separate classes (or separate schools send the message that males and females cannot work together. They say that …. **However,** such an argument …'*
>
> Para 4: *'**The final argument advanced by opponents** of same-sex education is that it is discriminatory and, therefore, unconstitutional. **However**, research supports …'*

The essay ends with a conclusion which summarises the writer's arguments and restates the thesis by calling for action (the signal words: *should be changed in S 8*):

> e.g. *'(1) It should be evident that the arguments against same-sex classes **are not valid**. (2) **On the contrary,** many people involved in middle education say that same-sex classes provide a better learning environment. (3) Boys and girls pay less attention to each other and more attention to their schoolwork (Marquez).*[5] *(4) As one teacher noted… . […] (8) Therefore, in my opinion, the law prohibiting same-sex classes in public schools **should be changed**.'*

Thus, the writer has introduced his/her position, supported it, and summarised at the end of the essay.

Conclusions

Although the analysis of essay writing is based on the discussion of a few samples, we can notice some tendencies and draw the following conclusions:

- In contrast to the Latvian notion *AE*, which means the discussion of arguments to support an opinion, an AE in English may imply not only the use of arguments, but also counter-arguments to demonstrate understanding of the opponents' views.
- The terms *an OE, AE* and *PE* are sometimes used interchangeably in English, as they imply the discussion of a controversial theme. However, we can distinguish between a neutral argument and a persuasive argument, and in both cases the writer expresses his/her opinion on a theme; thus an AE and PE could be viewed as separate types.
- In both languages, the main idea of an AE is commonly stated in the introductory part and each paragraph should start with a topic sentence. Only if the opposition is strong, the writer can mention his/her position after providing the arguments for it.

- In contrast to English, in Latvian sample essays the writer may modify the main idea in the conclusion expressed in the title or in the introduction to demonstrate his/her emotional attitude.

It should be pointed out that the research should be continued to be able to generalize the findings. In further research more sample texts in Latvian and English should be analysed.

LITERATURE

Bazerman, C. *The Informed Writer. Using Sources in the Disciplines*, 3rd edit. – Boston: Houghton Mifflin Company, 1989.

Beļickis, I.; Blūma, D.; Koķe, T.; Markus, D.; Skujiņa, V.; Šalme, A. *Pedagoģijas terminu skaidrojošā vārdnīca. Termini latviešu, angļu, vācu, krievu valodā.* – Rīga: Zvaigzne ABC, 2000.

Clyne, M. Discourse structures and discourse expectations: implications for Anglo-German academic communication in English. In: L.E. Smith (ed.) *Discourse Across Cultures. Strategies in World Englishes*. – New York: Prentice Hall, 1987, pp. 73–83.

Farneste, M. Non-native students' problems in structuring argumentative essays in English at tertiary level. In: *Language, Learning and Teaching Chapter 14: Linguistics and Applied Linguistics*. S.–L. Lee and V. Tuzlukova (eds.). – Athens: Athens Institute for Education and Research, 2011, pp. 159–169.

Grabe, W.; Kaplan, R. B. *Theory and Practice of Writing. Applied Linguistics and Language Study*. Harlow: Pearson Education, 1996.

Konovalov, V. Transfer in the academic texts of non-English writers. In: *Conference Proceedings of EATAW Athens Conference 2005 'Teaching Writing On Line and Face to Face', June 22–24*. Athens: Hellenic American Union. [CD], 2006.

Lāce, R. *Padomdevējs domraksta autoram 7. un 12. klasē*. – Rīga: Zvaigzne ABC, 2011.

Latviešu valodas vārdnīca. – Rīga: Avots, 1998.

Literārās valodas vārdnīca, 2. sējums. – Rīga: Zinātne, 1973.

Oshima, A.; Hogue, A. *Writing Academic English*, 4th edit. – New York: Pearson Education, 2006.

Rooks, G. M. *Paragraph Power,* 2nd edit. – New York: Longman, Pearson, 1999.

Savage, A.; Mayer, P. *Effective Academic Writing 2*. – Oxford: Oxford University Press, 2005.

Smalley, R. L.; Ruetten, M. K. *Refining Composition Skills: Rhetoric and Grammar for ESL Students*, 3rd edit. – Boston: Heinle and Heinle Publishers, 1990.

Sorenson, S. *Student Writing Handbook*, 2nd edit. – New York: Macmillan, *1992*.
Urževica, S. Rokasgrāmata latviešu valodā. Svarīgākais, kas jāzina latviešu valodas lietotājiem. – Rīga: Zvaigzne ABC, 2010.

Argumentatīvo eseju struktūra latviešu un angļu valodā

Kopsavilkums

Iepriekšējie pētījumu rezultāti ir parādījuši, ka dažādās kultūrās ir atšķirīgi viedokļi, kā pareizi strukturēt tekstu. Studenti, kuri apgūst angļu valodu kā svešvalodu, bieži savos darbos neprot formulēt virsrakstu, galveno domu, atlasīt faktus tā pamatošanai, lai īstenotu izvēlēto saziņas mērķi. Šī pētījuma mērķis bija noskaidrot, kādas ir līdzīgās un atšķirīgās iezīmes argumentatīvo eseju rakstīšanā latviešu un angļu valodā. Pētījuma rezultātā tika konstatēts, ka argumentatīvās esejas latviešu valodā raksta ar mērķi paust savu viedokli un izrādīt savu emocionālo attieksmi par tematu, savukārt angļu valodā šāda eseja parasti ir rakstīta par pretrunīgu tematu, izklāstot gan pretējā viedokļa pārstāvju pretargumentus, gan autora argumentus. Eseju analīzes rezultātā tika secināts, ka latviešu valodā, izsakot savu emocionālo attieksmi pret aplūkojamo parādību, autors var modificēt galveno domu, kas ir izteikta virsrakstā vai formulēta ievadā. Lai pētījuma rezultātus varētu vispārināt, ir nepieciešams veikt plašāka materiāla kvalitatīvo analīzi.

Nedas JURGAITIS
(Staatliche Fachhochschule Šiauliai)

Einige Aspekte der Konzeptualisierung der Krise im Deutschen und Litauischen

Schlüsselwörter: *Konzept, Krise, konzeptuelle Metapher, kontrastive Analyse*

Das Wort „Krise“ wurde zu einem der am häufigsten verwendeten Begriffe der vergangenen Jahre nicht nur im wirtschaftlichen oder finanziellen Sinne. *Geistige Krise, Ehekrise, Wertekrise, Familienkrise, Persönlichkeitskrise, Teenager-Krise, Midlife-Crisis, Demokratiekrise, Russlandkrise, Kubakrise, Japankrise, Nahost-Krise, Vulkanaschen-Krise, Flutkrise, Regierungskrise, EHEC-Krise, BSE-Krise, ökologische Krise, Wulff-Krise* und andere Krisen werden sowohl in deutschen als auch in litauischen Medien behandelt.

Die internationale Wirtschaftskrise seit 2007 steht bis jetzt im Mittelpunkt des öffentlichen Diskurses. Diese Aufmerksamkeit soll die konzeptuelle Welt verschiedener Völker und Kulturen beeinflusst und Spuren in der Sprache hinterlassen haben, die in diesem Beitrag unter kognitiver Perspektive untersucht werden. Heutzutage wird über die kommende zweite Wirtschaftskrise diskutiert, deswegen gewinnt diese Untersuchung an Aktualität. Das Krisenphänomen kann nicht mit menschlichen Sinnen erfasst werden; man spricht über das Konzept KRISE, das am besten durch sprachliche Mittel erschlossen werden kann.

Das Objekt der Untersuchung ist der sprachliche Ausdruck des Konzeptes KRISE im Deutschen und Litauischen. In anthropologisch orientierten Untersuchungen wird behauptet, dass der Inhalt eines Konzeptes nicht nur aus Wörtern, sondern auch aus phraseologischen Verbindungen, einfachen Wortverbindungen, Satzmodellen, einzelnen Texten und der Gesamtheit der Texte besteht [Popova, Sternin 1999: 21]. Für die geplante Untersuchung ist die Metaphorik beider Sprachen als Bereich des sprachlichen Weltbildes von großer Bedeutung. Laut V. N. Telija stellt die Metapher ein wichtiges Instrument zur Bildung des sprachlichen Weltbildes dar [Telija 1988: 4]. Die Metaphernanalyse, so viel sei hier vorweggenommen,

beansprucht für sich, die Verbindungen von Sprache, Bewusstsein und kollektiven wie individuellen Bildern für Interaktionen, Gefühle und Kognitionen rekonstruieren zu können [Schmitt 1995].

Das Ziel der Untersuchung ist die Erschließung der Gesetzmäßigkeiten der Konzeptualisierung der Krise im Deutschen und Litauischen und der Vergleich der Fragmente des sprachlichen Weltbildes in beiden Sprachen, die im sprachlichen Ausdruck des Konzeptes KRISE verankert sind.

Die in diesem Artikel vorgestellten Forschungsergebnisse sind vorerst als einleitende Bemerkungen einer geplanten Promotionsuntersuchung zu betrachten, daher werden nur kurz formulierte Schlussfolgerungen geliefert.

Die Untersuchung ist nur auf den Teil des Konzeptes KRISE begrenzt, der in der Sprache verankert ist, weil der gesamte Inhalt des Konzeptes nicht nur im Sprachsystem vertreten ist. Es wird geplant, auch nur einen Teil des Konzeptes zu erschließen, weil ein Konzept eine umfangreiche globale Denkeinheit darstellt, die keine klaren Grenzen hat. Außerdem behaupten russische Sprachwissenschaftler [Popova, Sternin 1999: 11], dass kein Forscher und keine linguistische Untersuchung die vollständige sprachliche Repräsentation eines Konzeptes erschließen könne; Vieles bliebe dabei unentdeckt.

Bei der Planung der Untersuchung offenbarte sich das Problem der Vergleichbarkeit der Konzepte KRIZĖ und KRISE. An dieser Stelle sollte man über asymmetrische Konzepte von KRIZĖ / KRISE im Litauischen und Deutschen sprechen, weil die Konzepte nicht übereinstimmen. Sie beinhalten nicht nur kognitive, sondern auch axiologische und kulturspezifische Informationen [Karasik 2005: 8–9 in Toleikienė 2008: 140].

Das gesetzte Ziel wird durch folgende Aufgaben unserer Untersuchung erreicht:

a) die Definition des Konzeptinhalts und des Konzeptumfangs in beiden Sprachen, damit ein korrekter Vergleich ermöglicht wird;
b) die Festlegung der theoretischen Grundlagen und der Untersuchungsmethodik durch Synthese der Untersuchungsergebnisse;
c) die Ermittlung einer Bezugsgröße;
d) die Zusammenstellung des empirischen Materials für die kontrastive Analyse;
e) die vergleichende Analyse des Krisenkonzeptes in beiden Sprachen, wobei man auf die Semantik der sprachlichen Einheiten eingeht;
f) Zusammenfassung und Bewertung der Forschungsergebnisse im Paradigma der ethnolinguistischen Untersuchungen.

Um den Inhalt des abstrakten Konzeptes KRISE zu erschließen, bedient man sich in dieser Untersuchung der Analyse konzeptueller Metaphern. Zum Beispiel ist im Satz *Schäuble will Ursachen der Schuldenkrise bekämpfen* die konzeptuelle Metapher KRISE IST FEIND aktualisiert. Eine auf diese Weise verstandene Metapher ist keine dekorierende Stilfigur, sondern eine Denkweise. Mit anderen Worten, unsere Sprache ist metaphorisch: ohne es zu bemerken, sagen wir *die Krise bekämpfen*, weil unsere Denkstrategie metaphorisch ist [Lakoff 2003].

Die gewonnenen Erkenntnisse werden kontrastiv behandelt, wobei man sowohl auf Ähnlichkeiten als auch auf Unterschiede des sprachlichen Weltbildes im Deutschen und Litauischen eingeht. Als Bezugsgröße, oder tertium comparationis, dient hier das kognitive System, das aus den Elementen besteht, die einerseits auf unserer Erfahrung beruhen und die andererseits durch die sprachlichen Einheiten, d. h. durch die Seme, zu vollziehen sind. Damit kann man Ähnlichkeiten und Unterschiede der Sprachen unabhängig vom Standpunkt der Muttersprache beurteilen. Sonst besteht die Gefahr, dass beim kontrastiven Vergleich die Merkmale einer Sprache im Spiegel der anderen aufgezeigt werden und nicht alle Kategorien der Untersuchungssprache aufgedeckt werden.

Da konzeptuelle Metaphern mit der kulturellen Erfahrung eines Volkes verbunden sind, sollte die Krisenkonzeptualisierung im Deutschen und Litauischen unterschiedlich sein [Papaurėlytė 2003: 26].

Das empirische Material für die kontrastive Analyse wird aus den Textkorpora beider Sprachen (Textkorpora des Instituts für Deutsche Sprache in Mannheim (IDS) und Textkorpus der litauischen Gegenwartssprache der Vytautas Magnus Universität), lexikographischen Quellen sowie aktuellsten Medientexten entnommen. Medientexte sind für die Arbeit eine wichtige Belegquelle, weil sie die Tendenzen der Gegenwartssprache widerspiegeln [Lüger 1995: 22].

Sowohl in Litauen als auch in der Welt ist die Wende vom 20. zum 21. Jahrhundert durch verschiedene negative soziale, politische und wirtschaftliche Erscheinungen gekennzeichnet. Das Krisenthema wurde jedoch erst Ende 2007 mit der Weltfinanzkrise besonders aktuell. Der Überblick des Forschungsstandes zeigt jedoch, dass, durch die relative Novität des Krisenphänomens bedingt, die Zahl der linguistischen Untersuchungen, die sich mit diesem Thema befassen, besonders im Litauischen, begrenzt ist. Im letzten Jahrzehnt wurden in Litauen einige Dissertationen angefertigt,

die konzeptuelle Metaphern im politischen Diskurs behandeln. Sie sind aber nicht direkt mit dem Krisenthema verbunden.

Die im russischen Sprachraum veröffentlichte Dissertation von T.A. Prokofjeva „Концепт «кризис» в современном политическом дискурс“ (2006) behandelt den sprachlichen Ausdruck des Konzepts KRISE in russischen lexikographischen Quellen und Zeitungstexten, die den Zeitraum 1998–2005 abdecken. Das besondere Interesse gilt hier der Russlandkrise im Jahre 1998. Die Untersuchung ist leider nur auf das Russische begrenzt.

Eine spezielle Ausgabe der Zeitschrift „Aptum. Zeitschrift für Sprachkritik und Sprachkultur“ (2010) beinhaltet Artikel, die auf die Sprache der aktuellen globalen Finanz- und Wirtschaftskrise in deutsch- und englischsprachigen Medien unter verschiedenen Aspekten eingehen. Als Belegquellen dienen hier „Der Spiegel“, „Der Standard“, „Die Presse“, „Wirtschaftsblatt“, „St. Galler Tagblatt“, der British National Corpus.

Der politische Diskurs ist für die geplante Untersuchung einer der wichtigsten Belegquellen, weil die Krisenerscheinung eng mit der Politik verbunden ist. In den Aussagen der Politiker werden die Ursachen, der Verlauf und die Folgen der Krisen analysiert. Dabei bedient man sich oft der metaphorischen Übertragung, zum Beispiel:

> *Auf Bundes- und Länderebene bemühten sich Regierungen und Behörden, die Krise einzudämmen.*

Die metaphorische Übertragung geschieht nicht auf der sprachlichen, sondern auf der konzeptuellen Ebene zwischen zwei unterschiedlichen Konzeptbereichen. Auf der sprachlichen Ebene ist dieser Vorgang in „verschiedenen konventionell-metaphorischen Redewendungen“ zu erkennen [Jäkel 1997: 22].

Die ersten Recherchen in den Textkorpora beider Sprachen haben ergeben, dass die Sprache über die Krise vorwiegend metaphorisch ist. Folgt man der kognitiven Metapherntheorie von G. Lakoff und M. Johnson, so kann man die aus den Textkorpora entnommenen Belege als ontologische Metaphern einstufen. Sie beziehen sich auf die Erfahrungen des Menschen mit konkreten Objekten und Substanzen in seiner Umwelt, die auf abstrakte Vorstellungen projiziert werden und ihnen die Eigenschaften von Objekten bzw. Substanzen verleihen. Wenn eine Erfahrung erst einmal als Entität oder Substanz identifiziert wurde, kann man sich auf sie beziehen, sie kate-

gorisieren, sie quantifizieren und sie letztlich reflektieren [Lakoff, Johnson 1998: 35]. Sowohl im Deutschen als auch im Litauischen wird die Krise sehr oft als eine Entität oder Substanz dargestellt. Anhand einzelner Belege darf man behaupten, dass dieser Vorstellung in beiden Sprachen unterschiedliche sprachliche Ausdrücke zugrunde liegen, zum Beispiel:

Die Krise frisst sich durch Europa recte
Die Krise frisst sich immer weiter in die Realwirtschaft hinein.

Die Belege basieren auf der konzeptuellen Metapher KRISE IST WURM, die im litauischen Belegkorpus jedoch nicht bestätigt wurde. Dagegen wird im Litauischen die Metapher KRISE IST RAUBTIER offenbar:

Tuo metu, kai ekonominė krizė drasko Europą...
Finansų krizė graužia automobilių pramonę.

Textbelege beider Sprachen zeugen davon, dass Eigenschaften einer Pflanze der Krise zugeordnet werden:

Mit David Harvey sprach Chad Kautzer über Prekarisierung, Stadtentwicklungspolitik und die urbanen Wurzeln der Krise.
Ekonominės krizės šaknys, autoriaus nuomone, pirmiausia glūdi čia, Lietuvoje, o ne už Atlanto.

Der Krisenzustand wird beidsprachig als eine Krankheit konzeptualisiert. In den untersuchten Medientexten wurden die metaphorischen Ausdrücke *sich von der Krise erholen*, *die Krise bricht aus*, *krizės simptomai pasireiškė, skolų krizės užkratas* festgestellt. Zahlreiche Belege konnten unter der konzeptuellen Metapher KRISE IST FEIND zusammengefasst werden:

Die Gewerkschaften seien imstande, gegen die Krise anzugehen, sagte Ewald.
Prancūzijos prezidentas Nicolas Sarkozy ir Vokietijos kanclerė Angela Merkel pirmadienį susitiks aptarti kovos su skolų krize priemonių.

Die Autoren deutscher und litauischer Medientexte bedienen sich der konzeptuellen Metapher KRISE IST MASCHINE: *Krisenmechanismus, die Krise programmieren, krizės mechanizmas, krizė buvo užprogramuota.*

In beiden Sprachgemeinschaften dienen Naturkatastrophen als Ausgangsbereich für metaphorische Ausdrücke wie *Krisenwelle, die Krise erschüttert, krizė įšaldė, sudrebino*. Im deutschen Belegkorpus wurden

Belege exzerpiert, die die konzeptuelle Metapher KRISE IST SPRENGSTOFF bezeugen:

> *Krise der Landesbank sprengt den Staatshaushalt.*
> *Erst das Eingreifen der Bundespartei entschärfte die Krise.*

Im Litauischen konnten dazu keine äquivalenten Beispiele bestätigt werden. Betrachtet man die Textbelege weiter, so kann man in beiden Sprachen die konzeptuelle Metapher KRISE IST TIEFE feststellen:

> *Spanien und Italien rutschen tiefer in die Schuldenkrise.*
> *Tarp šį mokestį didinusių valstybių papuolė ne tik gilią krizę išgyvenusios visos Baltijos šalys ar Graikija, bet ir tokios stiprios šalys kaip Suomija bei Čekija.*

Die Krise kann in beiden Sprachen als Substanz konzeptualisiert werden. Man bedient sich der physischen SCHWER-Erfahrung, die man als SCHLECHT kennt. Dies führt zu metaphorischen Ausdrücken wie *die Krise drückt, eine schwere Krise, sunki krizė, krizė spaudžia.*

Schlussbemerkungen. Die Recherche im IDS-Korpus ergab mehr als 3600 Krisenarten (oder Komposita mit dem Zweitglied *-krise*), im Litauischen dagegen einige hunderte. Dies mag daran liegen, dass die deutsche Sprache eine stark ausgeprägte Eigenschaft der Derivation und Zusammensetzung aufweist. Die Krisen werden sowohl im Litauischen als auch im Deutschen am häufigsten mit dem Oberbegriff *Krise* verallgemeinernd bezeichnet, obwohl es sehr viele Krisenarten gibt. Zum Beispiel wird die aktuelle Krise als Finanzkrise, Wirtschaftskrise, Bankenkrise oder als Subprime-Krise bezeichnet, aber die Medientexte bedienen sich meistens des Grundlexems „Krise". Die überwiegend metaphorische Sprache ist auf das abstrakte Krisenphänomen zurückzuführen.

Die Krise erscheint in den meisten Fällen in beiden Sprachen als etwas selbstständig Existierendes, Lebendiges, weil die Krise kommen, gehen, überspringen, berühren, Spuren hinterlassen, vor der Tür stehen, sitzen kann; sie hat ein Gesicht, Zähne, man hat den Eindruck, sie sei ein fremdes Wesen, das die ganze Welt, Staaten, Banken, Unternehmen und einzelne Menschen bedroht. Die untersuchten Belege zeigen, dass wir die Krise als eine Entität oder Substanz betrachten. Wir können uns auf sie beziehen, sie quantifizieren, sie als Ursache sehen und in unserem Handel berücksichtigen. Die Analyse der konzeptuellen Metaphern in beiden Sprachen ergab keine Beweise für eine positive Vorstellung des Krisenphänomens. Man

spricht von der Krise als Bedrohung von außen, die ständig bekämpft werden muss. Die konzeptuelle Analyse ergibt eine Dominanz zwischensprachlicher Ähnlichkeiten, was auf benachbarte Kulturräume (deutscher und litauischer) zurückzuführen ist.

LITERATURVERZEICHNIS

Jäkel, O. *Metaphern in abstrakten Diskurs-Domänen: eine kognitiv-linguistische Untersuchung anhand der Bereiche Geistestätigkeit, Wirtschaft und Wissenschaft*. – Frankfurt/Main/Berlin/Bern: Lang, 1997, S. 22.

Lakoff, G. *Metaphor and War, Again. Metaphors can kill*. 2003. Available: http://www.alternet.org/story/15414/

Lüger, H. H. *Pressesprache*. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1995, S. 22.

Papaurėlytė, S. *Sielvarto metaforos lietuvių ir rusų kalbose*. Filologija. Nr. 8. – Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2003, S. 26.

Schmitt, R. *Fragmente eines kommentierten Lexikons der Alltagspsychologie*. Available: http://qualitative-research.net/fqs/beirat/schmitt-1-d.htm

Toleikienė, R. *Vilties samprata lietuvių ir vokiečių kalbų pasaulėvaizdžiuose: konceptualiųjų metaforų analizė*. Filologija. Nr. 13. – Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2008, S. 140.

Попова, З. Д., Стернин, И. А. *Понятие "концепт" в лингвистических исследованиях*. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1999, S. 11, 21.

Прокофьева, Т. А. *Концепт «кризис» в современном политическом дискурсе*. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. – Санкт-Петербург, 2006.

Телия, В. Н. *Метафоризация и её роль в создании языковой картины мира. Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира*. Available: http://linguists.narod.ru/downloads2.html.

Textkorpora des Instituts für Deutsche Sprache in Mannheim. Available: https://cosmas2.ids-mannheim.de/cosmas2-web/

Textkorpus der litauischen Gegenwartssprache der Vytautas Magnus Universität. Accessed: http://www.tekstynas.vdu.lt/

Some Aspects of the Conceptualization of Crisis in German and Lithuanian

Summary

"Crisis" has become one of the most popular words of public discourse during recent decades not only in the economic but in the financial sense as well. Spiritual crisis, marriage crisis, middle-age crisis, Russian crisis, Japan nuclear crisis, Near East crisis, volcanic ash crisis, Georgian crisis, EHEC crisis, Mexico Gulf Coast crisis and other crises are in details analyzed by mass media in German-speaking countries as well as in Lithuania. Major part of attention paid by mass media to the global financial and economic crisis that started in 2007 must have had influence on the conceptual world of various nations and cultures and have left a trace in the language, which would be interesting to research. Crisis phenomenon cannot be perceived by human senses, thus we can talk about the concept of crisis, which is most effectively to be researched by analyzing language units representing it in the German and Lithuanian languages. The aim of the research is to compare the fragment of the linguistic world-view in the German and Lithuanian languages that has been fixed in the linguistic expression of the crisis concept, to set regularities of crisis conceptualization in both languages.

In the present research we stick to the linguistic concept of crisis, which is a unit of collective awareness or consciousness that has linguistic expression and ethno-cultural specifics. The research embraces only this part of the crisis concept that has been fixed in the language because the entire content of the context is expressed not only in the system of a language. It is planned to research only a part of the concept because the concept is the outcome of individual cognition, generalization and categorization, a large amount unit of inconspicuous structure, whereof entirety is hard to express at one time. Not a single researcher or any linguistic research can completely reveal, fix and analyze the entire representation of a linguistic and colloquial concept in the language because there always remains something unexplored and unnoticed by the researcher.

The results of the research would allow reconstructing and comparing the fragment of the linguistic world-view in the German and Lithuanian languages that has been fixed in the linguistic conception of crisis concept, would serve for ethno-linguistic research in which peculiarities of public discourse as well as its metaphoric expression are analyzed.

Елизавета КОСТАНДИ
(Тартуский университет)

Прагматика атрибутивных словосочетаний: проблемы перевода[1]

Ключевые слова: *словосочетание, прагматика, язык диаспоры, перевод*

Предлагаемые наблюдения представляют собой часть более широкого исследования прагматики синтаксических единиц и специфики русского языка в условиях диаспоры. Общим фоном для него является множество работ [Скобликова 2005; Санников 2008; Тихомирова 2011 и др.], охарактеризовать которые не позволяет ограниченность объема, вынуждающая обратиться непосредственно к рассматриваемой единице – подчинительным словосочетаниям, в которых главное слово называет предмет, зависимое – его признак. Прагматический аспект таких словосочетаний частично рассматривался нами при анализе прагматики синтаксических связей [Костанди 1997], влияния прагматических факторов (оценки, референции, пространственно-временной локализации и др.) на язык диаспоры [Костанди 2009] и проблем перевода [Костанди 2007].

Как известно, русские атрибутивные словосочетания разнообразны по форме (*весенний день, дом из кирпича, платье зеленого цвета, дверь направо, желание уехать, здание в пять этажей, очки в оправе, соревнования по гимнастике, праздник весны*) и вариативны (*обувь для детей / детская обувь, молочный кувшин / кувшин для молока, лунный свет / свет луны*), что сочетается с многочисленными семантическими, стилистическими, прагматическими коннотациями и характеризуется отсутствием строгих правил употребления вариантов. Во множестве случаев невозможно однозначно ответить на вопрос, почему одни варианты можно рассматривать как синонимы (*клетчатая юбка – юбка в клетку, человек высокого роста – высокий человек, платье зеленого цвета – зеленое платье*), другие синонимичны, но могут и различаться (*десертная ложка – ложка для десерта, отцовский дом – дом отца, спортивный*

[1] Статья выполнена при финансовой поддержке Эстонского научного фонда (ETF 9300).

костюм – костюм для спорта), третьи – явно не синонимичны (*клетчатая тетрадь – тетрадь в клетку, гражданские права – права граждан, бездонная бочка – бочка без дна*). Не меньше вопросов вызывают возможность образования и семантика атрибутивных словосочетаний из однотипных компонентов (ср.: *воскресный / субботний вечер,* но *вечер понедельника / вторника; высокий / низкий / средний человек; двух-, трех-, десятилетний,* но не *однолетний ребенок*). При переводе актуальность этих вопросов становится очевидной, а анализ переводов свидетельствует о том, что атрибутивные словосочетания являются одним из «слабых мест» для переводчиков.

Специфика языка диаспоры проявляется, в частности, в неизбежности использования калек. В «эстонском» русском широко распространены устойчивые атрибутивные словосочетания, полностью или частично являющиеся кальками эстонских сложных слов или словосочетаний, например: *личный код, материнская зарплата, семейный врач, больничная касса, налоговый департамент, касса по безработице, физическое лицо-предприниматель, целевое учреждение.* Особенно активно их образование и закрепление происходило в 1990-е годы, когда появлялись новые политические, социальные, экономические и иные реалии, не имевшие названий ни в русском, ни в эстонском языках. Общественно-политические организации, государственные институты, социальные структуры и т. п. получали в Эстонии наименования (оригинальные или заимствованные) первоначально, как правило, на эстонском языке, далее они переводились на русский. В сферах торговли, рекламы, туризма и т. п. при переводе эстонских текстов также используются подобные кальки, однако здесь они редко становятся устойчивыми единицами, ср.: *вешалка из дерева, концертный дом, полотенца для кухни, ответственное предприятие, прямое платежное поручение, дружелюбный к детям.* Можно сказать, что при переводе в некоторой степени учитываются не только формальные правила, но и наличие аналогий, ассоциативные связи, лексическая сочетаемость, реалии эстонской, российской или иной действительности, фоновые знания и т. д. Как видно из примеров, переводы разнообразны по форме, и выбранный переводчиком вариант может быть оценен в одних случаях как удачный, в других как формально, часто и семантически, правильный, однако «не совсем русский» и потому прагматически неудачный. На то, насколько удачным окажется перевод, влияет комплекс прагматических факторов, которые не могут быть все рассмотрены в

одной статье. Проблема в целом была поставлена в [Костанди 2007], в центре внимания в настоящей статье находятся два аспекта. Первый можно назвать коммуникативно-прагматическим, второй – когнитивно-прагматическим, оба включают ряд частных факторов и тесно взаимосвязаны, но в рабочем порядке рассмотрим их раздельно.

К коммуникативно-прагматическим факторам относится влияние речевых практик, узуса, аналогий на образование словосочетаний. Ассоциации с ранее использовавшимися единицами, их формой, семантикой, прагматикой, стилистической окраской и, как результат – соответствующие аналогии могут привести к тому, что удачным окажется тот или иной вариант перевода. Рассмотрим, например, ставшие устойчивыми в русской языке Эстонии переводы исходно однотипных эстонских сложных слов *haigekassa* (институт медицинского страхования) и *tootukassa* (страхование на случай безработицы). В эстонском языке они образованы из двух существительных в генитиве и номинативе и буквально переводятся как *касса больного* и *касса безработного*, однако в русском варианте соответствующие реалии получили названия *больничная касса* и *касса по безработице*, представляющиеся довольно удачными с точки зрения русского речевого узуса. Очевидно, на появление разных форм оказали влияние аналогии с частотными словосочетаниями, в которых по отдельности представлены те же компоненты. Удобным инструментом поиска таких единиц является обращение к электронным корпусам, в первую очередь к Национальному корпусу русского языка (www.ruscorpora.ru далее: НКРЯ).

Рассмотрим первый пример. Сочетание *больничная касса* в НКРЯ обнаружено лишь в одном контексте, где говорится не о российских реалиях: *Лет восемь назад* ***больничная касса*** *в Будапеште заявила, что будет платить врачам за каждое посещение ими больного по сорок крейцеров* (В. Вересаев). В современной российской действительности аналогичный институт называется иначе, ср.: ***Медицинское страхование*** *является формой социальной защиты интересов населения в охране здоровья* (НКРЯ). Но собственный речевой опыт и данные НКРЯ дают множество атрибутивных словосочетаний со словами *касса* и *больничный*: *театральная, железнодорожная, партийная* ***касса / больничный*** *коридор, халат, лист, цвет.* Наиболее частотны единицы, построенные по модели сущ.+прил., т. е. слова *касса* и *больничный* регулярно вступают в разные сочетания посредством согласования, при этом может происходит и семантическая трансформация компонентов (ср.:

больничный цвет и *коридор)*. Возможно, все это повлияло на выбор переводчиком именно такой формы (*больничная касса*), которая рапространилась в речи диаспоры. В то же время полное калькирование эстонского слова *haigekassa* (*касса больного*) явно противоречило бы русской речевой практике (ср.: *жалобы / самочувствие больного*).

Иные результаты дает поиск в НКРЯ по словосочетанию *касса по безработице*. Видимо, на выбор этой формы при переводе повлияла частотность таких семантически близких сочетаний, как *пособие по безработице, пенсия по старости, пенсия по инвалидности*, ср.: *Согласно постановлению Минтруда России от 12.08.03. № 62* ***пособие по безработице*** *<...> будет начисляться исходя из среднего заработка для определения размера* ***пособия по безработице****; Среднее же пенсионное* ***пособие по инвалидности*** *в нашем городе составляет около 1000 рублей* (НКРЯ). Единое смысловое поле реалий (денежные компенсации) делает форму *касса по безработице* не противоречащим русскому речевому опыту.

Аналогичное влияние узуса и аналогий можно увидеть, например, и в закрепившихся в языке диаспоры наименованиях *личный код* от эстонского *isikukood* (буквально: *код лица*, ср.: *личное дело, личные вещи; Одновременно с этим некая группа православных верующих обратилась к Владимиру Путину с просьбой прекратить введение* ***личных номеров*** *гражданина и паспортов с графами* ***«личный код»*** *и «электронный носитель»*) или *семейный врач* (от *perearst = врач семьи*), ср.: *детский врач, семейные дела;* ***Домашний доктор*** *давал ей рыбий жир, потом железо, потом лапис <...>* (Л. Толстой); ***Семейный врач*** *– это врач, прошедший специальную многопрофильную подготовку по оказанию первичной медико-санитарной помощи членам семьи независимо от их пола и возраста* (НКРЯ). В то же время кальки *полотенца для кухни, концертный дом, перчатки для работы, вынужденные квартиросъемщики, хрустики из гороха, пена для ванн для младенцев, мясные шарики* (тефтели) и др. явно противоречат русскому речевому узусу (ср.: *кухонные полотенца, концертный зал, рабочие рукавицы / перчатки*), будучи формально правильными, они воспринимаются как «не русские», и потому могут быть определены как коммуникативно-прагматически неудачные.

Действие факторов, которые можно отнести к когнитивно-прагматическим, проявляется в том, как характер словосочетания моделирует изображаемую ситуацию [Костанди 1997]. Согласование требует совпадения формальных показателей главного и зависимого слов, компоненты словосочетания пересекаются в общем элементе, что по-

тенциально позволяет в большей степени представить предмет и признак как единое целое. При управлении и примыкании такого «слияния» компонентов нет, что предполагает большую вероятность их раздельного представления в ситуации, моделируемой предложением. Разумеется, потенциальные возможности не обязательно реализуются в каждом предложении. Сопоставим употребление синонимичных вне контекста словосочетаний *дверная ручка* и *ручка двери*. По данным НКРЯ наиболее частотными оказались контексты следующего рода: *«Накладочка вышла с ГОСТами на электропечи,» – дважды кивнула носатая* ***дверная ручка*** (Е. Елизаров); *Каким образом у Саши оказалась* ***дверная ручка*** *Касторского?* (Ю. Азаров); *А в Maserati даже внутренняя* ***дверная ручка*** *создает ощущение, что в руках щит с фамильным гербом* (газетн.). / *За спиной его щелкнула* ***ручка двери.*** *Вздрогнув, он взглянул через плечо, – в дверь втиснулся толстый человек <...>* (М. Горький); *Стукнула* ***ручка двери****, и солдат из-за двери сказал <...>* (М. Осоргин); ***Ручка двери*** *люкса шевельнулась, замок щелкнул – и как бы случайно отряд вывалился в коридор <...>* (А. Лазарчук, М. Успенский). Как видно из примеров, разные варианты словосочетаний участвуют в разном осмыслении и представлении ситуации, что обусловлено разными авторскими коммуникативными задачами. Соответственно, можно говорить о когнитивно-прагматических факторах.

Охарактеризованные выше аспекты переводчик должен учитывать при переводе атрибутивных словосочетаний, возможно, специально проверяя свои знания с помощью электронных корпусов, особенно если перевод осуществляется в ситуации иноязычного окружения, что и характерно для диаспоры.

ЛИТЕРАТУРА

Костанди, Е. Синтаксическая связь как средство реализации коммуникативно-прагматической установки. В кн.: *Труды по русской и славянской филологии. Лингвистика. Новая серия. I.* – Тарту: изд-во Тартуского ун-та, 1997, с. 94–104.

Костанди, Е. Прагматика перевода атрибутивных словосочетаний. В кн.: *Международная конференция «Русский язык и литература в международном образовательном пространстве: современное состояние и перспективы». Гранада, 7–9 мая, 2007. Доклады и сообщения, т. II.* – Санкт-Петербург – Гранада: МИРС, 2007, с. 961–966.

Костанди, Е. Роль прагматических факторов в формировании особенностей речи диаспоры. В кн.: *Humaniora: Lingua Russica. Труды по русской и славянской филологии. Лингвистика XII.* – Тарту: изд-во Тартуского ун-та, 2009, с. 65–81.

Санников, В.З. *Русский синтаксис в семантико-прагматическом пространстве.* – Москва: Языки славянских культур, 2008. 624 с.

Скобликова, Е.С. *Согласование и управление в русском языке.* – Москва: КомКнига, URSS, 2005. 240 с.

Тихомирова, М.А. *Несогласованные определения в современном русском языке.* Автореф. дис. ... к. ф. н. – Москва, 2011. 26 с.

Pragmatics of the Attributive Word-Combinations: Problems of Translations

Summary

The article is devoted to the analysis of the pragmatic aspect of the attributive word-combinations. In the language of diaspora attributive word-combinations are regularly used in the form of semantics of which the influence of the Estonian language is discovered. Such word-combinations usually in the Russian language possess highly formal and functional variability. The analysis of the Estonian-Russian translations of texts in different styles (officialese, scientific, advertisements, mass-media texts) demonstrates the whole range of the most frequent cases, which cause difficulties. One of the "weak points" are the attributive word-combinations. Their formation does not submit to the strict rules in the Russian language and it is possible to vary the forms of such word groups. The attributive word-combinations often have subjective meanings, various connotations, stylistic peculiarities. The lexical combinability of such language units is restricted, they depend on the specialized knowledge and the usual norms of frequency of the definite forms. The author of the given article pays special attention to the communicative-pragmatic and cognitive-pragmatic factors which determine a choice of the attributive word-combination variant. A translator has to take into account all these parameters. The data obtained in search of the attributive word-combinations in the Russian National Corpus (www.ruscorpora.ru) were used for verification of the author's observations.

Dace LIEPIŅA
(University of Latvia)

Types of Equivalence in the Transfer of Legal Terminology from Latvian into English

Key words*: equivalence, legal language, court, arbitration*

Harmonization and standardization of terms are two most important approaches in order to achieve equivalence in the use of terminology in the source language itself; however, an issue that remains largely unsolved is equivalence that should be sought in the transfer of legal terms from Latvian in English that would prevent any potential misunderstandings. To preserve the letter of the law legal translators have been traditionally bound by the principle of fidelity to the source text and yet they are subject to considerable constraints at all levels as the language of law is typically formulaic, obscure, archaic; legal discourse is culturally mediated; legal texts have a special pragmatic status. Moreover, there are profound differences in categories and concepts between legal systems: Anglo-Saxon (English) law and Roman-Germanic continental law which is at the basis of Latvian law. A significant boost to research in this area has been given by the development of European Union law generating the need for multilingual translations that would carry the same legal impact in all instances.

The diversity of legal systems makes research in the field of legal terminology all the more difficult because a particular concept in a legal system may have no counterpart in other systems. Research in the area of legal translation has focused on the extent to which terms belonging to one legal system can be conveyed in the equivalent terms of another legal system. Translation theory lists a number of types of equivalence, such as stylistic equivalence, formal equivalence, communicational equivalence, linguistic equivalence, pragmatic equivalence, semantic equivalence, ontological equivalence, etc. [Gorlée 1994: 170]. As a consequence terminological equivalence still continues to remain on the agenda as one of the most controversial issues the debate ranges from statements maintaining that terminological equivalence in law is a myth to statements of the fundamental impossibility and the unavoidable failure of achieving terminological

equivalence. Efforts aimed at achieving equivalence strive to give the lexis and terminology of two languages equal meaning and corresponding relevance as well as strives to endow them with the same legal effect based on legal interpretation of the source information.

B. Hatim maintains that equivalence is "*an achievable goal*", however, only if it is considered as "*the closest approximation to source text meaning*" [Hatim 2004: 8]. They also point out that full formal and dynamic equivalence is 'relative' as there cannot be "*formally and dynamically equivalent target-language version of a source-language text*" [Hatim 2004: 8]. This is the reason, why still other scholars, among them M. Baker, consider equivalence although treated as an aid of transferring messages from the source language into the target language at the same time preserving the faithfulness of the source language text is seen as "*controversial*", "*irrelevant*", and even "*damaging*" [Baker 2009: 96]. It has generated the development of subtypes of equivalence to expand its application, as according to Shuttleworth and Cowie, it may ignore "*cultural, textual and other situational factors, which has an important role in the translation process*" [Shuttleworth and Cowie 1997: 50].

Over time there has been a gradual shift towards a more flexible attitude that has subsequently highlighted the need to define new criteria for equivalence specific to legal translation. Eventually it gave rise to the principle of legal equivalence [Beaupre 1986: 179] adding the consideration of the legal effect of the translation in the target culture to other criteria of equivalence. The emergence of this principle has ushered in the end of the traditional preference for an approach aimed at preserving the letter of the original as much as possible, and the shift to a more dynamic attitude. The emergence of the concept of legal equivalence has become a turning point in the history of translation in the given field. Legal equivalence is often referred to as functional equivalence and it is associated with the extent to which the same 'legal effect' can be produced in the target language while maintaining fidelity to the source language. However, even though the principle of legal equivalence seemingly facilitates the transfer of legal concepts from the source language into the target language, these concepts although comparable may have designated certain legal differences. The term "*civilsieva*" in Latvian designates a woman cohabiting with a man in unregistered partnership and does not enjoy rights of an official spouse under civil law, and the English term traditionally used as an equivalent is "*common-law wife*". However, under English common law a "*common-*

law wife" enjoys certain rights and in certain aspects of the law she is recognised as equivalent to a married person [Oxford Dictionary of Law 2003: 94]. The principle of legal equivalence becomes all the more relevant in the case of concepts that are specific for one legal system and where efforts are made still to retain the specific character of the concept. Another issue that still remains unsolved is the presence of synonyms employed in various texts by various translators thus in a way violating the principle of language consistency that the same equivalent is used everywhere where reference is made to a particular legal concept and it applies in equal measure to the transfer of terms from Latvian as the source language into English as the target language and from English as the source language into Latvian as the target language. Designations of official positions traditionally do not easily yield to translation and translations of designations of key official positions in Latvia bear evidence to the above as "*Ministru prezidents*" has been translated as "*Minister President*" and as "*Prime Minister*"; "*Augstākās Tiesas priekšsēdētājs*" has had the following English equivalents in translations, "*Chairman of the Supreme Court*", "*Chief Justice of the Supreme Court*", "*President of the Supreme Court*", "*Saeimas Priekšsēdētājs*" has been "*Chairman of the Saeima*", "*Chairman of the Parliament*", "*President of the Parliament*", "*Speaker of the Parliament*" while "*Saeimas komisija*" has turned into a "*Committee of the Saeima/Parliament*" following the analogy with the US Congress where all legislative work is undertaken by standing committees. At the very dawn of legislative reforms in Latvia the term "*bāriņtiesa*" designating a specific type of court dealing with "*guardianship and trusteeship*" matters [Bāriņtiesu likums 2009: Online] that had existed during the interbellum period and that was reintroduced to safeguard interests of children. In the early translations of the period required for legislative harmonization needs "*bāriņtiesa*" was translated as "*custody court*" emphasizing the custodial aspect of court jurisdiction. In the course of time other equivalents have been used – "*family court*" and "*orphan's court*", the latter seeking to establish semantic equivalence with the term in the source language. However, a closer inspection of these equivalents reveals potential for misinterpretation as "*family court*" designates court in some states in the United States that has jurisdiction over family disputes, in particular if children are involved. They handle cases of "*child abuse and neglect proceedings, cases to determine paternity and for support of children born out of wedlock as well as proceedings to terminate custody by reason of permanent neglect,*

proceedings on juvenile delinquency and whether a person is in need of supervision, family offenses proceedings" [Black's Law Dictionary 1991: 419]. The term "Orphan's court" has an interesting history. The name and the idea behind Orphans' Court were taken from the Court of the Orphans of the City of London. In the 17th century, this court protected the rights of minor children whose fathers had died. At this time, women could not own property, so the survival of the mother was immaterial. The practice was brought to North America by Lord Baltimore and "*orphan's court*" was an organization established in the Chesapeake Bay colonies of early American settlers during the colonisation period to protect orphaned children and their right to their deceased family's estate from against claims and abuses by step-parents and others ((Cecil County Court: Online). Currently, according to Black's Law Dictionary, modern-day orphan's courts are probate courts dealing with succession issues, "*hearing matters involving wills of decedents' estates which are contested and supervising estates which are probated judicially*" [Black's Law Dictionary 1991: 760]. In both cases the jurisdiction of family and orphan's courts is more extensive and it would be more appropriate to choose the equivalent "*custody court*" to ensure functional equivalence of terms.

Not infrequently translations of national legislation reveal efforts to retain the specifics of a legal term in the source language rather than use internationally recognised legal terms used in international legal instruments. Arbitration as a legal phenomenon has a long-standing history dating back to Ancient Greece and Ancient China. Arbitration was recognised as a method on a global scale by the Hague Peace Conference of 1899. The Conference resulted in the adoption of the 1899 Hague Convention for the Pacific Settlement of International Disputes, which was revised in 1907. The Convention served as the basis for the establishment of the Permanent Chamber of the Hague International Court of Arbitration. A considerable contribution to the development of international commercial arbitration has been given also by the International Council for Commercial Arbitration – ICCA. Rules of Arbitration have been provided by the International Chamber of Commerce, effective as of 1999 (Rules of Arbitration 1999: Online). Subsequently there is considerable regulation in this particular area and a set of established, internationally recognised and used terms. However, irrespective of the above, English translations of Latvian legislation in this field reveal persisting efforts to achieve semantic

equivalence rather than functional equivalence – the use of the semantic equivalent "*arbitration court*" instead of "*arbitration tribunal*" for the term "*šķīrējtiesa*"; "*arbitration judge*" instead of "*arbitrator*" for the term "*šķīrējtiesas tiesnesis*"; "*court panel*" instead of "*panel of arbitrators*" for the term "šķīrējtiesas *sastāvs*". Amidst the diversity of legal concepts and efforts to find appropriate equivalents, it would be only wise to consider legal consequences that any inaccuracy might incur and even though it cannot be maintained that in the transfer of legal terminology from Latvian into English semantic equivalence seems to prevail, still there is evidence of efforts to achieve legal equivalence or functional equivalence. These efforts should be supported and further expanded to finally clarify the issue of appropriate equivalents and eliminate the existence of synonyms.

LITERATURE

Baker, M (ed.). *Routledge Encyclopaedia of Translation Studies*. – London & New York: Routledge, 1998. 680 p.

Bāriņtiesu likums. [Accessed 23 January 2012]. Available: http://www.likumi.lv/doc.php?id=139369

Beaupre, M. *Interpreting Bilingual Legislation*. – Toronto: Carswell, 1986. 267 p.

Black's Law Dictionary. – St. Paul, Minn.: West Publishing Co. 1991. 797 p.

Gorle, D. *Semiotics and the Problem of Translation*. – Amsterdam: Editions Rodopi, 1994. 255 p.

Hatim, B., Munday, J. *Translation: an Advanced Resource Book*. – Oxon: Routledge, 2004. 373 p.

Oxford Dictionary of Law. – Oxford University Press 2003. 281 p.

Rules of Arbitration. [Accessed 23 January 2012]. Available: http://www.iccwbo.org/uploadedFiles/Court/Arbitration/other/rules_arb_english.pdf

Sarcevic, S. *New Approach to Legal Translation*. – London: Kluwer Law International, 2000. 307 p.

Shuttleworth, M. and Cowie, M. *Dictionary of Translation Studies*. – Manchester: St. Jerome Publishing, 1997. 483 p.

Cecil County Orphan's Court. [Accessed 23 January 2012]. Available: http://cecilcounty.us/orphanscourt/

Ekvivalences veidi juridisko terminu pārnesē no latviešu valodas angļu valodā

Kopsavilkums

Terminoloģijas harmonizācija un standartizācija ir divas svarīgākās pieejas terminoloģijas lietojuma sakārtošanai pašā avotvalodā. Tas pats attiecināms uz ekvivalenci terminu pārnesē no avotvalodas mērķvalodā. Anglosakšu paražu un romiešu-vācu kontinentālo tiesību jomā pastāv būtiskas atšķirības kategoriju un jēdzienu ziņā. Tādējādi informācija tiek nodota ne tikai tiesību sistēmu, bet arī valodu ietvaros. Pētījumi juridisko tulkojumu jomā ir vairāk pievērsti terminoloģiskajai ekvivalencei, cik lielā mērā vienai tiesību sistēmai piederīgiem jēdzieniem var rast ekvivalentu terminoloģisku apzīmējumu citā tiesību sistēmā. Tiecoties saglabāt likuma burtu, juridisko tekstu tulkotāji tradicionāli ir izturējušies ar pietāti pret avottekstu un ir centušies rast vispiemērotāko ekvivalentu mērķvalodā. Par pavērsiena punktu šajā jomā ir kļuvusi juridiskās ekvivalences jēdziena parādīšanās, kas bieži vien tiek dēvēta arī par funkcionālo ekvivalenci, un kas terminoloģijas pārneses procesā liek ņemt vērā arī jēdziena tiesiskās sekas mērķkultūrā, kam jābūt ekvivalentām attiecīgā jēdziena tiesiskajai ietekmei avotkultūrā. Juridiskā ekvivalence var palīdzēt izvairīties no interpretācijas kļūdām, kā arī neatbilstīgu sinonīmu lietojuma informācijas pārnesē. Pagaidām tā netiek konsekventi nodrošināta juridisko terminu pārnesē no avotvalodas (latviešu valodas) mērķvalodā (angļu valodā).

Ilze OĻEHNOVIČA
(Daugavpils University)

Phraseological Terminology in Latvian and English Linguistics

Key words: *terminology, phraseology, phraseological unit, the use of phraseological units*

Nowadays technical and scientific vocabulary in general (including that of linguistics) is undergoing a great upswing of new terminology that is caused by the expansion of information technologies, application of high-technologies to various fields of scientific study, appearance and development of new scientific paradigms and the prompt development of interdisciplinary research. Scientists representing different sciences are interested in the same objects of research, and while studying them they create and use different terms for the same concepts thus bringing about a confusion that a non-specialist of their field but the one who studies the same phenomena has to disentangle.

Currently a lot of scholars representing various fields of science are involved in the study of phraseology. Phraseological units are considered the phenomena of culture, and thus their functioning is investigated in the cultural context that in a number of studies is understood very widely as it is said to encompass all the possible written and spoken discourses and their perception by individuals of different ages, social classes, etc.

Latvian scholar A. Laua states that phraseology is the part of a language which reflects the history of the nation and that of the humanity, a person's experience, objective reality, a particular world outlook [Laua 1992: 28].

Studying phraseology of a language one faces the problem of inconsistency of terms used in this field of study. This problem of terminology aggravates if one sets as her aim to investigate phraseology in the contrastive aspect: "There have been complaints about terminological inconsistency since research on phraseology began outside of the former Soviet Union, and the objections are still heard today" [Burger 2007: 10].

The very term *phraseology* can be used to illustrate the problem as its understanding does not meet one of the main requirements of terminology,

namely, terms should be unambiguous [Skujiņa 2002], but in both English and Latvian linguistics the term *phraseology* is used to denote 1) the scientific discipline that studies phraseological units; 2) the totality of phraseological units in a language [VPSV 2007: 123; Кунин 1986]. Stanislav Kavka and Jerzy Zybert [Kavka, Zybert 2004: 54] state that the term *phraseology* "does not cover the vast domain of our interest since in common understanding it refers only to lexis", and note the fact "that idiomatic expressions are based on semantic rather than lexical grounds, (..) the very term 'phraseology' is derived from the base-term 'phrase', which for modern linguists has connotations of reference primarily to grammatical structures" [Kavka, Zybert 2004: 55]. Instead, they advocate in favour of the term *idiomatology* as "(..) we can be content with the way of thinking about a parallel to some other expressions of an apparently identical morphological structure. We speak traditionally of 'phonology', 'morphology', 'philology', and so on. Therefore the term 'idiomatology' makes us regard the discipline as a truly linguistic one, treated as a field of science proper, i.e. one that has its objectives (goals) to probe and also its own methods of investigation" [ibid.].

Still another term that is sometimes used to denominate the field of study we are interested in is *idiomatic*s that is used to state the independence of another linguistic discipline, besides phonetics, pragmatics, and semantics [Anichkov 1992 in: Kavka, Zybert 2004: 59; Čermák 1988].

The term used to denote the object of phraseological research is another significant example of the terminological inconsistency. Also in this case one can encounter a number of different terms used to denote the same phenomenon of language, such as *phraseological unit, idiom, phraseologism, phraseme, phraseological expression, phraseological phrase, stable word-combination, stable phrase, set-phrase, idiomatic word-combination,* etc. Not only the terms used by scholars representing different schools and scientific disciplines differ, so do also the definitions they provide for these linguistic units. "Some authors differentiate between phraseologisms in a broad and a narrow sense, the distinguishing feature of phraseologisms is idiomaticity, whereas in a broad sense, collocations, proverbs and formula-based texts are included in the definition of phraseologisms (e.g. Filatkina, Häcki-Buhofer). Sometimes, phraseologisms in the narrow sense are defined as those shorter than a sentence, whereas those defined as phraseologisms in the broad sense have the characteristics of a sentence (see Liang)" [Burger 2007: 11].

Both in Latvian and English linguistics the term *phraseologism* is often used alongside the term introduced by Russian scholars, namely, *phraseological unit (фразеологическая единица)*. But in the studies of English phraseology the terms *idiom* and *phraseme* are used more frequently, they are referred to the same concept as *phraseologism* = *frazeoloģisms* in Latvian linguistics. The terms *idiom* and *phraseme* are used in the Latvian language, too, but their definitions are different from those traditionally provided in English: they are considered to be the sub-classes of phraseologisms. Although, we should note that also in the research of English phraseology there are studies in which *idioms* are viewed as a subset of *phraseological units*, in which *an idiom* is defined as a complex expression, the meaning of which cannot be derived from the meanings of its components, while *a phraseological unit* is an expression in which at least one constituent is polysemous [see: Weinreich 1972].

In Latvian linguistics *a phraseologism* is defined as a lexically indivisible combination of words that is relatively stable in respect of its composition and structure; it is fixed by the tradition of language, its meaning is usually connected with the transference of meaning of the whole word combination or its separate components, for example, *pa galvu pa kaklu* 'in a hurry', *kārt zobus vadzī* 'suffer hunger', *mest plinti krūmos* 'to surrender' [VPSV 2007: 124].

In Latvian linguistics all the phraseologisms are traditionally divided into two groups:

1) phrasemes (frazēmas) – phraseologisms with partial transfer of meaning [Laua 1992: 24]; phraseologisms, one component of which is used in its lexical meaning, for example, *zili brīnumi* 'great miracles', *slinks kā maiss* 'very lazy' [VPSV 2007: 123].
2) idioms (idiomas) – phraseologisms with complete transfer of meaning [Laua 1992: 24]; phraseologisms, in which none of the components are used in their lexical meaning, for example, *ar gariem zobiem* 'unwillingly', *uz karstām pēdām* 'immediately' [VPSV 2007: 148].

The scholars studying phraseology of the English language use various terms: *idioms* = *phraseological units* = *phraseologisms* (it is interesting to note that Latvian scholars studying English phraseology also use different terms: thus A. Naciscione uses the term *phraseological units* [see, for instance, Naciscione 2001; 2002], but A. Veisbergs [see Veisbergs 1997; 1999] prefers the term *idioms)*. In English philology a lot of different definitions of phraseological units have been worked out (this difference can

be accounted for by the aim of the particular research), but summarizing them we could define *a phraseological unit* as a grammatically and semantically stable, cohesive, conventionally fixed word combination with complete or partial transfer of meaning.

The term *phraseme* in English linguistics is understood as a lexeme that forms one semantic unit although it is complex in its form, i.e., it consists of two or more lexemes. The examples presented testify to the fact that the term is attributed not only to phraseological units, but also to word combinations of non-phraseological character, comparisons and collocations, for example, *so to speak, for a short time, goodness me, what's for dinner, good morning, dig your own grave, as a rule of thumb, the end of the road, pull someone's leg*. Although, Burger [Burger 2007: 12] states that the term *phraseme* is being used increasingly frequently in order to avoid using "the more semantically restricted label of "idiom". Sometimes, *phraseologism* and *phraseme* are both used alongside. He continues that *set phrase* is a widely-accepted term in English and it seems to be more appropriate as it does not collide with any other terminologies and substantiates this view stating that: "Phraseme" would be suitable as an international term, if Anglo-American authors could agree upon it as well. In view of the fact that English is the dominant scientific language, it can be assumed that parallel usage of "phraseme" and "set phrase" will continue. The term "phraseme" has the disadvantage that its suffix *-eme* emphasizes the systematic aspect (compare "phoneme", "morpheme", "lexeme", "texteme"). It is probably impossible to cover all formulaic aspects other than idioms, collocations, etc. with this term. The term "phraseme" can only be used with restrictions as soon as the narrow subject of phraseology is left behind" [ibid.].

As to the division of phraseological units in English linguistics we have to state that, the same as definitions, also the classifications of phraseological units are of various types. Sometimes, the term *idiom* is used as the generic term, and the subordinated terms are *metaphorical expressions (metaforiski vārdu savienojumi), semi-idioms (daļējas idiomas), pure idioms (pilnas idiomas)* [Fernando, Flavell 1981], or the term *phraseological units* is used as the generic term for the terms *idioms* and *phrasemes* [Amosova 1963]; in the works by British and American scholars idioms are often included as a subgroup in the classification of collocations [see, for example, Howarth 1996], etc. We cannot but agree with what H. Burger writes in the introduction of the collection of articles "Phraseology": "Evidently,

the designation of subcategories is dependent on the choice of generic term. Collisions in the terminological systems can occur. This happens when one term is a generic term in a certain terminology and a designation of sub-category in another terminology. This can be observed in the cases of "idiom" and "collocation", but also with other terms. It is always important to clarify which system the term belongs to" [Burger 2007: 13].

In Latvian phraseology, on the contrary, the word combinations with rarely used meanings of components or restricted collocability *(savienojumi ar šauru saistāmību)* are not to be considered phraseologisms, for example, *gaisma svīst, saule lec* [Laua 1992: 25].

One of the fundamental features of a phraseological unit is that its meaning is not an analytic/compositional one, i.e. the meaning of a phraseological unit is not the sum of the lexical meanings of its components. In English linguistics to contradistinguish the compositional meaning of free word combinations and the meaning of phraseological units the term *non-compositionality of meaning* is being used. In Latvian the traditionally used term *kopnozīme* could be considered to be the corresponding term.

It is assumed that the meaning of a phraseological unit is based on some image, metaphorical picture [Laua 1992: 29]. The terms used to describe the image basis of phraseological units are well established and correspond in both Latvian and English linguistics: *image = tēls*; *imagery = tēlainība*, *metaphorical picture = metaforiska glezna*.

To become a phraseological unit a free word combination has to undergo a rather complicated process of meaning transfer. In Latvian the term used to denote the process is *nozīmes pārsemantizējums*, which is often substituted by the term *nozīmes pārnesums = transfer of meaning*: the change of conceptual content of a word or a phrase (in the process of language development or in individual use), which is based on logical or imaginative and associative connection between the objects of reality; the main types of figurative meaning transfer are metaphor *(metafora)* and metonymy *(metonīmija)* [VPSV 2007: 264]. It can also be based on *hyperbola (hiperbola), litotes (litota), periphrasis (perifrāze), epithet (epitets), irony (ironija), simile (salīdzinājums)*.

In Russian and Latvian linguistics the phraseological meaning *(frazeoloģiskā nozīme)* is distinguished from the lexical meaning of words *(leksiskā nozīme)*, the main peculiarity of phraseological meaning being the already-mentioned *transference of meaning (nozīmes pārsemantizējums)*. Similarly, British and American scholars discuss the question of how dif-

ferent or still similar these two types of meaning are. The terms used to denote phraseological meaning are *figurative meaning, transferred meaning, metaphorical meaning*, sometimes even such terms as *anomalous, isolated meaning* are used.

Motivation (motivācija) is another important feature of phraseological units. It is a link between the direct content of a word combination and its phraseological meaning [Laua 1992: 32]. In both Latvian and English linguistics scholars write about *motivated* (*motivēti frazeoloģismi)* and *non-motivated* phraseological units *(nemotivēti frazeoloģismi)*. This link between the direct and transferred meaning is easily perceived in motivated phraseological units, while in non-motivated phraseological units it is not perceived so easily or it is not comprehended at all. This question is related to the etymology of phraseological units, which, unfortunately, has not been thoroughly studied either in English or in Latvian linguistics.

The scholars' views on the functioning of phraseological units also slightly differ in English and Latvian linguistics. In the studies of both languages phraseological units (frazeoloģismi) are considered to function as parts of sentence (*substantival, adjectival, verbal, adverbial, interjectional phraseological units = substantīviski, adjektīviski, verbāli, adverbiāli, interjektīvi frazeoloģismi)*. But within the framework of English phraseological research the functions of phraseological units are being studied also in texts (discourse): the most important functions of phraseological units distinguished are: referential phraseological units fulfil the *informative function (informatīvā funkcija),* textual phraseological units carry out *the text-formational function (tekstveides funkcija),* and communicative phraseological units perform the *stylistic function (stilistiskā funkcija)* [see Granger, Paquot 2008: 37–42]. In Latvian linguistics scholars write about the *environment of phraseologisms (frazeoloģismu apkaime)*, in English phraseology these studies correspond to the research into the *context of phraseological units* or *the use of phraseological units in discourse*.

The use of phraseological units in discourse is connected with the changes in their structure and semantics. A. Laua writes about occasional phraseologisms *(okazionāli frazeoloģismi)* – individual transformations of phraseologisms, and she distinguishes *structural occasionalisms (okazionālismi pēc formas)* and *semantic occasionalisms (semantiski okazionālismi)* [Laua 1992: 44–45]. The scholars studying English phraseology use several terms to denote the same phenomenon: *contextual use*, *contextual transformations* [Veisbergs 1997], *occasional use*, *occasional transfor-*

mations [Кунин 1986], *creative modifications* [Gläser 1988], etc. A. Naciscione [2001] names this type of use *the instantial stylistic use of phraseological units*, and distinguishes *dual actualization* (the other terms used to denote it are: *phraseological pun, wordplay, literalization, double exposure)*. In Latvian linguistics the term *frazeoloģisks kalambūrs* is used, the VPSV also includes the term *kalambūrs* [VPSV 2007: 178] – a stylistic device, a wordplay, which is based on different meanings of a word or similar or identical pronunciation of different words, *extended metaphor* (*metaforas paplašinājums), cleft use* (there is no corresponding term in Latvian phraseology, we suggest using the concept *parcelācija* and assign it to the division of a phraseological unit into two parts by inserting a remark between its components – *frazeoloģisma parcelācija*[1]), *allusion* (*alūzija*). Besides, we should mention also the various types of structural changes of phraseological units: *addition, substitution, ellipsis*, in Latvian we can use the terms *papildinājums, substitūcija, elipse* correspondingly.

Another term related to the meaning of phraseological units (as well as to that of other linguistic units), which has now come into the focus of British and American linguists is *idiomaticity* [Gibbs 1999]. In the dictionaries of terms in Latvian a similar term unfortunately has not been registered, though its meaning generally is the same as the meaning of the term *transferred meaning (pārnestā nozīme)*. The principal question in connection with idiomaticity (in Latvian we propose the term *idiomātiskums*) is how idiomatic phraseological units are, how great the difference between the separate lexical meanings of the components and the meaning of the whole phraseological unit is. The term *idiomaticity* is closely connected with the research of phraseological units in the framework of cognitive linguistics and psycholinguistics – scholars are more interested not in the process of development of the meaning of phraseological units, but rather in the mechanisms that operate during recognition, perception, and comprehension of phraseological units.

Languages reflect the contacts between nations and their interaction. Modern society's appreciation of innovations in any field of life, the development of interdisciplinary research, scientists' aspirations to discover the undiscovered, and the new information technologies, all stimulate the transfer of knowledge between various fields of science in various languages.

[1] During the discussion Professor Māris Baltiņš suggested that in Latvian the term *frazeoloģisma šķeltlietojums* might also be considered as a possible solution.

The lexis of languages (including terminology) also undergoes changes – more and more words from other languages enter native vocabularies. A lot of phraseological terms have entered Latvian (as well as English) through the Russian language. This fact is easy to account for as the Russian linguists were among the first scholars who seriously approached the research and theoretical description of phraseology. The influence of their theories is reflected in terminology that is used in research of phraseological systems of English, Latvian and other languages. It is a common recommendation to give preference to international terms as their use facilitates communication of specialists of the corresponding fields of science. But, on the other hand, there is a view that in every language it is necessary to work out its own scientific terminology. As it can be seen from all the said above, in Latvian phraseological terminology both borrowed terms and those of Latvian origin are used.

Unfortunately, neither in English nor in Latvian there is any unified viewpoint or summary that would consider and analyze phraseological terms, their functions, specific character of their use and application. During the last decade there have appeared a lot of research works into the phraseology of English, but all the scholars write about the lack of unified terminological basis in phraseology. Another important concern is the scope of phraseology, i.e. whether sayings and proverbs are to be considered the object of phraseological study or they should be viewed as the object of paremiology only. The questions concerning the limits of phraseology, the influence of context on the meaning of phraseological units, peculiarities of their comprehension, etc. are interpreted differently, too; and this fact also adds to the complicacy of research into phraseology.

REFERENCES

Burger, H. (ed.). *Phraseology. An International Handbook of Contemporary Research. Vol. 1*. – Berlin: Walter de Gruyter GmbH & Co.KG. 2007.

Čermák, F. On the Substance of Idioms. In: *Folia Linguistica XXII/3–4*, 1988, pp. 413–438.

Fernando, Ch., Flavell, R. On Idiom: Critical Views and Perspectives. In: *Exeter Linguistic Studies, 5*. – Exeter: University of Exeter, 1981, pp. 18–48.

Gibbs, R.W. *The Poetics of Mind: Figurative Thought, Language, and Understanding*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

Gläser, R. The Stylistic Potential of Phraseological Units in the Light of Genre Analysis. In: Cowie, A. P. (ed.) *Phraseology. Theory, Analysis, and Applications*. – Oxford: Clarendon Press, 1988, pp. 23–54.

Granger, S., Paquot, M. Disentangling the Phraseological Web. In: Granger, S., Meunier, F. (eds.) *Phraseology: an Interdisciplinary Perspective*. – John Benjamins B.V., 2008, pp. 27–49.

Howarth, P. *Phraseology in English Academic Writing*. – Niemeyer, Tübingen, 1996.

Kavka, S., Zybert, J. Glimpses on the History of Idiomaticity Issues. In: *SKASE Journal of Theoretical Linguistics. Vol. 1, Nr. 1*. – Slovak Association for the Study of English, 2004. Available: http://www.pulib.sk/skase/Volumes/JTL01/kavka.pdf (2010 01 30)

Laua, A. *Latviešu valodas frazeoloģija*. – Rīga: Zvaigzne, 1992.

Naciscione, A. *Phraseological Units in Discourse: Towards Applied Stylistics*. – Riga: Latvian Academy of Culture, 2001.

Naciscione, A. Cohesion in Phraseology. In: Braasch, A., Povlsen, C. (eds.) *Proceedings of the Tenth EURALEX International Congress, EURALEX 2002. Vol. 2*. – Copenhagen: Center for Sprogteknologi, 2002, pp. 534–539.

Skujiņa, V. *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi*. – Rīga: Latviešu valodas institūts, 2002.

VPSV – Skujiņa Valentīna (atb. red.) *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. – Rīga: Madonas poligrāfists, 2007.

Veisbergs, A. *Idioms in Latvian*. – Riga: University of Latvia, 1999.

Veisbergs, A. The Contextual Use of Idioms, Wordplay, and Translation. In: Delabatista, D. (ed.) *Traductio. Essays on Punning and Translation,* St. Jerome Publishing, 1997, pp. 155–176.

Weinreich, U. *Explorations in Semantic Theory*. – The Hague/Paris: Mouton, 1972.

Амосова, Н. *Основы английской* фразеологии. – Ленинград: Наука, 1963.

Кунин, А. *Курс фразеологии современного английского языка*. – Москва: Высшая школа, 1986.

Frazeoloģijas terminoloģija latviešu un angļu valodniecībā

Kopsavilkums

Mūsdienās frazeoloģijas jautājumu izpētei pievēršas dažādu lingvistikas nozaru speciālisti. Tiek pētītas gan frazeoloģismu struktūras un semantikas īpatnības, gan to lietojums dažāda veida diskursos (frazeostilistika), frazeoloģismu atpazīšanas iespējas (datorlingvistika) un uztveres īpatnības (kognitīvā un psiholingvistika) utt. Taču dažādos pētījumos izmantotie termini bieži vien ir atšķirīgi, vēl vairāk sarežģījumu un terminoloģijas jautājumu rodas, ja pētījums tiek veikts kontrastīvā aspektā. Tāpēc rakstā ir apskatīti angļu un latviešu valodniecībā frazeoloģijas pētījumos izmantotie termini, veikts mēģinājums skaidrot atšķirīgo un kopīgo angļu un latviešu valodniecībā pieņemto terminu lietojumā, kā arī rast angļu valodniecībā lietoto terminu ekvivalentus latviešu valodā. Uzmanība pievērsta tādiem frazeoloģijas terminiem, to definīcijām un variantiem kā *frazeoloģija, frazeoloģisms, frazēma, idioma, idiomātiskums, nozīmes pārsematizējums, kopnozīme, idiomātiskums, motivācija,* kā arī terminiem, kuri tiek izmantoti, pētot frazeoloģismu funkcijas kontekstā, frazeoloģismu kontekstlietojuma veidus un frazeoloģismu okazionālās strukturālās un semantiskās izmaiņas diskursā.

ESF EIROPAS SOCIĀLAIS FONDS
EIROPAS SAVIENĪBA
IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

This work has been supported by the European Social Fund within the Project
«Support for the implementation of doctoral studies at Daugavpils University»
Agreement Nr. 2009/0140/1DP/1.1.2.1.2/09/IPIA/VIAA/015

Diāna RUBENE
(Daugavpils Universitāte)

Leksēmu „ilgas" un „ilgoties" semantiskā analīze Januša Višņevska romānā „Vientulība tīmeklī" un tā tulkojumā latviešu valodā

Atslēgvārdi: *leksēma, semantika, oriģināls, tulkojums, emocijas, ilgas*

Viens no populārākajiem virzieniem mūsdienu lingvistikā ir pētījumi par leksēmām, kuras apzīmē cilvēka iekšējo emocionālo stāvokli. Kaut arī pamatemocijas, piemēram, bailes, dusmas, prieks, lielā mērā ir universālas, atbilstošas cilvēka dabai, tomēr emocijas dažādās valodās var būt arī izteiktas dažādi. Mūsdienu semantikā ir daudz pētījumu par jūtu nosaukumiem dažādās valodās. Kā norāda Renata Gžegorčikova, „[..] emociju nosaukumu analīze rāda lielas atšķirības starp valodām, lai gan empīriskā bāze, kas ir atkarīga no cilvēka psiholoģijas un fizioloģijas, ir kopīga." [Grzegorczykowa 1999: 99] (Šeit un turpmāk tulkojums mans – D.R.).

Pētnieki ir pārliecināti, ka katrā valodā ir savs īpašs konkrētai kultūrai raksturīgs pasaules interpretācijas veids. Atšķirības realitātes analīzē var redzēt, piemēram, leksikas līmenī, atsevišķos vārdos. „Jo mazāk ir valodu, kurās funkcionē vārds, kurš apzīmē noteiktu jēdzienu, jo svarīgāks šis jēdziens šķiet attiecīgajām kultūrām. [..] Starp šiem svarīgajiem jēdzieniem ir arī ilgas." [Pajdzińska 2003: 7]. Kā raksta pētniece Anna Pajdziņska: „[..] poļu vārdam *ilgas* var atrast precīzu ekvivalentu tikai slāvu un rumāņu valodās." [turpat].

Ilgu tēma literatūrā ir tradicionāla. Par izpētes objektu tā ir kļuvusi arī valodniecībā.

Tā, piemēram, poļu pētniece Jolanta Bujaka-Lehoviča daiļliteratūras ilgu tēlā šķir 3 šo jūtu veidus: „[..] subjektīvās ilgas, kas attiecas uz personu, bet to avots visbiežāk ir piepildīta vai nepiepildīta mīlestība; objektīvās ilgas vai ilgas pēc dzimtenes; jauktās ilgas vai ilgas vientulības un nāves veidolā." [Bujak-Lechowicz 2010: 53]

Poļu valodas vārdnīcas leksēmas *ilgas* nozīmju skaidrojumā atklāj dažādus aspektus. Piemēram, poļu valodas skaidrojošajā vārdnīcā (sjp) ir dotas šādas leksēmas *ilgas* nozīmes:

1. Skumju sajūta, ko izraisa šķiršanās ar kādu, kā trūkums vai zaudējums. Neizmērojamas, neaprakstāmas, briesmīgas ilgas. Ilgas pēc ģimenes, bērniem, valsts. Būt slimam aiz ilgām.
2. Vēlme sasniegt, iegūt kaut ko. Ilgas pēc labākas dzīves.

ilgoties – 1. Žēlot, būt skumjam kāda trūkuma dēļ, nepietiekams kontakts ar kādu vai kaut ko. 2. Stingri vēlēties uzvarēt, lai sasniegtu kaut ko. [*sjp.pwn.pl/haslo.php?id=62267]*

Vitolda Doroševska skaidrojošajā poļu valodas vārdnīcā ir fiksētas šādas nozīmes: 1. Sajūta, ko rada šķiršanās no kāda (vai kā) tuva sirdij, vēlme atgriezties pie kā (kāda) sen neredzēta, zaudēta. 2. Spēcīga vēlme sasniegt, iegūt kaut ko (kā līdz šim nav bijis). [SJP 1963: 139–140]

Mūsdienu poļu valodas vārdnīcā (SWJP) ir dots šāds *ilgu* skaidrojums:

1. Ciešanu sajūta, sāpes, bēdas atšķirtības dēļ, nepietiekama saskare ar kādu vai kaut ko, kāda zaudējums, vēlme redzēt kādu vai kaut ko, nostalģija: briesmīgas, neizmērojamas, neizturamas un neaprakstāmas ilgas. Ilgas pēc līgavas, pēc dzimtenes, vecākiem, valsts. Slims aiz ilgām. Mirt, novīst aiz ilgām. Ilgas mostas ar kādu, kāda sirdī. Acis, vārdi pilni ilgu.
2. Spēcīga vēlme sasniegt, panākt kaut ko (kā līdz šim nav bijis). [SJWP 1996: 1132]

Poļu leksēmām *tęsknota* un *tęsknić* latviešu valodā atbilst tādi vārdi kā *skumjas, ilgas, skumt, ilgoties*. Tomēr atšķirībā no poļu valodas latviešu leksēmas *skumjas* un *ilgas* ir daudzskaitlinieki.

Latviešu literārās valodas vārdnīcā ir fiksētas šādas *ilgu* nozīmes:

1. Psihisks stāvoklis, kam raksturīga dziļa, parasti arī ilgstoša, tieksme, vēlēšanās (parasti pēc kā labāka vai arī tāla, grūti sasniedzama). Ilgas pēc laimes. Ilgas pēc dzimtenes. Dzimtenes ilgas. Cilvēku pārņem ilgas. Izraisīt ilgas.
2. Garastāvoklis, noskaņojums, kam raksturīgs nemiers, skumjas, arī tieksme pēc kā nezināma vai tikko nojaušama. [http://www.tezaurs.lv/llvv/]

Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā ilgas ir „Psihoemocionāls stāvoklis, kam raksturīga ilgstoša tieksme, vēlēšanās (pēc kā)." *Dzimtenes ilgas. Sajust lielas ilgas pēc mājām, pēc draugiem.* Cilme: vārds ienācis 19. gs. 90. gados senākā apzīmējuma *ilgošanās* vietā, plašāk ieviesies ar Raiņa dzeju.

ilgoties – Just dziļu, ilgstošu vēlēšanos, tieksmi (ko izdarīt, sasniegt, iegūt u. tml.); vēlēties, tiekties (pēc kā). I. ceļot, redzēt jaunas vietas. I. pēc mājām. I. pēc mīlestības. [http://www.tezaurs.lv/mlvv/]

Kā redzams, latviešu un poļu izpratne par ilgām ir diezgan līdzīga, lai gan latviešu vārdnīcās kā pirmā nozīme leksēmai *ilgas* ir tieksme, vēlēšanās (pēc kā); atzīmēts arī, ka tas ir psihoemocionāls stāvoklis. Galvenie komponenti, kas veido ilgu semantisko struktūru, ir tieksme, vēlēšanās, nemiers, skumjas.

Pamatojoties uz šīm definīcijām, var secināt, ka poļu valodā vārda *ilgas* pamatnozīme ir ar negatīvu nokrāsu (skumjas, ciešanas, bēdas), savukārt latviešu valodā pamatnozīme ietver ilgstošu tieksmi, vēlēšanos (pēc kā). Kā poļu, tā arī latviešu valodā *ilgas* ir tuvas skumjām, nostalģijai, ciešanām. Tomēr pētniece Anna Kšižanovska raksta, ka „[..] poļu ilgu sajūta poļu valodā nav konceptualizēta kā slimības stāvoklis. Izteiciens *kāds ir slims aiz ilgām* tikai parāda emocijas kā iemeslu šim nosacījumam." [Krzyżanowska 2005: 52].

Balstoties uz vārdnīcu definīcijām, lingvisti piedāvā šķirt divas galvenās ilgu nozīmes: 1) ilgas kā šķiršanās vai zaudējuma cēlonis, 2) ilgas kā vēlme, tieksme sasniegt kaut ko [Sadowska-Dobrowolska 2010: 45].

Poļu pētniece Renata Gžegorčikova piedāvā šādu definīciju ilgu stāvoklim un tā ekvivalentiem dažādās valodās: „[..] nepatīkams emocionāls stāvoklis (skumjas, ko izraisa kaut kā (kāda) personai vēlama trūkums, tukšuma sajūta." [Grzegorczykowa 1999: 201].

Januša Leona Višņevska romānā *Vientulība tīmeklī* leksēma *ilgas (tęsknota)* parādās 12 reizes, bet leksēma *ilgoties (tęsknić)* – 24 reizes, tāpēc neapšaubāmi, tā var būt viena no dominējošām emocijām šajā darbā. Jakubs un Viņa (nav zināms, kāds ir varones vārds, lai gan tā ir viena no galvenajām varonēm) iepazinās internetā, iemīlējās viens otrā, un tādēļ, ka tā ir mīlestība no attāluma, ilgojās viens pēc otra, un pastāvīgi atkārtoja to savos ziņojumos pa ICQ, pa e-pastu:

Jakub, ***tęskniłam za Tobą.*** (57)[1]	*Jakub,* ***es ilgojos pēc tevis.*** (72)
Za bardzo ***tęskniłam za Tobą*** *i za bardzo się cieszyłam na ten poniedziałek, żeby dać to sobie odebrać jakiemuś padniętemu serwerowi w Poznaniu.* (173)	*Biju pārlieku* ***noilgojusies pēc tevis*** *un pārlieku priecājos par pirmdienu, lai ļautu to atņemt kādam sagrautam serverim Poznaņā.* (229)
[..] (on) także ***tęskniłem za Tobą.*** (58)	*[..] (viņš) arī* ***es ilgojos pēc tevis.*** (74)

[1] Aiz piemēra iekavās norādīta lappuse.

Jakubs, kurš iepriekš ir zaudējis mīļoto sievieti, sākumā neticēja, ka vēl varētu pēc kāda ilgoties. Tāpēc līdzās leksēmām *ilgas* un *ilgoties* daudzkārt ir lietots noliegums:

Od dawna był przekonany, że za nim ***nie tęskni nikt***[2]*, i to już od wielu lat. Tak wybrał.* ***Nie ma nic bardziej niesprawiedliwego*** *niż* ***nie****odwzajemniona* ***tęsknota****. To nawet gorsze niż nieodwzajemniona miłość. Znacznie gorsze. On po Natalii* ***nie potrafił tęsknić za nikim i za niczym****. Jakby się wszystko już w nim wypaliło. Może, czasami, tylko za swoimi rodzicami. W ich urodziny, rocznice śmierci lub w Zaduszki. Wydawało mu się, ponieważ sam* ***nie był zdolny do tęsknoty****, że najbardziej godziwie jest żyć tak, aby* ***nikt*** *za nim* ***nie tęsknił****.* (57)

Viņš jau sen, jau daudzus gadus bija pārliecināts, ka pēc viņa ***neviens neilgojas****. Tā bija viņa paša izvēle.* ***Nav nekā netaisnīgāka****, ja jāskumst pēc kāda, kas* ***neizrāda*** *atsaucību. Tas ir vēl sliktāk nekā mīlestība bez pretmīlestības. Krietni sliktāk. Pēc Natālijas aiziešanas viņš* ***vairs ne pēc viena un ne pēc kā nespēja ilgoties****. It kā viss viņā būtu izdedzis. Varbūt dažkārt tikai pēc vecākiem. Pareizāk sakot: nevis* ***ilgojās****, bet skuma – viņu dzimšanas dienā, nāves gadadienā vai Mirušo piemiņas dienā. Viņam šķita tā kā viņš pats* ***nespēja ilgoties****, godīgāk būtu dzīvot tā, lai arī pēc viņa* ***neviens neilgojas****.* (73)

Vienā no iepriekš minētajiem tulkojuma piemēriem ir vērojams *ilgu* semantikas paplašinājums: *„Pareizāk sakot: nevis* ***ilgojās****, bet skuma..*", kura nav oriģinālā. Tātad šajā gadījumā *ilgu* semantika ir paplašināta, tuvinot to skumjām; tomēr jāatzīst, ka *ilgoties* nav tas pats, kas *skumt*. Tas ir atšķirīgs jūtu veids.

Romānā un tā tulkojumā ir arī citi fragmenti, kuros atspoguļota ilgu saistība ar skumjām. Šie abi jūtu veidi vairākas reizes tekstā ir rādīti kopā:

Ta strona była pełna ***smutku****.* ***Smutku i tęsknoty****. Nie wiedziała za czym, ale widziała to wszędzie: on za czymś lub za kimś* ***tęsknił****.* (56)

Viņa lapa bija pilna ***skumju****.* ***Skumju un ilgu****. Viņa nezināja, vai Jakubs* ***ilgojas*** *pēc kāda, bet tas, ka viņš ir* ***ilgu pilns****, bija nepārprotami.* (71)

Tulkojumā ir lietota frāze *ilgu pilns*, kuras nav oriģinālā. Tātad šajā gadījumā *ilgas* ir reprezentētas kā metafora – kāda substance, kas piepilda cilvēku kā trauku.

Šajā teksta fragmentā ir parādīta cilvēka spēja ilgoties; cilvēks to var pilnībā zaudēt, taču var arī atjaunot, jo varoņa garīgais stāvoklis ar laiku mainās:

[2] Izcelta emocijas nominācija un tās realizācija kontekstā (oriģinālā un tulkojumā).

Od końca kwietnia ***tęsknił*** *za nią naprawdę.* (61)	*Bet aprīļa beigās Jakubs jau pa īstam* ***ilgojas*** *pēc viņas.* (77)
Tęsknił za nią w weekendy. Czuła to. ***Z każdym weekendem wyraźniej****. To, jak ją nazywał, co i w jaki sposób opisywał, co chciał wiedzieć, zdradzało tę* ***tęsknotę****.* (123)	*Nedēļas nogalēs viņš ilgojās. Viņa to juta.* ***Katrreiz aizvien vairāk****, Tas, kā Jakubs sauca viņu, ko un kā aprakstīja, ko gribēja uzzināt, liecināja par šīm* ***ilgām****.* (163)

No šiem fragmentiem varam secināt, ka ilgas var izpausties arī kā psihoemocionāls stāvoklis, kas attīstās pakāpeniski. Tulkojumā ir izmantota verba forma *liecināja (par šīm ilgām)*, kuras nozīme atšķiras no poļu *zdradzało (tę tęsknotę)*. Ir daži gadījumi, kuros ilgu semantika ir atpazīstama no konteksta. Vārds *zdradzało* („nodeva") norāda, ka ilgas var būt apslēptas, taču var izpausties netieši.

Ilgām ir arī fiziski simptomi (troksnis ausīs, raudāšana), kurus varam redzēt gan oriģinālā, gan tulkojumā:

Tęsknię za Tobą tak, że aż mi szumi w uszach. (80)	*Es tik ļoti ilgojos pēc Tevis, ka pat ausīs dun.* (104)
Tuliła go czule do siebie, gdy płakała z tęsknoty. (164)	*Kļāva viņu sev klāt, kad raudāja, ilgodamās pēc mājām.* (216)

Ilgas ir nepatīkamas jūtas, romānā tās saistās ar citām negatīvām jūtām:

Nie przeczuwał, że przeczyta kiedykolwiek tak piękny tekst o miłości, ***tęsknocie, zagubieniu, zazdrości, niewierności i karze za to****...* (139)	*Viņam ne prātā nebija nācis, ka reiz lasīs tik brīnišķīgus vārdus par mīlestību,* ***ilgām, nespēju iedzīvoties šajā pasaulē, greizsirdību, neuzticību un sodu par to****...* (183)
Bał się, że utraci ją bezpowrotnie, gdy ona przeczyta ten e-mail, który do niej wysłał. Napisał go w samym centrum eksplozji ***zazdrości, zwątpienia i tęsknoty****.* (141)	*Viņš baidījās neglābjami zaudēt šo sievieti, ja viņa izlasīs e-pastu, kuru viņš nosūtījis. Tas bija uzrakstīts brīdī, kad viņu plosīja* ***greizsirdība, šaubas un ilgas****.* (185)

Redzam, ka ilgas, kā oriģinālā, tā arī tulkojumā, ir divreiz minētas blakus vārdam *greizsirdība*. Tas nozīmē, ka šie divi jūtu veidi ir savstarpēji saistīti.

Ilgām ir dažādas intensitātes pakāpes. Tās var just stiprāk vai mazāk. Leksēma *ilgoties* ir saistīta ar apstākļa vārdiem:

Tęskniłam. ***Nieprawdopodobnie.*** (29)

Wiesz, że ja zawsze ***tęskniłam za Tobą*** *już* ***troszeczkę****, nawet gdy byłeś bli sko mnie. Tęskniłam już tak sobie trochę na zapas. Żeby później* ***tęsknić mniej****, gdy już pójdziesz do domu. I tak nie pomagało.* (80)

Za bardzo tęskniłam *za Tobą.* (173)

Ilgojos pēc viņa. ***Neiedomājami.*** (36)

Zini, es vienmēr ***mazlietiņ esmu ilgojusies*** *pēc Tevis, pat ja Tu biji man blakus. Ilgojos, it kā vajadzētu uzkrāt ilgu rezerves. Vai vēlāk, kad Tu dosies mājās,* ***ilgotos mazāk.*** *Tik un tā tas nelīdzēja.* (104)

Biju ***pārlieku noilgojusies*** *pēc tevis.* (229)

Romānā ilgas ir pretstats gaidīšanai. Tas ir realizēts arī tulkojumā:

Czekać. *Czy to to samo, co tęsknić?* (58)

Przy czekaniu *mleko nie traci dla mnie smaku. Przy tęsknocie tak.* (58)

Gaidīt. *Varbūt tas ir tas pats, kas ilgoties?* (73)

Gaidot *piens man neliekas bezgaršīgs. Bet ja ilgojos, tad gan.* (73)

Ilgas ir salīdzinātas ar citām jūtām:

Nie ma nic bardziej niesprawiedliwego niż nieodwzajemniona ***tęsknota****. To nawet gorsze niż nieodwzajemniona* ***miłość****. Znacznie gorsze.* (57)

Nav nekā netaisnīgāka, ja ***jāskumst*** *pēc kāda, kas neizrāda atsaucību. Tas ir vēl sliktāk nekā* ***mīlestība*** *bez pretmīlestības. Krietni sliktāk.* (73)

Ilgas šeit ir salīdzinātas ar neatbildētu mīlestību, un ir secināts, ka tās ir daudz sliktākas par neatbildētu mīlestību. Latviešu tulkojumā it lietots vārds *jāskumst*, kas vēlreiz norāda uz ciešu sakarību starp ilgām un skumjām.

Romānā varam vērot arī ilgu pozitīvo nozīmi. Ilgas dzimst mīlestībā starp diviem cilvēkiem. Tas ir viens no mīlestības simptomiem. Tā ir otra cilvēka priecīga gaidīšana. Šo nozīmi, piemēram, atklāj teikumi:

Ludzie pragną czasami się rozstawać, żeby móc ***tęsknić****, czekać i* ***cieszyć się*** *powrotem.* (180)

Za bardzo ***tęskniłam za Tobą*** *i za bardzo* ***się cieszyłam*** *na ten poniedziałek, żeby dać to sobie odebrać jakiemuś padniętemu serwerowi w Poznaniu.* (173)

Cilvēkiem dažkārt gribas šķirties, lai varētu ilgoties, gaidīt un ***priecāties*** *par atgriešanos.* (238)

Biju pārlieku ***noilgojusies*** *pēc tevis un pārlieku* ***priecājos*** *par pirmdienu, lai ļautu to atņemt kādam sagrautam serverim Poznaņā.* (229)

Te jāatzīmē, ka leksēmas *ilgoties, noilgoties* tiek lietotas arī kopā ar leksēmu *priecāties,* kas apstiprina tās pozitīvo aspektu. Kā redzams, ilgu sajūta dažkārt var būt vēlama, ja mēs zinām, ka tā ir pagaidu šķiršanās un pēc tam seko atkaltikšanās prieks. Tātad šīs jūtas ir saistītas arī ar vēlmi izjust emocijas, prieku vai mīlestību.

Romānā „Vientulība tīmeklī" izteiktajiem vārdiem par ilgām ir pozitīva ietekme uz varoņu emocionālo stāvokli:

*Kiedy jednak wyszeptała to „**tęskniłam za tobą**", niepokój minął i wrócił mu erotyczny nastrój.* (170)

*Taču, kad viņa nočukstēja: „**Es ilgojos pēc tevis**," – bažas norima un atgriezās erotisks noskaņojums.* (225)

*Poza tym to „Jakub, **tęskniłam za Tobą**", którym witała go każdego ranka, nieustannie go poruszało.* (59)

*Turklāt vārdi „Jakub, **es ilgojos pēc tevis**", ar kuriem viņa ik rītu sasveicinājās, aizkustināja vienmēr.* (75)

Jāpiebilst, ka vārdi par ilgām bieži tiek izrunāti čukstus, kas piešķir intimitāti, psiholoģiskā tuvuma izjūtas. Šie vārdi, izteikti ik dienu, mutiski vai rakstiski, ir nekas cits kā varones mīlestības izpausme. Viņa bieži izsaka šos vārdus, tādējādi izrādot savas emocijas.

Rezumējot leksēmu *ilgas* un *ilgoties* romānā „Vientulība tīmeklī" semantisko analīzi, varam šķirt šādas nozīmes:

Ilgas ir process, kas var pieaugt vai mazināties. Tām ir dažādas intensitātes pakāpes.

Ilgas ir saistītas ar gaidīšanas procesu, bet, kā tas izriet no varoņu izteicieniem, dažkārt ir gaidīšanas procesa opozīcija, jo cilvēks ilgas nevar sajust, uztvert realitāti, kā tam vajadzētu būt.

Ilgas ir negatīvas, nepatīkamas jūtas un ir saistītas ar citām negatīvām jūtām, piemēram, skumjām, greizsirdību, neatbildētu vai nepiepildītu mīlestību. Īpaši cieši ilgas ir saistītas ar skumjām.

Romānā ilgām ir arī ir pozitīva konotācija, jo tās ir saistītas ar mīlestību, dažreiz var būt vēlamas. Šajā kontekstā ilgas ir pozitīvas, jo tās sniedz prieku. Tādēļ var secināt, ka ilgas ir ambivalentas jūtas, lai gan šis aspekts vārdnīcu definīcijās nav iekļauts.

Tulkojumā lietota arī ilgu metafora – kā substance, kas piepilda cilvēku kā trauku.

Analizējot oriģinālu un tulkojumu, vērojama liela līdzība ilgu semantikā poļu un latviešu valodā, t.i., praktiski visas leksēmu „ilgas" un „ilgoties" nozīmes tulkojumā sakrīt ar oriģinālu. Rakstā analizētie piemēri attiecas uz kopīgiem ilgu izteiksmes modeļiem poļu un latviešu valodā.

LITERATŪRA

Bujak-Lechowicz, J. Kiedy i jak tęsknimy? Literackie i potoczne rozumienie tęsknoty w ujęciu kognitywnym. In: *Tęsknota. Społeczno-kulturowe mechanizmy kreowania emocji*. Pod red. Bożeny Płonki-Syroki i Janiny Radziszewskiej. – Wrocław 2010.

Grzegorczykowa, R. Z badań nad porównawczą semantyką leksykalną: nazwy „tęsknoty" w różnych językach. In: *Semantyka a konfrontacja językowa 2*. Red. Z Greń i V. Koseska-Toszewa. – Warszawa 1999.

Krzyżanowska, A. O polskiej tęsknocie i francuskiej nostalgie, [w:] *poradnik językowy 1*, 2005.

Pajdzińska, A. Obraz tęsknoty w polszczyźnie. In: *Zeszyty Naukowe WSHE w Łodzi* 2003, Językoznawstwo, seria I,z. 3 (41).

Sadowska-Dobrowolska, K. Jak to opisać? O metodologicznych możliwościach analizy i opisu emocji w języku na przykładzie tęsknoty w twórczości Józefa Łobodowskiego) In: *Tęsknota. Społeczno-kulturowe mechanizmy kreowania emocji*. Pod red. Bożeny Płonki-Syroki i Janiny Radziszewskiej. – Wrocław 2010.

Wiśniewski, J.L. *Samotność w sieci*. Prószyński i S-ka, 2001.

Višņevskis, J.L. *Vientulība tīmeklī*. Zvaigzne ABC, 2009.

Vārdnīcas

sjp – sjp.pwn.pl/haslo.php?id=62267

SJP – *Słownik języka polskiego*. Red. W. Doroszewski. – Warszawa 1963, t. 9.

SWJP – *Słownik współczesnego języka polskiego*. Red. nacz. Bogusław Dunaj. – Warszawa, Wilga 1996.

LLVV – *Latviešu literārās valodas vārdnīca* http://www.tezaurs.lv/llvv/

MLVV – *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*© LU Latviešu valodas institūts. Red. Dr. philol. I. Zuicena http://www.tezaurs.lv/mlvv/

The Semantic Analysis of the Lexemes "longing" and "to long for" in Yanush Vishnevsky's Novel "Loneliness in the Net" and Its Translation in Latvian

Summary

Article investigates the semantic of lexemes "ilgas" and "ilgoties" in the novel of the modern Polish writer Janusz Leon Wisniewski *Loneliness in a Net*, and its translation into Latvian. Analyzing the context and using component analysis it is possible to draw a conclusion that in most cases in the text the lexemes have a negative connotation. But in the novel we can find also positive connotation of longing (ilgas), because it is associated with love, which is sometimes desirable. In this context, to long is something good, positive, because it gives pleasure. It can be concluded that longing is ambivalent feelings although this aspect of the dictionary definitions is not included.

Māra VALPĒTERE
(Latvijas Kultūras akadēmija)

Leksiskie un sintaktiskie atkārtojumi latviešu un norvēģu sarunvalodā

Atslēgvārdi: *sarunvaloda, atkārtojumi, latviešu valoda, norvēģu valoda*

Tipiska sarunvalodas iezīme ir daudzie leksiskie un sintaktiskie atkārtojumi. Tiem sarunvalodā ir dažādas funkcijas un izpausmes veidi, kas saistītas tieši ar sarunvalodas uzbūvi un funkcionēšanu. Angļu valodnieks Maikls Halidejs, salīdzinot rakstu valodu ar sarunvalodu, vārdus iedala funkcijas jeb gramatiskajos vārdos (vietniekvārdi, determinētāji, saikļi, apstākļa vārdi, daži darbības vārdi) un satura jeb leksiskajos vārdos. Viņš runā par rakstu valodas leksisko blīvumu un sarunvalodas gramatisko blīvumu un mazāku leksisko blīvumu. Viņš apgalvo, ka sarunvaloda nav mazāk organizēta un strukturēta kā rakstu valoda, bet tikai citādi: sarunvalodā teksts aplūkojams kā process, kamēr rakstu valodā tas ir galaprodukts. Tieši atkārtojumi un bieži lietotu funkcijas vārdu izmantošana liek sarunvalodas izteikumiem šķist leksiski mazāk blīviem, lai gan saturiski tie varbūt ir tikpat bagāti [Halliday 1989: 61, 62, 78].

Referātā aplūkotas vairākas atkārtojumu funkcijas sarunvalodā. Piemēri latviešu valodā ņemti no 2005. gadā veiktajām spontānām jauniešu intervijām par bērnību, skolas gadiem, jauniešu dzīves uztveri utt., un norvēģu valodā – no diviem sarunvalodas korpusiem – pētījuma TAUS un Oslo Universitātes Teksta laboratorijas 2004.–2006. g. izstrādātā projekta NoTa, kur numuri iekavās pēc piemēra apzīmē respondentus, kā tie fiksēti pierakstos.

Ojārs Bušs atzīmē, ka daudzām valodām raksturīga sarunvalodas reduplikācija un atkārtojumi, kuru uzdevums ir ekspresijas pastiprināšana, dubultotā segmenta aktualizācija [Bušs 1984: 31]. Nereti mēs tos redzam atbildēs uz kādu izteikumu, kad runātājs atbild emocionāli. Dažkārt, lai pastiprinātu teiktā nozīmi, atkārtojums nav identisks, bet tiek iestarpināti daži nozīmi pastiprinoši vārdi.

— men de var ikke../ var det no sånn åpen sjikanering da?
nei../ det var det ikke/ absolutt ikke../ neida.. neida../ det var det ikke (TAUS – A 53) [Hanssen [et.al] 1976: 23]

(bet nebija../ vai bija kaut kāda atklāta noniecināšana?
nē../ nebija.../ nekādā ziņā/ nē jau.. nē jau../ nebija)

— nu un kādas attiecības ir ar vecākiem/ vai bij' tādi strīdi [...] ar vecākiem?
nē/ tādi nekad nav bijuši/ tādi **tiešām** nekad nav bijuši

Atkārtojumi var kalpot arī izteikuma ritmiskās struktūras veidošanai, kā redzams nākamajā piemērā.

— vai tu esi mācījusies zīmēšanu?
bišķiņ, bišķiņ

Bieži atkārtojumi ir uz robežas starp izteikuma ekspresijas pastiprināšanu un ritmiskās struktūras veidošanu, kas vērojams, lietojot apgalvojuma un nolieguma partikulas atbildēs, kā arī lietojot „nu" izsauksmes vārda funkcijā atkārtojumā „nu-nu".

— briesmu stāstus stāstījāt?
jājājā

— Informantam vaicā, kā tiks izmantota izglītība folklorā: – stāstīsi par folkloru?
nēnēnē

Norvēģu valodnieks Eskils Hansens runā par aprautiem teikumiem, kas pēc vairākiem iespraustiem teikumiem tiek atsākti no jauna – t.i., atkārtoti, dažkārt mazliet pārveidoti vai pielaboti. Eskils Hansens runā par pamata un papildinformāciju jeb metainformāciju, ko runātājs iekļauj runātajā vēstījumā. Tā palīdz klausītājam pareizi atkodēt iegūto informāciju. Runātājam pašam jāizlemj, kāda papildinformācija iekļaujama starp atkārtojamajiem segmentiem. Tādēļ rodas grūtības ar vēstījuma strukturēšanu [Hanssen 1983: 12, 18].

— så satt henner: / Lilly hette henner/ så satt henner bak meg på skulepulten (TAUS – A 43) [Hanssen 1983: 12]

(tā viņa sēdēja: /viņu sauca Lilija/ tā viņa sēdēja aiz manis skolas solā)

— og jeg hadde så lange fletter/ [...] de skulle greies og kjemmes/ fovi skulle være reine/ [...] og så hadde jeg to fletter sånn/ og døm jikk ner i to lange fletter/ så døm va- helt neppå hær (TAUS – A 43) [Hanssen [et.al] 1976: 30]

(un man bija tik garas bizes/ [...] tās bija jāķemmē un jāsukā/ jo mums bija jābūt kārtīgām/ [...] un tā man bija divas bizes tā/ un tās stiepās lejup divās garās bizēs/ tā tās sniedzās lejup līdz šejienei).

Līdzīgi papildinformācijas iespraudumi un aprautās konstrukcijas atkārtojumi, dažkārt to modificējot, vērojami arī latviešu sarunvalodas piemēros.

— un tad tā mamma: / es pat pērta ne reizi neesmu/ man nekas nav draudēts/ un tad viņa man teica ka viņa nopēršot

— vai tev ģimenē kaut kādas ir: / nu tajā tagad ģimenē, kur jūs dzīvojat kopā, kas ir tava ģimene/ vai tur bija kaut kādas tradīcijas vai kas..?

Bieži vien atkārtojumi dod runātājam laiku apdomāties, tie darbojas arī kā pauzes aizpildītāji. Kā jau Maikls Halidejs apgalvojis, leksiskie un sintaktiskie atkārtojumi padara sarunvalodas tekstu leksiski mazāk blīvu [Halliday 1989: 65].

— Informants stāsta par pārvākšanos uz jaunu dzīves vietu: – es atceros ka mēs braucām/ mēs ļoti ilgi braucām/ un mēs braucām ar tādu nu.. neatceros kā sauc to mašīnas marku […]

Pirmajā frāzē konstatēts braukšanas fakts, otrajā norādīts apstāklis, **kā** braucām, trešajā – veids, ar ko braucām. Rakstītā tekstā to pašu varētu uzrakstīt daudz īsāk un leksiski blīvāk: Es atceros, ka mēs ļoti ilgi braucām ar […] mašīnu.

— varu vienreiz uzvilkt uz kaut kādu nezin.../ vienreiz gadā uzvilkt uz kaut kādu lielu ballīti/ uzvilkt tādas augstpapēžu kurpes/ bet nū es nevaru/ nu man vaig kedas

Sarunvalodas dialogā atkārtojumi dažkārt vērojami ne tikai viena runātāja runā, bet arī, mainoties runātājiem, nākamais runātājs var atkārtot iepriekšējā runātāja teikto, lai precizētu sarunas tēmu, kā nākamajos piemēros. Tas arī dod runātājam laiku apdomāties.

— Informantam tiek vaicāts par bērnības atmiņām: – un tagad kādu ļoti interesantu jauku
kādu ļoti interesantu jauku?

— Informantam tiek vaicāts par rotaļām bērnībā: – ko jūs parasti spēlējāt tādu?
ko mēs spēlējām?

— kāda bij' sodu sistēma, ja tāda bija?
sodu sistēma? /[...] nebij' sodu sistēmas

— Runājot par eksāmenu autoskolā: – det blit spennende da
ja/ det er dødsspennende/ jer er livredd nei da [NoTa, 016]
(tas taču būs aizraujoši

jā/ tas ir nāvīgi aizraujoši/ esmu šausmīgi pārbijies)

— e hvis du tenker på åssen dere snakka... e/ der som du har vokst opp... e/ hvordan vil du karakterisere språket der?
der hvor jeg vokste opp? [NoTa, 008]
(ja tu padomā kā jūs runājāt.. ē/ tur kur esi uzaudzis.. ē/ kā tu raksturotu valodu tur
tur kur es uzaugu?

Norvēģu valodnieks Eskils Hansens min sintaktiskās un leksiskās koriģēšanas jēdzienus, ko runātājs veic runas procesā, kad runājot pats sevi izlabo. Ja sintaktiskajā koriģēšanā tiek izmainīta sākotnējā sintaktiskā struktūra, tad leksiskajā koriģēšanā viens vārds tiek aizstāts ar citu, bet sākotnējā sintaktiskā struktūra var palikt neskarta [Hanssen 1982: 19]. Parasti koriģēšana notiek pārteikšanās gadījumā, un izlabotā sekvence tiek atkārtota.

— Par atgadījumu skolā: …hang flekkene min+: flettene mine fast i pulten hennes [TAUS – A 43; Hanssen 1976: 30]
(viņas skolas solā iespieda manus traipus: manas bizes)

Dažkārt kļūdu labojumu pavada īpaši izteicieni vai izsaucieni. Norvēģu valodā visierastākie ir ***eller*** (vai)**,** ***nei*** (nē)**,** ***ikke*** (ne)**,** ***nei ikke (men)*** (nē, bet) [Hanssen 1982: 11].

— i det kottet bodde = e = liksom: **ikke** bodde,/ det var så stor+:/ det va– **–ikke** stort større enn at vi fikk ei seng inn der [TAUS – A 43]
(tajā būdā dzīvoja = ē = it kā: **ne**dzīvoja/ tā bija tik liel+:/ tā **ne**bija daudz lielāka kā vien lai mēs tur iedabūtu gultu iekšā)

Līdzīgi izsaucieni sastopami arī latviešu valodas piemēros.

— cik reizes nav bijis tā kad man pasaka vienkārši: **/ ne jau** kad pasaka bet zināmā mērā atgrūž

— un tad es varēju arī ilgāk iet gulēt: **/ fū /** vēlāk iet gulēt

Pie koriģēšanas pieskaitāmi arī runāšanas gaitā veikti precizējumi, skaidrojumi.

— Informants stāsta par pārdzīvojumiem, pārvācoties uz jaunu dzīvesvietu: – ne jau par to māju es bēdājos/ bet ka man tajā mājā pazuda vecajā mājā pazuda Bārbijas kurpīte

— es esmu krājusi dažādus sērkociņus kuriem ir nu tā galviņa../ sēra galviņa nu dažādās krāsās

— Informants stāsta par pasniedzēju nomaiņu: – ja viņu vietā nāk pilnīgi jauni pasniedzēji tas uzreiz rada tādu pārrāvumu/ paaudžu pārrāvumu

— un aizsūtīja pie māsiņas izmērīt temperatūru/ nu pie medmāsas/ izmērīt temperatūru

Pēdējā piemērā otrajā atkārtojumā dots sīkāks paskaidrojums un segments intonatīvi sadalīts. Te iespējams runāt par parcelāciju. Parcelācija ir teikuma lineārās struktūras dalīšana vairākos izteikumos. Viena sintaktiska struktūra realizējas vairākās komunikatīvās vienībās. Parcelāts ir apvienojams ar motivētājvienību un kopā ar to veido vienu strukturālu veselumu [Lokmane 2005: 41].

Runājot par atkārtojumiem, jāpiemin arī norvēģu sarunvalodas viena no tipiskākajām iezīmēm – dislokācija jeb ekstrapozīcija un latviešu valodā – tēmas nominatīvs.

Dislokācija paredz, ka kāds teikuma loceklis tiek pārvietots no tā parastās vietas stingrajā skandināvu valodu teikuma shēmā pa kreisi vai pa labi, dislocēto teikuma daļu atkārtojot teikuma pamata daļā, izmantojot provārdu – vietniekvārdu vai apstākļa vārdu [Diderichsen 1966: 186; Hagen 2004: 278, 279].

— hu mamma/ hu var reingjøringskone (TAUS – A 43) [Hanssen 1976: 27]
(tā mamma/ viņa bija apkopēja)

— her har vi aldri spist på kjøkkenet/ her i huset (TAUS – A 48)
(šeit mēs nekad neesam ēduši virtuvē/ šeit mājā)

Arī latviešu valodā ar nominatīvu nosauktā parādība vai priekšmets tālākajā tekstā tiek nosaukts vēlreiz (t.i., tam ir korelāts) un par to tiek sniegta plašāka informācija [Lokmane 2005: 32].

— Informants runā par labi atalgota darba iespējām: – norvēģu valodas zināšanas/ tās.. tās ir jau kaut kas tāds specializēts šķietami vairāk

— Respondents pauž savas domas par tipisku mūsdienu jaunieti: – es nemāku pateikt kāds tas ir /nu tāds jaunietis…

Taču par identisku atkārtojumu varam runāt, aplūkojot tipisku norvēģu sarunvalodas iezīmi – identisku subjekta atkārtošanos izteikuma beigās, kas ir dislokācijas pa labi variants. Juns Ēriks Hāgens to nosauc par „kopēšanu pa labi" (*høyrekopiering*) un atzīmē, ka kopēt var tikai teikuma priekšmetu, ne kādu citu teikuma locekli [Hagen 2004: 279].

— jeg syns språket her oppe er helt ålreit/ jeg [TAUS – A43]
(es domāju valoda šeit augšā ir allright/ es)
— jeg vet ikke/ jeg [TAUS – A43]
(es nezinu/ es)
— vi kom ut av det bra/ vi [TAUS – A43]
(mēs labi ar to tikām galā/ mēs)

Šāda konstrukcija tiek uzskatīta par tipiski norvēģisku, un latviešu valodā tai ekvivalentu nav. Norvēģu valodā tā tiek izmantota neformālās saziņas situācijās.

Secinājumi

Atkārtojumi sarunvalodā ir ļoti bieži sastopama parādība un tiem ir dažādas funkcijas un izpausmes veidi. Pirmkārt, atkārtojumi sarunvalodā pastiprina ekspresiju, aktualizē dubultoto segmentu. Otrkārt, atkārtojumiem var būt arī ritmiskās struktūras veidošanas funkcija. Tas vairāk attiecas uz īsiem, biežāk vienzilbes vārdiem. Treškārt, atkārtojumi runātājam dod laiku apdomāties, kā tālāk strukturēt izteikumu, tie darbojas arī kā pauzes aizpildītāji. Ceturtkārt, kad pēc izteikuma vai izteikuma fragmenta tiek sniegta papildinformācija, tad iepriekšējais segments bieži vien tiek atkārtots vēlreiz, lai no jauna aktualizētu diskursa tēmu. Piektkārt, bieži vien atkārtojumi vērojami, kad runātājs pats sevi izlabo pārteikšanās gadījumā. Sestkārt, runājot par atkārtojumiem, jāpiemin arī viena no tipiskākajām norvēģu sarunvalodas iezīmēm – dislokācija jeb ekstrapozīcija un latviešu valodā – tēmas nominatīvs. Taču par identisku atkārtojumu varam runāt, aplūkojot tipisku norvēģu sarunvalodas iezīmi – identisku subjekta atkārtošanos izteikuma beigās – tā saukto „kopēšanu pa labi" (*høyrekopiering*).

LITERATŪRA

Bušs, O. Ikdienas runas specifika un tās pētīšana. No: *Latviešu valodas kultūras jautājumi. 19. laidiens*. – Rīga: Avots, 1984, 22.–24. lpp.

Diderichsen P. *Elementær Dansk Grammatik*. – København: Gyldendal, 1966. 305 s.

Hagen, Jon Erik, *Norsk grammatikk for andrespråkslærere*. – Gyldendal Norsk Forlag AS, 4. opplag, 2004. 416 s.

Halliday, M.A.K. *Spoken and Written Language*. – Oxford: Oxford University Press, 1989. 109 p.

Hanssen, E … [et al.] *Vanli osjlomål vel: ei samling tekster fra Talemålsundersøkelsen i Oslo (TAUS)*. – Oslo: Novus, 1976. 96 s.

Hanssen 1 – Hanssen, E. *Taleglipp*. – Oslo: Novus, 1982. 56 s.

Hanssen, E. *Avbrutte setninger i talemål*. – Oslo: Novus, 1983. 28 s.

Lokmane I. *Konsituatīvo saistījumu tipi mūsdienu latviešu valodā*. Promocijas darba kopsavilkums filoloģijas doktora grāda iegūšanai valodniecības zinātņu nozarē. – Rīga, 2005. 80 lpp.

Lexical and Syntactic Repetitions in Spoken Latvian and Norwegian

Summary

A lot of lexical and syntactic repetitions are a typical feature of spoken language. They have different functions and ways of expression in the spoken language. Comparing written and spoken languages, the linguist M.A.K. Halliday claims that the written language displays a much higher ratio of lexical items to the total running words, whereas the spoken language uses more grammatical or function words. We can speak about the "lexical density" of the written language and the "grammatical density" of the spoken language. The spoken language is no less structured and highly organized than the written language, but in a different way. In the spoken language, the text is seen as a process, whereas in the written language it is a final product. Repetitions and frequently used function words make the utterances of the spoken language seem not so lexically dense, while in content they may be equally rich.

In the spoken language, repetitions: 1) highlight the doubled segment; intensify expressiveness; 2) create the rhythmical structure of the utterance; 3) give the speaker time to think over how to structure the utterance – they serve as pause-fillers; 4) emphasize the theme of the discourse when additional information is given; 5) occur when the speaker corrects him/ herself in the case of the slip of the tongue; 6) occur in dislocation (extraposition), one of the most typical features of the Norwegian spoken language, and the theme nominative in Latvian. We can speak about identical repetition referring to a typical feature of the Norwegian spoken language – the identical repetition of the subject at the end of the utterance – the so called "copying to the right" (*høyrekopiering*). There is no equivalent construction in the Latvian language.

The examples in Latvian have been taken from informal interviews with students carried out in 2005, while the examples in Norwegian are from two corpora – collections of spoken language in Norway TAUS (the 1970s) and the University of Oslo Text Laboratory's corpus NoTa (2004–2006).

Jānis VECKRĀCIS
(Ventspils Augstskola)

Josifa Brodska dzejoļi atdzejojumos latviešu un angļu valodā: frazeoloģismu funkcionāli semantiskā ekvivalence

Atslēgvārdi: *frazeoloģismi, atdzejošana, ekvivalence, semantika, funkcija*

Rakstā īsi aplūkota frazeoloģismu lingvistiskā teorija, klasifikācija un funkcionāli semantiskās ekvivalences jautājumi, pievēršoties frazeoloģismiem kā tekstveides strukturālajiem un semantiskajiem elementiem un to savstarpējām attieksmēm gan avotvalodas un teksta līmenī, gan atdzejošanas situācijā.

Lingvistiskajā teorijā tiek uzsvērta frazeoloģismu specifiskā būtība, atspoguļojot attiecīgo tautas kultūru, vēsturi, attieksmi pret pasauli. Savukārt frazeoloģismu funkcijas starpvalodu perspektīvā ir salīdzinoši vienādas – tām piemīt gan normatīvs, gan komunikatīvs raksturs [Strakšienė 2010: 29].

Iļja Galperins frazeoloģismus definē kā *vārdsavienojumus, kuru kopējā nozīme dominē pār savienojumu veidojošo daļu nozīmi, vai arī nozīme vispār nav izsecināma no atsevišķo daļu nozīmes* [Гальперин, cit. pēc Ухтомский 2007].

Nataļja Seņina frazeoloģismus definē kā semantiski saistītus vārdsavienojumus, kas netiek veidoti saziņas brīdī, bet tiek reproducēti kā stabilas leksiski gramatiskas vienības ar noteiktu semantisko fonu [Сенина, cit. pēc Strakšienė 2010: 29]. Attiecībā uz tulkošanu būtisks ir faktors, ka valodas lietotājiem zināmo frazeoloģisma nozīmi ne vienmēr var izsecināt no atsevišķo daļu nozīmes, radot grūtības adekvātā frazeoloģismu uztveršanā un tulkošanā [Ухтомский 2007].

Daiļliteratūras tekstā, tostarp dzejā, frazeoloģismi kļūst par līdzekli stilistisko mērķu īstenošanai, turklāt to lietojums radošā tekstā iegūst papildu motivāciju, ņemot vērā jau minēto īpašo saikni ar attiecīgās valodas kultūrvēsturisko vidi. Šī frazeoloģismu īpašība paplašina to konotatīvo potenciālu un līdz ar to – kontekstuālā lietojuma iespējas. Savukārt tulkošanā ir svarīgi saskatīt stilistisko lietojumu, izprast tā motivāciju un rast atbilstošus izteiksmes un komunikatīvus līdzekļus mērķvalodas tekstā.

Latvijas valodniece Anita Načisčione veikusi fundamentālus frazeoloģisko vienību pētījumus, piemēram, 2010. gadā izdota grāmata „Stylistic Use of Phraseological Units in Discourse" [Naciscione 2010]. Viņa norāda, ka stabilitāte un tēlainība piemīt visām frazeloģiskajām vienībām neatkarīgi no to dažādās reprezentācijas diskursā (turpat, 31). Lai raksturotu šo vienību stilistisko lietojumu, valodniece ievieš šādus terminus: pamatforma (*base form*) – frazeoloģisko vienību sākumforma, ar kuru tiek salīdzinātas citas šo vienību formas; pamatlietojuma forma (*core use*) – valodas lietotājam pieejamā stabilā frazeoloģiskās vienības forma, kas atbilst šīs vienības visbiežāk izmantotajai un būtiskākajai formai un nozīmei; kontekstuāli stilistiskā lietojuma forma (*instantial stylistic use*) – frazeoloģiskās vienības lietojums konkrētā kontekstā.

Frazeoloģismu tulkošanā Aleksandrs Uhtomskis norāda divas sākotnējās problēmas: frazeoloģismu atpazīšana avotvalodas tekstā un to interpretēšana atbilstošā veidā, ņemot vērā, ka nereti mērķvalodā nav pieejami pilni frazeoloģiskie ekvivalenti, turklāt jāizvairās no t.s. tulkotāja viltus-draugiem [Ухтомский 2007]. Valodnieks piedāvā šādas tulkošanas pamatpieejas: 1) pilns frazeoloģiskais ekvivalents, 2) daļējs ekvivalents; 3) izvēles ekvivalents; 3) kalkošana; 4) burtisks tulkojums; 5) aprakstošs tulkojums; 6) transkribēšana; 7) transliterēšana.

Izvēloties piemērotāko pieeju, atbilstošais atveidojuma variants jāizvēlas, ņemot vērā frazeoloģisma nozīmi veidojošos elementus: 1) individuālais vai tēlainais komponents; 2) tiešais jeb priekšmetiskais komponents, kas veido tēla pamatu; 3) emocionālais komponents; 4) stilistiskais komponents; 5) nacionāli estētiskais komponents (turpat).

Krievu valodnieks Jurijs Medvedevs norāda, ka atdzejošanā jāvēro pragmatiskais faktors, jo dzejā pragmatiskā nozīme, kas pauž subjektīvās (emocionālās, ekspresīvās, stilistiskās) attieksmes, var būt svarīgākas nekā referenciālā (denotatīvā) nozīme. Atdzejošanā tas nosaka nepieciešamību saglabāt dzejā izmantoto frazeoloģismu konotāciju [Медведев 2007: 18–19].

J. Medvedevs [Медведев 2007] piedāvā šādu frazeoloģismu atdzejošanas metožu iedalījumu (tostarp apkopojot arī citu valodnieku izstrādāto klasifikāciju un definīcijas):

1) kalkošana jeb tiešs tulkojums (*Queen of tides – Владычица прилива и отлива*);
2) leksisks tulkojums – avotvalodas frazeoloģisma apzīmēšana ar vienu vārdu mērķvalodā (*put on fire – зажечь*);

3) aprakstošs tulkojums – frazeoloģisma tulkošana atbilstoši tā definīcijai mērķvalodā;
4) kontekstuāls tulkojums – tulkojumā izmantotās konstrukcijas atbilsme avotvalodas frazeoloģismam tikai konkrētajā kontekstā; īpaši attiecas uz frazeoloģismu polisēmijas piemēriem (*do homage* (nozīme: *свидетельствовать уважение, оказывать внимание, чтить*) – šajā kontekstā: *прислуживать*);
5) antonīmisks tulkojums – avotvalodā apgalvojuma formā izteikta frazeoloģisma aizstāšana ar nolieguma formu mērķvalodā; vienas avotvalodas leksēmas aizstāšana ar tās antonīmu mērķvalodā u. tml. (*such partings* ***break the heart*** *they / fondly hope to heal – уже он знал, что* ***сердце*** *много лет /* ***хранит*** *прощальных слез неизгладимый лед*);
6) kompensēšana (*laughs with all his soul – хохотать*: lai gan atdzejojumā nav izmantots frazeoloģisms, tomēr neitrālais angļu valodas vārds *laugh* aizstāts ar stilistiski ekspresīvo krievu valodas vārdu *хохотать*);
7) modulācija – avotvalodas vārda vai vārdsavienojuma interpretēšana un aizstāšana ar leksiski vai strukturāli atšķirīgu vienību mērķvalodā (*past hope, past cure, past help! – Ни жизни! Ни надеяеды! Ни спасенья!*).

Šīs metodes norāda uz sarežģīto lēmumu pieņemšanas vidi. Atdzejotājam jārod veiksmīgs risinājums, kurā ir ņemtas vērā avotvalodas un mērķvalodas vienību leksiski strukturālās atbilsmes, vērtējot to funkcionāli semantisko ekvivalenci.

Analizējot frazeoloģismus J. Brodska dzejoļos un to atdzejojumus latviešu un angļu valodā, jāsecina, ka risinājumi un problēmas, kas atsevišķos gadījumos radušās, meklējot stilistiski piemērotu atveidojumu, ir atkarīgas ne tikai no tiešajām frazeoloģisko vienību atbilsmēm, bet arī no poētiskā stila un konteksta, kas nosaka, piemēram, sintaktisko risinājumu ierobežojumus. Noteiktos dzejoļos atdzejotāja rīcībā ir bijusi atbilstoša frazeoloģiskā vienība mērķvalodā, un attiecīgā dzejoļa poētiskās iezīmes (piemēram, pantmērs) nav liegušas iespēju šo vienību izmantot:

на виду (Бродский 2000b: 12) – *visu acu priekšā* (Brodskis 2009: 57), tomēr angļu valodas atdzejojumā ir izmantots frazeoloģisms *stand clear* to my view (Brodsky 1967: 34), kas tomēr nav uzskatāms par stilistiski sinonīmisku ne semantiskā, ne funkcionālā līmenī.

куриными мозгами (Бродский 2000e: 9) – *bird-brains* (Brodsky 2000: 59); vistas smadzenes (Brodskis 2009: 115);

зуб мудрости (Бродский 2000e: 24) – *Wisdom Tooth* (Brodsky 2000: 71); *благая весть* (Бродский 2000e: 40) – *blessed news* (Brodsky 2000: 99). *на всех парусах спеша* (Бродский 2000a: 56) – under full sail (Brodsky 1973: 106).

Savukārt, cita metode ir frazeoloģisma aizstāšana ar semantisku un stilistisku (funkcionālu) sinonīmu:

не к лицу (Бродский 2000b: 21) – *suit* the newcomer *ill* (Brodsky 1967: 73).

Tomēr citā angļu valodas atdzejojumā frazeoloģisms nav saglabāts, tādējādi pieļaujot būtiskāku kompromisu stila un poētikas līmenī: *fit* him so *imperfectly* (Brodsky 1973: 35).

Dažos atdzejojumos atdzejotāji ir precīzi modulējuši frazeoloģismu, saglabājot nozīmi, kas ir salīdzinoši tuva avotvalodas frazeoloģisma nozīmei, tomēr zaudējot tā stilistisko (un poētisko) vērtību: *за тридевятью земель* (Бродский 2000c: 192) – *over outlandish earth* (Brodsky 2000: 493).

Tomēr atdzejojumos sastopami arī ievērojami radikālāku izmaiņu piemēri. Viena no metodēm ir aprakstošs tulkojums, būtībā piedāvājot avotvalodas tekstā izmantotā frazeoloģisma definīciju:

превращенье бумаги в козла / отпущенья обид (Бродский 2000b: 131) – *charge you with wrong* (Brodsky 1973: 94).

Notikušo izmaiņu lingvistiskajā analīzē līdztekus jau minētajai aprakstošā tulkojuma pieejai jānorāda vēl divi aspekti: 1) atdzejojumā stila un ritma apsvērumu dēļ būtībā ir izmantota eliptiska vārdkopa, jo tā pamatforma ir *charge someone with wrong-doing*; 2) atdzejojumā pilnīgi mainīts izteikuma vērsums un modalitāte: lai gan gramatiskā funkcija ir saglabāta, tomēr ir zudusi semantiskā vienotība jeb tie atributīvie sakari, kas pastāv avottekstā: „papīrs – grēkāzis" pretstatā mērķvalodas tekstā pastāvošajiem atributīvajiem sakariem „tu – grēkāzis".

Vēl radikālākas izmaiņas notikušas šī avotteksta fragmenta atdzejojumā angļu valodā:

А ты – ты лишена
сего залога.
Но, рассуждая строго,
так лучше: *на*
кой ляд быть у небес
в долгу, в реестре.
(Бродский 2000e: 28)

But you lack even this:
the means to utter
a word. Yet, probe the matter;
it's better thus.
You're not in heaven's debt,
on heaven's ledger.
(Brodsky 2000: 72)

Angļu valodas atdzejojumā pilnīgi mainīta teksta sintaktiskā (funkcionālā) struktūra, kurā līdz ar to nav iespējams izmantot kādu no frazeoloģisma *на кой ляд* (viens no frazeoloģiskajiem ekvivalentiem latviešu valodā: *kāda velna pēc*) ekvivalentiem vai stilistiskajiem sinonīmiem. Savukārt citam stilistiski pazeminātam frazeoloģismam *дать дуба* (Бродский 2000d: 141) atdzejojumā rasts funkcionāli semantisks ekvivalents – *kick the bucket* (Brodsky 2000: 268).

Attiecībā uz frazeoloģismu lietojumu viena no raksturīgākajām J. Brodska poētikas iezīmēm ir nereti izmantotās frazeoloģismu deformācijas, ar strukturāli leksiskām izmaiņām mainot ne vien pamatformu un paplašinot konotāciju, bet pat panākot polisēmiju. Atdzejotājam tas nozīmē papildu grūtības. Piemēram, dzejolī „Одной поэтессе" J. Brodskis izmantojis šādu leksiskās sinonīmijas līmenī deformētu frazeoloģismu: *<u>гулял</u>* (pamatformā: „ходить") *по острию ножа* (Бродский 2000b: 138). Atdzejojumā izmantots ekvivalents frazeoloģisms angļu valodā, taču sintaktiski modulētā formā: *balance on the thin edge of a knife* (pamatforma: „on a knife-edge") (Brodsky 1973: 103).

Frazeoloģismā *<u>после нас</u>, разумеется, <u>не потоп</u>* (Бродский 2000c: 194) izmantota antonīmiskā deformācija (pamatformā: „после нас хоть потоп"). Atdzejojumā antonīmiskums šķietami saglabāts: *<u>after us</u>*, *it is certainly <u>not the flood</u>* (Brodsky 2000: 437), tomēr jānorāda, ka angļu valodā frazeoloģisma pamatforma ir „after us the deluge". Sintaktiski deformēts frazeoloģisms (pēc tam avottekstā šis frazeoloģisms izmantots pamatformā) *с лицом из камня – каменным лицом* (Бродский 2000d: 138) – atdzejojumā *with stony looks hewn out of stone* (Brodsky 2000: 282) deformācija nav saglabāta, turpretī ir izmantots cits frazeoloģisms *stony look* (nekustīgs skatiens) un tā aprakstošs skaidrojums. Tomēr jāmin, ka angļu valodā ir frazeoloģisms, kas precīzāk atbilst avotvalodas frazeoloģismam: *stony-faced*, turklāt to konkrētajā tekstā neliedz izmantot arī funkcionāli apsvērumi.

Cits frazeoloģismu leksiskās un sintaktiskās deformācijas piemērs: *<u>страстей</u> Эдиповых* (pamatformā: „Эдипов комплекс") (Бродский 2000a: 90). Angļu valodas atdzejojumā precīzi saglabāta avotteksta konstrukcija: Oedipal passions (Brodsky 2000: 64), savukārt latviešu valodas atdzejojumā *kaislībās kā Oidipam* (Brodskis 2009: 121) sintaktiskās izmaiņas nevar uzskatīt tikai par frazeoloģisma pamatformas modulāciju, bet atributīvo sakaru izmaiņu dēļ saistība ar pašu frazeoloģismu ir izzudusi.

Vēl sarežģītāka deformācija notikusi šajā fragmentā no J. Brodska dzejoļa „1972”:

Точно Тезей из пещеры Миноса,	Just like Thesus out from the lair in the Minos ring,
выйдя на воздух и *шкуру вынеся*,	coming up for air *with the pelt of that menacing beast*,
не горизонт вижу я – знак минуса к прожитой жизни.	it’s not a horizon I see but a minus sign on my previous life.
(Бродский 2000e: 23)	(Brodsky 2001: 70)

A. Rančins detalizēti analizē avottekstā izmantotos divdabja teicienus *выйдя на воздух* un *шкуру вынеся*. Pirmais no tiem uzskatāms par metaforu, kas simbolizē J. Brodska emigrāciju. Savukārt otra divdabja teiciena konotācijas ir īpaši sarežģītas. No vienas puses, tas simbolizē uzvaru pār Mīnotauru – nezvēru, kura „āda” tiek iznesta kā trofeja. Tomēr ir saskatāma arī frazeoloģisma *спасти свою шкуру* (*glābt savu ādu*) deformācija. Līdz ar to uzvaras un uzvarētāja konotācija saduras ar bailīguma un bēgšanas konotāciju, kas kļūst skaidra J. Brodska biogrāfijas kontekstā, jo viņa emigrācija tika interpretēta arī kā bēgšana un padošanās [Ранчин 2002].

Redzams, ka atdzejojumā ir panākta pirmā divdabja teiciena *выйдя на воздух* funkcionāli semantiskā ekvivalence: *coming up for air*. Tomēr avotteksta divdabja teicienā *шкуру вынеся* ietvertā daudznozīmība atdzejojumā ir zaudēta: ir saglabāta tikai uzvaras konotācija, taču nav saglabāta referenciālā saikne ar frazeoloģisma pamatformu krievu valodā. Valodas faktoru ziņā ierobežojošs ir funkcionāli un semantiski atbilstoša frazeoloģisma trūkums angļu valodā – līdzīgas nozīmes frazeoloģismos (piemēram, *save one’s hide*; *keep a wholwe skin*) atšķirīgā tēlainība un līdz ar to – atšķirīgais funkcionāli semantiskais lauks nepieļauj deformācijas, ar kurām varētu panākt avotvalodas teksta deformētajam frazeoloģismam līdzīgu daudznozīmību. Līdz ar to ir mainīta modalitāte, turklāt – tieši teksta līmenī. Tas izriet no fakta, ka galvenie zudumi notikuši ne paša frazeoloģisma līmenī – tā kā tas avotvalodas tekstā ir ievērojami deformēts, atkāpe no šī paša principa atdzejojumā būtu uzskatāma par pieļaujamu. Taču vārdkopas *with the pelt of that menacing beast* konotāciju izzušanas dēļ ievērojami grūtāk ir izpildāmi optimālās uztveres un interpretācijas procesa nosacījumi [cf. Gutt 2010: 300] attiecībā uz izteikuma noslēdzošo daļu (*it’s not a horizon I see but a minus sign / on my previous life*), jo tajā izteiktās metaforas nozīmes atkodēšanai jeb interpretēšanai ir nepieciešama avotvalodas tekstā panāktā daudznozīmība.

Īpaši jāatzīmē vairāki atdzejojumi, kuros izmantoti frazeoloģismi, lai gan avottekstos to nav:

когда не найдешь меня ты / при свете огня (Brodskis 2009: 54) – *Kad nespēsi dienā ar uguni atrast* (pamatforma: „neatrast ne ar uguni") / *vairs mani* (Brodskis 2009: 55);

Дай Бог тогда, чтоб не было со мной (Brodskis 2009: 84) – *Dod Dievs, lai negadās pa rokai tobrīd* (Brodskis 2009: 85);

Родиться бы сто лет назад (Brodskis 2009: 94) – *Pirms gadiem simts šai saulē nākt* (Brodskis 2009: 95).

Visticamāk, šādu stilistiska papildinājuma motivāciju noteicis pantmērs, tomēr jānorāda, ka frazeoloģismu lietojums dzejas tekstā ir pietiekami specifiska stila iezīme, tāpēc šādai metodei nepieciešams būtisks iemesls.

Dzejas tekstā frazeoloģismi var būt nozīmīga stila iezīme, kļūstot par teksta modalitātes elementu, līdz ar to frazeoloģiskajām vienībām ir būtiska funkcionāli semantiskā nozīme. Atdzejojumu analīze apliecina funkcionālās gramatikas pamatpostulātu, ka sintakse ir izteikuma funkcijas elements un izpaudums. Savukārt no teksta lingvistikas teorijas izriet, ka arī stils ir daļa no teksta lingvistiskās funkcijas. Atdzejotājam jāspēj atkodēt frazeoloģiskās vienības avottekstā, veicot lingvistisko un pragmatisko analīzi un pēc tam cenšoties rast pilnvērtīgu atveidojumu mērķvalodas tekstā, izsverot iespējamās atdzejošanas metodes un tajās pieļaujamos kompromisus. Veicot izvēli funkcionāli semantiskās ekvivalences līmenī, jāņem vērā visi ietekmējošie faktori, lai atbilsmes meklējumiem nebūtu formāls rezultāts, kurā, ievērojot kādu no aspektiem, acīmredzami nav izsvērta citu faktoru nozīmība.

AVOTI

Brodskis, J. *Dzejas izlase*. – Rīga: Neputns, 2009.

Brodsky, J. *Collected Poems in English*. – Manchester: Cacanet Press Limited, 2000.

Brodsky, J. *Elegy to John Donne and Other Poems*. – London: Longmans, 1967.

Brodsky, J. *Selected Poems*. – London: Harper&Row, 1973.

Бродский, И. *Новые стансы к августе*. – Санкт-Петербург: Пушкинский фонд, 2000a.

Бродский, И. *Остановка в пустыне*. – Санкт-Петербург: Пушкинский фонд, 2000b.

Бродский, И. *Пейзаж с наводнением*. – Санкт-Петербург: Пушкинский фонд, 2000c.

Бродский, И. Стихотворения и поэмы (основное собрание). Pieejams: http://lib.ru/BRODSKIJ/brodsky_poetry.txt (atvsrts 05.01.2012.)

Бродский, И. *Урания*. – Санкт-Петербург: Пушкинский фонд, 2000d.

Бродский, И. *Часть речи*. – Санкт-Петербург: Пушкинский фонд, 2000e.

LITERATŪRA

Gutt, E-A. „*Relevance and Translation: On the Value of a Good Theoretical*". *In the Mind and across Minds*. – Newcastle:Cambridge Scholars Publishing. 2010, 292.–310. lpp.

Načisčione, A. *Stylistic Use of Phraseological Units in Discourse*. – Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2010.

Strakšienė, M. „Analysis of Idiom Translation Strategies from English into Russian". In: *Kalbų Studijos*, Nr. 17, 2010, 29.–33. lpp.

Медведев, Ю. *Фразеологические единицы в английских поэтических текстах и их русских переводах*. – Казань: Казанский государственный университет, 2007.

Ранчин, А. „Три заметки о полисемии в поэзии Иосифа Бродского". В кн.: *НЛО. Независимый филологический журнал*, Nr. 56, 2002.

Ухтомский, А. *Приемы и методы перевода фразеологизмов*. Автореферат диссертации. – Москва: Военный университет МО РФ, 2007.

Translations of Joseph Brodsky's Poems into Latvian and English: Functional and Semantic Equivalence of Phraseologisms

Summary

The paper presents a brief insight into the linguistic theory of phraseological units and their functional and semantic equivalence by examining them as structural and semantic elements of the text's world and analysing their relations at the level of the source text and target text, and in the translation situation.

Phraseologisms are relatively stable collocations fixed by linguistic tradition. They reflect national culture, history, values and attitude towards the world. In the interlingual perspective their functions are relatively similar – phraseologisms fulfil both nominative and communicative functions. They are not produced at the moment of communication but rather are reproduced as semantically bound collocations possessing a certain semantic background. For translation theory an important aspect is the fact that the meaning of a phraseologism known by language

users cannot be derived from the meaning of individual components which implies complexities in understanding in translating phraseologisms.

In poetry phraseologisms can be an essential stylistic element. Thus the functional and semantic meaning of phraseologisms possesses significant importance. The analysis of translations of Brodsky's poems approves the theory of functional grammar that syntax is an element and expression of the function of utterance. According to text linguistics, style is an element of text's linguistic function. The initial task of the translator is decoding of phraseological units used in the source text. The next task is a full-fledged rendition into the target language by selecting the best poetry translation method and weighting of the reasonable losses and compromises. When choosing the best variant at the level of functional and semantic equivalence, all the influencing aspects should be taken into account in order to avoid a formal solution in which adherence to one aspect indicates apparent negligence towards the others.

Laimutė BUČIENĖ
(Lietuvos edukologijos universitetas)

Atributiniai vietos junginiai

Reikšminiai žodžiai: *atributinis junginys, daiktavardžio linksniai, prielinksninė konstrukcija, santykinis būdvardis su priesaga -inis, veiksmažodinis daiktavardis*

1. Įvadinės pastabos. Šio tyrimo objektas – nusakomieji atributiniai junginiai, reiškiantys vietos santykius. Straipsnio tikslas – parodyti, kokiomis gramatinėmis ir leksinėmis priemonėmis realizuojami lietuvių kalbos atributiniai junginiai (toliau: AJ), kurių priklausomieji dėmenys apibūdina daiktą pagal vietą. Integravus į vientisą sistemą įvairias raiškos priemones (daiktavardžio linksniai, prielinksninės konstrukcijos, santykiniai būdvardžiai) siekiama atskleisti šios rūšies atributinių junginių reikšmės atspalvius, sinonimines išgales, iškelti varijuojančias formas[1]. Darbe taikomas aprašomasis analitinis metodas, derinant tiriamųjų junginių formaliąją, semantinę bei paskirties sakinyje analizę. Tiriamoji medžiaga surinkta iš grožinės lietuvių literatūros, kai kuriais atvejais naudojamasi pavyzdžiais iš publicistikos tekstų.

2. Pagrindinis AJ dėmuo – konkrečios (arba abstrakčios) reikšmės daiktavardis

2.1. Vietos AJ rodo vietą, plotą, padėtį, kryptį, su kuria susijęs pagrindiniu dėmeniu pasakytas daiktas. Priklausomuoju tokių junginių dėmeniu dažnai eina daiktavardžių kilmininkas (N_g ← N), turintis šiokį tokį ryšį su priklausymo santykius žyminčiu kilmininku. Neretai daikto požymis kyla iš to, kad tas daiktas susijęs su tam tikra vietą, jai tarsi priklauso, t.y. kartu nusakoma ir daikto buvimo vieta, ir priklausymas jai kaip visumai, pvz.: *šalies gyventojai, miesto žmogus, girių takai, upės vanduo, jūros uola*. Vis dėlto šios rūšies AJ reikėtų skirti prie nusakomųjų, o ne priklausymo junginių. Čia priklausymas savitas ir ne toks ryškus kaip aiškią posesyvinę reikšmę turinčių ŽJ (žodžių junginiai).[2]

[1] R. Miliūnaitė teigia, kad „svarbiausias sinonimų požymis – skirtingą raišką turinčių kalbos vienetų reikšminis bendrumas – bemaž neskiria jų nuo plačiai suprantamų variantų“ [Miliūnaitė 2009: 181].

[2] Kai kurie kalbininkai vietos AJ laiko posesyviniais [žr. Muchin 1964: 61; Šukys 1998: 126; Vaičiulytė-Semėnienė 2006: 151]. Vieni iš tokių AJ yra virtę vieną

Pagal pagrindinio dėmens reikšmę aptariamus junginius galima suskirstyti į keletą porūšių (LKG 3, 201):

1) pagrindinis dėmuo rodo augalą ar gyvą būtybę, o priklausomasis jų buvimo (ar veiklos) vietą, pvz.:

> *Ji mąstė, kad visi plačių g i r i ų ž v ė r y s snūduriuoja dabar savo urvuose ir klausosi pušų ir liepų balso* <...> Vaičiul. *Š a l i e s g y v e n t o j a i tolinosi dabar nuo to kalno kaip nuo baisiausios ligos ar maro* Bil. *Giedojo alyvų krūme, giedojo žydinčiame kaštone, giedojo p a r k o l i e p o s e* Mikel.

2) pagrindinis dėmuo reiškia vietą (žemės paviršiaus objektą, gyvenamą teritoriją ar daiktą), kuri priklauso kilmininku pasakytai platesnės apimties vietai ar daiktui, pvz.:

> *M i e s t e l i o l a u k a i s , p a k r ū m ė m i s , p i e v ų t a k a i s ir pernykščia žole pasišiaušusiomis ežiomis skubinosi namo* Katil. *Studentas tuo tarpu jau ėjo m i e s t e l i o g a t v ė m i s ir keikė purvyną, kuriuo jam reikėjo bristi* Bil. *Ir štai sugausdavo v i e n u o l y n o v a r p a i* Vien. *Ir atsisėdo ant kulnų ir rankogaliu braukė ašarą iš v e i d o r a u k š l i ų* Vaičiul.

3) pagrindiniu dėmeniu eina valstybes, šalis, kontinentus reiškiantys daiktavardžiai (taip pat daiktavardis *vėjas*), o priklausomuoju – pasaulio šalių krypties pavadinimai; šie ŽJ nurodo gretinamąją daiktų padėtį arba krypties orientyrus, pvz.: *Šiaurės Amerika, Pietų Amerika, Vakarų Europa, Rytų Vokietija; vakarų vėjas, pietryčių vėjas* (šis daiktavardis prisijungia ir kitų vietos reikšmės daiktavardžių kilmininką: *laukų vėjas, jūros vėjas*). Pvz.:

> <...> *ir saulės suvirintas, įlašinant rytmečio rasos, ir sumaišytas p i e t ų v ė j o* Katil. *Ją tarpais drasko, tarpais glamonėja kruvinai mėlynas j ū r o s v ė j a s* Mikel.

Atskirai minėtini tikrinių daiktavardžių kilmininkai, kurie reiškia ne tiek priklausymą, kiek sąsajas su tam tikra vietove, pvz.: *Gruzijos kalnai, Ispanijos liaudis, Baltijos jūreiviai.*

> *Anuška prabilo apie E g i p t o šventikus, P e r s i j o s magus, T i b e t o v i e n u o l i u s , M e k s i k o s indėnus* <...> Ivan. *Atvešiu aš tau L i e t u v o s gėlių, lietuvišką rūtelę ant tavo kapo pasodinsiu* Vien. *Kitą dieną jie aplankė daug žymių V i l n i a u s v i e t ų* Myk-Put.

---

sąvoką reiškiančiais (nedalomais) junginiais, arba kolokacijomis, pvz.: *Vakarų Europa, Šiaurės Amerika, vandens lelijos* ir pan.

2.2. Pažymimuosius vietos santykius rodo ir santykiniai būdvardžiai su priesaga *-inis* ($Adj_x \leftarrow N_x$), pvz.: *kišeninis laikrodis, sieninis kalendorius, rytinis krantas, galinės durys, viršutiniai (apatiniai) dantys, centrinė gatvė, priemiestinis autobusas, naminis gyvulys, kambarinės gėlės, rytiniai aukštaičiai* ir pan. Dauguma šių junginių yra aiškūs pastovūs pavadinimai. Pvz.:

> *Po Kotelnikovų atidūlino su pačia ir su išduktere v i e t i n i s v a i s t i n i n k a s Brazauskas, ištautęs lietuvis* <...> Vien. *Dabar Garšva žvilgteri į r a n k i n į l a i k r o d u k ą* Škėm. *Degė tik nedidelė s t a l i n ė l e m p e l ė* Ivan. *Užpuolus slibinui, mergina įlipo į g i r i n ę o b e l į* Tts. *Mano akys šlapo, tekėjo nosis, šluosčiau ją kumščiu, ir k n y g i n i a i ž o d ž i a i išsigaubdavo, lyg pro padidinamąjį stiklą skaitomi* Škėm.

Kai kurie tokios reikšmės būdvardžiai konkuruoja su kilmininku, plg.: *vietiniai gyventojai* ir *vietos gyventojai; stalinis kalendorius* ir *stalo kalendorius; girinis paukštis* ir *girios paukštis; kalninis erelis* ir *kalnų erelis*. Šios formos turi identišką reikšmę ir gali viena kitą pakeisti. Tokiais atvejais, kai reikšmės skirtumų nėra, pirmenybė teikiama kilmininkui [Kniūkšta 2001: 464]. Reikia pažymėti, kad vietos reikšmės AJ labiau žymi individualią sąsają su vieta, todėl sinonimus su priesagos *-inis* būdvardžiais nedažnai tesudaro [Kniūkšta 2001: 430].

2.3. Atributinę vietos reikšmę turi konkrečiųjų daiktavardžių junginiai su vietininku ($N \rightarrow N_l$)[3], pvz.:

> *Senosios akys vis krypsta į klėtelę, dirsčioja ji ir į sodą, aukštaskliautį klojimą, į dukters Teklės Vizgirdienės n a m u s p u š y n ė l y j e* <...> Radz. *Neprailgo ir v i e š n a g ė d v a r e, kurio vardą su didele pagarba ir dėkingumo kupinas turiu pažymėti* Katil. *Kyla didelė a u d r a j ū r o j e, ir keleivis yra baimės pagautas dėl savo likimo* Krėv.

Atributinės reikšmės vietininkai dažnesni publicistikoje[4], o grožinėje literatūroje – reti. Kalbos norminamuosiuose leidiniuose patariama vengti vietininko daikto požymiui reikšti, kai apibūdinama to daikto ypatybė, o ne vieta. Tokie ŽJ keičiami lietuvių kalbai įprastesniais junginiais su kilmi-

[3] Šie junginiai susidaro tada, kai jų priklausomasis dėmuo (vietininkas) neturi tiesioginio ryšio su sakinio tariniu (norint tai nustatyti – būtinas kontekstas). ŽJ dėmenų tarpusavio ryšį stiprina postpozicinė kontaktinė vietininko padėtis.

[4] Publicistikoje ypač plinta tokie šios rūšies ŽJ, kur vietininką prisijungia asmenį ar jo pareigas žymintys daiktavardis (*ambasadorius Jungtinėje Karalystėje*, *NATO pirmininkas Vienoje*), taip pat reiškinį ar procesą reiškiantis daiktavardis (*problema Lietuvoje*, *konfliktas Kosove*, *JAV politika Irake*) [Vaskelaitė 2002: 97].

ninku: *konkursas Budapešte* (– *Budapešto konkursas*); *kolegos Seime* (– *Seimo kolegos*) (KP 2 [S 1]: 98). Kilmininkas vietos ypatybę nusako sklandžiau, kategoriškiau, net suteikdamas rūšies ypatybės atspalvį. Nusakomieji vietininkai labai parankūs, kai sakinyje nusakomųjų kilmininkų per daug ar kilmininkas kiek dviprasmis [Šukys 1998: 320][5].

2.4. Daiktą vietos atžvilgiu apibūdina prielinksninės konstrukcijos (kai jos priklauso ne nuo veiksmažodžio, o nuo daiktavardžio): 1) N → prN_g; 2) N → prN_{ac}; 3) N → prN_i, pvz.:

1) *Ugnis ant nuodėgulių pelenais puola į žemę* Cv. *Dingsta audra iš krūtinės, dingsta piktumas ir nedorumas* Simon. *Šermukšnis prie lango taip baltai ir tirštai žydėjo, kad, rodos, į jo šakas būtų varškės prikrėsta* Cv. *Patraukė ranką aukščiau, sugniaužė Juzai koją viršum kelio* Balt.
2) *Už tai, ką per visą kelią į kapines neverkė, dabar ji prapliupo ašaromis ir nebegalėjo susilaikyti* Vien. <...> *eina taku palei upę, visada dabar šitaip eis* Aput. *Senis nebeatsako, tik dar kartą prisimena, kaip surasti tiltelį per griovį* Mikel.
3) *Pasilenkė, pataisė žolynėlį po kryžium, kreivai primintą šventinant* Balt. *Kiek kartų per dieną jis lanko didįjį kapą po žemuoju ąžuolu!* Simon. <...> *vaikščiodavo gatve ties namu po palmėmis ir gėrėdavos pietų nakties žvaigždėtu dangumi, jūros dūsavimu* Vien.

Pabrėžtina, kad nusakomuosius vietos santykius rodantys kiti linksniai bei prielinksninės konstrukcijos nuo nusakomųjų kilmininkų skiriasi. Nusakomieji kilmininkai reiškia esmingesnius požymius, o nusakomaisiais virtę kiti linksniai – atsitiktinius (plg.: *miesto žmogus* ir *žmogus iš miesto*).

3. Pagrindinis AJ dėmuo – veiksmažodinis daiktavardis (N^v). Šių AJ pagrindinis dėmuo reiškia veiksmą, o priklausomasis – vietą, kurioje tas veiksmas realizuojamas. Veiksmą vietos atžvilgiu apibūdina:

1) daiktavardžio kilmininkas – N_g ← N^v. Tokios struktūros lokalinės (atstumo) konstrukcijos visai retos; jos atsiranda iš veiksmažodinių junginių su vadinamuoju atstumo galininku, pvz.: *šimto metrų bėgimas* (plg. *bėgti šimtą metrų*), *penkių kilometrų ėjimas* [Labutis 1975: 33];

[5] Nepateisinamas vietininko vartojimas su konkrečios reikšmės daiktavardžiais aiškiai daikto rūšiai nusakyti, pvz.: *silkė morkose* (= su morkomis), *razinos šokolade* (= su šokoladu).

2) daiktavardžio įnagininkas – $N^v \rightarrow N_i$ (*važiavimas vieškeliu, keliavimas jūra, lakstymas laiptais, slankiojimas patvoriais, bėgiojimas laukais*), pvz.:

Iš toli atklydo ratų t r i n k s ė j i m a s g r u o d u Katil.

3) daiktavardžio vietininkas – $N^v \rightarrow N_l$, pvz.:

Teapsvarsto ir praneša man, ką reiškia staigus šios žvaigždės a t s i r a d i m a s d a n g u j e Krėv. *Ir mums buvo įdomu iš pradžių, o pripratom prie č i u l b ė j i m o p a s t a l ė j, tai ir nuobodu be jo* Jukn. *Išgirdau vėjo š i u š e n i m ą v i n k š n o s e ir mačiau mediniais spindulių smūgiais pašiaušt ą kryžiavonę* <…> Katil. *Gal dar – i š ė j i m a s v e r g u v ė n* (iliatyvas) Katil.

4) prielinksninės konstrukcijos – a) $N^v \rightarrow prN_g$; b) $N^v \rightarrow prN_{ac}$, pvz.:

(a) *Tik šešėlių m i r g ė j i m a s a n t g r i n d ų, kieme augančios liepos ūžavimas ir dusli, tolumoje besitrankanti perkūnija* Radz. *Karalienė aštriai subarė vaikus už p a j u o k a v i m u s p r i e s t a l o* <…> Simon.

(b) *Paskutiniai 200 žalių kiūtojo gudriai įmontuoti bato pade ir buvo skirti g r į ž i m u i į V i l n i ų* Ivan. *Moterys girdi viena kitos kvėpavimą, rankos b r ū k š t e l ė j i m ą p e r a p k l o t ą* <…> Jukn. *Vis mat to smagaus b ė g i m o p e r t a n k u m y n ą padariniai* Katil.

5) prieveiksmis – $N^v \rightarrow$ Adv, pvz.:

Nors amžius pakeitė tavo veidą ir g y v e n i m a s s v e t u r – išvaizdą, bet ir aš dabar prisiminiau ir pažinau tave <…> *Krėv. Išnyko laikas. Sugniaužti pirštai, galutinis atnašavimas, nuožulnus s l y d i m a s ž e m y n ir laimėtas gyvuliškasis riksmas Škėm. Paprastumo ir žodžio r a d i m o s i š n i e k u r „programa“ įgyvendinama ir trečiojoje knygoje „Tylinčiojo aidas“ Sp. Ir lėktuvai nepuola šiuo ruožu, matyt, turėdami pakankamai d a r b o k i t u r Katil (pagrindinis dėmuo dažnai sukonkretėjęs* N^v*).*

Grožinėje lietuvių literatūroje nusakomųjų įnagininkų ir vietininkų su N^v pasitaiko tik retkarčiais. Dabartinės publicistikos sintaksės tyrimai rodo, kad junginius su kilmininku dažnai nukonkuruoja junginiai su vietininku ir prielinksninėmis konstrukcijomis (*pokylis Vilniuje*, *pokalbis televizijoje*, *permainos politikoje, darbas pramonėje, pagalba iš užsienio*, *vagystė iš knygyno*, *atvykėliai iš Artimųjų Rytų*). Nusakomųjų vietininkų reikalauja kalbos intelektualėjimas, tikslumo ir ekonomijos poreikiai, dažniau šioje kalboje pasitaikantys veiksmažodžių abstraktai. Šių vietininkų plitimą lemia ir svetimų kalbų sintaksė (jų ypač gausu verstinės publicistikos tekstuose) [Vaskelaitė 2002: 94–95, 103]. Kalbos patariamuosiuose leidiniuose

pažymima, kad vietininkas neteiktinas ypatybės reiškimosi sričiai reikšti, pvz.: *Pastebėta žymių nukrypimų psichikoje* (=*psichikos nukrypimų*) (KP 2 [S 1]: 97). P. Kniūkšta teigia, kad dalykinėje kalboje be tokių vietininkų tam tikrais atvejais sunku išsiversti. Vieni jų priimtini be išlygų, kiti pateisinami kaip šalutiniai kitų raiškos būdų variantai [plačiau žr. Kniūkšta 2001: 492–493].

Sinoniminė vartosena būdinga ir AJ su N^{v}, rodantiems veiksmo vietą:

1) vietos kilmininkus retai keičia priesagos *-inis* būdvardžiai, pvz.: *pasaulio* ir *pasaulinė praktika*;
2) vietos vietininkas ne dažnai keičiamas priesagos *-inis* būdvardžiais (*gydymas sanatorijoje* ir *sanatorinis gydymas; draudimas užsienyje* ir *užsieninis draudimas; išsilavinimas Europoje* ir *europinis išsilavinimas*), dažniau – kilmininku (*rinkimai savivaldybėse – savivaldybių rinkimai; posėdis Seime – Seimo posėdis*).[6]

Pažymėtina, kad priesagos *-inis* būdvardžiai yra naujesnės formos, dažnai atrodo dirbtinokos. ŽJ su kitais daiktavardžių linksniais (galininku, įnagininku, vietininku) ir linksniais su prielinksniais pirmiausia reiškia pačius santykius, t.y. individualų santykį su veiksmu. Priesagos *-inis* būdvardžiai ir daiktavardžio kilmininkas labiau žymi apibendrintą pagrindinio dėmens ypatybę, turi rūšinę, išskiriamąją reikšmę [Kniūkšta 2001: 420].

4. Išvados

Atributiniams junginiams, kurių priklausomieji dėmenys apibūdina daiktą pagal vietą, būdingas nemažas raiškos rinkinys (daiktavardžio linksniai, prielinksninės konstrukcijos, santykiniai būdvardžiai). Didžiausią rūpestį kelia priesagos *-inis* būdvardžių vedinių konkurencija su nusakomuoju kilmininku. Kai kada priesagos *-inis* būdvardžių ir daiktavardžių kilmininkų formos turi identišką reikšmę ir sinoniminis šių formų vartojimas lietuvių kalboje yra norminis (plg.: *miško paukštis* ir *miškinis paukštis*). Jų pasirinkimas priklauso nuo vartosenos tradicijos, kalbos srities ir stiliaus. Vis dėlto dažnesni tokie atvejai, kai priesagos *-inis* būdvardžiai rodo rūšinę daikto ypatybę (*kambarinės gėlės*), o kilmininkas žymi individualią sąsają su vieta (*pelkių takas*).

---

[6] Kartais nusakomieji vietininkai kilmininku iš viso negali būti keičiami (plg.: *sėdėjimas vienoj vietoj – *vienos vietos sėdėjimas*). Jei toks keitimas formaliai ir įmanomas, tai pakinta iš esmės reikšmė, pvz.: *komponavimas erdvėje ir laike* (plg. *erdvės ir laiko komponavimas*).

Nusakomuosius vietos santykius rodantys kiti linksniai bei prielinksninės konstrukcijos nuo nusakomųjų kilmininkų skiriasi. Nusakomieji kilmininkai reiškia esmingesnius požymius, o nusakomaisiais virtę kiti linksniai (prielinksninės konstrukcijos) – atsitiktinius (plg.: *miesto žmogus* ir *žmogus iš miesto*).

Atributiniai vietos junginiai su N^{v} pasižymi itin didele raiškos įvairove. N^{v} sudaro junginius su daugeliu daiktavardžio linksnių, su prielinksninėmis konstrukcijomis, prieveiksmiu.

Sinoniminė vartosena būdinga ir AJ, rodantiems veiksmo vietą. ŽJ su įvairiais daiktavardžių linksniais ir linksniais su prielinksniais pirmiausia rodo individualų santykį suveiksmu (*viešpatavimas danguje*). Priesagos *-inis* būdvardžiai ir daiktavardžio kilmininkas labiau žymi apibendrintą pagrindinio dėmens ypatybę, turi rūšinę reikšmę (*pasaulinė praktika, kalnų gyventojai*).

LITERATŪRA

Kniūkšta, P. *Kalbos vartosena ir tvarkyba*. – Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2001. 594 p.

KP 2 – *Kalbos patarimai. Sintaksė: linksnių vartojimas (S 1)* / sud. R. Miliūnaitė. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003. 131 p.

Labutis, V. Kai kurios veiksmažodinių daiktavardžių konstrukcijos su kilmininku. In: *Kalbotyra*, t. 26 (1), 1975, pp. 25–36.

LKG 3 – *Lietuvių kalbos gramatika. T. 3: Sintaksė* / ats. red. K. Ulvydas. – Vilnius: Mokslas, 1976. 1014 p.

Miliūnaitė, R. *Dabartinės lietuvių kalbos vartosenos variantai*. – Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2009. 246 p.

Мухин, А. М. *Функциональный анализ синтаксических элементов*. – Ленинград: Наука, 1964.

Šukys, J. *Lietuvių kalbos linksniai ir prielinksniai: vartosena ir normos*. – Kaunas: Šviesa, 1998. 599 p.

Vaičiulytė-Semėnienė, L. Morfosintaksinis posesyvumo žymėjimas: vidinė ir išorinė posesyvumo raiška. In: *Daiktavardinio junginio tyrimai* / Lietuvių kalbos gramatikos darbai 4. – Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2006, pp. 151–178.

Vaskelaitė, R. Daiktavardinių junginių vartojimas publicistikoje. In: *Kalbos kultūra*, sąs. 75, 2002, pp. 93–103.

SUTRUMPINIMAI

Aput – Juozas Aputis
Balt – Juozas Baltušis
Bil – Jonas Biliūnas
Cv – Petras Cvirka
Ivan – Jurga Ivanauskaitė
Jukn – Vanda Juknaitė
Katil – Marius Katiliškis
Krėv – Vincas Krėvė
Mikel – Jonas Mikelinskas
Myk-Put – Vincas Mykolaitis-Putinas
Radz – Bronius Radzevičius
Simon – Ieva Simonaitytė
Sp – spauda
Škėm – Antanas Škėma
Tts – tautosaka
Vaičiul – Antanas Vaičiulaitis
Vien – Antanas Vienuolis

SIMBOLINIAI ŽENKLAI

N – daiktavardis
N^v – veiksmažodinis daiktavardis
N_g – kilmininkas
N_{ac} – galininkas
N_i – įnagininkas
N_l – vietininkas
N_x – bet kuris daiktavardžio linksnis
Adj – būdvardis
Adj_x – bet kuris būdvardžio linksnis
Adv – prieveiksmis
pr – prielinksnis
→ – prijungimas

Attributive Word Phrases of Place in Lithuanian

Summary

The article focuses on the attributive word phrases the dependent components of which describe a thing by place (*girių takai*, *rytinis krantas*, *langas į sodą*). The research data are collected from Lithuanian fiction and periodical press. The relations of place are analysed on the basis of the lexical composition and morphological structure of a word phrase. The integration of various means of expression (noun cases, prepositional constructions, relative adjectives) to a solid system reveals the shades of meaning of the attributive word phrases under discussion, brings out the problem of synonyms and the interaction between non-standard and standard facts.

The concreteness / abstractiveness of the principal component in a word phrase also plays a certain role in determining the tendencies of expression of the attribute. Attributive word phrases with a verbal noun show a particularly broad diversity of expression. Verbal nouns can come into combination with the majority of noun cases, prepositional constructions, adverb (*darbas Seime*, *važiavimas vieškeliu*, *išvyka į pajūrį*, *gyvenimas svetur*).

Vida ČESNULIENĖ
(Lietuvos edukologijos universitetas)

Laiko konjunkcija mokslinio ir publicistinio stiliaus tekstuose

Reikšminiai žodžiai: *laiko konjunkcija, laiko sekos konjunkcija, vienalaikiškumo konjunkcija, apibendrinto laiko konjunkcija*

Lietuvių kalbotyros darbuose laikas paprastai suprantamas kaip kategorija, kuri skiriama pagal veiksmo santykį su kalbamuoju momentu ar kito veiksmo laiku [plg. LKE 1999: 346; DLKG 1997: 290; LKG II 1971: 70 ir kt.]. Gramatinė laiko kategorija reiškiama ir veiksmažodžio formomis, ir nurodant kalendorinę datą, ir pažymint rūpimo veiksmo santykį su įvykiu, kurio laikas žinomas, ir pagal santykį su kalbamuoju momentu ir kt. [LKG II 1971: 70].

Tyrimo objektas – laiko konektoriai, kuriais siejami atskiri sakiniai tekstuose. Tyrimo imtį sudaro po 3600 atsitiktinai parinktų sakinių, o abiejų stilių kartu 7200 sakinių. **Tyrimo tikslas** – nustatyti dažniausiai vartojamus laiko konektorius mokslinio ir publicistinio stiliaus tekstuose, aptarti tų laiko konektorių reikšminius atspalvius. **Tyrimo metodas** – kompleksinis. Pagrindinis metodas – aprašomasis analitinis. Atliekant tyrimą remtasi ir lyginamuoju metodu (lyginama laiko konektorių raiška ir reikšmės mokslinio ir publicistinio stiliaus tekstuose), vartojimo polinkiams atskleisti taikytas kiekybinis metodas. Nustatant laiko konektorių reikšmes, taip pat taikytas ir substitucijų metodas.

Laiko santykiu susijusių sakinių turinys yra konkretus – kalbama apie veiksmus, būsenas ir kt. Laiko konjunkcija straipsnyje suprantama kaip santykis tarp sakinių, kurių vieno sakinio turinys laiko atžvilgiu yra paskesnis, vėlesnis, tolesnis palyginti su kito sakinio turiniu. Laiko konjunkcija paprastai reiškiama prieveiksmiais. Todėl raiškos požiūriu laiko konjunkcija itin panaši į gramatinės kohezijos vieną iš porūšių – demonstratyvinę laiko referenciją. Esminis jų skirtumas yra tas, kad siejant sakinius laiko konektoriais antecedento nėra nei pačiame tekste, nei situacijos kontekste, kitaip tariant, nurodomas tik laiko santykis (plg. 1 ir 2 pvz.).

(1) *Baigęs aukštuosius režisūros kursus Maskvoje, diplominiam darbui pasirinkot V. Krėvės pjesę „Žentas“ ir 1983 m. ją pastatėt Panevėžio dramos teatre. Kodėl* ***tada*** *parūpo Krėvė?* ŠA 1 7.

(2) *Poniai Almai mes referuodavome apie laiškų turinį, ypač svarbią korespondenciją perskaitydavo ji pati.* ***Tada*** *tardavomės, kaip žmogui pagelbėti.* LR 38 3.

1 pvz. pirmame sakinyje yra antecedentas (pavyzdyje antecedentas pabrauktas), su kuriuo ir siejamas laiką reiškiantis konektorius *tada*. 1 pvz. raiškos požiūriu pavartotas toks pat konektorius *tada*, tačiau pirmesniame sakinyje laiko reiškiančio antecedento nėra. Palyginus minėtus pavyzdžius, akivaizdu, kad konektoriai *tada* šiek tiek skiriasi reikšme, t. y. 1 pvz. konektorius *tada* nurodo konkretų, pirmesniame sakinyje nurodytą laiką o 2 pvz. tuo pačiu konektoriumi pasakoma tik veiksmų seka. Kadangi laiko konjunkcija reiškiama tik tokiais konektoriais, kurie nurodo tik laiko santykį tarp sakinių, konektorius nėra siejamas su pirmesnio sakinio antecedentu, taip pat konektoriumi nurodomas ne konkretus laikas, o tik bendri laiko santykiai (pvz., laiko seka, vienalaikiškumas ir kt.), tokie sakinių siejimo atvejai negali būti skiriami ir leksinei kohezijai.

Laiko konjunkcija tekste atlieka dvejopą funkciją – nurodomas veiksmų laikas arba teksto teiginių svarba. Todėl kalbininkai bandę skirti išorinę ir vidinę laiko konjunkciją [plg. Halliday, Hasan 1976: 266–267). Apie išorinę laiko konjunkciją paprastai kalbama tada, kai tekste svarbu laiko santykiu susieti koduojamą turinį, pvz., konektoriumi siejama veiksmų seka, plg. pvz.:

(3) *Buljone auginama kultūra turi pakeisti jo spalvą, t. y. indikatorius fenolio raudonasis turi pakisti iki oranžinės arba geltonos spalvos maždaug 3–7 inkubacijos parą.* ***Tuomet*** *kultūra perkeliama iš buljono terpės ant agaro terpės ir subkultivuojama tam tikroje buljono terpėje.* KalPM 109.

Vidinė laiko konjunkcija nurodo santykį tarp sakinių, kuriais yra nusakomas teksto sakinių svarbumas, išdėstymo tvarka, plg. pvz.:

(4) *Tačiau kai kurios opozicijos gali dažniau skirti darybines ir gramatines reikšmes negu leksines. Tuo,* ***kaip sakyta*** *(§* ***136****), pasižymi mūsų priebalsių tembrinė koreliacija* <...>. GirdTFP 155.

(5) *Formaliai žiūrint, knygoje dėstoma bendrosios fonologijos koncepcija artima gerai žinomoms Prahos lingvistinio būrelio pažiūroms* <...>*, bet su ja nieku būdu nesutampa.* ***Pirma,*** *čia daugiau dėmesio skiriama fonologinių elementų identifikavimo technikai* <...>. ***Antra***

*(**ir turbūt svarbiausia**), fonemų ir jų diferencinių požymių skirstymo pamatu šioje knygoje laikomi ne paradigminiai, o sintagminiai santykiai,* <...>. GirdTFP 7–8.

Tokios rūšies konjunkcija būdingesnė mokslinio stiliaus tekstams, šiuo konjunkcijos porūšiu paprastai sustiprinamos moksliniam stiliui būdingi požymiai – tikslumas, aiškumas, glaustumas. Tačiau ištirta empirinė medžiaga neparodė aiškių šių dviejų laiko konjunkcijos porūšių skiriamųjų požymių, todėl straipsnyje pateikiamos tik bendresnės vidinės ir išorinės laiko konjunkcijos pasiskirstymo tendencijos. Straipsnyje laiko konjunkcija smulkiau detalizuojama pagal konektoriais reiškiamus santykius, t. y. skiriama laiko sekos, vienalaikiškumo ir apibendrinto laiko konjunkcija.

3.4.1. Laiko sekos konjunkcija

Laiko sekos konjunkcija – tai santykis tarp dviejų ar daugiau sakinių, kurių veiksmai ar būsenos vyksta paeiliui, vienas po kito:

(6) *Prieš dvi savaites jie buvo suimti. **Iškart** po lietuvių imigrantų sulaikymo į Vilnių atvyko keli JAV pareigūnai ir padėjo lietuviams kolegoms toliau rengti operaciją.* LR 83 6.

Laiko sekos konjunkcija apskritai dažnesnė tirtose publicistinio stiliaus tekstų imtyse – tai pirmiausia lemia ir šio stiliaus tekstų turinys. Šio stiliaus tekstuose daugiau yra pasakojimo elementų, todėl tokiame tekste dažniau prireikia nurodyti koduojamų veiksmų ar būsenų seką, vienalaikiškumą ir pan. Laiko sekos konjunkcijos raiška taip pat įvairesnė tirtose publicistinio stiliaus tekstų imtyse. Smulkesnė laiko sekos konjunkcijos raiška tirtose mokslinio ir publicistinio stiliaus tekstų imtyse pateikta 1 lentelėje.

1 lentelė

Laiko sekos konjunkcija mokslinio ir publicistinio stiliaus tekstų imtyse

Stilius / Konektorius	Mokslinio stiliaus tekstų imtyse pavartotų laiko sekos santykiu susijusių sakinių skaičius (vienetai)	Mokslinio stiliaus tekstų imtyse pavartotų laiko sekos santykiu susijusių sakinių skaičius (procentai)	Publicistinio stiliaus tekstų imtyse pavartotų laiko sekos santykiu susijusių sakinių skaičius (vienetai)	Publicistinio stiliaus tekstų imtyse pavartotų laiko sekos santykiu susijusių sakinių skaičius (procentai)
1	2	3	4	5
tada	4	8,7	2	4,3
tuomet	2	4,3	13	28,3

1	2	3	4	5
paskui	0	0	1	2,2
po to	1	2,2	4	8,7
toliau	2	4,3	2	4,3
iškart	0	0	2	4,3
dar	1	2,2	5	109
vėliau	0	0	1	2,2
pirma..., toliau..., paskui..., ... galiausiai, pagaliau	5	10,9	1	2,2

Kaip matyti iš 1 lentelėje pateiktų duomenų, laiko sekos santykiams reikšti dažniausiai vartojamas konektorius *tuomet*.

(7) *Tiksliai diagnozuoti galima tiktai išskyrus ir identifikavus M. synoviae. Jei infekcija ūmi, iš pažeistų paukščių nesunku išskirti sukėlėją, bet jei ji chroniška, mikoplazmos nėra labai gyvybingos. Patartina* ***tada*** *bandinius imti iš paukščių viršutinės kvėpavimo sistemos dalies.* KalPM 117.

Laiko sekos santykis taip pat reiškiamas konektoriais *paskui*, *po to*, *vėliau*, *toliau*, plg. pvz.:

(8) *Iš šios medžiagos buvo išrinktos galiojančios teisės normos, jos paredaguotos, kai kurie teisės aktai sutrumpinti, iš kelių viena kitai prieštaraujančių normų atrinktos ir paliktos naujausios.* ***Paskui,*** *kitaip nei Pilname įstatymų rinkinyje, jos buvo išdėstytos pagal M. Speranskio parengtą originalią dalykinę sistemą.* MaksimLTŠ 51.

(9) *Atsitiktinai ištraukiamas vienas rutulys ir nebegrąžinamas į dėžę.* ***Po to*** *atsitiktinai traukiamas antras rutulys.* KubTTMS 46.

(10) *Pridėjus į mitybinę terpę nikotinamidadenindi-nukleotido, buvo išskirtas ir identifikuotas M. synoviae S serotipas.* ***Vėliau*** *M. synoviae buvo patvirtinta kaip atskira mikoplazmų rūšis.* KalPM 111.

(11) *Šią skiltį parašyti paskatino mane ne vien posėdis, kuriame buvo skirstomos valstybinės stipendijos, bet ir sausa informacija praėjusio šeštadienio „Lietuvos ryte" – „Valstybės stipendijų siekė 500 menininkų". Kitaip sakant – dviejų lygių stipendijoms buvo pateikta 500 paraiškų.* ***Toliau*** *rašoma apie tai, kas ir kiek tu stipendijų gavo.* ŠA 4 2b.

Visi aukščiau pateikti konektoriai vartojami sinonimiškai. Tokį sinoniminį šių konektorių vartojimą pirmiausia lemia šių konektorių reikšmė.

Laiko sekos santykiu dažnai siejami ne du, o daugiau (trys, o kartais net keturi sakiniai). Tokiu atveju vartojama laiko seką reiškiančių konektorių eilė *pirma..., toliau..., paskui..., ... galiausiai, pagaliau*.

(12) *Gretinius be pasikartojimų galime gauti ir šitokiu būdu. **Iš pradžių** bet kaip parenkame <...> aibės elementų ir jo nebegrąžiname. **Po to** renkame antrąjį gretinio elementą <...>, jo taip pat negrąžiname, ir t. t. **Pagaliau** renkame <...> elementą <...>.* KubTTMS 29.

Tokia konektorių eile siejant sakinius pasiekiama ne tik teiginių rišlumo, bet drauge ir išdėstomi pagal svarbumą.

3.4.2. Vienalaikiškumo konjunkcija

Vienalaikiškumo laiko konjunkcija – tai santykis tarp dviejų ar daugiau sakinių, kurių veiksmai, būsenos vyksta tuo pačiu metu.

(13) *Kloakoje, Fabricijaus liaukoje vystosi uždegimas ir limfofolikulinė reakcija. Būtent **tada** kiaušiniai užkrečiami M. meleagridis*. KalPM 125.

Vienalaikiškumo konjunkcija mokslinio stiliaus tekstuose dažniausiai reiškiama konektoriais *tuomet, tada, šįkart, dabar*. Publicistinio stiliaus tekstuose vienalaikiškumo santykiui reikšti dažniausiai vartojamas konektoriai *tuomet* ir *dabar*.

3.4.3. Apibendrinto laiko konjunkcija

Apibendrinto laiko konjunkcija – tai santykis tarp dviejų ar daugiau sakinių, kurių antruoju sakiniu susumuojama, kas buvo pasakyta pirmesniu sakiniu, pvz.:

(14) *Per mongolus – totorius Rusija ilgam liko izoliuota nuo Vakarų. Minėtas izoliavimasis dėl ortodoksinio Rusijoje paplitusios religijos pobūdžio tebetruko ir jai atkūrus nepriklausomybę, nes, suskilus XI a. viduryje krikščionybei, suiro vienintelis Rusijos ryšių su Vakarais kanalas, ėjęs per katalikiškąją Romą. **Pagaliau** Rusijoje ilgą laiką nepasireiškė veiksniai, ypač skatinę teisės pažangą Vakarų Europoje*. MaksimLTŠ 50.

Čia, kaip rodo pavyzdys, yra galutinio laiko taško (momento tarpo) nuoroda. Todėl apibendrinto laiko konjunkcija paprastai baigiama viena mikrotema, o kartais net tema.

Apibendrinto laiko konjunkcijos raiška mokslinio ir publicistinio stiliaus tekstuose pateikta 2 lentelėje.

2 lentelė.

Apibendrinto laiko konjunkcija mokslinio ir publicistinio stiliaus tekstų imtyse

Stilius / Konektorius	Mokslinio stiliaus tekstų imtyse pavartotų apibendrinto laiko santykiu susijusių sakinių skaičius (vienetai)	Mokslinio stiliaus tekstų imtyse pavartotų apibendrinto laiko santykiu susijusių sakinių skaičius (procentai)	Publicistinio stiliaus tekstų imtyse pavartotų apibendrinto laiko santykiu susijusių sakinių skaičius (vienetai)	Publicistinio stiliaus tekstų imtyse pavartotų apibendrinto laiko santykiu susijusių sakinių skaičius (procentai)
pagaliau	4	27	9	60
galiausiai	1	6,7	1	6,7

Empirinės medžiagos analizė rodo, kad tokia apibendrinto laiko konjunkcija tirtuose tekstuose nėra dažna, itin neproduktyvi šios konjunkcijos raiška.

LITERATŪRA

Dabartinės lietuvių kalbos gramatika. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005.

Halliday, M. A. K., Hasan, R. *Cohesion in English*. – London and New York: Longman, 1976.

Lietuvių kalbos enciklopedija. / Sud. V. Ambrazas ir kt. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999.

Lietuvių kalbos gramatika. T. 2. Vyr. red. K. Ulvydas, V. Ambrazas, A. Valeckienė. – Vilnius: Mintis, 1971.

ŠALTINIAI

GirdTFP – Girdenis, A. *Teoriniai fonologijos pagrindai*. – Vilnius: Petro ofsetas, 1995.

KalPM – Kaluina, V. *Paukščių mikoplazmozės*. – Vilnius: Margi raštai, 1998.

KubTTMS – Kubilius, J. *Tikimybių teorija ir matematinė statistika*. – Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1996.

LR – Lietuvos rytas.

MaksimLTŠ – Maksimaitis, M. *Lietuvos teisės šaltiniai 1918–1940 metais*. – Vilnius: Justitia, 2001.

ŠA – Šiaurės Atėnai.

Temporal Conjunction in the Texts of Scientific and Publicistic Style

Summary

Temporal conjunction shall be understood as the relation between the sentences with a sentence of time the content is a folow-up, later, a further comparison with the other contents of the sentence. Temporal conjunction is usually expressed by adverbs. Therefore, temporal conjunction by the expression is similar to one of the sub-types of grammatical cohesion – to the demostrative temporal reference. The essential difference between them is that the connectors linking sentences as antecedents are neither in the text nor the context of the situation, in other words, given only as the relation of time.

The time sequence of conjunction represents the relationship between two or more sentences of the action or state going on in sequence, one after another. The time sequence of conjunction of general publicistic style common in the studied samples of texts – is primarily determined by the style and content of the texts. The text style is more narrative elements, so this text is often necessary in coded sequence of actions or states, simultaneity and so on.

Simultanic time conjunction is the relationship between two or more sentences with actions and status happening at the same time.

Generalized time conjunction of time is usually completed in one microtheme, and sometimes even the subject.

Vidas KAVALIAUSKAS
(Lietuvos edukologijos universitetas)

Dėl lietuvių kalbos paprastųjų daiktavardžių *dumblas, gandras, rakandas, urvas* kirčiavimo realiosios vartosenos

Reikšminiai žodžiai: *paprastieji daiktavardžiai, kirčiavimo norma, kirčiavimo variantai, realioji vartosena, bendrinė lietuvių kalba*

1. Kai kurių paprastųjų daiktavardžių kirčiavimo norma bendrinėje lietuvių kalboje nėra stabili – kodifikuota kirčiavimo norma ne visada palaikoma realiosios vartosenos. Didėjantis atotrūkis tarp kalbos vartotojų vartosenos ir nustatytos kirčiavimo normos verčia kirčiavimo normų kodifikuotojus įvertinti populiaresnius kirčiavimo variantus sistemiškumo požiūriu. Kirčiavimo variantai, kaip konkuruojantys tarpusavyje, nežeidžiantys kalbos sistemos, gali būti įteisinami [r. Girdenis 1970: 66]. Rengiant naująjį bendrinės lietuvių kalbos žodyną, Valstybinės lietuvių kalbos komisijos (VLKK) Tarties ir kirčiavimo pakomisė peržiūrėjo visus keblesnius paprastųjų daiktavardžių kirčiavimo atvejus ir 2003 m. pasiūlė priimti Rekomendaciją (*Dėl kai kurių pirminių (paprastųjų) daiktavardžių kirčiavimo Nr. K*-2 – žr. Pakerys 2003: 4–5; http://www.vlkk.lt/lit/nutarimai/tartis-kirciavimas/rekomendacija2.html) patikslinti 45 tokių daiktavardžių kirčiavimo normas. Rekomendacija priimta atsižvelgus į fragmentiškus realiosios vartosenos duomenis, kalbos sistemiškumo, nuoseklaus normos keitimo per variantus principus. Atskirų platesnių realiosios vartosenos tyrimų Lietuvos regionuose nebuvo atlikta. Siekiant išsiaiškinti, kaip realioji vartosena palaiko minėtą VLKK nutarimą, 2009–2010 m. buvo atliktas eksperimentinis tyrimas, kuriame dalyvavo 500 respondentų iš 3 skirtingų Lietuvos vietovių, t. y. Lazdijų ir Molėtų rajonų, Prienų miesto. Tyrimo rezultatai parodė, kad daugumą pakeistų ar patikslintų paprastųjų daiktavardžių kirčiavimo normų palaiko realioji vartosena [žr. Kavaliauskas, Paliukėnaitė 2011: 425–435]. Vis dėlto kai kurių daiktavardžių patikslintas kirčiavimo normas realioji vartosena remia tik iš dalies – įteisinti nauji antrieji kirčiavimo variantai yra daug dažniau vartojami už pagrindinius. Iš tokių daiktavardžių ypač išsiskiria *dumblas, gandras, rakandas, urvas*.

Šio **darbo tikslas** – patikrinti, kaip kasdienėje kalboje kirčiuojami šie 4 paprastieji daiktavardžiai. Tyrime dalyvavusių respondentų buvo prašoma perskaityti sakinius, kuriuose tarp kitų žodžių buvo ir tiriamasis daiktavardis. Tiriamiesiems skaitant sakinius, anketose buvo žymima, kaip jie kirčiuoja rūpimą daiktavardį (buvo teikti tokie sakiniai: *Reikia su dumblais maišyti; Su gandrais išsikėlė; Per rakandus negaliu praeiti, Lapės žemėn urvus kasa*). Gauti rezultatai, atspindintys tirtų daiktavardžių realiąją vartoseną, buvo dar lyginami su Antano Pakerio anksčiau Vilniaus pedagoginiame universitete atliktais studentų kirčiavimo polinkių tyrimų ir 5 Lietuvos universitetų vykdomo projekto „Jaunimo kirčiavimo polinkiai“ duomenimis. Pagrindinis šio darbo **metodas** – respondentų apklausa, anketavimas, gautų rezultatų analizė, lyginimas su ankstesniais ir naujausiais tyrimų rezultatais, tiriamųjų daiktavardžių kirčiavimo normos fiksavimo kalbinėje literatūroje peržvalga. Realiosios vartosenos tyrimai turi **praktinę vertę** – jų rezultatais galės pasinaudoti kirčiavimo normų kodifikuotojai.

2. Paprastojo daiktavardžio *dumblas* kirčiavimas nėra nusistovėjęs – lingvistinėje literatūroje galima rasti skirtingus kirčiavimo variantus: *dum̃blas* 2 – $DŽ_1$ 158; $DŽ_2$ 135; $DŽ_3$ 137; $DŽ_4$ 137; LKRŽ 195; LV 241; Kamantauskas 1929: 34; Pakerys 1994: 18; Vaitkevičiūtė 2004: 27; *dum̃blas* 4 – Skardžius 1968: 36, 60; Vaitkevičiūtė 2001: 319; *dum̃blas* 2, 4 – Būtėnas 1931: 62; LKTŽ 89; *dum̃blas* 4, 2 – LKŽ II 835. VLKK, atsižvelgusi į paprastojo daiktavardžio *dumblas* vartosenos tendencijas, greta pagrindinio 2-osios kirčiuotės varianto įteisino ir 4-osios kirčiuotės variantą: *dum̃blas* 2 – *dum̃blas* 4. Atliktas šio daiktavardžio realiosios vartosenos tyrimas 3 skirtingose Lietuvos vietose parodė, kad Komisijos sprendimas iš dalies yra remiamas – naujasis 4 kirčiuotės variantas, anksčiau laikytas kirčiavimo klaida, yra akivaizdžiai labiau palaikomas (žr. 1 lentelę ir 1 pav.):

1 lentelė

Kaip respondentai kirčiavo daiktavardį *dumblas*

	Lazdijų rajonas	Molėtų rajonas	Prienai	Iš viso
dum̃blas (2)	3 (1,5 %)	24 (16 %)	15 (10 %)	42 (8,4 %)
dum̃blas (4)	197 (98,5 %)	126 (84 %)	135 (90 %)	458 (91,6 %)

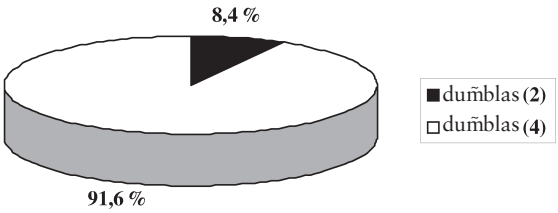

1 pav. **Daiktavardžio *dumblas* kirčiavimo polinkiai**

2011–2013 m. penki Lietuvos universitetai (Vytauto Didžiojo universitetas, Vilniaus universitetas, Lietuvos edukologijos universitetas, Klaipėdos universitetas, Šiaulių universitetas) vykdo projektą „Jaunimo kirčiavimo polinkiai“. Projektu mėginama pirmą kartą kompleksiškai ištirti jaunimo kalbos kirčiavimo polinkius. Preliminarūs jaunimo kalbos tyrimai rodo, kad naujasis 4 kirčiuotės variantas *dum̃blas* irgi yra labiau palaikomas. Iš 160 tyrime jau dalyvavusių studentų (VDU – 43 studentai, LEU – 42, ŠU – 34, VU – 28, KU – 13) 129 rinkosi naująjį 4 kirčiuotės variantą (80,6%), 31 studentas palaikė pagrindinį 2 kirčiuotės variantą (19,4%) (studentams buvo siūloma perskaityti sakinį *Kelią dumblais užnešė*). Neabejotina, kad tokios tendencijos bus fiksuotos ir kitų šiame projekte dalyvausiančių studentų kalboje. Beje, tik 4 kirčiuotės (kaip vienintelį) daiktavardžio *dumblas* variantą yra siūlę P. Skardžius, V. Vaitkevičiūtė [Skardžius 1968: 36, 60; Vaitkevičiūtė 2001: 319], 4 kirčiuotės variantas (kaip pagrindinis) nurodomas akademiniame Lietuvių kalbos žodyne (LKŽ II 835).

3. Kalbinėje literatūroje daiktavardis *gandras* dažniausiai nurodomas esantis 2 kirčiuotės: *gañdras* 2 – $DŽ_1$ 196; $DŽ_2$ 162; $DŽ_3$ 164; $DŽ_4$ 164; LKŽ III 98; Būtėnas 1931: 62; Kamantauskas 1929: 38; Vaitkevičiūtė 2001: 342. Kirčiavimo variantai buvo fiksuoti tik keliuose leidiniuose: *gañdras* 2, 4 – LKTŽ 102; *gañdras* 4 – LKRŽ 203; LV 260; Skardžius 1936: 51. „Kartais gal net neįtariame, kad šnekamoji kalba jau yra gerokai nutolusi nuo kai kurių žodžių kodifikuotos kirčiavimo normos. Sakysim, daugelyje žodynų nurodoma, kad daiktavardis *gañdras* yra 2 kirčiuotės, t. y. reikėtų kirčiuoti *gañdrai, gañdrų, gañdrams, gañdrais*… O šnekamojoje kalboje dažnai girdime sakant *gandraĩ, gandrų̃, gandráms, gandraĩs*…“ [Pakerys 2003: 4–5]. Apie gyvojoje kalboje išplitusį 4 kirčiuotės variantą dar 1970 m. rašė ir J. Senkus (Senkus, 1970, 57). 2003 m. VLKK greta pagrindinio 2 kirčiuotės varianto įteisino ir 4 kirčiuotės variantą, kaip sistemišką ir remiamą realios vartosenos: *gañdras* 2 – *gañdras* 4 (tokie kirčiavimo

variantai jau nurodomi ir naujausiuose akcentologijos darbuose – žr. Mikulėnienė, Pakerys, Stundžia, 2008, 41). Anksčiau kirčiavimo klaida laikytą 4 kirčiuotės variantą akivaizdžiai labiau palaikė ir mūsų tyrime dalyvavę respondentai (žr. 2 lentelę ir 2 pav.):

2 lentelė

Kaip respondentai kirčiavo daiktavardį *gandras*

	Lazdijų rajonas	Molėtų rajonas	Prienai	Iš viso
gañdras (2)	3 (1,5 %)	8 (16 %)	0 (0 %)	11 (2,2 %)
gañdras (4)	197 (98,5 %)	142 (84 %)	150 (100 %)	489 (97,8 %)

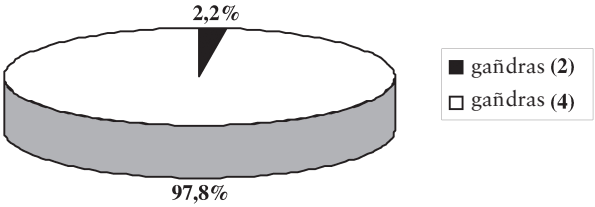

2 pav. **Daiktavardžio *gandras* kirčiavimo polinkiai**

4 kirčiuotės variantą visiškai palaiko ir studentai: *gañdras* 4 – 54 studentai (100 %), *gañdras* 2 – 0 (0 %) [žr. Pakerys 1994: 26]. Tokius pačius rezultatus parodė ir projekto „Jaunimo kirčiavimo polinkiai“ dalyviai – visi 160 studentų iš 5 Lietuvos universitetų rinkosi tik 4 kirčiuotės daiktavardžio variantą (studentai turėjo garsiai perskaityti sakinį *Sodyboj gandrų nebėra*). Taigi gyvojoje kalboje aiškiai vyrauja 4 kirčiuotės variantas (*gandraĩ, gandrų̃, gandráms, gandrùs*), 2 kirčiuotės variantas sparčiai besitraukiantis iš aktyvios vartosenos. Kai kuriuose ankstesniuose žodynuose (LKRŽ 203; LV 260), akcentologijos literatūroje [Skardžius 1936: 51] buvo fiksuojamas tik 4 kirčiuotės šio žodžio variantas. Ateityje reikėtų sukeisti šio daiktavardžio kirčiavimo variantus vietomis arba palikti tik akivaizdžiai labiau remiamą 4 kirčiuotės variantą.

4. Paprastai mokslinėje literatūroje, žodynuose nurodoma, jog pirminis daiktavardis *rakandas* kirčiuojamas pagal 2-ąją kirčiuotę: *rakañdas* 2 – LV 463; $DŽ_2$ 649; $DŽ_3$ 641; $DŽ_4$ 641; LKTŽ 220; Kamantauskas 1929: 98; Smoczyński 2007: 498; Vaitkevičiūtė 2001: 886. Kirčiavimo variantai fiksuoti akademiniame žodyne: *rakañdas* 2 ir *rakándas* 1 – LKŽ XI 99.

VLKK įteisino abu kirčiavimo variantus – tokius, kokius teikė LKŽ: *rakañdas* 2 ir *rakándas* 1. Realioji vartosena labiau palaiko pastovaus kirčiavimo variantą (žr. 3 lentelę ir 3 pav.):

3 lentelė

Kaip respondentai kirčiavo daiktavardį *rakandas*

	Lazdijų rajonas	Molėtų rajonas	Prienai	Iš viso
rakañdas (2)	1 (0,5 %)	0 (0 %)	0 (0 %)	1 (0,2 %)
rakándas (1)	199 (99,5 %)	150 (100 %)	150 (100 %)	499 (99,8 %)

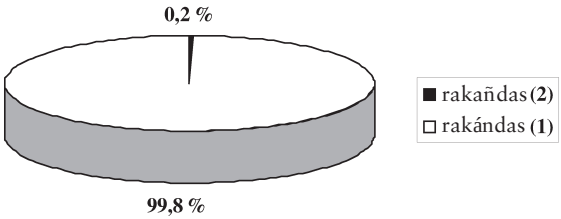

3 pav. **Daiktavardžio *rakandas* kirčiavimo polinkiai**

Pateikti tyrimo rezultatai rodo, kad kalbančioji visuomenė labiau remtų naujai įteisintą 1 kirčiuotės variantą *rakándas*. Studentų kirčiavimo polinkių tyrimas irgi rodo tvirtapradės šaknies varianto dominavimą: *rakándas* 1 – 54 studentai (85,7 %) ir *rakañdas* 2 – 9 (14,3 %) [žr. Pakerys 1994: 26].

5. Lingvistinėje literatūroje, žodynuose dažniausiai buvo fiksuojamas tik 3 kirčiuotės daiktavardžio *urvas* variantas: *ùrvas* 3 – Skardžius, 1941, 490, 540; LKRŽ 362; LV 568; DŽ$_1$ 891; DŽ$_2$ 877; DŽ$_3$ 872; DŽ$_4$ 872; LKTŽ 290; Skardžius 1936: 86; Smoczyński 2007: 706; Vaitkevičiūtė 2001: 1136; Vaitkevičiūtė 2004: 31; *ùrvas* 3 ir *uřvas* 4 – Skardžius 1941: 376; *ùrvas* 3, 1, *uřvas* 4 – LKŽ XVII 541; Kamantauskas 1929: 134. Gyvojoje kalboje populiarų tvirtagalės šaknies 4 kirčiuotės variantą 2003 m. įteisino VLKK – jis nurodomas kaip antrasis kirčiavimo variantas: ***ùrvas* 3 –** *uřvas* 4. Kalbos vartotojai iš dalies remia tokį sprendimą – naujasis kirčiavimo variantas daug dažniau vartojamas kalboje (žr. 4 lentelę ir 4 pav.):

4 lentelė

Kaip respondentai kirčiavo daiktavardį *urvas*

	Lazdijų rajonas	Molėtų rajonas	Prienai	Iš viso
ùrvas (3)	2 (1 %)	28 (18,7 %)	16 (10,7 %)	46 (9,2 %)
uřvas (4)	198 (99 %)	122 (81,3 %)	134 (89,3 %)	454 (90,8 %)

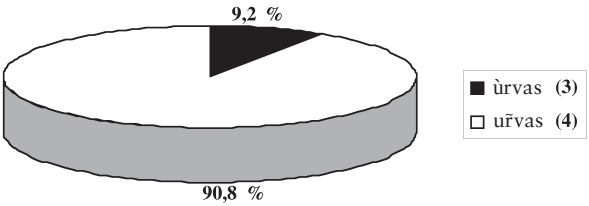

4 pav. **Daiktavardžio *urvas* kirčiavimo polinkiai**

Tyrimo rezultatai rodo, kad kalbančioji visuomenė akivaizdžiai labiau remia antrąjį, tvirtagalės šaknies 4 kirčiuotės, variantą. Panašūs rezultatai gauti išanalizavus 160 studentų, dalyvavusių realiosios vartosenos tyrimo projekte „Jaunimo kirčiavimo polinkiai“ (jaunimui buvo pasiūlyta perskaityti sakinį *Kurmiai urvus kasasi*) – absoliučiai daugumai labiau priimtinas VLKK įteisintas antrasis kirčiavimo variantas: *uřvas* (4) – 150 studentų (93,8 %) ir ***ùrvas*** (3) – 10 (6,2 %).

6. **Išvados.** Valstybinė lietuvių kalbos komisija 2003 m. pakoregavo 45 paprastųjų daiktavardžių kirčiavimo normas. Realiosios vartosenos tyrimai 3 skirtinguose Lietuvos regionuose, studentų apklausų duomenys parodė, kad kai kurių daiktavardžių patikslintas normas visuomenė remia tik iš dalies. Daiktavardžių *dumblas, gandras, rakandas, urvas* labiau palaikomi antrieji kirčiavimo variantai. Remiantis realiosios vartosenos polinkiais tikslinga būtų jų kirčiavimo normas dar kartą patikslinti sukeičiant esamus variantus vietomis: *dumblas* 4 ir *dumblas* 2; *gañdras* 4 ir *gañdras* 2; *rakándas* 1 ir *rakañdas* 2; *uřvas* 4 ir *ùrvas* 3.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

Būtėnas, P. *Lietuvių kalbos akcentologijos vadovėlis*. – Kaunas: „Sakalo“ bendrovės leidinys, 1931.

$DŽ_1$ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, atsak. red. J. Kruopas. – Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1954.

DŽ$_2$ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, atsak. red. J. Kruopas. – Vilnius: Mintis, 1972.

DŽ$_3$ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas,* vyr. red. St. Keinys. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.

DŽ$_4$ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas,* vyr. red. St. Keinys. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000.

Girdenis, A. Bendrinės kalbos normos ir jų kodifikacija. In: *Kultūros barai* 1 (61), 1970, 65–67 psl.

Kamantauskas, V. *Trumpas lietuvių kalbos kirčio mokslas. II dalis. Kirčio žodynas*. – Kaunas: „Švyturio“ bendrovė, 1929.

Kavaliauskas, V., Paliukėnaitė, G. Dėl VLKK koreguotų paprastųjų daiktavardžių kirčiavimo normų. In: *Lituanistica* 4 (86), 2011, 425–435 psl.

LKRŽ – *Lietuvių kalbos rašybos žodynas*, ats. red. J. Lazauskas. – Kaunas: Valstybinė enciklopedijų, žodynų ir mokslo literatūros leidykla, 1948.

LKTŽ – *Lietuvių kalbos tarties žodynas*, sud. V. Vitkauskas. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001.

LKŽ II – *Lietuvių kalbos žodynas* 2, ats. red. J. Kruopas. – Vilnius: Mintis, 1969.

LKŽ III – *Lietuvių kalbos žodynas* 3, ats. red. K. Ulvydas. – Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1956.

LKŽ XI – *Lietuvių kalbos žodynas* 11, vyr. red. K. Ulvydas. – Vilnius: Mokslas, 1978.

LKŽ XVII – *Lietuvių kalbos žodynas* 17, vyr. red. V. Vitkauskas. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.

LV – *Lietuvių kalbos vadovas*, sud. P. Skardžius, St. Barzdukas, J. M. Laurinaitis. – München: Lietuvių tremtinių bendruomenė, 1950.

Mikulėnienė, D., Pakerys, A., Stundžia, B. *Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimo žinynas*. – Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2008.

Pakerys, A. *Akcentologija* 1. – Kaunas: Šviesa, 1994.

Pakerys, A. Kaip kirčiuoti. In: *Gimtoji kalba* 8, 2003, 4–5 psl.

Senkus, J. Aktualūs kirčiavimo klausimai. In: *Kalbos kultūra* 19, 1970, 55–69 psl.

Skardžius, P. *Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimas*. – Kaunas: „Šviesos“ spaustuvė, 1936.

Skardžius, P. *Lietuvių kalbos žodžių daryba*. – Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1941.

Skardžius, P. *Lietuvių kalbos kirčiavimas*. – Chicago: Pedagoginis lituanistikos institutas, 1968.

Smoczyński, W. *Słownik etymologiczny języka litewskiego*. – Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2007.

Vaitkevičiūtė, V. *Lietuvių kalbos tarties pagrindai ir žodynas*. – Vilnius: Pradai, 2001.

Vaitkevičiūtė, V. *Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimas*. – Kaunas: Šviesa, 2004.

VLKK rekomendacija *Dėl kai kurių pirminių (paprastųjų) daiktavardžių kirčiavimo* (2003 m. gegužės 29 d. (Nr. K-2)). Available: http://www.vlkk.lt/lit/nutarimai/tartis-kirciavimas/rekomendacija2.html

On Actual Usage of Accentuation of Lithuanian Simple Nouns *dumblas, gandras, rakandas, urvas*

Summary

The accentuation norm of certain simple nouns in Standard Lithuanian is not stable – the codified accentuation norm is not always supported by actual usage. The growing gap between the actual usage of language users and the established accentuation norm forces the codifiers of accentuation norms to evaluate more popular accentuation variants in terms of systemization. Accentuation variants, which compete between themselves without prejudice to the language system, can be officially approved (see Girdenis, 1970, 66). When compiling the new dictionary of Standard Lithuanian, the Subcommittee of Pronunciation and Accentuation of the State Commission of the Lithuanian Language revised all more problematic cases of accentuation of simple nouns; in 2003 it proposed to adopt the *Recommendation* to revise the accentuation norms of 45 nouns of such type. The recommendation was adopted with reference to fragmentary data of actual usage, the principles of language systemization and consistent change of norms through variants. No individual more comprehensive studies of actual usage were carried out in Lithuanian regions. To find out the extent to which actual usage supports the aforementioned resolution of the State Commission of the Lithuanian Language, in 2009–2010 an experimental survey was carried out; 500 respondents from 3 different Lithuanian localities participated in the survey. The survey results revealed that actual usage supports the majority of accentuation norms of simple nouns that were changed or corrected. However, actual usage supports the corrected accentuation norms of certain nouns only partially – the newly established secondary variants are far more popular than principal variants. The nouns *dumblas, gandras, rakandas, urvas* stand out from such nouns. With reference to the tendencies of actual usage, it would be appropriate to repeatedly correct their accentuation norms by reversing the order of the existing variants: *dum̃blas* 4 and *dumb̃las* 2; *gañdras* 4 and *gañdras* 2; *rakándas* 1 and *rakañdas* 2; *uřvas* 4 and *ùrvas* 3.

Анатолий КУЗНЕЦОВ
(Даугавпилсский университет)

Русское *не надо*: прагматический аспект

Ключевые слова: *модальность, императив, лицо, аналитические формы*

Русское предикативное наречие *надо* этимологи возводят к древнерусскому *надобѣ*, которое скорее всего представляет собой локатив существительного *до́бá* с предлогом *на* [Карский, 2–3 1956: 76; ЭСБМ, 7 1991: 189–190; Черных, I 1993: 557]; ударение на предлоге дает основание думать, что существительное *доба* относилось к энклиноменам. Слово *доба*, правда, плохо отражено в памятниках письменности до XVIII века, однако приводится в [САР, II 1790: 690] в значении ‘время, пора, случай; возраст, век’ со всеми производными (*надобный, надобно, надобность, надобье, снадобье, подобает, подоба, подобие* и др.) и хорошо представлено в современных славянских языках [ЭССЯ, 5 1978: 38–39]. Его семантическая парадигма включает значения ‘время, пора, эпоха’, ‘возраст’, ‘сутки’, ‘момент’, ‘мера, способ, польза’. Таким образом, развитие значений наречия *надобѣ* можно объяснить как ‘ко времени, кстати, на случай → нужно, необходимо, пригодитсяя (ср. *на повестке дня*; ст.-сл. *годѣ* ‘угодно, приятноя; *вѣ годѣ быти* ‘годиться’; ср. также латыш. *pašā (īstā) laikā* в самую пору, как раз вовремя, кстати’).

Менее убедительна версия о том, что это был датив или локатив существительного *надоба* ‘нужда, потребность’ [Соболевский 1907: 149; Фасмер, III 1987: 38; ЭССЯ, 22 1995: 9–10], семантически наоборот производного от *надобѣ* и в древнерусской и старорусской письменности не зафиксированного, но отмеченного в ряде русских говорах [СРНГ, 19 1983: 240] и в славянских языках в значениях ‘посуда’ и ‘надобность’ (ср. также *придоба* ‘необходимые припасы’ в *Александрии* по списку XV в. [Срезневский, II 1958: 1399; Сл XI–XVII, 19 1994: 145]).

В темпоральном отношении модальное значение необходимости, долженствования направлено от момента речи (или от фиксированного момента в повествовании о прошлом) в будущее. Таким же образом и качественное значение пригодности, нужности включает будущее время. В зависимости от того, какое значение реализуется в контексте – модальное или качественное, используется та или иная синтаксичес-

кая конструкция. Качественное значение предполагает отношение к предмету:

> ***надобь золота и красокъ*** *на двѣнадцать иконъ* (1670 г.) Столб. ик., 461 – конструкция с генитивом;
>
> *и въ сказкахъ сказали,* ***надобѣ*** *имъ* ***изба*** *со́бая* (1686 г.) АХУ I, 699 – конструкция с номинативом [Сл XI–XVII, 10 1983: 72].

Модальное значение предполагает отношение к событию:

> *а бога* ***надобе*** *больши того* ***боятися*** (1573 г.) Ив. Гр. Посл., 177 [там же].

Во всех случаях конструкция включает также датив субъекта, который однако не всегда выражен.

От наречия *надобѣ* уже в древнерусский период было образовано прилагательное *надобьнъ*, а в старорусском языке фиксируется и наречие *надобьно*:

> *А при току* ***надобно****, чтобы было мѣсто немного вызшее и гладкое* (XVI в.) Назиратель, 458 [там же].

Именно это наречие дается и в [САР, IV 1793: 469] в качестве единственного в письменном языке. Но данные Национального корпуса русского языка включают примеры употребления в литературе XVIII в. нового наречного предикатива *надо*, самые ранние из них представлены уже у И. Т. Посошкова:

> *И ежели бы Бог помог таковых воинов набрать тысяч пять-шесть, то не* ***надо*** *бы пятьдесят тысяч войска конного держать и кормить напрасно* (Книга о скудости и богатстве, 1724).

А. И. Соболевский [1907: 149] объяснял происхождение *надо* из *надобѣ* «отпадением и выпадением согласных и целых слогов». Необходимо заметить, что, вероятно, сначала происходила редукция конечного гласного: в письменности отмечается форма *надоби*; далее ожидается *надоб'(ь)* и отвердение конечного губного: *надоб* [СРНГ, 19 1983: 240], такая форма может осознаваться как сочетание наречия *надо* и условно-желательной частицы *бы* > *б*. Вспомним, что модальное значение необходимости, долженствования имеет направление в будущее, и восприятие конечного *б* как частицы *бы* здесь оправданно. Некоторые этимологи [Фасмер, III 1987: 38; Черных, I 1993: 557; ЭСБМ, 7 1991: 189] ссылаются на [Срезневский, II 1958: 277], считая пример из грамоты 1264 г. литовского князя Герденя в качестве полоцкого и ви-

тебского князя магистру Ливонского ордена и рижским ратманом первой фиксацией нового наречия *надо*:

> *Тако како грамо^{т} написано, тако имъ* ***надо*** *всею землею ѡ^{т} ступи^{т}, што есть Лотыгольская земля, какъ не въступатися на тую землю, што кня^{з} Костянтинъ да^{л} местерю ^{сѣ} своею бра^{т}ею съ своею грамо^{т} и съ печатью, како боле того на ту землю не поискывати* (список XV века).

К сожалению, в этом словаре предлог *надъ / надо* ошибочно был принят за омонимичное наречие.

В XIX веке с предикативом *надо* конкурируют *надобно* и *нужно*, первое из которых постепенно выходит из употребления, а второе сохраняется по сегодняшний день, хотя уступает наречию *надо* по частотности употребления: общая частота *надо* – 1462, *нужно* – 442 [Частотный словарь 1977: 342, 391]. Заметим здесь, что в начале XIX века уже встречается употребляемая ныне конструкция *надо* + *аккузатив*:

> *П*[етр] *И*[ванович] *начинает говорить: «Что же,* ***надо рядную****»* (М. П. Загряжский. Записки, 1770–1811).

БАС дает для предикатива *надо* только одно значение – ‘нужно, необходимо’, синтаксические связи слова в статье представлены отдельно после ромба в перечне устойчивых словочетаний: *Надо кому-, чему-либо; С неопр. формой глагола; Надо кого-, чего-либо;* Разг. *Что (кому-либо) надо?* [ССРЛЯ, 7 1958: 159]. МАС несколько иначе строит статью, в грамматических пометах указывая: *безл. в знач. сказ., обычно с неопр.*, но значение дает то же – ‘необходимо, следует; нужно’ [СРЯ, II 1982: 345]. Отметим как недостаток отсутствие дифференциации модальных и качественных значений – долженствования, необходимости и потребности, нужности, из-за чего для читателя остается неясной синонимия конструкций *Мне надо предупредить начальника = Я должен предупредить начальника; Мне надо книгу = Мне нужна книга*.

Конечно, в словарях обычно не рассматривается взаимодействие категории лица и модальности. Однако уже в начале XX века об этом писали философы-«диалогисты»; ср. критику немецко-американским философом Ойгеном Розенштоком-Хюсси александрийской грамматики с привычными для нас парадигмами лица (работа Speech and Reality опубликована после смерти автора в 1970 году):

> *Александрийский список не искренен. Он представляет собой очень древний компромисс, создавший впечатление, что всем лицам одинаково доступно одно и то же наклонение – изъявительное; в жизни же, до*

сегодняшнего дня, изъявление, индикатив не образует непрерывного ряда: amo amas amat. – *Да и не должен никогда его образовывать. Напротив, нам следует избавиться от этой таблицы, так как она побуждает людей мыслить и действовать в обществе ложным образом и не замечать различия в эмфазе между* amas, amo, amat. <...>

1. Amat *произносится без всякого интонационно-выразительного акцента, просто констатируется как факт.* Amo *и* amas *нельзя произнести без серьезных социальных последствий. Следовательно, они предполагают эмфазу, которую мы должны понять как социальный элемент внутри грамматики* [Розеншток-Хюсси 1994: 106].

Прагматический аспект в исследованиях по модальности в русском языке появляется в работе В. В. Виноградова [1975: 53–87], его найдем в публикациях Н. Ю. Шведовой [1974: 107–121], Т. В. Булыгиной и А. Д. Шмелева [1997], Анны А. Зализняк и Е. В. Падучевой [1989] и других ученых. Следуя в этом направлении, мы должны отметить различие модальных значений в парадигме *мне надо – тебе надо – ему надо* в сочетании с инфинитивом. Для первого лица парадигма модальных значений оказывается в пределах от ‘я чувствую необходимость’ (интенциональное) до ‘я должен / обязан’ (облигативное); для второго лица характерно суггестивное (внушения, совета), персуазивное (убеждения) и облигативное значения; для третьего лица – те же значения, что и у второго, если выражается чужая точка зрения, а если пересказывается мнение самого третьего лица, то значения совпадают с 1-ым лицом.

Что касается плана прошедшего времени, то нарратив, предполагающий проспективное изложение событий, обычно строится или в первом, или в третьем лице, и значения конструкций *мне надо было, ему надо было* остаются такими же, как и в настоящем времени, т.е. намерения, необходимости. Второе лицо *тебе надо было* допустимо только как пересказ того, что сообщено самим вторым лицом. Деливеративный контекст рассуждения рассматривает прошлое в ретроспекции, и конструкция *мне надо было, тебе надо было, ему надо было* получает значение сожаления и даже упрека о несделанном:

Не надо было его трогать. ***Надо было*** *немедленно* ***позвонить*** *Мышкину* (В. Белоусова. Второй выстрел, 2000).

Картина меняется, когда слово *надо* используется с отрицанием *не*. К сожалению, такие примеры вообще не указываются в словарях

современного языка, а вот в исторических словарях такие случаи даже выделяются в отдельное значение:

> 2. *С отриц. Не имеет отношения, не касается*: или нем҃ѣчьскыи гость иметься бити межю собою м҃ѣчи в роуси... князю то **не надобе**... ать правяться сами по своемоу соудоу. *Гр 1229, сп. D (смол.)* [СДРЯ, V 2002: 137] – в статье **Надоб҃ѣ**.

Конструкция с *не надо* в отношении первого и третьего лица может иметь значение констатации факта ‘нет необходимости; (я / он) не должен’:

- с первым лицом

  ***Мне не надо быть** следопытом, чтобы не сбиться* (Б. Окуджава. Новенький как с иголочки, 1962);

  *Надеюсь, **не надо пояснять**, почему **я** не могу нести любовное письмо к жене своего хозяина?* (Э. Радзинский. Продолжение Дон Жуана, 1990–2000);

  *На тот большак, на перекресток / Уже **не надо** больше **мне спешить*** (Н. Доризо);

- с третьим лицом

  *Когда Зоя и Зина поняли, что **не надо ссориться** по пустякам, дело у них пошло на лад* (В. Кологрив. Медовый луг // «Мурзилка», № 5, 2002).

При указании на чужую волю конструкция получает значение запрета предполагаемых действий:

- с первым лицом

  *Видимо, в этом самом пунктике – что игрек что-то знал, а чего-то не знал, что-то такое кроется... То, чего **знать не надо**. То есть если за эту ниточку потянуть, вылезет нечто, совершенно для них лишнее...* (В. Белоусова. Второй выстрел, 2000);

- со вторым лицом

  *– Извини, Зина, совсем Полиночка разболелась, похоже, у нее свинка. **Тебе не надо** в квартиру **входить**! Ступай домой!* (Д. Донцова. Микстура от косоглазия, 2003);

  *Я Уварову, Виталию Сергеевичу, говорю со всей непосредственностью озлившегося провинциала, которому терять нечего и в Москве негде жить: «Дак мне че, тоже букет **нести**?» «**Тебе не надо**, – сказал Уваров. – Ты еще молодой, и у тебя денег нету»* (В. Астафьев. Зрячий посох, 1978–1982);

- с третьим лицом (предполагается передача приказа вторым лицом)

  *Но **ей не надо соглашаться**, а пусть она мне даст полную доверенность на управление своими делами, и я выиграю ей тяжбу непременно* (А. А. Потехин. Новейший оракул, 1860–1870).

В нарративе с его проспективным изложением событий прошлого представлено то же значение отсутствия необходимости, что и в настоящем:

*Потом он говорил: «Я увидел тебя в момент, когда **тебе не надо было** ни перед кем **хихикать** и ты был такой, какой есть...»* (А. Ширвиндт. С Чехова – на Бронную, 1990–2000),

но в ретроспективном контексте о прошлом конструкция получает значение сожаления о содеянном:

- с первым лицом

  *– **Не надо мне, не надо было** / Любви на встречу столько лет **спешить*** (Н. Доризо);

  ***Не надо было спрашивать**, это могло его разозлить, и к тому же – я ведь и так знал ответ* (В. Белоусова. Второй выстрел, 2000);

- с третьим лицом

  *– Ненужную теперь пужку сунул под заросший травой обмежек, и парню сделалось не по себе: наверно, **не надо было ему соглашаться*** (В. Быков. Болото, 2001);

- со вторым лицом (оценка принадлежит 1-му лицу)

  – Но я скажу ей.

  *– Не надо, не надо! **И не надо было тебе замечать**. – Лора опять как-то сконфуженно засмеялась* (Ю. Трифонов. Обмен, 1969).

Как видим, второе лицо почти везде представлено как пассивная персона, в отношении которой высказывается запрет и оценка. Особый интерес представляют контексты со вторым лицом, когда конструкция *тебе не надо* + *инфинитив* получает функцию императива. В отличие от приведенных выше примеров запрета с *тебе не надо* из текстов Д. Донцовой и В. Астафьева негативный императив используется в ситуациях, когда начатое вторым лицом действие требуется прекратить. Известно, что в латинском языке негативный императив оформлялся особо: ***Noli** me **tangere*** – буквально ‘не желай прикасаться’, хотя рядом использовалась и конструкция с обычным отрицанием: *Ante victoriam **ne canas** triumphum* ‘До победы не говори о триумфе’;

Ти ***не cede*** *malis, sed contra audentior ito* (Вергилий) ‘Ты не склоняйся перед бедствиями, но иди смелее против них’ – в случаях, когда это наставление на будущее. В русском языке в функции негативного императива рядом с формой *не* + *императив* активно используется конструкция *не надо* + *инф.* или *не надо, не* + *императив*, причем местоимение второго лица опускается. Подобные конструкции смягчают категоричность запрета до степени совета, просьбы и даже мольбы:

Подожди, подожди, что ты делаешь? ***Не надо перегибать*** *её пополам. Она ведь сломается, и тогда ничего не будет видно на ней* (А. Геласимов. Жанна, 2001);

Не надо торопиться*. Иди сейчас домой, отдохни, поспи, не нервничай* (А. Геласимов. Ты можешь, 2001);

– Что вы, что вы! ***Не надо разуваться****! Это же так по-советски – разуваться!* (А. Волос. Недвижимость, 2000);

– Я сейчас приеду. – ***Не надо. Не приезжай*** (В. Белоусова. Второй выстрел, 2000);

Не надо, не надо, не говори*! Что ты!* (А. Н. Островский. Гроза, 1860);

Не провожай *меня, нянька.* ***Не надо*** (А. П. Чехов. Дядя Ваня, 1897);

Ступайте себе; да ***не подслушивайте – не надо****!* (А. В. Сухово-Кобылин. Дело, 1861).

Словечко *не надо* может выполнять функцию негативного императива (просьбы, запрета) даже без экспликации соответствующего глагола, его отсутствие возмещается знанием ситуации:

– Ну, ну, – сказал он успокаивающе и слегка похлопал его по плечу.– ***Не надо*** *так!* ***Не надо****! Вот выпейте-ка!* (Ю. О. Домбровский. Факультет ненужных вещей, часть 2, 1978);

Он легонько обхватил меня и поддерживал, похлопывая по спине, пока я проливала слёзы. – Ну-ну, М. М., ***не надо****. – Знаю, что не надо, – окрысилась я, рыдая. – Вы думаете, я нарочно?* (И. Грекова. Без улыбок, 1975);

– Егор...– начала она было. – ***Не надо****, – сказал Егор. – Это мои старые дела* (В. Шукшин. Калина красная, 1973).

Лепорелло. *Ой, больно... ой,* ***не надо****!* Д. Ж. *Нет, это еще только твой жир почувствовал, а вот косточки в самой глубине...* (Э. Радзинский. Продолжение Дон Жуана, 1990–2000).

Наконец, предикатив *не надо* может использоваться в функции отказа от собственных притязаний:

*Не хотите интенсивно изучать иностранные языки – **не надо*** (Европейские каникулы // «Домовой», 2002.04.04).

Здесь вроде бы надо видеть эллипсис: *не надо, не изучайте*, но одновременно здесь выражено отношение первого лица (говорящего): *и мне не надо за вас беспокоиться*. Таким образом, у предикатива *надо / не надо* функций достаточно много, и императивная функция – только одна из них. Описание синонимии аналитических и синтетических форм глагольных наклонений – одна из насущных проблем русистики, ср.: ***Не надо печалиться**: вся жизнь впереди, / Вся жизнь впереди – надейся и жди* (Р. Рождественский) – ***Ты не печалься**, ты не прощайся, / Всё впереди у нас с тобой* (Н. Добронравов).

ЛИТЕРАТУРА

Булыгина, Т. В., Шмелев, А. Д. *Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики)*. – Москва, 1997.

Виноградов, В. В. *О категории модальности и модальных словах в русском языке*. В кн.: В. В. Виноградов. *Избранные труды: Исследования по русской грамматике*. – Москва, 1975, с. 53–87.

Зализняк, Анна А., Падучева, Е. В. Предикаты пропозициональной установки в модальном контексте. В кн.: *Логический анализ языка: Проблемы интенсиональных и прагматических контекстов*. – Москва, 1989, с. 92–115.

Карский, Е. Ф. *Белорусы: Язык белорусского народа*. Выпуск 2–3. – Москва, 1956.

Розеншток-Хюсси, Ойген. *Речь и действительность* / Предисловие К. К. Гарднера. Перевод с англ. А. Хараша, перераб. В. Махлиным. – Москва, 1994.

САР – *Словарь Академии Российской* 1789–1794. Т. 1–6. – Москва, 2001. – it-daim.ru/Projects/ESAR/SAR/PDFSAR/Framesetpdf.htm

СДРЯ – *Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.)*. Т. I–VIII–. – Москва, 1988–2008.

СРНГ – *Словарь русских народных говоров*. Выпуск 19. – Ленинград, 1983.

Сл XI–XVII – *Словарь русского языка XI–XVII вв*. Вып. 1–27–. – Москва, 1975–2005.

Соболевский, А. И. *Лекции по истории русского языка*. Изд. 4-е. – Москва, 1907.

Срезневский, И. И. *Словарь древнерусского языка*. Т. 1–3. Репринт. изд. – Москва, 1958.

СРЯ – *Словарь русского языка*. Том II. – Москва, 1982.

ССРЛЯ – *Словарь современного русского литературного языка*. Т. 7. – Москва, 1958.

Фасмер, М. *Этимологический словарь русского языка.* В четырех томах. – Москва, 1986–1987.

Частотный словарь русского языка / Под ред. Л. Н. Засориной. – Москва, 1977.

Черных, П. Я. *Историко-этимологический словарь своременного русского языка.* Том I. – Москва, 1993.

Шведова, Н. Ю. О долженствовательном наклонении. В кн.: *Синтаксис и норма*. – Москва, 1974, с. 107–121.

ЭСБМ – *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*. Т. 7. – Мінск, 1991.

ЭССЯ – *Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд.* Вып. 1–34. – Москва, 1974–2008.

Russian *не надо*: Pragmatical Aspect

Summary

Russian adverb *надо* goes back to Old Russian prepositional form *на добѣ* ‘just the time for; necessary’ where the last syllable was reduced. The constructions with this adverb included nominative / genitive of object or infinitive and also dative of subject. In the 19th century beside them accusative of object appeared and now is normative in literary language. Modal meaning of *надо* + *infinitive* differs depending of grammatical person and tense. The most interesting is negative form *не надо* + *infinitive* / *imperative* with regard to the second person in present. It may play the role of prohibitive imperative and in colloquial speech infinitive may be omitted.

Regīna KVAŠĪTE
(Šauļu Universitāte)

Lietuvas un Latvijas vietvārdu atveides gramatiskie aspekti

Atslēgvārdi: *citvalodu īpašvārdi*, *vietvārdu atveide*, *lietuviešu valoda, latviešu valoda, gramatiskais aspekts*

Plašsaziņas līdzekļos izplatītie citvalodu īpašvārdi kā viens no nacionālo specifiku raksturojošas leksikas slāņiem sagādā ne mazums grūtību. To rakstība citā valodā saskaņā ar šīs valodas gramatisko sistēmu un pareizrakstības noteikumiem ir jautājums, ar kuru nākas sastapties, nosaucot citvalstu ģeogrāfiskos objektus resp. lietojot vietvārdus dažādās publikācijās. Pati vietvārdu grupa nav viendabīga: tie ir gan pilsētu un apdzīvotu vietu nosaukumi, gan upju un ezeru nosaukumi, gan kalnu nosaukumi u. tml. Savukārt pēc tā, kādu un cik zināmu objektu nosaukumi tiek analizēti, var runāt par makrotoponīmiem un āru vārdiem (mikrotoponīmiem) [VPSV 2007: 225; 47]. Reizēm no vietvārdu piederības vienai vai otrai semantiskajai grupai ir atkarīga to atveide: mērķvalodā (atveides valodā) jāatspoguļo avotvalodas (oriģinālvalodas) specifika, bet pēc formas jāatbilst pašvalodas rakstības un gramatiskajām normām.

Lietuvas un Latvijas vietvārdu savstarpējas lietošanas jautājums īpaši aktualizējies laikā, kad īstenojami dažādi starpvalstu kopprojekti. Nereti to rezultāts ir publikācijas, piemēram, tūrisma maršrutu apraksti, ceļveži u. tml. izdevumi, kuros daudz lokālu nosaukumu, ko līdz šim retāk ir bijis jāatveido otrajā baltu valodā. Par lietuviešu un latviešu personvārdu atveidi otrajā baltu valodā līdz šim interese ir bijusi samērā liela (par to plašāk sk. Kvašīte 2011), taču abu valstu vietvārdu atveides teorijai un praksei veltītu speciālu publikāciju ir mazāk (lietuviski sk. Baluodė, Garšva 1986; Kvašytė 2003; 2011; latviski sk. Kvašīte 2005; 2007; 2008; 2010), reizēm tie minēti rakstos, aplūkojot īpašvārdus kopumā. Daļa abu valstu vietvārdu fiksēti dažādās, vispirms divvalodu vārdnīcu ģeogrāfisko nosaukumu pielikumos [LLV 1964: 842–860; 1995: 601–602; LLKŽ 1977: 731–758; 2003: 802–804], kā arī dažās specifiskās vārdnīcās, piemēram, tradicionāli atveidoti Latvijas vietvārdi ir iekļauti speciālās Lietuvā izdotajās vietvārdu vārdnīcās

[LTrV 2002: 138–139; VKŽ 1994; VŽ 2002]. Pētījuma mērķis ir noskaidrot abu baltu valodu vietvārdu savstarpējās atveides gramatiskos aspektus – galotņu, izskaņu u. tml. atbilsmes. Gan latviešu valodas patskaņu un līdzskaņu atveides lietuviski, gan lietuviešu valodas – latviski likumsakarības vietvārdos ir tādas pašas kā personvārdos, tāpēc par tām netiks atsevišķi runāts. Rakstā, izmantojot sastatījuma un aprakstošo metodi, analizēti dažādos Lietuvas un Latvijas preses izdevumos un tūrisma ceļvežos iekļautie vietvārdi, kā arī noteikumos reglamentēto prasību ievērošana praksē.

LIETUVAS VIETVĀRDI LATVISKI. Lietuviešu valodas vietvārdu galotņu atbilsmes daudzos gadījumos ir tādas pašas kā citiem īpašvārdiem, tomēr tieši par tām jārunā, sākot atveides analīzi.

Visvienkāršāk latviski atveidot sieviešu dzimtes vietvārdus ar galotnēm *-a* un *-ė*, (pēdējā atveidojama ar *-e)*: *Ignalina* N 22.12.2008., 6[1], *Linkuva* AB 15, *Palanga* N 27.08.2007., 6, *Klaipēda* (Klaipėda) N 29.10.2007., 6, *Kernave* (Kernavė) K 2008/8, 190, *Pabrade* (Pabradė) D 04.0.2004., *Būtiņģe* (Būtingė) N 11.09.2006., 38, *Širvenas ezers* (Širvenos ežeras, Širvena) AB 11.

Gramatiski kā svarīgākā jāmin šāda Lietuvas vietvārdu atveides norma: vietvārdi, kuri lietuviešu valodā ir vīriešu dzimtes vārdi (tiem raksturīgas galotnes *-as*, *-is*, *-ys*, *-us*), latviešu valodā kļūst par sieviešu dzimtes lietvārdiem (parasti ar galotni *-a*), piemēram, pilsētu nosaukumi *Viļņa* (Vilnius) N 22.–28.02.2003., 14., *Kauņa* (Kaunas) N 22.–28.02.2003., 14., *Pakroja* (Pakruojis) AB 14, *Panevēža* (Panevėžys); upju nosaukumi *Nemuna* (Nemunas) AB 26 u. tml. Taču šajā – vīriešu dzimtes vietvārdu – grupā ir vairāki izņēmumi. Vietvārdi ar galotni *-is* var būt atveidojami latviski arī ar galotni *-e*: *Galilauķe* (Galilaukis)[2] D 05.09.2005., *Mosēde* (Mosėdis) AB 10, *Jonišķele* (Joniškėlis; sal. *Pēc 17 km būs jānogriežas no ceļa, lai iebrauktu pilsētiņā ar pamazināmo vārdu J o n i š ķ e l e jeb lietu-*

[1] No preses citēti tikai vietvārdi nominatīvā, neatkarīgi no tā, kādā locījumā bijuši tekstā, izņemot gadījumus, kad plašāks konteksts palīdz labāk atklāt analīzes aspektu. Teikumos attiecīgais īpašvārds retināts. Kvadrātiekavās minēta avotvalodas forma, ja tā atšķiras no atveidotās, un aiz zīmes = pareizais atveidojums, ja vietvārds nepareizi atveidots. Tālāk saīsinājums un laikraksta datējums atbilstoši izdevuma valodai vai žurnāla numurs un lappuse; atšifrējumu sk. avotu sarakstā.

[2] Apdzīvota vieta Zarasu rajonā. Savukārt Ignalinas rajonā ir līdzīgi nosaukta apdzīvota vieta, tikai sieviešu dzimtē, *Galilaukė* (W). Abi vietvārdi latviski tiktu atveidoti vienādi.

viski – „Joniškelio miestelis“) AB 14, *Žeimele*[3] (Žeimelis; sal. *Žeimele* LLKŽ 1977, 758; LLV 1964, 860; 1995, 601 un *Žeime*, *Žeimele* LLKŽ 2003, 808) AB 16; *Nemunėle* (Nemunėlis) AB 26 (sal. *Robeža starp abām kaimiņvalstīm 76 kilometrus iet pa Mēmeli, ko leišu pusē sauc par Nemunēli* AB 17). Galotne *-is* var būt arī sieviešu dzimtes rādītājs – arī tā latviski atveidojama ar galotni *-e*: *Nēre* (Nėris) (tekstā ar nomenklatūrvārdu – *Nēres upe*) K 2009/8, 185.

Interesants ir Lietuvas vietvārds *Šventoji*, radies no īpašības vārda ar noteikto galotni – tam latviešu valodā atbilst tradicionāla (viena no retajām) forma *Sventāja* AB 4.

Reizēm tiek mainīts skaitlis – visi Lietuvas vietu nosaukumi, kuri ir vīriešu dzimtes un beidzas ar finālī *-iškis*, atšķirībā no iepriekš aplūkotajiem vietvārdiem, kļūst par daudzskaitliniekiem resp. iegūst galotni *-i* (iespējams, ka šādu maiņu ietekmējusi analoģija ar līdzīga tipa nosaukumiem Latvijā, piemēram, *Dzirvanišķi*, *Stupelišķi* u. tml.): *Joniški* (Joniškis) AB 14, *Radviliški* (Radviliškis) AB 23, *Rokišķi* (Rokiškis) AB 42. Taču par šo vietvārdu atveides normu būtu vērts diskutēt, īpaši tāpēc, ka galotne *-is* ir raksturīga arī latviešu valodas vīriešu dzimtes lietvārdiem. Savukārt latviešu valodas izskaņa *-išķi* atbilst lietuviešu izskaņai *-iškiai*, piemēram, *Alkišķi* (Alkiškiai) (sal. *Aiz Žagares ceļa pagrieziena 4 km tālāk pie ceļa būs Alkišķu ciemats, latviešiem īpaši interesants, jo kopš aizpagājušā gadsimta sākuma Alkišķos ir dzīvojuši mūsu tautieši un dzīvo vēl joprojām* AB 20).

Galotne *-ys* ir raksturīga gan vīriešu dzimtes vienskaitļa, gan sieviešu dzimtes daudzskaitļa vietvārdiem, bet, atveidojot latviešu valodā, abu dzimšu nosaukumi kļūst par sieviešu dzimtes vienskaitļa īpašvārdiem: *Pasvale* (Pasvalys) AB 13 (sal. *Marcinkonys – Marcikone*).

Savukārt, ja Lietuvas vietvārds ir vīriešu dzimtes daudzskaitlinieks ar galotni *-ai*, tas dzimti nemaina un atveidojams ar attiecīgu latviešu valodas lietvārdu daudzskaitļa galotni *-i*: *Druskininki* (Druskininkai) K 2009/11, 195, *Zarasi (*Zarasai) AB 50, *Jauņūni* (Jauniūnai) AB 24, *Jodeiķi* (Jodeikiai) IR 14, *Rudišķi* (Rudiškiai) IR 14, *Mažeiķi* (Mažeikiai) N 11.09.2006., 38, *Traķi* (Trakai) AB 36; *Sartu ezers* (Sartų ežeras, arī Sartai) AB 47.

---

[3] Šis vietvārds latviešu valodā sastopams arī īsākā formā *Žeime* (sk. vārdnīcas); acīmredzot to varētu uzskatīt par tradicionālu formu, ko lieto vietējie iedzīvotāji un pierobežas latvieši.

Sieviešu dzimtes daudzskaitlinieki – vietvārdi ar galotni *-os* – atveidojami kā latviešu valodas IV deklinācijas lietvārdi daudzskaitlī, piemēram, *Dusetas* (Dusetos) AB 47.

Īpašu vietu starp Lietuvas vietvārdiem ieņem saliktie vietu nosaukumi. To atveides tendence ir atveidot mērķvalodā abus komponentus: *Nemunėles Radviliški* (Nemunėlio Radviliškis) AB 17, *Kuršu Nėrija* (Kuršių Nerija) N 27.08.2007., 6 (arī *Kuršu nērija* AB 7). Taču publikācijās tie reizēm pārtulkoti, pat darinot salikteņus, piemēram, *Jaunakmene* (Naujoji Akmenė; sal. visās vārdnīcās *Naujoji Akmene* LLV 1964, 853; 1995, 600; LLKŽ 1977, 747; 2003, 806) AB 19.

Raksturīga iezīme, kas konstatēta, analizējot dažādas publikācijas – plašāks nekā parasti ir nomenklatūrvārdu lietojums, resp., bieži tiek nosaukts vietas tips – pilsēta, upe. Šādu izvēli daļēji var izskaidrot ar to, ka mazāk jāloka vietvārds (parasti pietiek ar ģenitīva locījumu), turklāt svešais nosaukums tiek piesaistīts konkrētam objektam un kļūst vieglāk uztverams, piemēram, .. *ja atpūtnieku skaits netiks regulēts, N e r i n g a s pilsēta Kuršu kāpās drīz vairs neatšķirsies no Palangas* .. N 27.08.2007., 6; *12 km pirms Žagares brauksim garām mazajam S k a i s t g i r e s ciematam* .. [Skaistgirys[4]; = *Skaistģire* LLKŽ 1977, 752; 2003, 807] AB 18; *Akmenē vajag redzēt dabas un kultūras parku, kas kā šaura josta stiepjas gar D a b i ķ e n e s upes krastu* AB 20; *Zīmīgi, ka Krusta kalns ir izveidojies līdzenumā .. kuru no vienas puses ieskauj K u l p e s upīte un tās pieteka* NNL 16.

Analizējot savākto materiālu, uzmanība pievērsta arī vietvārdiem simboliskajos nosaukumos, kur tie atbilstoši norādījumiem jālieto avotvalodā: *Žemaitijos keliai* D 27.01.2004., *Vilniaus baldai* N 23.12.2004, 5. Īpaši problemātiski ir gadījumi, kad vietvārdos ir kādas specifiskas lietuviešu valodai raksturīgas diakritiskas zīmes – analīze liecina, ka parasti tās izlaiž. Latvijā tāda iespēja ir paredzēta: „ja simboliskā nosaukuma oriģinālvaloda ir latīņalfabētiskās rakstības valoda, nosaukumu patur oriģinālrakstībā, piemēram, aviosabiedrība „Lufthansa" (ir pieļaujams burtus, kuru nav latviešu alfabētā, aizstāt ar latviskajiem (piemēram, no lietuviešu „Nerys" – „Neris"[5], „Snaigė" – „Snaige") [Skujiņa 1993, 18], kas ir diskutējams

[4] Skaistģire ir pilsētiņa Jonišķu rajonā (W).

[5] Minēta kļūdaina avotvalodas forma. Lietuviešu īpašvārds *Nėris* – upes nosaukums un dzejnieces Salomējas Bučinskaites-Bučienes (*Salomėja Bučinskaitė-Bučienė*) pseidonīms – latviskojams kā *Nēre* (sal. *Viļņā, Nēres upes labajā krastā, kur gandrīz desmit gadus stāvēja pussagruvis nams, ko piecus gadus remontēja un atjaunoja,*

jautājums, bet nav šī raksta objekts. Praksē vērojama liela dažādība – vienas avotvalodas iezīmes saglabātas, piemēram, *i* kā mīkstinājuma zīme, bet citas – saknes patskaņi ar diakritiskajām zīmēm vai galotnes kā locījumu rādītāji – ne: *Klaipedos baldai* (Klaipėdos baldai) N 23.12.2004., 5, *Šiauliu plentas* (Šiaulių plentas) D 27.01.2004., *Šešupe* (Šešupė) D 26.10.2005, *Kauno Diena*[6] N 04.12.2006, 6. No gramatikas viedokļa svarīgs ir jautājums par vārdu kārtu tādos teikumos, kuros lietoti simboliskie nosaukumi, taču latviešu tekstos šīs normas neievērošanas gadījumi konstatēti reti: *Ramūna Butauta vadībā* Šiauliai *komanda* [= komanda *Šiauliai*] *divās pēdējās sezonās izcīnīja Lietuvas čempionāta bronzas medaļas* D 26.10. 2005. (sk. par latviešu simboliskajiem nosaukumiem lietuviski). Vēl sarežģītāk ir tad, ja simboliskais nosaukums tiek tulkots – tad arī vietvārdu latvisko: *Druskininku dzejas rudens* (Druskininkų poezijos ruduo) K 2008/ 11, 186, kā būtu pareizi, un *Drusķininku dzejas rudens* K 2009/11, 195. Liela ir Mažeiķu pilsētas nosaukuma lietošanas dažādība simboliskajos nosaukumos: *Labējā Tēvzemes savienība aktualizēja jautājumu, vai šis darījums nav atalgojums par solījumu pārdot Krievijas naftas kompānijai* Mažeiķu naftu [= *Mažeikių nafta*] D 26.10.2005.; *Kā nekā Pakss sasniedza politiskās popularitātes Olimpu tieši 1999. gada rudenī, kad, protestējot pret a/s* Mažeikiu naftas *privatizācijas dokumentu parakstīšanu, viņš atkāpās no premjera amata* N 22.–28.02.2003., 9.

Runājot par Lietuvas vietvārdu locīšanas īpatnībām latviešu valodā, jāsecina, ka ar nopietnām problēmām saskarties nav nācies, ja tie pareizi atveidoti nominatīvā. Ja tā nav izdarīts, parasti tie netiek locīti vai arī locīti nepareizi: *Pagriezienu uz akmeņu kolekciju norādīs zīme pie tilta pāri Levo upei* [Lėvuo; = *Lėvene* sal. LLV 1995, 599; LLKŽ 1977, 744; 2003, 806] *pilsētas centrā* AB 13; *Kad aiz Ventas* [apdzīvota vieta] *būsim nolaivojuši 6,2 km, upei pievienosies Avižlis upīte* [Avižlys[7]; = *Avižle*] IR 23; *Atceļš uz mājām ved cauri Pasvalei, .. kas tāpat kā mūsu Piebalga savu nosaukumu ieguvusi no mazās Svalijas upītes* [Svalia; = *Svaļa*] NNL 19, *Labiekārtota atpūtas vieta pie Rubiķai ezera* [Rubikių ežeras = *Rubiķu ezers*] T.

šovasar durvis vērusi Nacionālā mākslas galerija K 2009/8, 185, savukārt simboliskajā nosaukumā tas paliek nemainīts.

[6] Laikraksta nosaukums pēc latviešu valodas tradīcijas; lietuviešu valodā ar lielo burtu rakstāms tikai pirmais vārds.

[7] Upe Akmenes rajona pašvaldības teritorijā, Ventas kreisā krasta pieteka (W).

LATVIJAS VIETVĀRDI LIETUVISKI. Lietuviešu valodā Latvijas vietvārdi parasti tiek atveidoti divējādi: 1) tiek minētas vietvārdu lietuviskās formas, ko lieto vietējie lietuvieši un 2) tiek transkribētas latviešu formas – ja lietuvisko formu nav vai arī tās nav pietiekami pārbaudītas, ir maz izplatītas. Daļa lietuviskotu nosaukumu ir tādi, ko zina un lieto vairums lietuviešu, piemēram, *Daugpilis* (latv. *Daugavpils*) (Baluodė, Garšva 1985, 64). Pētījumi liecina, ka samērā daudz vietu, kuras tiek dēvētas senākos lietuviskos nosaukumos, ir Latgalē (plašāk sk. Kvašīte 2010). Daudzas tradicionālās formas atrodamas vārdnīcu pielikumos, taču tās ir arī izplatītas plašsaziņas līdzekļos: *Bauskė* (Bauska) ŠK 2009 07 30, *Liepoja* (Liepāja) ŠK 2008 06 26, *Daugpilis* (Daugavpils) KP 2009/3, 30; *Dauguva* (Daugava) KP 2009/3, 30. Gan presē, gan tūristiem adresētajos izdevumos lietuviskoti atbilstoši to atveides normām dažādu semantisko grupu vietvārdi.

Sieviešu dzimtes galotnes *-a* un *-e* atveidotas tāpat kā iepriekš minēts Lietuvas vietvārdu atveides aprakstā: pilsētu nosaukumi *Kandava* ŠK 2011 01 08, *Agluona* (Aglona) V 2009 05 18, 77, *Ryga* (Rīga) ŠK 2009 12 10, *Sabilė* (Sabile) ŠK 2011 01 08, *Kuoknesė* (Kuoknese) KP 2009/3, 32, *Varvė* (Vārve) ŠK 2007 01 12; upju nosaukumi *Venta* ŠK 2007 01 12, *Gauja* ŠK 2010 02 05, *Riežupė* (Riežupe) ŠK 2011 01 08, *Pelnupė* (Pelnupe) LA 81; ezeru nosaukumi *Papės ežeras* (Papes ezers) ŠK 2007 02 27.

Vīriešu dzimtes lietvārdu galotne *-s* tiek aizstāta ar *-as*, savukārt galotne *-us* saglabājas, piemēram, *Tukumas* (Tukums), *Saldus* (Saldus) ŠK 2012 03 14.

Vietvārdos ar *-ciems*, *-kalns* galotne *-s* līdz 2004. gada noteikumu grozījumiem tika aizstāta ar *-is*, piemēram, *Žagarkalnis* (Žagarkalns) KP 2003/1–2 54, iespējams, pēc analoģijas ar lietuviešu vietvārdiem (sal. *Taurakalnis*, *Perkūnkiemis*). Jaunāka norma ir lietot ar galotni *-as* (sal. uzvārds *Sudrabkalns* (VLKK 2004, 169), tomēr presē joprojām dominē atveide pēc vecāka parauga: *Žagarkalnis* KP 2010/3 26; *Ozolkalnis* (Ozolkalns = *Uozuolkalnis*) KP 2010/3 26.

Latvijas vietvārdu atveides īpatnība – lietuviešu valodā vietvārdi ar lietuviskoto komponentu *-pilis*, kas latviešu valodā ir sieviešu dzimtē, pāriet vīriešu dzimtes locījumu paradigmā (kaut gan vārds *pilis* arī lietuviešu valodā ir sieviešu dzimtes), piemēram, *Ventspilis* (Ventspils) ģen. *Ventspilio*, (sal. *Ventspilio ekipa įgijo rekordinę 12 taškų persvarą* .. ŠK 2010 02 25), *Salaspilis* (Salaspils) ģen. *Salaspilio* ŠK 2010 02 27, akuz. *Salaspiliu* KM 2001–2002 9/10 25.

Daudzi Latvijas vietvārdi ir daudzskaitlinieki, kuru vīriešu dzimtes galotne *-i* lietuviski atveidojama ar *-ai*, bet sieviešu dzimtes *-as*, *-es* un *-is* – attiecīgi ar *-os, -ės* un *-ys*. Sieviešu dzimtes daudzskaitlinieku starp Latvijas vietvārdiem nav daudz, daži no tiem iekļauti noteikumos: *Pliavinios* (Pļaviņas), *Grundzalės* (Grundzāles), *Cėsys* (Cēsis) (VLKK 2004, 169). Analizētais materiāls rāda, ka tieši šī tipa pilsētu nosaukumi sagādā vislielākās grūtības (par to lietošanu sk. tālāk).

Tāpat kā atveidojot Lietuvas vietvārdus latviski, arī Latvijas vietvārdu atveidē sastopami gadījumi, kad tekstā nosaukumiem pievienoti nomenklatūrvārdi *miestelis*, *upė*: *Planuojama Radviliškyje atidaryti Bauskės rajono kultūros centrą, o Bauskės rajono V e c s a u l ė s miestelyje – Radviliškio atstovybę* ŠP 2010 02 12; *P e l n u p ė s upė* (Pelnupe) T.

Šķiet, ka praksē nav viegli lietuviskot galotnes – tekstā vietvārdi arvien biežāk konstatēti latviskā formā, līdz ar to nereti netiek locīti: *Šioje vietoje žmonių gyventa dar I tūkstantmetyje prieš Kristų, apie tai liudija ir archeologiniai radiniai, dabar saugomi A i z k r a u k l e* [Aizkraukle = *Aizkrauklė*, ģen. *Aizkrauklės*] *miesto muziejuje* KM 2004/8 20; *Tokiu būdu diskriminuojami ne tik Lietuvos, bet ir kitų valstybių vežėjai, kurie šiuo metu laukia įvažiavimo į Latvijos teritoriją Smėlynės-M e d u m i* [Medumi = *Medumai*, ģen. *Medumų*] *pasienio ruože* ŠN 2006 11 28; *Miesto prieigose yra dvaras bei B i r i n i* [Bīriņi = *Byriniai*, ģen. *Byrinių*] *pilis* .. KM 2004/9 23, *Įdomesnis L a š u k a l n s* [= *Lašukalnas*], *ant kurio XIX a. pradžioje stovėjusi puošni neogotikinė angliško stiliaus barono Tyzenhauzo pilis* KP 2007/10, 74.

Reizēm izvēlēta nepareiza galotne – vērojama tendence daudzskaitliniekus atveidot vienskaitlī (līdzīgas nepareizas konkrētu vietvārdu formas sastopamas dažādos izdevumos). Līdz ar to rodas problēmas, šos vietvārdus lokot: *K e m e r i s* [Ķemeri = *Kemeriai*] KP 2004/7 17, *K e m e r e* [= *Kemerių*] *nacionaliniame parke, įkurtame 1997 metais, veisiasi daugybė retų gyvūnų ir paukščių bei randama retų augalų rūšių* KM 2006/5 29; *Didžiulis įspūdis – K e m e r i o* [= *Kemerių*] *nacionalinis parkas, kai viešėsite Jūrmaloje, nepatingėkite užsukti* KP 2004/7 17; *Duonos šventė K a u g u r y j e* [Kauguri = *Kaugurai*, lok. *Kauguruose*], *kurioje galima paragauti įvairiausios latviškos duonos, stebėti, kaip ji kepama* KM 2004/5 29, *Jis iš V e c u m n i e k i o miestelio* [Vecumnieki = *Vecumniekai*, ģen. *Vecumniekų*] *kalėjimo pabėgo 1999 metais* .. ŠN 2005 02 23, *Latvijoje, P l a v i n e miestelyje* [Pļaviņas = *Pliavinios*, ģen. *Pliavinių*] *vykusio tarptautinio moterų futbolo turnyro nugalėtojomis tapo Šiaulių „Gintros-Universiteto“ ko-*

manda ŠK 2005 05 07. Pārsteidza negaidīts un vēl tekstā apspēlēts piemērs ceļojumu žurnālā, kur autors vienu raksta *Trys dienos Latvijoje* nodaļu nosaucis *Preila, bet ne prie jūros* un sāk to ar šādu teikumu: *Dar vienas „lietuviškas" vietovardis – P r e i l a* KP 2010/08, 59. Pie Baltijas jūras Lietuvā patiešām ir tāda vieta, taču jāņem vērā, ka Latgales vietvārds ir vīriešu dzimtes daudzskaitlinieks un lietuviski tas atveidojams daudzskaitlī *Preiliai* (par to informāciju var atrast arī lietuviešu vārdnīcās; sk. VŽ 2002, 298).

Starp Latvijas vietvārdiem īpašu vietu ieņem *Cēsis* – šīs pilsētas nosaukums lietuviski rakstošiem sagādā grūtības gandrīz vienmēr. Saskaņā ar atveides principiem lietuviski tas jāatveido kā sieviešu dzimtes lietvārds daudzskaitlī *Cėsys*, taču praksē tā gadās samērā reti. Lietuvas preses izdevumos šis vietvārds ļoti dažādi lietots – gan vienskaitlī un daudzskaitlī, gan sieviešu un vīriešu dzimtē: nom. *C e s i s* [= *Cėsys*] *turistų laukia visus metus* KM 2004/6 40; *C ė s i s* [= *Cėsys*] KM 2001–2002/9/10 25; ģen. *C e s i o* [= *Cėsių*] *pilis šiandien yra geriausiai ištyrinėta kryžiuočių laikmečio pilis* .. KM 2004/6, 41; *Konferencijos darbotvarkė .. Pasienio regionų (Šiaulių ir C i e s i o* [= *Cėsių*]*) plėtros strategijų analizės pristatymas* ŠK 2005 09 10; *C ė s ų* [= *Cėsių*] *miesto pakraštyje yra šiuo metu sparčiausiai Latvijoje besiplečiantis slidinėjimo centras Žagarkalnis* KP 2003/1/2 54; akuz. *C e s į* [= *Cėsis*] *su kitu kryžiuočių įkurtu miestu Valmiera jungia puikiai išsilaikęs maždaug trisdešimties kilometrų ilgio dviračių takas* .. KM 2004/ 6 4; lok. *C e s y j e* [= *Cėsyse*] *pasiruošėme pripučiamas valtis kelionei* .. ŠK 2007 05 18. Reizēm ir grūti pateikt, vai nominatīvā minētais vietvārds pareizi atveidots, jo gan sieviešu, gan vīriešu dzimtes daudzskaitļa ģenitīva formas sakrīt – abos gadījumos *Cėsių*. Kaut gan jāpiebilst, ka sieviešu dzimtes daudzskaitlinieki ar galotni *-ys* ir arī starp Lietuvas vietvārdiem, piemēram, *Marcinkonys* u. c. (tiesa gan, latviskojot tie kļūst par vienskaitļa sieviešu dzimtes nosaukumiem – par to sk. iepriekš), tāpēc nebūtu grūti pareizi lietot arī *Cēsu* vārdu.

Pavisam jauna tendence, kas vērojama Lietuvā – rakstīt Latvijas vietvārdus avotvalodas formā, taču tos locīt. Tas nerada pārpratumus, ja formas sakrīt, bet ir gadījumi, kad vietvārdā parādās latviskas diakritiskas zīmes, bet galotne ir lietuviska. Tāda pieeja konstatēta kultūras žurnālā *Krantai*: *Pavyzdžiui, mokytoja Maiga Putniņa, ilgus metus dirbusi R ū j i e n o s vidurinėje mokykloje, rinko savo gimtosios S i n o l ė s tarmės medžiagą, jos indėlis sudaro apie 200 000 kortelių. Labai didelį darbą nuveikė*

mūsų darbuotoja Elga Kagaine Ėrģemėje (išleistas net tritomis „Ėrģemės tarmės žodynas"), o mūsų kolegė Brigita Bušmanė ėmėsi Nīcos tarmės tyrimų ir medžiagos rinkimo Kr 2006/4, 15.

Vietvārdi arī Latvijā ir izplatīti simboliskajos nosaukumos, tāpēc jāpievērš uzmanība to atveidei lietuviski. Kopumā spēkā ir nostādne, ka tie rakstāmi avotvalodas formā: *Liaudies taikomojio meno studija „Bēne"* VBAT, *Ventspilio gyventojas Marekas Leitis šios savaitės pradžioje pagavo milžinišką lydeką .. rašė laikraštis „Ventas Balss"* ŠK 2007 01 12, *Latvijos slidinėjimo trasos „Ozolkalns" savininkas Girtis Kalkis džiaugiasi, kad smarkiai Latviją nuskriaudusi ekonominė krizė jo verslą kliudė labai menkai* ŠK 2010 02 05. Taču šeit biežāk nekā latviešu valodas materiālā nākas saskarties ar vārdu kārtas neievērošana, līdz ar to teksti kļūst grūtāk uztverami: *Po poros valandų važiuojame į kitą, už puskilometrio esantį „Ozolkalns" slidinėjimo centrą* KP 2010/3, 26, *„Ozolkalns" slidinėjimo trasa įrengta už 50 kilometrų į šiaurę nuo Rygos esančiame Cėsių miestelyje* ŠK 2010 02 05. Ne vienmēr simboliskie nosaukumi ir oriģinālrakstībā, tie tiek arī tulkoti: .. *sukame prie plataus Razno ežero* [= *Raznos ežeras*], *į poilsinę „Raznos gulbis"* [= *„Rāznas gulbis"*] KP 2010/08, 61, *Turnyre varžėsi Latvijos čempionė Saldaus „Saldus", Plavine „Plavine"* [= *Pliavinios* ģen. *Pliavinių*; = *„Pļaviņas"*] .. ŠK 2005 05 07, *Gamtos parkas „Dauguvos vingiai"* (Dabas parks „Daugavas loki") LA 82.

Secinājumi. Pētījumā analizēti vieni no svarīgākajiem gramatiskajiem aspektiem – galotņu atveide un atveidoto formu precīza lietošana. Apkopojot Lietuvas vietvārdu atveides latviešu valodā un Latvijas vietvārdu atveides lietuviešu valodā analīzes datus, jāsecina, ka kopumā dominē tendence tos pielāgot mērķvalodai. Taču izskatītie materiāli ļauj izteikt pieņēmumu, ka nav viegli piemērot praksē teorētiski noteikumos fiksētās Lietuvas un Latvijas vietvārdu atveides normas.

Simboliskajos nosaukumos lietotos vietvārdus abās valodās ir tendence rakstīt avotvalodā, taču neatveidot specifiskās diakritiskās zīmes. Atveidojot lietuviski Latvijas nosaukumus, aktuāls ir jautājums par vārdu kārtas izvēli.

AVOTI

AB – *Apceļo Baltiju! Lietuva*. Kuršu Nērija. Žemaitija. Suvalkija. Dzūkija. Aukštaitija. „Lauku Avīzes" tematiska avīze. 2008 / 5.

D – *Diena* (laikraksts).

FV – *Foto Vyzdys* (žurnāls).

I – *Ieva* (žurnāls).

IR – *Iepazīsti Rietumzemgali!* 9 tūrisma maršruti Dobeles, Akmenes un Jonišķu rajonos. Dobeles rajona padome, 2006.

K – *Karogs* (mēnešraksts).

Kr – *Krantai* (kultūras mēnešrakts).

KM – *Kelionių magija* (žurnalas).

KP – *Kelionės ir pramogos* (žurnalas).

LA – *Tavas skaistākās brīvdienas Latgalē un Aukštaitijā* (projekta buklets).

ML – *Mokslo Lietuva* (laikraksts).

N – *Nedēļa* (nedēļas žurnāls).

NNL – *Nedēļas nogale Lietuvā*. Kuršu kāpas. Žemaitija. Nemunas loki. Viļņa. Aukštaitija. „Lauku Avīzes" tematiska avīze. 2009 / 5.

ŠK – *Šiaulių kraštas* (laikraksts).

ŠP – *Šiauliai plius* (nedēļas laikraksts).

T – *Turizmas Rytų Aukštaitijoje ir Latgaloje*. Vandens malonumai. 2010 (projekta buklets).

V – *Veidas* (žurnāls).

VBAT – *Vidurio Baltijos amatų turizmo maršrutai*. Turistinis žemėlapis.

LITERATŪRA

Baluodė, L., Garšva, K. Latvijos gyvenamųjų vietų vardų lietuviškieji atitikmenys. No: *Kalbos kultūra* 49. – Vilnius, 1985, 63–73.

Kvašīte, R. Par Latgali lietuviski: vietvārdu atveide. No: *Via Latgalica* 3. – Rēzekne: Rēzeknes Augstskola, 2010, 36.–50.

Kvašīte, R. Par Zemgali lietuviski: vietvārdu atveide. No: *Raksti* V. Starptautiskās zinātniskās konferences *Zinātniskie lasījumi Ģ. Eliasa Jelgavas vēstures un mākslas muzejā* materiāli. Sast. G. Putiķis. – Jelgava: Ģ. Eliasa Jelgavas vēstures un mākslas muzejs, 2008, 121.–130.

Kvašīte, R. Latviešu īpašvārdu lietošana lietuviešu valodā. No: *Valoda – 2005. Valoda dažādu kultūru kontekstā*. Zinātnisko rakstu krājums XV. Red. S. Murāne. – Daugavpils: izdevniecība „Saule", 2005, 41.–46.

Kvašīte, R. Lietuviešu īpašvārdu lietošana latviešu valodā. No: *Valoda – 2007. Valoda dažādu kultūru kontekstā*. Zinātnisko rakstu krājums XVII. Atb. red. S. Polkovņikova. – Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule", 2007, 169.–175.

Kvašīte, R. Lietuviešu un latviešu personvārdu atveides gramatiskie aspekti. No: *Valoda – 2011. Valoda dažādu kultūru kontekstā*. Zinātnisko rakstu krājums XXI. Atb. red. S. Polkovņikova. – Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule", 2011, 124.–134.

Kvašytė, R. Dėl Latvijos vietovardžių vartojimo Šiaulių krašto spaudoje. No: *Kalbos aktualijos* IX. – Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla, 2011, 27–36.

Kvašytė, R. Latvijos vietovardžiai Lietuvos spaudoje. No: *Kalbos kultūra* 76. – Vilnius, 2003, 114–120.

LKKN – *Lietuvių kalbos komisijos nutarimai 1977–1998*. – Vilnius, 1998.

LLKŽ 1977 – Balkevičius, J., Kabeika, J. *Latvių–lietuvių kalbų žodynas*. – Vilnius.

LLKŽ 2003 – *Latvių–lietuvių kalbų žodynas*. Sud. A. Butkus. – Kaunas: Aesti.

LLV 1964 – Bojāte, A., Subatnieks, V. *Lietuviešu-latviešu vārdnīca*. Red. Jons Balkevičs. – Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

LLV 1995 – Balode, L., Balkevičs, J., Bojāte, A., Subatnieks, V. *Lietuviešu–latviešu vārdnīca*. – Rīga: Zinātne.

LTrV – *Lietuviški tradiciniai vietovardžiai (Gudijos, Karaliaučiaus krašto, Latvijos ir Lenkijos)*. – Vilnius, 2002.

Skujiņa, V. *Valsts valodas prasmei lietvedības dokumentos*. – Rīga: Biznesa komplekss, 1993.

VKŽ – *Vietovardžių kirčiavimo žodynas*. Sud. M. Razmukaitė, V. Vitkauskas. – Vilnius, 1994.

VLKK – „Dėl Valstybinės lietuvių kalbos komisijos prie Lietuvos Respublikos Seimo 1997 m. birželio 19 d. nutarimo Nr. 60 ‚Dėl lietuvių kalbos rašybos ir skyrybos' pakeitimo". No: *Kalbos kultūra* 77. – Vilnius, 2004, 169–170.

VPSV – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Sast. aut. kol. V. Skujiņas vad. – Rīga, 2007.

VŽ – *Vietovardžių žodynas*. Sud. A. Pupkis. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2002.

W – *Wikipedia* (interneta enciklopēdija). Pieejams: www.wikipedia.org

Grammatical Aspects of Rendering Lithuanian and Latvian Toponyms

Summary

The article discusses the correctness of toponym usage found in various Lithuanian and Latvian press and tourist publications. The research employs comparative and descriptive methods. Summarizing the research done on rendering Lithuanian place names into the Latvian language and Latvian place names into Lithuanian, it can be concluded that on the whole a tendency prevails to render these names into a target language. Lithuanian toponyms rendered into Latvian usually correspond to the general rules, e.g. most of masculine Lithuanian place names become feminine in Latvian, while rendering Latvian place names into Lithuanian both traditional and transcribed forms are being used. However, the analysed material allows to make an assumption that it is not easy to apply in practice theoretically regulated norms of rendering Lithuanian and Latvian names into another Baltic language. In Lithuania a recent tendency is not to decline Latvian place names, but to use them in nominative case. In the symbolic place names in Lithuanian and Latvian it is accepted to use their original spelling while skipping the language specific diacritic marks. Rendering Lithuanian–Latvian symbolic names a problem of word order in a sentence arises.

Inga LAIZĀNE
(Rīgas Stradiņa universitāte, Biznesa augstskola „Turība")

Akuzatīvs latviešu valodas kā svešvalodas apguvē

Atslēgvārdi: *akuzatīvs, cittautieši, ārzemnieki, objekta nozīme, galotne*

Ievads

Viena no izplatītākajām kļūdām, mācoties latviešu valodu kā otro valodu vai kā svešvalodu, ir nepareiza lietvārda locījuma izveide.

Katrs lietvārds saistījumā ar citiem vārdiem iegūst noteikta locījuma formu. Locījums rāda, kādas ir lietvārda attieksmes pret citiem vārdiem teikumā, tātad locījumā izpaužas lietvārda sintaktiskās funkcijas [Smiltniece 2004: 174]

Viens no locījumiem, kas sagādā grūtības, mācoties latviešu valodu kā otro valodu vai kā svešvalodu, ir akuzatīvs.

Rakstā ir analizētas izplatītākās kļūdas, lietojot akuzatīvu.

Raksta pētījuma objekts ir divas latviešu valodas apguvēju grupas – cittautieši un ārzemnieki (somi, zviedri, norvēģi, vācieši un angļi). Šāds dalījums ir izvēlēts tādēļ, ka atšķiras valodas apguves process cittautiešiem un ārzemniekiem, turklāt autorei ir praktiskā darba pieredze ar abu grupu pārstāvjiem.

Ārzemnieki ir Rīgas Stradiņa universitātes Medicīnas fakultātes studenti. Latviešu valodu viņi mācās trīs semestrus – pirmajā un otrajā studiju gadā. Iepriekš viņi latviešu valodu nav mācījušies. Kontaktu ar latviešu studentiem viņiem nav. Ārpus nodarbībām viņi dzird latviešu valodu uz ielas, sabiedriskajā transportā, veikalā u. tml. Pirmajā semestrī studentiem ir 60 kontaktstundas (vienas kontaktstundas garums ir 45 minūtes), otrajā semestrī ir 10 kontaktstundas un trešajā semestrī – 40 kontaktstundas. Parasti studenti ir vecumā no 19 līdz 23 gadiem.

Cittautieši galvenokārt mācās latviešu valodu, lai saņemtu valsts valodas prasmes apliecību (A un B līmenim). Vecums un izglītības līmenis ir dažāds – ir gan cilvēki ar augstāko izglītību, gan arī tādi, kam ir 8 klašu izglītība. Valodas apguvēji ir vecumā no 18 līdz 65 gadiem. Mācību laikā viņi visi ir bezdarbnieki. Katram līmenim ir 160 kontaktstundas, nodarbības notiek katru dienu pa 4 kontaktstundām 6 nedēļu garumā. Latviešu valodas zināšanu līmenis pirms kursu sākuma ir dažāds – citi prot latviešu valodu

diezgan labi, citi zina tikai dažus vārdus. Reizēm valodas apguvēji saprot latviešu valodu un var tajā lasīt, bet baidās runāt, jo bieži vien viņiem ir psiholoģiskā barjera. Latviešu valodas lietošana ārpus nodarbībām ir atkarīga no katra valodas apguvēja.

Raksta mērķis ir salīdzināt divas latviešu valodas apguvēju grupas (cittautiešus un ārzemniekus), pievēršot uzmanību tam, kā valodas apguvēji lieto akuzatīvu.

Latviešu valodas kā otrās valodas vai kā svešvalodas apguve ir pētīta diezgan maz. Nav sistēmiska pārskata par gramatisko kategoriju vai teikuma tipu apguvi. Plašāks pētījuma praktiskais ieguldījums būtu palīdzība pedagogiem, kas māca latviešu valodu kā otro valodu vai kā svešvalodu.

Jēdzienu svešvaloda un otrā valoda skaidrojums

Klēra Kramša (Claire Kramsch) valodai kā mācību priekšmetam, ja runā par tās apguvi, nošķir četrus pastāvēšanas veidus:

1) dzimtā valoda jeb pirmā valoda;
2) otrā valoda;
3) valoda kā svešvaloda;
4) mantojuma valoda.

Otrā valoda ir valoda, kas tiek mācīta imigrantiem un minoritātēm apkārtnē, kurā tā ir vadošā valoda, piemēram, angļu valoda Amerikas Savienotajās Valstīs, franču valoda Francijā. Valoda kā svešvaloda tiek mācīta cilvēkiem, kas ir saņēmuši pagaidu uzturēšanās atļauju attiecīgajā valstī, piemēram, mācību nolūkos vai profesionālu nodomu vadīti. Mantojuma valoda ir valoda, kas tiek mācīta kādas etniskās grupas locekļiem, kuri alkst iepazīties ar viņu senču kultūru [Kramsch 2008: 4–5].

Latvijā ir pieņemts, ka cilvēks, kura dzimtā valoda nav valsts valoda, uzlūko majoritātes valodu par otro valodu, tādējādi izrādīdams lojalitāti un cieņu zemei, kuru izvēlējies par savu dzīvesvietu. Turklāt jēdziens otrā valoda nenorāda uz valodas apguves secīgumu, skaitliski tā var būt arī trešā vai pat ceturtā valoda, ko cilvēks apgūst savas dzīves laikā. Pasaules teorētiskajā literatūrā jēdziens otrā valoda parādījās 20. gadsimta 50.–60. gados, Latvijā – 1995. gadā, kad Latviešu valodas apguves valsts programmas pamatā tika izvirzīts mērķis ar 1996. gadu ieviest pilnīgi jaunu mācību priekšmetu – latviešu valoda kā otrā valoda (LAT2) [Laiveniece 2006: 42].

Jēdziens otrā valoda ar nozīmi majoritātes valoda, kas jāprot minoritātei, nefunkcionē visās valstīs, piemēram, Vācijā attiecībā uz viesstrādniekiem un imigrantiem runā par vācu valodas kā svešvalodas apguvi. Zvied-

rijā jēdziens zviedru valoda kā otrā valoda ieviesās 1982. gadā. Lietuvā relatīvi nesen sāka šķirt lietuviešu valodu kā svešvalodu (ārzemniekiem) un lietuviešu valodu kā otro valodu (mazākumtautību pārstāvjiem, kuri runā lietuviski) [Laiveniece 2006: 42–43].

Rakstā ir salīdzinātas latviešu valodas apguves īpatnības cittautiešu un ārzemnieku auditorijās,īpaši akcentējot akuzatīva locījuma izpratnes veidošanu.

Akuzatīva izteikšanas līdzekļi latviešu un citās valodās

Latviešu valodā locījuma rādītājs ir galotne, turklāt vārda galotne ietver arī dzimtes un skaitļa nozīmi. Vārdu lokot, saglabājas tā leksiskā nozīme un dzimte, skaitļa nozīme mainās reizē ar pretstatījumu vienskaitlī un daudzskaitlī. Mainoties skaitlim, nemainās vārda locījuma gramatiskā nozīme. Katram locījumam latviešu valodā ir noteikta nozīme, kas izteikta ar gramatisko formu. Akuzatīvam tā ir objekta nozīme, piemēram, *apmeklēt muzeju* [Paegle 2003: 37].

Arī krievu valodā locījuma rādītājs ir galotne. Krievu valodā ir atšķirīgi locījumu jautājumi, jautājot par dzīvām būtnēm un jautājot par dažādiem priekšmetiem, parādībām vai jēdzieniem. Lietvārdiem, kas apzīmē dažādus priekšmetus vai jēdzienus, daudzskaitļa akuzatīvā ir tāda pati galotne kā nominatīvā. Lietvārdiem, kas apzīmē dzīvas būtnes, vīriešu dzimtes vienskaitļa akuzatīvā un visām dzimtēm daudzskaitļa akuzatīvā ir tāda pati galotne kā ģenitīvā [Krasnais, Pužule, Silakalne 2004: 25–35].

Akuzatīva galvenā nozīme krievu valodā ir objekta nozīme. Perifēras akuzatīva nozīmes ir laika, mēra un atkārtojuma nozīme [Русская грамматика 1980: 482].

Angļu valodā ir sastopams tikai ģenitīvs, taču locījumu kategorija angļu valodā var tikt izteikta ar prepozīcijām vai vārdu kārtu, bet ne galotni, kā tas ir latviešu un krievu valodā. Piemēram, akuzatīvu angļu valodā var saskatīt šādā teikumā *John killed* ***Bill*** (*Džons nogalināja* ***Bilu***). Akuzatīvs angļu valodā rāda teikuma tiešo objektu.

Norvēģu valodā vairs neizšķir locījumus, kā tas ir latviešu valodā. Svarīga ir vārdu kārtība teikumos, kā arī prievārdu lietošana. Latviešu valodas laika akuzatīvu norvēģu valodā iespējams tulkot kā i + konstrukcija ar prievārdu vai arī kā nominālkonstrukcija bez prievārda [Dannemarks 1995: 30]. Piemēram,

Viņa tur būs vienu nedēļu.
Hun skal være der ei uke.
Hun skal være der i ei uke.

Zviedru valodā lietvārdiem ir divi locījumi – pamatforma un ģenitīvs. Pārējos locījumus izsaka, lietojot konstrukcijas ar prievārdiem, bet akuzatīvu – bez prievārda [Sellebrante 1994: 19].

Vācu valodā lietvārdiem gan vienskaitlī, gan daudzskaitlī ir četri locījumi – nominatīvs, ģenitīvs, datīvs un akuzatīvs. Katram locījumam teikumā ir sava nozīme. Svarīga loma ir arī artikulam, jo locījumu galotņu skaits ir neliels un dažkārt ne katram locījumam ir galotne. Akuzatīvs tiek izteikts ar prievārdu [Ziediņš 2009: 127, 151].

Akuzatīva lietojums cittautiešu un ārzemnieku sacerējumos

Rakstā analizētie kļūdainie teikumi ir ņemti no cittautiešu un ārzemnieku sacerējumiem. Kopumā ir 38 piemēri no cittautiešu sacerējumiem un 25 piemēri no ārzemnieku sacerējumiem. Ārzemnieki rakstīja sacerējumus par tematu „Viena diena manā dzīvē", savukārt cittautieši rakstīja sacerējumu, kurā bija jāsalīdzina divi sludinājumi un jāizvēlas viens no piedāvājumiem, vai arī bija jāraksta sacerējums par kādu situāciju. Informācija par to, ko piedāvā katrs sludinājums vai situācija, bija dota. Cittautieši varēja salīdzināt šādus sludinājumus: atrakciju parks „Saulīte" un viesu nams „Rakari"; picērija „Čili pica" un krodziņš „Trīs vīri"; ceļojums uz Ēģipti un ceļojums uz Turciju; krodziņš „Smaids" un restorāns „Vecpilsēta"; kino „Rīga" un koncerts Liepājā.

Lietvārds akuzatīvā saistījumā ar pārejošiem verbiem apzīmē darbības tiešo objektu. Cittautiešiem, mācoties latviešu valodu, izplatīta kļūda ir akuzatīva nelietošana pēc darbības vārdiem. To var redzēt šajos piemēros:

*Es paņemšu bērniem **saldējums**.*[1]
*Mēs izvēlējāmies **koncerts** Liepājā.*
*Bērni dzers **limonāde**, mēs ar sievu kafiju.*
*Ir divi piedāvājumi, kur brīvdienās svinēt **dzimšanas diena**.*

*Es izvēlējos **Ēģipte**, es vienmēr gribēju apskatīt **piramīdus**.* Šajā teikumā formāli ir lietots akuzatīvs, uz ko norāda galotne, taču vārds piramīda ir lietots kā vīriešu dzimtes lietvārds, jo ir lietota vīriešu dzimtes daudzskaitļa akuzatīva galotne.

*Es domāju, ka es paņemšu līdzi savu **draudzene**.*
*Mēs iesim uz **kafejnīca**.*

[1] Analizētajos piemēros ir atstātas kļūdas tikai akuzatīva lietojumā, pārējās kļūdas ir autores labotas, lai būtu uztverams tieši akuzatīva nepareizais lietojums.

Es gribu nogaršot slavenu Turciju ***saldumi****.*
Tur mēs skatīsim skaisti dabas ***skati****, pasūtīsim labi un garšīgi* ***ēdieni****.*
Tur var organizēt ***ballīte****.*

Es svinēju ***svētku*** *ar draugiem.* Šajā teikumā lietvārds ir lietots pareizā locījumā, proti, akuzatīvā, taču nepareizā skaitlī. Iespējams, tas ir tādēļ, ka krievu valodā vārds *svētki* var tikt lietots gan vienskaitlī, gan daudzskaitlī, atšķirībā no latviešu valodas, kur to var lietot tikai daudzskaitlī.

Visticamāk, šādas kļūdas rodas tāpēc, ka valodas apguvēju apziņā pastāvošais krievu valodas modelis apgrūtina akuzatīva lietojumu latviešu valodā. Krievu valodā lietvārdiem, kas nosauc priekšmetus, vienskaitļa (vīriešu un nekatra dzimte) un daudzskaitļa (visas dzimtes) akuzatīvā ir tādi pati galotne kā vienskaitļa un daudzskaitļa nominatīvā.

Tālāk mēs aizbrauksim pie jūras, pastaigāsim pa ***pludmalas****, meklēsim* ***dzintara*** *un pērles.*
Vasarā es gribu atvaļinājuma ***laika*** *pavadīt ārzemēs.*
Mēs kopā ar viņiem pavadīsim ļoti priecīgā ***laikā****.*

Šajos teikumos vairs netiek lietota nominatīva forma, kā tas bija iepriekšējos teikumos. Daļēji tas varētu būt skaidrojams ar krievu valodas ietekmi, piemēram, vārds *laiks* krievu valodā tiek lietots sieviešu dzimtē, tādēļ arī latviešu valodas apguvējs vārdu *laiks* lieto sieviešu dzimtē, kā tas redzams otrajā piemērā.

Lai krievvalodīgajiem būtu vieglāk izprast akuzatīva nozīmi un to pareizi lietot, bija jāuzraksta sacerējums, ņemot vērā šādu informāciju.

Krodziņš „Smaids”piedāvā:	Restorāns „Vecpilsēta”
– dažādus gaļas ēdienus,	– Ēdieni dažādām gaumēm.
– jauku atmosfēru,	– Plašas telpas banketiem.
– tematiskus pasākumus.	– Pārsteigumi jubilāriem.

Sacerējumā ir jābūt ietvertam abu sludinājumu salīdzinājumam un izvēles pamatojumam, kur pavadīt brīvdienas.

Apraksts par krodziņu „Smaids” bija precīzs, jo, pārrakstot sludinājuma tekstu, tas nav jāmaina. Savukārt, aprakstot restorāna „Vecpilsēta” piedāvājumu, bija jāizmanto akuzatīvs, kuru pareizi lietoja tikai daži kursanti.

Restorāns „Vecpilsēta” piedāvā ***ēdieni*** *dažādām gaumēm, plašas telpas banketiem un* ***pārsteigumi*** *jubilāriem.*

Šādi teikumi bija sastopami gandrīz katra kursanta darbā, turklāt šāda kļūda tika pieļauta arī citos līdzīgos sacerējumos, piemēram,

*Viesu nams „Rakari" piedāvā **atpūta** gan lieliem, gan maziem, izjādes ar poniju, skaisti dabas **skati** un garšīgi **ēdieni**.*
*Atrakciju parks „Saulīte" piedāvā dažādi **karuseļi** un saldumu **tirdziņš**.*
Akuzatīvs jālieto arī tad, ja bija jāapraksta sava izvēle. Piemēram,
*Es izvēlos **krodziņš** „Trīs vīri".*
*Es izvēlēšos **restorāns** „Vecpilsēta".*
*Es izvēlos viesu **nams** „Rakari".*

Apskatot šos piemērus, jāsecina, ka krievvalodīgajiem ir grūti uztvert un pareizi lietot akuzatīvu pat tad, ja tekstā vai uzdevuma nosacījumos parādās pareizs akuzatīva lietojums tā vispārīgajā nozīmē, kad lietvārds norāda pārejošu verbu tiešo objektu. Līdz ar to latviešu valodas kā otrās valodas apguves procesā cittautiešiem šis uzdevums nepalīdz.

Bieži vien krievvalodīgie nelieto akuzatīvu aiz prievārda *uz*, kas norāda virzienu, piemēram,

*Es braukšu atpūsties uz viesu **nams** „Rakari".*
*Mēs iesim uz saldumu **tirdziņš** un visi ēdīsim **saldumi**.*
*Brīvdienās var iet uz atrakcijas **parks** „Saulīte".*
*Mēs iesim uz **kafejnīca**.*
*Uz **Ēģipte** biļete maksā tikai 170 lati.*
*Uz **Turcija** biļete maksā 230 lati.*
*Es braukšu uz **Rīgā**.*
*Mani draugi brauks Liepājā uz **koncertā**.*

Pēdējos teikumos aiz prievārda *uz* nav lietota nominatīva forma, kā bija iepriekšējos teikumos, bet gan lokatīva forma.

Citkārt ir izlaista prepozīcija *uz*, kā arī netiek ievērots akuzatīva lietojums.

*Es gribu braukt karsta **Turcija**.*
*Mēs visa ģimene ar sievu un bērniem gājām **krodziņš** „Trīs vīri".*
*Bet **koncerts** Liepājā mēs neiesim.*
*Kad mēs brauksim **Rīgā**, obligāti apmeklēsim krodziņš „Smaids".*

*Mana sieva saka par vēlēšanos aiziet kaut kādā **izstādē**, **muzeju** vai **koncertu**.* Šajā piemērā vārdi *muzeju* un *koncertu* ir lietoti pareizā formā.

Lietvārds akuzatīvā apzīmē ne tikai objektu, uz kuru attiecas teikumā izteiktā darbība, bet izsaka arī laika nojēgumu. Tas var norādīt gan uz noteiktu, gan nenoteiktu laika vienību. Tiesa, latviešu valodā šādu gadījumu nav daudz. Tomēr arī tādos teikumos kursantu darbos ir kļūdas. Piemēram,

Mēs pieņēmām lēmumu braukt ar automašīnu ***pari dienai agrāk*** *nekā sākās koncerts.*

Man jau nebija atvaļinājums gandrīz ***pieci gadi.***

Nākamajā vasarā *es gribu pavadīt ārzemēs.*

Tā kā latviešu valodā ir diezgan reti sastopams akuzatīvs laika nozīmē, krievvalodīgajiem nav pietiekami daudz modeļu, no kā mācīties.

Dažreiz akuzatīvs lietots teikumos, kur tas nav nepieciešams, piemēram,

Restorānā „Vecpilsēta" ir garšīgas augļu sulas, ***kokteiļus, kafijas,*** *garšīgas karbonādes, salāti un dažādi ēdieni.*

Man garšo ***šašliku*** *un* ***sarkanvīnu.*** Šajā teikumā vajadzētu būt nominatīvam.

Arī ārzemniekiem, mācoties latviešu valodu kā svešvalodu, bieži vien ir problēmas ar akuzatīva lietošanu, tas netiek lietots tad, kad to vajadzētu.

Apskatot ārzemnieku sacerējumus, jāsecina, ka visbiežāk netiek lietots akuzatīvs, rakstot par pārtiku, piemēram,

Es ēdu ***jogurts,*** *parasti melleņu vai plūmju* ***jogurts.***

Pēc lekcijām es ēdu ***pusdienām*** *kafejnīcā.* Šajā teikumā gan nav izmantota nominatīva forma, kas vedina domāt, ka students ir mēģinājis lietot kādu locījumu.

Pusdienās es ēdu ***pārtikas*** *no mājām.*

Brokastīs es ēdu ***rupjmaize*** *un* ***siers.***

Es dzeru ***ūdens*** *un apelsīns* ***sula.***

Vakariņās es ēdu ***lasis*** *un* ***salāti.***

Es dzeru melnā ***tēja*** *ar pienu.*

Man patīk ēst mana ***putra*** *ar mellenēm.*

Es gatavoju ***rīsi*** *ar vistas gaļu.*

Mēs parasti dzeram ***kokakola*** *zero un ūdenu.* Šajā teikumā var redzēt akuzatīva lietojumu, apskatot vārdu ūdens, taču ir izvēlēta nepareiza akuzatīva galotne, aizmirstot, ka vārds ūdens ir izņēmums un to loka pēc otrās deklinācijas parauga.

Pusdienās es pērku vienu dubultais ***hotdogs***. Šajā teikumā var redzēt, ka skaitļa vārds ir lietots akuzatīvā, taču īpašības vārds un lietvārds – ne. Tas vērojams arī citos piemēros, kur kāds no vārdiem teikumā tiek lietots pareizā locījumā, šajā gadījumā akuzatīvā, taču pārējie vārdi netiek lietoti. Tas mudina domāt par valodas apguvēja motivāciju (runājot gan par cittautiešiem, gan ārzemniekiem) lietot vienu vārdšķiru pareizā locījumā, bet pārējās, kuras arī vajadzētu saskaņot šajā locījumā, nelietot pareizi. Vai tā ir vienkārši sakritība vai arī ir vārdšķiras, kurās kādu noteiktu locījumu ir vieglāk lietot nekā citās.

Dažkārt ir lietots akuzatīvs teikumos, kur būtu jālieto nominatīvs, piemēram,

Man ļoti garšo ***gaļu***.

Man negaršo ***tēju un augļu sulu***. Līdzīgas kļūdas sastopamas arī krievvalodīgo sacerējumos.

Ļoti bieži vērojamas kļūdas arī tad, ja ārzemnieki runā par savām studiju gaitām, piemēram,

Pēc lekcijām es studēju ***anatomija un histoloģija***.
Es studēju ***medicīna*** *Rīgas Stradiņa universitātē.*
Es mācos ***anatomija***.
Man nepatīk ***histoloģiju***.
Pēc pusdienām man ir molekulārās bioloģijas ***lekciju***.

Pēdējos divos piemēros lietvārds tiek lietots akuzatīvā, lai gan šajā gadījumā tos vajadzētu lietot nominatīvā.

Gan cittautieši, gan ārzemnieki reizēm izlaiž prievārdus teikumā un līdz ar to nelieto akuzatīvu vai nelieto akuzatīvu kopā ar prievārdu, piemēram,

Es eju uz ***universitāte*** *pēc brokastīm.*
Jau bērnībā es gribēju kļūt par ***ārste***.
Es dodos uz ***fitnesa***.

Iespējams, šajos teikumos netiek lietots akuzatīvs, jo norvēģu, zviedru un vācu valodā akuzatīvu izsaka, lietojot konstrukcijas ar prievārdiem.

Pēc lekcijām es eju ***bibliotēka***.
Nākamais brīvdienas es lidošu ***Vācijā***.

Latviešu valodā ir sastopams arī izplatījuma un mēra akuzatīvs, kas izsaka telpisku nojēgumu vai apzīmē ko sveramu vai mērāmu. Parasti to

lieto kopā ar skaitļa vārdu, īpašības vārdu vai vietniekvārdu [Smiltniece 2008: 188]. Ārzemnieki sacerējumos reizēm mēģina lietot arī šo akuzatīva nozīmi, taču nepareizi, piemēram,

Brokastīs es ēdu saldskābmaizes, banānu un es dzeru viena ***glāze*** *piena.* Tā kā latviešu valodā izplatījuma un mēra akuzatīvs nav plaši izplatīts, ārzemniekiem nav pietiekami daudz modeļu, no kā mācīties.

Mācoties latviešu valodu, ārzemnieki nelieto akuzatīvu, runājot par vecumu, piemēram, *Es esmu divdesmit divi* ***gadi*** *veca.* Ļoti reti viņi veido šādu teikumu – *Man ir divdesmit divi gadi*, jo angļu valodā, runājot par vecumu, teikums tiek veidots šādi – *I am 22 years old*.

Rakstā apskatītās kļūdas ļauj secināt, ka valodas apguvē ir svarīgi iemācīties nevis formu pašu par sevi, bet tās lietojumu teikumā, respektīvi, saziņā. Abu grupu pārstāvji spēj izveidot pareizu akuzatīva formu, taču ne vienmēr vai pat diezgan reti to pareizi lieto saziņā.

Secinājumi

Salīdzinot gan cittautiešu, gan ārzemnieku latviešu valodas apguves procesu, jāsecina, ka ir sastopamas līdzīgas kļūdas, proti, akuzatīva nelietošana aiz pārejošiem darbības vārdiem un atsevišķiem prievārdiem, kā arī akuzatīva lietošana tajos gadījumos, kur vajadzētu lietot nominatīvu.

Cittautiešiem akuzatīva formas veidošanu latviešu valodā apgrūtina krievu valodas modelis, kurā bieži vien akuzatīva galotne sakrīt ar nominatīva galotni.

Gan cittautieši, gan ārzemnieki bieži vien lieto akuzatīvu tajos gadījumos, kad būtu jālieto nominatīvs.

Dzimtajai valodai, kā arī valodai, kurā tiek skaidrota apgūstamās valodas gramatika, ir liela nozīme valodas apguves procesā.

LITERATŪRA

Dannemarks, N. *Norvēģu valodas gramatika*. – Apgāds Norden, 1995.

Ziediņš, E. *Vācu valodas praktiskā gramatika*. – Rīga: Zvaigzne ABC, 2009.

Kramsch, C. *Applied Linguistic Theory and Second/Foreign Language Education*. Encyclopedia of Language and Education. Second Edition. Springer, 2008.

Krasnais, M., Pužule, V., Silakalne, G. *Грамматика легко и просто. Krievu valodas gramatikas rokasgrāmata*. – Zvaigzne ABC, 2004.

Laiveniece, D. Latviešu valodas apguves teorētiskie aspekti. No: *Metodiskie ieteikumi latviešu valodas apguvei (bez starpniekvalodas). I līmenis*. – Liepāja, 2006.

Paegle, Dz. *Latviešu literārās valodas morfoloģija*, I daļa. – Rīga: Zinātne, 2003.

Русская грамматика I. – Москва: Издательство Наука, 1980.

Sellebrante, H. *Zviedru valodas gramatika*. – Apgāds Norden, 1994.

Smiltniece, G. Lietvārds. No: *Latviešu valodas gramatika: koncepcija, prospekts, atsevišķu nodaļu pirmvarianti, diskusijas materiāli*. – Rīga, 2008.

Accusative Case in Acquisition of Latvian as Second Language

Summary

One of the most common mistakes, made in learning Latvian as a foreign language is usage of a wrong case of the noun. Each noun, used together with other words, obtains the form of a certain case. The case ending shows the relation of the noun to other words in the sentence, hence, the case reveals syntactical functions of the noun.

One of the cases creating difficulties in acquisition of Latvian is Accusative.

In the article, two groups of people learning Latvian are compared – Russian speakers and other nationalities (Finns, Swedish, Norwegians, Germans and English). This division was chosen due to the fact that the language acquisition process differs between Russian speakers and other nationalities, in addition, the author has a practical work experience with both groups.

Comparing both Russian speakers and other nationalities one should conclude that similar mistakes occur, namely, avoidance of usage of Accusative after transitive verbs and certain prepositions, as well as usage of Accusative instead of Nominative. The reason of the mistake is different. The Russian speakers connect Latvian with Russian where Accusative ending is often the same as Nominative, but other nationalities most commonly relate it to English which does not have Accusative ending, therefore they do not use it in Latvian. It suggests that the native language, as well as the language of instruction used in language teaching is of great significance in language acquisition process. Apart from that, concrete mistakes appear which are more characteristic to one or other language learning group.

Anda MEISTERE
(LU Latviešu valodas institūts)

Lietvārda dzimtes izpratne pirmās paaudzes latviešu valodas mācībgrāmatās

Atslēgvārdi: *lietvārda dzimte, kopdzimtes lietvārdi, dzimšu sistēmas izņēmumi, latviešu valodas mācībgrāmatu 1. paaudze*

Rakstā pēc Dz. Paegles latviešu valodas mācībgrāmatu paaudžu sistēmas skatīta 1. paaudzes 2. puse – koncentros rakstītās grāmatas (1889–1907; 1874–1889 publicētās ar lineāru vielas sadalījumu analizētas 2011. gada referātā konferencē „Vārds un tā pētīšanas aspekti" Liepājas Universitātē), akcentēti izmantotie termini, kopdzimtes lietvārdu un t. s. dzimtes sistēmas izņēmumu izpratne un citas būtiskākas piezīmes.

Visi autori (sk. literatūras sarakstā) lieto terminu „kārta", lielākoties „vīrišķa/sievišķa". K. Mīlenbahs kā pirmais šo nosaukumu dod ar mūsdienu izskaņu iešu" – „vīriešu/sieviešu", tāpat kā pārējie 1. paaudzes autori pēc viņa (Ķurzēns, Abuls, Bahs, Burkins), izņemot R. Cukuru, kas palicis pie „vīrišķa/sievišķa kārta". J. Kalniņš izveidojis arī jaunu terminu „kārtas galotnes": „*Lielākā tiesa vīrišķas kārtas vārdu beidzas uz* ***s****, turpretim sievišķas kārtas – uz* ***a*** *vai* ***e****. Skaņas* ***s****,* ***a*** *un* ***e*** *sauc par* ***kārtas galotnēm***" [Kalniņš 1890: 16]. Lietvārdu nosauc ar vārdiem: lietu=vārdi/lietuvārdi/lietu vārdi (Skuja, Laimiņš, Zulekss&Zīle, Mīlenbahs), lietas vārdi (Bahs), lietu/lietas vārdi (Cukurs, Ķurzēns, Abuls, Burkins), būtības vārdi (Laimiņš, Kalniņš), dažkārt lieto internacionālismu substantīvs (Skuja, Bahs).

Sieviešu dzimtes vārdi ar galotni **s** lielākoties aplūkoti kā izņēmumi: „*Lietu vārdi, kuru locīšana* ***atšķiras*** *no* ***parastās*** [trekninājums AM]: acs, līksts, krūts – *daži lietu vārdi ar galotni* ***s*** *pieder pie sieviešu kārtas*" [Burkins 1904: 43], bet Ž. Zulekss, H. Zīle, K. Mīlenbahs, R. Cukurs, M. Ķurzēns un J. Bahs tos rāda kā daļu no loģiskas dzimšu sistēmas, piem.: Ž. Zulekss un H. Zīle dod piemērus, t.sk. arī sieviešu dzimtes vārdus ar galotni **s**: „*a)* gans.., bērziņ-š, sun-is.., al-us *u.c.; b)* grāmat-a.., skolniec-e, **ziv-s**, **ac-s** [trekninājums AM]" un paskaidro, ka lietvārdi ir: 1) vīrišķas kārtas kā piemērā a un 2) sievišķas kā piemērā b ar galotnēm **a**, **e**, **s**. [Zulekss, Zīle 1891: 7] Viņi ir pirmie, kas, skatot dzimti nevis pēc locīšanas celmiem,

bet gan galotnēm, sieviešu dzimtes aprakstā ievieto arī galotni **s**, nevis min kā izņēmumu.

Teju visi autori uzsver arī vīriešu dzimtes vārdus ar pretējas dzimtes galotni. Daļa mūsdienās gan uztverami citādāk – kā kopdzimtes vārdi: *bende* (kā vīriešu dzimtes vārdu min Laimiņš, Mīlenbahs, Cukurs$_2$, Bahs, Burkins), *varmāka* (Laimiņš, Cukurs$_2$), *lauva* (Cukurs$_2$, Abuls, Bahs); citi iemantojuši vīriešu dzimtes galotni: *kapteine → kapteinis* (Cukurs$_2$) (sal. 1. paaudzes sākumā šādi tika lietoti arī *superintendente*, *ārste*, *vagare*, *stārasta* u.c.); vienīgais, ko arī mūsdienās uztver kā vīriešu dzimtes vārdu ar galotni **a**, ir *puika* (tas toties ne reizi nav minēts 1. paaudzes sākuma grāmatās). To, sākot ar A. Laimiņu, min visi autori, kas skata šādus vārdus; visbiežāk kā pirmo, bet dažkārt kā primāro dod *lauva* un *puika* – tikai kā otro (Abuls, Bahs). Vīriešu kārtas vārdus ar **a/e** neskata J. Skuja, Ž. Zulekss un H. Zīle, un J. Kalniņš, kurš neatspoguļo arī sieviešu dzimtes vārdus ar **s**. Turklāt šie vārdi netiek apzīmēti ar terminiem, piem., *nekārtnieki* u. c., ko aktīvi izmantoja 1. paaudzes 1. puses mācībgrāmatu autori.

Tāpat kā vīriešu dzimtes vārdu ar galotni **a/e**, arī kopdzimtes vārdu dzimtes noteikšanā uzsvērta vietniekvārda „tas/tā" un vienskaitļa datīva galotnes nozīme. Izmantots nosaukums *kopīgas kārtas* [*lietu*] *vārdi* (Skuja, Cukurs, Abuls) vai arī dota definīcija bez konkrēta apzīmējuma: *„daži lietu vārdi pieder abiem dzimumiem*" (Laimiņš), *„daži lietu vārdi ar galotni -a var būt gan vīriešu, gan sieviešu kārtas*" (Mīlenbahs) u.tml. Visi autori dod vārdus ar **a** (*pļāpa*, *nejēga*, *auša*, *nepraša*, *tiep*(š)a, *snauža*, *vēkša*), A. Burkins min arī galotni **e**: *„daži* [lietu vārdi] *ar **a, e*** [pieder] *pie vīriešu kārtas vai abām*", bet bez piemēriem. Vienīgi J. Skuja dod vārdu ar **e** – *bende*, ko, kā minēts, citi skatījuši kā vīriešu dzimtes vārdu. Interesanti, ka R. Cukurs sintakses grāmatā runā par kopkārtas vārdu saskaņošanu ar īpašības vārdiem: *„**kopīgas kārtas** vārdos īpašības vārds pielīdzina savu galotni dabiskai kārtai.* Tādi nejēgas *(vīrišķi)*. Tādas nejēgas *(sievišķi)*" [Cukurs 1897: 16], lai gan neskaidro, kas ir kopīgas kārtas vārdi. J. Kalniņš un M. Ķurzēns kopdzimti neskata.

Daudzi autori izceļ dabisko dzimti dzīvnieku un cilvēku nosaukumos, tās atšķirību no gramatiskās dzimtes: *„Dabā izšķiram starp cilvēkiem un citiem dzīvniekiem vīriešu un sieviešu kārtu, kā: ..* puisis un meita, gailis un vista, vērsis un govs *utt. Bet valoda uzlūko it visus priekšmetus, arī nedzīvas lietas tā, it kā tie būtu vai nu vīriešu.. jeb vai sieviešu.. kārtas*" [Mīlenbahs 1895: 7]; arī R. Cukurs dod cilvēku un dzīvnieku nosaukumus *„1.* tēvs.., saimnieks, auns, gailis. *2.* māte.., saimniece, aita, vista", tad

teoriju: *„Dabā izšķiram tikpat starp cilvēkiem, kā arī starp dzīvniekiem vīrišķu un sievišķu kārtu. Tā arī lietu vārdi ir vīrišķas (1) un sievišķas (2) kārtas*", turpina ar piemēriem, ar gramatiskās dzimtes rādītājiem un pievieno atbilstošu definīciju par nedzīvu lietu dalījumu kārtās un tās noteikšanu pēc galotnes. Citviet izceļ, ka atsevišķas saknes vārdi dažāda dzimuma dzīvnieku nosaukšanai ir mājdzīvniekiem/mājputniem un līdzīgā aspektā skata arī personu nosaukumu dzimti, ilustrēdams ar plašu radniecības nosaukumu sarakstu: *dievers* (vīra brālis), *māsīca* (vīra māsa) utt. [Cukurs 1898: 23–24].

Tā kā koncentriskās grāmatās vārdšķiras skata sintaksē, dzimtes aspekts nereti parādīts subjekta un predikāta saskaņā utt., piem., J. Kalniņš min pat terminu „galotņu saskaņa": *„**ja teikuma priekšmets ir vīrišķas kārtas, tad arī izteicējam no īpašības vārdiem jāpieņem vīrišķas kārtas galotne; ja priekšmets ir sievišķas kārtas, tad arī izteicējam no īpašības vārdiem jāpieņem sievišķas kārtas galotne.** Šo galotņu vienādību sauc par galotņu **saskaņu***", seko uzdevums, kur īpašības vārdam jāliek galotne vai arī lietvārdam jāpievieno īpašības vārds: *„Zilons liel_, zeme apaļ_ .. Izteic.., **kāds** ir teikuma priekšmets:* .. nazis, ābols, ledus.. puķe, oga" [Kalniņš 1890: 16]. Arī R. Cukurs izceļ lietvārda kā subjekta saskaņu ar predikātu: *„Lietas vārds kā predikāts dod subjektam lietu vārdam plašāku nozīmi un patur savu galotni, neraugoties uz subjektu* – .. Ieva ir koks. Galds ir istabas lieta.. *Tomēr ja subjekts ir persona jeb par personu domāta lieta, tad predikāts lietas vārds pievienojās vīrišķas kārtas vārdam ar vīrišķu, sievišķas kārtas vārdam ar sievišķu galotni.* Kristaps Kolumbus ir Amerikas atradējs. Dido *(sievietes vārds)* bij Kartāgas dibinātāja...", arī lietvārda saskaņu ar atribūtu: ja viens un tas pats īpašības vārds kā apzīmētājs attiecas uz diviem vai vairāk lietu vārdiem, kas iezīmē personas katru savā dzimumā, tas stādāms vīrišķā kārtā: *„Cienījamį kungi un kundzes!*" [Cukurs 1897: 11] – viņš vienīgais uzsvēris, ka vīrišķa kārta ir valdošā: *„Runā parasts tāpēc arī daudz sievišķu kārtu apzīmētājus vārdus lietot ar vīrišķu kārtas galotni, kā:* tas meitens, tas sieviets. *Uz sievieti aizrādot, pat dažreiz sakot:* viņš" [Cukurs 1898: 22–23]. Vīriešu kārtu kā valdošo ilustrē arī ar dzimtes un skaitļa lietojumu uzrunas konstrukcijās vai arī runājot par kādu trešo personu: *„Cienītu personu, **ko runā piemin**, arī parasts daudzskaitlī apzīmēt:* Kungs mājā? *Kalps:* Nē, **viņi** ir izbraukuši. Vai māte vesela? Nē, **viņi** vēl ir slimi. .. *Tāpat arī nesaka:* Cienījamā kundze, vai jūs **pašas** esat to redzējušas.., *bet:* Cienījamā kundze, vaj Jūs **pašį** to esat redzējuši" [Cukurs 1898: 50–51].

Parasti doti arī jautājumi un/vai uzdevumi (izņemot Skuju, Burkinu, kam tādu nav, un Mīlenbahu, kam ir tikai jautājumi), piem., P. Abuls vispirms izsakās par lietvārda saskaņu dzimtē ar „tas/tā", dod piemērus, tad uzdevumu: *„Kuram no sekojošiem vārdiem varam pielikt 'tas', kuram 'tā'?* Ozols.., dārznieks, skaudība.." Pēc nākamā paragrāfa par lietvārdu locīšanu atkal ir uzdevums un lietvārda apskata beigās jautājums, cik kārtu tam ir [Abuls 1905: 9–13]. Nodaļas beigās jautājumi atkārtošanai par vielu kopumā, arī par kārtu: *„Cik kārtās* [lietvārds] *iedalās? Kādas galotnes ir vīriešu kārtas lietu vārdiem? Sieviešu?"* [Abuls 1905: 52]. Toties J. Baham visi uzdevumi vienuviet – tā kārtas apskatā [Bahs 1902: 3] norādīts, ka jāskatās 18. uzdevums grāmatas beigās: *„Uzraksti vīriešu kārtas lietu vārdus – 5 ar katru galotni. Uzraksti sieviešu kārtas lietu vārdus – 10 ar* ***a, e****, 5 –* ***s****. Uzraksti sekošos lietu vārdus un pieliec katram priekšā* ***tas, tā:*** darbs, roze.., puika, izkapts, medus" [Bahs 1902: 43].

Tobrīd, 80. gadu beigās, oficiālā valsts valoda ir krievu. J. Kalniņš, kurš īpašs arī ar to, ka neizmanto citu pielietoto induktīvo metodi (balstīšanos uz piemēriem, lai izsecinātu valodas likumu), bet gan, lai arī ir pret valodas likumu mehānisku kalšanu, vispirms iepazīstina ar teoriju un to papildina ar piemēriem, ir pirmais (vēl arī Cukurs, Ķurzēns, Abuls), kas sasaista mācību vielu ar krievu valodu: norāda terminus un atbilstoši tematikai akcentē krievu valodas īpatnības, piem.: *„Galotņu saskaņas likumi vērojami arī citās valodās. Ja krievu valodā .. sievišķas kārtas teikuma priekšmets beidzas uz a, arī izteicējs pieņem galotni a"* [Kalniņš 1890: 17].

Paaudzes ietvaros jāizceļ M. Ķurzēna rokasgrāmata, jo tā ir pirmā latviešu valodas mācīšanas metodika. Jāmāca salīdzinājumā ar krievu valodu, 1. riņķi ierasti veltot vienkāršam nepagarinātam teikumam, teikuma virslocekļiem; 2. – vienkāršam pagarinātam teikumam, nosakot citus teikuma locekļus; 3. – saliktam teikumam [Ķurzēns 1901: 41–42].

Doti vielas pasniegšanas paraugi: **Kārta**: „1) Koks. Viņš augsts .. 2) Puķe. Viņa skaista. .. *Kādu personu apzīmē vārds „viņš"? Kā sacīsi par skolēnu, personu apzīmēdams? Atkārto? Kā sacīsi par skolnieci, personu apzīmēdams?.. Izlasi vēlreiz visus uzrakstītos piemērus! Kādi vārdi te vīriešu, kādi sieviešu kārtā? Atkārto? Cik pavisam kārtu? Kādas? Ja zināmā vārda vietā var likt vārdu „viņš", kādā kārtā tad vārds? – Kā pazīt vīriešu kārtu? Kā pazīt sieviešu kārtu? Ņem vārdu un saki, kādā kārtā šis vārds?"* Pēc tam jāizraksta vīriešu un sieviešu kārtas vārdi [Ķurzēns 1901: 48] – tātad vielas mācīšana sākama ar piemēru došanu, jāuzdod daudz līdzīgu jautājumu, lai iegaumētu, jāatkārto. Atkārtojošie jautājumi par lietvārda

dzimti ir arī, runājot par īpašības vārdu kārtas aspektā [Ķurzēns 1901: 56]. Mācīšanas paraugā akcentēti arī abu dzimšu vārdi ar pretējas dzimtes galotni [Ķurzēns 1901: 63–64].

LITERATŪRA

Abuls, P. *Latviešu valodas mācība pilsētu un lauku skolām. 2 daļās.* (uzlab. 2. izd.) – Rīga: Šenfelds, 1905. 128 lpp.

Bahs, J. *Latviešu valodas mācība skolām ar daudz uzdevumiem rakstu darbam.* – Rīga: Joneks & Poliewskijs, 1902. 64 lpp.

Burkins, A. *Īsa valodas mācība ar uzdevumiem domu rakstos pagasta skolām.* – Rīga: Zeltiņš, 1904. 87 lpp.

Cukurs, R. *Latviešu valodas teikumu mācība (sintaksis), ar daudz rakstu darbu uzdevumiem. Priekš divklasu tautas skolām.* – Rīga: Bērziņš, 1897. 56 lpp.

Cukurs, R. *Latviešu valodas vārdu un pareizrakstības mācība (etimoloģija un ortogrāfija) ar daudz rakstu darbu uzdevumiem.* – Rīga: Bērziņš, 1898. 114 lpp.

Kalniņš, J. *Latviešu valodas mācība*: riņķis 1. (2. pārstr. izd.) – Rīga: Grothuss, 1890, 84 lpp.

Ķurzēns, M. *Latviešu valodas metodika. I. Rakstu darbi. II. Valodas mācība. Rokasgrāmata skolotājiem.* – Cēsis: Ozols, 1901. 78 lpp.

Laimiņš, A. *Latviešu valodas mācība tautas skolām.* (2. pārlab. izd.) – Rīga: Pūcīšu Ģederts, 1890. 62 lpp.

Mīlenbahs, K. *Latviešu valodas mācība.* – Rīga: Pūcīšu Ģederts, 1895. 70 lpp.

Skuja, J. *Vadons latviešu valodas mācībā pagastu skolām. 3 koncentriskos riņķos.* – Rīga: Jākonsons, 1889. 72 lpp.

Zulekss, Ž., Zīle, H. *Vadonis latviešu valodas mācībā un rakstu darbos pagasta skolām.* – Kuldīga: Cimmermans, 1891. 56 lpp.

Comprehension of Genders of Nouns in the First Generation of Latvian Language Text Books

Summary

This article represents research about 2nd part of 1st generation of Latvian language text book generations that have been worked out by Dz. Paegle including books with a concentric division of material (1889–1907; books printed from 1874–1889 with a linear division of material have been previously studied by the author), the article is focused on terms used, common gender nouns and exceptions of gender system etc.

All researched language text book authors use the term "kārta", mostly "vīrišķa/sievišķa". K. Mīlenbahs (1895) is the first to use that word with today's ending "iešu" – "vīriešu/sieviešu kārta", as like other authors of 1st generation, whose works came out after him, except for R. Cukurs (1897, 1898) who kept "vīrišķa/sievišķa kārta".

Female gender names with the opposite gender ending -s mostly have been researched as exception, apart for Ž. Zulekss, H. Zīle, K. Mīlenbahs, R. Cukurs, M. Ķurzēns and J. Bahs, who showed it to be a part of logical system. Mostly authors emphasize male gender names with the female gender ending and common gender names, mainly to determinate their gender, they emphasize how these words concord with the pronoun "tas/tā" and/or advise to look at the singular dative ending. Many authors emphasize the difference of natural and grammatical gender; as the material is divided concentricly and parts of speech have been revealed in syntax, the aspect of gender has frequently been shown in concord with subject and predicate and so on.

At that moment the official state language was Russian, that's why in some books collateral Russian terms are used.

Veronika RUŽA
(Daugavpils Universitāte)

Latviešu valodas daļēji lokāmā divdabja un nelokāmā divdabja ar *-ot(ies)* veidotās reduplikatīvās konstrukcijas

Atslēgvārdi: *reduplikācija, reduplikatīvā konstrukcija, daļēji lokāmais divdabis, nelokāmais divdabis*

Latviešu valodā tiek lietoti vārdu savienojumi ar emocionāli ekspresīvu nokrāsu, ko panāk ar gramatiskiem līdzekļiem: kādas morfēmas vai visa vārda atkārtošanu.

Procesu, kad pastiprinājuma izteikšanai izmanto saknes, celma vai visa vārda atkārtošanu, sauc par reduplikāciju [VPSV 2007: 322; Марузо 2004: 213; Nītiņa 2008: 125]. Reduplikācija „uzskatāma par morfoloģiski sintaktisku vai bieži vien arī stilistisku parādību, turklāt morfoloģiskais, sintaktiskais un stilistiskais aspekti parasti ir nesaraujami saistīti" [Nītiņa 2000: 173].

Reduplikatīvās konstrukcijas ir, piemēram: *lai dara ko darīdams*, *lai iet kur iedams*, *lai domā ko domādams* u. c.

Šādos savienojumos visbiežāk funkcionē dažādas verba formas.

Produktīvs reduplikatīvo konstrukciju veidošanas elements ir daļēji lokāmais divdabis ar *-dams, -dama, -damies, -damās,* un dažkārt tās veido arī nelokāmais divdabis ar *-ot(ies)*. Daļēji lokāmais divdabis un nelokāmais divdabis ar *-ot(ies)* reduplikatīvās konstrukcijas veido savienojumā ar tās pašas saknes darbības vārdu nenoteiksmē vai kādā no personas formām. Šādos savienojumos ir pastiprināta darbības vārda formu nozīme.

Latviešu valodniecībā reduplikācija pētīta maz: sākotnēji šo procesu ir aplūkojis J. Endzelīns [Endzelīns, Mīlenbahs 1907: 151; Endzelīns 1951: 264–266], akadēmiskajā „Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā" jau aplūkots divdabis reduplikatīvajās konstrukcijās [MLLVG I 1959: 659], reduplikatīvās konstrukcijas ar divdabjiem ir skatījusi A. Eihe [Eiche 1983: 72], samērā plašs pētījums par reduplikāciju latviešu valodā ir D. Nītiņai [Nītiņa 2000: 173–177]. „Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā", aplūkojot divdabi reduplikatīvajās konstrukcijās, teikts: „Stāvēdams blakus

tās pašas saknes verba finītajai formai, divdabis izsaka norises *intensitāti*" [MLLVG I 1959: 659]. Tāpat šādas konstrukcijas raksturo A. Eihe, norādīdama, ka divdabis pastiprina finītā verba nozīmi [Eiche 1983: 72].

Reduplikācija tēlaini tiek nosaukta par spēlēm ar saknēm un vārdiem, kas liecina par valodas jaunradi un vārda meistaru prasmi [Nītiņa 2000: 177]. Izveidotās vienas saknes vārdu vai vārdformu kombinācijas atklāj gan valodas bagātību, gramatiskās sistēmas iespējas, dod iespēju izteikt dažādas nozīmes nokrāsas, stilistiskas un emocionāli ekspresīvas nianses, īpaši uzsvērt kādu aktīvu (vai pasīvu) darbību. Reduplikatīvās konstrukcijas visbiežāk tiek lietotas daiļliteratūrā un sarunvalodā. Piemēram:

> *Te cilvēks ne* ***domādams*** *neko nevarēja* ***izdomāt.*** (V. Belševica)
>
> *Viņai elegantais un pielaizītais Majors nemaz nepatīk, īpaši nepatīk zilie vaigi un zods, jo, lai viņš* ***skujas kā skūdamies****, bārdas vieta redzama.* (V. Belševica)

Dažādi ir paņēmieni, kā reduplikācija tiek izmantota darbības vārdu formu nozīmes pastiprināšanai. Reduplikatīvajās konstrukcijās divdabji, īpaši nelokāmie, piešķir savdabīgu nokrāsu. Divdabis ar *-ot* veido konstrukciju *gribot negribot*, piemēram:

> ***Gribot negribot*** [sākot strādāt Daugavpilī, jaunajai ārstei] *nācās iemācīties krievu valodu, kas atstūmusi malā viņas pieticīgo latīņu valodu, jo visa dokumentācija nu bija jāpilda krievu valodā.* („Latgales Laiks", 2011)
>
> *Kad bērni patiesi smejas,* ***gribot negribot*** *jāsmejas līdzi, un tas maina visdrūmāko dvēseles stāvokli – darbība maina izjūtas.* („Mājas Viesis", 2009)
>
> ***Gribot negribot*** *daudzi sāk meklēt līdzību abās sievietēs, kas īpaši uzjundīja pēc paziņošanas par oficiālu saderināšanos un pavasarī gaidāmajām kāzām.* („Mājas Viesis", 2011)

Par daļēji lokāmajiem divdabjiem reduplikatīvajās konstrukcijās D. Nītiņa raksta: „Gan ar nenoteiksmi, gan personu formām pastiprinājuma funkcijā un reizē vispārinājuma nozīmē saistās divdabji ar *-dams*, *-dama* [..]" [Nītiņa 2000: 176]. Šādos savienojumos daļēji lokāmais divdabis var nostāties gan aiz personu formas, gan tās priekšā, piemēram:

> *Un tā viņam klājas vienmēr, lai* ***dara ko darīdams.*** (V. Belševica)
>
> *Reizēm skolotājai licies, ka no Billes varētu iznākt rakstniece. Bet nē – Bille neieskatās cilvēkos. Tāpēc* ***lai dara ko darīdama,*** *tikai lai neraksta.* (V. Belševica)

Citā ceļa līkumā kā ***dejodams*** *pretī* ***izdejoja*** *sudrabpelēkā kažokā tērpies zaķis.* (S. Kaldupe)

Aiz tilla kāds paklusām iespurcās, atkal drusku pagrudzināja un tad klusinājis balsi līdz dūdojošam, intīmam čukstam, negaidīti iesāka neapolitāniešu dziesmiņu, no kuras teksta vai nu izpildītāja vājās dikcijas, vai savu vēl vājāko itāliešu valodas zināšanu dēļ diemžēl sapratu tikai vienu vārdu, ko mīklainais dziedonis izrunāja stiepti un tīksmīgi, kā ***garšot izgaršodams,*** *ar lielu iejūtu, degsmi un, gribētos apgalvot, pat saldkaisli, un tas bija vispārzināmais vārds „amore".* (R. Ezera)

Dēls ***lūgdamies lūdzās,*** *lai atdod viņam mobilo telefonu.* (Sarunvalodas piemērs)

„Bet es varu ***darīt ko darīdama****, nav un nav labi", dibenistabā žēli runāja mammucis".* (V. Belševica)

Jā, dzejoļus. Bille sākusi rakstīt, lai gan skolotāja teikusi – ***dari ko darīdama,*** *tikai neraksti.* (V. Belševica)

Pameita ielej ūdeni saujās, ***cer cerēdama****, ka viena lāsīte pārvērtīsies trejdeviņās* [..]. (S. Kaldupe).

Dari cik darīdams*, tik un tā saimnieks nav apmierināts* [..]. („Latgales Laiks", 2010)

Konstrukcijas *darīt ko darīdams*, *notikt kas notikdams*, *lai iet kur iedams*, *lai domā ko domādams* u. tml. formāli atgādina frazeoloģiskus teicienus. D. Nītiņa uzskata, ka tiem piemītošā frazeoloģismu pazīme ir diskutabls jautājums: „Šādiem vārdsavienojumiem ir īpaša emocionāli ekspresīva nokrāsa, un dažkārt formāli semantiskās stabilitātes dēļ var diskutēt par tiem piemītošo frazeoloģisma pazīmi" [Nītiņa 2000: 176].

Kā liecina minētie piemēri, pēc šo visbiežāk lietoto reduplikatīvo vārdsavienojumu modeļa tiek veidoti savienojumi ar citas nozīmes vārdiem atbilstoši saturam: *lai skujas kā skūdamies* (V. Belševica), *kā dejodams izdejoja* (S. Kaldupe), *kā garšot izgaršodams* (R. Ezera) u. c.

Finītais verbs reduplikatīvajās konstrukcijās dažkārt tiek lietots vēlējuma izteiksmē, kas visam teikumam piešķir vēlējuma modalitāti, piemēram:

Lai būtu kā būdams, *ne jau īslaicīgs sakars un ne jau banāls romāns ir viņa ceturtā vēlēšnās, un ne paviršs flirts, kas atstāj paģiru sajūtu.* (R. Ezera)

Lai skrietu kur skriedami, *tie mani jaunie, redzēsi tik un tā kādreiz atgriezīsies mājās.* (Sarunvalodas piemērs)

Lai notiktu kas notikdams, *es jau nu neatkāpšos no saviem uzskatiem.* (Sarunvalodas piemērs)

Ir reduplikatīvas konstrukcijas, kuras veido daļēji lokāmais divdabis vai nelokāmais divdabis ar *-ot(ies)* kombinācijā ar lietvārdu, ar dubultu noliegumu u.c.:

> ***Ne domādams neizdomāsi**, ko šie bija iecerējuši.* („Mājas Viesis", 2009)
>
> *Pamalē parādījās mākonis, apbrīnojami ātri **augdams augumā.*** („Mājas Viesis", 2010)
>
> ***Domājot neizdomāsi** to, ko šie zēni uzbūvēja.* („Latgales Laiks", 2010)
>
> *Billei tā nelikās, Billei šķita,ka melleņu tāpat katru gadu tik daudz, ka riebj. Ka mellenes **ne nīdēdams neiznīdēsi,** tāpat kā suņusēnes, sīvās alksnenes un birzīgās bērzlapes. Visādu meža drazu.* (V. Belševica)

A. Blinkena pētījumā „Latviešu interpunkcija" reduplikatīvās konstrukcijas ar daļēji lokāmo divdabi aplūko pieturzīmju lietošanas sakarā: „Ja divdabis ar izskaņu *-dams* kopā ar kādu attieksmes vietniekvārdu vai apstākļa vārdu pastiprina tās pašas saknes darbības vārda personas formu, šis savienojums nav savrupināms" (Blinkena 2009: 301). Piemēram:

> *Lai rīt **notiek kas notikdams.*** (Sarunvalodas piemērs)
>
> *Lai cilvēki **domā ko domādami** par mani, bet es rīkošos pēc sava prāta.* (Sarunvalodas piemērs)
>
> ***Gulēdams jau neizgulēsi** lielu rocību.* (Sarunvalodas piemērs)
>
> ***Sapņodams nenosapņosi** tādu notikumu pavērsienu.* („Ievas Stāsti". 2010)
>
> *Lai viņa **dara cik darīdama,** tomēr rezultāta nav.* („Latgales Laiks", 2009)
>
> ***Iet kā iedams** viņiem tai tālajā zemē.* („Latgales Laiks", 2010)

Reduplikatīvās konstrukcijas ar daļēji lokāmo divdabi dažkārt tiek fakultatīvi savrupinātas, tādējādi atgādinot divdabja teicienus:

> *Viņš jau guļ, **stāvus stāvēdams.*** (V. Belševica)
>
> *Viņa ātri metās prom, **skriešus skriedama.*** („Mājas Viesis", 2009)

Lai panāktu vēl lielāku emocionāli ekspresīvo slodzi, reduplikatīvās konstrukcijas var tikt parcelētas. Šādi gadījumi visbiežāk vērojami sarunvalodā, piemēram:

> *Kā viņi to dabūja gatavu? **Ne domādams neizdomāsi.*** (Sarunvalodas piemērs)
>
> *Kur tad šis spruks? **Lai skrien kur skriedams.*** (Sarunvalodas piemērs)
>
> *Neveicas viņai, neveicas. **Lai dara ko darīdama.*** (Komentārs internetā)

Tātad latviešu literārajā valodā samērā izplatītas ir reduplikatīvās konstrukcijas ar daļēji lokāmo divdabi, retos gadījumos ar nelokāmo divdabi ar *-ot(ies)*, kas parasti pastiprina darbības vārda nozīmi, teikuma saturā ienes īpašu emocionāli ekspresīvu nokrāsu.

LITERATŪRA

Eiche, A. *Latvian Declinable and Indeclinable Participles. They Syntactic Function, Frequency and Modality*. – Stockholm, 1983.

Endzelīns, J. *Latviešu valodas gramatika*. – Rīga, 1951.

MLLVG I 1959 – *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*, I. – Rīga: LPSR ZA izdevniecība, 1959.

Nītiņa, D. Reduplikācija latviešu valodā. No: *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. Rakstu krājums, 4. – Liepāja, 2000, 173.–178. lpp.

Nītiņa, D. Vispārīgs morfoloģijas problemātikas apskats. No: *Latviešu valodas gramatika: koncepcija, prospekts, atsevišķu nodaļu pirmvarianti, diskusijas materiāli*. – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2008, 113.–147. lpp.

VPSV 2007 – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. – Rīga, 2007.

Марузо, Ж. *Словарь лингвистических терминов*. – Москва, 2004.

AVOTI

Belševica V. *Bille*. – Rīga, 2004.

Ezera R. *Zemdegas*. – Rīga, 1977.

Kaldupe S. *Saullēkta stundas pasakas*. Rīga, 2003.

Daugavpils novada laikraksts „Latgales Laiks", 2008.–2011. g.

Laikraksts „Diena", 2008.–2010. g.

Žurnāls „Mājas Viesis", 2007.–2011. g.

Sarunvaloda un interneta resursi.

Reduplicative Constructions Created by Means of the Partially Declinable Participle and the Indeclinable Participle Ending in *-ot(ies)* in Latvian

Summary

There are word combinations with emotional and expressive colouring used in Latvian; this colouring is achieved by grammatical means, namely, the repetition of a morpheme or the whole word. The process in which the repetition of the root, the stem of a word or the whole word is used to express intensification is termed *reduplication*.

The created reduplicative combinations of words or word forms having the same root reveal both the riches of the language and the possibilities of the grammatical system, as well as provide the possibility to express various shades of meaning, stylistic, emotive and expressive nuances, make a special emphasis on a particular active (or passive) activity. Reduplicative constructions are most frequently used in belles-lettres and colloquial speech.

A productive element in the development of reduplicative constructions in Latvian is the partially declinable participle ending in *-dams, -dama, -damies, -damās* and sometimes they are created by means of the indeclinable participle ending in *-ot(ies)*. In most cases the partially declinable participle and the indeclinable participle ending in *-ot(ies)* make reduplicative constructions when used in combination with the infinitive or some person form of a verb of the same root, as well as in combination with another participial form or in combination with a noun. It is the meaning of the verb form that is usually emphasized in the combinations of this kind. Reduplicative constructions are, for instance, *lai dara ko darīdams*, *lai iet kur iedams*, *lai domā ko domādams*, *ne sapņodams nenosapņosi, augdams augumā, gribot negribot*, etc.

Валентина ЩАДНЕВА
(Тартуский университет)

Морфема *-ся* как свидетельство внутриязыкового взаимодействия лексической семантики и грамматических категорий[1]

Ключевые слова: *морфема -ся*, *внутриязыковое взаимодействие*, *пассив*, *норма*

1. Морфема *-ся* в системе русского языка

Морфема *-ся* является наглядным доказательством того, что в языке всё теснейшим образом взаимодействует. В свете внутриязыкового взаимодействия в настоящей статье обсуждаются системные и нормативные ограничения в образовании и употреблении пассивных словоформ с *-ся*.

История изучения залоговой проблематики свидетельствует о том, что при теоретическом осмыслении категории залога взаимообусловленность лексической и грамматической составляющих учитывалась изначально [Виноградов 1972: 476–511]. Усиление грамматического компонента в двухзалоговой системе также не позволяет игнорировать лексическую семантику [Русская грамматика 1980: 613–618], ибо морфема *-ся* обладает широким набором частных значений, формирующихся на базе противопоставления **словообразующего** (лексического) и **грамматического** (залогового) *-ся*.

Семантический диапазон первого колеблется от сугубо личного (*мыться*) до безличного – абсолютно деагентивного, декаузированного – значения (*за окном смеркается*). При этом значение постфикса *-ся* порой неоднозначно, что наблюдается и в предложениях с агентивными лексемами. Например, отношение семантических вариантов слова *учиться* к проявлению агентивности разное:

(1) *Учитель является соучастником процесса обучения. А* ***учится*** *человек сам.* http://otvet.mail.ru/question/49293833/

[1] Статья выполнена при финансовой поддержке Эстонского научного фонда (ETF 9300).

(2) *С самого своего рождения человек все время должен чему-то* ***учиться****. Сначала он* ***учится*** *ходить, есть, разговаривать, читать книги, рисовать, играть в игры. Затем идет в детский сад, где* ***учится*** *играть и общаться с другими детьми.* http://metod-kopilka.ru/se/edu/Ucheba_v_techenii_vsey_zhizni

(3) *Дело доходит до того, что у Шкловского* ***учатся****, чтобы* ***научиться*** *его же ругать.* (Б. М. Эйхенбаум)

Сложности *определения* семантики рефлексивных глаголов, наличие в текстах семантически амбивалентных употреблений – результат взаимодействия и взаимоотталкивания лексического и грамматического компонентов.

Грамматическое *-ся* формирует определенный набор форм страдательного залога. Системно-языковые ограничения в парадигме пассива связаны, как известно, с лексико-грамматической категорией **переходности** (страдательный залог образуется от переходных глаголов), с грамматическими категориями **вида** (перфективные формы пассива образуются только посредством кратких страдательных причастий), **времени** (будущее время в пассиве может быть только аналитическим) и **наклонения** (в повелительном наклонении и у деепричастий пассивные формы отсутствуют). Видо-временные ограничения при образовании пассива изъявительного наклонения отражены в таблице (здесь и далее НСВ – несовершенный вид, СВ – совершенный вид):

1. Изъявительное наклонение переходного глагола

Залог	**Вид**	**Наст. вр.**	**Прош. вр.**	**Буд. вр.**	
				синтетическое	**аналитическое**
Страдательный	НСВ	*Выступление дополняется оппонентами*	*Выступление дополнялось оппонентами*	—	*Выступление будет дополняться оппонентами*
	СВ	*Выступление Ø дополнено оппонентами*	*Выступление было дополнено оппонентами*	—	*Выступление будет дополнено оппонентами*

2. Имперфективные словоформы с *-ся*

На нормативность образования и употребления имперфективного пассива влияет целый ряд факторов: 1) **лексико-семантический** (не соответствует норме образование пассива НСВ от глаголов перемеще-

ния, восприятия, чувств и др.); 2) **словообразовательный** (наличие префикса увеличивает вероятность образования залоговой формы: *надпиливается*, *обклеивается*, *откусывается* и под.); 3) **стилистический** (наблюдается зависимость от эмоционально-экспрессивной и функционально-стилевой окраски: экспрессивные, разговорные, просторечные глаголы, как правило, пассив НСВ не образуют, ибо это прерогатива книжных и нейтральных слов) [Кочкина 2003]. Являющаяся следствием многозначности *-ся* **омонимия** возвратной лексемы и грамматически допустимой формы пассива также ограничивает употребление последней, ибо при омонимическом конфликте лексическое начало обычно побеждает грамматическое – даже в случае прототипического трехчленного пассива; например, как неправильная расценивается фраза, вызывающая комический эффект: *Весной молодые листочки* ***объедаются*** *лосями*. Возможность же двучленности пассива еще больше провоцирует и неосознанные нарушения норм образования страдательного залога, и осознанную языковую игру.

В пределах текста могут одновременно использоваться глаголы с разной семантикой *-ся*, однако единство темпорального плана, перечисление последовательных действий в синтаксически параллельных структурах способствуют «узнаванию» типа значения. Об этом свидетельствует взятый из Интернета текст-описание (дается в сокращении) действий в форме НСВ настоящего времени. Результатом представленной в тексте языковой игры является использование на 377 слов (текста в целом) 38 глаголов с разным значение *-ся* (написание здесь и во всех следующих примерах сохранено; ненормативные употребления выделены жирным шрифтом, амбивалентные употребления подчеркнуты). В данном тексте обычные возвратные лексемы соседствуют и с нормативными, и с ненормативными (*ползётся*, *бредётся*, *уходится* – от глаголов перемещения) формами двучленного пассива, а также с двусмысленными словоформами (*задумывается*, *обновляется*, *докрикивается*):

(4) <...>
Пару раз раскладывается пасьянс.
Заглядывается *в будущую статью.*
Ползётся *в Русский Журнал, где открывается любимый Шишкин.*
<...>
Обновляется френд-лента. Падает письмо – на которое ты немедленно отвечаешь.

*В процессе ответа на полоске трея замечается какой-то значок, который вызывает твоё ~~раздражение~~ удивление, потому что – ни к чему. **Ползётся** в «установку и удаление программ» – программа вместе с бедным значком удаляется к чёртовой матери. Попутно удаляется ещё парочка никому доселе не мешавших программ.*

<...>

***Бредётся** на кухню, где надолго **задумывается**, какой именно сорт чая мой чудесный организм предпочтёт в это время суток. Предпочтённый чай заваривается. Сама собой объявляется большая шоколадина – потому что горькая, а потому в тоске неписания жутко необходимая.*

<...>

*По ссылке из поста **уходится** в какую-то глухомань, оттуда – ещё дальше.*

*Сила воли, сама себе удивляясь, таки **докрикивается** до сознательного, оно выползает из глухомани и бестолково смотрит на открытую будущую статью.*

<...>

http://mixaleva.livejournal.com/133849.html

Очевидно, что устранение агенса при двучленном пассиве способствует восприятию действий как бессубъектных, декаузированных. Это помогает автору подчеркнуть стихийность перечисляемых в тексте процессов, что поддерживается неоднократно повторяющимися на протяжении текста фразами типа *сам собой*, *само по себе*, *сама себе*. Вероятно, здесь и закладываются предпосылки развития семантики *-ся* и приобретения глаголами новых значений.

3. Перфективные словоформы с *-ся*

Намерение говорящего устранить субъект из поверхностной структуры предложения и тем самым подчеркнуть стихийность действий наблюдается и при употреблении ненормативных перфективных словоформ с *-ся*.

Либерализация языковой сферы провоцирует носителей языка в разговорной спонтанной речи, в прямом эфире, в Интернете (особенно на форумах) вместо нормативного аналитического пассива СВ использовать ненормативные синтетические формы (нередко в соседстве с ошибочными имперфективными):

(5) *для меня эта дорога **проложилась** из России в Германию...* (http://archive.diary.ru/~lady-boo/?from=20)

(6) *Дело в том, что с началом вывоза леса на эти озера* ***проложилась*** *вполне нормальная зимняя дорога, по которой спокойно проезжали даже на «Оке»*. ttp://www.spinning.tomsk.ru/index.php?name=Pages &op=page&pid=16

(7) *дорога без имени* ***рисоваться не будет****. Хотя маршрут* ***проложится*** *и* ***нарисуется***. http://www.pocketgis.biz/forum/viewtopic.php?f=62&t=4876

(8) *... создали новую реальность: от этого ВВП увеличилось,* ***построились*** *заводы и* ***увеличилось*** *поголовье скота,* ***проложились*** *дороги*. http://www.russia.ru/video/diskurs_12490/

Распространенность в современной русской речи подобных форм прошедшего и будущего времени СВ позволила болгарскому исследователю А. Градинаровой утверждать, что их нельзя считать окказиональными. Признавая ограниченность сферы употребления таких словоформ в современном русском языке, А. Градинарова тем не менее считает их свидетельством живучести т. н. «русского возвратного перфективного пассива» [Градинарова 2009: 11–12], доказательство которой автор усматривает не только в количестве его употреблений, но и в словаре В. Даля [Даль 1978], например:

(9) *Увидишь, что он* ***оправдается*** *судом*.

(10) *Картины* ***повесятся*** *в ряд*.

(11) *Когда он* ***пожалуется*** *в офицеры, то справлю ему мундир*.

(12) *Когда* ***сплетется*** *кружево, тогда и* ***продастся***.

(13) *Когда второе кушанье* ***поднесется***, *то подноси вино*.

(14) *Когда сотня досок* ***натаскается***, *то сказать барину*.

(15) *Когда ямы* ***накопаются***, *то сказать мне*.

(16) *Когда же у вас кладбище* ***обнесется***, *чтобы скот не бродил*?

На фоне аналитического пассива с краткими причастиями соответствие таких словоформ современной языковой норме сомнительно, тем более что словарь В. Даля не является нормативным, как косвенно утверждает А. Градинарова [Градинарова 2009: 5], а отражает живую, то есть разговорную речь того времени. Очевидно, что элиминация агенса из поверхностной структуры предложения связана со стремлением говорящего подчеркнуть стихийность, самопроизвольность действия, а отсутствие агенса *закладывает основу* для потенциального сдвига в семантике лексемы. Неслучайно еще В. В. Виноградов отмечал, что некогда произошедшее в русском языке сращение морфемы

-ся с глагольной основой повлекло за собой разнообразие и диффузность значений глаголов с *-ся* [Виноградов 1972: 494–495].

Иными словами, трактовка А. Градинаровой противоречит уже сложившемуся в русистике мнению о том, что в современном русском языке (в отличие от других славянских языков) «для возвратного глагола СВ исключена пассивная интерпретация» [Падучева 2001: 53], а «эпизодически цитируемые в литературе примеры типа *Все это потом забетонируется* не выходят за пределы окказионализмов» [Апресян 2002: 19].

4. Заключение

Итак, внутриязыковое взаимодействие лексики и грамматики обусловливается особенностями связи форм слов с их лексико-семантическими и стилистическими компонентами, отталкиванием омонимичных словоформ друг от друга. Если грамматический компонент вступает в противоречие с лексическим и стилистическим, то такое противоречие, как показывает практика, разрешается в пользу лексико-стилистического начала, и конфликт завершается нормативным запретом формы пассива. Подчеркнем, что отраженные в словаре В. Даля употребления аналогичны современным отступлениям от нормы, но и тогда, и сейчас они характеризуют прежде всего спонтанную речь или языковую игру, которая адекватно осознается как игра только на фоне уже устоявшегося стандарта. Следует признать, что русский пассив укрепляется как грамматическое явление, но в целом постфикс *-ся* продолжает развивать свою семантику.

ЛИТЕРАТУРА

Апресян, Ю. Д. Взаимодействие лексики и грамматики: лексикографический аспект. В кн.: *Русский язык в научном освещении*. – Москва: Языки славянской культуры, 2002, № 1 (3), с. 10–29.

Виноградов, В. В. *Русский язык* (*грамматическое учение о слове*). – Москва: Высшая школа, 1972. 614 с.

Градинарова, А. Из жизни русского возвратного перфективного пассива: прошлое и настоящее. В кн.: *Болгарская русистика*. – София: Общество русистов Болгарии, 2009, № 1–2, с. 5–13.

Даль, В. *Толковый словарь живого великорусского языка*, Т. 1–4. – Москва: Русский язык, 1978 (репринт второго издания, СПб., 1880–1882).

Кочкина, С. *Специфика образования и употребления форм страдательного залога* (*на материале глаголов несовершенного вида*). Магистерская дис.; науч. рук. В. П. Щаднева. – Тарту: Тартуский университет, 2003. 156 с.

Падучева, Е. В. Каузативный глагол и декаузатив в русском языке. В кн.: *Русский язык в научном освещении*. – Москва: Языки славянской культуры, 2001, № 1, с. 52–79.

Русская грамматика. Т. I. – Москва: Наука, 1980. 784 с.

The Morpheme *-ся* as Evidence of Intralinguistic Interaction Between Lexical Semantics and Grammatical Categories

Summary

The study of the Russian morpheme *-ся* shows that everything within a language closely interacts. This morpheme has a wide range of different meanings, which are formed on the basis of an opposition of lexical and grammatical (passive) *-ся*. In light of intralinguistic interaction, the paper discusses the system and normative restrictions of the formation and usage of imperfect and perfect passive forms with *-ся*.

Liberalization causes native speakers to violate the rules of the language for passive forms of both types in everyday speech, on television, and in internet texts (especially in forums). Such violations are primarily characteristic of spontaneous speech as well as wordplay, which is perceived as such only against the background of already established standards.

The intralinguistic interaction of lexicon and grammar in the passive is caused by the connection between word forms and their semantic and stylistic components. When the grammatical component comes into conflict with the lexical and stylistic components, the conflict is usually resolved with the normative prohibition of the grammatical form in favor of the lexical-stylistic component. Due to this, in the case of homonymy the passive form is not considered normative, even if it is permissible from the point of view of grammar.

Although in general the Russian passive continues to be strengthened as a grammatical phenomenon, the postfix *-ся* is developing its own semantics, because the elimination of the subject in the two-part passive construction helps to emphasize the spontaneity of the process.

Dzintra ŠULCE
(Liepājas Universitāte)

Lielie sākumburti latviešu valodā: vēsturiskais aspekts

Atslēgvārdi: *lielie sākumburti, burtu funkcijas, lietojums, nozīme, vēsturiskais aspekts*

Lielo sākumburtu lietošanas pamatā galvenokārt ir konkrētās valodas ortogrāfijas likumības, kas izveidojušās ilgākā vēsturiskās attīstības rezultātā. Lai varētu kompetenti spriest par rakstības problēmām pašreizējā valodas attīstības posmā, ne mazāk svarīgs ir ieskats šā jautājuma vēsturiskajā izpētē, kā arī atšķirīgo teorētisko nostādņu analīze latviešu valodniecībā ilgākā laika posmā.

Latviešu valodā, tāpat kā citās valodās, kurās izmanto latīņu alfabētu, šķir lielos un mazos burtus. Tie pamatā atšķiras grafiski – rakstības veida vai augstuma ziņā, piem., **C c, V v, O o** (augstums), **A a, B b, R r,** (augstums un veids), **B b, D d, L l** (veids).

Valodnieciskajā literatūrā mazie burti tiek saukti arī par minuskuļiem [VPSV 2007: 235], savukārt alfabēta lielie burti jeb majuskuļi (pretstatā mazajiem burtiem) valodas attīstības gaitā ir ieguvuši noteiktas funkcijas un tos *„lieto īpašos gadījumos – teikuma sākumā, īpašvārdos u. c.*" [VPSV 2007: 225].

Lielie burti kā īpašs grafisks līdzeklis tika izmantots jau viduslaikos, kad mūki-pārrakstītāji sāka bagātīgi izkrāsot, izrotāt un izgreznot teksta pirmo burtu, tā dēvēto iniciālburtu, lai piešķirtu uzrakstītajam lielāku vizuālo izteiksmību [Mutore 2007a: 235]. Arī vēlāk grāmatu iespiedēji apzinājās, cik liela nozīme piemīt vārdam, kas ir uzrakstīts ar lielo sākumburtu. Tā priekšrocība ir efektivitāte, un lietotājs tādā veidā var jau iepriekš prognozēt sev vēlamo rezultātu. *„Līdz ar to jau no pašiem pirmsākumiem izveidojās divi pretēji koncepti – lielais sākumburts kā atšķirības un godbijības zīme, mazais burts kā civilās sabiedrības pārstāvētājs, „parasts" pēc būtības*" [Mutore 2007a: 239].

Valodās ar latīņu rakstību nereti gan lielie, gan mazie burti tiek lietoti kā simboli ar savu noteiktu semantiku. Dažās valodās šis materiāls ir tik plašs, ka tas tiek apkopots speciālās vārdnīcās (jāpiebilst gan, ka vienburta vārdnīcas vēl ir bibliogrāfisks retums). 2007. gadā arī latviešu valodā tika

izdota „Vienburta vārdnīca" [Bankavs 2007], kurā iekļauts ap 800 vienību, kas raksturīgas dažādām zinātņu nozarēm, piem.,

> **A** – ampērs (fizikā), asinsgrupas apzīmējums (medicīnā), komandu iedalījums grupās (sportā), vitamīni (vitaminoloģijā), zodiaka zīmes *Auns* apzīmējums (astroloģijā);
>
> **C** – vitamīni (vitaminoloģijā), kapacitāte (fizikā), hepatīta vīruss (medicīnā), romiešu cipars (matemātikā), nestandarta, arī ieplēstas olas apzīmējums (lauksaimniecībā), ķīmiskais ekvivalents (ķīmijā).

Lielajiem burtiem, tāpat kā mazajiem, galvenā funkcija ir būt par skaņas apzīmējumu rakstībā [Strautiņa, Šulce 2009: 63]. Pamatojoties uz lielo burtu specifisko uzdevumu tekstā, valodnieciskajā literatūrā ir izdalītas šādas lielo burtu lietošanas funkcijas:

1. Gramatiskā funkcija.
2. Leksiski semantiskā (jēdzieniskā) funkcija.
3. Stilistiskā funkcija [Porīte 1970: 35–71].

Minēto funkciju pamatā ir viens mērķis – nepārprotamāk un skaidrāk atspoguļot tekstā pausto domu, atvieglot uzrakstītā teksta uztveri un novērst iespējamos satura pārpratumus, kā arī parādīt rakstītāja individuālo attieksmi pret izsakāmo parādību. Katras funkcijas rašanos un attīstību var pētīt arī ilgākā vēstures periodā.

Parasti valodniecībā lielāka uzmanība tiek pievērsta lielo burtu gramatiskajai un leksiski semantiskajai funkcijai. Ar lielajiem burtiem var apzīmēt jaunas valodas vienības sākšanos, piem., ievadīt teikumu, un tad to lietojums ir saistīts ar pieturzīmēm. Šajā gadījumā rakstības tradīcijas ir stabilas un parasti laika gaitā nemainās, piem.,

> *Ar ko šis pavasaris jums atšķiras no iepriekšējiem? Ar kādām izjūtām to sagaidījāt?* [Sieviete 2008, jūn.]

Lielie un mazie burti rakstībā var diferencēt nozīmīgas valodas vienības, piem., sugasvārdus un īpašvārdus – *liepa/Liepa, balodis/Balodis, gailis/Gailis, lācis/Lācis, magone/Magone, ieva/Ieva, mētra/Mētra, gundega/Gundega*.

Lielo burtu lietojums rakstības vēsturē var mainīties gan lingvistisku, gan ekstralingvistisku faktoru ietekmē. Piem., kopš latviešu rakstības izveides pirmsākumiem 16. gs. ilgu laiku lielo sākumburtu lietojumu ietekmēja vācu valodas rakstības likumi. Izmaiņas rakstībā, respektīvi, lielo un mazo burtu lietošanā bija vērojamas arī turpmākajos gadsimtos. Tas ir atkarīgs kā no sociālajiem, tā ekonomiskajiem, politiskajiem un citiem

apstākļiem, piem., trūkst laika iedziļināties literārās valodas normās saistībā ar lielo sākumburtu lietošanu un nekritiski tiek pārņemti citu valodu paraugi. Valodas vēsturiskā izpēte pierāda, ka politisko apstākļu ietekmē šie procesi notiek ļoti strauji, piem., pēc Latvijas okupācijas 1940. gadā jau pusgadu vēlāk E. Blese darbā „Norādījumi latviešu pareizrakstībā" raksta: *„Asociāciju sakarā jāatzīmē, ka jāraksta: Sarkanā armija (var rakstīt arī: Sarkanā Armija)"* [Blese 1941: 108]. Tāpat ir uzsvērti jaunizveidotie valstu nosaukumi un to rakstība, piem., *Padomju Krievija, Padomju Latvija, Igaunijas Padomju Sociālistiskā Republika* [Blese 1941: 94].

Galvenie faktori, kas ietekmē lielā sākumburta lietojumu, ir:

1) burtu specifiskā funkcija tekstā,
2) konkrētās valodas rakstības tradīcijas,
3) valodas lietotāju konvencija (vienošanās),
4) sabiedrības attieksme pret attiecīgo parādību,
5) citu valodu rakstības ietekme.

Dažādās valodās laika gaitā ir izveidojušies atšķirīgi lielo burtu lietošanas nosacījumi. Tā, piem., franču valodā ar lielo sākumburtu raksta tautību nosaukumus: *un(e) Français(e), une Lettonne,* angļu valodā ar lielo burtu raksta mēnešu un dienu nosaukumus, tautību un valodu nosaukumus, piem., *March, September, Sunday, Tuesday, Latvian, Russian, Lithuanian,* kā arī personas vietniekvārdu *I* (es).

20. gadsimta pirmās puses plašākie pētījumi par lielo sākumburtu lietošanu dažādos nosaukumos kā svarīgāko kritēriju izvirza konvencijas (vienošanās) principu, saistot to ar tradīciju un attiecīgā nosaukuma struktūru [piem., Endzelīns, Mīlenbahs 1907; Blese, Pētersons 1933; Blese 1941]. Šīs likumības savās atbildēs ir akcentējis arī Jānis Endzelīns Rīgas Latviešu biedrības valodniecības nodaļas sēdēs no 1933. gada līdz 1942. gadam. Protokolu izpēte liecina, ka pat viena nosaukuma pareizrakstība ir prasījusi diskusijas vairāku gadu garumā, piem.,

> *vāczemes egle* (valodnieku domas dalās par lielā sākumburta lietojumu, lēmums netiek pieņemts – sk. 1935. gada 14. novembra sēdes prot. Nr. 392.),
>
> *vāczemes egle* (sk. 1939. gada 7. decembra sēdes prot. Nr. 505.), *Vāczemes egle* (sk. 1942. gada 18. marta sēdes prot. Nr. 544.).

Nosaukumu daudzveidība un to atšķirīgā rakstība arī mūsdienās ļauj secināt, ka *„pārlieku biežā un nevajadzīgā lielo burtu rakstība dažādos nosaukumos liek vēlreiz pārdomāt lielo burtu rakstības principus latviešu*

valodā" [Hirša 2008: 306]. Pašreizējā valodas praksē nav daudz tādu izdevumu, kuros meklēt atbildes uz pareizrakstības jautājumiem saistībā ar lielo sākumburtu lietojumu, galvenokārt tiek izmantoti divi 20. gadsimta 90. gados izdoti normatīvi avoti: „Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrunas vārdnīca" [1995] un „Īpašvārdu rakstība" [1998].

Lielā sākumburta lietošanas daudzveidība lielā mērā izriet arī no sabiedrības attieksmes pret attiecīgo parādību, piem., reliģijas jomā tas ir mainījies pat vairākkārt, un to pierāda konstatētie rakstības varianti:

dievs/Dievs, bībele/Bībele, baznīca/Baznīca
ak, dievs!/ak, Dievs!, *paldies dievam!/paldies Dievam!*
Lielā Piektdiena/Lielā piektdiena, Otrās Lieldienas/Otrās lieldienas
Jaunā Derība/Jaunā derība/jaunā Derība
Vecā Derība/Vecā derība/vecā Derība

Mūsdienās sakrālajā sfērā ieteicams ir lielā burta lietojums, piem., *Lieldienas, Lielā Piektdiena, Dievs, Jaunā Derība*.

Savukārt pēc Otrā pasaules kara īpaši pareizrakstības likumi noteica jauno padomju reāliju rakstību ar lielajiem burtiem krievu valodas ietekmē:

Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Augstākā Padome, Padomju Sociālistisko Republiku Savienība, Padomju Savienība, Lielā Oktobra Sociālistiskā Revolūcija, Padomju Armija, Jūras Kara Flote.

Sākot ar 19. gadsimta beigām, attīstījās paradums darināt abreviatūras no vārda vai cita lingvistiska segmenta resp. nosaukuma, ko veido vairāki vārdi. Kā atzīst Anna Mutore, pētot lielā sākumburta nozīmi abreviatūru veidos latviešu, franču un krievu oficiālajā rakstu valodā, tad Eiropā šī tradīcija galvenokārt izplatījās pēc Pirmā pasaules kara, un tā bija saistīta ar komunikācijas attīstību dažādās zinātņu un administratīvās pārvaldes jomās [Mutore 2007b: 202]. Savukārt, krievu rakstu valodā abreviatūru lietošana kļuva par būtisku sazināšanās līdzekli tieši pēc 1917. gada revolūcijas. Jaunajos politiskajos apstākļos tās tika uztvertas kā tautas, revolūcijas un visu novatorisko ideju izpausmes tēls, piem.,

СовНарХоз (padomju tautas ekonomika),
РевКом (revolucionārā komiteja),
Нарбанк (Tautas banka).

Mūsdienās arī latviešu valodā abreviatūras izmanto valstu, organizāciju, iestāžu, uzņēmumu u. c. nosaukumu īsākam pierakstam laika un telpas ekonomijai, piem., *Ls* vai *LVL* (Latvijas lats), *EDSO* (Eiropas Drošības

un sadarbības organizācija), *SOK* (Starptautiskā Olimpiskā komiteja), *GNP* (Gaujas Nacionālais parks), *RTU* (Rīgas Tehniskā universitāte), *KNAB* (Korupcijas novēršanas un apkarošanas birojs).

Kaut arī atsevišķos gadījumos abreviatūru formas var sagādāt grūtības to atšifrēšanā, tomēr tās padara izteiksmi kompaktu un ir neatņemama sastāvdaļa zinātniskajā terminoloģijā.

Materiālu izpēte liecina, ka aizsākumi lielo burtu izmantošanai stilistiskajā funkcijā redzami jau pašos pirmajos iespiestajos latviešu rakstu pieminekļos [Bergmane, Blinkena 1986: 187]. Šajos tekstos var konstatēt, ka autori ar lielo sākumburtu ir centušies rakstīt arī tos vārdus, kuri lasītājam varētu būt sveši, nezināmi un iegaumējami, tāpēc tiem ir jāpievērš lielāka uzmanība [Bergmane, Blinkena 1986: 188]. Sevišķi izplatīta ir sugasvārdu rakstība ar lielajiem sākumburtiem literatūrā, piešķirot tiem personificējuma nozīmi pasakās, teikās, fabulās un daiļliteratūrā (parasti prozas sacerējumos). Tāda rakstības tendence ir izturējusi laika pārbaudi un joprojām ir vērojama arī jaunākajos izdevumos, piem.,

> *Reiz Cūkas kundze kopā ar savu draudzeni Aitas kundzi devās uz veikalu iepirkties. Cūkas kundzei bija līdzi grozs, bet Aitas kundzei – somiņa. Ceļā viņas satika Zoss jaunkundzi, kura gauži raudāja. „Kāpēc tu raudi?" prasīja līdzjūtīgā Aitas kundze. „Ak, man rīt kāzas," atbildēja Zoss jaunkundze. „Skaistais Kaķa kungs grib mani precēt..." – un viņa sāka raudāt vēl gaužāk* [Zandere 2007: 11–13].

Tradicionāli personificējumi ir sastopami bērniem domātajos sacerējumos par dabu, dzīvniekiem un putniem, taču daži autori piešķir dzīvu būtņu īpašības un spējas pat ikdienišķiem priekšmetiem, ar tādu izteiksmes veidu radot neparastības sajūtu un ieinteresējot lasītāju, piem.,

> *Gluži sašļucis Tramvajs atgriezās pie Cīruļputenīša. [..] Cīruļputenītis pameta skatienu apkārt un ieraudzīja Pastkastīti. „Klausies, Pastkastīt! Vai tu, lūdzu, neaizskrietu uz veikalu un nenopirktu banānu? Vienu vienīgu, tas taču nebūs par smagu. Un mēs tev dosim trešo daļu, gluži dabiski, to lielāko"* [Cielēna 2001: 15].

Satīriskajā stilā lielais sākumburts jau izsenis tiek lietots kādas kritizējamas parādības izcelšanai, tajā pašā laikā norādot arī uz zināmu parādības personifikāciju. Ar šādu rakstības veidu var panākt, ka autora teksts iegūst tēlainu, dzīvu un emocionāli iedarbīgu nokrāsu, piem.,

> ***Šajos laikos viss var būt***
> *Brauc pa ielu tramvajs AIDS.*
> *Neviļus man rodas smaids:*

Ja te tramvajus tā saukās,
Drīz pa Rīgu TRIPERS braukās.
[Artavs 2002: 48]

Katras leksiski semantiskās grupas resp. nosaukumu rakstības attīstību ar lielo vai mazo sākumburtu var pētīt daudz dziļāk un nopietnāk, piem., valodnieks K. Mīlenbahs 1903. gadā rakstā „Pareizrakstības jautājums" [Mīlenbahs 2011: 106–110] ir aplūkojis problemātisko jautājumu par tautu nosaukumu rakstību. Viņš atzīmē, ka tautību nosaukumus varētu uzlūkot gan par sugasvārdiem, gan par īpašvārdiem, taču, salīdzinot ar šā jautājuma izpratni krievu valodā, latviešu valodas skolotājam 20. gadsimta sākumā radās problēmas, jo, piem., krievu valodas stundā *„francūzis jāraksta ar mazo sākuma burtu, bet latviešu valodas stundā tas pats vārds jāpalielina ar lielo burtu, t. i., tas pats vārds vienā stundā jāuzlūko par sugas vārdu, otrā par īpašvārdu*" [Mīlenbahs 2011: 109]. Šāda atšķirīga rakstība traucēja valodas sekmīgu apguvi, tāpēc vajadzēja atrast risinājumu, un K. Mīlenbaha prognozes šajā pareizrakstības jautājumā ir izrādījušās patiesas, jo tautību nosaukumus latviešu valodā vairs neuzskata par īpašvārdiem un tos neraksta ar lielajiem sākumburtiem.

Apkopojot analizēto materiālu (gan valodniecisko literatūru, gan valodas praktiskā lietojuma piemērus), var secināt, ka lielo sākumburtu priekšrocība arī vēsturiskā skatījumā ir to efektivitāte un valodas lietotājs tādā veidā var niansēti izteikt vēstījuma saturu, kā arī sasniegt vēlamo rezultātu.

AVOTI

Artavs, V. *Gabaliņi bez kauliem*. – Rīga: SIA Lauku Avīze, 2002.

Cielēna, M. *Pilsētas Pasakas un Pasaules Pasakas*. – Rīga: Preses nams, 2001.

Zandere, I. *Ko teica Gaiļa kungs*. – Rīga: Liels un mazs, 2007.

LITERATŪRA

Bankavs, A. *Vienburta vārdnīca*. – Rīga: Avots, 2007. 139 lpp.

Bergmane, A., Blinkena, A. *Latviešu rakstības attīstība*. – Rīga: Zinātne, 1986. 434 lpp.

Blese, E. *Norādījumi latviešu pareizrakstībā*. – Rīga: Pedagoģisko rakstu apgādniecība, 1941. 172 lpp.

Blese, E., Pētersons, V. *Latviešu pareizrakstības rokas grāmata.* – Rīga: Valters un Rapa, 1933. 460 lpp.

Endzelīns, J. *Profesora J. Endzelīna atbildes. Rīgas Latviešu biedrības valodniecības nodaļas sēžu protokoli* 1933–1942. – ASV: RAMAVE, 2001. 257 lpp.

Endzelīns, J., Mīlenbahs, K. *Latviešu gramatika.* – Rīga: K. J. Sīmaņa apg., 1907. 248 lpp.

Hirša, Dz. Lielo burtu lietošana un dažas citas nosaukumu veidošanas grūtības: teorija un prakse. No: *Letonika. Otrais kongress. Valodniecības raksti.* 1. – Rīga: LU aģentūra „LU Latviešu valodas institūts", 2008, 306.–317. lpp.

Īpašvārdu rakstība. – Rīga: LR Valsts valodas centrs, 1998. 53 lpp.

Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrunas vārdnīca. – Rīga: Avots, 1995. 945 lpp.

Mīlenbahs, K. Pareizrakstības jautājums. No: *Darbu izlase.* 2. sēj. – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2011, 106.–110. lpp.

Mutore, A. Lielā sākumburta semantiskā nozīme lingvistiskajā un ekstralingvistiskajā aspektā XX gadsimtā. No: *Linguistica Lettica.* 16. laidiens. – Rīga: Latviešu valodas institūts, 2007a, 235.–254. lpp.

Mutore, A. Lielā sākumburta loma abreviatūras veidos latviešu, franču un krievu oficiālajā rakstu valodā. No: *Vārds un tā pētīšanas aspekti.* 11. – Liepāja: LiePA, 2007b, 202.–207. lpp.

Porīte, T. *Lielie burti mūsdienu latviešu valodā.* – Rīga: Zinātne, 1970. 174 lpp.

VPSV – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca.* – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2007. 623 lpp.

Capital Letters in the Latvian Language: The Hictorical Aspect

Summary

In Latvian, as well as in other languages using the Latin alphabet, we distinguish capital and small letters. Capital letters as a special graphical tool were used already in the Middle Ages to give the written text a more visual expression. Capitalisation function study in diachronic perspective helps to understand and make competent judgements on developmental processes in modern Latvian. The main factors influencing the use of capitalisation are 1) specific function of letters, 2) writing tradition, 3) convention (agreement) among language users, 4) public acceptance of the phenomenon, 5) impact of other languages.

Summarising of the analysed material (both linguistic literature and practical language application examples) can lead to conclusion that capitalisation advantage is efficiency, and in this way the language user can make the message content nuanced as well as achieve the desired result.

Jurga TRIMONYTĖ BIKELIENĖ
(Lietuvos edukologijos universitetas)

„Lietuvių liaudies dainyno“ refrenų struktūra

Pagrindiniai žodžiai: *refrenas, skiemuo, sudedamieji segmentai, garsažodinis refrenas, kvazileksinis refrenas, kvazidarybinis refrenas, samplaikinis refrenas*

Įvadinės pastabos

Tyrėjams visada įdomūs buvo ir yra leksinės sistemos paribio reiškiniai – tai yra tie kalbos ženklai, kurių vieta leksikos sistemoje dažnai apibūdinama klausimu: ar tai žodis ar ne, ar jis turi reikšmę ar neturi. Lietuvių kalboje, kaip ir kitose, egzistuoja fonotaktikos taisyklių leidžiamos, tačiau dažnai nerealizuotos struktūros, kurias dažnai užpildo ne tik skoliniai, tarmių leksika, tikriniai žodžiai, bet ir emocinė ekspresinė leksika, kartais leksinės sistemos paribio reiškiniai [Girdenis 2003: 9; Zabarskaitė 1999: 25] – burtų formulės, keiksmažodžiai, garsažodžiai, mįslių žodžiai, vaikų leksika, refrenai ir kt.

Apie tai, kad refrenai, kaip žodžio savybių turintys kalbos ženklai, laikytini leksinės sistemos paribio reiškiniu, viena iš pirmųjų lietuvių kalbotyroje yra rašiusi Jolanta Zabarskaitė [Zabarskaitė 1999: 25]. „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“ refrenas apibūdinamas kaip „pasikartojanti dainos ar eilėraščio dalis, priedainis“ [DLKŽ$_e$]. „Tarptautinių žodžių žodyne“ refrenas aiškinamas kaip „[pranc. *refrain*] poetinio vokalinio kūrinio [dainos, baladės] teksto ir melodijos dalis, kuri dėsningai kartojasi tam tikrose jo vietose“ [TŽŽ 2001: 632].

Kilmės požiūriu refrenai yra afektiniai motoriniai kalbos elementai, patyrę kalbos raidos evoliuciją ir įgiję leksemoms būdingų ypatybių [Sauka 1982: 111; Zabarskaitė 1999: 26]. Refrenai nėra padriki kalbos elementai – jie paklūsta ir fonotaktikos dėsniams kalbos lygmeniu, ir harmonijos dėsniams meniniu lygmeniu. Refrenų struktūros tyrimų iki šiol nėra atlikta.

Šio tyrimo **objektas** – lietuvių liaudies dainose pasikartojanti teksto dalis, turinti sunkiai apibrėžiamą reikšmę (kartais jos visai neturinti) ir dažniausiai lietuvių kalbos garsų jungimuisi, skiemens sudarymo taisyklėms paklūstančią kalbinę raišką[1].

[1] Visose kalbose žodžius ir skiemenis sudaro ne atsitiktinės, o reguliariosios fonemų kombinacijos [Girdenis 1995: 98; 2003: 68]. Priebalsiai laikomi periferine skiemens

Tyrimo **tikslas** – išnagrinėti „Lietuvių liaudies dainyno“[2] refrenų struktūrą – sudedamuosius segmentus. Uždaviniai:

a) išnagrinėti refrenų skiemenų skaičių;
b) atlikti refrenų sudedamųjų segmentų statistinę analizę.

Tiriamoji **medžiaga** – refrenų tyrimams iš LLD išrinkti refrenai, kurių kalbinė raiška atitinka (ar bent iš dalies atitinka) lietuvių kalbos garsų sintagminius reikalavimus, reikšmė sunkiai nusakoma arba visai neaiški. LLD skelbta ne tik tradicinės dainos, bet ir naujųjų amžių dainuojamoji tautosaka – įvairialypis, sudėtingas ir įdomus reiškinys, tai tarsi seno ir naujo lydinys [LLD XV 6]. Iš naujoviškų dainų sklindantys tų laikų atgarsiai rodo savitus pokyčius literatūroje ir folklore, jų abiejų savotišką suartėjimą ir tarpusavio sąveiką [žr. ten pat, 7]. Tiriamąją imtį sudaro refrenai, rinkti iš septyniolikos LLD tomų. Ištirta daugiau negu 2000 įvairios struktūros refrenų.

Tyrimo **metodai** – straipsnyje nagrinėjamoji problema yra susijusi ir leksikologijos, fonologijos ir fonetikos sritimis. Darbe naudojami šių mokslo sričių metodai ir vartojami jų terminai. Atliekant refrenų tyrimą naudojami aprašomasis, statistinis, gretinamasis metodai.

Refrenų skiemenų ir sudedamųjų segmentų tyrimas

1. Refrenas, susidedantis iš jaustukų ir onomatopėjų, pačiu pirmykščiu būdu išreiškiantis žmogaus nusiteikimą šauksmu, yra senesnis negu kiti dainos žodžiai. LLD refrenai gali būti skirstomi į grupes ir pogrupius pagal struktūrą (refrenų struktūriniai elementai analizuojami šiame straipsnyje) ir jų susiformavimo būdą. Pagal susiformavimo būdą skiriami:

1) garsažodiniai refrenai;
2) kvazileksiniai (motyvuoti ir nemotyvuoti) refrenai;
3) kvazidarybiniai refrenai;
4) samplaikiniai refrenai.

---

dalimi, kuri gali eiti ir prieš centrą, ir po jo arba jį supti iš abiejų pusių, tačiau lietuvių kalboje priebalsiai negali patys vieni sudaryti skiemens [Girdenis 1995: 165; 2003: 118]. Fonemų junginiai turi būti sudaryti pagal tam tikras taisykles, jiems visada būdinga vienokia ar kitokia struktūra – fonotaktika, kuri leidžia nustatyti sintagminius santykius ir fonemų klases.

[2] Šiame straipsnyje cituojant „Lietuvių liaudies dainyno“ tekstus pateikiamas dainyno tomo sutrumpinimas, skliausteliuose dainyno santrumpa LLD, po jos nurodomas dainyno tomo numeris ir puslapis, pvz., KID3 (LLD XII 223) – visi sutrumpinimai ir šaltinių sąrašas pateikti straipsnio pabaigoje.

Tiriamojoje medžiagoje vyrauja garsažodiniai refrenai (90,4%). Beveik devynis kartus mažiau vartojama kvazileksinių refrenų (8,5%). Kvazidarybinių refrenų, turinčių baigmenį, panašų į formalųjį darybos formantą, pasitaiko gana retai (0,8%), itin nedaug – samplaikinių refrenų (0,3%).

2. Lietuvių liaudies dainose refrenai vartojami dažnai ir yra įvairių formų. Refrenų fonetinės struktūros elementai labai įvairūs. Liaudies dainose vartojama tokių kalbinių elementų, kurie tiesiogiai priklauso nuo melodijos, dažnai natūralus tekstas, reiškiantis atitinkamą mintį, viršija nustatytą skiemenų skaičių, arba priešingai, jam trūksta skiemenų, prireikia kaip nors išvengti skiemenų pertekliaus arba trūkumo, tada pasitelkiama fonetika (balsio pakartojimas, balsio pridėjimas, balsio praleidimas, nukirtimas, balsių sutraukimas [LTSŽ 1971: 33][3].

Refrenai gali būti vienskiemeniai ir daugiaskiemeniai: dviskiemeniai, triskiemeniai, keturių ir daugiau skiemenų (žr. 1 paveikslą).

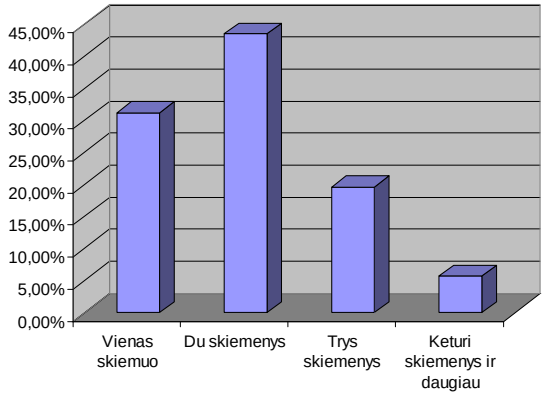

1 paveikslas. **Refrenų skiemenų skaičius (%)**

[24] Fonetikos darbuose teikiama nemažai skiemens apibrėžčių. „Skiemuo – kalbos srauto atkarpa, kurios garsai sudaro minimalų artikuliacinį, akustinį ir funkcinį vienetą“ [Pakerys 1986: 302; 2003: 207]. „Skiemuo – didesnis nei fonema elementas, kurį sudaro balsis ir fakultatyviai prieš jį ar po jo einantys kiti sudedamieji skiemens struktūriniai elementai“ [Hartman 1998; taip pat žr. Rubba 2000; Richey 2003]. Dažniausiai skiemens ribos nustatomos pereinant į fonologinį lygmenį: „fonologinio skiemens riba eina ten, kur prasideda didžiausia vidinio priebalsių junginio dalis, savo struktūra sutampanti su atitinkamu žodžių pradžios junginiu“ [Girdenis 2003: 147].

Iš paveikslo matyti, kad tirtuose „Lietuvių liaudies dainyno“ tekstuose vyrauja dviskiemeniai refrenai (43,5%), pvz.: *jėvar* DD1 (LLD VI 331), *naidum* VkD (LLD I 175), *kūkal* ŠD2 (LLD XIII 484), *rūta* DD1 (LLD VI 234), *rylia* VD1 (LLD II 544), *liūli* VD5 (LLD XI 100), *lylia* VD5 (LLD XI 65), *drula drula* (LLD, T. XVI, 1993, 757), *capu lapu* VkD (LLD I 467) ir t. t. Kartais jiems būdinga reduplikacija. Ši žodžio formavimo priemonė įrodo refreno ikoniškumą: forma ir reikšmė tampa panašūs vienas į kitą kiekybiniu atžvilgiu. Reduplikuoti refrenai koduoja pakartojimą, o tai padeda aktualizuoti patį refreną.

Antrąją poziciją pagal vartojimo dažnį užima vienskiemeniai refrenai (31,2%), pvz.: *a* VkD (LLD I 402), *ai* KID1 (LLD III 343), *o* VD2 (LLD IV 237), *oi* VD1 (LLD II 275), *vai* VD3 (LLD V 156), *tram* ŠD3 (LLD XIV 363), *gar* VkD (LLD I 255), *kius* VkD (LLD I 139). Vienskiemenių refrenų vartojama vaikų, šeimos, karinėse-istorinėse, vestuvinėse dainose.

Triskiemeniai refrenai vartojami rečiau (19,6%), pvz.: *dabita* VD4 (LLD VIII 148), *dobilėl* ŠD1 (LLD VII 91), *mėtauto* KID1 (LLD III 694), *bitela* ŠD1 (LLD VII 91) ir t. t.

Daugiaskiemenių – keturių, penkių ir daugiau skiemenų – refrenų vartojama itin retai (5,7%), jų struktūra įvairi. Šio tipo refrenai dažni vestuvinėse piršlybų, humoristinėse didaktinėse, darbo, karinėse istorinėse dainose, pvz.: *aguonėle* DD1 (LLD VI 233), *petruškinaida* VkD (LLD I 189), *bruknela* VD2 (LLD IV 325), *dobilutėli* KID1 (LLD III 131).

Neabejotina, kad refrenų skiemenų skaičius yra susijęs su lietuvių liaudies dainos posmo žodžių skiemenų skaičiumi [plg. rusų liaudies dainas – plačiau žr. Ądonjeva, http://ivgi.rsuh.ru/folklore/publications.htm].

3. Lietuvių liaudies dainų refrenų sudedamųjų segmentų formules, kurių gausu dainų tekstuose, galima sieti ir su dainos melodija, atlikimo būdu, netgi laiku, kada dainos atliekamos (dirbant, švenčių metu, žaidžiant ar pan.). Žinoma, didelę įtaką daro ir dainos ritmas. Ritmo poveikis neabejotinai yra vienas svarbiausių faktorių, veikiančių refreno sandarą. Ritmas judėjimą daro suskaičiuojamą [Šmitienė 2006: 51].

Refrenus gali sudaryti vienas segmentas, pvz.:

Ėr ėjojo ont kemel(į),
kėrvėrbam,
Sosisokio sau osel(į),
kėrvėrbam,
VD2 (LLD IV 206)

Ko tujei, kunigėli,
Sudaičio,
Ilgai pamigėli,
Sudaičio?
Miegą bemigantem,
KID1 (LLD III 692)

Lietuvių liaudies dainų refrenus sudaro ir du, trys, keturi, penki, šeši ir daugiau sudedamųjų segmentų, pvz.:

Reiks tą vilkį pavaišinti,
Fidirai fidirai,
Ir už stalo pasvadinti,
Ikaka ikaka.
GD (LLD XV 208)

Ta mano mamunė buvo bagota,
turėjo oželį labai kudlotą,
O trenge renge, nazarai trabaldai
Šudi tudi, trengela vengela
Oželis kudlotas.
VkD (LLD I 205)

Sustinka tevelį
Tarpu vartelių,
Čiūto čiūto,
Čiūto linago.
ŠD3 (LLD XIV 48)

Su berneliu bekalbunti,
Auksa žiedais bemainunti,
Dzingul dzingul dzinguliukai,
Dzinguliukai dzingt dzingt dzingt.
KID1 (LLD III 373)

4. Atlikta refrenų sudedamųjų segmentų statistinė analizė, apskaičiuotas jų dažnis, pasiskirstymas nagrinėtuose „Lietuvių liaudies dainyno“ tekstuose. Refrenų sudedamųjų segmentų pasiskirstymas pateikiamas lentelėje (žr. 1 lentelę).

1 lentelė

Refrenų sudedamųjų segmentų pasiskirstymas (%)

Vienas segmentas	Du segmentai	Trys segmentai	Keturi segmentai	Penki segmentai	Šeši ir daugiau segmentų
8,5%	19,8%	21,5%	24,6%	11,0%	14,6%

Iš lentelėje pateiktų statistinės analizės rezultatų matyti, kad vyrauja keturių ir trijų sudedamųjų segmentų refrenai (24,6% ir 21,5%), kiek rečiau vartojami dviejų sudedamųjų segmentų refrenai (19,8%). Ketvirtąją poziciją pagal vartojimo dažnį užima šešių ir daugiau sudedamųjų segmentų refrenai (14,6%), rečiau tirtojoje medžiagoje vartojami penkių sudedamųjų segmentų refrenai (11,0%). Vieno segmento refrenų rasta mažiausiai – 8,5%.

Tyrimo išvados

Atlikus refrenų skiemenų ir sudedamųjų segmentų analizę, galima pateikti šias tyrimo išvadas:

1. Refrenų skiemenų skaičius yra susijęs su lietuvių liaudies dainos posmo žodžių skiemenų skaičiumi. „Lietuvių liaudies dainyno“ tekstuose vyrauja dviskiemeniai refrenai (43,5%), antrąją poziciją pagal vartojimo

dažnį užima vienskiemeniai refrenai (31,2%), triskiemeniai refrenai vartojami rečiau (19,6%), daugiaskiemenių – keturių, penkių ir daugiau skiemenų – refrenų vartojama itin retai (5,7%).

2. Tiriamojoje medžiagoje vyrauja keturių sudedamųjų segmentų refrenai (24,6%). Gana dažnai įvairių tipų dainose vartojami trijų segmentų refrenai (21,5%). Dviejų sudedamųjų segmentų refrenų vartojama kiek rečiau (19,8%). Šešis ir daugiau sudedamųjų segmentų turinčių refrenų vartojimas ne toks dažnas (14,6%). Penkių sudedamųjų segmentų refrenų yra 11,0%. Rečiausiai „Lietuvių liaudies dainyno“ tekstuose vartojami vieno segmento refrenai (8,5%).
3. Lietuvių liaudies dainų refrenų sudedamųjų segmentų formules, jų struktūrą galima sieti su dainos melodija, atlikimo būdu, ritmu.

LITERATŪRA

Adonjeva: Available: http://ivgi.rsuh.ru/folklore/publications.htm.

DLKŽ$_e$ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* (http://www.lki.lt/dlkz/).

Girdenis, A. *Teoriniai lietuvių fonologijos pagrindai*. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003.

Hartman, J. *VV: onset, Nucleus, Code*. 1998. Available: http://www.kith.org/logos/words/upper2/VVowels.html), (žiūrėta 2011-12-01).

LTSŽ – *Lietuvių tautosakos stilius ir žanrai*. – Vilnius: Vaga, 1971.

Pakerys, A. *Lietuvių bendrinės kalbos fonetika*. – Vilnius: Enciklopedija, 2003.

Richey, C. *Syllables*, 2003. Available: http://www.stanford.edu/~colleenr/ling113/handout10.pdf), (žiūrėta 2012-01-21).

Rubba, J. *Syllable Structure in English*, 2000. Available: http://cla.calpoly.edu/~jrubba/phon/syllables.html), (žiūrėta 2012-01-16).

Sauka, D. *Lietuvių tautosaka*. – Vilnius: Mokslas, 1982.

Šmitienė, G. Eilėraščių skaitymas. In: *Žmogus ir žodis* 8 (4), 2006, p. 51–59.

TŽŽ – *Tarptautinių žodžių žodynas*. – Vilnius: Alma litera, 2001.

Zabarskaitė, J. Refrenai: kelios pastabos apie vietą leksikos sistemoje, fonotaktiką, fonosemantiką. In: *Žmogus ir žodis* 1 (1), 1999, pp. 25–31.

ŠALTINIAI IR JŲ SUTRUMPINIMAI

Lietuvių liaudies dainynas, t. I: *Vaikų dainos*. – Vilnius: Vaga, 1980. 759 p. (VkD)

Lietuvių liaudies dainynas, t. II: *Vestuvinės dainos*, kn. 1: *Piršlybų dainos*. – Vilnius: Vaga, 1983. 885 p. (VD1)

Lietuvių liaudies dainynas, t. III: *Karinės-istorinės dainos*, kn. 1. – Vilnius: Vaga, 1985. 955 p. (KID1)

Lietuvių liaudies dainynas, t. IV: *Vestuvinės dainos*, kn. 2: *Sutartuvių – jaunojo išleistuvių dainos*. – Vilnius: Vaga, 1988. 574 p. (VD2)

Lietuvių liaudies dainynas, t. V: *Vestuvinės dainos*, kn. 3: *Mergvakario ir jaunojo sutiktuvių dainos*. – Vilnius: Vaga, 1989. 670 p. (VD3)

Lietuvių liaudies dainynas, t. VI: *Darbo dainos*, kn. 1: *Rugiapjūtės, avižapjūtės ir grikių rovimo dainos*. – Vilnius: Vaga, 1993. 589 p. (DD1)

Lietuvių liaudies dainynas, t. VII: *Šeimos dainos*, kn. 1. – Vilnius: LLTI, 1994. 616 p. (ŠD1)

Lietuvių liaudies dainynas, t. VIII: *Vestuvinės dainos, kn. 4: Jaunosios ieškojimo – išvažiavimo į jungtuves dainos*. – Vilnius: LLTI, 1994. 629 p. (VD4)

Lietuvių liaudies dainynas, t. IX: *Karinės-istorinės dainos*, kn. 2. – Vilnius: LLTI, 1995. 639 p. (KID2)

Lietuvių liaudies dainynas, t. X: *Jaunimo dainos. Meilės dainos*. – Vilnius: LLTI, 1995. 548 p. (JD)

Lietuvių liaudies dainynas, t. XI: *Vestuvinės dainos*, kn. 5: *Sugrįžimo iš jungtuvių – jaunosios apdovanojimo dainos*. – Vilnius: LLTI, 1996. 644 p. (VD5)

Lietuvių liaudies dainynas, t. XII: *Darbo dainos*, kn. 2: *Laukų ir namų darbų dainos*. – Vilnius: LLTI, 1997. 686 p. (DD2)

Lietuvių liaudies dainynas, t. XIII: *Šeimos dainos*, kn. 2, Vilnius, LLTI, 1998. – 678 p. (ŠD2)

Lietuvių liaudies dainynas, t. XIV: *Šeimos dainos*, kn. 3. – Vilnius: LLTI, 1998. 643 p. (ŠD3)

Lietuvių liaudies dainynas, t. XV: *Dainos apie gamtą*. – Vilnius: LLTI, 2000. 719 p. (GD)

Lietuvių liaudies dainynas, t. XVI: *Humoristinės didaktinės dainos: dainos apie girtuoklystę*. – Vilnius: LLTI, 2002. 903 p. (HD)

Lietuvių liaudies dainynas, t. XVII: *Karinės-istorinės dainos*, kn. 3. – Vilnius: LLTI, 2003. 634 p. (KID3)

Lithuanian Folk Songbook Refrain Structure

Summary

Researchers have always been and are still concerned with peripheral phenomena of the lexical system – the language signs that have their position in the lexical system defined by the following question: Is it a word, or not? and Does it have a meaning, or not?

Refrains are not some random elements of language – they follow both the laws of phonotactics at the language level, and the rules of harmony at the artistic level. An analysis of refrain syllables and components has led to the following research conclusions:

1. There is a direct link between the number of syllables in a refrain and the number of syllables in the words of one stanza of a folksong. The texts of the *Lithuanian Folk Songbook* are dominated by disyllabic refrains (43.5%), followed by monosyllabic refrains (31.2%), whilst trisyllabic refrains are not so wide-spread (19.6%), and multisyllabic refrains of four, five and more syllables only occur on extremely rare occasions (5.7%).
2. Four-component refrains prevail throughout the subject material, accounting for 24.6 per cent of all refrains. Three-component refrains are quite abundant in different types of songs as well (21.5%). The usage of two-component refrains is somewhat less frequent (19.8%). Refrains that have six or more components are used scarcely (14.6%), and five-component refrains account for 11.0 per cent of all refrains. Single-component refrains represent the smallest group of refrains within the texts of the *Lithuanian Folk Songbook*, accounting for just 8.5 per cent of all refrains.
3. The formulae of refrain components in Lithuanian folksongs and their structures are tied with the melody, type of performance and rhythm of the song.

Teresė ALEKNAVIČIŪTĖ
(Vytautas Magnus University)

Multimodality: A Theoretical Overview

Key words: *multimodality, social semiotics, mode, visual representation*

Introduction

It has been thought for a long time that the visual belongs to the sphere of art; however, an apparent shift from the textual material towards the visual may be noted, as more and more data are transferred to the electronic form, which usually combines text and graphical representation. This combination of different modes is referred to as multimodality, which is especially broadly discussed by Gunther Kress, Theo van Leeuwen and other scholars. The aim of this paper is to introduce the main issues analysed by the multimodality theory, as it is comparatively new and has not been widely applied in the Baltic countries.

The concept of multimodality

In his books Gunter Kress constantly emphasizes that the role of the visual material has changed: for a long time language was viewed as the main medium of transmitting meaning; however, in the contemporary world the visual has reached a position of equality in many and a position of dominance is some areas, while written language sometimes has the role of a commentary only [Kress 1997: 5, Kress and van Leeuwen 2006: 121]. Rose also notes that the visual has become central to the cultural construction of social life in contemporary Western societies, as the people are surrounded by different sorts of visual technologies: photography, film, video, digital graphics, advertisements, newspaper pictures, etc. Accordingly, the construction of scientific knowledge about the world has also been based on images rather than on written texts [Rose 2001: 6–7].

As a response to the changing world and the emergence of new technologies, the theory of multimodality has been created. Kress, the leading person in the field, defines multimodality *as the idea that communication and representation always draw on a multiplicity of semiotic modes of which language may be one* [Kress 2001: 67–68]. The definition contains two main ideas: several modes are involved in communication and language

is only a mode among others, i.e. it does not always have the central role. Kress and van Leeuwen also claim that the multimodality of written texts has been ignored; nevertheless, information comes in numbers, in images, in the binary code of current electronic technologies and, still, in language [Kress 1997: 1, Forceville and Urios-Aparisi 2009: 3]. Thus human societies use a variety of modes of representation: each mode has a different representational potential and a social valuation in particular social contexts [Kress and van Leeuwen 2006: 123]. Different modes also serve different functions, as, for instance, language may inform about the events and image – about the content [Kress 2001: 69–71, Norris 2004:x–xi].

The multimodal approach does not mean that the importance of language is downplayed. It is still a significant mode, but only one of many others. As Kress et al. put it, *meaning is made in all modes separately, and at the same time, that meaning is an effect of all modes acting jointly* [Kress et al. 2001: 1]. The linguists take a new look at language: they claim that the present time requires a new perspective on language [Kress et al. 2001: 8].

Elements of visual representation

According to Kress and van Leeuwen [1996: 73–75], the Hallidayan ideational function is realized by decomposing the visual messages into elements, a procedure which is similar to decomposing linguistic clauses into processes, participants, and circumstances. Baldry continues with this notion and claims that, according to the systemic-functional tradition of multimodality, *meaning is built up as a series of functional units, typically, subphrases, phrases, but also potentially macrophrases, minigenres and genres* [Baldry 2004: 84]. Thus the units in a multimodal document are decomposable and the meaning and function of each of them may be described.

He summarizes the research of other linguists and distinguishes two complimentary perspectives for the analysis of multimodal documents. The first perspective distinguishes three semiotic systems, i.e. written language, visual paralanguage (font, type, layout, etc.), and different images (drawings, paintings, photographs, maps, graphs, charts, etc.). Thus the key element in this approach is language and other modes serve the function of complementing it. The second perspective views multimodal pages as essentially visual entities. As Bateman claims, *as accounts of language, its*

graphological form, and punctuation can consider visual elements to function paralinguistically, we can also consider certain textual elements and formatting options to be paravisual [Bateman 2008: 104]. In this case, spatial possibilities (similarity/difference, proximity/difference or grouping/nongrouping) may also achieve similar meanings indirectly by co-opting the possibilities of text-based typography and formatting.

Visual representation involves several elements: participants, actions/processes, and shapes. In the visual mode, either one element or a combination of several elements may be used. The participants may be interactive or represented: in the first case they are in the act of communication (e.g. speak, work), while in the second case they are the subject matter. Furthermore, the participants usually engage in one or another action or process, which is visually realized as a vector, standing for an action verb. However, in many cases the information is represented graphically and the shapes may also have a particular meaning attributed to them. For instance, squares and rectangles are the dominant shapes in contemporary world; they may be associated with the mechanical and technological order and the world of human construction [Kress and van Leeuwen 2006: 45–73]. A parallel may be drawn between a sentence and the combination of these elements, which produces meaning, however, expressed differently from the one in the written form.

While analyzing the images, much attention should be paid to the participant or Carrier, as Kress and van Leeuwen put it. Dyer provides a list of aspects that should be considered: representation of bodies (age, gender, race, hair, body, size and looks); representations of manner (expression, eye contact and pose); representation of activity (touch, body movement and positional communication); props and settings [Dyer 1982: 96–104 quoted in Rose 2001: 75–77]. Of course, this list is not finite, and more variables may be included in the analysis.

Lister and Wells [2002: 65–76] also focus on the methodological issues of the research of the visual and claim that first the location of the image should be defined, which relates to other features, and the interpretation of the image. Second, the purpose of the looking should be analyzed, as this provides information as to how and why the image will be used and defines the purpose of the image itself. Third, the context of production should be defined; in this case the focus is on the intentions of others and institutional and social contexts. Fourth, the form and meaning of the

image are discussed by taking into consideration pictorial, photographic, social conventions and codes.

Position of the viewer

In addition to the participants in the images, the relationship between the producer and the viewer is very important, as the reproduced images always intersect with the social context of their viewing; moreover, different images are associated with different kinds of spaces. The way of seeing differs, for example, at home, in the living room, and the art gallery [Rose 2001: 15]. In addition, Lister and Wells claim that *the viewing position constructed via camera cannot be seen as ideologically neutral* [Lister and Wells 2002: 83]. Kress and van Leeuwen especially emphasize the importance of the eye-contact of the person (sometimes animal or even an object) depicted in the picture and the viewer. A direct look creates an immediate contact; however, the meanings of the eye-contact are unlimited, as in face-to face communication. In addition, distance may also create a certain relation between the person or object depicted and the viewer: a close shot or 'close-up' indicates a close social distance, while, for instance, in diagrams, the human figure is almost always shown in a medium long or long shot emphasizing the impersonal distance. According to the researchers, size can also suggest social relations between the viewer and objects, buildings and landscapes: a close distance indicates engagement, while a far distance suggests detachment; various combinations of distance are also possible [Kress, van Leeuwen 2006: 117–121].

The same may be expressed by representing the object from one or another angle: the horizontal angle expresses involvement, while the oblique angle has the meaning of detachment. Double messages may be achieved when the body is angled away from the viewer and his/her head and/or gaze is turned towards the viewer or vice versa. In addition, a high angle makes the subject look small and insignificant, while a low angle makes it look imposing and awesome [Kress, van Leeuwen 2006: 136–140].

Composition

Composition is one more aspect that should be discussed in analyzing texts from a multimodal perspective because a combination of elements may suggest additional meanings and contribute to the process of meaning making. Bateman highlights the need to devote attention to all elements on the page; in another case, when there is some selection or invention, it

is impossible to avoid anecdotal interpretation [Bateman 2008: 21]. Kress and van Leeuwen distinguish three systems related to composition: information value, salience, and framing. The first one is information value, which relates to the placement of elements on the left/right, top/bottom, centre/margin; this adds specific information and values to the image, and this way orientational metaphors may be formed [Lakoff and Johnson 1980: 14–22]. Chandler [2006: 87] also speaks about special syntagmatic relations, which involve above/below, in front/behind, close/distant, left/right, north/south/east/west and inside/outside, which create a certain meaning. After analyzing a number of examples Kress and van Leeuwen [2006:179–196] come to the conclusion that left and right elements relate to the given and the new information, while the vertical compositional axis also carries some connotation: up is associated with goodness, virtue, happiness, health, life, high status, having control or power, consequently down is associated with badness, depravity, sickness, death, low status, being subjected to control or power, etc. [Lakoff and Johnson 1980: 14–22]. In most cases, the information is polarized as given/new and ideal/real; however, centre and margin are two more possibilities common to the Asian cultures. The centre means the nucleus of information to which all elements are subservient. The combination, either linear or non-linear, of these elements is also common [Kress and van Leeuwen 2006: 179–196]. In addition, paradigmatic relations were emphasized by structuralists, and their aim is to identify the existing oppositions: I-other, active-passive or whole-part.

Second, salience refers to the attraction of the viewer's attention to different degrees; this includes positioning in the foreground or background, relative size, tonal value, sharpness, and other variables. While analyzing salience, the meaning and intensity of colours are important, as they are the markers of modality. The term *modality* comes from linguistics and refers to the truth value or credibility of statements. Visual modality, according to Kress and van Leeuwen, is *the dominant criterion for what is real and what is not is based on the appearance of things, on how much correspondence there is between what we can "normally" see of an object <…> and what we can see of it in a visual representation* [Kress, van Leeuwen 2006:158]. Thus colours play an important role: if the colour is more saturated, it is judged as exaggerated and when it is less saturated, it is judged as 'less real' or 'ghostly,' and therefore modality is lower. In

other words, the more colour is reduced, the lower the modality, and if a picture can create the illusion of the real, the modality is higher. However, it is also noted that *modality is a system of social deixis which "addresses" a particular kind of a viewer, or a particular social/cultural group, and provides through its system of modality markers an image of the cultural, conceptual, and cognitive position of the addressee* [Kress 1997: 94, Kress, van Leeuwen 2006: 172]. This way, image dependence on the cultural or interdisciplinary context is emphasized.

Third, framing devices connect or disconnect elements and signify that they belong or do not belong together [Kress and van Leeuwen 2006: 179–196]. The existence of several planes may signal social relationship, ideological content or add to the positioning of figures in the picture, thus creating parallels, oppositions, or other meanings related to structure [Hodge and Kress 1991: 60]. In addition to framing, the use of similar colours has the same effect of connecting the signs [Rose 2001: 84].

Colours

The use of colours is also significant, as the selection of a particular colour in a text to show the connection between the word and the topic is not paralinguistic but it carries an additional piece of information. An example could be hypertext, which combines text, which is underlined, and bold type, and this represents a possible rhetorical link with something related in the text [Bateman 2008: 105].

Suda also highlights the importance of colours, which are the most powerful tool to highlight information. There are two ways to make the information stand out. The first one is using a single colour within a black and white or a single hue graph. Even though only one colour is used, its intensity, transparency, or lightness amplify or mute the information. Another way is to increase its pixel width. If one line in a graph is thicker, it receives more value and stands out from other lines [Suda 2010: 45–47].

The use of colours may also cause some problems. First, the usage of many colours in graphs may cost a lot when the document is printed (e.g. advertisements). Second, too many colours may suggest a distasteful design. Suda also raises the question of colour blindedness: if too many colours or shades are used, this may lead to misinterpretation of data [Suda 2010: 57–61]. Thus, if used properly, colours are a powerful tool to highlight the more important or hide the less significant aspects.

Conclusion

Multimodality is a comparatively new trend in linguistics which has not received much attention. The theory claims that meaning is composed by a combination of various modes, such as language, pictures, photos, diagrams, etc. The analysis of different variables (e.g. participants, actions, graphs, charts, narrativity, etc.) can reveal the full message of a text, as the visual information reveals new aspects and contributes to the meaning expressed by language.

LITERATURE

Bateman, J.A. *Multimodality and Genre: A Foundation for the Systematic Analysis of Multimodal Documents*. – Palgrave Macmillan, 2008, 104 p.

Baldry, A. P. Phase and Transition, Type and Instance: Patterns in Media Texts as Seen through a Multimodal Concordancer. In *Multimodal Discourse Analysis: Systemic Functional Perspectives*. Ed. K. L. O'Hallaron. – London: Continuum, 2004, 84 p.

Bell, P. Content Analysis of Visual Images. In *Handbook of Visual Analysis*. Ed. T. van Leeuwen and C. Jewitt. – London: SAGE Publications, 2002, 115 p.

Chandler, D. Semiotics: The Basics. – Routledge: New York, 2006, 87 p.

Forceville C. and Urios-Aparisi E. Introduction. In *Multimodal Metaphor*. Ed. C. Forceville and E. Urios-Aparisi. – Berlin: Mouton and Gruyter, 2009, 3 p.

Hodge, R. and G. Kress. Social Semiotics. – Ithaca, New York: Cornell University Press, 1991, 61 p.

Kress, G. Sociolinguistics and Social Semiotics. In *The Routledge Companion to Semiotics and Linguistics*. Ed. P. Cobley. – London and New York: Routledge, 2001, 67–68 pp.

Kress, G. Multimodality: A Social Semiotic Approach to Contemporary Communication. – London: Routledge, 2010, 3–5 pp.

Kress, G., Jewitt, K., Ogborn, J. and Ch. Tsatsarelis. Multimodal Teaching and Learning: The Rhetorics of the Science Classroom. – London and New York: Continuum, 2001, 2–8 pp.

Kress, G. and T. van Leeuwen. Reading Images: the Grammar of Visual Design. Second edition. – Routledge: London and New York, 2006, 121 p.

Kress, G. and T. van Leeuwen. The Semiotic Landscape. In *Images: A Reader*. Ed. Manghani, S., Piper, A. and J. Simons. – London: Sage Publications, 2006, 73–123 pp

Lakoff, G. and J. Johnson. Metaphors We Live By. – The University of Chicago, 1980, 14–22 pp.

Lister, M. and L. Wells. Seeing Beyond Belief: Cultural Studies as an Approach to Analysing the Visual. In *Handbook of Visual Analysis*. Ed. T. van Leeuwen and C. Jewitt. – London: SAGE Publications, 2002, 65–76 pp.

Norris, S. Analysing Multimodal Interaction: A Methodological Framework. – Routledge: New York and London, 2004, x–xi.

Rose, G. Visual Methodologies: An Introduction to the Interpretation of Visual Materials. – London: Saga Publications, 2001, 6–5, 75–77 pp.

Suda, B. A Practical Guide to Designing with Data. – Penarth: Five Simple Steps, 2010, 45–74, 57–61 pp.

Multimodalumas: teorinė apžvalga

Santrauka

Multimodalumo teorija – pakankamai nauja ir plačiai neanalizuojama tema. Straipsnyje apžvelgiami pagrindiniai aspektai, kurie, anot šios teorijos kūrėjų, kuria teksto prasmę: tą galima padaryti tiek tekstu, tiek parakalba (šriftu, raidžių dydžiais, formatavimu), tiek vaizdu, grafine medžiaga ir t.t., nors tradiciškai buvo manoma, kad prasmę kuria tik tekstas. Kalbos reikšmė toli gražu nenuvertinama, tačiau pabrėžiama, kad ji – tik vienas iš būdų, kuriantis reikšmę. Taigi straipsnyje taip pat aptariamos pačios teorijos ištakos, susintetinamos pagrindinių autorių mintys apie vaizdinės reprezentacijos aspektus, pagrindiniai iš jų aptariami detaliau: veikėjai, veiksmai, grafinė medžiaga, kompozicija, spalvos. Analizuojant vaizduojamus veikėjus, atsižvelgiama į tokius kintamuosius kaip amžius, žvilgsnis, poza, aplinka, veiksmai ir t.t. Vaizduojami veiksmai prisideda prie teksto naratyvumo kūrimo (dažniausiai paveikslėliai, nuotraukos ne tik iliustruoja tekstą, bet ir atskleidžia visai naujus aspektus). Kompoziciškai žvelgiama į tekstinės ir vaizdinės medžiagos pateikimą: šiuo atveju galima pritaikyti duotosios ir naujos informacijos principą, o kai kuriais atvejais – sukuriamos kognityvinės metaforos. Spalvinė gama ypač svarbi reklamose, tekstuose, kuriuose dominuoja vaizdinė medžiaga bei grafikuose, nes šiuo atveju galima manipuliuoti ar netgi iškreipti duomenis.

Natalja CIGANKOVA, Zigrīda VINČELA
(University of Latvia)

Specialised Corpora Structural and Functional Variability in Sociolinguistic Studies of Variation in English

Key words: *sociolinguistics, linguistic variation, specialised corpora, comparability*

Introduction

The article addresses the methodological issues concerning the use of specialised corpora in sociolinguistics. The authors aim to investigate the trends in corpus-based sociolinguistic research, reveal the causes of the problem of research fragmentation and results incomparability and suggest possible solutions. The authors use the words **structural** and **functional** throughout the research not as the terms in their traditional meaning in linguistics, but rather as metaphors referring to the architecture of the corpora and their functionality matching the practical needs of researchers. Ten sample specialised corpora have been analysed against the selected criteria in an attempt to conceive the idea of an optimal structural organisation of a specialised corpus that would enable the best possible functionality of it as a research object in corpus-based sociolinguistic variation research. The results of the analysis and recommendations for comparable corpora compilation are presented below.

Background

Many scholars emphasise that sociolinguistic research and corpus linguistic methodology could be highly compatible and could successfully collaborate. McEnery and Hardie [2012: 117], for example, notice that '*there has been considerable overlap between variationist sociolinguistics and corpus linguistics*.' Moreover, Gilquin and Gries [2009: 8] clearly state that '*corpora are a supreme tool for linguistic data analysis*.' The scholars point out the obvious advantages of corpora use, in contrast with experimental sociolinguistic research. They emphasize that the use of large range of data coming from natural contexts enables the investigation of the cases which have been previously impossible or very difficult to investigate with experimental research design. In addition, the application of

corpora makes such studies more objective and raises external validity of research. It is especially true when the research is conducted with multifactorial statistics [e.g. Biber 2006].

Furthermore, the development of corpus linguistics and the sophistication of the tools it uses to address a range of research questions in sociolinguistics have originated the emergence of a new sub-discipline in applied linguistics proposed by Baker (2010) – corpus sociolinguistics (Fig. 1).

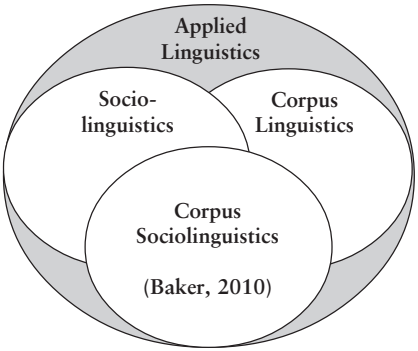

Figure 1. **Disciplinary context of corpus sociolinguistic research**

The proposed new discipline is supposed to cover the sociolinguistic domains, e.g. social, family, workplace, political, religious and cross-cultural interaction. These domains, according to Baker (2010), have determined the research topics in corpus sociolinguistics: analysing demographic variation, comparing language use across different cultures, examining language change over time, studying transcripts of spoken interactions, and identifying attitudes or discourses. Therefore, Baker is completely convinced that corpus sociolinguistics has much to offer to enhance sociolinguistic research.

The problem, however, lies much deeper in the fact that sociolinguistics is far from a homogeneous research field. Although corpus linguistic methods have proved to be very useful in diachronic research, they have recently become less attractive for sociolinguists doing synchronic studies. The causes of that have been analysed by McEnery and Hardie [2012: 115–118], who draw their conclusions on the basis of four conducted surveys of the literature on corpus-based research into sociolinguistic variation.

The scholars revealed that while diachronic variation has been firmly based on the study of corpora (e.g. the Brown Family, the Helsinki Corpus) with the application of general research methodology comparing text samples across time, the studies of synchronic variation considerably differ in their research focus.

Furthermore, synchronous approaches to sociolinguistic variation also differ. According to Eckert (n.d.), the search of sociolinguists for social meaning in language use comes in three waves. The first wave – '*the survey era*' – is characterised by the investigation of broad patterns of correlation between social and linguistic variables (Labov 1966, and further Labovian studies). The macro-sociolinguistics of the '*first wave*' is where '*we can draw strong connections between sociolinguistic and corpus linguistic methods and practice where the quantitative large-scale analysis of corpora is most helpful*' [Kendall 2011: 369]. Corpus-based methods seem to work well also for the sociolinguists of the '*second wave*', who are mostly interested in '*developing the local picture*' (e.g. Milroy, 1980) by applying ethnographic approach to study local patterns of language use in smaller groups of speakers or writers. It is the '*third wave*' with its '*practice and the stylistic perspective*' (Eckert, 2000) where the sociolinguists are the most reluctant to use corpora, as they are interested in the investigation of language use in communities of practice rather than in revealing the social stratification. It is the fine-grained, local scale of research practiced by the sociolinguists of the '*third wave*', focusing on language users' identity, gender, ethnicity and individual styles, where the quantitative large-scale analysis of corpora seems to be the least applicable. According to Kendall,

> *Coverage and replicability are two major tenets (and advantages) behind corpus-based work. Yet, it appears to be an impossible task to make replicable and generalizable, especially through corpus-based methods, the ethnographic and instance-specific knowledge a researcher must gain in order to understand the actual creation and negotiation of social meaning on the ground.* [Kendall 2011: 370]

McEnery and Hardie [2012: 117] point out other distinctive reasons for the so far considerably modest use of corpus linguistics methodologies. The first reason is connected with the fact that sociolinguistics is predominantly interested in the variation in pronunciation, but the most of the spoken language corpora are without phonetics transcription. The second reason, as noted by Eckert (n.d.), refers to the difference in the level of analysis. Though the studies focusing on social variables and those re-

garding register variables are often both quantitative and comparative, different levels of granularity are applied by their authors. Variation sociolinguistics is less interested in the analysis of variation at the level of text than at the level of individual speaker.

Finally, there is one more issue that is worth mentioning: terminological clashes between sociolinguists and corpus linguists, preventing their fruitful collaboration. According to Kendall [2011: 364], corpus linguists often use **sociolinguistics** as a cover term for any research involving extra-linguistic factors of language variation while sociolinguists may not recognise such research as true sociolinguistic. On the other hand, sociolinguists over-generalise the term **corpus**, applying it to almost any collection of data, which would not be recognised as such by corpus linguists. Gries (2006), for example, proposes a **radial-category approach** to defining **corpus linguistics**, in which a **corpus** is defined as a collection of texts produced in a natural communicative setting, and which is balanced, machine-readable and representative with regard to a particular variety, register, or genre. Most of the sociolinguists' corpora do not comply with this definition. Moreover, these corpora are '*unconventional*', i.e. they do not conform to any conventions of corpus compilation, which causes research fragmentation and incomparability [Beal et al. 2007; Kendal 2011].

Notwithstanding the evident lack of coordination in regard of corpora compilation principles, there are distinctive common features of corpus linguistics and variation sociolinguistics, as McEnery and Hardie (ibid.) admit. The overlapping of interests includes the statistical methods that are used in both corpus linguistics and variation sociolinguistics as well as the growing trend in sociolinguistic research material sampling: compilation and description of data in the way it is done in corpus linguistics. Therefore, the authors of this article consider that it is important to make a step further and to analyse different specialised corpora in detail to reveal their possible potential to foster and the drawbacks that might hinder the specialised corpora use in sociolinguistic research.

Analysis of corpora

Ten English specialised corpora selected for this study (See Appendix 1) were the corpora relevant to the field of sociolinguistics, created in educational institutions and used mainly for research purposes. Though the two below mentioned studies could be regarded as complimentary, the choice of the corpora for this research and its purpose differ from the

study previously conducted by a group of Latvian language technology researchers, who strived to investigate a range of existing general corpora of various languages to develop a model for creating comparable corpora for machine translation [Skadiņa et al. 2010]. They were looking for the best solution for the architecture of a corpus of general use of the Latvian language while this research focuses on the comparison of English specialised corpora to reveal possible potential solutions for sociolinguists.

The goal of this research, therefore, is the investigation of the structural and functional variability of ten English specialised corpora. The comparison of corpora was conducted according to the following criteria: (1) general characteristics (corpora size); (2) structural characteristics (mode of discourse; domains, registers and genres represented in the corpus); (3) functional characteristics (corpora annotation, marking and informants profile details as well as the practicality of corpora use in sociolinguistic research).

The analysed specialised corpora considerably vary in size, starting from ELISA corpus, hardly reaching the universally recognised for specialised corpora minimum of sixty thousand words, closely followed by DCPSE, and finishing with a BLOG corpus, approaching the size of a hundred and forty million words. A decisive factor in the size variation is, evidently, the ease of data compilation for the blog corpus in contrast with live speech recording and transcribing difficulties faced by the creators of corpora of spoken language, such as ELISA, DCPSE, Switchboard and BASE, the latter, nevertheless, reaching a decent size of more than one and a half million words. While the size of ICE and Loyola University CMC corpus does not go beyond one million words, BAWE, FRED and PICAE considerably exceed this number (see Appendix 2).

However, the variation in size between the corpora is not as crucial as the lack of balance in their structure. The results of the corpora structural analysis reveal their significant variability. According to the mode of discourse represented in the corpora, they fall into three groups: while BLOG, BAWE and CMC corpora contain only written language samples, BASE, DCPSE, ELISA and Switchboard, comprise only spoken language and/or transcriptions. In contrast, FRED, ICE and PICAE corpora contain the samples of both written and spoken language though the parts are not comparable in size. In two of the corpora representing both discourse modes, FRED and PICAE, the written language samples noticeably outweigh the amount of spoken language samples. Another feature of variability is that in the four corpora comprising spoken discourse – DCPSE,

ICE, Switchboard and PICAE – this discourse is represented in the orthographic transcription whereas only three corpora – BASE, FRED and ELISA – contain recordings alongside with the transcription. Thus, only the data from the latter three corpora can be used in sociolinguistic research aiming to capture the informants' spoken language phonetic variation. This considerably reduced the representativeness and comparability of the corpora. In addition, a noticeable variability between the analysed corpora has been found in the domain, register and genre representation, as different categorisation principles were applied to the building of corpus architecture in many cases (Appendix 2). Five corpora comprise the texts belonging to various domains (Blog, DCPSE, ELISA, FRED, Switchboard), four corpora represent academic domains (PICAE, BAWE, BASE, CMC Loyola University) and one, ICE, displays national varieties of English. This variability is even more prominent in the register and genre representation by the corpora. Moreover, the corpora representing the same, for example, academic domain, contain the texts the genre and register of which vary across these corpora and thus they are not comparable.

Even greater differences have been identified in the functional characteristics of the corpora. Marking up the informants' profiles according to at least some of the social categories, such as gender, age, ethnicity and language proficiency level is present in all the analysed corpora though the representation of different social groups is far from equal. For example, Blog corpus contains equal number of male and female informants in each of the three age groups (age 13–17, 23–27 and 33–47), but in ELISA male informants prevail over female informants, which is essential for the control of variables, especially in quantitative studies. Moreover, parts of speech annotation (POS) and grammatical parsing have been applied in 5 corpora (BASE, BAWE, ICE, DCPSE, Switchboard) while semantic annotation is rather rare and coding for speech/communicative acts – only occasional. There is no consistency, however, in the use of terminology by the corpora designers, the terms **mark up** and **annotation** being sometimes used interchangeably.

Additional problems may be caused by the differences in the practicality of the corpora use for sociolinguistic research. Even if nine corpora can boast of open access, it has to be noted that there are considerable variations as to the way the corpora data can be extracted. For example, BASE and BAWE corpora data are available through sketch engine, Blog and CMC Loyla University corpora texts are available for downloading,

Switchboard corpus data can be extracted with the help of NXT tools, FRED corpus data can be reached through concordance.

As possible solutions to the revealed problems Gilquin and Gries [2009: 9] suggest using corpus-based and experimental methodologies '*in conjunction with each other*' while Kendall [2011: 383] recommends '*to develop sociolinguistically rich, "unconventional" corpora, to make those corpora publically available to researchers, and to work towards developing best practices for the corpus-like treatment of sociolinguistic (spoken language) data*.' It is not quite clear, however, how these proposals can help avoid research compartmentalisation and increase external validity and comparability of research results.

Conclusions

The conducted comparison of the analysed corpora against the selected criteria revealed that the problem of research fragmentation and incomparability of results is caused by the variability in functionality and structural composition of 'unconventional' sociolinguistic corpora, heterogeneous character of compiled linguistic data and different granularity levels of analysis. The facilities offered by corpus sociolinguistics are underestimated by sociolinguists and are underused because of a number of reasons including the methodological inconsistency of corpora design and use. The main revealed problem, however, is that of practical use of incomparable corpora to obtain at least somewhat comparable research results. It is not just technical (e.g. types of corpus annotation) but human – a lack of coordination (unified approaches, coordinated criteria, replicable methodologies, reusable corpora, etc.) between researchers from different disciplines, institutions and research groups. If sociolinguistic corpora were designed according to coordinated criteria, it would be possible to achieve consistency and comparability of the results in corpus-based sociolinguistic research. More coordination among researchers and the development of unified principles of specialised sociolinguistic corpora compilation are necessary. In the case of sociolinguistics, the comparability of findings is crucially important, as unclear criteria or seemingly unreliable research results may cause the emergence of new discourses and raise unnecessary tension in the society. The problem, however, is still waiting for the solution. As Kendal puts it, '*... corpora and corpus-based methods have an important and still growing place in sociolinguistic research. Yet, the similarities are often approximate, and the connections often still indirect*' [Kendal 2011: 365].

LITERATURE

Baker, P. *Sociolinguistics and Corpus Linguistics*. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 2010.

Bauer, L. Inferring variation and change from public corpora. In: Chambers, J. K., Trudgill, P., Schilling-Estes, N. (Ed.). *The Handbook of Language Variation and Change*. – Malden, MA / Oxford: Blackwell, 2004.

Beal, J. Creating corpora from spoken legacy materials: variation and change meets corpus linguistics. In Renouf, A. and A. Kehoe *Corpus Linguistics: Refinements and Reassessments*. – Rodopi, 2009, pp. 7–32.

Beal, J., Corrigan, K., Moisl, H. (Ed.). *Creating and Digitizing Language Corpora*. – New York / Basingstoke, Hampshire: Palgrave-Macmillan, V. 1: Synchronic Databases, V. 2: Diachronic Databases, 2007.

Biber, D. *University Language: A. Corpus-based Study of Spoken and Written Registers*. Amsterdam: John Benjamins, 2006.

Biber D., Conrad S. and Reppen R. *Corpus Linguistics. Investigating Language Structure and Use*. – Cambridge University Press, 1998.

Childs, B.; van Herk, G.; Thorburn, J. Safe harbour: Ethics and accessibility in sociolinguistic corpus building. In: *Corpus Linguistics and Linguistic Theory*, 2011, V. 7 (1), pp. 163–180.

Eckert, P. (n.d.) *Three waves of variation study: The emergence of meaning in the study variation. Under review*. Available: http://www.stanford.edu/~eckert/PDF/ThreeWavesofVariation.pdf.

Eckert, P. *Linguistic Variation as a Social Practice: The Linguistic Construction of Identity in Belten High*. Blackwell, 2000.

Gries, S. Exploring variability within and between corpora: Some methodological considerations. In: *Corpora,* 2006, V. 1 (2), pp. 109–151.

Gilquin, G. and Gries. S. Corpora and experimental methods: a state-of-the-art review. In: *Corpus Linguistics and Linguistic Theory*, 2009, V. 5(1), pp. 1–26.

Kendal, T. Corpora from a sociolinguisitc perspective. In: *Revista Brasileira de Linguística Aplicada,* 2011, V.11 (2).

Kilgarriff, A. Comparing corpora. In: *International Journal of Corpus Linguistics*, 2001, V. 6 (1), pp. 1–37.

Labov, W. *The Social Stratification of (r) in New York City Department Stores. Center for Applied Linguistics*. –Washington, DC. 1966. Available: http://www.stanford.edu/class/linguist62n/labov001.pdf

Mair, Ch. Corpus Linguistics Meets Sociolinguistics: the role of Corpus evidence in the Study of Sociolinguistic Variation and Change. In Renouf, A. and A. Kehoe *Corpus Linguistics: Refinements and Reassessments*. – Rodopi, 2009, pp. 33–47.

McEnery, T. and Hardie, A. *Corpus Linguistics*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2012.

Milroy, L. *Language and social networks*. – Oxford: Blackwell, 1980.

O'Keeffe, A., McCarthy, M. *The Routledge Handbook of Corpus Linguistics*. – London, New York: Routledge, 2010.

Skadiņa. I, Aker, A., Giouli, V., Tufis, D., Gaizauskas, R., Mieriņa, M., Mastropavlos, N. A Collection of Comparable Corpora for Under-resourced Languages. In Skadiņa, I. And Vasiļjevs, *Human Language Technologies: The Baltic Perspective*. 2010, pp. 161–168.

Specializēto korpusu strukturālā un funkcionālā variabilitāte angļu valodas variatīvuma sociolingvistiskajā izpētē

Kopsavilkums

Rakstā apskatītas angļu valodas specializēto korpusu lietojuma problēmas sociolingvistikas pētījumos. Šo korpusu kā izpētes objektu strukturālā un funkcionālā daudzveidība un konkrēti – lingvistiskās informācijas un korpusu granularitātes līmeņu atšķirības sociolingvistikas pētījumos, nosakot valodas lietojuma variācijas, ir devušas nekonsekventus un fragmentārus rezultātus. Šī raksta mērķis ir angļu valodas specializēto korpusu funkcionālo un strukturālo atšķirību izraisīto problēmu izpēte un iespējamo risinājumu apzināšana. Pētījumā analizētais materiāls ir pēc noteiktiem kritērijiem izraudzīti desmit angļu valodas specializētie korpusi. Konstatējot korpusu strukturālās un funkcionālās īpatnības, tiek pētītas to strukturēšanas pieejas, kas nodrošinātu šo korpusu kā pētījuma objektu pilnvērtīgu izmantošanu valodas lietojuma izpētē. Pētījuma rezultātā ir konstatētas gan strukturālās, gan arī funkcionālās atšķirības visos desmit pēc vienotiem kritērijiem izraudzītajos specializētajos korpusos. Turklāt iegūtie rezultāti atklāj jaunākajos korpusa lingvistikas kvantitatīvos empīriskajos pētījumos [Biber 1990; Kilgarriff 2001; Gries 2011] akcentētos risinājumus – kvantitatīvi salīdzināmu rezultātu ieguvei nepieciešama ciešāka pētnieku sadarbība, izstrādājot vienotus specializēto korpusu izveides principus, pie tam saglabājot šo korpusu kā pētījuma objektu unikālās īpatnības to izmantošanai specifiskiem kvalitatīviem pētījumiem sociolingvistikā.

Appendix 1

The List of Analysed Corpora

(The numbers in the list correspond to the numbers in the table in Appendix 1)

1. **Blog Authorship Corpus**
   J. Schler, M. Koppel, S. Argamon and J. Pennebaker (2006). Effects of Age and Gender on Blogging in *Proceedings of 2006 AAAI Spring Symposium on Computational Approaches for Analyzing Weblogs*. [Accessed on 20.10. 2011] http://u.cs.biu.ac.il/~koppel/BlogCorpus.htm
2. **British Academic Written English Corpus** (**BAWE**), developed at the Universities of Warwick, Reading and Oxford Brookes under the directorship of Hilary Nesi and Sheena Gardner (Warwick), Paul Thompson (Reading) and Paul Wickens (Oxford Brookes), with funding from the ESRC (RES-000-23-0800). [Accessed on 20.10.2011] http://www2.warwick.ac.uk/fac/soc/al/research/collect/bawe/
3. **Corpus of Loyola University Computer Mediated Communication** (**CMC**) Compiled by Goldstein-Stewart, J. et al. at Loyola College, Maryland. [Accessed on 20.10.2010] http://cmccorpus.cs.loyola.edu/
4. **The British Academic Spoken English** (**BASE**) Hilary Nesi (Warwick), Paul Thompson (Reading) [Accessed on 20.10.2011] http://www2.warwick.ac.uk/fac/soc/al/research/collect/base
5. **The Diachronic Corpus of Present-Day Spoken English** (**DCPSE**) created in University College London by Bas Aarts, Sean Wallis et al. Reference: R 000 239 643 [Accessed on 20.10.2011] http://www.ucl.ac.uk/english-usage/projects/dcpse/index.htm
6. **English Language Interview Corpus as a Second-Language Application** (**ELISA**) developed at the University of Tuebingen and the University of Surrey [Accessed on 25.10.2011] http://www.uni-tuebingen.de/elisa/html/elisa_index.html
7. **Freiburg English Dialect** (**FRED**) **Corpus** (**specialised**) compiled by Bernd Kortmann et.al. University of Freiburg [Accessed on 25.10.2011] http://www2.anglistik.uni-freiburg.de/institut/lskortmann/FRED/index.htm
8. **International corpus of English** (**ICE**) Christiane Meierkord at Ruhr-University of Bochum, Germany. [Accessed on 25.10.2011] http://ice-corpora.net/ice
9. **Pearson International Corpus of Academic English** (**PICAE**) created by Kirsten Ackermann, David Tugwell and Lexical Computing. Ltd. [Accessed on 25.10. 2011] http://vu-nl.academia.edu/JohnHALDEJONG/Papers/551618/Research_Summary_PICAE-the_Pearson_International_Corpus_of_Academic_English
10. **American Telephone Conversation Corpus** (**Switchboard**) Created by Calhoun, S., Carletta, J., Brenier, J., Mayo, N., Jurafsky, D., Steedman, M. and Beaver, D. as a part of Penn Treebank Project of University of Pennsylvania. [Accessed on 25.10.2011] http://groups.inf.ed.ac.uk/switchboard/index.html

Appendix 2

Structural and Functional Characteristics of the Analysed Specialised Corpora

N	Corpora (size)	Structure			Function		
		Discourse mode	Domain	Register/genre	Annotation/ marking	Informants	Practicality
1.	Blog (140 000 000 words)	written	various	blogs	structural marking	adults: gender, age	open access
2.	BAWE (6 506 995 words)	written	four disciplines	various academic genres	structurally marked and annotated	students: undergraduate, postgraduate	open access with sketch engine
3.	CMC Loyola University (app. 1 000 000 words)	written	various academic	six genres: blog, chat, email, essay, group discussion, and phone interview	marked up	students: gender	open access
4.	BASE (1 644 942 w.)	spoken	academic	lectures, seminars (transcribed, audio, video)	structurally marked and annotated	students: gender, age, discipline	open access (sketch engine)
5.	DCPSE (800 000 w.)	spoken	various	orthographic transcription	Structurally marked and annotated	adults: ethnicity	On CD (not free)
6.	ELISA (60 000 words)	spoken	various	Interviews (transcripts, audio, video)	structurally marked up	adults: gender, profession, ethnicity	open access transcripts
7.	FRED (2 450 000 w.)	written (370) spoken (300 hours)	various	Recordings orthographic transcripts	Structural marked up	adults: gender, age, ethnicity, location	concordance available
8.	ICE (1000 000 w.)	spoken (300) written (200)	national varieties of English (11 corpora)	academic genres	structurally marked and partially annotated	NNS language learners: gender, ethnicity, language proficiency level	open for ICE contributors
9.	PICAE (37 000 000 w.)	spoken (13%) written (87%)	academic	academic genres	structurally marked	students:	open access
10.	Switchboard (1000 000 w.)	spoken	various	telephone conversations	annotated: POS, syntactic prosody etc.	adults: ethnicity, gender	open access

Ona Laima GUDZINEVIČIŪTĖ
(Šiaulių universitetas)

Lietuvių kalbos *substantiva communia* kalbos etiketo požiūriu

Pagrindiniai žodžiai: *lietuvių kalbos* substantiva communia *(SC), pejoratyvinė reikšmė, kalbos etika ir etiketas*

Kalboje atsispindi tautos mąstysena, istorija, kultūra, psichologija. Bendraujant per kalbą atsiskleidžia pašnekovų santykiai, išryškėja socialinis kontekstas. Pašnekovų elgesys privalo atitikti priimtas bendravimo nuostatas, elgesio normas, taigi ir jų kalba turi būti derama. Žmonių grupės, kolektyvo gyvenimo būdą – elgseną, pasaulėžiūrą ir kt. – sąlygoja kultūra bendrąja prasme. Kalbos etiketas – tai „nusistovėjusios kalbinio bendravimo normos, rodančios mandagius ar pagarbius pašnekovų santykius“ [Čepaitienė 2007: 256], kitaip sakant – „kalbinė mandagumo išraiška“ [Ibid.: 20].

Straipsnio tikslas – aptarti lietuvių kalbos *substantiva communia* (SC) kaip pejoratyvų vartoseną kalbos etiketo požiūriu.

Lietuvių kalboje esama tokių daiktavardžių, kurie, reikšdami asmenį, neturi lyties reikšmės. Tai bendresnės reikšmės daiktavardžiai, kuriais galima pavadinti ir vyriškosios, ir moteriškosios lyties asmenį (pvz.: *akìplėša, válkata, maĩmalas*). Formos atžvilgiu vieni jų yra vyriškosios giminės (pvz., *marmalas*), o kiti – moteriškosios (pvz., *valkata*), tačiau viename kontekste jie būna vyriškosios, kitame – moteriškosios giminės, pvz.: *jis akiplėša / ji akiplėša* [žr. Gudzinevičiūtė 2005: 481–487]. Kuriam (t. y. kurios lyties) asmeniui šis vertinimas priklauso, matyti iš derinamųjų žodžių. Gramatikose, žodynuose, kituose mokslo leidiniuose aptariamų daiktavardžių esmė nusakoma teisingai, tačiau dėl pavadinimo vis dar diskutuojama – įprasta vadinti lotynišku terminu *substantiva communia* (žodynuose trumpinama *scom*., toliau straipsnyje – SC), t. y. akcentuojama specifinė daiktavardžių klasė, ne trečioji giminė [išsamiau žr. Gudzinevičiūtė 2009: 272–281].

Substantiva communia – tai dažniausiai šnekamosios kalbos, tarmių žodžiai. Tačiau šiandien šnekamosios kalbos ir tarminių žodžių vartosenos ribos susimaišiusios. Tarmių leksika visada spalvingesnė negu bendrinės kalbos žodžiai. Stilistiškai neutralių SC beveik nėra [išsamiau žr. Gudzine-

vičiūtė 2006: 260–275]. SC semantiniame turinyje glūdi identifikuojamoji sema *žmogus (vyras, moteris)* ir apibūdinamoji sema (arba kelios semos). Konotacinės semos – tai kalbančiųjų požiūrio į pavadinamą daiktą ar reiškinį atspindys, emocinis jo vertinimas, kuris gali būti teigiamas arba neigiamas. Svarbiausias SC požymis – jais reiškiama subjektyvi (dažniausiai neigiama) asmens (gyvio) charakteristika. Šiais daiktavardžiais ypatybė išryškinama, kalbėtojas emocingiau išreiškia savo vertinimą, požiūrį.

SC – pejoratyvai

Žmogaus santykį su tikrove galima matyti iš vartojamų žodžių atrankos, vartojimo būdo, aplinkos ir kitų dalykų. Renkantis žodžius veikia daug dalykų: intencija, aplinkybės, žodžių prasmės skirtumai, kontekstas ir kt. „Kiekvienas pasakymas visada turi tam tikrą *ilokucinę galią* <...>: kalbėtojas juo ką nors teigia, žada, klausia, prašo, skatina ir pan. ir siekia paveikti pašnekovą, kad šis elgtųsi, mąstytų ar veiktų taip, kaip to nori kalbėtojas“ [Jakaitienė 2010: 146]. Ypač paveiki yra emocinė-ekspresinė leksika. Kaip teigia E. Jakaitienė, „adresato emocinės reakcijos visada jautriausios emocinį komponentą turintiems stimulams“ [Ibid.: 161].

Dauguma SC turi menkinamąją, niekinamąją reikšmes – yra pejoratyvai.

Neigiamas adresanto (kalbėtojo) santykis su adresatu (pašnekovu), neigiamas jo vertinimas išreiškiamas:

1) pajuokiant, ironizuojant;
2) pravardžiuojant;
3) vartojant vulgarizmus;
4) barant (keikiant).

Pajuokiamai ir ironiškai vartojami SC

Kalboje vartojama žodžių, kuriais norima asmenį pavadinti pajuokiamai, šiek tiek pašiepti, pvz.: ***šventnevalgà*** scom. (2) 1. juok. ‘kas tik dedasi nevalgęs’, 2. niek. ‘šventeiva’; ***platnosà*** scom. (2) ‘kas plačia nosimi’: *Plungės platnosà* Žeml.

Ironiškai vartojamais SC išreiškiama pajuoka, pašaipa, pašiepiama sąmojingai, kartais netiesiogiai, pvz.: ***karéiva*** scom. (1) 1. žr. ‘kareivis’: *Šituose pokalbiuose dalyvavo vienas senas kareiva* rš., 2. iron. ‘nevykėlis karys’: *Imperialistiniai karéivos* DŽ; ***2 náuda*** scom. (1) ‘kas geras, puikus, pagrįstas (iron.)’: *Šneka kap tikras náuda: būk tai ir jis vyras* Al.

Ironijos reiškimo priemonės – perkeltinė reikšmė, priesagos.

Pravardžiuojant vartojami SC

Vardas, pavardė atlieka nominatyvinę funkciją, žmogų įvardija, bet jo necharakterizuoja. Vardas rodo liaukiamus ar linkimus žmogaus bruožus, pravardė – turimus, kartais priskiriamus ypatumus. Pravardė – tai papildomas neoficialus asmenvardis, individualizuojantis ženklas. Naujų pravardžių galima susikurti, ypač vartojant žodžius perkeltinėmis reikšmėmis.

Grupinėmis pravardėmis laikomi ne tik asmenvardžiai, bet ir bendriniai asmenų pavadinimai [plg. Butkus 1995: 21]. Būtent šiame sluoksnyje esama ir SC. Tikrosios pravardės yra labiau individualizuotos, o SC – abstraktesni, tinka ir vyrui, ir moteriai.

Dauguma pravardžių žmogų pašiepia, niekina. Kaip teigia A. Butkus, pravardės motyvu eina išskirtinis žmogaus bruožas. Kolektyvo norma laikomas daugumos bruožas, vidurkis. Nukrypimai nuo normos vertinami priešiškai, tad kandi pravardė yra priešiškumo, tam tikro protesto išraiška. Itin dideli reikalavimai keliami išvaizdai, ypač veidui, galvai, taip pat įvairiems pomėgiams, dorovei, sakomam žodžiui, būdo bruožams [Ibid.: 120].

Taigi „pravardė atsiranda pirmiausia kaip bendrinis žodis, kuriuo galima apibūdinti kiekvieną žmogų, turintį tokią ypatybę. Pravarde šis žodis tampa tada, kai sumažėja jo denotatų skaičius ir jis įgyja asmenvardžio funkciją" [Ibid.: 34]. Daugelis SC išryškina dažniausiai neigiamai vertinamą asmens ypatybę, vartojami išsakant savo nuomonę, nuostatą kito asmens atžvilgiu, tačiau to asmens neindividualizuojant. Keletas sutampančių pravardžių ir SC pavyzdžių[1]:

> ***Plevė́sa*** 1. 'apiplyšęs, apsiskarmaliavęs'; f. (p. 350) – ***1 plevė́sa*** scom. (1), ***plevesà*** (2) menk. 1. 'kas eina atsilapojęs, atsisagstęs': *Užsisagstyk skvernus, plevė́sa!* Rs. 2. 'nerimtas žmogus, vėjavaikis, paplavūnas': *Maža nauda iš jo – tikras plevė́sa* Vlkv.
>
> ***Válkata*** 1. 'visur valkiojasi'; 2. 'kažkas viešai jį taip kartą pavadinęs' (p. 435) – ***válkata*** scom. (1), ***valk̃ata*** (1), ***valkatà*** (2) niek. 1. 'kas benamis, bastosi, bastūnas, perėjūnas': *Tai toks válkata žmogus* K. *Toks girtuoklis valk̃ata mūsų kaiman atsikėlė* Krs.
>
> ***Zùrza*** 'visad paniuręs, nepatenkintas' (p. 454) – ***2 zùrza*** scom. (1) 1. 'verksnys': *Tus mano zùrza tik zurza ir zurza* DrskŽ. 2. 'kas nuolat nepatenkintas, burbeklis, zirzeklis': *Tokio zùrzos da nemačiau, zurzia ir zurzia* Krs. *Visos (žmonos) zùrzos, visos vyrus ėda* Drsk.

[1] Šaltiniai: A. Butkus. *Lietuvių pravardės* (1995) (žodynas); Lietuvių kalbos *substantiva communia* žodynas / Sud. O. L. Gudzinevičiūtė (2011).

A. Butkus teigia: „Dažniausi pravardžių motyvai, t. y. pravardinis lietuvio portretas, rodo, kurie bruožai mums nėra tipiški, vadinasi, iš tikrųjų yra reti arba nepageidautini“ [Ibid.: 124].

Vulgariai vartojami SC

Vulgarizmai – tai žodžiai, turintys stiprią neigiamą konotaciją pašnekovo atžvilgiu. Vulgarizmais dažniausiai laikomi tam tikrų organų, fiziologinių procesų pavadinimai [plg. Jakaitienė 2005: 257].

Yra lietuvių kalboje ir vulgariai vartojamų SC, kai pabrėžiamas:

a) nederamas ar net fiziologinis veiksmas, nemandagus elgesys, pvz.: ***bezdyklà*** scom. (2) vulg. ‘oro gadintojas’ DūnŽ 46; ***skystatráida*** scom. (1) vulg., niek. ‘kas niekus plepa, plepys, karštakošis’: *Ta mūs kaimynė tokia skystatráida* Kps.;

b) kai kurios kūno dalys, pvz.: ***rūrà*** sf. (4) 1. ‘vamzdis’, 2. vulg. ‘užpakalis, subinė, raukai’ // scom. ‘apie kvailą žmogų’: *Eik tu, rū̃ra, neplepėjęs* Pns.; ***subìnlanda*** scom. (1) vulg. ‘pataikūnas’: *Subìnlanda – žmogus, kursai už save vyresniam nestengas tiesą pasakyti, jam į subinę lenda* Plik.

Kai kurie daiktavardžiai tarmėse, ypač žemaičių, atlieka tik nominatyvinę funkciją, tačiau perkelti į kitą kontekstą gali įgyti stilistinių atspalvių.

SC kaip keiksmažodžiai

Keiksmai – šiurkštūs, baramieji žodžiai ir posakiai, išreiškianty neigiamą kalbančiojo santykį su pašnekovu, rodantys jo kalbėsenos laisvumą, „perkaitusias“ emocijas, nesivaržymą“ [Jakaitienė 2005: 257]. Lietuviški keiksmažodžiai dažniau būna šmaikštūs nei pikti. Tai lėmė mūsų protėvių pasaulėžiūra. Lietuviai šiaip sau nesikeikdavo, nes buvo tikima, kad prakeikimai pildosi.

Priklausomai nuo keiksmuose reiškiamo emocinio intensyvumo (piktumo laipsnio), kurį pirmiausia lemia turinys, intencija ir ištarimo intonacija, įvairuoja ir keiksmų forma bei tipai [Žukienė 2010: 106–107].

Šiandieniniai keiksmai skirti neigiamam požiūriui reikšti. Keiksmažodžiai tikrovės neįvardija, o tik išreiškia kalbėtojo jausmus, pojūčius. Net ir nesuprantami keiksmai perimami kaip tam tikro „šaunumo“ rodiklis, suprantami kaip pasipriešinimo normoms, taisyklių nepaisymo raiška.

Keikiantis, plūstantis pasakoma ir SC. Vieni žodžiai vartojami tiesiogine, kiti – perkeltine reikšme. Žodynuose nurodomas keiksmažodžių menkinamasis, niekinamasis reikšmės atspalvis, dažnai būdingas vulgarumas, pvz.: ***klevérka*** scom. (1) ‘ištiža (plūdimo žodis)’: *Kol ta klevérka parsivilks*

iš miesto, ir vakaras ateis Vvr.; ***kliùrka*** sf. (1) 4. scom. 'apsileidėlis, susivėlėlis', *velnių kliùrka* 'sakoma, plūstant ką'; ***mýžla*** scom. (1) šnek. 1. 'kas be reikalo daug juokiasi', 2. niek. plūdimosi žodis: *Tokio mýžlos man nereik* Kl.

Eufemizmai – švelnesni, neutralesni žodžiai, vartojami vietoj šiurkštaus, nešvankaus žodžio ar posakio, pvz.: ***čiùiža*** scom. (1) J, Slnt euf. 'kas dažnai čiuižia, šlapinasi'.

Keiksmažodžiai dažnai tariami ypatinga intonacija, pavyzdžiui, intensyvūs ilgi priebalsiai neįprastai sutrumpintų balsių fone dažnai yra pykčio išraiška, neretai tokiais atvejais supriešakinami ir delabializuojami balsiai, o ištęsti balsiai normalių ar susilpnintų priebalsių fone yra nuolankumo, nusižeminimo išraiška [plg. Girdenis 1995: 26–27].

Taigi žmonėms bendraujant svarbus ir verbalinis, ir neverbalinis (gestai, mimika, laikysena) lygmenys.

Žmonių susvetimėjimas, nihilizmas, egocentriškumas, savanaudiškumas ir kt. lemia tai, kad ir šnekamoji kalba darosi vulgaresnė, agresyvesnė. Žodis (pravardė, keiksmas ir pan.) atsiranda kaip reakcija į stimulą – į išskirtinį asmens bruožą, elgesį. B. Jasiūnaitės nuomone, keiksmai „kalboje funkcionuoja kaip savotiški neigiamų emocijų „žaibolaidžiai". Tokiais posakiais reiškiama žodinė agresija, kuri, palyginti su fizine, jau yra žingsnis civilizacijos link" [Jasiūnaitė 2010: 378]. Kartais pravardžiavimas gali atlikti ir socialinės kontrolės paskirtį – siekiama, kad būtų paisoma griežtų standarto reikalavimų [žr. Butkus 1995, 23–25]. Taigi pravardė taip pat yra žodinės agresijos priemonė. Ji gali būti suteikiama ne tik silpnesniam už save, bet ir pranašesniems žmonėms, taip slepiant savo menkavertiškumą.

Kalbos etiketas, kaip kalbinė mandagumo išraiška, atspindi socialinės grupės subkultūrą. Nuo senų laikų kaimo aplinkoje mandagumo kalbinė raiška prasmingesnė, svarbesnė, o miesto aplinkoje daugiau kalbinės agresijos. Kalba, kalbėjimas glaudžiai susiję su asmenybės pažiūromis, įsitikinimais, jausmais, vertybinėmis orientacijomis, priklauso nuo etinės kultūros visumos. Kartais su mandagumu tapatinamas oficialumas. Efektyvią komunikaciją lemia daug dalykų: socialiniai vaidmenys, veiksmų koordinavimas, empatija ir kt. [plg. Karaliūnas 2008]. Bendros elgesio taisyklės, normos neprivalo būti fiksuotos įvairiuose kodeksuose, nes svarbiau tai, kas sukaupta tautos, perduota šeimos, kas jau yra asmenybės savastis, asmenybės dalis. R. Koženiauskienė pabrėžia: „<...> etika primena atsakomybę už ištartą žodį, už galimus to žodžio padarinius kitam žmogui; etiketas ugdo būtiną pakantumą pašnekovui, skatina su juo kalbėtis mandagiai ir pagar-

biai. Visa tai sudaro kultūringą žmogaus kalbėjimą“ [Koženiauskienė 2006: 247]. I. Hilbig nuomone, „<...> jokia bendruomenė negali būti nemandagi, nes kiekvienai rūpi darnus ir efektyvus bendravimas. Tačiau tos pačios kultūros atstovai nebūtinai turi tas pačias vertybes, laikosi tų pačių požiūrių bei nuostatų“ [Hilbig 2008: 13]. Žodžiai patys savaime nėra nei mandagūs, nei nemandagūs.

LITERATŪRA

Butkus A. *Lietuvių pravardės*. – Kaunas: AESTI, 1995.

Čepaitienė G. *Lietuvių kalbos etiketas: semantika ir pragmatika*. – Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla, 2007.

Hilbig I. Mandagumas kaip reliatyvus kalbinis, socialinis ir kultūrinis reiškinys. In: *Acta Linguistica Lithuanica*, LVIII (2008), pp. 1–15.

Jakaitienė E. *Leksikografija*. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005.

Jakaitienė E. *Leksikologija*. – Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010.

Jasiūnaitė B. *Šventieji ir nelabieji frazeologijoje ir liaudies kultūroje*. – Vilnius: VU leidykla, 2010.

Girdenis A. *Teoriniai fonologijos pagrindai*. – Vilnius: Petro ofsetas, 1995.

Gudzinevičiūtė, O. L. Lietuvių kalbos *substantiva communia* kontekste. In: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai,* t. 19, kn. 1, 2005, pp. 481–487.

Gudzinevičiūtė, O. L. *Substantiva communia* lietuvių ir latvių kalbose: stilistinis aspektas. In: *Lietuvių ir latvių gretinamosios stilistikos klausimai*. Šiauliai, 2006, pp. 260–275.

Gudzinevičiūtė, O. L. *Substantiva communia*: pavadinimo ir turinio problema. In: *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, 8 (2009), pp. 272–281.

Karaliūnas S. *Kalbos vartojimas ir socialinis kontekstas*. – Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008.

Koženiauskienė R. Žodžio, elgesio ir jausmo kultūros dermė. In: *Kalbos kultūra*. 2006, nr. 79, pp. 240–248.

Lietuvių kalbos *substantiva communia* žodynas / Sud. O. L. Gudzinevičiūtė. – Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla, 2011.

Žukienė R. Obsceniškos leksikos vieta studentų kalboje: keiksmų vartojimas ir vertinimas. In: *Santalka. Filologija. Edukologija,* 2010, t. 18, nr. 2, pp. 105–111 [interaktyvus] [žiūrėta 2012-01-03]. Available: http://dspace.vgtu.lt/handle/1/120.

Language Etiquette Aspects of Lithuanian *Substantiva Communia*

Summary

While communicating language reveals relations between the speakers, the social context is also highlighted. Language etiquette is the expression of linguistic politeness.

The Lithuanian language has nouns which denote a person but have no meaning of gender. These are nouns of more common meaning, they are used to name both a male and female person (e. g.: *akìplėša, válkata, mařmalas*). According to the form some of them are of masculine gender (e. g., *marmalas*), others are of feminine gender (e.g., *valkata*), however, in some contexts they are masculine, in other feminine, e.g.: *jis akiplėša / ji akiplėša*. The pronoun shows what person (i.e. of what gender) this evaluation belongs to.

Substantiva communia most often are words of the spoken language, dialectal words. The most important feature of SC is that they express subjective (most often negative) characteristic of a person (creature). These nouns highlight the feature, the speaker expresses emotionly his / her evaluation and attitude.

Most of SC have derogatory, contemptous meanings – they are pejoratives.

The negative relation of a speaker (addresser) and a listener (addressee), his / her negative estimation is expressed:

1) while sneering, ironizing;
2) nicknaming;
3) using vulgarisms;
4) scolding (cursing).

Language etiquettee reflects the subculture of a social group. Language and speech are closely related to the point of view, beliefs, emotions, values of a person. The effectiveness of communication is determined by a lot of things: social roles, coordination of actions, empathy, etc. Common rules of behaviour, norms have not neccessarily be fxed in various codes, what is stored by nation, passed by family, what is the identity of a person is of greater importance. Community can not be impolite because it cares about nice and effective communication. However, the representatives of the same culture not always have the same values, keep to the same views and attitudes. Words by themthelses are neither polite nor impolite.

Nataļja JUNDINA
(Daugavpils Universitāte)

Zur Geschichte des Fremdwortbegriffes

Schlüsselwörter: *Fremdsprache, Sprachkontakt, Begriff, Lehnwort, Konnotation*

Es ist bekannt, dass die Sprache ein offenes, sich ständig entwickelndes System ist, das für seine Veränderung und Bereicherung ständig neue Elemente braucht. Diese Elemente gelangen auf unterschiedlichen Wegen in die Sprache. Einer dieser Wege ist die Übernahme neuer Wörter und Wendungen aus anderen Sprachen. „Die menschliche Sprache ist ein Teilbereich – wenn auch ein höchst bedeutsamer – des menschlichen Lebens; sie ist keine unveränderliche Größe, sondern ein flexibles Gebilde mit der Fähigkeit, exakt den Bedürfnissen der Sprecher zu entsprechen. Sprachen verändern sich daher kontinuierlich, beeinflusst beispielsweise von außersprachlichen Veränderungen der Lebenswelt. Übernahmen und Integrationen sind so gesehen ein natürlicher Bestandteil des Wesens von Sprachen und so auch die deutsche, die in ihrer Historie unter anderem aufgrund ihres exponierten Siedlungsgebietes in Zentraleuropa ständiger Beeinflussung durch Nachbarsprachen unterworfen war“ [Otto 2009: 21]. Die Völker befinden sich im ständigen Kontakt (wirtschaftlichen, kulturellen, politischen, gesellschaftlichen usw.), was die Sprachen beeinflusst und sich weiter entwickeln lässt. K. Otto zitiert in diesem Zusammenhang Walter von Wartburg – „Nichts spiegelt so getreu das seelische und geistige Wesen eines Volkes wider wie seine Sprache. An den sprachlichen Beziehungen zwischen Volk und Volk können wir daher ermessen, wie groß die Tragweite ihrer kulturellen Beziehungen gewesen ist“ [Otto 2009: 6]. Der Entlehnungsprozess ist ein mehrdimensionaler, komplizierter Vorgang, welcher das Zusammenspiel von unterschiedlichen Faktoren darstellt. „Weinreich hat erkannt, dass der Wandel von Sprachen in Kontaktsituationen nicht nur auf den Kontakt von Sprachen, sondern vor allem auf den Kontakt ihrer Sprecher zurückzuführen sei …. Els Oksaar baut auf Weinreichs Ansatz auf und fordert, man müsse das gesamte Spektrum an psychologischen, kulturellen, politischen und geographischen Bedingungen betrachten – und nicht nur die sprachlichen“ [Utsch 2007: 25]. Die Existenz der Sprache setzt zahlreiche

Kontaktsituationen voraus, die Sprache kann nicht in einem isolierten Raum fortleben.

Die deutsche Sprache ist keine Ausnahme und ist von fremden Einflüssen auch nicht frei. Der internationalen Stellung des Deutschen widmet man in der Fachliteratur große Aufmerksamkeit. Nach B. Kettemann liegen die Schätzungen des Gesamtwortschatzes der deutschen Sprache im Bereich von mehreren Millionen Wörtern. Dazu tragen verschiedene Fachwortschätze bei, z. B. aus den Bereichen Architektur, Biologie, Chemie, Elektronik, Genetik, Kunst und Literatur, Medizin, Musik, Neurowissenschaften, Öl- und Gasindustrie, Pharmazeutik, Recht, Schule, Sport, Verwaltung, Zivilschutz. Diese Fachwortschätze machen zwischen 1 und 10 Millionen Wörter aus. Der Allgemeinwortschatz des Deutschen selbst wird wohl über eine halbe Million Wörter betragen. Von diesen 500. 000 Wörtern sind laut Duden Fremdwörterbuch (1982) etwa 100. 000 Fremd- oder Lehnwörter [vgl. Kettemann 2002: 62].

Da die Zahl der Wörter fremden Ursprungs in der deutschen Sprache so hoch ist, stellen sie einen Untersuchungsgegenstand dar, der im Laufe der Jahre seine Aktualität nicht verloren hat und das ständige Interesse der Sprachforscher an diesem Thema begründet. Die Untersuchung des Fremdsprachigen ist seit Jahren Gegenstand einer intensiven linguistischen Auseinandersetzung und einer lebhaften Fachdiskussion. Im Zentrum dieser Auseinandersetzung stehen in der Regel Fremdwörter und Lehnwörter und deren grammatische, phonetische, semantische und seltener pragmatische Eigenarten und Besonderheiten, Kriterien der Abgrenzung voneinander, die Einstufung dieser Lexik als integriert oder nicht-integriert in der Nehmersprache, Genusschwankungen bei den entlehnten Wörtern, Einflüsse des Fremdsprachigen auf Deutsch u.a.m. Fremdsprachiges Wortgut beschäftigt nicht nur Sprachwissenschaftler, sondern auch breitere Kreise der Öffentlichkeit. „Entlehnungen sind eines der linguistischen Themen, die nicht nur in der wissenschaftlichen Forschung, sondern auch in der interessierten Öffentlichkeit sowie in Verlagswesen und Lexikographie auf große Resonanz stoßen“ [Scherer, Holler 2010: 1]. Man kann also behaupten, dass Fremdwortübernahmen zu einer Frage von nationaler Geltung geworden sind. Aber in erster Linie ist es doch ein linguistisches Problem, welches von den Fachleuten intensiv diskutiert wird.

Die Eigenart der linguistischen Debatte besteht darin, dass es in Bezug auf viele Fragen wenig Konsens gibt. Das betrifft auch die linguistische Auseinandersetzung mit den Begriffen „Fremdwort“ und „Lehnwort“. Diese

Begriffe werden unterschiedlich definiert. Grundsätzlich werden Fremdwort und Lehnwort so verstanden: Fremdwort als ein Wort, das in Lautung, Intonation oder Orthographie noch nicht an das System der deutschen Sprache angepasst ist und noch deutliche Kennzeichen der Quellensprache trägt. Das Lehnwort hat im Unterschied zum Fremdwort die Kennzeichen seiner fremden Herkunft verloren. Nach R. Muhr sind Fremdwörter solche Wörter, die in Schreibung und Aussprache dem Deutschen nicht angepasst sind oder seinen Strukturen nicht entsprechen und daher deutlich als neues Wort erkennbar sind [vgl. Muhr 2002: 32]. Lehnwörter hingegen sind Wörter, die meistens in Schreibung und Aussprache dem Deutschen schon angepasst sind oder seinen Strukturen entsprechen und daher oft nicht mehr als Lehnwort erkennbar sind [vgl. Muhr 2002: 33].

Das Problem aber besteht darin, dass es nicht immer möglich ist, das Fremdwort vom Lehnwort zu unterscheiden; eindeutige Kriterien für diese Unterscheidung sind nicht immer zu bestimmen. Eine längst geführte Diskussion über die Abgrenzungskriterien zwischen Lehnwort und Fremdwort scheint noch heute kein Ende gefunden zu haben. Im Laufe von mehreren Jahren haben die Sprachwissenschaftler, die sich mit diesem Thema befassten, darauf verwiesen, dass deutliche und einwandfreie Kriterien für diese Unterscheidung eigentlich fehlen. Heute suchen Linguisten die Schwierigkeiten der genauen Unterscheidung zwischen Lehnwörtern und Fremdwörtern in der Vermischung synchroner und diachroner Analyseverfahren und auch darin, dass der Übergang zwischen zwei Wortklassen allmählich ist – „Ein grundlegendes Problem bei der Erforschung von Entlehnungen ist die Abgrenzung nativer versus nicht-nativer Einheiten und Strukturen. Diese Abgrenzung wird zudem erschwert durch die Vermischung synchroner und diachroner Fremdheitsaspekte, die im Bereich der Entlehnungen geradezu symptomatisch ist“ [Scherer, Holler 2010: 2].

K. Otto betont, dass Lehnwort und Fremdwort sich nur hinsichtlich ihrer ausdrucksseitigen Stufe der Integration in den Wortschatz der untersuchten Sprache unterscheiden. Eine Zuordnung aufgrund der Undeutlichkeit der Kriterien ist in manchen Fällen nur schwer möglich. Eine Abgrenzung kann auch aus anderen Gründen wenig sinnvoll sein. Unter die Fremdwortkategorie fallen beispielsweise Wörter, die bereits seit längerer Zeit im Deutschen vorhanden sind [vgl. Otto 2009: 16].

Die angeführten Meinungen zeugen davon, dass fremde Wörter unterschiedlich lange in die Nehmersprache integriert werden; dieser Prozess umfasst mehrere Phasen – „Das Abgrenzungsproblem zwischen Fremdwör-

tern und Lehnwörtern im Deutschen hat eine weitere Ursache darin, dass der Übergang zwischen beiden Wortklassen offenbar nicht kategorial, sondern kontinuierlich ist. Der Unterschied zwischen Fremdwörtern und Lehnwörtern scheint daher nur im Grad der Anpassung bzw. der Integration fassbar zu sein, wobei die graduelle Abstufung nicht nur lexikalische Entlehnungen, sondern nicht-native Einheiten auf allen grammatischen Ebenen betrifft" [Scherer, Holler 2010: 3].

In dem Beitrag wird der Versuch unternommen, die Geschichte der linguistischen Diskussion über Fremdwort und Lehnwort zu verfolgen.

Die Fremdwortdiskussion im Deutschen ist sehr alt. B. Kettemann verweist darauf, dass sie mit dem verstärkten Sprachkontakt innerhalb Europas in der Neuzeit eingesetzt hat und vom aufsteigenden Bürgertum und dessen zunehmender Alphabetisierung getragen wurde. Fremdwörter gibt es allerdings schon, seit es Sprachen gibt und seit diese Sprachen miteinander in Kontakt treten [vgl. Kettemann 2002: 55]. Auch A. Grote ist der Meinung, dass der Import fremdsprachlichen Wortguts in eine Sprache dem Kontakt der beteiligten Sprachen bzw. ihrer Sprecher entspringt. Die Entlehnung wird als Konsequenz von Sprachkontakt beschrieben. Die Betrachtung der Sprachkontaktsituationen macht auf die Beteiligung politischer, kultureller, gesellschaftlicher und wirtschaftlicher Faktoren an den Lehnvorgängen aufmerksam [vgl. Grote 2002: 18].

Was den Terminus selbst betrifft, so erwähnt J. Spitzmüller, dass man bereits im 17. und 18. Jh. von *fremden Wörtern* gesprochen hat, aber das Kompositum *Fremdwort* eine Schöpfung des frühen 19. Jahrhunderts ist. Die ersten derzeit bekannten Belege finden sich 1815 bei dem Philosophen und Puristen Karl C. F. Krause [vgl. Spitzmüller 2005: 161]. Bei Krause steht der Ausdruck in einem eindeutig puristischen Kontext und ist deutlich pejorativ markiert. Er stammt aus dem sich in dieser Zeit verstärkenden nationalistisch-puristischen Diskurs und wird offensichtlich als Stigmawort gebildet und gebraucht. Auch das Kompositum *Fremdwörterbuch*, nur ein Jahr nach dem Erstbeleg von *Fremdwort* erstmals auf einem Buchtitel belegt, entstammt diesem Diskurs. Im Kontext des Nationalismus erzeugt sowohl *fremdes Wort* als auch *Fremdwort* pejorative Konnotationen, was die ihnen oft beigefügten Antonyme *„eigentlich deutsch, natürlich deutsch, pur deutschrecht deutsch, rein deutsch, kerndeutsch"* verdeutlichen. Der Antagonismus *deutsch-fremd* verstärkt die pejorativen Konnotationen des Stigmawortes *Fremdwort*, da Deutsch im Nationalsozialismus ein Hochwertwort war. Als Schlagwort gelangt die Bezeichnung auch in die Sprach-

wissenschaft, wird dann aber, spätestens mit deren Distanzierung von puristischen Positionen in der zweiten Hälfte des 20. Jhs., zum Terminus. Allerdings verschwanden die expressiven Bedeutungsanteile nie völlig, was einer der Gründe dafür war, dass der Terminus innerhalb der Sprachwissenschaft seit Ende der 60-er Jahre sehr umstritten ist [vgl. Spitzmüller 2005: 161–162].

B. Kettemann schreibt, dass der Begriff Fremdwort vom Philosophen K. C. F. Krause (1781–1832) geprägt und durch Jean Paul (1763–1825) in der Zeitschrift Hesperus (1819) verbreitet wurde. Er bezeichnet einen aus einer fremden Sprache in die Muttersprache übernommenen Ausdruck, meist zugleich mit der durch ihn bezeichneten Sache, der im Unterschied zum Lehnwort sich in Aussprache, Schreibung oder Form noch nicht an das System der Muttersprache angepasst hat, als Fremdwort. Das Datum ist hier wichtig, denn es ist die Zeit der Befreiungskriege (1812–1819). In der Zeit danach hat das Gefühl der Romantik, das „Sich- Zurückbesinnen" auf deutsche Wurzeln, zum ersten Mal dazu geführt, fremde sprachliche Elemente als ein nationales Problem zu sehen [vgl. Kettemann 2002: 56].

K. Otto weist darauf hin, dass die Beschäftigung mit Lehneinflüssen und Fremdwörtern kein neuer Untersuchungsgegenstand ist; seit vielen Jahrhunderten zählt das Thema bereits zu den ‚Klassikern' der Sprachforschung. K. Otto führt eine Reihe von interessanten Tatsachen an: Bereits J. W. von Goethe beschäftigte sich mit der Fremdwortproblematik. Er empfand fremdes Wortgut nicht als schädlich für die Muttersprache, sondern als eine Bereicherung. Er war der Meinung, die Gewalt einer Sprache sei, dass sie das Fremde verschlingt.

Für Jacob Grimm waren fremdwortkritische Tendenzen nicht fremd. Fremdes Wortgut steht hier in eher negativem Sinnzusammenhang: Alle Sprachen, solange sie gesund sind, haben einen Naturtrieb das Fremde von sich abzuhalten und wo sein Eindrang erfolgte, es wieder auszustoßen, wenigstens mit den heimischen Elementen auszugleichen. Die Pflicht der Sprachforschung sah J. Grimm darin, dem maßlosen und unberechtigten Vordrang des Fremden Widerstand zu leisten.

Die Aussage Lessings zur Sprache eines Zeitgenossen ist als eindeutige Kritik eines übertriebenen Gebrauchs von Fremdwörtern aufzufassen. Nach Lessing erregt der übertriebene Gebrauch der Fremdwörter beim Leser nur Ekel.

Resümierend schreibt K. Otto, dass seit jeher über die Zerrüttung der Muttersprache geklagt wird. Der Fremd- und Lehnworteinfluss auf die

deutsche Sprache erweist sich dabei mehr oder weniger als ein stark polarisierendes Thema. Die Diskussion spielt sich im Wesentlichen zwischen zwei konträren Standpunkten ab, der Betonung der Vorteile einer Übernahme und Verwendung von Fremdwörtern auf der einen Seite und der mehr oder weniger heftigen Kritik daran auf der anderen Seite. Die Kontroverse zwischen eher zurückweisenden Haltungen in Bezug auf die Übernahme fremden Wortmaterials über gemäßigte Standpunkte bis hin zu unkritischer Einstellung zeigt sich heute im gegenwärtigen Diskurs um die Anglizismen im Deutschen. Also, trotz seiner bereits beträchtlichen Historie ist das Thema ‚Entlehnung' höchst aktuell und längst nicht erschöpft [vgl. Otto 2009: 6–7].

So finden wir den von J. W. von Goethe artikulierten Gedanken über die Fähigkeit der Sprache, fremde Sprachelemente zu assimilieren, in der modernen Version des deutschen Publizisten und Sprachexperten D. E. Zimmer. Die Sprache lebe, solange sie imstande ist, Fremdwörter zu Lehnwörtern zu machen. Wenn aber die Sprache diese Fähigkeit verliert, gerät sie in Gefahr [wiedergegeben nach Spitzmüller 2005: 165]. Mit anderen Worten vertritt D. E. Zimmer die Meinung, dass die Sprache ein selbstregulierendes System sei, das im Normalfall fremdsprachiges Wortgut leicht „verdauen" könne.

Die anderen Linguisten sprechen in Anlehnung an H. Dunger über die Gefahr, die mit den Fremdwortübernahmen verbunden ist. H. Dunger hat in seinem Artikel „Wider die Engländerei in der deutschen Sprache", welcher 1899 in der Zeitschrift des Allgemeinen deutschen Sprachvereins erschien, geschrieben: „Vielfach hört man die Ansicht aussprechen, der Kampf gegen die Fremdwörter sei jetzt nicht mehr nötig; jeder Deutsche sei gegenwärtig davon überzeugt, daß es seine Pflicht sei, entbehrliche Fremdwörter zu vermeiden. Wie wenig richtig dies ist, weiß jeder aufmerksame Beobachter der Sprache. ... Wir haben nicht nur mit den alten Feinden immer noch zu kämpfen, sondern müssen auch neue Eindringlinge abwehren, die keck von allen Seiten Einlaß in unsere Muttersprache begehren. Besonders auffällig ist in der jüngsten Zeit das Einmengen neuer Fremdwörter aus dem Englischen" [zit. nach Kettemann 2002: 55].

Da der Terminus Fremdwort mit negativen Konnotationen verbunden ist, vermeiden manche Linguisten seinen Gebrauch überhaupt. Außerdem ist der Fremdwortbegriff, wie oben angedeutet wurde, recht umstritten – „Allerdings ist dieser Fremdwortbegriff recht vage ..." [Spitzmüller 2005: 163]. J. Spitzmüller schreibt z.B., dass man häufig den Begriff Fremdwort

durch Lehnwort ersetzt, und *Lehnwort* häufig schlicht als Synonym für *Fremdwort* gebraucht wird [vgl. Spitzmüller 2005: 164]. Dies bedeutet vermutlich, dass alle Fremdwortübernahmen Lehnwörter sind, aber einen unterschiedlichen Assimilationsgrad besitzen. Das bestätigen die Worte von K. Otto über einige Schwierigkeiten, die die traditionelle Terminologie in sich birgt. Aufgrund dieser Problematik bevorzugt sie eine allgemeinere Fremd- und Lehnwortauffassung. Diese beinhaltet unter anderem, auf den Terminus Fremdwort zugunsten der Begriffe Entlehnung, Lehnwort und Transferenz zu verzichten, die als Synonyme verwendet werden. Als Lehnwörter in diesem Sinne gelten dann grundsätzlich alle Wortentlehnungen aus fremden Sprachen [Otto 2009: 18].

Auch A. Grote verzichtet auf den Gebrauch dieses Terminus und begründet das wie folgt: „Die Verwendung des Terminus zur Referenz auf ein entlehntes Wort wird … bewusst vermieden. Die an ihn geknüpften Kontroversen werden hier gleichwohl aufgegriffen" [Grote 2002: 20].

Aber anschließend bemerkt A. Grote, dass alle Versuche, den Gebrauch des Terminus völlig auszuschließen, momentan sinnlos seien. Sie schreibt, dass „der umstrittene Terminus trotz häufiger Ablehnungsbekundungen dennoch beständig Anwendung findet – und zwar mittels der Bezeichnung eines für das Deutsche spezifischen Nachschlagewerks: das Fremdwörterbuch" [Grote 2002: 20].

Im Duden-Fremdwörterbuch wird der Versuch unternommen, den Fremdwortbegriff exakt zu definieren. Fünf Merkmale können demzufolge ein Wort als fremd charakterisieren. Ein Fremdwort muss mindestens eines der fünf im Duden-Fremdwörterbuch genannten Merkmale der Fremdheit besitzen, um der Definition zu entsprechen. Die Bestimmung des Lehnwortes ergibt sich dann ex negativo.

Das bedeutet, dass die Begriffe Fremdwort und Lehnwort in der Fachsprache auch künftig Verwendung finden werden und die Fachdiskussion bezüglich dieser Termini nicht beendet ist, obwohl man schon heute deren Fragwürdigkeit erkannt hat.

LITERATUR

Grote, A. *Entlehnung – Übersetzung – Vernetzung: Entlehnung als übersetzungbezogenes Phänomen am Beispiel der internetspezifischen Computersprache*. – Peter Lang: Frankfurt am Main, 2002.

Kettemann, B. Anglizismen allgemein und konkret: Zahlen und Fakten. In: Muhr, R., Kettemann, B. *Eurospeak. Der Einfluss des Englischen auf europäische Sprachen zur Jahrtausendwende*. Band 1. – Peter Lang Verlag: Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien, 2002, S. 55–87.

Muhr, R. Anglizismen als Problem der Linguistik und Sprachpflege in Österreich und Deutschland zu Beginn des 21. Jahrhunderts. In: Muhr, R., Kettemann, B. Eurospeak. Der Einfluss des Englischen auf europäische Sprachen zur Jahrtausendwende. Band 1. – Peter Lang Verlag: Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien, 2002, S. 9–54.

Otto, K. *Eurodeutsch – Untersuchungen zu Europäismen und Internationalismen im deutschen Wortschatz. Eine Arbeit aus der Perspektive der Eurolinguistik am Beispiel von Zeitungen aus Deutschland, Österreich, der Schweiz und Südtirol*. – Logos Verlag: Berlin, 2009.

Scherer, C., Holler, A. *Strategien der Integration und Isolation nicht-nativer Einheiten und Strukturen*. – Walter de Gruyter: Berlin, New York, 2010.

Spitzmüller, J. *Linguistik. Impulse & Tendenzen. Metasprachdiskurse. Einstellungen zu Anglizismen und ihre wissenschaftliche Rezeption*. – Walter de Gruyter: Berlin, New York, 2005.

Utsch, S. *Sprachwechsel im Exil. Die „linguistische Metamorphose" von Klaus Mann*. – Böhlau Verlag: Köln, Weimar, Wien, 2007.

Of the Term Foreign Word History

Summary

Borrowings comprise an effective way of vocabulary enrichment. No language lives its independent life. Speakers of one language are in constant economic, social, political, and cultural contacts with speakers of other languages, that contributes to language development by adding new elements. That is why the study of borrowings is as old as languages themselves.

Lehnwort (a borrowed word) and *Fremdwort* (a foreign word) are main kinds of borrowings. The latter is causing fierce debates because some linguists find the term *Fremdwort* arbitrary.

The article overviews the history of the argument from the appearance of the term *Fremdwort* up to the present state of the art.

Kerttu KIBBERMANN
(University of Latvia)

English in the Education Systems of Estonia and Latvia: An Overview of Language Attitudes of Students

Key words: *language attitudes, language spread, English influence, education*

English is a foreign language in Estonia and Latvia that has grown more in importance during the last two decades as compared to other foreign languages. In Kachru's (1985) model of World Englishes, which divides the world into the inner, outer, and expanding circles, Estonia and Latvia belong to the latter. In the expanding circle English is spoken as a foreign language and until recently, the primary aim was to learn it in order to converse with native speakers. However, recent research (e.g. Ljosland 2007) has demonstrated that in several European countries English is undergoing a shift – the *lingua franca* of the world is now sharing with local languages their functions, or even overtaking some.

This article presents the results of the study of language attitude towards English in Estonia and Latvia, conducted in 2010. The reasons for focusing on education are twofold: first, education has a significant role in spreading the socially acceptable ideology, and second, education, especially higher education, is greatly affected by English. Earlier research has focused on language attitudes towards the official language, or Russian – the largest minority language in Estonia and Latvia, as well as the regional *lingua franca* [Pavlenko 2008: 301]. However, with the spread of English, another foreign language carrying great economic value is gaining ground in Estonia and Latvia, thus it should not be neglected from the sociolinguistic discussions.

Theoretical considerations

Language attitudes are subjective evaluations of languages, language varieties, dialects, etc. that are held by individuals and groups. As modern linguistics is based on the doctrine of arbitrariness, language attitudes are considered to reflect social perceptions of their speakers [Edwards 1999: 102]. Facts may show that speakers of a language have a higher socio-

economic status than speakers of some other language, but the evaluation of their language as superior is purely subjective and lacks a factual basis [Myers-Scotton 2006: 120].

Attitudes are mostly learned during socialisation. Parents, friends, peer groups, education, work, and the mass media have a profound effect on the formation and maintenance of attitudes, as people tend to adjust their attitudes to those of the groups they belong to (Garrett 2001).

In order to differentiate between publicly expressed and privately held attitudes, Kristiansen (2010) divides attitudes into overt and covert ones. Respondents who are aware of research topic and the presence of researcher are likely to produce overt attitudes that mirror the community's public discourse and often discussed viewpoints on the attitude towards object. In contrast, covert attitudes are part of everyone's private discourse that can clash with the official language ideology and are expressed only in authentic contexts.

Data and method

This article studies the overt language attitudes of students. Today's students have been exposed to the Anglo-American cultural impact since their childhood, which plays an important role in the formation and maintenance of attitudes. Moreover, official policies rest mostly on the opinions of prestigious social groups. Students as young intellectuals are likely to influence the future developments of their societies. In order to minimise the number of subjective factors, only the data from students who consider Estonian and Latvian their mother tongue are analysed.

In order to collect first-hand quantitative data, a questionnaire was designed and distributed to informants in their mother tongues. A total of 102 students returned the questionnaire, out of which 46 were from Estonia and 56 from Latvia. At the time all respondents were pursuing Bachelor's or Master's degrees. Respondents were drawn from different institutions of higher education to guarantee a wide range of responses.

The data were analysed with SPSS 15. The final results are presented as means in tables below, accompanied by standard variation and the number of cases. The differences between groups were tested for significance with the Mann-Whitney test. The results indicate statistically significant difference when $p < 0.1$ and contribute to the relative ordering of the data. The mean scores are not important *per se*.

Analysis and discussion

Firstly, both Estonian and Latvian students favour intensifying teaching English in educational establishments, but the latter expressed considerably stronger attitudes towards the issue than the former, as summarised in Table 1 (1a). These results could indicate the lack of English classes in the current curricula in Latvia. However, taking into account that foreign language lessons both in Estonia and in Latvia have to start in the third form, but commonly begin already in kindergarten, and that English is the first foreign language for 67% of the pupils attending primary schools in Estonia and Latvia, and for 96% of the secondary school students in Estonia and 97 % in Latvia (Eurostat news release 139/2010), nothing signals the insufficiency of English at Latvian educational establishments.

The other line of reasoning might depart from the poorer command of English among Latvian respondents. Indeed, Latvian respondents indicated poorer knowledge of English than Estonian respondents, but both groups considered English to be their best known foreign language. Interestingly, no correlation was found between the answers to the statements and the knowledge of English. Thus Latvian students wish to increase the importance of English at schools and universities independent of their language skills.

Table 1

The role of English in educational establishments[1]

(1a) "English should be taught more intensively at schools and universities than it is at the moment"; (1b) "The government of Estonia/Latvia should open and support secondary schools with English as the sole medium of instruction"; (1c) "The government of Estonia/Latvia should open and support bilingual secondary schools with Estonian/Latvian and English as the media of instruction".

(1a)	**Estonia**	**Latvia**
Mean	2.35	1.77
N	37	53
Std. dev.	0.676	0.669
Mann-Whitney U: 569.000, p = 0.000		

[1] Respondents were asked to evaluate statements on a 5-point scale: 1 – strongly agree, 2 – agree, 3 – disagree, 4 – strongly disagree, 5 – no opinion.

(1b)	**Estonia**	**Latvia**
Mean	2.95	2.70
N	41	54
Std. dev.	0.805	0.690
Mann-Whitney U: 890.500, p = 0.076		

(1c)	**Estonia**	**Latvia**
Mean	2.21	1.85
N	38	55
Std. dev.	0.704	0.591
Mann-Whitney U: 767.000, p = 0.009		

Next, respondents were asked to give their opinion on the fact of national government opening monolingual English schools and bilingual schools with English and Estonian/Latvian as media of instruction. According to the results summarised in Table 1 (1b, 1c), students from both countries agree with opening bilingual schools and discard the idea about English-medium schools. A careful look at the data reveals that Latvian respondents exhibit greater agreement with both ideas than Estonian students. 91% of Latvian students either strongly agree or agree with the statement about opening Latvian-English bilingual schools, whereas only 61% of Estonian respondents share the opinion.

The tendency of Latvian students to favour English also becomes obvious in the choice of language for educating their children. Table 2 (2a) shows that more than half of the Latvian respondents would get their children enrolled in an English-medium school, if it had the same teaching standards as a Latvian-medium school. Most of Estonian students were against the idea, and only one fifth agree with it.

If Latvian students in fact acted according to their present attitudes in the future, a large-scale language shift could occur. Shifting the language of education, one of the most prestigious domains of language use, could lead to diglossia and eventually result in a societal language shift. However, it has to be kept in mind that there is no linear link between attitudes and behaviour, and students can change their attitudes by the time they face sending their children to school. What these results show is that Estonian students do not assign such huge personal importance to English in the future world as Latvian students.

Table 2

English-medium education for the respondents and their children

(2a) "I would enrol my children in an English-speaking school if it had the same teaching standard as an Estonian/Latvian-medium school"; (2b) "I would rather receive my university education in English than in Estonian/Latvian".

(2a)	**Estonia**	**Latvia**
Mean	2.89	2.35
N	36	51
Std. dev.	0.887	0.796
Mann-Whitney U: 599.500, p = 0.004		

(2b)	Estonia	Latvia
Mean	2.93	2.47
N	40	53
Std. dev.	0.797	0.823
Mann-Whitney U: 742.500, p = 0.007		

When proceeding to higher education, major differences between approaches adopted by Estonia and Latvia become obvious. The Estonian government supports English in higher education rather enthusiastically, whereas the Latvian state is more concerned with protecting the sociolinguistic functions of Latvian. For example, all doctoral studies can be completed in English at Estonian universities. In 2010, only 9% of doctoral dissertations were defended in Estonian, whereas 87% of dissertations were written in English (Klaas-Lang 2010). By contrast, it is quite uncommon to write doctoral dissertations in English in Latvia.

In this light it is quite surprising that neither Estonian nor Latvian students are keen on acquiring their university education in English. However, Table 2 (2b) shows that Latvian respondents are again in greater favour of English-medium university education than their Estonian counterparts, who answered this question rather unfavourably.

People tend to confer prestige on languages that they relate to higher social status and socio-economic advantages. It can be explained with the human quest for mobility as prestigious languages are thought to give their speakers access to socio-economic benefits [Myers-Scotton 2006: 121]. Thus it is highly possible that Latvian students favour English because of its prestige. The explanation indicates the integrative attitudes of Latvian

students towards English. The wish to speak English in order to gain the advantages accorded to English speakers shows clearly a desire to identify with the group.

Summary

As the comparative study of the language attitudes of students towards English in the education systems of Estonia and Latvia indicates, Estonian students tend to have better English skills than Latvian students, but the latter seem to favour English in more. Latvian students consider English to have a vital position in education in Latvia and find it necessary to intensify the teaching of English and in English. Latvian students consider English especially important for their future children, as the majority of them would send their children to an English-medium school.

Similarly to languages, language attitudes are never static. Political and socio-economic transitions lead to attitude change. The study was conducted at the time when both Estonia and Latvian were in deep economic crisis. In Latvia it was accompanied by a political crisis characterised by extremely low trust in the Latvian state. Being insecure about their nation might have led Latvians to look up to other, possibly mightier, nations and their languages as a way out of the unsatisfying *status quo*. Thus the high prestige conferred on English could have been based on political and socio-economic factors and the attitudes are likely to change together with the economic and political situation.

LITERATURE

Edwards, J. Refining our Understanding of Language Attitudes. In: *Journal of Language and Social Psychology*. 1999, 18(1), pp. 101–110.

Eurostat News Release. *In the EU, Nearly 80% of Children were Studying a Foreign Language at Primary School in 2008*, – Sept 24, 2008. Available: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/3-24092010-AP/EN/3-24092010-AP-EN.PDF.

Garrett, P. Language Attitudes and Sociolinguistics. In: *Journal of Sociolinguistics*. 2001, 5(4), pp. 626–631.

Kachru, B. Standards, Codification and Sociolinguistic Realism: The English Language in the Outer Circle. In: *English in the World: Teaching and Learning the Language and Literature*. – Cambridge: CUP & the British Council, 1985, pp. 11–30.

Klaas-Lang, B. Eesti keel ülikoolis ja teaduses. In: *Sirp*. 2011, 36(3362).

Kristiansen, T. Conscious and Subconscious Attitudes towards English Influence in the Nordic Countries: Evidence for Two Levels of Language Ideology. In: *International Journal of the Sociology of Language*. 2010, 204, pp. 59–95.

Ljosland, R. English in Norwegian Academia: A Step towards Diglossia? In: *World Englishes*. 2007, 26(4), pp. 395–410.

Myers-Scotton, C. *Multiple Voices: An Introduction to Bilingualism*. – Malden & Oxford: Blackwell, 2006, pp. 457.

Pavlenko, A. Multilingualism in Post-Soviet Countries: Language Revival, Language Removal and Sociolinguistic Theory. In: *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*. 2008, 11(34), pp. 1–40.

Angļu valoda Igaunijas un Latvijas izglītības sistēmā: ieskats studentu attieksmēs

Kopsavilkums

Angļu valoda Igaunijā un Latvijā ir svešvaloda, kuras lietošana publiskās un privātās sfērās ir pieaugusi pēdējo divdesmit gadu laikā vairāk nekā citu svešvalodu lietošana. Šajā rakstā tiek salīdzinoši analizēti 2010. gadā veiktā Igaunijas un Latvijas studentu lingvistiskās attieksmes pētījuma rezultāti, kas attiecas uz angļu valodas lomu izglītībā. Pirmkārt, izglītība ir svarīga sociāli pieņemamās ideoloģijas izplātīšanā, un, otrkārt, angļu valodai ir nozīmīga ietekme izglītībā, īpaši augstākajā izglītībā.

Pētījumā izmantotie dati ir iegūti anketēšanas rezultātā. Pētījumā piedalījās 102 studenti no Igaunijas un Latvijas, kuri norādīja igauņu vai latviešu valodu kā savu dzimto valodu. Analīzes rezultātā ir noskaidrots, ka Igaunijas un Latvijas studentu attieksmes pret angļu valodas lomu izglītībā būtiski atšķiras. Igaunijas studenti ir apmierināti ar pašreizējo situāciju Igaunijas izglītības sistēmā, taču Latvijas studenti, neraugoties uz savu angļu valodas zināšanu pašvērtējumu, vēlas palielināt angļu valodas lomu Latvijas izglītības sistēmā un uzskata angļu valodu par būtisku savu topošo bērnu izglītībā. Šādi rezultāti varētu būt skaidrojami ar pētījuma veikšanas laiku, jo 2010. gadā Latvijā bija dziļa ekonomiska un politiska krīze. Pēc sociolingvistu domām, cilvēki parasti uzskata par prestižām tās valodas, kuru runātājiem ir augsts sociālais un ekomiskais statuss. Iespējams, ka Latvijas studenti krīzes laikā deva priekšroku angļu valodai, jo tiek uzskatīts, ka ekonomiski un sociāli vērtīgu valodu prasmes dod tās runātājiem iespējas, ko citu valodu prasmes nedod.

Elīna KRASOVSKA
(Latvijas Kultūras akadēmija)

Metonīmijas mijiedarbība ar citiem tropiem: I Vispārējo latviešu dziesmu svētku plakāts

Atslēgvārdi: *metafora, metonīmija, kalambūrs, alūzija, nozīmes veidošana*

Raksta mērķis ir analizēt stilistisko paņēmienu saistību ar kultūras un vēstures parādībām, veidojot latviešu identitāti. Pētāmais materiāls ir I Vispārējiem latviešu dziesmu svētkiem veltītais plakāts[1] (H. Šics, 1873) ar Jura Alunāna[2] (1832–1864) tekstu „Nevis slinkojot un pūstot". Rakstā izmantota kognitīvo lingvistu pieeja, kas uzskata stilistiskos paņēmienus par būtisku domāšanas un konceptuālās sistēmas daļu [sk. Lakoff [1980] 2003, Gibbs [1993] 2002].

Plakāts cieši saistīts ar Pirmo tautas atmodu[3], kuras aptuvenais laika posms ir no 1850. līdz 1890. gadiem [Baumanis 1946: 21]. Viens no slavenākajiem notikumiem ir stāsts par Krišjāni Valdemāru, kurš Tērbatas Universitātē pie savām durvīm pieliek vizītkarti: **Krišjānis Valdemārs, latvietis**.

Pirmās tautas atmodas idejas nesēji ir jaunlatvieši. *Pirmais „jaunlatvieša" vārdu iegūst Juris Alunāns par savu 1856. gadā izdoto dzeju krājumu „Dziesmiņas"*. Jura Alunāna mērķis ir pierādīt, ka latviešu valoda der arī

---

[1] Tā kā viss plakāts ir liela izmēra un nelielā melnbaltā zīmējumā detaļas nav viegli uztvert, kā arī rakstā ir dažādu plakāta daļu analīze un attēli, visu plakātu šeit neievietoju. Visu plakātu var apskatīt http://dziesmusvetki.lndb.lv/objekti/01-01.jpg vai http://upload.wikimedia.org/wikipedia/lv/d/da/Dziesmusvetku_plakats_1873.jpg

[2] Juris Alunāns bija tulkotājs, un dzejolis nav paša Alunāna sacerēts. Oriģinālo dzejoli sacerējis čehu autors Františeks Ladislavs Čelakovskis (1799–1852). Tautā J. Alunānu pieņēma kā autoru, jo tajā laikā autortiesību jautājums nebija aktuāls.

[3] Sīkāka informācija par šo plakātu nav atrodama, bet interesanti, ka latviešu Vikipēdijā Pirmās atmodas sadaļā teikts, ka šis plakāts ir *Alegorisks Pirmās atmodas laika attēls* [Vikipēdija: Pirmā atmoda]. Neuzskatu Vikipēdiju par pilnīgi uzticamu avotu, bet šajā gadījumā tas ir vienīgais avots, kas sniedz tieši šādu skaidrojumu par alegoriju, kurš būtībā ir patiess, kā rāda raksta autores veiktā turpmākā analīze.

literatūrai, ne tikai zemnieku vajadzībām, kā apgalvo vācieši, latviešu valodu saucot par *Bauersprache* (zemnieku valoda) [Ģērmanis [1998] 2008: 161].[4]

Tautas atmodas galvenās idejas īsumā bija šādas:

1. *Latviešu pienākums un tiesības cīnīties pēc savas nacionālās kultūras, [..] vislielāko vērību piegriežot skolai [..].*
2. *Latviešu saimnieciskā spēka radīšana [..].*
3. *Latviešu nacionālās ideoloģijas izveidošana [..].*
4. *Latviešu politiskā spēka radīšana [..]* [Spekke, [1948] 2008: 268].

Jaunlatviešu kustība veicināja latviešu nacionālo identitāti, kas definēta uz kopīgas etniskās izcelsmes, valodas un kultūras pamata. Jaunlatviešu nopelns ir tas, ka latviešu nācija nesaplūda ne ar krievu, ne vācu nāciju [Apals, 2011: 103].

Antonijs Smits (*Anthony D. Smith*) norāda, ka nācijas un nacionālisma jēdzieni nav tikai ideoloģijas vai politikas formas, bet gan kultūras parādības, kas cieši saistītas ar nacionālo identitāti, kas ir daudzdimensiju (*multidimensional*) koncepts, saistīts ar īpašu valodu[5], jūtām un simboliku [sk. Smith 1991].

Romantiskā nacionālisma laikmetā tautas vēlējās pierādīt, ka ir svarīgas nācijas ar slavenu pagātni. 1877. gadā kāds baltvācu komentētājs skaidroja, ka latviešiem nav nacionālā eposa tāpēc, ka *viņi nekad pagātnē nav izdarījuši neko tādu, par ko būtu vērts dziedāt* [Kasekamp, 2010: 77]. Tāpēc 1888. gadā Andrejs Pumpurs radīja latviešu nacionālo eposu „Lāčplēsis".

Analizējamā plakāta un dzejoļa „Nevis slinkojot un pūstot" galvenā doma – latvietim jābūt čaklam un jāpalīdz uzcelt savu valsti stipru un bagātu. Dzejoļa pirmā panta vizuālā reprezentācija redzama 1. attēlā (skat. attēlus pielikumā).

Pirmā panta verbālie tropi galvenokārt ir lingvistiskās metaforas[6]: **prāta gaisma** nozīmē zināšanas un **kļūt pie prāta gaismas** nozīmē apgūt zināšanas.

---

[4] Augusts Deglavs „Rīgā" piemin šo nosaukumu: *„Ach red' doch nicht die dumme Bauersprache!" viņa biedrs to apsauca. „Das ist ja nur Sprache für die Schweine... Uš, kur tu iet?!..." (Ak, nerunā jel to muļķo zemnieku valodu, tā jau ir tikai valoda priekš cūkām...)* [Deglavs 1983: 189].

[5] Raksta mērķis ir koncentrēties uz īpašu (stilistisku) valodas lietojumu, nevis socioloģiskiem vai antropoloģiskiem aspektiem.

[6] Konceptuālā metafora no lingvistiskās metaforas atšķiras ar to, ka vienu konceptu saprot cita koncepta ietvaros. Metaforiskais pārnesums jeb projekcija notiek no

Gaisma ir ļoti svarīgs koncepts latviešu kultūrā. **Gaismas pils** koncepts ir raksturīgs latviešu kultūrai un domāšanai. Tas balstīts leģendā par nogrimušu pili, kas bijusi gudrības šūpulis. 19. gadsimtā tā ieguva jaunu simbolisku nozīmi un tai bija svarīga loma romantiskā nacionālisma kustībā, lai atmodinātu latviešu identitāti un kultūru. Eposā „Lāčplēsis" parādīta nogrimusī Burtnieku pils, kas ir gudrības un garīgo dārgumu krātuve. „Lāčplēsis" izsaka trīs galvenās idejas par brīvību, kolektīvo atmiņu un gudrību [Kalve and Načisčione 2010: 127–130]. Andrejs Pumpurs piedēvē Burtnieku pilij gudrības simbolu, jo Lāčplēsis ierodas Burtnieku pilī: *No tēva sūtīts še mācīties ziņas Slaveno Burtnieku gudrības skolā* [Pumpurs 2008: 17]. Arī Auseklis runā par *gaišu tautas pili*, *Gaismas kalna galotnē,* pieminot *tautas gara greznumus,* kas tur noglabāti [Alunāns, Pumpurs, Auseklis 2000: 87].

„Gaismas pils" koncepts vēl joprojām ir būtisks valodas un kultūras elements, sākot ar jauno Nacionālās bibliotēkas ēku un beidzot ar cilvēku ikdienas sarunām [sk. Kalve and Načisčione 2010].

Latviešu valodā ir daudz vārdu savienojumu ar komponentu „gaisma", kuriem ir figuratīva nozīme. Tabulā atspoguļoti trīs visizplatītākie:

1. tabula

Pirmais pants. Verbālie tropi: Izteicieni ar „gaismu"[7]

Izteicieni ar komponentu „gaisma"	**figuratīvā nozīme**	**trops**
gaišs cilvēks	gudrs/izglītots/labs cilvēks	metafora
gaišs prāts	gudrs/izglītots/attīstīts prāts prāts → cilvēks	metonīmija
gaiša galva	apdāvināts/tāds, kam viegli padodas mācības/attīstīts prāts galva → prāts → cilvēks	metonīmija

viena konceptuālā domēna (*conceptual domain*) uz otru – no mērķdomēna (*target domain*) uz avotdomēnu (*source domain*) (struktūra A ir B) [Krasovska 2011: 166]. Piemēram, no lingvistiskajām metaforām „partija izcīnīs uzvaru vēlēšanās", „zaudējušās partijas negrib padoties", „partija izkritusi no populārāko partiju trijnieka", „saskaņieši turas līderos, zatlerieši strauji zaudē", var atvasināt konceptuālo metaforu POLITIKA IR SPORTS.

[7] Šeit un turpmāk tekstā pie tabulām, ja nav norādīts citādi: raksta autores veidota tabula.

Vārdu savienojums „Tauta zied un tauta zeļ" nozīmē to, ka tauta attīstās un sasniedz labklājību, kā parāda tabula:

2. tabula

Pirmais pants. Verbālie tropi: „ziedēt" un „zelt"

„ziedēt" un „zelt"	**figuratīvā nozīme**	**trops**
ziedēt	būt augsti attīstītam/ labi nodrošinātam/labi klāties/ būt pārtikušam	metafora
zelt	labi attīstīties/būt lieliskā stāvoklī	metafora

Balstoties uz lingvistiskajām metaforām un latviešu kultūras mantojumu, var atvasināt konceptuālās metaforas ZINĀŠANAS IR GAISMA un ZINĀŠANAS IR PĀRTICĪBA.

Apskatot pirmā panta vizuālos tropus, jāpievēršas jaunajam cilvēkam, kurš stāv tekstam blakus. Viņu var uztvert kā metonīmu[8], kurš pārstāv visus jaunos un izglītotos cilvēkus, latviešu tautas cerību. Tā ir konceptuālā metonīmija DAĻA pārstāv VESELUMU[9].

Alūzija uz Aristoteli kā prāta gaismas nesēju skatāma 2. attēlā, alūzijas avots – Aristotelis no Rafaēla sienas freskas „Atēnu skola" – 3. attēlā.

Platons un Aristotelis atrodas freskas centrā starp citiem augsti izglītotiem vīriem. Viņi pārstāv filozofiju (metonīmiska saistība – E.K.), kas renesanses laikā augstskolās bija viena no četrām zinātniskajām fakultātēm [Štukenbroka un Tepere 2007: 748].

Tā ir metonīmiska ķēde[10]:

Aristotelis → filozofija →zinātne → zināšanas.

---

[8] Konkrēts metonīmijas lietojums.

[9] Konceptuālā metonīmija no lingvistiskās metonīmijas atšķiras ar to, ka lingvistiskā metonīmija ir attiecinoša (*referential*) (norāda uz kaut ko, piem., uz tuvu vai radniecīgu lietu, to pašu nenosaucot – E.K.), bet konceptuālā metonīmija ir konceptuāla operācija, kurā nesējvienība (*vehicle entity*) pārstāv mērķvienību (*target entity*) [Kövecses 2002: 148, Evans 2007: 141–142]. Metonīmijai raksturīgas tuvības asociācijas (*associations of contiguity*).

[10] Metonīmiskās ķēdes (*chained metonymies*) iesaista vairāk nekā vienu konceptuālo pārbīdi (*conceptual shift*), kad var būt iesaistīti vairāki konceptuālie domēni, jo viens metonīmisks elements ved pie cita metonīmiska elementa, tā veidojot metonīmisku struktūru [sk. Hilpert 2007].

Eņģeļa vizuālajam attēlojumam ir svarīga loma plakāta nozīmes veidošanā (*meaning construction*).

Nozīmes veidošana ir konceptualizācija. Tas nozīmē, ka valoda pati nozīmi neveido (*encode*), bet vārdi ierosina (*prompt*) nozīmes veidošanu, sakārtojot konceptuālās operācijas un nostiprinot fona zināšanas (*background knowledge*). Nozīmes veidošana drīzāk ir process, nevis kas konkrēts, ko var izteikt ar valodu [Evans 2007: 141] (skat. 4. attēlu).

Eņģelis ir vizuālā metonīmija un metafora, jo eņģelis ir gan debesu un gaismas pārstāvis, gan svētības pārstāvis tautai.

Metonīmiju vizuāli var attēlot kā parādīts 5. attēlā. Šis un nākamais modelis darbojas kognitīvās lingvistikas konceptuālās metaforas teorijas satvarā. Metaforu vizuāli var attēlot kā parādīts 6. attēlā.

Turpinot eņģeļu tēmu, jāapskata vizuālās alūzijas uz *putti* eņģelīšiem. *Putto* (itāļu valodā puisītis, dsk. *putti*) ir gleznā vai skulptūrā attēlots kails, apaļīgs puisēns, kas var pārstāvēt gan eņģeli, gan laicīgu būtni. *Putti* eņģelīši ir aizgūti no gotiskajiem eņģeļiem bērnu veidolā, kuri vispirms parādījās renesanses mākslā. Tie arī bieži vērojami baroka laika darbos [Štukenbroka un Tepere 2007: 996] (skat. 7. attēlu).

Putti eņģelīši var būt gan ar spārniem, gan bez, tā kā šeit redzamie eņģelīši ir bez spārniem, jāsecina, ka tie ir cilvēkbērni.

8. attēlā var vērot eņģelīšus, kuri mācās, tātad cenšas kļūt pie prāta gaismas.

Ieskatoties rūpīgāk, var redzēt, ka H. Šica plakātā eņģelīši ir zēni un meitenes. Plakāta kreisajā pusē ir zēni, bet labajā – meitenes.

Telpisko orientāciju var apskatīt, ņemot vērā sociāli semiotisko pieeju. Šī pieeja uzskata, ka rietumu kultūras vizuālo komunikāciju ietekmē tas, ka mēs rakstām no kreisās uz labo pusi, un informācija parasti nāk no sūtītāja un iet pie uztvērēja, no avota uz galamērķi, no zināmās uz jauno informāciju [Kress and Van Leeuwen [1996] 2006: 4; 183–185]. Šai gadījumā tas nozīmē, ka agrāk izglītību parasti ieguva zēni, bet tagad, lai uzceltu jaunu un stipru valsti, izglītībā jābūt vienlīdzībai, un tā jāiegūst arī meitenēm. Stilistiski *putti* eņģelīši ir skolas bērnu metonīmi, kas nākotnē veidos tautas izglītotos vīrus un sievas. Nozīme veidojas, mijiedarbojoties lingvistiskajai metaforai, kas izteikta verbāli „kļūt pie prāta gaismas" un vizuāli izteiktajai alūzijai uz *putti* eņģelīšiem, kuri ir abu dzimumu skolas bērnu un nākotnes valsts cēlāju metonīmi (skat. 9. attēlu).

Tagad jāpievēršas otrajam pantam (skat. 10. attēlu).

Otrā panta verbālie tropi pārsvarā saistīti ar hiperbolu, metaforām un metonīmisku ķēdi.

3. tabula

Otrais pants. Verbālie tropi: Ja „ikviens sētu"

Ja „ikviens sētu"	figuratīvā nozīme	Trops
ikviens	visi latvieši	Hiperbola
sēt	sākt darīt to, kas palīdzēs tautai augt	Metafora
vesels grauds	labs darbs savai tautai (arī izglītība), kas dzīs asnus un augs	Metafora
zelta kviešu krājums	labu darbu kopums savai tautai (arī iegūta izglītība)	Metafora
sēt → grauds → kviešu krājums	attīstība (izaugsme)	metonīmiska ķēde

Otrā panta vizuālais trops ir alūzija, kas veido asociāciju virkni. Pie otrā panta ir vīrs, kurš varētu būt muižas kalps vai brīvzemnieks izejamajās drānās, izsakot domu, ka ar izglītību iespējams iegūt labāku stāvokli sabiedrībā. Salīdzinājumā ar *putti* eņģelīšiem šis vīrs neizskatās pārāk jauns, tādējādi jāizdara secinājums, ka mācīties nekad nav par vēlu.

Otrajā pantā svarīga loma ir verbālajām un vizuālajām metaforām, kuras saistītas ar struktūru, kas vizuāli attēlota plakāta centrā. Struktūra ietver dzejoli, un uz tās pakāpušies arī *putti* eņģelīši, norādot, ka tādā veidā „pie prāta gaismas kļūstot" tiks celta latviešu valsts. Vizuāli struktūru veido barokālā stilā darināts rāmis ar akanta lapām, to apvij arī ziedi, parādot dzīvu un nedzīvu vienību savīšanos (skat. 11. attēlu).

Dažādas lingvistiskās metaforas par valsts celšanu: „celt valsti", „būvēt valsti", „taisīt valsti", „konstruēt valsts modeli" ļauj atvasināt konceptuālo metaforu VALSTS IR CELTNE. Konceptuālā metafora VALSTS IR AUGS sakņojas gan vārda „augt" polisēmijā[11], gan citos izteicienos par valsts augšanu: „valsts aug", „valsts zeļ un plaukst", „valsts zied un zeļ". Dzejolis vēstī par kviešu graudiem, kuri ikvienam ir jāsēj, tāpēc ikkatram pilsonim ir jāpiepūlas, lai valsts augtu. Lingvistiskās metaforas atspoguļo konceptuālās metaforas, kas pastāv tautas domāšanā: var atvedināt konceptuālo meta-

[11] „Augt" nozīmē gan augt bioloģiski, gan attīstīties [LVV 2006: 143–144].

foru CILVĒKI IR DĀRZNIEKI vai CILVĒKI IR CELTNIEKI, jo latviešu valodā bieži izmanto izteicienus „cilvēki kopj valsti", „cilvēki ceļ valsti" vai „cilvēki būvē valsti".

Otrā panta vizuālo tropu vairākumu veido dažādas konceptuālās metonīmijas (skat. 12. attēlu).

Vizuālie tropi pārsvarā ir alūzijas un konceptuālās metonīmijas INSTRUMENTI PĀRSTĀV DARBĪBU:

4. tabula

Konceptuālās metonīmijas: INSTRUMENTI PĀRSTĀV DARBĪBU

Mērķvienība	**Instruments/līdzeklis** **Nesējvienība**	**Darbība** **Mērķvienība**
mācīties	grāmata	lasīšana
	globuss	ģeogrāfijas mācīšanās
	pildspalva	Rakstīšana
strādāt	lāpsta	rakšana
	cirvis	ciršana
	izkapts	pļaušana
	enkurs	Kuģošana

Ir divas galvenās mērķvienības metonīmijām, kuras atspoguļo svarīgākos darbības veidus, kas palīdzēs uzcelt jauno valsti un vedīs pie labklājības – darbs un mācības (skat. 13. attēlu).

Stilistiski sējējs ir metafora un kalambūrs, jo viņš pārstāv gan izglītību un labus darbus tautai (metafora), gan zemniecību. Sējējs vizuāli attēlots burtiski, tātad pretstatītas figuratīvā un burtiskā nozīme, kas veido kalambūru (skat. 14. attēlu).

Diemžēl graudu vezuma attēls nav pilnībā saglabājies, bet tā nozīmi var saprast. Graudu vezums arī ir metafora un kalambūrs. Labo darbu kopums savai tautai vai iegūta izglītība ir metafora, kas lietota vienlaicīgi ar labības pļaušanu un zelta kviešu krājuma vākšanu, kas attēlota vizuāli un burtiski, veidojot kalambūru.

Pamatojoties uz Latvijas kultūras un vēstures mantojumu, var identificēt šādu multimodālo[12] tropu tīklojumu (*network*):

[12] Multimodāls ir tāds, kas darbojas vismaz divos semiotiskajos kodos, piemēram, verbālajā un vizuālajā.

5. tabula

Multimodālo tropu tīklojums

VERBĀLI	VERBĀLI UN VIZUĀLI	VIZUĀLI
Konceptuālās metaforas	**Konceptuālās metaforas**	**Alūzijas**
Gudrība	Struktūra	Eņģelis, *putti* eņģelīši, Aristotelis
ZINĀŠANAS IR GAISMA	VALSTS IR CELTNE/AUGS	**Metonīmi:** Instrumenti: lāpsta, cirvis, izkapts, enkurs. Mācību līdzekļi: piezīmju bloks, pildspalva, globuss.
ZINĀŠANAS IR PĀRTICĪBA	CILVĒKI IR CELTNIEKI/DĀRZNIEKI	**Kalambūri:** Zemes kopšana (burtiski) un izglītība, un labi darbi (metaforiski)

Daļai tropu nozīme veidojas tikai verbālajā reprezentācijā, daļai tikai vizuālajā, bet svarīgāko tropu nozīme veidojas verbālās un vizuālās reprezentācijas mijiedarbībā.

Secinājumi

Analizējot I Vispārējiem latviešu dziesmu svētkiem veltīto plakātu, raksta autore nonāk pie šādiem secinājumiem:

1. Konceptuālo metaforu eksistence latviešu valodā ir izteikta ne tikai verbāli, bet arī vizuāli, veidojot tropu tīklojumu multimodālajā diskursā, mijiedarbojoties metaforai, metonīmijai, kalambūram un alūzijai.
2. Vizuālie tropi dominē pār verbālajiem tropiem.
3. Analizētajiem tropiem pārsvarā nozīme veidojas verbālās un vizuālās reprezentācijas mijiedarbībā.
4. Konceptuālā metafora ZINĀŠANAS IR GAISMA ir dziļi iesakņojusies latviešu identitātē un kultūrā.

LITERATŪRA

Alunāns, J., Pumpurs, A., Auseklis: Izlase. Sakārtojusi Lejniece, G. – Rīga: Zvaigzne ABC, 2000. 103 lpp.

Apals, G. *Pēterburgas Avīzes: Latviešu pirmā saskare ar Eiropas politiskajām idejām.* – Rīga: Zvaigzne ABC, 2011. 176 lpp.

Baumanis, A., editor. *Latvian Poetry.* – Augsburg: A. Baumanis, 1946. 133 pp.

Deglavs, A. *Rīga II.* – Rīga: Zvaigzne, 1983. 530 lpp.

Evans, V. *A Glossary of Cognitive Linguistics.* – Salt Lake City: The University of Utah Press, 2007. 239 pp.

Gibbs, R. W. Jr. *The Poetics of Mind: Figurative Thought, Language and Understanding.* – Cambridge: Cambridge University Press, [1994] 2002. 527 pp.

Ģērmanis, U. *Latviešu tautas piedzīvojumi.* – Rīga: Atēna, [1998] 2008. 344 lpp.

Hilpert, M. Chained Metonymies in Lexicon and Grammar: A Cross-linguistic Perspective on Body Part Terms. In: Radden, G.; Köpcke, K.-M.; Berg T. and Siemund, P., editors, *Aspects of Meaning Construction.* Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2007, 77–98 pp.

Kalve, A. and Načisčione, A. Metaphorical Traces of the Sun and Light in Latvian Language and Culture. In: Teters, D., editor, *Metamorphoses of the World: Traces, Shadows, Reflections, Echoes, and Metaphors.* – Riga: Metamind, 2010, 121–132 pp.

Kasekamp, A. *A History of the Baltic States.* – London and New York: Palgrave Macmillan, 2010. 251 pp.

Kövecses, Z. *Metaphor: A Practical Introduction.* – Oxford and New York: Oxford University Press, 2002. 285 pp.

Krasovska, E. Kognitīvās pieejas priekšrocības figuratīvās valodas izpētē. No: *Vārds un tā pētīšanas aspekti: rakstu krājums.* 15 (1). – Liepāja: LiePA, 2011, 163.–173. lpp.

Kress, G. and Van Leeuwen, T. *Reading Images: The Grammar of Visual Design.* – London: Routledge, [1996] 2006. 291 pp.

Lakoff, G. and Johnson, M. *Metaphors We Live By.* – Chicago and London: The University of Chicago Press, [1980] 2003. 276 pp.

Pumpurs, A. *Lāčplēsis, latvju tautas varonis: Tautas eposs.* – Rīga: Zvaigzne ABC, 2008. 152 lpp.

LVV – Latviešu valodas vārdnīca: 30 000 pamatvārdu un to skaidrojumu. Sastādītāji: Bāliņa, R.; Ēdelmane, I.; Grase, I.; Guļevska, D.; Rozenštrauha, I.; Skujiņa, V. un Šnē, D. – Rīga: Avots, 2006. 1211 lpp.

Smith, A., D. *National Identity.* – London: Penguin Books, 1991, 227 pp.

Spekke, A. *Latvijas vēsture.* – Rīga: Jumava, [1948] 2008. 382 lpp.

Štukenbroka, K. un Tepere, B. *1000 šedevru Eiropas glezniecībā: 1300–1850.* – Rīga: Jāņa Rozes apgāds, 2007. 1008 lpp.

Vikipēdija: Pirmā atmoda. Pieejams: http://lv.wikipedia.org/wiki/Pirm%C4%81_atmoda

Metonymy in Interaction with Other Tropes: The Poster of the First Latvian National Song Festival

Summary

The article focuses on the interaction of stylistic patterns (metaphor, metonymy, pun and allusion) in verbal and visual discourse and their role in meaning construction. The article is an attempt to examine some of the underlying structures of figurative language and their contiguity links, and the correlation of tropes with cultural and historical occurrences, and the identity of the Latvian nation. National identity is shaped via different entities, and one of the most important identity constituents is national literature.

The analysis is based on a poem by the prominent Latvian poet Juris Alunāns (1832–1864) "By Not Being Lazy and Rotting" (*Nevis slinkojot un pūstot*) which is part of the historic poster dedicated to the first Latvian National Song Festival (1873). The period from 1848 to 1870 is known for the First National Awakening when the main objectives were creation and development of Latvian national culture, paying special attention to the national language and schooling. The central idea of the poem "By Not Being Lazy and Rotting" is "be hard-working and make your state strong and wealthy". A whole network of tropes can be identified, drawing upon the history and culture of Latvia. The song reveals how to be a good Latvian and serve your country best. The most important tropes like **metaphor** and **allusion** rely on metonymic links. The meaning of conceptual metaphors like STATE IS A BUILDING and PEOPLE ARE BUILDERS or KNOWLEDGE IS LIGHT are constructed in the interaction of verbal and visual tropes. These conceptual metaphors are deeply ingrained in the Latvian identity and culture.

Pielikums

Attēli

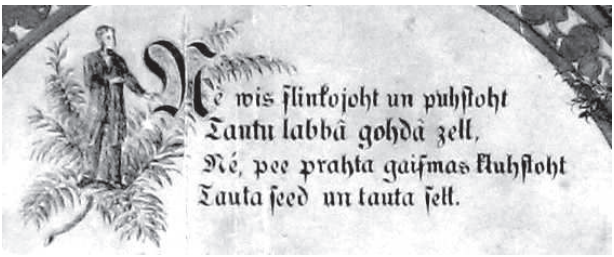

1. attēls. **„Nevis slinkojot un pūstot" pirmais pants**[13]

2. attēls. **Pirmais pants. Vizuālie tropi: alūzija uz Aristoteli**

3. attēls. **Pirmais pants. Vizuālie tropi: Rafaēla Aristotelis**[14]

[13] Šeit un turpmāk tekstā pie plakāta, ja nav norādīts citādi: fragments no I Vispārējiem latviešu dziesmu svētkiem veltītā plakāta (H. Šics, 1873. g.) ar Jura Alunāna (1832–1864) tekstu, kurš saglabāts: http://dziesmusvetki.lndb.lv/objekti/01-01.jpg 2011. gada 4. novembrī. Plakāta oriģināls atrodas Sīkiespieddarbu un attēlizdevumu nodaļā, Latvijas Nacionālajā bibliotēkā.

[14] Fragments no Rafaēla (1483–1520) sienas freskas Atēnu skola", kurš saglabāts: http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/94/Sanzio_01.jpg 2010. gada 30. jūnijā. Freskas oriģināls atrodas Vatikānā, Vatikāna muzejā, *Stanza della Segnatura.*

4. attēls. **Pirmais pants. Vizuālie tropi: Eņģelis**

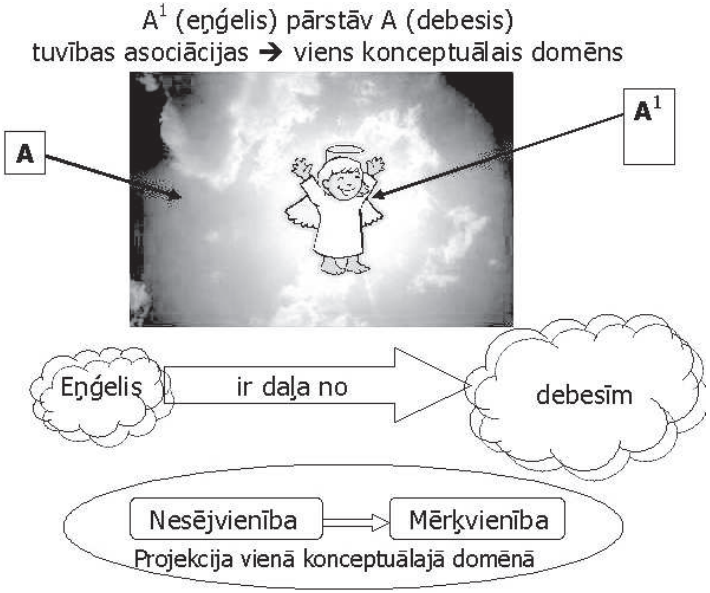

5. attēls. **Pirmais pants. Vizuālie tropi: Eņģelis – metonīmija**[15]

[15] Autores ilustrācija, izmantojot programmu Microsoft PowerPoint.

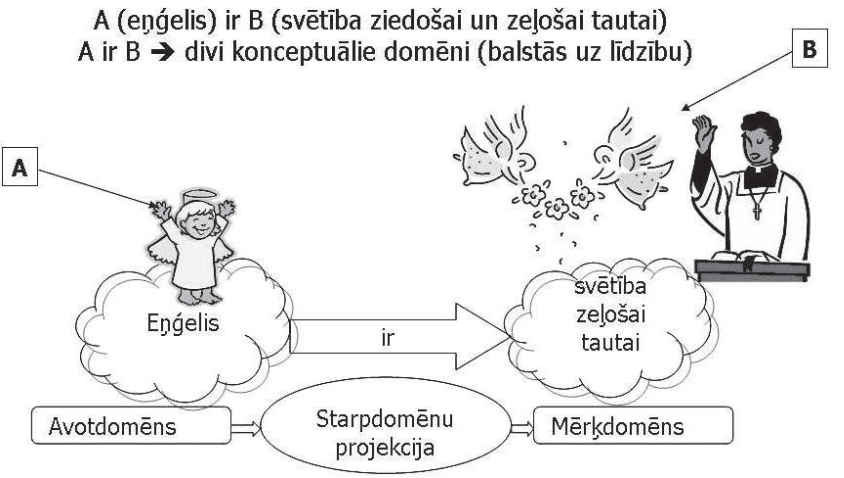

6. attēls. **Pirmais pants. Vizuālie tropi: Eņģelis – metafora**[16]

7. attēls. **Pirmais pants. Vizuālie tropi: *Putti* eņģeliši**

[16] Autores ilustrācija, izmantojot programmu Microsoft PowerPoint.

8. attēls. **Pirmais pants. Vizuālie tropi: *Putti* eņģeliši mācās**

9. attēls. **Pirmais pants. Vizuālie tropi: Nozīmes veidošana**[17]

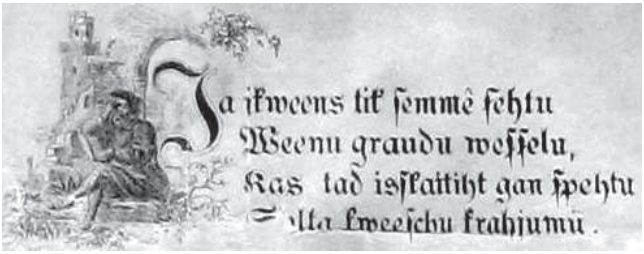

10. attēls. **„Nevis slinkojot un pūstot" otrais pants**

[17] Autores ilustrācija, izmantojot programmu Microsoft PowerPoint.

11. attēls. **Otrais pants. Vizuālie tropi: Struktūra**

12. attēls. **Otrais pants. Vizuālie tropi: Metonīmijas**

13. attēls. **Otrais pants. Vizuālie tropi: Sējējs**

14. attēls. **Otrais pants. Vizuālie tropi: Vezums**

Виктория НАВИЛЬ-КАПУСТИН
(Université Parisl Sorbonne Panthéon)

Влияние двуязычия на спонтанную речь русскоязычных эмигрантов дальнего зарубежья

Ключевые слова: *языковое сознание, языковая личность, двуязычие, интерференция, русский язык зарубежья*

Миграционные процессы в сегодняшнем мире, возрастание интернационализации образования придают особую важность исследованиям, анализирующим процессы изменения языкового сознания у людей, длительное время проживающих в инокультурной среде и владеющих языком народа, среди которого они живут. Лоялизация процесса эмиграции в постсоветском пространстве, а также экономическая и политическая нестабильность вдохновляют людей менять места жительства. Эмигранты покидали русскоязычную метрополию в различные временные периоды. Этот факт отразился на их отношении к русскому языку, культуре и покинутой стране в целом. Очевиден факт, что русский язык эмиграции развивается в постоянном контакте с иностранными языками, подвергаясь их воздействию. В данной работе предпринимается попытка выяснить, как именно влияет язык страны обитания на язык русскоязычной диаспоры, как это воздействие отражается на нормативности использования лексических и синтаксических единиц языка.

Объектом данного исследования является устная спонтанная речь эмигрантов-русофонов в условиях естественного билингвизма. В работе используется эмпирический метод наблюдения над коммуникативным поведением русско-немецких и русско-французских билингвов. Наблюдения проводились в течение 15 лет в Германии и в течение 6 лет во Франции. Фактическим материалом явились магнитофонные записи бесед, сделанные в непринуждённой обстановке в Германии и полевые мануальные записи – речевой материал, собранный в реальной языковой среде как в Германии, так и во Франции. Информантами (в дальнейшем И), принявшими участие в беседах, записанных на магнитофонную ленту, явились 25 русско-немецких билингвов – диаспориты, проживающие на территории ФРГ. По возрасту информан-

ты подразделены на две группы – старшую (СГ) от 37 до 47 лет – 14 человек со средним специальным и высшим образованием и младшую (МГ) – в количестве 11 человек, представленную учащимися средних школ. Срок пребывания в стране от семи до пятнадцати лет. Полевые записи, сделанные во Франции и Германии позволяют выявить характерные особенности речи небольшой группы билингвов в естественной языковой среде без каких-либо социальных и возрастных ограничений.

Изучение синтаксиса живой речи двуязычных индивидов, представляет некоторую сложность, связанную с получением материала для исследования. Описание этого уровня языка требует объёмного эмпирического материала и работу с длинными отрезками речи. В связи с тем, что законы функционирования слов в каждом языке имеют свои особенности, речевой синтаксис двуязычных индивидов, длительное время проживающих в условиях естественного билингвизма – эмиграции, может отличаться от синтаксиса носителей языка монолингвов. Часто для оформления одних и тех же смысловых отношений в речи би- и полилингвов наблюдаются явления синтаксической интерференции (отклонение от нормы и системы второго языка под влиянием первого) [Вайнрайх 1979]. Преимущественно она проявляется в замене правил синтаксиса одного языка правилами другого. Двенадцатилетний подросток из эмигрантской семьи из города Вольфенбютель (Wolfenbüttel), проживший более 7 лет в Германии во время просмотра телепередачи воскликнул: *Бабушка, будь молчалива*! (ВНК: призыв соблюдать тишину, не разговаривать). Фраза построена по типу немецкой императивной конструкции с глаголом *sein* (быть). Очевидным является протекание внутренней речи на немецком: *Oma, sei ruhig!* Лексически фраза принадлежит русскому, а синтаксически немецкому языку.

Возрастание функциональной значимости $Я_2$ приводит к тому, что целые синтагмы, части сложных предложений, отдельные предложения в составе дискурса, говорящий порождает на исходно неродном языке. Переключения, наблюдаемые в речи русско-немецких информантов-билингвов (И1 – 19 лет и И2 – 40 лет) носят как интра-сентенциальный (внутри одного предложения), так и интер-сентенциальный (между предложениями) характер:

И-2 *Я не буду кушать / weil ich keine Zeit habe /* (потому что у меня нет времени)

И-1 *Нет / ну я имею в виду / что э-э / sie hat zugegeben* (она объявила) *что она покончит с собой//*

При этом, ориентация на социальное доминирование немецкого языка может преобладать над психологической потребностью, и в немецких фрагментах допускаются грамматические и стилистические отступления от нормы, например (И-3 – 37 лет):

И-3: */ Diese Eindruck habe ich nicht gehabt* (ВК: у меня не сложилось такого впечатления) */ м-м / хотя за ней был идеальный уход там / она на даче находилась и там с ней носились все /*

Наряду с интерференцией – трансфером лексико-синтаксических единиц – в данном фрагменте наблюдается неразличение имени существительного *Eindruck* (м. род) по роду и присоединение к нему указательного местоимения в женском роде. Некоторые речевые формулы языка страны-реципиента фиксируются в когнитивном аппарате билингва, нарушая узус и ассоциативные связи родного языка. В речи они проявляются в виде различного рода аттриций. Немецкая речь И-3 частично опирается на грамматическую систему русского языка, обусловливая массивный синтаксический трансфер, маркированный рефлексией русской языковой картины мира (ЯКМ). Невзирая на этот факт, в русской речи информантки зафиксированы случаи фразовой инвазии немецкого в коммуникации на русском:

/ Das kannst dir sicher sein die Thema haben wir schon oft gehabt und gestern noch einmal. Das war dieser Fall / wo war sie in richtige Zeit / da richtige Stelle ist //

(ВНК: Ты можешь не сомневаться. Мы часто обсуждали эту тему и вчера ещё раз. Это был тот случай, когда она была в нужное время в нужном месте)

Здесь прагматика уступает социальному доминированию немецкого и информантка добровольно меняет код общения, игнорируя возможность правильно выразить свои мысли на родном языке. Результат креативного процесса порождения спонтанной немецкой речи свидетельствует о том, что информантка погружена в русскую ЯКМ. В фиксации мысли в немецкой речи И-3 наблюдается свободный порядок слов, присущий русскому и не свойственный немецкому синтаксису. Вместо немецкого фразеологического единства *zur richtigen Zeit am richtigen Ort* (в нужное время в нужном месте) используется арсенал русских лексических средств в буквальном переводе: *in richtige Zeit / da richtige Stelle ist*. Информантка подменяет лексему *Ort* (местоположение) с более широкой семантикой её синонимом *Stelle* (место), нарушая, тем самым, целостность фразеологического единства. В

соответствии с грамматическим кодексом немецкого языка, интенцией информантки и используемыми ею лексическими средствами, фраза должна была быть оформлена следующим образом:

> *Du kannst dir sicher sein, das Thema haben wir schon oft gehabt und gestern noch einmal. Das war der Fall, wo sie zur richtigen Zeit am richtigen Ort war //*

Невзирая на инвазию русской грамматической системы, информантка не испытывает сложности в общении на немецком в семье и на работе, однако её немецкая разговорная речь реализуется с опорой на синтаксическую систему русского языка и под воздействием русской ЯКМ.

В речи 19-летнего респондента мужского пола И-4 наблюдается лексико-синтаксическое калькирование адвербиальной объектно-восполняющей синтаксической конструкции: вспомогательный глагол+ причастие прошедшего времени:

> И-4: *Я с кем-то договорился = Ich bin* (ВНК: часто опускается, но подразумевается *mit jemanden = с кем-то*) *verabredet* (нем.)

В русском языке фраза предусматривает субъектно-предикатно-объектную синтаксическую конструкцию (*у меня назначена встреча в это время,* либо, *я должен встретиться кое с кем*), а в немецком – субъектно-предикатную, где предикат выражается вспомогательным глаголом и причастием прошедшего времени смыслового глагола. Эта фраза «успешно» функционирует в русской разговорной речи немецких информантов младшей группы (16–19 лет), не ощущающих её семантической ущербности. С позиции русской лингвоментальности фраза носит амбивалентный характер, допускающий несколько интерпретаций:

1) говорящий не помнит с кем договорился,
2) говорящий желает скрыть с кем договорился.

Последняя опция подразумевает употребление конвенционального *кое с кем*, вместо неадекватного контексту синонима с *кем-то*. Информант не различает семантической разнесённости этих местоимений, что свидетельствует о стирании некоторых навыков речепроизводства, обусловленных отрывом от языковой метрополии и инвазией немецкой языковой картины мира.

Смешение глагольной залоговости билингвами-русофонами в разговорной речи на немецком и французском языках является харак-

терным отступлением от нормы. Это объясняется несовпадением в некоторых случаях глагольной залоговости от языка к языку:

> И-5: *ein.../ Krieg / но они заметили шо французы очень харашо* ***себя забаррикадировали*** */ и шо эта был / ну слишком долга пришлось бы с ними ваевать /* (фонетическое воспроизведение)

16-летний информант образует возвратный глагол ***себя забаррикадировали*** вместо *забаррикадировались* по немецкой морфологической модели, дословно переводя возвратное местомение *sich* (*себя*) в составе рефлексивного глагола в прошедшем времени *verbarrikadierten sich*. Норма русского формообразования дестабилизирована под воздействием интеркаляции (отклонение от нормы и системы первого языка под влиянием второго). Речи информантов СГ свойственны иные аномалии, связанные с глагольной залоговостью. Например, глагол *отдыхать* в немецком – *sich erholen* является рефлексивным, тогда как *passieren – случаться* – нерефлексивным. Во французском, как и в немецком, глагол *помнить* является рефлексивным:

sich erinnern (нем.) и *se souvenir* (фр.)

Ich erinnere mich nicht (нем.) = *Je ne me souviens pas* (фр.) = Я не помню.

Наблюдения над речью информантов СГ показали, что эти и некоторые другие глаголы, употребляются ими в залоге, характерном для родного (русского) языка. Порой это порождает синтаксические гибриды: *je suis endormi* ... (*я уснула*, с опущенным возвратным местоимением *me* от *s'endormir* – уснуть) вместо *je me suis endormi*. Рефлексивный в русском глагол *сомневаться* и не рефлексивный в немецком *Ich zweifle* (я сомневаюсь), в немецкой речи русских билингвов нередко функционирует как *Ich zweifle mich*. Кроме возвратности эти глаголы таят в себе и другие «опасности». В частности, в образовании сложных времен, например, прошедшего завершенного времени во французском (Passé composé) могут участвовать два вспомогательных глагола – *avoir* (иметь), либо *être* (быть) и причастие прошедшего времени (participe passé) смыслового глагола. Большинство глаголов спрягаются с *avoir* и, как гласит правило, с *être* все местоименные (возвратные) глаголы с частицей *se* и ряд глаголов, которые нужно запомнить.

Очевидно, что порождение речи не изолировано от говорящего, а опирается на его жизненный опыт и когнитивные стратегии, детерминируемые ситуативно-культурным контекстом, языковыми и паралингвистическими знаниями.

Языки предлагают нам различные способы интерпретации и восприятия действительности. Для французов – самая безысходная катастрофа именуется одним словом: *Березина*. Этот русский топоним звучит довольно часто с экранов телевизоров, в бегущей строке анонсов новостей, как например, *неужели новая Березина в недвижимости?* Если проиграла футбольная команда – это *футбольная Березина*. Факт такого языкового употребления свидетельствует об устойчивости коллективной памяти и её рефлексии на национальную языковую картину мира. Как известно, на реке Березина произошло решающее сражение войны 1812 года, после которого основные силы наполеоновской армии в России перестали существовать (около 50 тыс. чел. погибли в боях, замерзли, утонули или попали в плен) [ВЭС 1986: 77]. Во французском социуме *Березина* – это синоним краха, непоправимой трагедии, а для иммигрантов советско-постсоветского пространства – один из символов исторической победы. Адаптация таких культурем носит амбивалентный характер.

Встречаются лингвистические факты и другого характера. Для поддержания русского у моих детей практиковались списки продуктов на русском языке. В списке в числе других продуктов значилось и масло. В русском языке лексема *масло* полисемична. Ограничимся здесь рассмотрением двух разновидностей этого продукта: растительного и животного происхождения. В немецком (как и в английском и французском) для обозначения этих продуктов существуют две различные лексемы: *Butter* (в англ. и нем. и *Beurre* во фр.) – масло сливочное и *Öl* (фр. *l'huile*, англ. *oil*) – масло растительное. В моём русском языковом сознании *масло* – по умолчанию – растительное, а животного происхождения – *масло сливочное*. Когда старший сын вернулся из магазина со сливочным маслом – я была в недоумении. Ответ был жёстким: «*Писала бы по-немецки – не было бы недоразумений*». Через несколько месяцев ситуация повторилась уже с младшим сыном, т.к. он был не в курсе прецедента. Третий «масляный казус» произошёл с ним же. Опыт подсказал внести в список: *масло оливковое*, невзирая на это в сумке с покупками обнаружено было масло сливочное. Сын объяснил, что прочёл *сливковое*, а из сливок – понятно какое масло готовят. Очевидно, будущее диаспорального русского за *коровьим маслом*.

Немецкоязычные информанты, принявшие участие в исследовании употребляют обычно немецкую лексему *Konto* вместо русского эквивалента *банковский счёт*, очевидно, в связи с тем, что в советские времена

их эмиграции расчётные счета имели в основном предприятия и наличие собственного счёта было делом непривычным. Практиковались главным образом сберкнижки и почтовые переводы. Банковские счета относились к реалиям зарубежной жизни. В этой связи русский сигнификат уступает соответствующему немецкому в диаспоральном русском.

Er ist Blau (ВНК: он «голубой». Эвфемизм в русском языке, обозначающий человека нетрадиционной сексуальной ориентации) – объяснила я знакомой немке, отвечая на вопрос почему мужчина не женат (это были мои первые шаги в языковой практике в Германии). Бедный, – отреагировала она. Спустя несколько лет истина открылась: в немецком *Blau* (субстантивированный адъектив) в разговорной речи является синонимом *алкоголик*. Номинация человека, злоупотребляющего алкоголем, в немецком основана на внешнем признаке – цвете кожных покровов (синюшных). Этот же принцип номинации положен в основу русского вульгаризма *синяк* (ж.р. – *синячка*) и является дисфемизмом. В отличие от языкового барьера культурный барьер становится очевидным непосредственно при столкновении культур и не зря это столкновение именуют культурным шоком.

Выключишь ордина́тор? (фр. *ordinateur* – компьютер) спрашивала меня ежедневно русскоязычная коллега во Франции, подразумевая при этом компьютер. *Что-то я зафатигел* (я устал от фр. *Je suis fatigué*) – окказионализм, встречающийся в речи русско-французских билингвов. Типичными для диаспорального русского являются фразы: *ты не видела мой портабельный?* (во Франции) или *мой хэнди* (в Германии) – эти лексемы являются сигнификатами *мобильного* (сотового) *телефона*. К универсалиям в речи русскоязычных билингвов можно отнести лексемы-гибриды, обозначающие социальных маргиналов как: *клошарка* (от фр. clochard), и *пеннер / пеннерша* (от нем. Penner). В русском мы говорим о покупательной способности, а во французском о покупательной власти (*Le pouvoir d'achat)*, тогда как в немецком о покупательной силе *die Kaufkraft*. Наибольшая тенденция к экономии речевых средств, по нашим наблюдениям, проявляется во французской разговорной речи. Это явление охватило все социальные страты французского общества и лексические единицы усекаются до минимума семантической распознаваемости. Этот процесс не обошёл стороной и фамилию президента: *Саркó* – Саркози, *apéro* – аперитив (*apéritif*), *clodo* – нищий (от *clochard*), *déj* – обед (от *déjeuner*), *prof* – преподаватель, профессор (от *professeur*), *gynéco* – гинеколог (от *gynécologue*),

formide – замечательно (от *formidable*), *Monop* (от *Monoprix* – сеть продуктовых магазинов во Франции) и т.д. и т.п. Эти и подобного рода усечённые лексемы функционируют и в речи русскоязычных иммигрантов, как во французской, так и в русской, в виде макаронизмов:

> *Я сегодня с profom на déj встречаюсь* (Я сегодня обедаю с профессором – из разговора двух русскоязычных аспиранток, Париж, 2006).
>
> *Mon prof a demandé une pétite modif* (из разговора двух французских студентов, Париж, 2010).

Подытоживая исследование можно заключить, что речь диаспоритов-русофонов на обоих языках подвержена их обоюдному влиянию. Причиной языкового взаимовлияния является столкновение различных языковых и национальных картин мира и культур в языковой личности. Рефлексия этого столкновения проявляется в большей степени в синтаксической и лексической системах (морфологическая и фонетическая системы заслуживают отдельного внимания).

У ранних билингвов, овладевших вторым языком в детстве, $Я_2$ доминирует над $Я_1$ и синтаксис $Я_2$ оказывает влияние на синтаксис русского языка. У поздних билингвов наблюдается инвазия синтаксиса русского языка в речи на иностранном. Речевые формулы языка страны-реципиента при активном типе билигвизма в естественной среде фиксируются в когнитивном аппарате билингва, нарушая узус и ассоциативные связи родного языка. Анализ текстов живой речи билингвов может быть полезен в моделировании речевых стратегий и преодолении нежелательного взаимовлияния во время вербализации.

ЛИТЕРАТУРА

Weinreich, Uriel. *Sprachen in Kontakt*. – München: Beck, 1976.

Военный Энциклопедический Словарь. – Москва: Воениздат, 1986.

The Impact of Bilingualisms on the Spontaneous Speech of Russian Speaking Émigrés of Distant Countries

Summary

This paper studies coexistence of different linguistic, cultural and national stereotypes of a bilingual person, languages interaction in colloquial syntax and oral speech of Russian-speaking immigrants in France and Germany.

Lina MURINIENĖ
(Lithuanian University of Educational Sciences)

Lithuanian Language Etiquette: Inherited and Borrowed Greetings and Farewell Formulas

Key words: *language etiquette, greetings, farewell formulas*

It is common knowledge that no nation can normally function without referring to certain ways of greeting people and saying good-bye on parting. But matters of etiquette – both linguistic and non-linguistic – vary from nation to nation. Thus the very concept of etiquette may acquire different treatment in the Christian or Muslim, African or European tradition. And vice versa: the closer the nations are in terms of their history, language, and religion, the more common grounds can be identified in their manifestations of etiquette.

The present article is devoted to the discussion of the forms of Lithuanian language etiquette, in particular – to the forms of greeting and farewell formulas[1].

Greetings

The most frequently used forms of greeting in Lithuanian are: *labas rytas (good morning), laba diena (good afternoon), labas vakaras (good evening)*. These formulas signal the specific time of day. Similar formulas are found in other languages as well, like *lab'rīt, lab'dien, lab'vakar* (in Latvian), *доброе утро, добрый день, добрый вечер* (in Russian), or *Guten Morgen, Guten Tag, Guten Abend* (in German), and *good morning, good afternoon* (in English), *bonjour, bonsoir* (in French).

When viewed from the historical perspective, these formulas can be traced back to the occasion of wishing for a good day (morning or evening). It should be noted that these formulas of greeting is a relatively recent phenomenon in the Lithuanian language. Giedrė Čepaitienė, professor of

[1] Issues of Lithuanian etiquette in its different forms of manifestation have been studied by Giedrė Čepaitienė [2007], Birutė Jasiūnaitė [1999, 2006 and some later works], Antanė Kučinskaitė [1990], and other authors. The most recent works are those of Inga Hilbig [2010] and Eglė Gudavičienė [2007].

Šiauliai University, has done research on the Lithuanian letter-writing mode in the period approximately between WW I and WW II (i.e., the period from 1918 to 1941), in other words, that period can be referred to as the one before soviet occupation. The obtained data of the research speak for the fact that the educated people of Lithuania at that time avoided using formulas with explicit wishing for a good day. Instead, formulas of religious type like *garbė Jėzui Kristui* (Glory to Jesus Christ) and *tegul bus pagarbintas Jėzus Kristus (*Let us worship Jesus Christ*)* were considered as indications of good manners [Čepaitienė 2007: 119, 122–123). This kind of awareness seems genuinely natural as pre-soviet Lithuania had been a country of deep-rooted Catholic faith. Nowadays, these formulas of greeting are still used when addressing representatives of clergy.

That is how, in the course of time, Catholic content-laden formulas of greeting were gradually replaced by 'good day' in both formal and non-formal communication. Formulas of this particular character function in several grammatical variants; first, there are nominative-type combinations, like *labas rytas, laba diena, labas vakaras*, second, there are also accusative-type combinations used, like *labą rytą, labą dieną, labą vakarą*. The mixed-type variants, with the nominative–type for *labas rytas, labas vakaras*, but with the accusative-type for *labą dieną* are used by the majority of dialects in Lithuania (See [Čepaitienė 2007: 118] as well as other quotes from sources used by the author). People in the north-west of Lithuanian (Samogitia) use only the accusative-type variants, which are, naturally, pronounced without the long vowel sound at the end of the word – as it is typical of this dialect to strongly reduce the unstressed ending of the word.

In the standard language, in turn, the nominative-type variant forms are more common in all the three formulas, i.e., *laba diena* is commonly used side by side with *labas rytas* and *labas vakaras*. The situation can be accounted for by both linguistic and extralinguistic factors. The linguistic factor is pre-conditioned by the logics of language development and the pressure that is executed by the language system itself. As the majority of Lithuanian dialects tend to use the nominative-type variant in *labas rytas, labas vakaras*, the formula *laba diena* is chosen by analogy. On the other hand, in the standard language, it is rather difficult to pronounce the accusative-type form *labą dieną* with a long unstressed vowel sound *a* in the word-final position. Mention should be made here of the fact that the dialects of the Lithuanian language have survived up to the present day,

and, while speaking in their own dialect, many Lithuanians tend to shorten unstressed ending of the word and, in this case quantitative reduction takes place. Thus, the dialect form of the accusative-type variant (*lãba diẽna*) with a short ending, when pronounced in spontaneous speech, approaches closely the dialect form of the nominative-type (*lãba diẽna*) with its stress shifted from the ending onto the first syllable. In this way the dialectal accusative 'turns into' nominative, and the stress shift, when the speaker switches into the standard language, is self-corrected by the speaker while restoring the long stressed vowel in the word-final position in the nominative case. The latter case could be attached to the extralinguistic factor that is responsible for the linguistic change.

In recent years, it has become quite obvious that some change is taking place in the use of these greeting formulas. The new formula 'sveiki' (hello) is becoming fairly frequently-used nowadays. Some ten years ago this formula (*sveikas* – sg., masc.; *sveiki* – pl., masc.; *sveika* – sg., fem.; *sveikos* – pl., fem.) was commonly used only in non-formal situations. As a rule, the addressee is also used alongside the greeting word: *sveikas, Jonai; sveiki, vaikinai; sveika, Ona; sveikos, merginos*. This adjective agrees with the addressee in number and gender. The plural nominative form *sveiki*, which does not require an addressee, is treated as a polite plural form of greeting, and it is stylistically marked; it is considered to be more appropriate while greeting relatives, good friends, companions [Čepaitienė 1996: 29; 2007: 121]. In recent years, however, the form *sveiki* is obviously expanding its boundaries of functioning. It is possible to observe how this form of greeting is gradually passing into the domain of more formal communication. What is more, this form has been increasingly used alongside its addressee, for instance, *sveiki, Jonai; sveiki, Ona; sveiki, profesoriau; sveiki, profesore*. In this way, the formula 'sveiki' has been replacing 'laba diena'.

The adjective *sveiki* (pl., masc.), in the mentioned above combinations, by its grammatical functions is very much like the word *labas*. The latter has ceased to function as an adjective, it can rather be treated as an interjection [Čepaitienė 2007: 119] as it has lost gender and number distinctions: *labas, Jonai; labas, vaikinai; labas, Ona; labas, merginos*. But in terms of their communicative functions, the words *labas* and *sveiki* remain on different planes. The word *labas* has retained its non-formal character and is used in the corresponding communicative situations whereas the word *sveiki* has been undergoing the process of transfer and is moving from

non-formal use into a considerably more formal situation of use. Thus the formulas '*sveiki, Jonai; sveika, Ona*' are no longer used to address only close friends or relatives but we rather use them to address our colleagues or other well-familiar people whom we also address by the plural form of *you* on other occasions. Therefore, the word *sveiki* is gradually becoming a greeting formula in formal use and thus it tends to oust the formula 'laba diena'. This kind of change could have been pre-conditioned by two factors. The first one, the inner factor, arises out of the language-inherent processes of development, and the second factor comes from outside, due to the influence of other languages, especially English, and we will discuss it further on.

Language can be said to have the inherently-specific capacity to get adjusted to the changing outward world and develop new linguistic phenomena. The modernization of our daily life and the use of newly-designed electronic devices have nearly ousted hand-written letters. Although we have not carried out a specifically focused research, it is more than evident that the majority of present-day electronic letters begin with *sveikas* – sg., masc.; *sveika* – sg., fem.; *sveiki* – pl., masc. The first two variants are characteristic of non-formal communication, with the addressee often mentioned, and the singular form of the pronoun 'you' is always used. This form is generally chosen while communicating with relatives and close friends (of the same age group as a rule). And the form *sveiki,* as it has already been mentioned, is more typical of a formal situation, and the addressee here is always the plural form of 'you', for instance *Hello, Ann, I'd like to ask you when exactly your plane lands*? (Sveiki, Ona, norėjau jūsų pasiteirauti, kada tiksliai leidžiasi jūsų lėktuvas?) We could accept this form as completely normative and accurate if there were no addressee mentioned in it (*Sveiki, norėjau jūsų pasiteirauti...*), with the polite plural form of the adjective *sveikas, -a*. Now, with the addressee explicitly stated, the form becomes doubtful in terms of its accuracy as the commonly accepted form in cases like this has been the formula *Laba diena / Labą dieną, Ona, norėjau jūsų pasiteirauti...*

On the other hand, the latter formula does not always correspond to the communicative situations of the writer and addressee for the simple reason that when the writer uses *labas rytas* in his e-mail, he is not at all sure whether the addressee will be reading the letter in the morning or some later time in the day.

The increasingly more frequent use of the formula 'sveiki' can also be accounted for by the influence of English. The greeting formula *hello* is fairly common in English e-mails. This kind of use does not require the mention of the time of day and thus facilitates creating a kind of intermediary situation of communication in terms of its formality[2].

Formulas of saying good-bye/parting

In the present-day Lithuanian language the two main formulas for this kind of occasion are 'viso gero' and 'sudiev'[3] (good-bye/farewell). The first one also functions in the form of its lexical variant *viso labo* and in its morphological variant *viso geriausio*. The second formula has its spelling variant *sudiev* and the specific word-building variants *sudie, su dievu*.

Historically, the first formula can be traced back to wishing good (labas). The Dictionary of Lithuanian has recorded quite a number of meanings of the word *labas* both in the noun position (1) and in the adjective position (2), some of those meanings being: 'prosperity', 'benefit', 'wealth', 'treasure', etc (1), and having positive features, 'good', 'fair', 'worthy', 'dear', etc (2). The meaning of the second formula 'sudiev' goes back to wishing somebody 'to stay with god', i.e., 'to be taken care of by god'.

The latter formula had nearly fallen out of use in soviet times. It was mainly due to political reasons because people had been prosecuted for their religious faith, and this formula of parting had been simply avoided. In the long run, under the influence of both the political situation and the Russian language – as there exists the formula *всего хорошего* in Russian – gradually the formula 'viso gero' got established in Lithuanian. On advice of some experts of the Lithuanian language etiquette [Kučinskaitė 1990: 23], a more appropriate formula *viso labo*, should rather be chosen in this case as it is of genuine Baltic origin. The word 'labas' is not merely an old Baltic word, it matches much better the whole paradigm alongside *labas rytas, laba diena, labas vakaras*.

---

[2] It could be noted that, among other meanings of the word 'hello' (also' hallo', 'hello'), this particular meaning is given in The Oxford Dictionary of Current English [1996]: "*int.* expression of informal greetings", in later editions of other English dictionaries, however, like Longman Exams Dictionary [2006], this meaning is no longer marked as informal.

[3] There are many more formulas of greeting and parting but we will restrict ourselves to these few in this study.

In the 1990s, after Lithuania had regained its independence, the educated part of Lithuanian population tried to bring back into everyday use the formula of parting[4] *sudiev*. Unfortunately, the word has not yet been fully accepted by all users. The conceptual meaning of this formula has undergone considerable changes. In the present-day Lithuanian, this formula is commonly used with reference to long-term parting. Here are a few examples from the internet media: (1) *President Valdas Adamkus arrives in Brussels not only to solve important political matters, but also to bid farewell to the European leaders. (Į Europos Sąjungos vadovų susitikimą Briuselyje Prezidentas Valdas Adamkus atvyko ne tik spręsti svarbių klausimų, bet ir ištarti "sudiev"*[5] *šalių vadovams). On 18–19 June, V. Adamkus participates in the European Council as head of the state for the last time. (Birželio 18–19 dienomis V. Adamkus paskutinį kartą dalyvauja Europos Vadovų Taryboje kaip šalies vadovas);* (2) *Sudiev, Estija, jau niekada daugiau nebepamatysiu Tavęs. (Farewell, Estonia, for ever);* (3) *J. Marcinkevičiui sudie tarė valstybės vadovai (The highest officials of the Respublic of Lithuania come to bid farewell to J. Marcinkevičius* (the heading of a newspaper article on the funeral of the poet)[6].

However, the opinion that the formula 'sudiev' applies only to the two types of communicative situations – in the context of religious rituals (1), and while bidding farewell to people on parting for ever (2) – is not sufficiently grounded. The same kind of formula is used in many languages of Europe, cf. the Spanish *adiós*, the Italian *addio*, the French *adieu*, the Swedish *adjö*, the Portuguese *adeus*. Historically, all these words can be traced back to the Latin phrase *ad deum* ('with god', 'next to god'); also compare the English *good-by, good-bye*, which means 'God be with you'. However, in the course of centuries, the religious aspect of the meaning of

[4] One of Lithuanian linguists, who wrote about the need of bringing back the formula 'sudiev' into active use before the 1990s, was Aleksas Girdenis, professor of Vilnius University (see [1989, 1991, cf. 2001: 364–365]). We tend to follow his treatment of this formula in the present article.

[5] The underlining of words here and further on is mine.

[6] My personal observation can also serve to witness that: if I pronounce 'sudiev' to my students after the lecture in the middle of term, they often display the reaction of surprise: 'Are you not coming to us soon again?' That gives me a chance to dwell more on the meaning, use, and compatibility of Lithuanian formulas of parting.

the phrase has disappeared. Nowadays, people in different European countries use this phrase extensively on parting, and the phrase has become part of the general cultural tradition in Europe. Hopefully, this tradition is being revived in Lithuania as well.

Conclusions

The formulas of religious character in the Lithuanian language have not entirely disappeared, though they are more commonly found among the passively known ones.

The formula 'sveiki' has become more common than the greetings that indicate precise time of day. The formula 'sveiki' has gravitated from contexts of non-formal use into the more formal use. The spread of the formula 'sveiki' could be accounted for by the influence of the English language.

At present, the most dominant formula of parting in Lithuanian is 'viso gero'. The older Lithuanian formula 'sudiev', which had become a variant of passive vocabulary in soviet years, is being again more commonly used nowadays.

LITERATURE

Čepaitienė, G. *Kalbos etiketas ir mokykla*. – Šiauliai: Šiaulių pedagoginis institutas, 1996.

Čepaitienė, G. *Lietuvių kalbos etiketas: semantika ir pragmatika*. – Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2007.

Girdenis, A. Ar grąžinsime į vartoseną „sudieu"? In: *Gimtoji kalba*. – Vilnius: MELI, 1991. Nr. 7.

Girdenis, A. *Kalbotyros darbai*. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, t. 3, 2001.

Girdenis, A. Sudieu. In: *Gimtasis kraštas*. – Vilnius, 1989. Nr. 30 (1167).

Gudavičienė, E. *Lietuvių kalbos direktyvai*, Humanitarinių mokslų daktaro disertacija. –Vilniaus universitetas, 2007.

Hilbig, I. *Lietuvių ir anglų lingvistinis mandagumas: prašymai*. – Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010.

Jasiūnaitė, B. „Į tavo sveikatą, į mano žyvatą!" (Tradiciniai vaišių linkėjimai). In: *Lithuanistica*. – Vilnius, 1999. Nr. 2 (38).

Jasiūnaitė, B. „Medžias" Rytų Lietuvos folkloro formulėse. In: *Baltistica*. – Vilnius, 2006. XLI (2).

Kučinskaitė, A. *Lietuvių kalbos etiketas*. – Vilnius: Mokslas, 1990.
Longman Exams Dictionary. – Longman, 2006.
Oxford Dictionary of Current English. – Oxford University Press, 1996.

Lietuviešu valodas etiķete: mantotās un aizgūtās sasveicināšanās un atvadīšanās formulas

Kopsavilkums

Formulu, kurās tiek nosaukts diennakts laiks (*labas rytas* „labrīt", *laba diena* „labdien", *labas vakaras* „labvakar"), vietā lietuviešu valodā arvien biežāk tiek lietots *sveiki* „sveiki". Pirms gadiem desmit šis vārds ir bijis vairāk raksturīgs neoficiālas komunikācijas situācijai, bet pašlaik tas arvien biežāk vērojams oficiālā komunikācijā. Formulas *sveiki* izplatīšanās var būt saistīta ar angļu valodas ietekmi.

Lietuviešu valodā pašlaik dominē atvadīšanās formula *viso gero* „visu labu". Vecais *sudiev* „ardiev" padomju periodā bija izskausts un reti lietojams, bet tagad manāmas pūles ieviest to atpakaļ apritē. Nav pamatots uzskats, it kā formulā *sudiev* esot reliģiska semantika un ka tā iederoties tikai divās situācijās: 1) baznīcas rituālos un 2) atvadoties uz visu laiku. Līdzīgu formulu lieto vairākums Eiropas tautu, sal. spāņu *adiós*, itāļu *addio*, franču *adieu*, zviedru *adjö*, portugāļu *adeus*. Vēsturiskā skatījumā visi šie vārdi būtu latīņu vārdkopas *ad Deum* „pie Dieva; ar Dievu; Dievam blakus" tulkojumi. Taču gadsimtu gaitā reliģijas un dievbijīguma nozīme ir mazinājusies. Eiropas tautas ikdienā lieto minētos vārdus, un tā ir Eiropas kultūras tradīcija.

Наталья НОВОСПАССКАЯ
(Российский университет дружбы народов)

Свадебная коммуникация в русской и сербской лингвокультурах

Ключевые слова: *концепт, лингвокультурология, аксиология, обряд*

В современных исследованиях культуры этносов, в том числе и сопоставительных, наиболее значимыми представляются такие взаимосвязанные направления как символическое, организационное, аксиологическое, деятельностное.

Символические исследование, изучающее первичные представление о мире и верованиях этноса, реализующиеся в образе его жизни, – предмет изучения *организационного* направления. Система ценностей народа – *аксиологический аспект* – и уклад жизни этноса находят свое выражение в разнообразии форм поведения и способах деятельности членов этнической группы, что изучается в рамках *деятельностного* направления.

Известно, что «*у всех народов, как малоразвитых, так и более культурных, брак считается настолько важным актом, что сопровождается какой-либо значительной церемонией*» [Нидерле 1956: 185]. Среди ключевых событий жизни человека – *рождение, инициация, свадьба, смерть (погребение*) – именно *свадьба* оказывается значимее других обрядов и имеет наибольшую представленность на уровне лексики и фразеологии. Рождение, как и свадьба, являясь конкретным событием, тем не менее, не несет такого количества информации, ассоциаций, и, как следствие, фиксаций в языке, а смерть (погребение) табуирована из-за принадлежности к двум сферам человеческого восприятии – рациональной и иррациональной. Несомненно, что основные составляющие свадебной коммуникации в русской и сербской лингвокультурах будут схожими, что обусловлено близким родством (южная и восточная линии славянской семьи) и общей верой (православие), однако на всех направлениях исследования отмечены специфические, только одному, отдельному этносу присущие черты.

Подсчитано, что фразеологическая экспликация ключевых обрядовых концептов неравнозначна и выглядит следующим образом: концепт *рождение* – 6%, концепт *свадьба* – 44%, концепт *смерть / погребение* – 50% от общего числа репрезентантов (всего 930 фразеологических единиц) [см. Колкова 2011]. Для сербского языка подобные данные отсутствуют.

Обрядовый комплекс *свадьба* (соответственно лингвокультурологический концепт) в представлении разных направлений состоит из ряда блоков, или фреймов; при этом для сопоставления наиболее важны такие единицы: *сватовство / просидба; смотрины / младе; сговор, рукобитье / мирба; девичник / девоячко вече; мальчишник / момачко вече; обручение / веридба* или *прстен*.

Аксиологический компонент исследований, в рамках которого проводилось анкетирование русских и сербских информантов (30 человек, возрастная категория 20–26 лет, равное представление по гендерному признаку) показал, что реакции русских и сербских респондентов не совпадают.

У русских информантов

> от «Свадьба – это: *Большой семейный традиционный праздник; Праздник, когда два любящих человека становятся одной семьей»* до «Свадьба – *это большая пьянка»*;

у сербских информантов

> от «Свадьба – это *Праздник родителей невесты и жениха, т.к. с тех пор как они поженились, у них было много проблем вследствие того, что старались воспитать своих детей, обеспечить им обучение и сделать их людьми, свадьбой своих детей они празднуют завершение своей миссии; Радостное событие, праздник любви* – до «Свадьба – это *Праздник, где много цветов и подарков*, *Неприятный день, полный кучей странных родственников, которые целуют друг друга, кушают и пьют, пока не напиваются*».

Первичное исследование подтверждает большое значение свадебного обряда у сербов. Так, в киноведческой литературе широко отмечен факт включения *свадьбы* (как на уровне второстепенного, не связанного с основными сюжетными линиями события, так и на уровне второстепенных персонажей *жениха* и *невесты*) в целый ряд фильмов югославских режиссеров о Сербии, начиная со Слободана Шияна «Кто там поет?» / Ko to tamo peva? (1980) до Эмира Кустурицы «Жизнь как

чудо» («Život je čudo») (2004). Это же подтверждается тем, что и в настоящее время сербы практически никогда не женятся в дни постов, как прежде было и в России.

Обрядовая сторона свадебной коммуникации у русских и сербов также имеет ряд существенных различий.

На *предметном уровне* наиболее яркими отличиями сербской свадебной коммуникации являются такие:

- наличие у начинающего свадебный поезд *флага* и *вина* (блок *просидба*): «сватовская» колонна располагается следующим образом – первым идет *барьяктар* (сер. *barjaktar* ‘тот, который несёт барьяк, от турецкого *bayrak* ‘флаг’), который несет флаг и буклию с вином;
- когда отец жениха входит в дом невесты, он берет с собой *буклию* ‘сосуд для ракии или вина, изготовленный из дерева’, в которую наливает домашнее вино (блок *мирба*);
- на невесте также должны быть четыре *вещи* – новая, старая, синяя и чужая (символизируют новую, старую жизнь, духовное и от сглаза);
- выходя из церкви, невеста бросает букет *бидермайер* (нем. *Biedermeier*). Есть верование, что девушка, которая поймает букет, выйдет замуж следующей (у русских невест тоже есть этот обычай, интересно здесь только языковая составляющая – немецкое заимствованное слово).

На уровне *ритуальных действий* значимым отличием у сербов является обряд *стрельбы војводе из ружья в яблоко, которое ставится на высокое дерево*; пока яблоко не собьют с дерева, жених не может войти в дом. Сегодня *војводе* (традиционно это позицию дружки у сербов занимает зять или другой родственник мужского пола жениха) не играет значимой роли в сербской свадьбе, однако раньше, когда девушек похищали из дома (что является общеславянской чертой), именно *војвода* был основным действующим лицом. Другим отличием оказывается традиция, согласно которой жених заходит в дом, чтобы «купить» невесту: невесту «купить» должен *жених*, а «продавать» её будет родной *брат*. В русской традиции все переговоры, в том числе и традиционные «выкупы» за невесту, велись старшими родственниками жениха и *дружкой*, который являлся ключевой фигурой свадьбы, – он нес ответственность за все происходящее. Именно дружке доставались корильные песни, например:

Друженька нехорошенький!
Друженька непригоженький!
Как на дружке-то кафтан
Черт на мельницу таскал!..
Как на дружке-то штаны
После старой сатаны... и т.д.

Если сопоставить значимость *дружки* и *војводе*, то очевидно превосходство первого и устойчиво положительная оценка действий второго.

В русской свадебной традиции не найдено аналогии и тому, – что *Отец невесты наливает чашу вина жениху, которое он должен выпить до конца, на дне чаши лежит дукат, чашу жених забирает с собой*.

В Сербии молодожены перед домом танцуют *коло* ‘сербский обрядовый танец’, для русской свадебной коммуникации на этапе свадьбы коллективные обрядовые танцы не характерны; аналог танца *кола* – *хоровод* и подобные ему более современные модификации.

У сербов родители невесты благословляют её, и она садится *вместе с женихом и его родителями* в машину; в русской традиции жених и невеста едут в разных машинах, невесту сопровождают подружки, с женихом едут друзья, а родители обычно остаются дома.

Интересным, но, видимо, заимствованным обрядом в Сербии является следующее традиционное действие: *молодая жена берет сито*, в котором находятся конфеты, которые она бросает на четыре стороны, а потом это же сито бросает на крышу дома (или на балкон, если дом двухэтажный или многоэтажный), чтобы «остаться в доме». В русской традиции схожий элемент прослеживается лишь в святочных гаданиях «на суженого» и «на судьбу» с выкидыванием валенка / рукавицы за порог.

Еще одним обращающим на себя внимание обрядом, смыслом которого является пожелание новобрачной родить мальчика-наследника, является традиция *принесения к молодой жене ребенка* (обязательно сына) брата жениха (сер. *nakonče*), которого невеста три раза поднимает и целует, а потом дарит ему одежду.

Следом древнейших славянских сакральных традиций, связанных с вводом в дом молодой жены, является обряд, при котором *свекровь завязывает на молодой жене фартук*, это символ приобщения к новому для новобрачной хозяйству и след поверий, что граница девичьего

и женского (иногда до, иногда сразу после рождения первого ребенка) – благодатное время, сравнимое с начальным периодом основных календарно-земледельческих обрядов общины, поэтому семья поручает молодой жене «благословлять» домашнюю скотину весной, при первом выгоне его на пастбище, «благословлять» первую борозду при пахоте и т.д.

На праздновании сербской свадьбы *первый танец должен быть танцем невесты и её отца, который потом передает молодую жену мужу*, традиция сопоставима с вводом в церковь невесты ее отцом у европейских народов.

Большую роль в сербской культуре играет *крестный отец*, который является главным гостем на свадьбе и сидит рядом с женихом и невестой. Во время церемонии крестный отец дает кольца молодоженам, после венчания молодоженов сначала поздравляет священник, затем крестный отец, а потом остальные *сватови* ‘гости со стороны жениха’. На выходе из церкви крестный отец бросает мелочь на счастье новобрачных. У сербов есть поговорка «на первом месте Бог, а затем – крестный отец».

Важным отличием сербской свадебной коммуникации является традиция празднования первого после свадьбы 22-ого марта Дня молодоженов (сер. *mladenci*). Этот день празднуется в память сорока Севастийских мучеников, которые пострадали в 320 году от действий императора Ликиния в Каппадокии. Связь с молодоженами условна: Севастийские мученики – молодые парни, как молодожены и их гости, которые приходят в дом с пожеланиями долгой совместной жизни. Невестка готовит сладости, которыми традиционно угощают в эти дни (сер. *mladenčići*). Этот день всегда постный (т.к. всегда приходится на время Великого поста), в русской традиции празднование Дня памяти сорока Севастийских мучеников предусматривает выпечку булочек-«жаворонков», но не связан со свадебной коммуникацией.

Проведенный анализ показывает, что при наличии целого ряда ярких отличий в результатах деятельностного, аксиологического и символического рассмотрения сферы свадебной коммуникации русских и сербов, у двух славянских этносов наблюдается значительное сходство в ее лингвокультурном представлении.

ЛИТЕРАТУРА

Колкова, Н.А. *Русские обрядовые концепты во фразеологическом представлении.* – Челябинск, 2011, с. 24.

Нидерле, Л. *Славянские древности.* – Москва: ИИЛ, 1956. 450 с.

Wedding Communication in Russian and Serbian Linguo-Cultures

Summary

The article deals with a comparative study in the field of marriage communication in Russian and Serbian linguo-cultures in axiological, symbolic, organizational and pragmatic aspects.

The main constituents of marriage communication in Russian and Serbian linguo-cultures reveal similarities, which are due to close relationship and common religion, still, each single research aspect contains specific features.

Галина СЫРИЦА
(Дугавпилсский университет)

О вербализации эмоционального концепта «Радость» в русском языке

Ключевые слова: *концепт, эмотив радость, вербализация, концептуальные признаки*

Лингвокультурная специфика ядерного слоя эмоционального концепта выражается в особенностях семантической структуры имени концепта, а также в наличии (или отсутствии) системы вторичных номинаций, передающих те или иные нюансы чувства. Значимость того или иного концепта определяется характером концептуальных признаков, его репрезентирующих. На меньшую репрезентативность эмоционального концепта *радость* в русском языке, по сравнению с концептами минорной гаммы (*тоска, страх*), указывали как ученые, так и поэты. Почти афористически об этом писал О. Мандельштам: *О, нашей жизни скудная основа,/Куда как беден радости язык!* Характерны в этом смысле замечания Ю.С. Степанова, которыми он предваряет статью «Радость» в книге «Константы: Словарь русской культуры»: «Что может быть более естественным, как не описать – после длинного ряда концептов, следующих выше, и концепт «Радость»? Но, к удивлению для меня самого, в моих подготовительных, долгое время собираемых материалах не оказалось на этот счет почти ничего (не есть ли это – «значимое отсутствие»?)» [Степанов 1997: 303].

В словаре синонимов приводится лишь один синоним слова *радость – отрада* [СС 1975: 328]. Неудовлетворительное толкование значений эмотивной лексики через синонимы не позволяет выявить семы, отличающие один эмотив от другого (ср.: «радость – чувство удовольствия, удовлетворения» [МАС 3: 581], «отрада – удовлетворение, радость» [МАС 2: 166]. В качестве квазисинонимов в ряде словарей названы *ликование, счастье, воодушевление, веселье, удовольствие, беззаботность*. Стремление передать нюансы этого чувства находят отражение в дериватах *радостность, жизнерадостность, радование*. При этом достаточно широко представлены антонимические пары лексемы

радость: *радость – грусть, радость – печаль, радость – тоска*. Особое место среди них занимает пара *радость – безрадостность*, строящаяся на актуализации сем *«наличие – отсутствие»*. Глагольный синонимический ряд включает большее количество единиц: *радоваться, ликовать, торжествовать, быть на седьмом небе, ног под собой не слышать* [СС 1975: 467]. Ю.С. Степанов в описании этого концепта основное внимание уделяет слову *рад* и считает его «основным выражением понятия радость» [Степанов 1997: 304].

Отметим, что в рамках нашей работы рассматривается имя эмоции – эмотив-номинатив *радость* и его семантическое наполнение. Синтагматические связи лексемы свидетельствуют о том, что обретение и сохранение радости требует определенных условий: радость находится в неизвестном месте (*искать радость*, *обрести радость*), она подобна подарку (*дарить, доставлять радость*), живому существу (*отравить, убить радость*), ее можно предчувствовать (*предвкушать радость*). Стохастический характер семантики эмотива *радость* предопределяет необходимость обращения к анализу паремий и художественного дискурса и прежде всего идиостиля Достоевского. Эта лексема, наряду с эмотивом *тоска,* является одной из частотных в языке Достоевского: встречается в его творчестве 508 раз и относится к числу идеоглосс [СЯД 2001: 321]. Особенности функционирования концепта *радость* в поэтическом языке М. Цветаевой рассматриваются в работе В. Масловой [Маслова 2004: 230].

Эмотив *радость* характеризуется недифинируемостью, непостижимостью, надмирной природой. Не случайно этот концепт занимает одно из центральных мест в христианской этике. А. Шмеман пишет: *Даже в обычном человеческом языке эти слова – радость, мир, полнота – относятся к области, не поддающейся точному описанию, по самой своей природе находящейся за пределами слов и определений. Они относятся к тем моментам жизни, когда жизнь преисполнена жизнью, когда не испытываешь ни недостатка в чем-либо, ни стремления к чему бы то ни было, и нет ощущения ни тревоги, ни страха, ни печали.* [Шмеман 2004: 125] Любопытно также высказывание Г.К. Честертона: *Страдание своим мраком и безысходностью властно влечёт к себе молодого и неискушённого художника подобно тому, как школьник изрисовывает тетрадь чертями, скелетами и виселицами. Но радость – куда более неуловимая материя, чем страдание. В радости – смысл нашего существования, мелочный и великий одновременно. Мы вдыхаем её с каждым вздохом, ощу-*

щаем её аромат в каждой выпитой чашке чаю. Литература радости – бесконечно более сложное, редкое и незаурядное явление, чем чёрно-белая литература страданий [Честертон 2008: 241]. В русской культуре есть ключевые образы тоски: *мокрый снег, темнота, желтый, мутный свет* [Степанов 1997: 683], «с выражением русской тоски связаны *вороний грай*, *осенний ветер, журавли в осеннем небе, широкие просторы*» [Шмелев 2002: 361, Сырица 2009: 126], однако гораздо труднее определить ключевые образы радости. Любопытно, что в ассоциативном словаре отражены ассоциаты *день рожденья, Новый год* [РАС 2002: 539]. В этом плане интересно афористическое суждение в «Факультете ненужных вещей» Ю. Домбровского: *Умно установлено то, что у каждого радость точно выкроена по его мерке. Ее ни украсть, ни присвоить: другому она просто не подходит* [Домбровский 1989: 384].

Радость воспринимается как жизненно необходимое чувство, ее отсутствие дискомфортно, она может убывать или исчезать вовсе: *И не дивно, что вместо свободы впали в рабство, а вместо служения братолюбию и человеческому единению впали напротив в отъединение и уединение (...). И достигли того, что вещей накопили больше, а радости стало меньше* [Достоевский 14: 285]. *Вот так вот живёшь*, *работаешь... а радости – нет. Радость – на нуле. – Конструктор чего-то вдруг взгрустнул* [Шукшин 1985: 337]. Безрадостность предстает как ощущение соприсутствия черта, как предельно тягостное состояние, от которого хочется избавиться любой ценой: *а я за две секунды радости отдал бы квадриллион квадриллионов. Не знаете вы меня! О, как это все у вас глупо!* (ср. в этом же контексте: *Не обращайте внимания, дрянной мелкий черт (...) он, наверно, здесь где-нибудь, вот под этим столом с вещественными доказательствами, где ж ему сидеть, как не там?*) [Достоевский 15: 118]. Демонический аспект радости отражен в лексеме *злорадство*.

Радость осмысливается как чувство, не свойственное земной жизни (ср. в словаре Даля: *захотел на этом свете радости!),* она охватывает лишь определенные периоды жизни, некоторые из них характеризуются отсутствием радости. Эмотив *радость* тесно связан с темпоральной лексикой, отражающей лишь определенную протяженность чувства во времени. Восходящее к библейскому тексту выражение (*взыграся младенец радощами во чреве моем)* указывает на радость ребенка во чреве матери. Радость ассоциируется с молодостью – *старость не радость, горб не корысть; при старости две радости: и с горбом и с бельмом* (ср. также ироническое выражение *на старости дожили до радости)*. И хотя

появление паремии *старость не радость* во многом обусловлено созвучием аттрактантов, тем не менее между ними устанавливаются значимые ассоциативно-семантические связи. Радость ассоциируется со здоровьем: *не рад больной и золотой кровати,* отражается во внешности человека: *от радости кудри вьются, в печали секутся; радость молодит, а горе старит; радость прямит, кручина крючит* [Даль 4: 8]. Радость – чувство, разделенное с другими: *сам себе на радость никто не живет* [Даль 4: 8].

Радость характеризуется как кратковременная эмоция: *в один день по две радости не живет* [Даль 4: 8]. На кратковременность радости, периодичность ее появления указывает внутренняя форма устойчивого сочетания *иметь радость,* в котором глагол чаще всего используется в форме прошедшего времени. В качестве более частого эмоционального фона жизни выступает грусть, печаль, и в этом смысле радость предстает как желаемое состояние. Этот концептуальный признак отражен в известной строке из стихотворения Блока «Девушка пела в церковном хоре»: *И всем казалось, что радость будет.* Ирреальность радости, ее несбыточность, кажимость подчеркнуты с помощью модального слова *казалось* и формы будущего времени *будет.* Этим же объясняется и тот факт, что лексема вовлекается в энантиосемичные контексты (ср. в словаре Даля: *у нашего старосты три радости: корова пала, изба сгорела да жена померла; одна была радость (детище), и ту бог прибрал!*) [Даль 4: 8]. Семантически опустошенной предстает лексема *радость* в устойчивом сочетании *с какой радости* – (*прост.*) зачем, почему, по какой причине [МАС 3: 581].

На локальное место радости в жизни человека указывает частотное сочетание лексемы с определением *единственная, одна*: *Одна утеха, одна радость осталась у него: удивительный верховой конь, серой масти, донской породы, прозванный им Малек-Аделем, действительно замечательное животное* [Тургенев 3: 299]. Внутренняя форма устойчивого сочетания, синонимичного рассматриваемому эмотиву и связанного со светом (*светлое пятно),* указывает на незначительность, небольшое количество (ср. также: и *никакого просвета*).

Это чувство характеризуется многоаспектностью: с одной стороны, оно отражает некое физическое (телесное) или душевное состояние: *В этот достопамятный день все обедают в комнате бабушки, на всех лицах сияет радость, и за обедом, во время пирожного, дворецкий, с*

прилично-величавой и вместе весёлой физиономией, приносит завёрнутую в салфетку бутылку шампанского. [Толстой 1: 170]; *Радость повернуться на бок... Как давно я была её лишена*! [Грекова 1990: 40]; *Он ведь и сам иногда ощущал спортивную радость, спортивное волнение и зависть.* [Гроссман 1990: 284]; *О счастливейшее детство, о радость родителей, чьи дети хороши, умны, послушны, чувствительны, трудолюбивы и практичны, всем приходят на помощь и способны на преданную дружбу!* [Петрушевская 2000: 85]. С другой стороны, – это состояние духовной радости, нисходящее свыше, как исполнение обетования Христа: *Сие сказал я вам, да радость Моя в вас пребудет и радость ваша будет совершенна* (Ин 15: 11).

Разные «радости» имеют разный характер внешних проявлений: радость может быть шумной и тихой. В афористической антитезе Пушкина *печаль* и *радость* противопоставлены друг другу как тихое и шумное (подвижное, «резвое») чувство: *Утешится безмолвная печаль, И резвая задумается радость.* Однако и сама радость может быть тихой. Одной из важнейших концептуальных черт радости является то, что она связана с сердцем. Это закреплено в валентных связях лексемы: *сердце бьется от радости, сердце взыграло от радости, сердце встрепенулось (трепещет) от радости, сердце дрожит (запрыгало) от радости* (ср. также в словаре Даля: *нет лучше веселья, кому сердечная радость* [Даль 4: 8]). Синонимом сердечной радости выступает *чистая радость* – как некий особый вид радости. Радость ассоциируется со светом, квазисинонимом выступает слово *просвет* (ср. выражение: *и никакого просвета*): *– Я хороший сон видел, господа, – странно как-то произнес он, с каким-то новым, словно радостью озаренным лицом* [Достоевский 14: 457]; *Я иду и не знаю: в вонь ли я попал и позор или в свет и радость* [Достоевский 14: 99].

Высшая, духовная радость предстает как нечто, ниспосылаемое свыше, не зависящее от воли и желания самого человека, как награда от Бога: *“Господи, помилуй их всех, давешних, сохрани их несчастных и бурных, и направь. У тебя пути: ими же веси путями спаси их. Ты любовь, ты всем пошлешь и радость!” – бормотал крестясь, засыпая безмятежным сном Алеша* [Достоевский 14: 147]; *О, да, мы будем в цепях, и не будет воли, но тогда, в великом горе нашем, мы вновь воскреснем в радость, без которой человеку жить невозможно, а богу быть, ибо бог дает радость, это его привилегия, великая...* [Достоевский 15: 31]; *Какая-то*

словно радость сошла теперь в его душу [Достоевский 15: 68]. Радость от осознания бытия Бога составляет глубинную основу души и остается непорушенной в самом низком падении человека: *Пусть я проклят, пусть я низок и подл, но пусть и я целую край той ризы, в которую облекается Бог мой; пусть я иду в то же самое время вслед за чертом, но я все-таки и твой сын, господи, и люблю тебя, и ощущаю радость, без которой нельзя миру стоять и быть* [Достоевский14: 99].

Обретение утраченной духовной радости требует определенных усилий: – *Награды же никогда не ищи, ибо и без того уже велика тебе награда на сей земле: духовная радость твоя, которую лишь праведный обретает. Не бойся ни знатных, ни сильных, но будь премудр и всегда благолепен* [Достоевский 14: 282]; радость достигается покаянием: – *Бог сжалился надо мной и зовет к себе. Знаю, что умираю, но радость чувствую и мир после стольких лет впервые. Разом ощутил в душе моей рай, только лишь исполнил, что надо было. Теперь уже смею любить детей моих и лобызать их* [Достоевский 14: 283].

Устойчивое сочетание *несказанная радость* (*неизреченная, необъяснимая, невыразимая, неописуемая*) указывает на силу проявления чувства и одновременно – этимологически – связано с семантикой невыразимого, того, о чем невозможно сказать словами. Высшая степень проявления чувства радости закреплена также в тавтологической форме народного языка *рад-радехонек*. На высшую, неземную природу радости указывает устойчивое сочетание *Нечаянная радость* – название иконы Богородицы. Оно устанавливает связи с архаичным глаголом *чаять* (1. Думать, полагать, заключать. 2. Надеяться на что-либо, ожидать чего-л. [МАС 4: 657] (ср. также книжное, высокое слово *чаяние* – «надежда, ожидание», которое входит в устойчивые сочетания *паче чаяния, сверх чаяния* (вопреки ожиданию, неожиданно).

Необходимо отметить, что выражение *нечаянная радость* может обыгрываться в ироническом, сниженном ключе: *Таинственно улыбаясь, он сказал мне полушепотом, что меня ждет нечаянная радость. Я спросил какая. Но он сказал еще более таинственно – Сам увидишь скоро. В веревочной кошелке, которую он держал в руках, я увидел бутылку водки и две копченые рыбины, связанные за жабры бечевочкой. Рыбины были золотистого оттенка и распространяли острый аромат, вызывающий жажду, а чистый блеск водочной бутылки усугублял эту жажду* [Катаев 1994: 64]. А. Белый иронически пишет о второй книге стихов Блока, названной «Нечаянная радость»: *Да ведь это не “Нечаянная Радость”,*

а "Отчаянное Горе"! (...) Уж подлинно не зачаешь такой радости! Уж подлинно нечаянная она! [Белый 1907].

Радость открывается в страданиях, выступает венцом страдания; горе переходит в радость: *И надолго еще тебе сего великого материнского плача будет, но обратится он под конец тебе в тихую радость, и будут горькие слезы твои лишь слезами тихого умиления и сердечного очищения, от грехов спасающего. А младенчика твоего помяну за упокой, как звали-то?* [Достоевский 14: 46] (ср. вариацию этой мысли в другом романе Достоевского: *И всякая тоска земная и всякая слеза земная – радость нам есть; а как напоишь слезами своими под собой землю на пол-аршина в глубину, то тотчас же о всем и возрадуешься* [Достоевский 10: 116].

Взаимосвязь радости и печали (страдания) находит отражение в паремии *сей слезами, радостию пожнешь* [Даль 4: 8], а также в частотности контекстов с антонимическими парами: типичным является использование этой лексемы в одном контексте со словами *грусть, печаль*: *Но блеснувшая на миг радость смешалась с печалью и утонула в печали* [Гроссман 1990: 10]. В ассоциативном словаре самым частотным ассоциатом на слово стимул *радость* является *горе* [РАС 2002: 539] (ср. также паремию: *Не узнав горя, не узнаешь и радости* [Даль 4: 8]).

Таким образом, семантическое наполнение эмотива *радость* чрезвычайно глубоко и не укладывается в рамки земного чувства, ассоциируемого с удовольствием, весельем и внутренним удовлетворением. Радость выступает как основа бытия, пронизывает все мироздание – это чувство присуще не только человеку, высшим силам, творцу, но и низшим тварям – животным: *Животных любите: им бог дал начало - мысли и радость безмятежную. Не возмущайте же ее, не мучьте их, не отнимайте у них радости, не противьтесь мысли божией* [Достоевский 14: 289]. Радость выступает как жизненно необходимое чувство, желаемое состояние, она может исчезать, ее отсутствие дискомфортно, она имеет трансцендентную природу, характеризуется недифинируемостью, непостижимостью, кратковременностью и др. Это чувство характеризуется многоаспектностью: с одной стороны, оно отражает некое физическое (телесное) или душевное состояние, с другой – состояние духовной радости, чувство, приходящее извне, нисходящее свыше, радость от осознания бытия Бога, гармонии бытия; возвращение утраченной духовной радости требует усилий, духовная радость ассоциируется со светом, открывается в страданиях.

ЛИТЕРАТУРА

Белый А. Александр Блок. *Нечаянная радость. Вторая книга стихов.* – Москва, Перевал, № 4, 1907. Available: http://dugward.ru/library/blok/beliy_nechajan.html [20.09.2012].

Гроссман В. *Жизнь и судьба.* – Рига, 1990.

Грекова И. *На испытаниях.* – Москва, 1990.

Даль 1982 – Даль, В. *Толковый словарь живого великорусского языка.* В 4-х томах. Т. 1–4. Москва. 1981.

Домбровский Ю. *Факультет ненужных вещей.* – Москва, 1989.

Достоевский Ф.М. *Полное собрание сочинений.* В 30-ти т. Т. 10, 14–15. – Ленинград, 1974.

Катаев В. *Алмазный мой венец: Повести.* – Москва, АСТ-пресс,1994.

Лаут Р. *Философия Достоевского в систематическом изложении.* – Москва, Республика, 1996.

Маслова В. *Когнитивная лингвистика.* – Минск, 2004.

МАС – *Словарь современного русского литературного языка.* В 4-х т. – Москва: Русский язык, 1981.

Пеньковский А. «Радость» и «удовольствие» в представлении русского языка. В кн.: *Логический анализ языка. Культурные концепты.* – Москва, 1991.

РАС 2002 – *Русский ассоциативный словарь.* В 2-х т. Т. 1. – Москва, 2002.

СС – *Словарь синонимов.* – Ленинград: Наука, 1975.

Петрушевская Л. Детский праздник. В кн.: *Знамя*, 2000, №10.

Степанов Ю.С. *Константы: Словарь русской культуры.* – Москва, 1997.

Сырица Г. К вопросу об этнокультурной специфике эмоциональных концептов. В кн. *Filologija*. – VŠJ Šiauliu universiteto leidykla 2009, № 14.

СЯД 2001 – *Словарь языка Достоевского. Лексический строй идиолекта.* – Москва, Азбуковник, 2001.

Тургенев И. *Конец Чертопханова.* Сочинения в 12-ти т. Т. 3. – Москва, 1979.

Толстой Л. *Детство. Отрочество. Юность.* Собрание сочинений в 22-х т. Т. 1. – Москва, 1978.

Честертон Г.К. *В защиту фарса.* Собрание соч. в 5-ти т. Т. 5. – СПб: Амфора, 2008.

Шмеман А. *Водою и духом: таинство крещения.* – Москва, 2004.

Шмелев А. Д. *Русский язык и внеязыковая действительность.* – Москва, 2002.

Шукшин В. *Собрание сочинений* в 3-х т. Т. 3. – Москва, 1985.

The Verbalization of Emotional Concept "Joy" in the Russian Language

Summary

The paper deals with the specificity of the emotional joy concept verbalization in the Russian language. The name of the concept is in the center of description. The name of the concept – joy – has few synonyms but it is actively involved in pairs of antonyms. The most significant conceptual features of the concept were revealed after analysis of proverbs and primarily of Dostoevsky's individual style. Joy acts as a vital feeling, a desirable condition, it may disappear. Its lack is uncomfortable, it has transcendental nature. It is impossible to define and comprehend. It is brief and associated with youth, health, etc. This feeling is multi-dimensional: on the one hand, it reflects some sort of physical or the state of mind, on the other hand – a state of spiritual joy that comes from the outside. It is the joy of being aware of the existence of God and the harmony of existence. The lost spiritual joy is associated with light and its return requires efforts and opens in suffering.

Jeļena TRETJAKOVA
(Daugavpils University)

Metaphor Study: Cognitive Linguistic Approach

Key words: *metaphor, cognitive, meaning, domain, conceptual metaphor*

The field of Cognitive Linguistics is relatively new and it still leaves some space for debates and discussions as to the concepts to be studied and stances to be held within the framework of the field. The branch itself was shaped as a separate trend in linguistic studies in the late 1970s – early 1980s. There is no single theory or methods used and admitted unanimously by linguists of the branch, thus the field of Cognitive Linguistics remains rather flexible and open to new approaches. There should be a line of difference drawn between Cognitive Linguistics capitalized and non-capitalized. Dirk Geeraerts emphasizes the importance of such differentiation between the two, pointing out that cognitive linguistics is inherent in a range of other disciplines, namely, psycholinguistics, sociolinguistics, culturology, etc. Thus the separate branch of linguistics should be given a capitalized name [see Geeraerts 2007: 4–7]. The term "cognition" refers to all kinds of mental activity, as V. Evans puts it: *"… cognitive relates to all aspects of conscious and unconscious mental function. In particular, cognition constitutes the mental events (mechanisms and processes) and knowledge involved in a whole host of tasks ranging from 'low-level' object perception to 'high-level' decision-making tasks."* [Evans 2007: 17]. These processes may include various types of human mental activity, i.e. attention, remembering, language acquisition, processing, concept formation, problem solving, etc. So it is not surprising that the term "cognitive" may be inherent in a rather vast cluster of disciplines. Grady defines Cognitive Linguistics as *"…the study of ways in which features of language reflect other aspects of human cognition…"* [Grady 2007: 188]. As regards Cognitive Linguistics, the field of its interests is rather broad and the relationships between the language and thought and those between the world and the human mind are the key issues. Language is perceived not merely as a means of communication but rather as a way of conveying, storing and processing of information. It is understood as a

mediator between the world and the mind and can serve as a reflection of the human perception of the objective reality.

Language is studied through the human knowledge of the world and is perceived as an epistemological basis of such knowledge. That means that language reflects our vision of the world and knowledge of the existence. For a metaphor study this stance can be of great importance. How is metaphor perceived and understood? Why do metaphors differ from language to language, from culture to culture? What makes the grounds for metaphor formation? The key answer here would be that metaphor is able to display our perception of the world being formed on an experiential basis. Metaphor in these terms provides knowledge of the objective reality through the language. All the aforementioned makes it obvious that among the main areas of research in Cognitive Linguistics is that of meaning. Meaning is given four aspects of study, i.e. 1) perspective of the meaning; 2) dynamics and flexibility of the meaning; 3) meaning as being encyclopedic and non-autonomous; 4) meaning based on usage and experience [see Geeraerts 2006: 1–6].

1. Meaning can be regarded as not just mere reflection of the world but as the means of formation of the world. It is able to interpret the world projecting a kind of perspective on it. The idea may easily be understood from the following illustration. If sitting in a garden you wish to explain where the trees are planted you may say either of the sentences: *They are behind the house* and *They are in front of the house* which at the first sight might seem rather contradictory. However, they just express two various perspectives, we can grasp the meaning through the analysis from the viewpoint.

That makes various trajectories of the utterance which may in some circumstances provide specific knowledge and comprehension of the situation.

2. The second aspect is obvious within the framework of the modern changing world. The world brings new phenomena and innovations and the language has to adapt to the circumstances by creating new denotations. Thus, language should be flexible and open to acquiring new meanings.

As concerns metaphor, this aspect of meaning can work well in case of term formation for new devices or innovations. We clearly realize that metaphor alone designates openness of the language. If language users are

able to express various phenomena in a set of figurative linguistic expressions, the language proves to be open to the acquisition of new meanings.

3. Since the language is reflection of our world perception, it is an integral part of our knowledge of the world. It means that language absorbs all the knowledge humans have of the world. Here it should be mentioned that the biological aspect of human beings gains its reflection in the language, too. Not only overall human experience shapes the language, the personal attitudes plant their grains as well. Another issue to be mentioned here is that we are also a part of society, thus the language reflects the knowledge of the whole group as well, not just that of an individual.

As regards the application of this idea to metaphor, we might note that metaphor perception and its adequate delivery to the recipient is not possible without knowledge of the world. Metaphor will not provide any sense to the hearer if the ideas involved are out of his domain-dependent knowledge, i.e. knowledge of a specific area or source domain employed for the metaphor formation.

4. Experiential basis of the meaning implies that language is also shaped through our experience. The main idea is that there should be actual language analyzed and not that found in sentence patterns or in single meanings provided in dictionaries. This approach clearly demarcates the study of the language in use from that of the language structure.

The fourth aspect of meaning can explain reasons, or we could put it, prerequisites, for metaphor occurrences. We might surmise that it relates to the third aspect of meaning discussed since our knowledge of the world has been formed through none other than our knowledge and perception of the world, the way we see, analyze, and comprehend concepts arising and phenomena existing.

We may argue that metaphor can thread through historical perspective and provide reflection of the human existence. This can be illustrated by the following metaphorically oriented term: *fork (En) – torņbalsta dakša (Lv) – рога башенной опоры (Ru)*. The example is interesting as it presents metaphoricity in all the languages involved with the Russian language being different in its concept. The term designates one of the upper elements in the tower body that bears a strong resemblance to the definite piece of cutlery. On the other hand, in the Russian language metaphoricity is presented by another term that can be translated into English as “horns”,

which also explicates obvious visual resemblance to the element of the construction. We might assume that the perspective of the notion is different for the bearers of the languages involved. Shape resemblance remains the key prerequisite for the term's metaphoricity, but the background is different, which might be explained only by various views of the world of the culture representatives.

Metaphor has acquired a new perspective of study and analysis in Cognitive Linguistics. It stopped being viewed at as solely a linguistic trope used for enrichment and individualization of language and gained a new approach to research. As Grady puts it: *"… the term metaphor is understood to refer to a pattern of conceptual association, rather than to an individual metaphoric usage or a linguistic convention"* [Grady 2007: 188]. In other words, metaphor is not simply a linguistic phenomenon, but rather a pattern of thought. This justifies the broad scope of disciplines involved into metaphor study, i.e. psychology, art, culturology, neurology, etc.

Indeed, such a serious approach to metaphor study started in the 1980s with G. Lakoff's introduction of a completely new theory of metaphor. He initiated an innovative approach to conceptualization of metaphors, providing arguments for metaphor's nesting in mind and not its mere formation in the language [see Lakoff 1993]. G. Lakoff made the concept of metaphor resound differently, namely, as *"a cross-domain mapping in the conceptual system. The term "metaphorical expression" refers to a linguistic expression (a word, phrase, sentence) that is the surface realization of such a cross-domain mapping"* [Lakoff 1993: 203]. The term "mapping" has been employed from mathematics to refer to systematic metaphorical correspondences between interrelated ideas. The mappings are considered to be the set of correspondences and they have a definite structure. G. Lakoff introduces mnemonic designation of the mappings giving them the following form: TARGET-DOMAIN IS SOURCE-DOMAIN or TARGET-DOMAIN AS SOURCE-DOMAIN. We should perceive metaphor as projection of one object through the conceptual metaphor from the source domain to the target domain. The idea is that such naming of the mapping (if we take LOVE IS A JOURNEY, for example) is used to map a set of corresponding linguistic metaphoric expressions.

Lakoff points out the necessity of distinguishing between the name of the mapping and mapping itself, with the former being simply a graphic designation of a general metaphor projected from the source domain to

the target domain and the latter being a set of correspondences conforming with it. To make it clearer, we would refer to the name of the mapping as to the conceptual metaphor which in its turn should provide linguistic expressions, or in other words, metaphors as such, to reflect the mapped object. The mapping is strictly structured, which implies that the objects from the source domain are to be given correspondences in the target domain, and, which is even more complicated and essential, there should be correspondence between the relations, properties, behavior, etc. of the objects. In other words, the elements projected from the source domain should reflect all their inherent features upon entering the target domain. On the other hand, it can be said that the elements penetrating into the target domain from the source domain may by no means interfere with its structure, they should preserve the same systematic layout. This is what Lakoff has named the Invariance principle [Lakoff 1993: 215] and following it we might assume that the correspondences coherent to the conceptual metaphor LOVE IS A JOURNEY may be as follows: travelers are lovers, vehicles are love relationships, bad road is equal to difficulties in the relationships, journey destination is the final state of love affair, etc. Thus we might produce the following metaphors: *We are going nowhere; Our love has reached a deadlock; Their love ship has hit an iceberg;* etc.

Let us analyze the following sentence: *This promotion has helped him move to the top of the ladder*. We might assume that the conceptual metaphor projected from the source domain could have been as follows: SUCCESS IS A CONSTRUCTION. Career is perceived as a building, or a structure having elements that can be transferred through metaphoric projection to the target domain of success and achievements and deliver the target idea with the greatest precision. Thus, according to the aforementioned, we might project other metaphors from the same domain retaining the same source domain and the structure of it, for example, *He built his business up through hard work and big wish*; or *The news of this incident has indeed shaken the foundations of their reputation*. The elements characteristic of the objects in the source domain of Building/Structure (i.e. foundations, building process, ladder, etc.) have been projected to the target domain preserving their inherent features (moving up the ladder means reaching the height; constructing a building and making successful career imply hard work and patience; some disaster may damage the foundation of the construction like an unpleasant situation can deteriorate your business, etc.).

Such an approach to the research of metaphor provides a much more extensive analysis of metaphor occurrence, its background, motives, purposes of use, etc. It encourages a linguist to take a deeper look at it and deviate from a bare semantic analysis of a metaphoric expression. Simultaneously, a successful detection of a conceptual metaphor may also enable forming other metaphoric expressions, which by all means will provide benefit for the language development.

Despite all the arguments provided for the benefit of the theory of conceptual metaphor, there are still doubts and criticism expressed by some scholars as to the theory's universal functioning in relation to all metaphors [see Gibbs, Perlman 2006: 211–228]. The objections to this theory are mainly focused on the inability to find a unique single conceptual metaphor within the mapping. For illustration purposes we might analyze the following conceptual metaphor widely discussed by the supporters of the theory: ARGUMENT IS WAR. The metaphors projected can be as follows: 1) *He has tried to defend his point of view; 2) It was not easy to win this argument*; 3) *His target was to persuade them, etc.* and there might be various conceptual metaphors found for them, i.e. 1) ARGUMENT IS WAR; 2) ARGUMENT IS SPORTS; 3) ARGUMENT IS FIGHT. This makes us believe that there is some kind of subjectivity which may work differently in perception of one and the same metaphor. On the other hand, the source domains of the conceptual metaphors provided above demonstrate some common elements that have most probably served for the projection of such mappings. These might be notions of *victory, opposition, defense, attack* etc. that by all means are inherent in all the mappings involved and thus have contributed to diversification in formation of the conceptual metaphors. Indeed, there is some grain of truth in such claims, though it might be assumed that the idea of the conceptual metaphor can anyway serve as a departing point for metaphor detailed analysis. In such a case the categories emerging in relation to the certain source and target domain could be scrutinized for identification of some common features that would reveal the essence of the metaphorized concept. If we come back to the target domain of ARGUMENT and the source domains that could have been employed for projecting the conceptual metaphor (i.e. WAR, SPORTS, FIGHT), then the common features involved in their structure would be as follows:

- there are rivals in all the domains – these may be players of opposing teams, or individual opponents in sports, enemies in war or fight (in the argument there should be at least two opposing sides, too);
- the actions involved in all the source domains can be aimed at the attack and defense (in the target domain of ARGUMENT the opinions are either defended or points of view are brought forward, which could be equaled to attack, to prove your point of view);
- the overall aim of the processes in the source domains is to win (in the target domain the sides are interested in persuading others and advancing their theory);
- all the actions can be performed according to a definite strategy (in the target domain the argument can also be accompanied by a strategy with the achievement of the final goal, i.e. victory).

These were just few examples of the coincidences in elements involved in the three source domains mentioned above, although, we can believe there may be more metaphors found within the scope. We believe that this proves nothing more than the experiential basis of metaphor as such. Why does the target domain of ARGUMENT seem to have such a variety of source domains if not for the reason of our diversified perception of the world? The projection of a conceptual metaphor is no doubt conditional on our cognition, i.e. on our knowledge of the world, recognition of processes, and analysis of phenomena. Since the founders of the theory (Lakoff, Johnson, Turner, et al.) have employed a set of mathematic terms in their study of metaphor, we could use the term of many-modal approach in reference to the theory of conceptual metaphor. As concerns metaphor study within the framework of Cognitive Linguistics, such a diversified approach within a definite scope could be applied.

Conclusions

Cognitive Linguistics is a multi-dimensional field of linguistics involved primarily in the study of interrelations between the world and the human mind. The branch is relatively new and is still open to the acquisition of new ideas, theories, methods, and approaches. The term "cognitive" is inherent in a set of other sciences, thus it is not surprising that Cognitive Linguistics has absorbed stances provided by psychology, neurology, culture studies, pragmatics, etc. This diversity of ideas makes the field of Cognitive Linguistics attractive, especially to the linguists involved into the research of metaphor. Despite the fact that metaphor is among the earliest linguistic

tropes studied, it gained a new wave of research at the end of the previous century. With the theory of conceptual metaphor the field of that particular study has broadened and opened new horizons to the experts. Hundreds of research works have been made so far on conceptual metaphor, support and criticism have been expressed concerning the theory but it is still open for discussion. Projection of the mapping from the source domain to the target domain is a challenge to a linguist, but it is a fascinating task and successful projection can contribute to revealing the prerequisites of metaphor formation. In performing the task one has to conform to the principles of retaining the structure of the target domain when it is perceived with the elements of the source domain, the Invariance principle should be observed by all means. Furthermore, a well-formed mapping can expand metaphor and provide a further set of metaphors resulting from the same source domain.

LITERATURE

Cervel, M. S. *Topology and Cognition: What Image-schemas Reveal about the Metaphorical Language of Emotions*. – Lincom Europa, 2003

Evans, V. *A Glossary of Cognitive Linguistics*. – Edinburgh University Press Ltd, Edinburgh, 2007.

Geeraerts, D. A Rough Guide to Cognitive Linguistics. In: Geeraerts, D. (ed.). *Cognitive Linguistics: Basic Readings* (pp. 1–28). – Walter de Gruyter GmbH & Co. Berlin, 2006.

Geeraerts, D., Cuyckens, H. Introducing Cognitive Linguistics. In: (ed.). Geeraerts, D., Cuyckens, H. *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics* (pp. 3–21). – Oxford University Press, 2007.

Gibbs, R. W., Perlman, Jr. and M. The Contested Impact of Cognitive Linguistic Research on the Psycholinguistics of Metaphor Understanding. In: Kristiansen, G., Achard, M. et al. (ed). *Cognitive Linguistics: Current Applications and Future Perspectives* (pp. 211–228). – Walter de Gruyter GmbH & Co. Berlin, 2006.

Gibbs, R.W. Researching Metaphor. In: Cameron, L., Low, G. (ed.). *Researching and Applying Metaphor* (pp. 29–47). – Cambridge University Press, 1999.

Grady, J. E. Metaphor. In: Geeraerts, D., Cuyckens, (ed.). H. *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics* (pp. 188–213). – Oxford University Press, 2007.

Lakoff, G. The Contemporary Theory of Metaphor. In: Ortony, A. *Metaphor and Thought. Second Edition* (pp. 202–252). – Cambridge University Press, 1993.

Renton, N. E. *Metaphorically Speaking: a Dictionary of 3,800 Picturesque Idiomatic Expressions*. – Warner Books Edition, 1992.

Briedis, J. (ed.). *Polytechnic Dictionary*. – Jelgava: "SENDERS R", 1999.

Cambridge Dictionaries Online. Availebla: http://dictionary.cambridge.org/

Metaforas izpēte: kognitīvās lingvistikas pieeja

Kopsavilkums

Kognitīvā lingvistika ir samērā jauna zinātne un tā ir atklāta idejām, jaunu paņēmienu ieviešanai un diskusijām. Ir atzīts, ka šī lingvistikas joma apvieno sevī vairākas disciplīnas, un daudzas no tām ietekmē arī tos pētījumus, kas notiek kognitīvās lingvistikas ietvaros. Termins „kognitīvs" attiecas uz visiem mentālajiem procesiem, t.sk. domāšanu, uztveri, atmiņu, valodas apgūšanu utt. Tādēļ acīmredzama ir kognitīvās lingvistikas saikne ar citām zinātnēm, tādām, piemēram, kā psiholoģija, socioloģija, kulturoloģija, neiroloģija utt.

Kognitīvās lingvistikas pārstāvji iesaistās dažādos pētījumos, bet viens no galvenajiem šo pētījumu virzieniem ir vārda nozīme. Tāpēc nav brīnums, ka metafora arī ietilpst kognitīvās lingvistikas interešu lokā. Darbā ir apskatīti četri nozīmes aspekti (pēc D. Gēraerta piedāvātās klasifikācijas) un to korelācija metaforai. Gēraerts šķir 1) nozīmes perspektīvu, 2) nozīmes dinamiskumu un elastīgumu, 3) nozīmes enciklopēdisku un neautonomu aspektu, 4) un nozīmes balstīšanos uz pielietojumu un pieredzi. Dž. Leikofa konceptuālās metaforas teorija tiek analizēta un ilustrēta piemēros, un uzmanība pievērsta arī tās kritikai. Leikofs uzsvēra domu par to, ka metafora piemīt visām dzīves sfērām un tās veidošanās notiek prātā, nevis valodā. Leikofs šķir avota domēnu, kura objekti tiek izmantoti metaforas veidošanai un pārcelšanai uz mērķa domēnu. Leikofa teorija veicina plašāku metaforas veidošanās, tās rašanās cēloņu un mērķu izpēti. Neskatoties uz to, ka metafora tiek pētīta jau kopš Aristoteļa laikiem, mūsdienu lingvistikā tā piedzīvo jaunu pētīšanas vilni, piesaistot sev interesi dažādās jomās, t.i., politikā, ekonomikā, militārajā sfērā, biznesā, kā arī dažādās zinātnes jomās. Rakstā izanalizēti konceptuālās metaforas teorijas pamatprincipi, to problemātika un aktualitāte.

Ирина ВЫСОЦКАЯ
(Новосибирский национальный исследовательский
государственный университет)

Способы трансформации прецедентных феноменов в современном русском медийном и рекламном тексте

Ключевые слова: *медийный текст, рекламный текст, прецедентные феномены, трансформация, интердискурсивная транспозиция*

Современный текст полифоничен и особенно остро ставит вопрос о соотношении традиции и новации. В центре внимания исследователей остается явление прецедентности в различных типах дискурса.

Целью настоящей работы является описание языковых механизмов трансформации в рамках «вторичного способа» [Караулов 1987: 216] обращения прецедентного текста. Отметим, что эти языковые механизмы активно изучаются и в связи с трансформацией фразеологизмов[1], причем вопрос границ вариативности и трансформации фразеологических единиц не имеет однозначного решения.

Нас интересуют прежде всего исследования, связанные с теорией прецедентности / интертекстуальности. Этот подход предусматривает выделение ряда[2] прецедентных феноменов. Справедливо отмечено, что «их невозможно обозначить какой-либо одной лингвистической категорией – словом или словосочетанием, предложением, фразеологизмом, клише, метафорой и т.п.» [Бурвикова, Костомаров 2006: 8]. Известная типология прецедентных феноменов (ситуация, текст, имя, высказывание), предложенная В.В. Красных [Красных 2002], может быть дополнена: мы говорим еще о прецедентном названии и знаке [Высоцкая 2011].

---

[1] См. труды В.Л. Архангельского, Н.М. Шанского, А.И. Молоткова, В.М. Мокиенко, А.М. Мелерович, Е.И. Дибровой, В.Н. Телии, Т.С. Гусейновой, В.В. Горлова, Э.Д. Головиной, И.Ю. Третьяковой и др.

[2] Фразеологизм соотносится с прецедентным высказыванием, однако не только он может выступать в таком качестве. Вопрос о том, любое ли прецедентное высказывание фразеологизируется, заслуживает отдельного рассмотрения.

Обратимся к исследованиям, в которых рассматривается вопрос трансформации прецедентных феноменов в современном медийном и рекламном текстах.

Изучая способы создания квазицитаты в современных печатных СМИ, О.В. Фокина выделяет три основных способа трансформации:

1) количественную: *«Раз в крещенский вечерок...»* (Московская правда, 16.01.03);
2) качественную: *«Комиссары в пыльных джипах»* (Комсомольская правда, 27.09.06);
3) комплексную: *«Ворьё на бегу остановит»* (Московский комсомолец, 07.03.06) [Фокина 2008: 42].

При этом внутренними типами количественной трансформации названы усечение и расширение, качественная трансформация может быть фонетической, лексической и морфологической [Фокина 2007].

Выбор в качестве единого основания классификации типа логической операции позволяет противопоставить замену, расширение и усечение и заставляет отказаться от противопоставления количественной и качественной трансформации. На основании анализа газетных заголовков газеты «Известия» нами выделены [Высоцкая, Перфильева 2010]:

- замена компонента: *«**Любой ковбой хочет понять**, где **бежит мустанG**»* (Изв., 09.11.08);
- распространение: *«**Баскетболисток ЦСКА** ищут пожарные, ищет милиция»* (Изв., 03.12.08);
- усечение *«Несчастье помогло»* (Изв., 09.09.08).

Возможно сочетание различных типов трансформации, например замены компонента и усечения: *«**Кто остался** на трубе?»* (Изв., 23.10.08).

Замена компонента – наиболее частотный тип логической операции, который обусловливает формальную, семантическую и формально-семантическую трансформации прецедентного высказывания. Наш материал позволяет разграничивать формальную трансформацию на основе омоформии и парономазии, семантическую – на основе синонимии и антонимии, формально-семантическую – на основе словообразования, а также словообразования и словоизменения. Таким образом, одна и та же логическая операция обусловливает «запуск» разных видов трансформации, созданных с помощью различных языковых ресурсов.

Приведем примеры формально-семантической трансформации. При ней используются ресурсы узуальной суффиксации и префиксации:

«***Героиня** нашего времени*» (Изв., 19.09.2008) ← «***Герой** нашего времени*» (М. Лермонтов); «*Гонка **разоружений***» (Изв., 02.12.2008) ← *гонка **во**оружений*; «*20 лет без права **про**писки*» (Изв., 3.12.2008) ← *без права **пере**писки*.

Возможно и окказиональное словообразование:

«***Средне**классники.ru*» (Изв., 11.12.08) ← ***Одно**классники.ru*.

При формально-семантической трансформации словообразование сопровождается словоизменением (формообразованием):

«*В **яблочко** на снегу*» (Изв., 18.12.2008) ← «***Яблоки** на снегу*» (песня); «*Повесть о настоящих **человечках***» (Изв., 22.09.2008) ← «*Повесть о настоящем **человеке***» (Б. Полевой).

Собственно грамматических трансформаций в нашем материале не встретилось, хотя они вполне возможны.

Особым типом трансформации считаем транспозицию (нулевую трансформацию). Речь идет о новом прочтении нетрансформированного прецедентного высказывания:

«Чьи вы, хлопцы, будете?» (Изв., 20.10.2008) ← *Чьи вы, хлопцы, будете?* (песня о Щорсе); *«Он же Гоша, он же Жора»* (Изв., 19.11.2008) ← *Он же Гоша, он же Жора* (кинофильм «Москва слезам не верит»).

Очень часто обретают вторую жизнь прецедентные названия:

«Дама с собачкой» (Изв., 28.11.2008) ← *«Дама с собачкой»* (А. Чехов); *«По ком звонит колокол»* (Изв., 19.11.2008) ← *«По ком звонит колокол»* (Э. Хемингуэй); *«Веселые картинки»* (Изв., 17.09.2008) ← *«Веселые картинки»* (журнал для детей); *«Эти глаза напротив»* (Изв., 10.10.2008) ← *«Эти глаза напротив»* (песня); *«Слабое звено»* (Изв., 19.11.2008) ← *«Слабое звено»* (телепрограмма).

В отличие от трансонимизации, при которой в качестве названия выступает прецедентное имя[3] (рестораны «*Обь*», «*Млечный путь*» в Но-

[3] Вопрос трансформации прецедентных имён выходит за рамки настоящей работы, хотя и такая трансформация возможна: *Нет повести прикольнее на свете. **Гномео** и Джульетта* (мультфильм) [Высоцкая 2011: 113].

восибирске), при транспозиции используется прецедентное высказывание или название.

Отмечая широкое распространение этого приёма в качестве средства создания вывесок, мы использовали термин «интертекстуальная транспозиция» [Высоцкая 2011: 115], хотя точнее было назвать его «интердискурсивной транспозицией», поскольку в «круговорот» названий попадают заимствования из других дискурсов: художественного (ресторан «*Дон Кихот*»; корчма, кафе «*Тарас Бульба*») и кинематографического (шашлык-бар «*Кавказская пленница*», ресторан-бар «*Однажды в Америке*», ресторан «*Римские каникулы*», гриль-бар «*Кин-дза-дза*»). Отмеченные названия заведений общественного питания (Новосибирск) не только указывают на традиции национальной кухни, но и создают особый колорит, пробуждая ряд ассоциаций.

Ср. также названия магазинов Новосибирска: «*Снежная Королева*», «*Хоттабыч*», «*Лимпопо*», «*Венский вальс*», «*Семь сорок*» и под.

В языке современной рекламы Квон Сун Ман выделяет пять приёмов трансформации [Реклама: язык, речь, общение 2011: 89–90]:

1) редукция (усечение): *Гастал. Старый друг лучше* (лекарство для печени);
2) расширение: *Буря мглою небо кроет. Ну и пусть она там воет. Двери и окна компании «Акция»*;
3) перестановка компонентов: *Дом Вашему миру. Строительная компания «Дом»*;
4) замещение компонентов: *Если хочешь быть здоров – обувайся* (резиновая обувь)
5) противопоставленность: *Иностранные языки в Москве и за рубежом. Язык твой – друг твой* (языковые курсы).

Новым типом трансформации можно считать перестановку компонентов, в то время как «противоспоставленность» – это замена компонента, приводящая к семантической трансформации на основе антонимии.

Обращаясь к проблеме актуализации прецедентных феноменов в рекламном тексте, Ф.С. Рагимова [Рагимова 2012] рассматривает трансформацию как формально-смысловое моделирование и выделяет шесть видов трансформации:

1) субституция: «*Что ток бегущий нам готовит?*» (СВЧ-печи, Идеи вашего дома, 2001, № 5);
2) импликация: «*Вера, одежда, любовь*»;

3) экспликация: «*Сто и двенадцать стульев*»;
4) изменение функциональной модальности: «*Красота не требует жертв*» (Beauty SPA CARITA, Весь мир, 2004, № 5):
5) контаминация: *Мы играем не на нервах, а на первой скрипке* (реклама музыкального магазина, Домовой, 2001, май);
6) смешанное трансформирование: *Какой же русский не любит финской сауны!* (финские сауны, Бассейны и сауны, 2001, № 12).

Представленная выше триада «замена – усечение – распространение» описана в иных терминах: «субституция – импликация – экспликация». Если с пониманием «субституции» как «замещения компонентного состава» [Рагимова 2012: 79] вполне можно согласиться, то отождествление импликации и «редукции», экспликации и «расширения» вряд ли оправдано. Такая трактовка терминов, связанных с явностью / неявностью выражения смысла, представляется слишком широкой и не совпадает с общепринятой[4].

Изменение функциональной модальности, вероятно, можно выделить в отдельный тип трансформации. Отметим, что здесь рассматриваются и «переход высказывания из одной модальности в другую, например, переход утвердительного высказывания в вопросительное», и «переход утвердительного высказывания в отрицательное и наоборот» [Рагимова 2012: 88].

Отметим, что изменение функциональной модальности может сопровождаться сегментацией:

«*Есть? Идея!*» (телепрограмма, 49 канал, Новосибирск) ← *Есть идея*; «*Ха! Мы!*» (Стёб-арт студия, Новосибирск) ← *хамы*.

Контаминация, или междусловное наложение, может привести к созданию окказионализма (совмещающего современный гламурный дискурс с советским политическим):

«***Прожекторперисхилтон***» (телепрограмма, Первый канал) ← «*Прожектор перестройки*» + «*Подружка Перис Хилтон*».

Научные исследования и наблюдения за языком современных газет и рекламы позволяют выделить следующие типы трансформации прецедентных феноменов:

---

[4] Вызывает возражение и квалификация Ф.С. Рагимовой примеров *«Рожденные эволюцией»* и *«Очень влажная персона»* как фонетических импликации и экспликации (соответственно). На наш взгляд, это замена компонента.

- замена компонента (на основании формальной, семантической и формально-семантической связи);
- распространение;
- усечение;
- изменение функциональной модальности;
- контаминация;
- смешанная трансформация;
- нулевая трансформация (интердискурсивная транспозиция).

Большинство из них (распространение, усечение, замена компонента, контаминация) соответствуют традиционно выделяемым способам трансформации фразеологизмов и актуальны для прецедентного высказывания. Другие (нулевая трансформация) связаны с функционированием прецедентных названий в различных типах дискурса.

Подчеркнём, что одна и та же логическая операция обусловливает разные виды трансформации с использованием различных ресурсов языка. Так, замена компонента может осуществляться на основании формальной, семантической или формально-семантической связи и задействовать разные языковые механизмы.

Вопросы использованием национальной культуры в качестве источника создания медийного и рекламного текстов заслуживают дальнейшего изучения.

ЛИТЕРАТУРА

Бурвикова, Н.Д., Костомаров, В.Г. *Жизнь в мимолетных мелочах.* – СПб.: Златоуст, 2006. 68 с.

Высоцкая, И.В. Прецедентные феномены в современной рекламе. В кн.: *Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского.* № 6. Ч. 2. – Н. Новгород: Изд-во ННГУ им. Н.И. Лобачевского, 2011, с. 112–116.

Высоцкая, И.В., Перфильева, Е.Ю. Типология способов трансформации прецедентного текста в газетном заголовке. В кн.: *Вестник Новосибирского государственного университета.* Серия: История, филология. 2010. Т. 9, вып. 6: Журналистика. – Новосибирск: Изд-во НГУ, 2010, с. 118–124.

Караулов, Ю. Н. *Русский язык и языковая личность.* Москва: Наука, 1987. 340 с.

Красных, В.В. *Этнопсихолингвистика и лингвокультурология*: Курс лекций. – Москва: Гнозис, 2002. 284 с.

Рагимова, Ф.С. *Актуализация прецедентных феноменов в рекламном тексте*: ГОУ ВПО «КемГУ». – Кемерово: Кузбассвузиздат, 2012. 129 с.

Реклама: язык, речь, общение: учебное пособие / Под ред. О.Я. Гойхмана, В.М. Лейчика. – Москва: ИНФРА-М, 2011. 288 с.

Фокина, О.В. *Источники интертекстуальных включений в языке современных газет*: Монография. – Москва: МПГУ, – Ярославль, 2008. 340 с.

Фокина, О.В. Способы создания квазицитаты в современных печатных СМИ. В кн.: *Российский лингвистический ежегодник 2007.* Вып. 2 (9): Научное издание. – Красноярск, 2007, с. 107–117.

Ways to Transform Precedent-Related Phenomena in Modern Russian Media and Advertising Texts

Summary

The article analyzes modern Russian media and advertising texts. The author proposes a classification of methods of transformation of precedent phenomena based on the analysis of scientific literature (works by Olga Fokina, Eugenya Perfilieva, Kwon Sung Man, Farida Rahimova) and own research. Seven major ways of the above mentioned transformation can be allocated: 1) replacing of a component; 2) widening; 3) truncation; 4) changes of the functional modality; 5) contamination; 6) mixed transformation; 7) the zero transformation (interdiscursive transposition). Some of these methods (distribution, truncation, replacement of components, contamination) correspond to the traditional methods of transformation of phraseological units allocated and relevant to the precedent-related statement. Other (no transformation) are related to the operation of precedent names in different types of discourse. The same logic operation results in different types of transformations with the use of various resources of the language. Thus, the replacement of a component can be carried out on the basis of the formal, semantic or formal-semantic context and different language mechanisms can be used.

The author raises questions of linguistic terminology used to describe the methods of transformation of precedent-related phenomena. The paper outlines the prospects of the study of precedent phenomena. Questions of precedent and phraseologization relations, the composition of precedent-related phenomena deserve a special study.

Ирина ДИМАНТЕ
(Балтийская международная академия)

Магия слов: создание эффективной коммуникации

Ключевые слова*: ассоциативное поле, воздействие, коммуникация, оценочная информация, целевая аудитория*

Основной вопрос, который всегда ставится перед автором публичного информационного послания, подготавливающим его для устного или письменного воспроизведения (например, для выступления или печати) – это как сделать текст понятным и убедительным? Ведь только при таком условии в воображении адресата формируется соответствующее («нужное») представление о предмете изложения, создаётся его образ и возникают связанные с ним ассоциации, что способствует принятию реципиентом тех решений, которые прогнозирует адресант.

1. Эффективная коммуникация в аспекте семиологии

Текст, в качестве речевого отражения, можно представить как структуру взаимодействующих элементов-знаков, имеющих в своей основе исходную мотивационно-целевую доминанту. С этой позиции выявление особенностей речетворчества невозможно без учёта некоторых аспектов мыслительной деятельности, т.е. «работы» сознания. С другой стороны, такое знание позволяет адресанту создавть тексты, с целью результативно воздействовать на адресата.

Одной из насущных проблем междисциплинарных исследований нашего времени является изучение закономерностей формирования определяющих развитие общества идей, принципов их трансляции, а также способов управлениия общественным сознанием. Существует мнение, что большинство современных работ о приёмах воздействия на массовое сознание написано с позиций семиологии [Завьялова 2011: 49–50]. В этом ключе возможно провести параллель с явлениями, имевшими место в недавнем историческом прошлом и существенно повлиявшими на действительность предыдущего столетия, когда в результате смены общественной формации особо актуальными считались мероприятия, воздействующие на сознание с целью формирования нужного мнения или настроения индивидуума как представителя массы.

В России первой трети XX века после известных, потрясших устои общества событий, ощутимо активизируется работа СМИ – особенно в создании текстов, способствующих трансформации самосознания читателей и направленных на переориентировку их приоритетов с целью регулирования или изменения отношения к действительности. И в этом плане существенно актуализируется семиологический аспект. Особую важность приобретали такие вопросы, как влияние знака на (массовое) сознание. Всё это напрямую было связано опять же с интенсивным развитием средств массовой коммуникации, но также и с открытиями в области психологии и лингвистики с позиций семиологии. И здесь представляется уместным обратиться к высказыванию В. Н. Волошинова (процитированному в статье О. С. Завьяловой «Структура и функции текстов из коллективных монографий ударников конца 1920–1930-х гг.»), который одним из первых рассматривал идеологию в рамках семиологии. Учёный утверждал, что без языка не существует идеологии («где нет языка – там нет и идеологии»), и подчёркивал, что «сознание слагается и осуществляется в знаковом материале, созданном в процессе социального общения организованного коллектива», что «индивидуальное сознание питается знаками, вырастает из них, отражает в себе их логику и их закономерность» и что «логика сознания есть логика идеологического общения, знакового взаимодействия коллектива» [Завьялова 2011: 49–51]. Сказанное подводит нас к тому, что эффективная коммуникация предполагает наличие соответствующих навыков у коммуникатора, а также применение им *определённых приёмов* в отношении адресата, и здесь важную роль играет *знание механизмов восприятия вербальной информации, наряду с невербальной,* и *умелое использование речевого инструментария.* В то же время степень речевого воздействия зависит от того, в какой мере коммуникатор учитывает настроения и потребности реципиента (целевой аудитории), каким логическим образом выражает возможности их осуществления, какие аргументы приводит, доказывая необходимость принятия конкретного решения.

2. Подготовка информации с учётом особенностей адресата

Важнейшим свойством нашей памяти является способность к обобщению и перекодированию по категориям, т.е. к классификации. Введению объекта в класс способствует обработка информации левым полушарием, позволяющая соотносить особенности объекта с типо-

выми критериями, хранящимися в памяти и не зависящими от ситуации. В свою очередь, правополушарная классификация – ситуативная, т.е. в этом аспекте субъект относит к одной группе предметы в рамках имеющей место конкретной ситуации. С другой стороны (в буквальном смысле), для левостороннего восприятия характерно выделение отношений между предметами и явлениями и способность к обобщённости понятий. Это связано с такой важной операцией, как стереотипизаиция, что позволяет приходить к обширным выводам, оперируя частичными знаниями. Стереотипы могут быть речевыми, понятийными и образными и представлять собой схемы логических рассуждений по типу: если..., то... [Богуславская 2011: 137].

При составлении информационного текста для целевой аудитории коммуникатору необходимо принимать во внимание социальные стереотипы, так как это основа формирования первого впечатления, а социальная стереотипизация – главный механизм этого процесса. Считается, что социальный стереотип – устойчивое представление об объектах или явлениях, которое свойственно представителям конкретной группы. Сам социальный стереотип является также и порождением определённой группы. Каждый отдельный индивид может оказываться подверженным стереотипизации, если относит себя к какой-то конкретной группе [Основы теории коммуникации 2003: 357]. Когда субъект включается в группу, его поведение – как обывателя, потребителя, представителя социума и т. д. – приближается к принятым стандартам, начиная от подражания и до конвенциональных процедур.

Обычно представления о тех или иных ценностях формируются благодаря устойчивым эмоциональным реакциям окружающих. Установившиеся ориентации могут быть использованы в социальном взаимодействии. Поскольку стереотипизация предполагает определённую оценку объектов или явлений представителями каждой конкретной социальной группы, то коммуникатору необходим опыт по изучению той целевой аудитории, для которой готовится сообщение, с одной стороны. С другой – задача информатора состоит в том, чтобы в процессе коммуникации (например, предлагая свою продукцию – товары, услуги, идеи и т.д.) нужными приёмами запустить механизм стереотипизации и актуализировать соответствующий социальный стереотип. При запуске механизма очень важно не допустить ошибки в выборе ориентира. Этот выбор может соотноситься с разными параметрами, но они должны быть приоритетными для адресата – в зависимости от

его потребностей и устремлений. И здесь важно хорошо представлять «портрет» целевой аудитории, имеющей свои характеристики: возрастные, гендерные, национальные, религиозные, региональные, профессиональные и т.д., что требует продуманности, изобретательности и избирательности в процессе подготовки текста для осуществления эффективной коммуникации.

3. Коммуникация с целевой аудиторией

Результативность коммуникационного воздействия зависит от степени удовлетворения интересов аудитории. В свою очередь, усвоение информации напрямую зависят от уровня подготовленности аудитории к её восприятию. Это выявляется на основании таких признаков, как степень понимания текста, а также адекватная смысловая его интерпретация и воспроизведение, т.е. уровень развития внутреннего и внешнего оперирования. Исследования специалистов показывают, что реакции массовой аудитории могут быть разграничены по социоментальным признакам, по т.н. «группам сознания» [Богуславская 2011: 42; Основы теории коммуникации 2003: 462]. Поэтому одной из проблем информационно-потребительского аспекта целевой аудитории является невосприятие информации, вопреки ожиданиям адресующего её коммуникатора. При подготовке вербального и/или невербального коммуникативного акта адресанту следует выявить и устранить как возможные психологические коммуникативные барьеры непонимания, так и допустимость неверной интерпретации поданной информации. Овладение словарём реципиента («знаковой системой» целевой аудитории) помогает успешно миновать подобного рода препятствия.

На формирование словаря представителя какой-либо социальной группы влияют самые разные социальные факторы – среда, возраст, образование и т.д. К особенностям социальных групп, складывающихся в более масштабную целевую аудиторию, относится определённая речевая структура, т.е. «речевая однородность» [Основы теории коммуникации 2003: 412], как один из факторов узнаваемости и сплочённости. Это слова, речевые образцы и штампы, которые понятны и приемлемы для большинства. Немаловажную роль этот факт играет в коммуникациях, касающихся общих социально-политических и экономических вопросов. В более суженном виде – также в коммуникациях, актуальных для отдельных, социально связанных групп, активно общающихся и ориентированных на определённые темы бытового, профессиональ-

ного или иного плана (как, к примеру, финансы или спорт, индустрия моды или культура, медицина или компьютерные технологии и т.д.). Здесь бытует особая терминология, сленг, заимствования, новообразования и т.д., понятные т.н. определённому «кругу».

Для достижения успеха, профессиональный коммуникатор должен овладеть языком («знаковой системой») целевой аудитории, т.е. усвоить как принятые категории, так и их символы, и научиться изъясняться в приемлемых выражениях, позволяющих обеспечить лёгкость коммуникации. Если послания (тексты) адресанта будут восприниматься как адекватные, то сам он, при непосредственном общении с аудиторией, произведёт впечатление «своего», слова которого понятны и которым можно верить. Этим, в частности, и объясняется постоянный успех некоторых «продвинутых» политиков у определённой части населения и в Латвии, и за её пределами (например, таких, как Тимошенко, Лукашенко, Жириновский, Зюганов, Лембергс, Плинер и т.д.).

Профессиональный коммуникатор, владея некоторым числом коммуникативных кодов, может успешно пользоваться ими при общении с каждой конкретной группой, не допуская социально чуждых элементов речи. Используя допустимую коммуникативную тактику, он избирательно вводит в систему вербальной и/или невербальной коммуникации принятые модели, нормы, правила и шаблоны, с опорой на стереотипы, санкционированные адресатом. Если, например, речь идёт об информировании о продукции, предназначенной только для мужчин или же только для женщин, то следует обратить внимание на гендерное разнообразие коммуникаций и сделать соответствующую поправку. У представителей разных полов коммуникативный мир имеет существенные отличия, что необходимо учитывать при создании образцов общения. То же самое требуется учитывать, когда реализация продукции предусмотрена для лиц конкретной возрастной категории. Например, реклама зубных протезов или лекарственных препаратов против сердечно-сосудистых заболеваний обычно имеет коррекцию с ориентацией на людей старшего и пожилого возраста.

Специальная информация, направленная на подведение адресата к принятию определённых решений, может подаваться в самых разных формах (как рекомендательная, обучающая, убеждающая, внушающая и проч.) и повышать мотивированность аудитории. Результат её воздействия зависит от степени соответствия социальным запросам аудитории, приемлемости и регулярности подачи. Однако для пред-

ставителей социальных групп, формирующих целевую аудиторию, объединённых общим опытом и сходными интересами, при получении информации важно не столько наименование объекта, сколько описание его свойств, т.е. характеристика и оценка качеств. Это значит, что наряду с социальной актуальностью смысловой информации большое значение имеет *оценочная информация*, которая в значительной мере способствует формированию общественного мнения. Истинность смысловой информации не всегда возможно проверить, в то же время оценочная информация нередко отражает доминирующие тенденции в социуме [Основы теории коммуникации 2003: 464]. Она может служить рычагом, которым спешат воспользоваться представители политических сил, влиятельные бизнесмены, финансисты и экономисты (обычно «идущие в одной упряжке») для достижения своих целей. Не секрет, что информация, тиражируемая при помощи СМИ, находящихся под протекторатом государства или же принадлежащих частным лицам, отражает интересы владельцев.

Существуют различные лингвистические способы создания требуемой оценки высказывания. Наиболее незаметным для адресата оценочным способом является внедрение фактологической информации в концептуальную. Оценка может быть имплицитной, заложенной в схему слова (например, метафоры, эвфемизмы), и эксплицитной, т.е. присущей употреблению слова (например, в контексте) [Богуславская 2011: 40]. Суть деятельности профессионального коммуникатора, составляющего тексты для целевой аудитории – это оценка предлагаемого к рассмотрению объекта и внедрение этой оценки в сознание.

4. Эффективный языковой инструментарий: *слова-сигналы* и *слова-эффекторы* (по нашей терминологии – И. Д.)

В качестве фактического примера использования конкретных речевых ресурсов с целью воздействия на адресата можно обратиться к применению *слов-сигналов,* основная функция которых сводится к концентрации внимания, и *слов-эффекторов* с оценочным содержанием для формирования более ярких впечатлений. Объектом для иллюстрации послужит активно осуществляемая информативная деятельность торгового предприятия MAXIMA с целью поддержания имиджа добросовестного реализатора «доброкачественной» продукции, заботящегося о местном потребителе с учётом его возможностей и интересов. Основной целевой аудиторией этой сети магазинов, в

основном реализующих продукты питания, являются обычные жители Латвии, имеющие скромные заработки и не претендующие на эксклюзивные дорогие товары. Это учитывается при составлении информативных текстов для теле- и радиоаудитории. В качестве одних из наиболее часто применяемых способов привлечения внимания потребителя к рекламе используются такие *приёмы,* как *идентификация* и *интимизация*, под которыми понимается обращение к языковым средствам, создающим *эффект доверительного общения* с адресатом. Для этого в начале рекламного обращения подаются особые *слова-сигналы,* представляющие собой наиболее распространённые имена *(Иева, Инга, семья Калныньшей* и т.п.), «призванные» привлечь внимание адресата и дать ему сосредоточиться. Затем озвучиваются тексты бытового содержания с хорошо знакомыми сюжетными линиями. В них вводятся вставки со *словами-эффекторами* определённой, в данном случае положительной коннотации (*радость*), рассчитанные на формирование аналогичной ответной реакции адресата. А в заключение звучит известный слоган, состоящий из названия торговой марки, обобщающего местоимения с элементом *плюрализации* и *слова-эффектора*.

Далее, в качестве примера, предлагаются стандартные образцы информационных текстов (с некоторыми сокращениями):

Инга работает дизайнером, пишет романы, заботится о двух котах и экспериментирует на кухне. На радость Инге и её питомцам, молоко... и далее следует сообщение, что в магазинах MAXIMA молочная продукция RASA предлагается со скидками. В заключение звучит: *MAXIMA – обо всех подумано!*

(Накануне Пасхи) *В семье Калниньшей уверены, что в яичных боях побеждает главнейший... На радость семье Калниньшей, творог...* далее сообщается, что творог в магазинах MAXIMA предлагается со скидками. *MAXIMA – обо всех подумано!*

Андрей полжизни играет на скрипке и пианино, но иногда он играет в театре. Это требует сил, поэтому надо хорошо поесть... На радость Андрею.... MAXIMA – обо всех подумано!

Иева воспитывает трёх прекрасных детей... и далее «по сценарию» с той же концовкой. То же самое про *Юрия, Каспара, Рихарда и других.*

5. Магия sensus слов

По предположениям американского психолога Р. Харрисона, первичным способом общения предков современного человека был невербальный, правополушарный язык. При этом следует принять во вни-

мание, что особенностью правостороннего мышления является нечувствительность к противоречиям, а наиболее обобщённым элементом выступает субъективно достоверная идея [Богуславская 2011: 137; Основы теории коммуникации 2003: 296]. Если помыслить философскими категориями, то любое материальное воплощение можно отнести к невербальному языку, источником которого являются сама природа или порождённые ею живые существа. Невербальная информация проходит через каналы, относящимся к различным системам: акустической, оптической, тактильно-кинестетической, ольфакторной. В отличие от вербального языка, имеющего временную линейную последовательность, невербальный язык характеризуется пространственно-временной целостностью. Здесь необходимо учитывать, что человек наделён ассоциативным воспоминанием: следы, которые оставлены в памяти событиями, объединяются связями-ассоциациями. По силе влияния на подсознание более «могущественными» оказываются слова, вызывающие ассоциации с природными ощущениями. Они действуют как узнаваемые сигналы быстрого воздействия и, соответственно, скорого, а значит, практически рефлекторного реагирования. Обозначим их как «*слова-ощущения*».

В качестве фактического примера использования конкретных речевых ресурсов с целью воздействия на целевую аудиторию можно обратиться к т. н. «*словам-ощущениям*» или *sensus словам* (по нашей терминологии – И. Д.). Слово *сенсорный* возникло на базе латинского sensus и понятийно связано с лексемой «чувствующий» (sensus < лат. *чувство, ощущение*) [Словарь иностранных слов 1985: 449].

С учётом феномена *сенсорных ассоциативных полей,* можно создавать различные матрицы для рабочих целей, применяя принцип построения вокруг ключевых слов (*вкус, цвет, запах, звук* и т.д.), соответствующих определённым ощущениям – тактильным, звуковым, визуальным, вестибулярным и т.д. Они широко используются в переносном значении как в отрицательном (–), так и положительном (+) спектрах [Хазавгеров, Корнилова 2003: 104–105].

Поле цвета, как известно, издавна широко используется и в народном творчестве, и в художественных, особенно в песенно-поэтических текстах, придавая образность и визуальную ощутимость описываемому («воспеваемому») объекту, например: *оранжевое солнце, оранжевое небо...; синий иней; на большом воздушном шаре мандаринового цвета...* Слова, обозначающие *цвета,* можно повсеместно использовать в переносном

смысле, буквально «сгущая краски», когда того требует стратегия текста. К примеру, образования, однокоренные с *белый (белизна, набело, отбелить* и т.п.), обычно, если оставить в стороне такие сравнения, как *белый как мел, побелел от...* и т. п., воспринимается со знаком (+), по аналогии с представлениями о *светлом,* т.е. положительном. Поэтому подобные лексемы зачастую используются в текстах, рекламирующих услуги или товары в области медицины и бытовой химии (услуги протезиста, зубные пасты, стиральные порошки, моющие средства и т.д). Подобную, обычно положительную, коннотацию можно отметить, говоря о некоторых других цветах *голубом, оранжевом, розовом* или о *лазурном, изумрудном* и т.д.

Однако представления о таких цветах, как *синий, зелёный, жёлтый, красный* и в особенности *серый* и *чёрный,* не столь однозначны, особенно в переносном смысле. Они допускают различное их обыгрывание и привнесение многих смысловых уточнений за счёт распространителей идеи в составе предложения. Для сравнения достаточно вспомнить составляющие известного анекдота: *до синевы выбрит – до синевы пьян*. Поэтому, рисуя портрет современного чиновника, бизнесмена или политика, можно, к примеру, отметить *привлекательную синеву глаз* или же *нездоровую синеву под глазами*. По причине возможности неоднозначного восприятия, при включении таких «цветовых» лексем в рабочую матрицу может потребоваться дополнительный словарный ресурс (по коррекции) для привнесения нобходимой коннотации.

Поле вкуса могло бы включать такие прилагательные, как *ванильный, миндальный, яблочный* (+) и *горький, кислый, приторный* (–); существительные: *изюм, карамель, манго, мармелад* и т. д. (+) и *горечь, кислятина, оскомина, пилюля* (–) и т.д.

Полю запаха соответствуют лексемы *ароматный, душистый, кофейный, земляничный, морской, лесной, хвойный, цветочный* (+) или *вонючий, затхлый, потный* (–) и т. д.; существительные: *апельсин, ваниль, гвоздика, лаванда, роза, свежесть, шоколад* (+) и *вонь, гарь, гниль, зловоние, нафталин, перегар, смрад, сырость, хлорка* (–).

Причём поля вкуса, запаха и цвета нередко совмещаются. Это только усиливает их воздействие, вызывая ряд ассоциаций и создавая гамму эмоций. Например, *апельсиновый, абрикосовый, вишнёвый, какао, кофейный, лимонный/лимоновый, мандариновый, шоколадный* и т. д. – это и вкус, и цвет, и запах. Очевидно, что такие *sensus слова* широко применяются рекламодателями в областях, связанных с бытовой химией, пар-

фюмерией, фармацевтической и пищевой промышленностью. Для сравнения некоторые названия: *стиральный порошок «Свежесть»*, *вечерний крем «Лаванда»*, *туалетное мыло «Зелёное яблоко»*, а также реклама косметического средства – «*Ароматный дневной крем для лица придаст Вашей коже здоровый абрикосовый оттенок и сделает её бархатистой*».

Эффективность *sensus* слов трудно преувеличить: они придают тексту выразительность и ощутимость, формируя сенсорные ассоциации, а через них – вызывают у адресата мотивирующие его эмоции, способствующие принятию решений, которые отвечают задачам, поставленным профессиональным коммуникатором.

ЛИТЕРАТУРА

Богуславская, В.В. *Моделирование текста: лингвосоциокультурная концепция. Анализ журналистских текстов*. Изд. 3-е. – Москва: Издательство ЛКИ, 2011. 280 с.

Завьялова, О. С. Структура и функции текстов из коллективных монографий ударников конца 1920–1930-х гг. В кн.: *Функциональная семантика и семиотика знаковых систем. Ч. 1[Текст]: Сборник научных статей*. – Москва: РУДН, 2011, с. 49–52.

Хазавгеров, Г.Г., Корнилова, Е. Е. *Риторика для делового человека: Учебное пособие* – 2-е изд. – Москва: Флинта: Московский психолого-социальный институт, 2003. 136 с.

Основы теории коммуникации. Под ред. проф. М. А. Василика. – Москва: Гардарики, 2003. 615 с.

Словарь иностранных слов. – 12-е изд. стереотип. – Москва: Русский язык, 1985. 608 с.

The Magic of Words: Efficient Communication

Summary

Efficient communication requires usage of definite methods to affect the target group. In this task it is important to choose the correct technique. It is possible to create different working techniques by using the sensual associative fields and by practising the principle of keywords (e.g. *taste*, *colour*, *smell*) that match with certain senses – tactile, visual, vestibular etc. Keywords are widely used in figurative sense. They confer the text with significance and perceptibility by creating sensual associations and generating the emotions that encourage the audience to make the desirable decision of the professional communicator.

Hans-Harry DRÖßIGER
(Universität Vilnius, Geisteswissenschaftliche Fakultät Kaunas)

„Es war einmal...“ – Grimms Märchen und die interkulturelle Kommunikation

Schlüsselwörter: *Linguistik, interkulturelle Kommunikation, Märchen, Brüder Grimm, Realienbezeichnungen, deutsche Sprache*

Einleitung und Ziel des Beitrages

Das Ziel des vorliegenden Beitrages besteht darin, die in den Märchen der Sammlung der Brüder Grimm vorhandenen Realienbezeichnungen zu erfassen, sie hinsichtlich der mit ihnen verbundenen Rezeptionsprobleme zu charakterisieren und Vorschläge zu formulieren, wie mit diesen Realienbezeichnungen in der intra- und interkulturellen Kommunikation umgegangen werden kann.

Realienbezeichnungen stellen im Allgemeinen eine spezifische Menge lexikalischer Einheiten des Wortschatzes einer Einzelsprache dar, deren semantisch-kognitive Besonderheiten durch lexikografische Analyse, Kollokationsanalyse und semantisch-kognitive Rekonstruktion erarbeitet werden können, um die mit ihnen verbundenen Rezeptionsprobleme zu umreißen, wodurch es möglich sein wird, Lösungsvorschläge zum sachgerechten Verstehen der Realienbezeichnungen zu formulieren. Die Spezifik der Realienbezeichnungen in den *„Kinder- und Hausmärchen“* (KHM) der Brüder Grimm besteht darin, auf Wissen zu referieren, das nicht (mehr) mit den Wissensstrukturen der Gegenwart kompatibel ist. Diese Verstehensprobleme betreffen deshalb in erster Linie die Märchenrezeption **in** der deutschen Sprach- und Kulturgemeinschaft; in zweiter Linie beispielsweise beim Übersetzen der Märchen in andere Sprach- und Kulturgemeinschaften.

Theoretischer Rahmen

Das Märchen gilt als epische Gattung (auch Genre) und wird hierbei charakterisiert als phantastische, realitätsüberhobene, variable Erzählung, die sich vom Mythos durch das Fehlen der Göttersphäre und von der Sage durch das Fehlen konkreter historischer und geografischer Bezüge abgrenzen lässt. Als Hauptkennzeichen des Märchens werden im Allgemeinen genannt Raum- und Zeitlosigkeit, Aufhebung der Natur- und Kausalgesetze

als eine Selbstverständlichkeit (z. B. Verwandlungen, sprechende Tiere, Pflanzen oder Gegenstände) und das Auftreten von Fabelwesen wie Riesen, Zwerge, Hexen, Drachen [vgl. *Metzler Literatur Lexikon* 1990: 292]. Gleichwohl erscheinen in Märchen bestimmte Requisiten, die oft wesentlicher Teil der Märchenhandlung sein können, die aber auf jeden Fall Gegenstände der durch das Märchen vermittelten Kultur (Alltags-, staatlich-gesellschaftliche, höfische Kultur u. ä.) sind und somit ein Indiz für historische Authentizität darstellen.

Folgt man nun der Auffassung von den Märchen als kulturhistorische und sozialgeschichtliche Quellen [vgl. *Metzler Literatur Lexikon* 1990: 293], können die Märchen gerade durch das Auftreten jener Requisiten zur Erarbeitung von Vorstellungen über die zurückliegenden historischen Epochen genutzt werden, die sich i. w. S. als Mittelalter bezeichnen lassen. Um zu verstehen, dass die KHM nicht nur ein Bild der Zeit der Grimms i. e. S. liefern, sondern sehr oft in das Mittelalter zurückverweisen, seien hier nur kurz zwei Beispiele zur Erläuterung genannt:

(1) *Feldschlange* (54)[1]: *„Geschütz des 15. bis 17. Jahrhunderts mit kleinem Kaliber und relativ langem Rohr.“* [Brockhaus in Text und Bild 2002];

(2) *Batzen* (15): *„Der Batzen wurde zu einer weit verbreiteten Zwischenwährung zwischen den zahlreichen in Europa kursierenden großen und kleinen Silbermünzen. Da die süddeutschen Batzen zum Teil von sehr unterschiedlicher Güte waren, sprachen sich die Reichstage von 1522 und 1524 gegen diese Münzen aus. In Süddeutschland wurden sie noch bis 1536 geprägt, jedoch mit der Reichsmünzordnung 1559 verboten.“* [http://de.wikipedia.org/wiki/Batzen [16.02.2012]]

Der Untersuchung, die in diesem Beitrag vorgestellt wird, liegt die Märchensammlung der Brüder Grimm zugrunde, die unter dem Titel *„Kinder- und Hausmärchen“* weltweit bekannt geworden ist. Diese Sammlung hat seit dem ersten Erscheinen 1812 mehrere, zum Teil deutlich überarbeitete Ausgaben und Auflagen erfahren. In meinen Untersuchungen stütze ich mich auf die *„Ausgabe letzter Hand mit den Originalanmerkungen der Brüder Grimm“* von 1857, in einer Neuauflage von 2010 (s. Quellenverzeichnis). Diese *„Ausgabe letzter Hand“* enthält die 200 kanonisierten Märchen, zehn „Kinderlegenden“ und 28 Märchen, die in früheren Ausga-

[1] Die Zitierweise für die *Kinder- und Hausmärchen* erfolgt durch Angabe der Nummer des Märchens in runden Klammern, die aufgrund der Kodifizierung immer dasselbe Märchen meint.

ben enthalten waren, doch in der Ausgabe von 1857 fehlen und dieser Neuauflage von 2010 als Anhang hinzugefügt wurden. Somit ergibt sich die Tatsache, dass die KHM ein abgeschlossenes Korpus bilden, was für die intendierten Untersuchungen von Vorteil ist, da die inhaltliche Qualität (im Sinne einer kulturhistorischen und sozialgeschichtlichen Quelle) und die sprachliche Gestaltung der Märchen eng an den Zeitraum ihrer Sammlung, schriftlichen Fixierung und Drucklegung (1812–1857) gebunden sind.

Dies zwingt allerdings zur Benutzung zusätzlicher Quellen, wenn es – wie in der Einleitung genannt – um das Verständnis jener spezifischen Menge lexikalischer Einheiten, den Realienbezeichnungen, geht. Als solche zusätzlichen Quellen wurden zeitgenössische Wörterbücher (DWB, Adelung), die „Originalanmerkungen" der *„Ausgabe letzter Hand"* und einige moderne Nachschlagewerke benutzt (s. Quellenverzeichnis).

Kommunikativ gesehen, stellen die Märchen eine spezielle Rezeptionsvorgabe dar, woraus bestimmte Rezeptionsprobleme resultieren können, die allerdings nicht direkt mit der Erzähltechnik der Märchen zu tun haben, z. B. Handlungsfolge, Figurenkonstellation, Polarisierungen wie Arm – Reich, Gut – Böse, Schön – Hässlich [vgl. *Metzler Literatur Lexikon* 1990: 292], sondern eher indirekt mit speziellen lexikalischen Einheiten, die oftmals entscheidende Komponenten des Erzählens wie Personenkategorien oder Requisiten bezeichnen sowie auf historisch-kulturelle Sachverhalte referieren. Bei der Rezeption der Märchen entstehen Kommunikationsprobleme:

1. beim Auftreten von Archaismen, also aus heutiger Sicht veralteter Bezeichnungen, z. B. Verwandtschaftskategorien, oder bei Lexemen, die einem Bedeutungswandel unterlagen (z. B. Bezeichnungen von Kleidungsstücken), wobei Wörterbücher der Gegenwartssprache nur bedingt zum Verständnis dieser Ausdrücke beitragen;
2. durch die Einbindung der bezeichneten Begriffe in historische Wissensstrukturen, die dem Wissensstand des Mittelalters entsprechen, wobei jenes Wissen heute in Vergessenheit geraten ist, nicht immer dem aktuellen Wissen entsprechen muss oder auch durch moderneres Wissen ersetzt wurde, z. B. Wissen über Handwerke, Rechtswissen und Rechtsauffassungen, Wissen über soziale Hierarchien, Wissen der Alltagskultur;
3. durch die Tatsache, dass Realien als Requisiten im Märchen verwendet werden, die es heute nicht mehr gibt, und dass es sich bei den Bezeich-

nungen der Realien in der Regel um deutsches Erbwortgut handelt, das in seiner morphematischen Struktur oftmals aus nur einem etymologisch nicht immer eindeutigen Basismorphem (z. B. *Kötze, Mus, Knecht, Magd, Lot*) oder aus Zusammensetzungen und Ableitungen mit solcherart Basismorphemen besteht (z. B. *Hausknecht, Viertelpfund, Schurzfell, Klafter, Batzen, Gesindel*);

4. durch die Verwendung von Bezeichnungen, die für die Welt der Märchen typische und notwendige Realien erschaffen, zu denen es in der wirklichen Welt – sowohl des Mittelalters als auch der Gegenwart – keine Entsprechungen gibt, z. B. die o. g. Fabelwesen.

Die hier unterschiedenen Rezeptionsprobleme 1 bis 3 sind auf die eine oder andere Weise mit Realien und ihren Bezeichnungen verbunden. Wenn man der allgemeinen Definition von Realien als kulturspezifische Gegenstände und Handlungen [vgl. Nord 1993: 224] folgt, wird klar, „*dass die Realien per se und de facto zum Wissensbestand einer Sprach- und Kulturgemeinschaft gehören, innerhalb dieses Wissensbestandes definierbar und dort stets kommunikativ verfügbar sind, also mit entsprechenden Bezeichnungen auf sie referiert und rekurriert werden kann. Durch diese – gelegentlich auch exklusive – Zugehörigkeit zu einer Sprach- und Kulturgemeinschaft stellen Realien und ihre Bezeichnungen ein spezifisches Übersetzungs- oder (allgemeiner) ein Sprachmittlungsproblem dar.*“ [Drößiger 2010: 36 f.]

Solcherart Sprachmittlungs- oder Kommunikationsprobleme betreffen zunächst die intrakulturelle Kommunikation, wenn wir intrakulturell auch in einer historischen Dimension verstehen. Schullehrpläne und ähnliche Dokumente des deutschen Schulsystems[2] weisen Märchen (und andere, historisch ältere literarische Texte) explizit als Unterrichtsstoff auf, so dass zumindest vermutet werden kann, dass gegenwärtige Schulkinder im deutschen Sprachraum bei der Märchenrezeption auf die o. g. Rezeptionsprobleme stoßen. In zweiter Linie zeigen sich dann diese Probleme mit den Märchen bei ihrem Einsatz im DaF-Unterricht oder bei der Übersetzung, wobei die Märchen in die interkulturelle Kommunikation eingebunden werden und das Problem der Übersetzung oder Übertragung von Realienbezeichnungen aktuell wird.

[2] URL: http://www.standardsicherung.schulministerium.nrw.de/cms/upload/ue-deutsch/docs/ modul_1/teil-3.pdf [16.02.2012] für Nordrhein-Westfalen.

Realienbezeichnungen

Ungeachtet verschiedener Klassifizierungsmodelle von Realien[3] und ihrer Bezeichnungen, kann man aufgrund der einfachen Erzählstruktur der Märchen [vgl. *Kindlers neues Literatur-Lexikon* 1996: 916] induktiv bestimmte Bereiche von Realien herausarbeiten, die mit den Komponenten des Erzählens im Märchen korrespondieren. Diese Komponenten sind Personen, Handlungsort, Handlungszeit, Handlungsverlauf, Requisiten der Personen, Orte und Handlungen. Für die nachfolgenden Analysen habe ich drei Realienbereiche ausgewählt: Personen; Maße – Mengen – Münzen; Objekte und Tätigkeiten aus dem Alltagsleben.

1. Personen

Personen sind für jegliches Genre der erzählenden Literatur notwendig, denn eine Geschichte erzählen bedeutet, Personen handeln zu lassen, wobei deren Handeln die Geschichte ausmacht und vorantreibt. Der Bereich Personenbezeichnungen erscheint in den Märchen nicht homogen, sondern lässt sich unterteilen in:

1. Personenkategorien, im Falle der Märchen sind es oft typischerweise Bezeichnungen der Herrscher – *Kaiser, König, Herzog, Graf, Baron* (19), *Hofleute* (20), *Hofstaat* (50) – und der Beherrschten, wobeiletztere mit Berufsbezeichnungen einhergehen: *Knecht* (34), *Hausknecht* (45), *Magd* (13), *Küchenmagd* (21), *Kammermädchen* (4), *Kammerjungfer* (6);
2. Eigennamen, die entweder aus Gattungsbezeichnungen hervorgegangen sind – *Rapunzel* (12) – oder regional bekannte Varianten von Personennamen waren (und möglichweise noch sind): *Frau Holle* (24)[4] und durch die KHM eine weitere Bekanntheit erreichten;
3. Schimpfwörter, die als Ausdruck bestimmter Sprecherabsichten mit einer negativen Bewertung der bezeichneten Personen verbunden sind,

[3] Eines der Modelle wäre das von Vlachov/Florin [s. 2009: 49–72], auf das aber hier aus Platzgründen nicht eingegangen werden kann. Ebenso geeignet sind systematische Darstellungen des Wortschatzes, wie sie für das Deutsche in Gestalt von systematischen Wörterbüchern, z. B. von Dornseiff „*Der deutsche Wortschatz nach Sachgruppen*“, entwickelt wurden.

[4] Zu *Frau Holle* sind regionale Variationen anzunehmen. URL: http://woerterbuchnetz.de/cgi-bin/WBNetz/Navigator/navigator_py?sigle=DWB&lemid=GH11524&mode=Vernetzung&hitlist=&patternlist=&sigle1=DWB&lemid1=GH11524&sigle2=GWB&lemid2=JH06722 [21.02.2012].

so dass hierdurch – besonders für den Fortgang der Märchenerzählung – Bewertungskonzepte ausgedrückt werden, die meist auf die o. g. strenge Polarisierung, vor allem bezüglich moralischer Konzepte, z. B. Gut–Böse, referieren: *Spitzbube* (4), (7), *Taugenichts* (4), *Wicht* (4), *Bösewicht* (13), (36), *Gesindel* (38), (46), *Lumpengesindel* (10).

2. Maße – Mengen – Münzen

Vor der Einführung des metrischen Maßsystems in Deutschland per Gesetz zum 1. Januar 1872 wurden bis dato in den deutschen Staaten bis zu 300 verschiedene Maß-, Mess-, Mengen- und Münzsysteme (Währungen) verwendet [s. Trapp 1996: 22–26], so dass festzustellen ist, dass die Ausgaben der KHM der Brüder Grimm von der ersten bis zur *„Ausgabe letzter Hand“* unter den Bedingungen eines sehr heterogenen Mess- und Währungssystems aufgezeichnet und publiziert wurden. Diese Besonderheit des deutschen Sprach- und Kulturraumes kann als ein spezifisches Realien- und somit auch Sprachproblem betrachtet werden, denn auch die neuesten Auflagen der KHM sind in dieser Hinsicht unverändert geblieben. Intrakulturelle Rezeptionsprobleme dieser speziellen Realienbezeichnungen sind also durchaus zu erwarten, auch wenn einige nichtmetrische Bezeichnungen wie *Pfund, Zentner, Dutzend, Spanne* immer noch im aktiven und passiven Sprachschatz der Deutschsprecher zu beobachten sind.

Doch die KHM enthalten – als Texte zeitgebunden an die erste Hälfte des 19. Jahrhunderts und als Märchengeschichten zeitverweisend auf den Zeitraum vom späten Mittelalter bis zum Beginn des 19. Jahrhunderts [vgl. *Kindlers neues Literatur-Lexikon* 1996: 916] – Realienbezeichnungen, die von der Lexikologie als Historismen oder im Zusammenhang mit dem Bedeutungswandel betrachtet werden [vgl. Schmidt 2008: 212–217], wie *Lot* (20), *Klafter* (47), *Taler* (4), (7), *Dukaten* (36), *Batzen* (15), *Heller* (4), *Groschen* (7), *Kreuzer* (45), *Scheidemünze* (7).

Gerade die Maß-, Mengen- und Messeinheiten stellen die Leser der KHM vor Verständnisprobleme, wenn beispielsweise im *„Tapferen Schneiderlein“* (KHM 20) die Titelfigur zur Verkäuferin sagt: *„Das Mus scheint mir gut, wieg sie mir doch **vier Lot**[5] ab, liebe Frau (...).“* oder in *„Von dem Wacholderbaum“* (KHM 47) die böse Mutter am Schluss sagt: *„Ach, dass ich **tausend Klafter** unter der Erde wäre, damit ich das nicht hören müsste.“*

[5] Alle nachfolgenden Hervorhebungen in den Märchenzitaten vom Autor des Beitrages.

Anders gesagt, wie viel Mus kauft das Schneiderlein, wenn es vier Lot kauft; wie tief unter der Erde will die böse Mutter sein?[6]

3. Objekte und Tätigkeiten aus dem Alltagsleben

In diesem Bereich finden sich so unterschiedliche Sachverhalte wie Handwerk, Hausbau, Handel, auch das Militärhandwerk, juristische und kriminelle Handlungen sowie die damit verbundenen, oftmals handlungsnotwendigen Gegenstände, Ausrüstungen, Kleidungsstücke – kurz: die Requisiten.

So zeigt sich der für den deutschen Sprach- und Kulturraum (und wohl auch für Mitteleuropa) typische ländliche und kleinstädtische Hausbau, der oft den beruflichen Anforderungen entspricht, auch in den KHM, z. B. *Untertür* (15), *Hahnenbalken* (27), *Hintertür* (13), (21), *Schallloch* (4) oder gelegentlich in einem Satz: *„In der **Hütte** war ein kleiner **Vorplatz** und eine kleine hübsche **Stube** und eine **Kammer**.“* (19)

Das mittelalterliche Handwerk spielt in vielen Märchen eine handlungstragende Rolle, wobei Berufsbezeichnungen wie *Müller, Tischler, Drechsler, Schneider, Schuhmacher/Schuster, Schmied* heutzutage natürlich bekannt sind, aber wenn deren Requisiten eine Rolle spielen, dann können sich durchaus Verstehensprobleme ergeben, z. B. bei *Schnitzbank* (4), *Elle* (12), *Schurzfell* (47), *Hafen* (23), *Kötze* (46) oder auch bei speziellen Einzelverrichtungen wie *das Garn schlittern* (13). Zum Verständnis bestimmter Bezeichnungen kann das Erfassen der im Text der KHM zu den Realienbezeichnungen gegebenen Kollokationen beitragen, besonders bei offensichtlich homonymen Wörtern wie *Hafen* oder potenziell missverständlichen Bezeichnungen wie *Kötze*:

(3) *„Das Würstlein blieb beim **Hafen**, sah zu dass die Speise wohl kochte (...).“* (23) – *Hafen* = Brattopf / Bratpfanne[7];

(4) *„(...) sah aus wie ein armer schwacher Bettler und trug eine **Kötze** auf dem Rücken, als wollte er milde Gaben darin sammeln.“* (46) – *Kötze* = Korb, Rückenkorb[8].

[6] Ein Lot sind 14 bis 18 Gramm (s. URL: http://de.wikipedia.org/wiki/Lot_(Einheit) [22.02.2012]); ein Klafter ist etwa 1,80 Meter (s. URL: http://de.wikipedia.org/wiki/Klafter [22.02.2012]).

[7] URL: http://woerterbuchnetz.de/DWB/?sigle=DWB&mode=Vernetzung&lemid=GH00574 [21.02.2012]

[8] URL: http://woerterbuchnetz.de/DWB/?sigle=DWB&mode=Vernetzung&lemid=GK11735 [21.02.2012]

Speisen und Getränke sind nicht minder wichtige Requisiten, doch sind die meisten davon noch nicht der Archaisierung unterworfen. Verstehensprobleme können jedoch aus regional gebundenen Bezeichnungen resultieren, die erst oder gerade durch die KHM eine überregionale Verbreitung fanden, z. B. *Schwarzsauer* (47)[9].

Einen Sonderbereich des Handwerks bildet das Militärhandwerk im mittelalterlichen Verständnis, wobei ehemalige oder im Dienst stehende Soldaten aller damaligen Art in Haupt- oder Nebenhandlungen der Märchen vorkommen, z. B.

(5) *Schildwache* (7), (19), (45);

(6) „*«Das will ich dir sagen», antwortete der Köhler, «wenn du mit der Hand darauf klopfst, so kommt jedesmal ein* ***Gefreiter*** *mit sechs Mann, die haben* ***Ober- und Untergewehr****, und was du befiehlst, das vollbringen sie.»*“ (54)

Der Ausdruck *Gefreiter* bezeichnet einen niederen militärischen Rang mit geringen Kommandorechten. Die Bezeichnungen *Obergewehr* und *Untergewehr* referieren auf die Arten von Waffen, die der mittelalterliche Soldat entweder oberhalb oder unterhalb der Gürtellinie trug.[10]

Bedeutungswandel und lexikalisch-semantische Archaisierung

Gewissermaßen als ein Komplement zu den Realienbezeichnungen sind in den KHM Lexeme vorhanden, die aus heutiger Sicht der Archaisierung und dem Bedeutungswandel unterliegen. Das betreffende Wortgut referiert auch, aber nicht ausschließlich auf Realien. Ein anschauliches Beispiel hierfür ist *Rock*, dessen zweite Bedeutung nach DUW als „veraltet“ markiert ist. Doch in den Märchen ist mit *Rock* (7), (20), (36) stets ein Kleidungsstück für Männer gemeint, das durch verschiedene Zusammensetzungen in Sorten eingeteilt erscheint: *Lumpenrock* (7), *Pelzrock* (13); männliche Kinder tragen dann passend das *Röcklein* (15).

Ein weiteres auffälliges Beispiel ist *Lust*, das vor allem in Zusammensetzungen erscheint – *Jagdlust* (11), *Lustwäldchen* (19) – und in den KHM nicht in der modernen, ein Verlangen oder eine Laune ausdrückenden Be-

[9] URL: http://woerterbuchnetz.de/DWB/?sigle=DWB&mode=Vernetzung&lemid=GS20946 [20.02.2012]

[10] URL: http://woerterbuchnetz.de/DWB/?sigle=DWB&mode=Vernetzung&lemid=GO00173 und URL: http://woerterbuchnetz.de/DWB/?sigle=DWB&mode=Vernetzung&lemid=GU10468 [22.02.2012]

deutung, sondern in der für die KHM zeitgenössischen Bedeutung „angenehme Empfindung, Freude, Vergnügen“ (*Duden. Das Herkunftswörterbuch*) auftritt.

Der Bedeutungswandel ist aber auch bei Adjektiven zu beobachten, z. B.

(7) *„Aber der getreue Johannes sprach: «ich bin nur der Diener von einem reichen Kaufmann: was ich hier habe ist nichts gegen das, was mein Herr auf seinem Schiff stehen hat, und das ist das* ***künstlichste*** *und köstlichste, was je in Gold ist gearbeitet worden.»“* (6),

wobei *künstlich* im Sinne von *kunstvoll* verwendet wird.

Der Archaisierung unterliegen aufgrund der Tatsache, dass seit der Erstausgabe der KHM 200 Jahre vergangen sind, zahlreiche Lexeme der KHM. An deren Stelle traten für den aktuellen allgemeinen Sprachgebrauch Bezeichnungen, die auf die gleichen, nach wie vor existierenden Sachverhalte referieren, z. B.

(8) *Base* (2), (14) > *Cousine*;
(9) *Gevatter / zu Gevatter bitten* (2), (39), (42), (44), (48) > *Pate / Taufpate sein*;
(10) *Totenlade* (4), (9) > *Sarg*.

Schlussfolgerungen

Insgesamt ergibt sich bei einer lexikalisch-semantischen Betrachtung der KHM, dass ein bedeutender Teil des Wortschatzes in den Märchen Realienbezeichnungen sind. Die gegenwärtigen Rezeptionsprobleme der Märchen basieren auf zwei Hauptcharakteristika der Märchentexte und der in ihnen vorkommenden Realienbezeichnungen. Aufgrund ihrer Entstehungsgeschichte erscheinen die Texte zum einen **zeitgebunden** an die erste Hälfte des 19. Jahrhunderts und zum anderen als Märchengeschichten **zeitverweisend** auf den Zeitraum vom späten Mittelalter bis zum Beginn des 19. Jahrhunderts. Die meisten Realienbezeichnungen referieren auf Handlungs- und Personenrequisiten und liefern dadurch i. w. S. Hinweise zum Verständnis des mittelalterlichen Lebens. Da sich jedoch die Gegenstände des in den Märchen beschriebenen Lebens und der erzählten Handlungen und Ereignisse deutlich vom gegenwärtigen Leben unterscheiden, ergeben sich primär intrakulturelle und sodann – beispielsweise beim Übersetzen – interkulturelle Rezeptionsprobleme hinsichtlich der Realienbezeichnungen in den KHM. Gelöst werden können diese Verstehensprobleme je nach der Art der Realienbezeichnungen auf unterschiedliche Weise, doch

sollte diese Problemlösung mit lexikographischen Recherchen beginnen, woraus sich als nächster Schritt die Rekonstruktion vergangener Wissensstrukturen in umfassenderem Sinne ergeben muss, denn auch Märchen erfüllen die Funktion der Wissensvermittlung [vgl. Pöge-Alder 2011: 33].

Für Realienbezeichnungen, die auf Personenkategorien und Objekte (Requisiten) referieren, ist die Rekonstruktion von Kenntnissen über gesellschaftliche Machtverhältnisse, Sozialstrukturen, Berufe/Tätigkeiten und die Lebensweise im Mittelalter notwendig, da sich das mittelalterliche Gefüge von Kenntnissystemen hinreichend deutlich vom gegenwärtigen Wissens- und Kenntnisstand unterscheidet. Für Realienbezeichnungen, die spezielle Handlungskonzepte ausdrücken (z. B. Beschimpfungen), ist die Rekonstruktion von Kenntnissen über persönliche, gesellschaftliche und juristische Kommunikationsstrategien der Bewertung / Beurteilung notwendig, um Graduierungen / Abstufungen der Bewertungs- oder Beurteilungsintensität feststellen und richtig verstehen zu können.

QUELLEN

Grimm, Jacob; Grimm, Wilhelm (2010): *Kinder- und Hausmärchen. Ausgabe letzter Hand mit den Originalanmerkungen der Brüder Grimm. Mit einem Anhang sämtlicher, nicht in allen Auflagen veröffentlichter Märchen und Herkunftsnachweisen hrsg. von Heinz Rölleke*. – Stuttgart: Reclam. – 3 Bde. [Original: 1857] [= KHM].

Grimm, Jacob; Grimm, Wilhelm (1998–2004): *Deutsches Wörterbuch*. – URL: http://www.dwb.uni-trier.de/ [22.02.2012] [Original: 1852–1960] [= DWB].

Adelung, Johann Christoph (2009): *Grammatisch-kritisches Wörterbuch der hochdeutschen Mundart*. – URL: http://lexika.digitale-sammlungen.de/adelung/online/angebot [22.02.2012] – [Original: 1811].

Duden. Deutsches Universalwörterbuch (2006). – Mannheim: Bibliographisches Institut & F. A. Brockhaus AG. – 6., überarbeitete und erweiterte Auflage (CD-ROM) [= DUW].

Duden. Das Herkunftswörterbuch (2005). – Mannheim: Bibliographisches Institut & F. A. Brockhaus AG. – 3., völlig neu bearbeitete und erweiterte Auflage (CD-ROM).

Brockhaus in Text und Bild 2002 (2001). – Mannheim: Bibliographisches Institut & F. A. Brockhaus AG (CD-ROM).

LITERATUR

Drößiger, Hans-Harry (2010): Zum Begriff und zu Problemen der Realien und ihrer Bezeichnungen. – In: *Vertimo studijos*, Nr. 3, S. 36–52.

Kindlers neues Literatur-Lexikon (1996). Bd. 6. – Hrsg. von Walter Jens. – München: Kindler.

Metzler Literatur Lexikon (1990). – Hrsg. von Günther und Irmgard Schweikle. – Stuttgart: Metzler. – 2., überarbeitete Auflage.

Nord, Christine (1993): *Einführung in das funktionale Übersetzen*. – Tübingen, Basel: Francke.

Pöge-Alder, Kathrin (2011): *Märchenforschung. Theorien, Methoden, Interpretationen*. – Tübingen: Narr. – 2., überarbeitete Auflage.

Schmidt, Wilhelm (2008): *Deutsche Sprachkunde. Ein Handbuch für Lehrer und Studierende mit einer Einführung in die Probleme des sprachkundlichen Unterrichts*. – Paderborn: IFB Verlag. – 8. Auflage.

Trapp, Wolfgang (1996): *Kleines Handbuch der Maße, Zahlen, Gewichte und der Zeitrechnung*. – Stuttgart: Reclam. – 2., durchgesehene und erweiterte Auflage.

Vlachov, S.I.; Florin, C.P. (2009): *Neperevodimoje v perevode*. – Moskau: R. Valent.

"*Once upon a time...*" – Grimm's Fairy Tales and The Intercultural Communication

Summary

The aim of the article is to record German culture-bound words in *The Complete Fairy Tales* by the Brothers Grimm to explore the communicational problems connected with these culture-bound words. As a conclusion, the author will give some advice on how to handle an understanding of culture-bound words in the present intracultural and intercultural communication. In general, culture-bound words represent a specific amount of lexical items in a certain language. Culture-bound words and their semantic-cognitive features can be analyzed through lexicographic and collocational analysis leading to their semantic-cognitive reconstruction in order to elaborate ways of understanding them. One of the special features of the culture-bound words in *The Complete Fairy Tales* by the Brothers Grimm is to refer to knowledge and knowledge structures that are not compatible with the knowledge structures of the present. Thus, the connected problems of correctly understanding the fairy tales in all parts affect the intracultural communication, but can be solved by lexicographical research, acquisition of specialized medieval knowledge.

Елена ГОРЕГЛЯД, Ольга КУЛИЕВА
(Витебский государственный университет им. П.М. Машерова)

Речевые штампы и клише в русскоязычной периодической печати Беларуси

Ключевые слова: *стереотип, стандарт, штамп, клише*

Мир в представлении человека бесконечно разнообразен. Реальная действительность находит своё отражение в языковых знаках, способных выступать в виде различных лексических, словообразовательных и синтаксических конструкций. В таких языковых формах закрепляется социально-исторический и познавательный опыт людей.

«Стереотип» как научный термин впервые был введен в оборот известным американским публицистом и социологом У. Липманом в 1922 году. Ученый исходит из факта, что человек сначала формирует образное представление о социальном объекте, а затем лишь «видит» его, а это значит, что процесс восприятия в большей степени зависит от уже имеющихся в сознании образов, «картинок в голове», которые исследователь и называет стереотипами. В лингвистической теории коммуникативные стереотипы определяют как единицы языка, служащие для обозначения шаблонных форм речевого поведения.

Понятие «стереотип» очень общее. В начале XX века в языковедческой литературе под стандартными речевыми формулами понимались штампы и канцеляризмы. Их также называли шаблонами, языковыми клише (смешение понятий «штамп» и «клише» наблюдается и в настоящее время). Позднее в лингвистике приблизительно в том же значении, что и «стереотип», употребляются термины *клише*, *штампы, трафареты, трафаретные выражения, шаблоны, речевые стандарты, устойчивые словосочетания, канцеляризмы* и др. Все эти речевые явления составляют некое понятийное поле, к которому приближаются идиомы, фразеологизмы, паремии, цитаты, афоризмы. Е.В. Клюев к речевым стереотипам, кроме штампов, клише и канцеляризмов, относит также общие места, тавтологические дефиниции, формулы вежливости, банальную цитацию, некритически используемые «модные» слова и стереотипные заимствования [Клюев 1998: 193].

Важную роль в порождении стереотипных речевых формул играют средства массовой информации. Употребление стереотипов на страницах газет имеет разную мотивацию: социокультурную, бытовую, эмоционально-психологическую. Вопрос об использовании стереотипов в периодической печати поднимался в работах таких исследователей, как Я. Шафир, М. Гус, Ю. Загорянский, Г.Я. Солганик, Д.Э. Розенталь, Е.В. Клюев, И. б. Голуб и др.

Г.О. Винокур в книге «Культура языка» определяет как типичную особенность публицистической речи её механизированность, шаблонность, штампованность. Однако это, по мнению исследователя, не недостаток, а отличительный признак, яркая примета, связанная с самой сущностью газеты [Винокур 2010]. В.Г. Костомаров рассматривал автоматизацию и стандартизацию средств выражения в качестве отличительных свойств языка газеты [Костомаров 1971: 180]. Н.И. Формановская подчеркивает, что в самом понятии «стандарт», «клише», «стереотип» нет ничего отрицательного, и утверждает, что невозможно «создать информационную заметку, если не воспользоваться “сеткой” стереотипных, клишированных компонентов». Значение стереотипов она видит в том, что они «сберегают читателю массу времени, когда тот извлекает информацию из стандартной “упаковки”» [Формановская 1989: 41]. Е.В. Клюев определяет «стереотип» как «речевую формулу, фактически безотносительную к ситуации», устанавливает роль стереотипов в языке, выделяет основные классы стереотипов, а также описывает процесс циркуляции банальностей в обществе [Клюев 1998].

Целью нашего исследования было проследить за функционированием речевых штампов и клише, определить их место и роль на страницах русскоязычных газет Беларуси. Источником фактического материала послужили издания «Витьбичи» (далее – В), «Витебский проспект» (далее – ВП), «Комсомольская правда в Беларуси» (далее – КП), «Аргументы и факты в Беларуси» (далее – АиФ).

Клише – речевые стереотипы, имеющие информативно-необходимый характер и относящиеся к целесообразному применению готовых формул в соответствии с коммуникативными требованиями той или иной речевой сферы [ЛЭС 1990: 588–589]. Термины «штамп» («речевой шаблон», «стандарт», «трафарет») и «клише» иногда не разграничивают. Однако клише, несмотря на частое употребление, сохраняют самостоятельное значение каждого компонента и выражения в целом

(*деятели культуры, служба быта*). Клише дифференцированы по стилистической окраске и нередко несут в себе качественную оценку.

Мировой экономический кризис и активизация политической жизни обусловили частое появление на страницах газет стереотипных выражений, включающих компоненты *политический* и *экономический (экономика*): *политические потрясения, экономическая интеграция, рыночная экономика, свободная экономическая зона* и под.: *Время политических потрясений, природных катаклизмов, экономической нестабильности, ломки устоев многих моральных норм досталось нашим детям* (В, № 128); *Свободные экономические зоны – это оазисы благополучия в море слез* (КП, № 107) и др. Многие новые экономические понятия (*теневой бизнес, малый бизнес*) в результате частого их употребления в речи быстро превратились в удобные для использования, ходовые клише, построенные по модели «адъектив + субстантив». В период экономической нестабильности усиливается использование в печати выражения *материальные условия жизни*: *Это касается как материальных условий жизни, так и духовной сферы в самом широком ее понимании* (АиФ, № 134) и др.

Для языка печатных СМИ Беларуси характерны клише (нередко терминологического характера), связанные с работой прессы: *Наш собственный корреспондент сообщает из Иркутска, что...* (КП, № 128)*; Свои письма присылайте на адрес редакции с пометкой на конверте "Народный роман" или по электронной почте* (КП, № 133) и др. Употребляющееся в печати клише *автор этих строк* заменяет личное местоимение *я*, позволяющее избегать выпячивания личности пишущего: *Автор этих строк, приняв участие в съемках, отделалась несколькими ссадинами* (КП, № 112).

Отдельную группу среди клише составляют стереотипы, служащие для обозначения определённого социального статуса человека: *Первая леди государства не пожелала поменять "домик в деревне" на резиденцию в столице* (КП, № 108); *И везде, начиная с мелких чиновников и кончая высокопоставленными лицами, наблюдается взяточничество* (ВП, №68); *Личные морские суда являются необходимыми атрибутами первых лиц на Западе* (КП, № 113) и др.

Стандартизированность клишированных выражений подчеркивается трафаретным созданием новых стереотипных конструкций на основе уже существующих. Так, в печатных СМИ нами зафиксированы выражения с базовой лексемой *синдром*: *афганский синдром, вьетнамский синдром, чеченский синдром*. Все они выявляют общее значение «дли-

тельная, затянувшаяся военная кампания, влекущая за собой неоправданно большое количество жертв как среди вооружённых сил, так и среди мирного населения»: *Есть, однако, измерение чисто человеческое, социальное, которое напоминает о том, что мы находимся на пороге большого постромантического "афганского синдрома" и что необходимо со всей серьезностью отнестись к ликвидации последствий афганской войны. Благо, мы представляем, что это такое и как с ним бороться, на примере преодоления "вьетнамского синдрома" в американском обществе* (КП, № 118).

Клише могут быть оформлены как синтаксические конструкции практически любой структуры. Журналист может ввести фрагмент-клише как чужую речь в предложение, где указание на автора заключено во вводной конструкции: *По заверению врачей, его здоровью ничто не угрожает* (ВП, №46); *Как пишут в романах, случилось непредвиденное* (ВП, № 25) и др.

Нами также зафиксированы коммуникативные стереотипы типа *Есть надежда и надежда, Есть манера и есть манера*, которые не столько констатируют факт наличия явления, сколько выявляют значение «вещь вещи рознь»: *Трудно выжить современному предпринимателю без консультаций опытного юриста: есть сделки и сделки* (В, № 163).

Стереотипна структурная модель таких выражений, включающая один постоянный компонент – материально выраженную связку *есть* – и два переменных, позиции которых (однородных подлежащих) занимает одна и та же лексема (существительное или местоимение) в форме именительного падежа. Такие стереотипные выражения маркируют соответствие явления (предмета) самому себе. Сущность их состоит в обозначении какого-либо качества, присущего данному предмету, связанного с его наименованием, но прямо не называемого и не требующего других слов (кроме самого наименования) для его раскрытия и характеристики.

Штампы – избитые выражения с потускневшим лексическим значением и стёртой экспрессивностью.

В печатных СМИ Беларуси продуктивны группы штампов, представляющих собой адъективно-именные словосочетания с опорным словом – существительным *работа* и зависимым прилагательным: *Пока это "штучная работа", но результаты впечатляют и обнадеживают* (КП, № 128)*; Сегодня в Москве любой богатенький дядя может запросто поманить пальцем бригадира и предложить ему копеечную работу* (ВП, № 25) и др. Широко распространены и штампы со струк-

турной моделью «глагол *идти* + обстоятельственный актант со значением образа действия»: *Решение проблем идёт полным ходом* (В, № 38); *Письма идут непрерывным потоком* (КП, № 96) и др.

Обращает на себя внимание употребление конструкций, основанных на явлении речевой или контекстуальной антонимии: *И добиваются своего такие люди всеми правдами и неправдами* (КП в Беларуси, № 122)*; Плюсы и минусы ВТО* (КП в Беларуси, № 98)*; Теперь утренний канал будут вести только парами "мальчик – девочка"* (КП в Беларуси, № 82).

В белорусской периодической печати активны конструкции, маркирующие позитивные достижения в экономической сфере: *демонстрировать высокие результаты, быть на высоте, выходить (выдвигаться) на первый план* и др.: *Предприятие уже давно стабильно демонстрирует высокие результаты на международной арене* (АиФ, № 153); *В современных условиях вопросы управления выдвигаются на первый план* (В, № 200) и др.

То, что функционирование речевых штампов определенного периода не ограничивается каким-либо временным отрезком, подтверждается тем фактом, что многие «советские» речевые стандарты используются и на современном этапе развития общества: *Президент Д. Медведев немедленно приветствовал решение... и выразил чувство глубокого удовлетворения* (АиФ, № 45); *Все силы надо направить на формирование активной гражданской позиции народа* (АиФ, № 40); *Самое ценное качество читателей – активная гражданская позиция* (В, № 10), *На высоком уровне обсуждалось бедственное материальное состояние базы* (КП, № 112) и др.

Анализ фактического материала показал, что штампы и клише в русскоязычной периодической печати Беларуси составляют соответственно 24 и 15 % от общего количества стереотипных конструкций и характеризуют в основном общественно-политическую и экономическую сферы жизни.

Современную публицистическую речь, отражающую политические, экономические события, актуальные проблемы, характеризует изобилие готовых к употреблению оборотов и речевых формул. Необходимость периодически сообщать новости из различных сфер жизни привела к выработке определенной манеры их изложения и созданию фонда стереотипных речевых формул. Мастерство журналистов должно проявиться в умелом использовании коммуникативных стереотипов, их варьировании и комбинировании с другими лексическими и синтаксическими единицами в пределах газетной статьи.

ЛИТЕРАТУРА

Винокур, Г.О. *Культура языка*. – Москва: Комкнига, 2010. 352 с.

Клюев, Е.В. *Речевая коммуникация*. – Москва: Приор, 1998. 224 с.

Костомаров, В.Г. *Русский язык на газетной полосе*. – Москва: Издательство Московского университета, 1971. 276 с.

Лингвистический энциклопедический словарь / Под ред. В.Н. Ярцевой. – Москва: Советская энциклопедия, 1990. 682 с.

Розенталь, Д.Э. *Практическая стилистика русского языка*. – Москва: Высшая школа, 1987. 352 с.

Солганик, Г.Я. *О языке газеты*. – Москва: Издательство Московского университета, 1968. 48 с.

Формановская, Н.И. *Речевой этикет и культура общения*. – Москва: Высшая школа, 1989. 156 с.

Speech Stereotypes and Clichés in the Russian-Speaking Periodical Press of Belarus

Summary

The problem of studying the language of press is of current importance and practical significance. The development of information technologies as well as the Internet spreading force journalists dealing with periodicals, including Belarusian ones, search for new forms of attraction. A journalist's ability to create a necessary level of attraction in his article depends not only on knowing the facts but also on effective use of various communication means, elements of different language levels. Modern journalistic genre, which reflects political and economic events, problems of current importance, is characterized by plenty of ready to use speech patterns and expressions. Among them we can't but mention various stereotype constructions which are well-known by all the native speakers. The necessity to report about the news from different fields of life led to working-out of a definite way of presentation and to forming a number of stereotype speech expressions.

The purpose of the given article is to analyze the functioning of speech stereotypes and clichés, to define their place and role in Russian-speaking Belarusian periodicals. The analysis of facts proves that speech stereotypes and clichés, used in Russian-speaking newspapers, characterize the social and political as well as economic fields of life. Journalists' skills should be revealed in proper use of communicative stereotypes, their variation and combining with other linguistic units within a newspaper article.

Александр ГРИЩЕНКО
(Московский педагогический государственный университет)

Термин *россияне* в современной русской речи: семантический и прагматический аспекты

Ключевые слова: *этнонимы, катойконимы, политическая лингвистика, субъективная оценка, энантиосемия*

В современном, постсоветском, употреблении русского языка как самими русскими, так и представителями других народов, для которых русский язык может быть родным или вторым родным, в употреблении русского языка как на территории самой России, так и за её пределами, в особенности в бывших советских республиках, – наблюдается интересная семантическая (в широком смысле) асимметрия *русские* (сущ.), *русский* (прилаг.) vs. *россияне*, *российский*. Собственно, асимметрия между двумя представленными рядами существовала изначально, когда второй из них, книжный, представлял лишь стилистические синонимы к слову *русский*. Во втор. пол. XVIII – нач. XIX вв. формы *Россіяне, Россійскій* (а также *Россы*) и *Русскіе* противопоставлялись как высокая и простонародная соответственно [Соловьев 1957: 154–155]. В советское время прилагательное *российский* остаётся лишь в топонимах *РСФСР*, *Российская Империя* и т.п., тогда как слово *россияне* во всех академических словарях того времени выступает в качестве синонимичного для этнонима *русские* и обязательно сопровождается пометой «устаревшее» (вплоть до последнего, стереотипного, издания МАСа 1999 г. [Евгеньева 1999: 732]; в новых словарях 1990-х гг. такой пометы, конечно, уже нет, напр. [Кузнецов 2000: 1129].

Слова *россияне* и *российский* – с уже новым, не столько этническим, сколько государственно-территориальным значением, – начинают использоваться, по всей видимости, в публицистике Русского Зарубежья 1930-х гг., напр., лидером Всероссийской фашистской партии (Харбин, 1930-е–1940-е гг.) К.В. Родзаевским, генералом А.И. Деникиным, в 1950-е гг. – крупнейшим философом Русского Зарубежья С.А. Левицким. Однако в широком употреблении слово *россияне* (вплоть до того, что оно, *<...> по данным Интегрума, входит во*

вторую тысячу десятитысячного списка частотных слов русского языка наряду с такими лексемами, как родина, нефтяной, читать, правоохранительный *и др.* [Вепрева, Купина 2007: 124]) оказывается только в кон. 1980-х – нач. 1990-х гг. Момент его массового вхождения в русскую речь проследить довольно трудно. Так, в анонимном комментарии на статью одного из идеологов современного русского национализма публициста К.А. Крылова, опубликованном последним, выдвинута версия о том, что *сам термин "россияне" впервые громко был произнесен и завоевал право на существование в выступлении депутата РСФСР И. Полозкова (тогдашнего первого секрктаря* [sic! – А.Г.] *КП РСФСР) во время его соперничества с Ельциным за пост председателя ВС РСФСР на 1-м съезде. Термин этот тогда воспринимался как новый, в нем выражалась имперская идеология в противовес антигосударственной политике "демократов", в нем выражался патриотизм государственников, который, конечно же, спорил с русофобией широко распространенной тогда (и распространяемой) в общественном сознании. Если угодно, этот термин обозначал некий бастион русскости в тогдашнем общественном мнении* [Крылов 1998].

Сейчас уже совершенно очевидно, что слову *россияне* была уготована совсем иная семантическая судьба, ровно противоположная той, которая была обозначена комментатором статьи К.А. Крылова. И.Т. Вепрева и Н.А. Купина приводят ряд неатрибутированных высказываний 1990 г., в которых слово *россияне* оценивается отрицательно, причём *коннотативные приращения ощущаются при обсуждении этнических проблем и параллельном сопоставлении номинаций* русские – россияне [Вепрева, Купина 2007: 123]. Исследователи преждевременно отмечают спад массовой неприязни по отношению к этому слову, выдвижение *на первый план восприятия денотативного, предметностного содержания* и *угасание коннотативных оттенков значения слова* россияне [там же]. Однако авторитет многих крупнейших деятелей культуры и науки, не принимавших этого нововведения и в кон. 1990-х гг., не позволяет угаснуть коннотациям термина *россияне* и соперничеству его с этнонимом *русские* до сего дня. А.И. Солженицын недоумевал по этому поводу: *Сегодня – и особенно официально – пытаются внедрять термин "россияне". Смысловая клетка для такого слова есть, да, как соответствующая необходимому прилагательному "российский". Однако слова этого не услышишь ни в каком простом, естественном разговоре, оно оказалось безжизненно* («Россия в обвале», 1998); о том же, но уже в

исследовании о судьбе обоих слов писал и акад. О.Н. Трубачёв: *оба слова* россиянин *и* российский *наделены отчетливой идеологической, политической установкой вытеснить, заменить слово* русский. *Довольно длительное время вытеснению* русского*, как известно, служило и великолепно использовалось* советское. *Сейчас это прошло, но* русское *восстанавливается (если восстанавливается вообще!) с большими, искусственно создаваемыми трудностями, и на сей раз препоны русскому возрождению чинятся весьма искусно с помощью ставших модными* россиян *и всего* российского*, вплоть до отдельных ведомственных предписаний употреблять* российский *вместо* русский [Трубачев 2005: 234].

Тем не менее в действующем российском законодательстве слово *россияне* не выступает в качестве термина и вовсе не используется в Конституции РФ, в кодексах, а из федеральных законов упомянуто лишь в одном – «О днях воинской славы и памятных датах России» (№ 32-ФЗ от 13 марта 1995 года в редакции Федерального закона № 320-ФЗ от 29 ноября 2010 г.) – как часть названия памятной даты «15 февраля – День памяти о россиянах, исполнявших служебный долг за пределами Отечества». В источниках права более низкого уровня (подзаконных актах) слово *россияне* иногда используется, например в семи указах Президента РФ, шесть из которых подписаны Б.Н. Ельциным и только один Д.А. Медведевым, поэтому неудивительно, что оно прочно ассоциируется с именем первого, что отмечено и в словаре [Гусейнов 2003: 468], и в статье [Вепрева, Купина 2007: 123]. Учитывая до сих пор распространённое среди жителей России неприязненное отношение к уже покойному Б.Н. Ельцину, не можем не отметить крайне негативную оценку его излюбленного слова и в русской речи последних лет (на примере интернет-коммуникации: результаты запроса по словосочетанию *термин россияне*; правописание и выделение оригинала):

> *О, б-же! Никогда, пожалуйста,* ***никогда не употребляйте при мне термин "россияне"****, ибо это дебильное слово выворачивает мою душу. Мне от него хочется помыть руки. Гадость какая* (19.03.2011, запись в блоге пользовательницы (?) «Живого Журнала» (http://www.livejournal.com) busy_vo_rtu);
>
> *как-то не нравится мне термин "россияне". Очень ЕБНа* [Ельцина Б.Н. – *А.Г.*] *напоминает. Сразу вспоминаю "дарагии расияни" и четко понимаю, что я никогда не назову себя россиянином... Но это личное* (14.10.2011, комментарий пользователя Nik-Tim на «Авиационном форуме»: http://www.forumavia.ru/);

Не прижился у нас термин "россияне". Сразу вызывает ассоциацию с пьяным Ельциным. Мы все русские. И татары и калмыки и чечены – все мы РУССКИЕ (02.06.2011, коммент. пользователя Crazy Ivan в «Форумах о сексе»: http://pda.sxnarod.com/);

тут не всем может понравится борькин термин "россияне", я русский например и никакой не россиянин. фу. извиняюсь за поправки (13.10.2011, коммент. пользователя AFire на «Форуме Куровское»: http://forumkurovskoye.ru/lofiversion/);

Термин «россияне» очень любил Борис Николаевич. Он произносил его как-то особенно «сочно», и это слово навсегда стало частью его политического образа. Критиковавшие Ельцина люди не любили заодно и это слово (15.03.2010, запись в блоге М. А. Травникова на сайте радио «Эхо Москвы»: http://www.echo.msk.ru/blog/travnikov/).

Последний пример – один из немногих (среди найденных нами в Интернете), оценивающих слово *россияне* положительно: важно здесь и то, что автор – государственный чиновник (замминистра регионального развития РФ), придерживающийся официальной точки зрения на национальное устройство России. Кроме того, Б.Н. Ельцину часто приписывается авторство термина *россияне*, по крайней мере большинство участников интернет-коммуникации и не догадывается о более раннем его использовании, а те немногие, кто об этом знает, либо умалчивают, либо не осведомлены о том, что в XVIII в. (который часто приводят в пример как время активного его употребления) слово *россияне* было стилистическим синонимом для *русские* (*люди*), *русский народ*, но не обозначало всех жителей России (российских подданных), напр. (см. также запись в блоге М.А. Травникова):

Российский народ / представления о россиянах / о российском народе / существовало / со времён по крайней мере Петра Великого / Ломоносова / уж я не говорю о Пушкине... где термин... о Карамзине / где термин российский народ / россияне / самый употребительный и в отношении / понимании того кто живёт в нашей стране / в России / тогда в Российской империи // Поэтому с этой точки зрения / представления о народе / как о... о россиянах / и представления так скать о / об отечестве / оно безусловно было <...> (акад. В.А. Тишков, директор Института этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая РАН в ток-шоу «Что делать?» В.Т. Третьякова на телеканале «Культура»; тема выпуска: «Российская нация: была, есть и будет?», эфир 30.01.2011).

В неосведомлённости акад. В.А. Тишкова (в отличие от заместителя министра) заподозрить трудно, поэтому в данном случае речь может идти о подмене понятий, о попытке замаскировать тот семантический сдвиг, который происходит со словом *россияне* с нач. 1990-х гг., – и сдвиг этот можно уже трактовать как энантиосемию*: Если в советское время россиянин и русский – это почти синонимы, то к концу 1994 года термин россиянин подчеркивает уже скорее не русскую этническую принадлежность* [Гусейнов 2003: 468]. Выводы непредвзятого лингвиста подтверждаются и недавними наблюдениями такого известного русского философа (лидера «археоавангарда»), как Ф.И. Гиренок: *Даже мой сосед, сдающий квартиру внаем, хорошо знает различие между русским и россиянином. Пусть попробует россиянин снять квартиру у моего соседа, и я сразу скажу, что у него ничего не получится. Потому что под словом россиянин скрывается нерусский. И это все знают* («Семь дней в Париже», 2011).

Итак, несмотря на отсутствие в языке российского законодательства, слово *россияне* оказывается широко представленным в текстах СМИ как информационной направленности (отсюда его высокая частотность), так и официально-пропагандистской, к которым носитель русского языка ещё с советских времён не испытывает большого доверия, поэтому, хотя это слово, по выражению А.С. Солженицына, и заполняет «смысловую клетку», будучи потенциально нейтральным обозначением жителя/гражданина России, оно остаётся маркированным, как и ранее, когда оно было экспрессивным синонимом этнонима *русские*.

ЛИТЕРАТУРА

Вепрева, И.Т., Купина, Н.А. Русские / россияне. В кн.: *Русский язык за рубежом*. 2007, № 1, с. 121–124.

Гусейнов, Г.Ч. *Д.С.П.: Материалы к Русскому Словарю общественно-политического языка конца XX в.* – Москва: Три квадрата, 2003. 1024 с.

Евгеньева, А.П., ред. *Словарь русского языка: В 4-х тт.* 4-е изд., стер. Т. 3. П–Р. – Москва: Рус. яз.; Полиграфресурсы, 1999. 750 с.

Космарская, Н.П. «Мы все сейчас в одной лодке – и русские, и киргизы». Об этничности как факторе социального размежевания в постсоветских обществах. В кн.: *Неприкосновенный запас*. 2009, № 4(66), с. 245–256.

Крылов, К.А. *Россияне и русские. К постановке проблемы.* 1998. Русский Архипелаг. Сетевой проект «Русского мира». Электронный ресурс: Available: http://www.archipelag.ru/geoculture/langsnpeoples/slavyanstvo/russian/

Кузнецов, С.А., сост., гл. ред. *Большой толковый словарь русского языка*. – СПб.: Норинт, 2000. 1536 с.

Соловьев, А.В. Византийское имя России. В кн.: *Византийский временник*. 1957, т. XII, с. 134–155.

Трубачев, О.Н. Русский – российский. История, динамика, идеология двух атрибутов нации. В кн.: *Трубачев, О.Н. В поисках единства: взгляд филолога на проблему истоков Руси*. 3-е изд., доп. М.: Наука, 2005, с. 225–236.

The Word *Rossiyane* in Contemporary Russian Speech: The Semantic and Pragmatic Aspects

Summary

The article touches upon the semantic asymmetry between the modern Russian words *russkiye* (subst. pl., ethnonym) 'ethnic Russians; East Slavic ethnic group native to Russia', *russkiy* (adj.) 'of or pertaining to ethnic Russians' and *rossiyane* (subst. pl., demonym) 'citizens or inhabitants of the Russian Federation', *rossiyskiy* (adj.) 'of or pertaining to the Russian Federation'. In 18th and early 19th cent. *rossiyane* was synonymous with *russkiye* but expressive and marked as bookish and poetical form, and only in the late 1980s and early 1990s the first word has become the modern meaning mainly in wide use of mass media and official discourse. However there is no term *rossiyane* in the legislation of the Russian Federation.

In Russian society there is a stereotype that the term was coined by Boris Yeltsin therefore the negative attitude to him is reflected in connotation of this word. Thus Aleksandr Solzhenitsyn and Oleg Trubachyov meant the word *rossiyane* to be artificial and lifeless as against the *russkiye*, although the former would have to satisfy the need to designate citizens of Russia. Moreover there is a case of enantiosemy in the word *rossiyane*, since it usually means non-Russian inhabitants of the Russian Federation (it is noted as a language fact by Gasan Gusejnov and Fyodor Girenok).

Some Russian linguists (Irina Vepreva, Natalia Kupina) suppose that connotative nuances of this word tend to disappear, but the analysis of its usage in contemporary RuNet suggests otherwise.

Jeļena JERMOLAJEVA
(Rīgas Ekonomikas un kultūras augstskola)

Jauniešu literārā daiļrade krievu valodā

Atslēgas vārdi: *jauniešu literārā daiļrade, profesionālais atbalsts*

Valodas pilnvērtīgas pastāvēšanas priekšnoteikums ir nemitīga valodas izmantošana jaunradē. Viens no vissvarīgākajiem valodas jaunrades veidiem ir daiļliteratūra. Kaut gan sabiedrībā visaugstāk tiek atzīta profesionālā literārā daiļrade, tā balstās uz daudz plašāku pamatu – uz amatieru literatūru. Īpaša vieta neprofesionāļu literatūrā ir jauniešu daiļradei. Pašizpausme valodas formās ir viens no personības pašattīstības psiholoģiskiem pamatlīdzekļiem [Низовских 2007: 85]. Tekstu sacerēšana sekmē etniskās identitātes veidošanos, attīsta intelektuālās prasmes, jūtas un estētisko gaumi. Skolēna vai studenta literārā daiļrade var arī kļūt par pirmo pakāpienu profesionāla literāta tapšanas procesā.

Raksts ir veltīts Rīgas jauniešu daiļradei, kas rakstīta krievu valodā. Pētījumam ir 2 uzdevumi: 1) pētīt, cik izplatīta ir pusaudžu un jauniešu aizraušanās ar literāro daiļradi, 2) analizēt šīs darbības profesionāli pedagoģiskā atbalsta veidus un iespējas. Pētījumā iegūtās atziņas ir attiecināmas arī uz jauniešu daiļradi latviešu valodā.

Pētījuma gaitā tika izstrādātas trīs anketas ar daļēji strukturētiem jautājumiem:

a) skolēniem un studentiem (aptaujā piedalījās 117 skolēni un studenti no 16 līdz 30 gadiem, apmēram vienāds cilvēku skaits humanitārajā un sociālekonomiskajā/tehniskajā virzienā),
b) profesionāliem literātiem (32 anketas),
c) krievu literatūras un valodas skolotājiem (aptaujāti 22 skolotāji).

Skolēnu un studentu anketā bija jautājumi: vai Jūs kādreiz sacerējāt tekstus pēc savas iniciatīvas? Kad sākāt sacerēt? Kāpēc? Kam parādījāt tekstus? Kāda bija reakcija? Kāpēc pārtraucāt sacerēt?

Vairāk kā 20 gadus vadot jauniešu radošo klubu, autorei ir bijusi iespēja piesaistīt pētījumā profesionālus literātus – rakstniekus, žurnālistus un augstskolu studentus, kam ir literāras publikācijas. Viņiem bija piedāvāta plašāka anketa ar papildus jautājumiem par profesionālās tapšanas procesu, par skolas mācību nozīmi radošo spēju attīstībā u. c.

Skolotāji saņēma arī jautājumus par viņu pašu literāro daiļradi. Skolotājiem bija arī piedāvāts hipotētiski novērtēt, cik daudzi no viņu skolēniem (procentuāli) sacer un vai iepazīstina ar savu jaunradi. Bija arī jautājums, vai viņi uzskata skolēnu literārās jaunrades attīstīšanu par savu profesionālo pienākumu. Pozitīvas atbildes gadījumā skolotāji nosauca faktorus, kas samazina viņu darba efektivitāti šajā jomā, kā arī piedāvāja pasākumus un līdzekļus, kas varētu veicināt šo darbību.

Anketēšana parādīja, ka jauniešu aizraušanās ar literāro daiļradi ir augsta. Nekad ar to nav nodarbojušies tikai 9% jauniešu humanitārajā virzienā un 17% sociālekonomiskajā. Joprojām turpina sacerēt tekstus 62% un 40% jauniešu (skat. 1. att.). Vienlaikus jānorāda, ka skolotāju hipotētiskie vērtējumi par viņu audzēkņu daiļrades intensitāti apmēram divreiz atpaliek no šiem datiem.

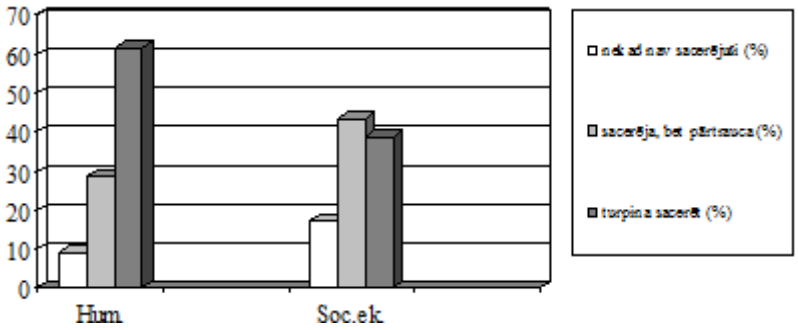

1. attēls. **Pusaudžu un jauniešu nodarbošanās ar literāro daiļradi**

Daudzi respondenti ir pārtraukuši tekstu sacerēšanu: humanitārajā virzienā tādi ir 29%, sociālekonomiskajā – 44 %. Pārtraukšanas iemeslus var sadalīt iekšējos (veidojās citas intereses, parādījās sasniegumi citās jomās, attīstījās paškritiskums utt.) un ārējos (parasti tā bija apkārtējo cilvēku attieksme pret jaunieša daiļradi).

Atbildot uz jautājumu „Kam Jūs parādījāt savus tekstus?" visbiežāk tika nosaukti draugi, interneta kopienas, tuvinieki, literatūras skolotāji, citi. 16 jaunieši no 51 humanitārā virziena pārstāvjiem ir parādījuši savus tekstus literatūras skolotājam, sociālekonomiskajā virzienā no 50 cilvēkiem ar skolotāju ir sadarbojušies trīs. Labāku rezultātu sniedza literātu anketas (sk. att. 2.). Kopumā var konstatēt, ka visās grupās (arī pašiem skolotājiem) šis rādītājs ir diezgan zems.

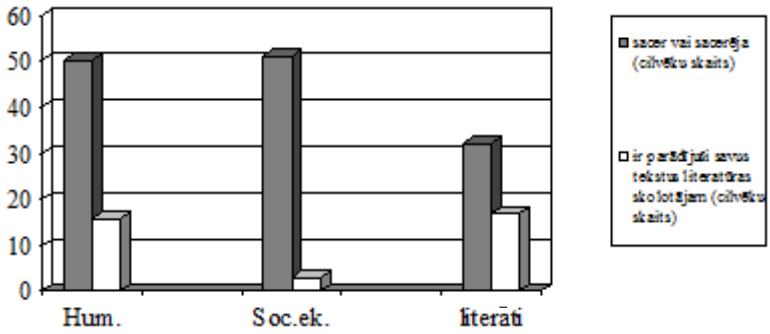

2. attēls. **Sadarbība ar skolotāju**

Skolēnu un skolotāju zemais sadarbības līmenis vismaz daļēji ir saistīts ar objektīviem faktoriem. Pirmkārt, pusaudžu un jauniešu subkultūrai sabiedrības straujo pārmaiņu apstākļos ir raksturīga tendence iekapsulēties, noslēgties no pieaugušo pasaules; jaunieši tai pretstatā veido savu „Es" [Мид 1988: 348]. Otrkārt, zināma loma ir literārās daiļrades specifikai: vārdi skaidrāk nekā skaņas un vizuālie tēli atklāj jaunieša dzīves apstākļus, demonstrē dziļi slēptas jūtas un domas.

Ir tomēr arī citi iemesli. Daudzas atbildes un komentāri liecina, ka jaunieši neuztver savu daiļradi un skolas valodas un literatūras kursu kā divas tuvas sfēras. Tiešām, skolēnu mākslinieciskā pašizpausme nav prioritāte mācību priekšmetu standartos, daudz vairāk ir akcentēta daiļdarbu uztvere (interpretācija, analīze) un argumentācijas prasmes [LR MK Noteikumi Nr. 715, 2008]. Šai ziņā literatūras kurss atpaliek no citiem estētiskā cikla kursiem. Vizuālajā mākslā un mūzikā mākslinieciskajai pašizpausmei ir veltīta lielāka uzmanība, turklāt šo priekšmetu skolotāji nereti paši strādā mākslas jomā [Ермолаева 2010: 27].

Literātu anketās bija daudz pateicības vārdu skolai un skolotājiem. Vairāki literāti domā, ka mācības labāk veicinātu skolēnu literāro daiļradi, ja tiktu pievērsta lielāka uzmanība mūsdienu literatūrai un mainītu proporcijas starp „literatūrzinātnisko" daļu un pašu skolēnu daiļrades pieredzi, starp dzimto un ārzemju literatūru.

Skolotāji savās anketās atzīst, ka skolēnu daiļradei nepievērš lielu uzmanību. Kā iemeslu viņi min laika trūkumu. Skolotāji pamana apdāvinātos skolēnus un cenšas palīdzēt viņiem attīstīt jaunrades potenciālu, bet izglītības standarta un programmas dēļ uzspiež saspringtus mācību grafikus, tāpēc skolēnu brīvās radošās darbības veicināšanai paliek maz laika. For-

mālajā izglītībā tiešām grūti atbalstīt skolēnu literāro daiļradi, jo sistēma ir vairāk virzīta uz „vidējo" skolēnu. Grūtības rada arī fakts, ka formālās izglītības apstākļos klasē ir dažāds skolēnu motivācijas līmenis daiļradei.

Vairāki skolotāji atzina, ka nav psiholoģiski un metodiski gatavi šim darbam. Gandrīz visās anketās bija atzīmēts, ka šim jautājumam uzmanību nepievērš ne sagatavojot skolotājus, ne izstrādājot IZM standartus un programmas, ne skolotāju metodiskajās apvienībās un tālākizglītības kursos. Bija arī tādi skolotāji (6 no 22), kuri neuzskata skolēnu daiļrades veicināšanu par savu pienākumu.

Plašākas iespējas pusaudžiem un jauniešiem attīstīt daiļrades prasmes sniedz interešu izglītība – pulciņi, klubi, studijas utt. Neformālās izglītības brīvais raksturs [Kravale 2006: 7] saskan ar izpratni par mākslu kā cilvēka visaugstākās radošās brīvības jomu. Interešu izglītībā nav centralizētu standartu, mācību programmu izstrādā nodarbību vadītājs saskaņā ar dalībnieku vēlmēm un iespējām, nevienam neliek atzīmes par viņa daiļdarbiem. Brīvu mākslinieciskо pašizpausmi veicina brīvprātīga līdzdalība un iespēja apvienoties nodarbībās dažādu vecumu pusaudžiem un jauniešiem.

Interešu izglītībai ir labas perspektīvas jauniešu literārās daiļrades veicināšanā, tomēr pašlaik šis potenciāls nav pilnībā izmantots. Apskatot interešu izglītības programmas Latvijā, var secināt, ka literāro studiju un pulciņu ir daudz mazāk, nekā mūzikas vai mākslas profila kolektīvu. Tiem interešu izglītības pedagogiem, kuri strādā šajā jomā, trūkst profesionālās komunikācijas; sen nav bijuši un nav ieplānoti tādas ievirzes tālākizglītības kursi. Daļēji tas ir saistīts ar to, ka atšķirībā no vizuālās mākslas un mūzikas pedagoģijas literārās daiļrades pedagoģija faktiski nav izstrādāta.

Tomēr ir arī pozitīva pieredze. Viens no interešu izglītības programmu piemēriem literārās daiļrades jomā ir Rīgas Puškina liceja Jauniešu radošais klubs „ARS", kas strādā no1989. gada. Mērķauditorija ir 8.–12. klašu licejisti, bet nodarbībās bieži piedalās absolventi, citu mācību iestāžu skolēni, pieaicinātie draugi. Nodarbību tematika atbilst dalībnieku daudzveidīgajām interesēm: literārā daiļrade, mūzika, vizuālā māksla. Kluba darbības galvenie virzieni: padziļināta iepazīšanās ar klasisko un mūsdienu kultūru; mākslas darbu (tekstu, skaņdarbu, zīmējumu, kolāžu utt.) radīšana un to apspriešana; jauno literātu, mākslinieku un mūziķu daiļrades prezentācijas; daiļdarbu atlase un sagatavošana publicēšanai Puškina liceja almanahā „ARS". Almanahs ir kluba darbības „lietišķais rezultāts" un spēcīgs stimuls tālākai attīstībai. Kopš 1989. gada ir izdoti 16 numuri, saturs ir licejistu dzeja, proza un grafika; dažreiz piedalījās liceja skolotāji. „ARS" divreiz ir

ieguvis balvas Latvijas skolu žurnālu konkursos, vairāki tā autori ir bijuši LRS konkursa „Aicinājums" laureāti, daudzi absolventi ir profesionāli literāti, mākslinieki un žurnālisti.

Pamatojoties uz ilggadīgo kluba vadīšanas pieredzi un uz novērojumiem par jauniešu attīstības procesu, var secināt, ka veiksmīga darba galvenais priekšnosacījums ir radošā gaisotne: dalībnieku un vadītāja kopīgā aizraušanās ar mākslu, radošās darbības prieks, savstarpējā cieņa un uzticēšanās. Vadītājam ir svarīgi veicināt dalībnieku pašorganizēšanas procesu. Tieši radošā gaisotne un demokrātiskais stils saskarsmē ar dalībniekiem palīdz veiksmīgi risināt tādas sarežģītas problēmas kā, piemēram, jauniešu daiļdarbu novērtēšana un kopīgo estētisko kritēriju izstrāde.

Pastāv arī citi atbalsta veidi jauniešu daiļradei. Attīstību lieliski stimulē dažādi literārie festivāli un konkursi jaunajiem autoriem. Piemēram, Daugavpilī Krievu valodas un literatūras skolotāju metodiskā apvienība organizē literāros konkursus skolēniem un reizi gadā izdod žurnālu ar viņu darbiem. Latvijas Krievu valodas un literatūras pasniedzēju asociācija organizē literārās jaunrades konkursu skolēniem un studentiem krievu kultūras un izglītības svētku „Татьянин день" ietvaros, labākos darbus publicē krievu avīzēs un speciālā izdevumā. Daži literārie almanahi arī meklē jaunos autorus un publicē viņu darbus: „Невгин" un „Провинциальный альманах" Daugavpilī, dzejas krājumi Ludzā, Rēzeknes dzejas almanahs, „Рижский альманах" u. c. Šie konkursi un publikācijas ir ļoti noderīgi: tie popularizē jauniešu literāro daiļradi, atklāj talantīgus autorus. Diemžēl līdzīgu izdevumu un konkursu nav daudz.

Jaunajiem autoriem ir arī nepieciešami regulāri kontakti ar profesionāļiem. Protams, tagad ir iespēja parādīt un apspriest savu daiļradi tīmekļa literārajās kopienās, tomēr ne vienmēr tur var saņemt profesionālu konsultāciju.

Dažos aspektos situācija ir kļuvusi sliktāka, nekā tā bija pirms 20 gadiem. Vairs nav literāro rubriku avīzēs, jo 90. gados likvidēja literāro konsultantu štata vietas. Pārtrauca darbu krievu jauno autoru seminārs, kas vairākas desmitgades strādāja Latvijas Rakstnieku savienībā. Tiem, kas raksta latviešu valodā, situācija ir labāka: LRS ar dažādu fondu palīdzību joprojām organizē jaunajiem autoriem konkursus, seminārus un vasaras nometnes, kur dalībniekiem ir iespēja noklausīties kompetentu speciālistu lekcijas par literārā procesa aktualitātēm, dzirdēt savu darbu novērtējumu, kā arī piedalīties kopīgajos literārajos lasījumos. Tomēr nepietiekamā finansējuma dēļ pēdējos gados arī šo pasākumu skaits samazinās.

Secinājumi

1. Daudzi pusaudži un jaunieši iesaistās literārajā jaunradē, bet ne skolas mācību procesā, ne interešu izglītības nodarbībās viņi nesaņem pietiekamu profesionāļu atbalstu.
2. Nepietiekams ir valsts un pašvaldību atbalsts jauniešu literārās daiļrades veicināšanas pasākumiem, ir maz iespēju publicēt jauniešu darbus.
3. Jauniešu daiļrades veicināšanai ir vajadzīga skolotāju sagatavošanas programmu koriģēšana un profesionālu literātu piesaistīšana darbam ar jaunajiem autoriem.
4. Ir nepieciešami pētījumi literārās daiļrades pedagoģijā.

LITERATŪRA

Kravale, M. Jauniešu neformālā izglītība Latvijā. Promocijas darba kopsavilkums. Daugavpils: DU, 2006. 23 lpp.

LR Ministru kabineta Noteikumi Nr. 715 par valsts vispārējās vidējās izglītības standartu un vispārējās vidējās izglītības mācību priekšmetu standartiem. Pieejams: *http://www.likumi.lv/doc.php?id=181216*

Ермолаева, Е. Путь к своему «Я»: Литературное творчество школьников. В кн.: *Понимание в контексте науки, культуры, образования.* – Москва: ИНЛОККС, 2010, с. 35–37.

Мид, М. *Культура и мир детства.* Пер. с англ. – Москва: Наука,1988. 429 с.

Низовских, Н.А. *Человек как автор самого себя.* – Москва: Смысл, 2007. 255 с.

Youth's Creative Writing in Russian: Professional Support

Summary

The paper is devoted to the creative writing of young people of Riga in Russian. The following problems are set: to find out to what extent literary creative work is widespread among young people; to analyze ways of professionally supporting this creative work.

The survey of 117 students has shown a high level of enthusiasm for creative writing among them. However, only few of them have shown their works to their school teachers. The reason is that creative writing is paid little attention to in the course of languages and literature.

The system of interest education gives more opportunity for the development of creative writing of young people. However there are far fewer literary studies

in Latvia than musical or artistic ones. Organization of literary competitions, publishing of the best works in journals and literary miscellanies also favors the development of creative writing.

On the whole, the situation of support of creative writing has got worse in the last 20 years: literary columns in newspapers have been closed, no seminars for young authors writing in Russian are held. To promote youth's creative writing, it is necessary to correct the educational program for language and literature teachers, to get professional writers involved in work with young authors, to increase the state support of youth's creative writing and opportunity for publication of works by young authors.

Genovaitė KAČIUŠKIENĖ
(Šiaulių universitetas)

Irena KRUOPIENĖ
(Lietuvos muzikos ir teatro akademija)

Leksikos ypatumai Mykolo Karčiausko poezijoje

Pagrindiniai žodžiai: *Mykolas Karčiauskas, tarmė, poezijos kalba, šiaurės panevėžiškiai, leksika, tarmybės*

Mykolas Karčiauskas ir jo poetinės kalbos savitumas

Mykolas Karčiauskas – poetas, prozininkas, vertėjas, Lietuvos rašytojų sąjungos narys, rytų aukštaitis, šiaurės panevėžiškis, teisininkas, gimęs 1939 metais Žvirgždėje, Pasvalio rajone. Kūrybinis debiutas – eilėraščių rinkinys „Klevo medus“, šiais metais pažymėsiantis 40 metų sukaktį. Šis, kaip ir dauguma kitų jo poezijos rinkinių, yra pagrįstas istoriniais faktais, etnografinėmis detalėmis, biografiniais motyvais, taip artimais šiaurės panevėžiškio dvasiai ir mentalitetui. Šiuo metu yra išleista per 25 jo knygas: keliolika poezijos rinkinių, poemų knygų, pasakų vaikams, kelionių apybraižų, ukrainiečių, rusų, vengrų autorių vertimų ir kt. Karčiausko kūryboje vyrauja socialiniai motyvai, apmąstoma tautos dabartis ir istorija; eilėraščiai sukurti lyrine epine maniera su atviromis publicistinėmis deklaracijomis, emocingomis refleksijomis. Tačiau naujosios šiuolaikinės poezijos kontekste autorius įdomus ne vien dėl ką tik paminėtų poetinių ypatybių, leidinių recenzijose dažnai akcentuojamas kitas jo kūrybos aspektas, kalbinis – bandymai reformuoti kalbą. Karčiausko kūryboje, ypač poezijoje, apstu naujadarų, negirdėtų tarminių žodžių, nepriekaištingai įliejamų į kūrinio kontekstą, taip jam suteikiant nepakartojamo gyvumo, savito skambesio bei muzikalumo: *pilaga, pelenija, vidupievės, šviesuojas, žvaginiai žvaga, metrauja žaltėjančios metūgės, jaukurai, kaiksta senmergėlė, žarėjos žiūruos liekuoja* ir kt. Kaip vykusiai yra pasakęs pats poetas, „tie žodžiai turi būti ištraukti iš po slenksčio. Iš po slenksčio, kuris dabar numintas, ant kurio kapojamos malkos“ [Akelaitienė, Kaikarytė 2011]. Anot literatūrologo Justino Kubiliaus, „M. Karčiausko kūryboje galime įžvelgti norą „ištraukti“ gyvenimo šaknį, susigrąžinti patirtį ryškia ir skaudžia detale, „įgilinti“ savąją vietovę, materializuoti dvasią daikto, garso ar augalo švytėjimu...“ [Kubilius 2006].

Savitai pateikiami ir kai kurie eilėraščių pavadinimai, tarsi sukuriantys dviprasmišką interpretacijos galimybę: *„Nuo-staba“*, *„At-gaila“*, *„Tikėjimas“*, *„Ne-būtis“*, *„Iš-malda“* ir kt.

Įdomūs ir labai šilti yra poeto atsivėrimai kalbos, gimtosios tarmės, literatūros kūrinio kalbos klausimais, kurių neįmanoma nepacituoti, nes tai – tarytum himnas, tarsi giesmė pastaraisiais metais ypač niekinamai ir susinamai gimtajai kalbai ar tarmei[1]. Anot poeto, *„žodis turėtų būt vartais į visas gelmes. Į kalnus jo neužkelsi. Žodis – žmogaus, žemės vaisius. Jo nieks negali pavergti. Gali jį atrasti, bet negali privatizuoti. Mes kalbam, bendraujam žodžiais, kurie labai seklūs, neturi vidinių prasmių, klišės, o juk žodžiai savyje yra sukaupę galingą energiją, jėgą. Tapybinę jėgą. Kai kam kaimas turi savo kvailį, o man kiekvienas kaimas turi savo tarmę, ne visi ją supras, ne visi ją išgirs. Kaimai turi savo slaptažodžius, kaip kokius rašmenis, savo runas, savo dainas. Tarmė yra ir žmonių mąstymas, tarmė – ne garsas, tarmėj – didi filosofija. Tarmė ne sau gyvena, ji ilgaamžė. Tarmė yra kalbos slaugytoja, sergėtoja, gaivintoja. Visos tarmės subėga į upę kalbos. Tarmės vertė jos ertmėj, ji turi savo bažnyčią – erdvę. Medis, iš kurio dar neišpjovė lentų, yra kaip gyvas, šiltas, suprantamas, nors ir pargriautas, nukirstas. Kai išskros lentas, jis bus jau ne medis, bus medinis, su keistu -iniu, nežinau ar lietuvišku. Taip su tarme. Tie kaimai ir miesteliai yra žemės biografijos dalelės, jos gyvenimai, jos mintys, išsakytos visu balsu, įsiruobę atmintin. Negaliu įsivaizduoti kalbos spalvos, tarsi bespalvė, o tarmė vienos spalvos neturi, ji gėlėta. Neretai, susiradęs kokį žodį, nustembu, kad ne visos jo prasmės įvardintos. Kurdamas poeziją, remiuosi išgyvenimais. Nors ir gražiausi vaizdai, jeigu nesukelia jokių išgyvenimų, jeigu negirdžiu žmonių toj aplinkumoj, ji ir lieka tuščia, dykažiedė. Pradedu mąstyt, kad daug žodžių eilėraštyje priartina, pagreitina kūrinio, eilėraščio, romano pražūtį...“*.

Trumpai tariant, Mykolas Karčiauskas yra ne tik žodžio meistras, gebantis iš užmaršties prikelti, atgaivinti beišnykstantį žodį arba, esant reikalui, nepriekaištingai nukaldinti naują, bet ir labai atsakingas ir sąmoningas kalbos vartotojas.

Leksika. Mykolo Karčiausko poezijos leksiniai ypatumai

Leksikos terminu suprantama kalbos žodžių visuma, į kurio sąvoką, be bendrųjų žodžių, taip pat įeina frazeologizmai, įvairios kalbos atmainos

[1] Čia ir kitur cituojamos poeto Mykolo Karčiausko mintys, raštu pateiktos į klausimus, suformuluotus Editos. Jurgaitytės ir Genovaitės. Kačiuškienės 2010 metais.

(tarmių, socialinių dialektų, idiolektų ir pan. pavyzdžiai) [Lietuvių kalbos enciklopedija 1999: 356]. Pagal tai, kokią socialinę padėtį turintys visuomenės atstovai ir kur žodžius vartoja, yra skiriami du leksikos sluoksniai – visuotinė (arba bendratautė) ir specialioji leksika [Jakaitienė 2010: 173]. Bendratautė leksikos vartojimo sfera yra neribota, ją supranta visi lietuvių kalba kalbantys žmonės. Specialiosios leksikos sferą riboja tam tikri socialiniai veiksniai – gyvenamoji teritorija, profesija, priklausomumas kuriai nors socialinei grupei ir kt. Specialioji leksika, kuriai priklauso ir tarminis leksikos sluoksnis – priešingai – yra žinoma tik apibrėžtoje tarminėje teritorijoje, tačiau stilistiniais sumetimais ji gana dažnai vartojama grožinėje literatūroje. Poetiniam meniniam stiliui yra būdingas vaizdingumas, kuriam išreikšti yra pasitelkiami įvairūs kalbos ištekliai: ir stilistiškai neutralūs, ir knyginiai, ir šnekamosios kalbos [Župerka 1983: 115]. Liaudies kalbos svarbumą grožinei kūrybai, jos gyvybingumui ne kartą yra akcentavęs ir Juozas Pikčilingis. Anot jo, „grožinėje literatūroje vietinių šnektų žodžiai (tarmybės) atlieka trejopą paskirtį: 1) individualizuoja veikėjų kalbą, 2) paryškina vietos koloritą, 3) raiškiau perteikia kūrinio esmę“ [Pikčilingis 1975: 104]. Dvi pastarosios tarmybių ypatybės itin svarbios ir akivaizdžios Karčiausko kūryboje.

Įdomesnė tarminė Karčiausko leksika rinkta iš 7 jo poezijos rinkinių: *Vyšnių kalnas* (1978), *Kaita* (1982), *Iš lelijų baltų* (1989), *Sausio eilėraščiai* (1992), *Grįžkelis* (1999), *Krikštai* (2005), *Kada parsiklausim namo* (2007) ir 2 redaguotų knygų[2].

Iš išrinktos medžiagos matyti, kad Karčiausko poezijos kalbinės raiškos pagrindą sudaro ekspresyvioji (vaizdingieji veiksmažodžiai, posakiai, frazeologizmai, deminutyvai) ir tarminė leksika (tarmybės, senieji barbarizmai, hibridai bei jų tarminės formos), o išskirtinumo jai suteikia itin autoriaus pamėgti kai kurie žodžių darybos būdai (įvairūs vediniai, dūriniai) ir kt.

Ekspresyvioji leksika

Ekspresyvumas – viena iš kalbos išraiškos priemonių ypatybių, veikianti vaizduotę ir (arba) emocijas [Župerka 1983: 19]. Tai žodžiai, kurie ne tik pavadina veiksmą, daiktą, reiškinį, būseną ar pan., bet ir suteikia

[2] Straipsnyje remiamasi bakalaurantės Jurgaitytės surinkta medžiaga, tik čia ji yra kitaip interpretuojama (plg. Jurgaitytė 2010), taip pat Irenos Kruopienės redaguotų Karčiausko knygų *Erškėčių krūmas pamariuos*. – Vilnius: Gimtasis žodis, 2008 ir *Ukum pukum* – Vilnius: Versus aureus, 2009 leksikos pavyzdžiais.

apie tą žodį papildomos emocinės, ekspresinės arba modalinės informacijos [Zabarskaitė 2006: 171].

Karčiausko poezijoje gausu ekspresyviosios leksikos pavyzdžių. Ypač didelę jų dalį sudaro vaizdingieji veiksmažodžiai, kai kurių iš jų net nėra užfiksuota „Lietuvių kalbos žodyne“: *aldėti*[3] aidėti, skambėti, gausti; *ambryti* vampsėti; *apleipti* apsilpti, apalpti; *atseikėti* atmatuoti saiku; *atsikazoti* pasikaišyti; *berklauti* skrosti; *beršti* nokti; *bodėti* nemėgti; *brigzti* spurti; *daukinėti* dvakinėti; *dvyluoti* blukti; *išmalti* padaryti duobėtą; *ištrinkti* nuplauti, išplauti; *kaikti* cypti; kaukti; *karkluoti* raizgyti, karglioti; *kūvėkčioti* rėkti; *lagenti* ristele važiuoti; *lapnoti* godžiai ėsti; *linkuoti* siūbuoti; *mazgoti* plauti; *nairytis* žvilgčioti iš paniūrų, dėbčioti; *nukrapnoti* nulyti; *nuzaunyti* nušnekėti; *pakaušti* kiek įsigerti; *pakieminėti* paviešėti; *parpulti* parkristi; *parsiklausti* grįžti; *pipeliuoti* keikti; *priakti* prisirpti, prinokti*; riogsoti* būti; sėdėti, stovėti be reikalo, nieko neveikiant, karksoti; s*katotis* garsiai kalbėti; *skėtrioti* skėsčioti; *skrobsoti* tūnoti; *šalventi* šalti, pašalti (truputį); *šašėliuoti* skraidyti, lakioti bitėms; *šikinėti* barstyti, be reikalo šokinėti; *šiulenti* dvelkti; *švebeldžiuoti* neaiškiai kalbėti ar tarti garsus, vaikiškai kalbėti; *tabaluoti* maskatuoti; *tavaruoti* mirguliuoti; *tūlinti* pamažu eiti; *užsilaumoti* storai apsivilkti; *varstakiuoti* spoksoti; *žiesti* daryti, kurti. Pavyzdžiui, *Ambrina šunes*; *Berklauja ant diendaržio meitelį; Ima beršti saužiedė gėlė; Vėjuj atbrizgę smilgos / Mūsų troškimams basiems; Daukantas / po laikus ir laukus daukinėja; Lietus ištrinkęs / Už pievų šilą; Kaiksta senmergė; Mėnuo nairos / Veido savo / Kas jį šitaip / Išbučiavo; Buvau iš savo pasakų seniai išėjęs / Į tavo šerdį, Lietuva, pakieminėt; Žagarėj vyšnės / Juodai priako; Tik riogsome / Lyg prie špitolės / Tautos pakelėj; Sustoju prie kelio tarytum nesavas, / Skatojuos, visiems dalinu; Skrendi, skėtriojies, vėjus gaudai; Sutavaravo / Pro rudenio alsuojančius lapus; Žiedeliui suskaudėjus / Nušalvens ir gyvens; Sode šašėliuoja bėluojančios bitės, / Pakvimpa tyla ajerais; Tvysta, oi tvysta / Žvyreliu grįstas; Užtuškė kelią / Pievą upelis.*

Kita Karčiausko ekspresyviosios leksikos dalis – frazeologinės tarmybės, vaizdingieji posakiai ar palyginimai: *dakišų ieškoti*; *išeiti aitais* išklysti iš doros kelio; *išeiti gunklom* pasidaryti nelygiam; *kaip pėkšlys prieš vėją; karpyti blakstienom; paršai su zvaneliais; pašventinti ražu* uždrožti; *pažins šikšna degutą* susidraugaus; *pernykštis sniegas; zuikiai šmi-*

[3] Dėl vietos stokos pateikiamuose pavyzdžiuose aiškinamos tik nutolusios žodžių reikšmės.

kius šveičia; *vėjus gaudyti* niekais užsiimti; *velnias nagą žino* ir pan., kurių reikšmę dažnai nusako pats eilėraščio kontekstas. Pavyzdžiui, *Vis dakišų ieško, alai, damaliuoja; Sapnuosi dar ilgai išėjęs aitais; Vaikai bekelniai / Blakstienom karpo; Kieman išėjęs / Eini kaip aklas / Pėkšlys prieš vėją / Uždegęs peklą; Prieš kalnelį kelias / Paršai su zvaneliais; Darbymečio idėją / Pašventinti ražu; Iš pernykščio sniego / Atsigėręs miego; Einam į Krinčiną / Velnias nagą žino* ir kt.

Gausu Karčiausko poezijos kalboje ir deminutyvinių formų, ypač su priesagomis *-elis, -elė,* būdingomis šio krašto šnekamajai kalbai [Kačiuškienė, Švambarytė-Valužienė, Kruopienė 2008: 36–37], suteikiančiomis jai išskirtinio švelnumo pojūtį, parodančiomis tam tikrą šio krašto žmonių charakterio savitumą [Macienė 2005: 115]. Dalis šių žodžių yra nelietuviškos kilmės, bet gerai žinomi ir vartojami ne tik šiaurės panevėžiškių, bet ir kitų lietuvių kalbos tarmių atstovų: *alasėlis; aniuolėliai; aparėlė; bočelis; čerkazinėlis; dzūkelis; gojeliai; karelė; karoliukas; kiemelis; kvietkelė; paveikslėlis; Petronėlė; senmergėlė; sodelis; ryšelis; šalbierėlis; žirgelis; žmogelis* ir pan. Pavyzdžiui, *Šilkarskylės Marijos žiedlapiai kaip aniuolėliai; Kitus gi paleido jau ant aparėlės; Stovi kieme bočelis; Rupkinių čerkazinėlių; Atminties gojeliai; Trys lietuviškos dainos, / Ten / Kiemelis, / Žirgelis, / Karelė.*

Tarminė leksika

Tarmių žodžiai yra svarbiausias bendrinės kalbos turtinimo šaltinis, tačiau dėl nuolat vykstančios bendrinės kalbos ir tarmių interferencijos neretai būna sunku pasakyti, ar žodis yra tarmybė, ar jau priklauso bendrinei leksikai [Jakaitienė 2010: 180]. Anot Pikčilingio, „nė vieno kito leksinio sluoksnio žodis nėra atidavęs tokios didelės duoklės tiek literatūrinės (bendrinės) kalbos, tiek grožinės literatūros kalbai, kaip tarmybės“ [Pikčilingis 1975: 97].

Straipsnyje prie tarminės leksikos skiriamos tarmybės (dialektizmai), senieji barbarizmai ir hibridai bei kai kurios tarminės žodžių pateikimo formos, gana dažnos Karčiausko poezijoje.

Kaip etnografinės tarmybės, būdingos aukštaičių – šiaurės panevėžiškių – plotui, minėtinos šios: *balymas* pernykštė sausa žolė; *grebėstas; gryčia; jurštas* drumstas; *kūtė; liuoba; maklynė; priemenė; radasta; ryšelis; sarmata; skeberžėlis; spalgena; uorė; verdenė* ir daugybė kitų tarmėje vartojamų žodžių, kurių apstu Karčiausko poezijoje. Pavyzdžiui, *Rado ardydami už grebėsto*; *Įsibrido į jurštas bangeles; Žaidžia už kūtės vaikai; Talkonių pakluonės priemenes svaigino*; *Skleidžias baltos radastos iš ru-*

pūžių kojų; Ten skuba moteris, ryšelį pasiėmus; Bet miesto galvos, spjovę į sarmatą, / Toliau pešiojo laurus jo vainiko; Ant smala aplieto plokščio stogo užsikepurnėjęs skeberžėlis; Atsikelia girgždantys vartai / Po spalgenom mūsų raiste; Aplūžus uorė. Pašaly / Pakinktai – net šlapi kaip marškiniai; Varstakiuoja pievose verdenės.

Pakankamai didelę Karčiausko poezijos leksikos dalį sudaro barbarizmai – senieji nelietuviškos kilmės žodžiai, suteikiantys kalbai savotiško archajiškumo. Pasak Ritos Miliūnaitės, skoliniai gali būti parankūs ir dėl kitų priežasčių, pavyzdžiui, kai lietuviškas atitikmuo atrodo per tiesmukiškas ar norima kaip nors ypatingai apibūdinti personažus [Miliūnaitė 2004: 43–44].

Be jau minėtų deminutyvinių barbarizmų, Karčiausko poezijoje galima rasti ir kitokių, dažniausiai susijusių su kasdiene buitimi, bažnytinėmis šventėmis ar apeigomis: *abrūsai; ačpaža* Marijos šventė; *grabnyčia; kazlas; latras; mišiolas; nigd; nūdnastis*; *seklyčia; smertis; sodžialka; šmikis; špitolė; ulioti* ir kt. Pavyzdžiui, *Vidūnų kryžkelėj per ačpažą – sėmenę; Matei, / Kaip žydi rūtos / Ir grabnyčios; Kažkada kazlais išėję, / Geležim pakilti vilsis; Nepilnametį latrą; Skroblus skroblo / Nigd nematęs; Parėmęs galvą į mišiolą; Iš nūdnasties: neišduok su noru savęs; Kaip seklyčios lange; Sodžialkos ajeruos.*

Atpažinti šiaurės panevėžiškių tarmę padeda ir kai kurios aukštaitiškai vartojamos žodžių formos su sumišusiomis linksniavimo paradigmomis, tarminėmis fonetinėmis ypatybėmis (garsų atliepimais, priebalsio *l* kietinimu, garsų išmetimais) ir pan.: *nemigail; rudenio; sesuva; šunė; vyšnė; saulasėdis; gelžkelis; pamšalas*. Pavyzdžiui, *Nemigail kelio / Gaila upelio; Juodųjų strazdų sesuva; Gelžkelį, nubėgantį per arimus; Prasided zeveriuks, ruskė neš kerzs laukan...; Ot bos bals su bundelom, ot bos bals...*

Sudurtiniai žodžiai

Karčiausko kūryboje labai dažni sudurtiniai žodžiai: kai kurie iš jų jau retai tarmėje vartojami, kai kurie ir paties autoriaus sukurti: *aukštamiškė; bulviakopis; diendaržis; dubaklonis; durnaŽropė; galūksnė* medžio viršūnė*; gyvačbala; gelžkelis; graudmolis* trapus molis*; jaunamartė; kačiažolė; kryžkelis; kuragalys; labdarys; linmarka; markapiai; medunešis; metūgė; pajodžarga; pasiutpolkė; rasabraukė; rugvietė; saulasėdis; saužiedė; sengirė; svilavietė; Šilkarskylė; šunkelis; takažolė; vienkiemis; vieškrantė; Žaliagirė; žvyrduobė* ir kt. Pavyzdžiui, *Aš pavargau nuo to bulviakopio*; *Dubaklonio žiedų kalbėjimuos; Durnaropėm gydo; Girelkos gyvačbaloj;*

Jurginai atausti jaunamarčių kasom; Vaikystės kuragaliai blausiai rusena; Iš alinėjančio kalvio rankų / Rasabraukės lūpos; Kaip varpinės šaltos vieškrantėj.

Vietoj išvadų

Susipažinus su pagrindiniais Mykolo Karčiausko poezijos leksiniais ypatumais, aiškiai matyti, kad jie neatsiejamais saitais yra susiję su gimtąja Krinčino tarme – didžiausiu jo kūrybinio įkvėpimo šaltiniu ir versme, todėl straipsnį norėtume baigti paties poeto žodžiais, pasakytais apie ją: *„Tarmės nėra namisėdos, jos vaikšto, kaip užkurinės ar preikšai. Gal taip jos kursto savo amželį, atsigimdo pačios. Iš kur „atatvanas“, nežinau, pas mus, kai užliedavo palieknes, pavasariais, sakydavo – „pataps“, o rudenį kažkodėl – „atatvans“, gal tada – „atatvinsta“, „atatvanas, atgal atatvinsta“. „Tekuoja“ – tai lakštingalos gieda. Toks žodis jos skleidžiamam garsui nusakyti. Man atrodo, kad „tekuoja“ yra artimesnis žodis tai muzikai, kurį liejasi kaip pavasarinis srautas negu įprastinis – čiulba. Visi paukščiai čiulba, o ji tekuoja, kažkas daug daugiau. Kažkam buvo svarbiau tai pastebėti ir taip pasakyti. Tai iš tėvuko kalbos tie žodžiai. Iš žodyno žodžių nerenku, pasitikrinu, dažnai randu, kad reiškia visai ne tą, kaip aš esu girdėjęs. Net nepanašiai. Bet žodynus skaitinėju, ne tik lietuvių, bet ir kitų kalbų. Dainorėliai pasitobulina poetų žodžius ir dainuoja, kaip patogiau. Taip ir su tarme. Pakeičia kokią nepatogią raidelę, kitas ne taip nugirsta ir jau, žiūrėk, naujas tarmiškas žodis iš to paties graudmolio“.*

LITERATŪRA

Akelaitienė, G., Kaikarytė, A. Kad kalba taptų gyvenimo duona. In: *Literatūra ir menas*, 2011-03-11, Nr. 3322.

Ambrazas, V. ir kt. *Lietuvių kalbos enciklopedija*. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999.

Jakaitienė, E. *Leksikologija*. – Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010.

Jurgaitytė, E. *Tarmybių ypatumai Mykolo Karčiausko kūryboje*. Bak. d. – Šiauliai: ŠU, 2010.

Kačiuškienė, G., Švambarytė-Valužienė, J., Kruopienė, I. Moteriškos lyties asmenų pavadinimai lietuvių kalboje. In: *Valoda dažādu kultūru kontekstā*, t. 18. – Daugavpils: Saule, 2008, pp. 28–41.

Kubilius, J. Išdeginti tylos laukai. In: *Šiaurės Atėnai*, 2006-02-04, Nr. 783.

Macienė, J. *Deminutyvų stilistika*. – Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2005.

Miliūnaitė, R. Skolinių vertės motyvacija. In: Girčienė, J. ir kt. *Skoliniai ir bendrinė lietuvių kalba*. – Vilnius: LKI, 2004, pp. 30–55.

Pikčilingis, J. *Lietuvių kalbos stilistika*, t. 2. – Vilnius: Mokslas, 1975.

Zabarskaitė, J. Ekspresyvioji lietuvių kalbos leksika ir vartosenos žodynai. In: *Aiškinamųjų bendrinės kalbos žodynų aktualijos*. – Vilnius: LKI, 2006, pp. 170–180.

Župerka, K. *Lietuvių kalbos stilistika*. – Vilnius: Mokslas, 1983.

ŠALTINIAI

Karčiauskas, M. *Vyšnių kalnas*. – Vilnius: Vaga, 1978.

Karčiauskas, M. *Kaita*. – Vilnius: Vaga, 1982.

Karčiauskas, M. *Iš lelijų baltų*. – Vilnius: Vaga, 1989.

Karčiauskas, M. *Sausio eilėraščiai*. – Vilnius: Vaga, 1992.

Karčiauskas, M. *Grįžkelis*. – Vilnius: Danielius, 1999.

Karčiauskas, M. *Krikštai*. – Vilnius: Gimtasis žodis, 2005.

Karčiauskas, M. *Kada parsiklausim namo*. – Vilnius: Kronta, 2007.

Karčiauskas, M. *Erškėčių krūmas pamariuos*. – Vilnius: Gimtasis žodis, 2008.

Karčiauskas, M. *Ukum pukum*. – Vilnius: Versus aureus, 2009.

Lexical Characteristics of Mykolas Karčiauskas' Poetry

Summary

Mykolas Karčiauskas, a resident of the northern Panevėžys district, is a well-known Lithuanian poet, the author of 13 collections of poetry, 3 books of poems, fairy tales for children and a selection of travel essays, the translator of the writings by Ukrainian, Russian, and Hungarian authors. The writings by M. Karčiauskas are fraught with neologisms and unheard-of dialect words that perfectly merge into the context of the poem, imparting vibrancy, distinctive sound, and musicality to the literary work. The dialect and other forms of vocabulary in M. Karčiauskas poetry are considered in the paper based on the author's collections of poetry "*Kada parsiklausim namo*", "*Kaita*", "*Vyšnių kalnas*", "*Grįžkelis*", "*Krikštai*", "*Sausio eilėraščiai*", "*Iš lelijų baltų*". Excerpts from interviews with the poet are presented.

On the basis of the study conducted, it can be concluded that the linguistic expression of M. Karčiauskas poetry consists of expressive vocabulary (figurative verbs, phrases and idioms, diminutives) and dialect vocabulary (dialectisms, ancient barbarisms, hybrids and their dialect forms), and is distinguished for certain ways of word formation (compound words, etc.) the author is extremely fond of.

Velga LAUGALE
(Liepājas Universitāte)

Pirmsskolas izglītības iestāžu simboliskie nosaukumi

Atslēgas vārdi: *iestādes nosaukums, pirmsskolas izglītība, simbols*

Pirmsskolas izglītības iestāžu simbolisko nosaukumu izpēte līdz šim padziļināti nav veikta. Rakstā aplūkoti nosaukumu izveides principi, galvenās tematiskās grupas, kā arī ieskicēts pētījums par to raisītajām asociācijām. Termini **pirmsskolas izglītības iestāde** [PTSV 2000: 132] un **bērnudārzs** [PTSV 2000: 28] tiks lietoti kā sinonīmi – turpmāk PII.

Vārds *simbols* [*vācu* Symbol, *fr.* symbole < *lat.* symbolum < *gr.* symbolon 'zīme'] tiek lietots ļoti plaši dažādās cilvēku darbības sfērās. Svešvārdu vārdnīcas latviešu valodā fiksē pat četrus [SV 1999: 719] un piecus [SV 1969: 597] dažādus šī vārda leksiski semantiskos variantus. Gan semiotikā, gan filozofijā, gan valodniecībā tiek uzskatīts, ka simbols ir zīme, kura sākotnējā nozīme tiek izmantota, lai izteiktu (precizētu) kāda cita vārda saturu [Маслова, 2001: 96–97]. Piemēram, viens un tas pats vārds kā simbols, pievienots dažādiem nomenklatūras vārdiem, var veidot atšķirīgu nozīmi pastiprinošu vārdu savienojumu, piemēram, *taksometru firma „Viesulis"* vai radīt pārprotamas asociācijas – *frizētava „Viesulis"*.

Latviešu valodniecībā tiek uzskatīts, ka simbolisks iestādes nosaukums ir nosacīts nosaukums, ko parasti raksta pēdiņās, kursīvā vai citā grafiskā izcēlumā [Īpašvārdu rakstība 1998: 14].

LR Uzņēmumu reģistra dokumenti liecina, ka arī izglītības iestāžu sarakstā īpašu ergonīmu grupu veido jauktie nosaukumi ar simbolisko sastāvdaļu, t. i., **simboliskie nosaukumi,** kur vārdiskais apraksts, kas atklāj ar nomenklatūras vienību nosauktā objekta būtību, norāda uz tā individuālām atšķirības pazīmēm, bez kurām šo terminu var lietot tikai vispārinošā nozīmē.

Īpaši daudz simbolisko nosaukumu ir pirmsskolas izglītības iestāžu grupā, jo šis ir viens no retajiem izglītības posmiem, kur Latvijā pieaug gan audzēkņu, gan arī izglītības iestāžu skaits. Pētījuma sākumā 2008./2009. māc. gadā – 605, bet 2011./2012. māc. gadā jau 616 bērnudārzi un 408 no tiem ir simboliskie nosaukumi (t. i. 67%).

Ikdienas praksē gan runā, gan rakstos simboliskais nosaukums tiek lietots kā patstāvīgs organizatoriskā veidojuma apzīmējums, piemēram, „*Saulīte*" u. c., neminot nomenklatūras vārdu [Laugale 2009: 46–49]. Šī lietojuma īpatnība jāņem vērā „dodot vārdu" jaundibinātajām iestādēm. Bērnudārzu simboliskajos nosaukumos vērojama atkārtošanās, kas pēc uzņēmumu nosaukumu veidošanas nosacījumiem nav īpaši vēlama parādība, resp., vienveidības dēļ zūd nosaukuma informējošā funkcija. Šobrīd Latvijā ir 19 bērnudārzi ar nosaukumu *Saulīte,* 13 – *Pasaciņa*, 11 – *Bitīte* un *Sprīdītis*.

Pēdējos gados arvien biežāk tiek atvērtas privātās iestādes, visām tām ir simboliskie nosaukumi. To izveidē vērojama iestāžu dibinātāju brīva improvizācija gan formas, gan rakstības ziņā, piemēram, *m' PIPARIŅŠ, M Skoliņa, BONA DEA, RŪĶIS, Podsolnuh*. (Piezīme: simboliskie nosaukumi visā tekstā rakstīti atbilstoši uzņēmuma reģistrā sastopamajai rakstībai.) Diemžēl ne vienmēr ir ņemts vērā „Nolikums par valsts valodas lietošanu nosaukumos un informācijā" [LR MP lēmums Nr. 462, 04.11. 1992.].

Plašais analizējamais materiāls dod iespēju PII nosaukumos ietvertos simbolus analizēt atbilstoši valodnieciskajā literatūrā jau iedibinātajai nosaukumu strukturāli gramatiskajai klasifikācijai, ļaujot konstatēt gan simboliskajos nosaukumos ietilpstošos produktīvākos vārddarināšanas modeļus, gan nosaukumu sintaktiskās konstrukcijas.

Vismazāk ir **pirmatnīgo vārdu**, piem.: *Alfa, Cālis, Čība, Draugi, Dārta, Jancis, Laiva, Māra, Mūsa, Panda, Randa, Rūķis, Saime, Stārķis, Tince, Zīle*.

Lielāko grupu veido dažāda veida **atvasinājumi**. Ar priedēkļiem atvasināti vārdi netika konstatēti, taču 90% simbolisko nosaukumu izmantotas deminutīvu izskaņas.

Visproduktīvākās deminutīvu izskaņas Latvijā bērnudārzu nosaukumu veidošanā ir **-īte, -ītis.** Tās sastopamas 48% nosaukumu no šī skaita. Deminutīviem, kas beidzas ar izskaņām -ītis, -īte, ir pamazinājuma un mīlinājuma nokrāsa [MLLVG I 1959: 130], piemēram, *Eglīte, Griezīte, Lāsīte, Lienīte, Papardīte, Pasaulīte, Pērlīte, Pīpenīte, Saimīte, Spārīte, Straumīte*, un nosaukumi ar izskaņu -ītis: *Auseklītis, Ābecītis, Cālītis, Cīrulītis, Gailītis, Jumītis, Kamolītis, Kastanītis, Kriksītis, Lācītis, Mazulītis, Ritenītis, Rūķītis, Sapnītis, Sienāzītis*.

Otra lielākā izskaņu grupa (50 nosaukumi) ir **-iņš, -iņa, -iņas** gan ar reāla pamazinājuma, gan ar emocionāli subjektīva vērtējuma nozīmi

[MLLGV I 1959: 112]. Pētāmajā materiālā kopumā konstatēti 27 nosaukumi, tie lietoti gan vienskaitlī ar izskaņu -iņa: *Austriņa, Birztaliņa, Blāzmiņa, Cerībiņa, Daugaviņa, Dzilniņa, Gaismiņa, Laismiņa, Liepiņa, Liesmiņa, Mežmaliņa, Urdaviņa, Valodiņa, Vasariņa, Vārpiņa,* gan daudzskaitļa formā ar izskaņu -iņas: *Kripatiņas, LIESMIŅAS,* savukārt, viens nosaukums ir daudzskaitlinieks: *Dzirnaviņas*.

Izmantota arī ir ar vīriešu dzimtes izskaņa vienskaitlī **-iņš**: *Auriņš, Asniņš, Avotiņš, Bērziņš, Burtiņš, Graudiņš, Kamoliņš, Namiņš, Pumpuriņš, Saulstariņš, Strautiņš, Tauriņš, Ziediņš,* un vīriešu dzimtes daudzskaitlī ar izskaņu **-iņi**: *Langstiņi, Liepziediņi*. Abas šīs deminutīvu izskaņas **-iņa/as** un **-iņš/i** kopā veido 42% no visiem pirmsskolas izglītības iestāžu simboliskajiem nosaukumiem.

Retāk ir izmantota deminutīvu izskaņu **-ītis**, **-īte** daudzskaitļa forma **-īši** (8 nosaukumos): *Ābecīši, Celīši, Rūķīši, Upīši*. Tie ir tikai 6% no visiem nosaukumiem.

Izskaņa **-uks** latviešu literārajā valodā ir mazproduktīva, šī izskaņa sastopama tikai 2 nosaukumos**:** *Pūčuks, Zīļuks*. Vienā pirmsskolas izglītības iestādes nosaukumā ir izmantota deminutīvu izskaņa **-ele:** *Annele*, tikai viens bērnudārza nosaukums ir ar deminutīvu izskaņu **-ēns** daudzskaitļa formā – *Saulēni,* tā nozīme – *saules bērni*.

Ne visos gadījumos iepriekšminētās izskaņas simboliskajos nosaukumos ir ar pamazinājuma nokrāsu. Tā var būt zudusi, ja vārdam ir termina raksturs vai tiek nosaukta konkrēta reālija, piem., puķes *Mārpuķīte, Margrietiņa,* putns *Zīlīte,* kukainis *Jāņtārpiņš,* apdzīvota vieta *Langstiņi*.

Jāatzīmē, ka bērnudārzu nosaukumu veidošanā ir izmantota tikai neliela daļa no iespējamajām lietvārdu deminutīvu izskaņām. Nav izmantotas izskaņas: **-elis, -ene, -tiņš, -tiņa, -ēns.**

Retāk konstatēti bez pamazinājuma piedēkļiem atvasināti vārdi, kuru semantika ir saistīta ar kaut ko mīļu, mazu un bērniem labi pazīstamu, piemēram, *Ķipars, Minka, Cālis*. Dažkārt pamazinājums ir divkāršs – iestāžu nosaukumu simbolos ietvertie vārdi gan nosauc nelielus priekšmetus, gan uz to norāda deminutīva izskaņa, piemēram, *Zemenīte, Dzīpariņš, Dzintariņš*.

Nelielā daļā pirmsskolas izglītības iestāžu nosaukumu veidošanā izvēlēta vārdu savienošana **salikteņos,** konstatēti 13 šādi salikteņnosaukumi: *Liepziediņi, Mazputniņš, Mežmaliņa, Pumpurdārzs, Saulstariņš*. Arī 9 no šiem nosaukumiem izmantotas deminutīva izskaņas.

28 no reģistrētajiem nosaukumiem ir vārdu savienojumi. Arī tiem raksturīgi, ka viens (*Laumiņas studija, Maziņš kā jūra, Saules ligzdiņa*) vai vairāki (*Ansītis un Grietiņa, Rūķīšu namiņš*) elementi lietoti pamazinājuma formā. Simboliskie nosaukumi, kuri veidoti kā vārdu savienojumi, ir garāki, taču deminutīvu izskaņas abos komponentos rada pozitīvas asociācijas (emocijas) un pastiprina mīļuma, maiguma un sirsnības jūtas.

Nosaukuma funkcijā lietots pat vienkāršs nepaplašināts teikums – *Pūt, vējiņi!*

Plašais ekscerpētais materiāls ļauj konstatēt PII simbolisko nosaukumu biežāk lietotās **tematiskās grupas.** Problemātiski nosakāms tematiskais iedalījums ir nosaukumiem, kuru pamatnozīmes ir leksiskie homonīmi, piemēram, *Mārīte* (meitenes vārds vai kukainis), *Ieviņa* (koks vai personvārds), tāpat arī *Madara, Gundega* (puķe vai personvārds) u. tml. Bez konkrētās iestādes nosaukuma izvēles motivācijas noskaidrošanas var tikai minēt, kura no derivatīvo homonīmu nozīmēm izmantota, sal. *Vilnītis* – sēne vai ūdens svārstība; *Zīlīte* – putns vai ozola auglis.

Literārie tēli *Kāpēcītis, Sprīdītis, Annele, Ansītis un Grietiņa, Buratīno, Īkstīte, Karlsons, Kriksītis, Rūķītis, Sarkangalvīte, Vinnijs Pūks* ir pazīstami dažādām paaudzēm, katrai no tām ir jau zināma kāda informācija un atbilstoši pirmsskolas iestādes specifikai rodas ar tiem saistītas asociācijas.

Dzīvnieku nosaukumi tautas uzskatos atbilst zināmām cilvēku fiziskām vai garīgām īpašībām, piemēram, *lapsa, auns*. Zoonīmi kā struktūrelementi ietilpst arī frazeoloģismos. Visbiežāk sastopami frazeoloģiskie salīdzinājumi, kuros parasti salīdzinājumā ar dzīvnieku nosaukumu dominē negatīva nozīme, lai raksturotu ārējo izskatu vai arī uzsvērtu sliktu rakstura īpašību. Salīdzinoši maz LLVV sastopami salīdzinājumi ar izteikti pozitīvu nozīmi [Migla 2009: 459–461]

Tematiskajā grupā, kurā ietilpst ar dzīvniekiem saistīti nosaukumi, sastopami ne tikai Latvijas dzīvnieki, piem., *Vāverīte, Ezītis, Lācītis*, bet arī Latvija dabai neraksturīgas dzīvas būtnes – *Delfīns, Panda*. Šie dzīvnieki sastopami dažādās bērniem domātās filmās, kur labi saprotas, palīdz viņiem, ir labi draugi, izraisa spēcīgas, patīkamas emocijas un asociācijas. Dažkārt uz iespējamo nozīmes izpratni norāda papildinformācija iestādes nosaukumā. Piem., *Rīgas kristīgais bērnudārzs „Jēriņš"*, kur izmantots kristīgais simbols.

Pozitīvi vērtējams fakts, ka **putnu nosaukumi**, kuri izmantoti PII nosaukumu veidošanā, ir Latvijā sastopamie putni: *Cīrulītis, Dzilna, Gulbītis,*

Vālodzīte, Griezīte, Stārķītis, tādējādi piesaistot uzmanību nacionālām dabas vērtībām.

Kukaiņi parasti nesaistās ar kaut ko jauku un patīkamu, izvēlēti tikai tādi kukaiņi, kuri pēc savas būtības ir vai nu skaisti, piem., *Jāņtārpiņš, Taurenītis*, vai arī asociējas ar pozitīvām rakstura īpašībām, piem., *Bitīte, Kamenīte, Skudriņa*.

Augu nosaukumi. Konstatēti gan puķu nosaukumi**:** *Gundega, Magone, Māllēpe, Pīpene, Pienene,* gan uzturā lietojamais *Sparģelis,* ogu nosaukumi: *Avenīte, Dzērvenīte, Vīnodziņa, Zemenīte,* koku nosaukumi, piem.: *Ābele, Eglīte, Kadiķis, Liepa, Pīlādzis* un ar tiem saistītie nosaukumi: *Ābols, Asns, Atvase, Pumpurs, Rieksts, Zīle*. Apkopojot nosaukumus, kuros sastopami personvārdi un augu nosaukumi, var tikai piekrist valodniecei Inesei Ēdelmanei, ka *„latviešu valodā jau izsenis vērojama abpusēja tendence – gan nosaukt augus, kas cilvēkam vērtīgi un nepieciešami dažādos personu vai ar personām saistītos vārdos, gan arī dot jaundzimušajiem skaistu augu, sevišķi puķu vārdus*" [Ēdelmane 1998: 86].

Personvārdi visbiežāk izmantoti tie, kuri bijuši populāri iepriekšējā gadsimtā un nav zaudējuši popularitāti, piem., *Katrīna, Dārta*. Izmantoti gan senebreju cilmes vārdi – *Anna, Ieva, Jānis*, gan latviskas cilmes personvārdi: *Austra, Laima, Māra*. Latviešu kultūrai raksturīgie tipiskie **mitoloģiskie tēli** sniedz informāciju, ka bērni tiek sargāti un viņiem tiek mācītas pamatvērtības, sal. *Auseklītis, Jumītis, Laima, Māra*.

Toponīms PII nosaukumu simbolos minēts samērā reti. Dažkārt nosaukums saskan ar vietvārdu, kura nosauktajā teritorijā tā atrodas, piem., *Ezerciems, Krimulda, Langstiņi, Vecauce,* konstatēts arī plašāka reģiona apzīmējums *Kurzemīte* (Dundagā).

Debess ķermeņi: *Saulīte, Zvaigznīte, Auseklītis, Blāzmiņa, Varavīksne, Saulstariņš, Galaktika, Dardedze*.

Tā kā simbols ir zīme, kas slēpj neizsmeļamas tēla īpašības, simboliskie nosaukumi var radīt atšķirīgas asociācijas. Asociatīvo eksperimentu par šiem nosaukumiem Liepājas Universitātē veikusi studente Signe Vasiļjeva. Dažāda vecuma, dzimuma un dažādu profesiju pārstāvjiem, 100 aptaujātajiem respondentiem, tika piedāvāti uzņēmumu nosaukumi ar atbilžu variantiem par iespējamo piemērotību konkrētas nozares specifikai, piedāvājot iespēju pierakstīt savu variantu. Aptaujātie netika informēti, ka anketā piedāvāti tikai konkrēti PII simboliskie nosaukumi. Rezultāti liecina, ka lielākajai daļai respondentu ar bērnudārzu saistās latviskas cilmes vārdi,

kas izraisa tradicionālas asociācijas, piem., *Mūsmājas, Dzīpariņš, Pasaku namiņš* u. tml.

Ieskats pētījumā par simbolisko nosaukumu raisītajām asociācijām ļauj spriest, ka ne vienmēr nosaukums izvēlēts veiksmīgi (*Akmens ligzda, BONA DEA*), jo aptauja liecina, ka respondentiem tie saistās ar cita veida uzņēmumiem, piem., ***Akmens ligzda*** – bērnudārzs 2, santehnikas veikals 29, juristu birojs 11, viesnīca 39, celtniecības uzņēmums 2, apbedīšanas birojs 3, kapu pieminekļu izgatavošana 4, tūrisma apskates objekts 1, bērnunams 1, juvelierizstrādājumu veikals 1, restorāns un viesu māja 3, lauku veikals 1, zooveikals 1, Hitlera „Ērgļa ligzda", cietums 1. Līdzīgi arī PII nosaukums ***BONA DEA*** – bērnudārzs 0, spa salons 61, eko produktu veikals 17, saimniecības preču veiklas 18, apģērbu veikals 2, kafejnīca 5, ārzemju pārtikas produktu veikals, apbedīšanas birojs 1, pārtikas veikals 1, meksikāņu virtuve 1, skaistumkopšanas salons 3.

Lai gan simboliskā nosaukuma uzdevums nav tieši raksturot iestādes profilu un galvenās funkcijas, ir svarīgi, lai iestādes nosaukums spētu atspoguļot pirmsskolas iestādes darbības veidu, būtu atšķirīgs no līdzīgu iestāžu nosaukumiem, būtu viegli iegaumējams, nebūtu pārāk garš, piesaistītu vecāku interesi, būtu viegli izrunājams arī pašam bērnudārza audzēknim.

LITERATŪRA

Ēdelmane, I. Personvārdi latviešu augu nosaukumos. No: *Linquistica Lettica Nr. 2*. – Rīga: Latviešu valodas institūts, 1998, 78.–86. lpp.

Īpašvārdu rakstība. – Rīga: LR Valsts valodas centrs, 1998. 53 lpp.

Laugale, V. *Izglītības iestāžu nosaukumi latviešu valodā: lingvistiskais aspekts*. Promocijas darba kopsavilkums filoloģijas doktora grāda iegūšanai valodniecības zinātņu nozares latviešu sinhroniskās valodniecības apakšnozarē. – Liepāja: LiePA, 2009. 122 lpp.

Migla, I. Frazeoloģismi ar dzīvnieku nosaukumiem „Latviešu literārās valodas vārdnīcā". No: *VALODA – 2009. Valoda dažādu kultūru kontekstā. Zinātnisko rakstu krājums XIX*. – Daugavpils: Saule, 2009, 459.–463. lpp.

Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika, I. daļa. – Rīga: LPSR ZA izd., 1959. 829 lpp.

Pedagoģijas terminu skaidrojošā vārdnīca. – Rīga: Zvaigzne ABC, 2000. 248 lpp.

Svešvārdu vārdnīca. – Rīga: Liesma, 1969. 701 lpp.

Svešvārdu vārdnīca. – Rīga: Jumava, 1999. 879 lpp.

Маслова, В. А. *Лингвокультурология*. – Москва: Академия, 2001. 208 стр.

Symbolic Names of Preschool Educational Institutions

Summary

In Latvian linguistics there is an opinion that symbolic name of an institution is a relative name, which is usually enclosed in quotation marks, written in italics or another graphic design.

Until now in-depth study of preschool institutions symbolic names has not been conducted. In the school year 2011/2012 616 nursery schools were registered in Latvia, from among them 408 (67%) have symbolic names.

90% of them are noun diminutive forms. Commonly found suffixes: *-ītis/ -īte, -iņš/-iņa,* seldom used: *-uks, -ele.* The suffixes: *-elis, -ene, -tiņš, -tiņa, -ēns* have not been used. 13 compound nouns are used, for example, *Mūsmājas, Pumpurdārzs,* and different construction word combinations *Mazas mīļas pēdiņas, Maziņš kā jūra* and even sentences: *Pūt, vējiņi!*

Semantic words included in name symbols are associated with something small, as shown both by the diminutive suffix and the tiny thing or being designated by the symbol the name contains, for example, *Zemenīte, Dzintariņš.* According to their content they can be conditionally divided into thematic groups: literary characters, celestial bodies, birds, flowers, berries, trees, place names, boys' and girls' names, etc.

Insight into associations created by the study on symbolic names suggests that not always the name is successfully chosen (*Akmens ligzda, BONA DEA*).

Although the task of the symbolic name is not to describe the institution's profile and main functions directly, it is important that the name of the establishment could reflect the type of activity at the preschool institution, would be different from names of similar institutions, easy to remember, not too long, would attract parents' interest, would be easy also for the nursery school student to pronounce.

Nijolė LITEVKIENĖ
(Šiauliai State College)

Anatomical Terms in J. Basanavičius' Manuscript and *Medega musu tautiszkai vaistinykystai*

Key words: *anatomical term, terminology, equivalent, grammatical forms*

Anatomical terminology is a base for medical communication. It is elaborated into a nomenclature in Latin. Its history goes back to 1895, when the first Latin anatomical nomenclature was published as *Basilensia Nomina Anatomica*. It was followed by seven revisions (*Jenaiensia Nomina Anatomica 1935, Parisiensia Nomina Anatomica 1955, Nomina Anatomica 2nd to 6th edition 1960-1989*). The first revision, Terminologia Anatomica, (TA) created by the Federative Committee on Anatomical Terminology and approved by the International Federation of Associations of Anatomists, was published in 1998 [Kachlik et al. 2008: 459–466]

Lithuanian anatomical terminology from the seventeenth century to the modern times can be divided into four stages. The initial stage is represented by the old extant anatomical treatises by K. Sirvydas. The first folk names are found in his work "Dictionarium trium linguarum". In the second stage Jonas Basanavičius collected and published nearly 270 Lithuanian and Russian medical terms choosing their Latin equivalents. The third stage of the development in the early 20th century was marked by the significant work of Jurgis Žilinskas and some anatomical textbooks were written by P. Avižonis, the translation of N. Tonkova's textbook by S. Pavilonis and A. Jurgutis, *Practical Latin-Lithuanian Dictionary* by V. Kuliešis, *Latin-Lithuanian Dictionary* by K. Jokantas. In the fourth stage *The Dictionary of Medical Terminology* by V. Astrauskas, S. Biziulevičius, S. Pavilonis, A. Vaitilavičius and A. Vileišis was published.

Lithuanian medical terminology is not old, but rather accordant. The development and perfection of medical terminology is a long and thorough work initiated at the beginning of the century by P. Avižonis, V. Lašas and further by V. Astrauskas, S. Biziulevičius, S. Pavilonis, A. Vaitilavičius, A. Vileišis [Molytė 1997: 134]. Anatomical terminology has been compiled gradually. The first folk names are found in K. Sirvydas' work *Dictionarium trium linguarum*, edited in 1620 [Pavilonis 1993: 100]. Jonas Basanavičius

collected and published nearly 270 Russian and Lithuanian medical terms choosing their Latin equivalents. He was the father of Lithuanian medical terminology. According to G. Česnys, Jonas Basanavičius (1851–1927) is the originator of the professional nomenclature as the system of denotates. The manuscript of *Anatomijos ir medicinos vardyno medžiaga* (The Material of Anatomical and Medical Nomenclature) is still extant in the Institute of Lithuanian literature and Folklore [Česnys 2002: 57]. It is considered to be a draft of medical dictionary in which 700 terms are collected. The list of medical terms in the manuscript can be divided in three parts. The first part of the manuscript entails Russian and Latin medical terms set in alphabetical order. For this purpose he used some Russian dictionary of medical terms or the words were collected from an encyclopedia. In the second part Lithuanian anatomical terms, their explanations, translations into other languages are presented. The third part comprises lists, extracts from his publications or heard words [Česnys 2001: 16]. This not published material is considered to be a draft of Lithuanian medical terminology, a storehouse of our terminology. Some of the terms are still used by doctors [Valančiūtė 2002: 107]. 170 Russian, Lithuanian, Latin anatomical terms are listed in Basanavičius' manuscript *The Material of Anatomical and Medical Nomenclature*. Lithuanian anatomical terms can be grouped into the following groups.

One third of all the terms of the manuscript entail simple Lithuanian anatomical terms identical to those of the MTŽ. For example, *antakis – supercilium* (BM) – *antakis* (MTŽ522); *ausis – auris* (BM) – *ausis* (MTŽ65); *bamba – umbilicus* (BM) – *bamba* (MTŽ565); *branduolys – nucleus* (BM) – *branduolys* (MTŽ382); *burna – os*, *oris* (BM) – *burna* (MTŽ398); *kaulas – os* (BM) – *kaulas* (MTŽ398); *kirkšnis – inguien* (BM) – *kirkšnis* (MTŽ272); *kraujas – sanguis* (BM) – *kraujas* (MTŽ491); *kremzlė – cartilago* (BM) – *kremzlė* (MTŽ92); *liežuvis – lingua* (BM) – *liežuvis* (MTŽ311); *mazgas – nodus* (BM) – *mazgas* (MTŽ379); *nosis – nasus* (BM) – *nosis* (MTŽ364); *padas – planta* (BM) – *padas* (MTŽ440); *pirštas – digitus* (BM) – *pirštas* (MTŽ149); *sąnarys – articulatio* (BM) – *sąnarys* (MTŽ58); *sėkla – sperma* (BM) – *sėkla* (MTŽ504); *siūlė – sutura* (BM) – *siūlė* (MTŽ523); *skliautas – fornix* (BM) – *skliautas* (MTŽ210); *smakras – mentum* (BM) – *smakras* (MTŽ334); *širdis – cor* (BM) – *širdis* (MTŽ121); *šonkaulis – costa* (BM) – *šonkaulis* (MTŽ124); *vartai – porta* (BM) – *vartai* (MTŽ452); *viduriai – viscera* (BM) – *viduriai* (MTŽ592); *vokas – palpebra* (BM) – *palpebra* (MTŽ409); *žarna – intestinum* (BM) – *žarna* (MTŽ276).

Some Latin terms have several Lithuanian equivalents. The author's efforts to find the most suitable terms were not successful. In some cases the author put a question mark alongside the terms that were unclear. For example, *blužnis, kasa – lien, splen* (BM) – *blužnis* (MTŽ303,506); *gerklė, stemplė* (?) – *trachea* (BM) – *gerklė* (MTŽ547); *makštis, žiedas* (?) – *vagina* (BM) – *makštis* (MTŽ573); *mentė, lopeta – scapula* (BM) – *mentė* (MTŽ493); *revelis, griovelis, vaga* (?), *grabutė – sulcus* (BM) – *vaga, vagelė* (MTŽ519).

It is worth mentioning that J. Basanavičius denominated generalities of vestibular apparatus (antkaulis, kremzlė, raumuo, sausgyslė), points related to the relief of bones (vaga, skiauterė, antis, siūlė, momuo, skliautas), some of the bones (šonkaulis, mentė, noragas, priekalas), some points of internal organs (raukšlė, vartai, šnervės, plaučiai, liežuvėlis, stemplė, tiesioji žarna, taukinė, makštis, varpa) perfectly [Česnys 2001: 16].

The following part of the paper will focus on several most interesting aspects of different simple Lithuanian anatomical terms. One third of anatomical terms in J. Basanavičius' manuscript are simple (see Fig. 1).

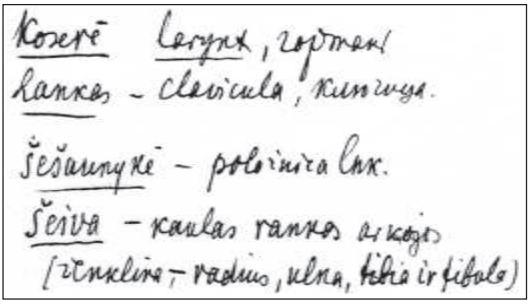

Fig. 1. **Facsimile of J. Basanavičius' manuscript: the following terms have not been rooted in the present terminology**

Source: The Fund of the Institute of Lithuanian Literature and Folklore.

Lithuanian anatomical terms different from those in the MTŽ. Most of the terms of this part have not been rooted in the present anatomical terminology. For example, *gomurė, gomurė, nasrai, – skiltis* (MTŽ316); *gerklės – bronchi* (BM) – *bronchas*(MTŽ81); *gomurė, nasrai, gerklė – pharynx* (BM) – *ryklė* (MTŽ433); *glitesos, glytys – mucus* – (BM) – *gleivės* (MTŽ348); *gurklis – struma* (BM – *gūžys* (MTŽ81); krūtinė – thorax (BM) – *krūtinės ląsta* (MTŽ541); *maumonys – fonticulus* (BM) – *momenėlis* (MTŽ209); *nasrai, gomurė – fauces* (BM) – *žiotys* (MTŽ200); *petys – humerus* (BM) –

žastikaulis (MTŽ249) *pėda – tarsus* (BM) – *čiurna* (MTŽ531); *perklodai – diaphragma* (BM) – *perdanga* (MTŽ147); *petys – humerus* (BM) – *žastikaulis* (MTŽ249); *raukinys, raukšlė – plica* (BM) – *klostė* (MTŽ444); *viršūgalvis – vertex* (BM) – *momuo, viršūnė* (MTŽ588); *žandas – maxilla* (BM) – *viršutinis žandikaulis* (MTŽ327).

J. Basanavičius did not find Lithuanian terms to denote some organs, body structures. For example, *gelaža – glandula* (BM) – *liauka* (MTŽ225); *keblas (?) – skeleton* (BM) – *griaučiai* (MTŽ502); *gyvgyslė – arteria* (BM) – *arterija* (MTŽ50); *klepas, atlapas, lopas – valvula* (BM) – *vožtuvėlis* (MTŽ 575); *kulė – scrotum* (BM) – *kapšelis* (MTŽ495); *lenta (krūtinės) – sternum* (BM) – *krūtinkaulis* (MTŽ511); *liežuvėlis (?) – epiglottis* (BM) – *antgerklis* (MTŽ180); *ropė (kaulas) – patella* (BM) – *girnelė* (MTŽ421); *sietuolė – retina* (BM) – *tinklainė* (MTŽ482); *vieta, namai – placenta* (BM) – *placenta, nuovala* (MTŽ439); *viliokas – clitoris* (BM) – *varputė* (MTŽ110); *ryšelis – ligamentum* (BM) – *raištis* (MTŽ304).

As far as the use of Lithuanian term *gerklė* is concerned, it can be noted that the author of the manuscript could not find a precise Latin equivalent. For example, *gerklė, stemplė – trachea* (BM) – *gerklė* (MTŽ547); *gomurė ar nasrai, gerklė – pharynx* (BM) – *ryklė* (MTŽ433). The Latin terms *trachea* and *pharynx* denoted *gerklė*. J. Basanavičius did not succeed in choosing the names of *foot, hand, meninx,* the term *throat* was still indefinite, the *spleen and pancreas* were confused, the Lithuanian terms of eye structure were considered as suggested by P. Avižonis in his famous book *Akių ligų vadovas* (The Guide of Eye Diseases), published after the author's death (1940) [Česnys 2001: 16]. Several Lithuanian terms *kiaušinukas, inkstukas, poutas, inkariukas* were chosen for the Latin term *testiculus* (*testiculus* (*testis) sėklidė* MTŽ536). The Lithuanian terms *koserė* (*larynx – gerklos* MTŽ296), *raukinys, raukšlė* (*plica – klostė* MTŽ444), *sietas* (*cribrosum s. ethmoideum – retinis, akytas* MTŽ126) have not been rooted in the present anatomical terminology. J. Basanavičius did not manage to translate some Latin terms further rooted in as *ląstelė, sraigė, kriauklė, kiaušidė*. To name *glands* he suggested several words – *gelaža, grumulas, žirniukas, virukas*. He held the opinion that *liauka* is a pig's organ [Česnys 2001: 17].

Anatomical terms *terpvietis (tarpvietė), speniukas (spenelis), skiautiukė (skiauterė)* and some other terms of J. Basanavičius approximate the present usage.

In conclusion of this part it could be remarked that a certain part of simple Lithuanian anatomical terms of J. Basanavičius' manuscript different

from the terms of the MTŽ were the origin of the present anatomical terminology.

Furthermore, in J. Basanavičius' manuscript we find twenty Lithuanian words without Latin equivalents. The author attempted to form some derivatives with prefixes *pa- , ant-, per-*. For example, *bulis – pabulys; gerklė – pagurklis; kaklas – pakaklė, ankaklė, perkaklė; kiaušė – pakaušis; kinka – pakinkis; liauka – paliaukys; nagas – pernagė; slėpsnis – paslepsnis;* šonas – antšonė, pašonė; petys – papetė; pirštas – antpirštis; žandas – pažandė (see Fig. 2).

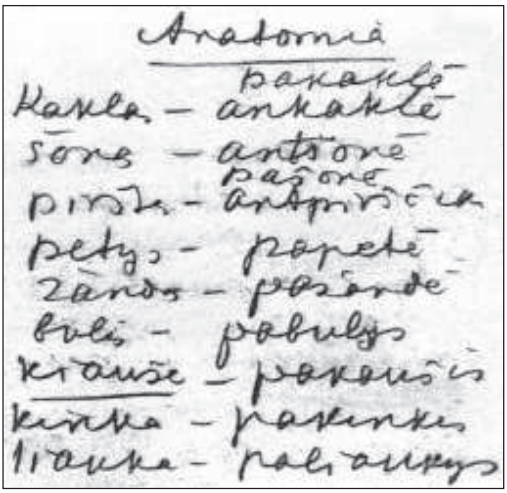

Fig. 2. **Facsimile of J. Basanavičius' manuscript, some anatomical terms were formed by adding prefixes**

Source: The Fund of the Institute of Lithuanian Literature and Folklore.

This may be understood as an attempt at forming Lithuanian anatomical terminology using well-known word formation methods. On the other hand, J. Basanavičius tried to use Lithuanian words, and did not try to use borrowings. Only some of the derivatives of this list are used in present terminology: *pagurklis, pakaklė, pakaušis, pašonė*. Some anatomical terms are given with the names of people who used these words. For example: Juknevičius and Bruožienė from Pilviškiai, Žemaitienė from Vilkaviškis circuit, Vaišnys from Bartninkai and Žemaitė (1845–1921), doctor K. Grinius (1866–1950), priest J. Žiogas (1869–1935). J. Basanavičius used F. Kur-

šaitis' *Dictionary of the Lithuanian Language* published in 1883 [Česnys 2001: 17]. He had doubts on how to use some terms, e.g. whether to use the term *petys* (as it was used by Kuršaitis and Grinius) or *petkaulis*.

Compound Lithuanian anatomical terms in J. Basanavičius' manuscript make the fifth part of all the amount of anatomical terms. As far as the identity and differentiation of J. Basanavičius' terms and the terms of the MTŽ are concerned, it could be noted that only some compound terms are identical. For example, *miego arteria –a. carotis* (BM) – *a. carotis (communis) – (bendroji) miego arterija* (MTŽ51); *minkštasis gomurys – palatum molle* (BM) – *minkštasis gomurys* (MTŽ407); *pirmutiniai dantys, pieniniai, pirmaeiliai dantys – dentes lactei s. decidui* (BM) – *pieniniai dantys* (MTŽ140); *uoslės nervas – n. olphactorius* (BM) – *n. olphactorii – uoslės nervas* (MTŽ369) (see Fig. 3).

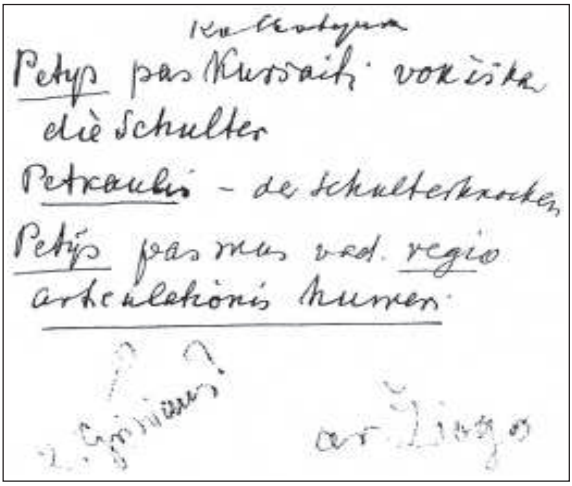

Fig. 3. **Facsimile of J. Basanavičius' manuscript: the variety of anatomical terms in Lithuania**

Source: The Fund of the Institute of Lithuanian Literature and Folklore.

Different compound terms make the major part of all the terms of the manuscript. For example, *balsinės striunos – chorda vocalis* (BM) – plica vocalis – balso klostė (balso styga) MTŽ445, *kylinis kaulas – os sphenoideum* (BM) – *os sphenoidale* – pleištakaulis (MTŽ399), *pažandinis gelažonis – glandula submaxillaris* (BM) – *glandula submandibularis – pažandinė*

liauka (MTŽ225), *trynikinis nervas – n. trigeminus* (BM) – *nervus trigeminus – trišakis nervas* (MTŽ373), *storoji žarna – colon* (BM) – *gaubtinė žarna* (MTŽ114). J. Basanavičius did not misuse adjectives with the suffix -inis, ė, he used nouns in genitive [Česnys 2001: 17]. According to the principles of international terminology, the preference to the forms of genitive of a noun should be given, not adjectives with the suffix -inis, -ė. The genitive is more suitable to determine dependency or to define the origin [Gaivenis 1994: 16]. For example, *alkūnės kaulas – os ulnae* (BM) – *ulna – alkūnkaulis* (MTŽ564), *kulšies kaulas – os femoris* (BM) – *femur – šlaunikaulis* (MTŽ201), *lyties intaisos – organa genitalia* (BM) – *lytiniai organai* (MTŽ396), *moteriški lyties intaisai – org. genitalia feminae* (BM) – *moteriškieji lytiniai organai* (MTŽ396), *pilvo vidurinė plėvė (pilvinė plėvė) – peritoneum* (BM) – *pilvaplėvė* (MTŽ428), *piršto kauliukas – phalanx digiti* (BM) – *phalanx – pirštakaulis* (MTŽ431), *sėdėjimo kaulas – os ischii* (BM) – *sėdynkaulis* (MTŽ398), *širdies kamaraitė – ventriculus cordis* (BM) – *širdies skilvelis* (MTŽ586). The genitive of a noun is more sapid, can express more aspects than the equivalent adjective with the suffix -inis, -ė. Adjectives with the suffix -inis, -ė and attributive genitives of a noun are so close in their meanings that it becomes not clear which of them should be used." [Skardžius 1935: 84]

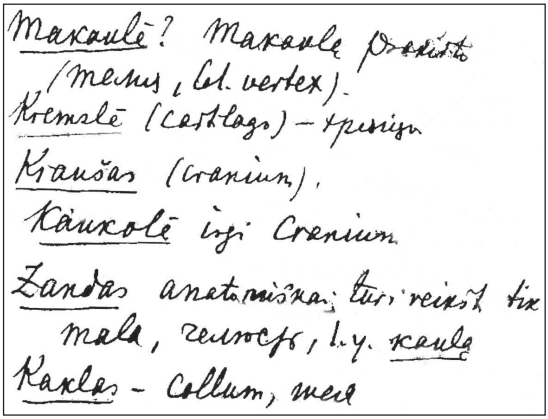
Makaulė? Makaulė prieš
(menus, Gl. vertex).
Kremzlė (cartilago) – sprusin
Kraušas (cranium).
Kaukolė išgi Cranium
Žandas anatomiškai: tas, rei[illegible] tik
mala, remenes, l.y. kaulė
Kaklas – Collum, med

Fig. 4. **Facsimile of J. Basanavičius' manuscript: the terms stil used in medical terminology**

Source: The Fund of the Institute of Lithuanian Literature and Folklore.

As far as the word order of compound terms of the manuscript is concerned, an inverse word order prevails (lat. *inversion– inversion, reversion, permute places; inversio verborum– conversion of (ordinary) order of words*). For example, *baltymas akies – sclera* (BM) – (*akies*) *odena* (MTŽ494), *duobė akies – orbita* (BM) – *akiduobė* (MTŽ496), *dantų smegens – gingiva* (BM) – *dantenos* (MTŽ224), *inkstas vidurinis – ren* (BM) – *inkstas* (MTŽ480), *kopėčios bubnelio – scala tympani* (BM) – *būgninis laiptas* (MTŽ493), *puslinkis sėklinės – vesiculae seminales* (BM) – *sėklinės pūslelės* (MTŽ590), *plėvė raumenų – fascia* (BM) – *jungiamojo audinio plėvė* (MTŽ198), *skliautas kiaušo – fornix* (BM) – *skliautas* (MTŽ210), *slankstukas nosies – septum narium* (BM) – *septum nasi – nosies pertvara* (MTŽ498), *šeiva blauzdos – fibula* (BM) – *šeivikaulis* (MTŽ204), *šeiva rankos – radius* (BM) – *stipinkaulis* (MTŽ471), *tuštuma bubnelio – cavum tympani* (BM) – *būgninė ertmė* (MTŽ96). Usually, components of Lithuanian two-word terms are: *attribute* + *modifier*, of Latin two-word terms: *modifier* + *attribute*. In this aspect Lithuanian terminology of anatomy, botany, zoology differs from Latin terms, where specific attributes follow modifiers [Gaivenis 2002: 31].

In the second stage Jonas Basanavičius collected and published nearly 270 Lithuanian and Russian medical terms, chose their Latin equivalents. The third stage of the development in the early 20th century was marked by the significant work of Jurgis Žilinskas and some anatomical textbooks were written by P. Avižonis, the translation of N. Tonkova's textbook by S. Pavilonis and A. Jurgutis, *Praktiškas lotyniškai-lietuviškas žodynas* (Practical Latin-Lithuanian Dictionary) by V. Kuliešis, *Lotyniškai-lietuviškas žodynas* by K. Jokantas. K. Jokantas started to prepare *Latin-Lithuanian Dictionary* (1936) upon the request of the President of the Republic of Lithuania A. Smetona who asked him to do this job.

At the beginning of the dictionary the author dedicated some words of glorification to the President in Latin. According to K. Jokantas, the dictionaries of A. Juška, J. Šlapelis and Kuršaitis were incomplete and small, and were of no use. Latin words or expressions can be translated if an adequate word or expression has a precision meaning.

Medical Terminology by V. Astrauskas, S. Biziulevičius, S. Pavilonis, A. Vaitilavičius and A. Vileišis was published. The most significant work in the regulation of Lithuanian anatomical terminology was produced by Jurgis Žilinskas.

Jonas Basanavičius left two significant works related to medical terminology: a published one and a manuscript. The published material "Medega musu tautiszkai vaistinykystai" as a separate edition appeared in America in 1898.

228 Lithuanian names of human body parts, diseases, symptoms were presented in the publication. A certain part of the terms had Latin equivalents, some had only folk definitions. The basis for "Medžiaga mūsų tautiškai vaistininkystei" was Mečislovas Davainis-Silvestraitis' (1849–1919) work "Collection of different diseases, heard of people who live in Raseiniai parish, Kalnųjų district [Česnys 2001]. The author of the work stated that D. Silvestraitis had sent him a collection of diseases. This collection involves 159 diseases. Some of them were described too widely, some of them had only pathological symptoms of particular diseases. V. Bakutis helped D. Silvestraitis to question people and to make notes. Though both of them were not experts, the notes made by them are significant for professionals. All the diseases described by D. Silvestraitis, some annexes of J. Basanavičius were published with the help of Janušas from Biržai. In case the author of the work could not find the precise Lithuanian word, the explanation of the word was presented. The letter *O*. signified names of the diseases recorded in Ožkabaliai, *R*. signified names of the diseases recorded in Raseiniai, *B* signified names of the diseases recorded in Biržai. J. Basanavičius respected D. Silvestraitis' style and language, he tried not to make any changes to the collected terms. According to J. Basanavičius it was more practical to write the words in alphabetical order. In his opinion, Lithuanians know all the diseases, and have an original particular terminology.

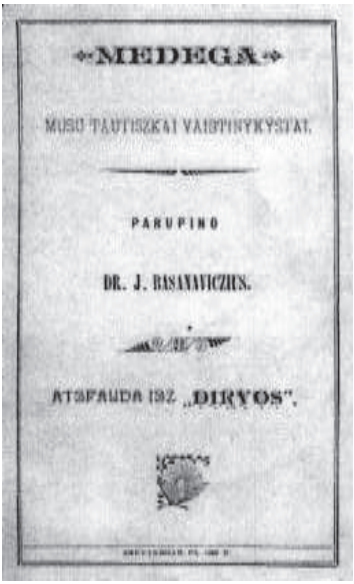
MEDEGA

MUSU TAUTISZKAI VAISTINYKYSTAI.

PARUPINO

DR. J. BASANAVICZIUS.

ATSPAUDA 192 „DIRVOS".

Fig. 5. **Facsimile of J. Basanavičius' "Medega musu tautaiszkai vaistininkystai". The Title Page**

Source: The Fund of the Institute of Lithuanian Literature and Folklore.

277 medical terms are presented alphabetically (including synonyms and variants). Thereafter a Latin word is presented. In some cases Latin terms are not presented. In such cases only an explanation of the word is given or a question-mark used. Not all the words of the publication denote diseases, we can find some anatomical terms as well. Three groups of anatomical terms can be distinguished in J. Basanavičius' "Medega musu tautiszkai vaistinykystai" [Zemlevičiūtė 2002]

a) Anatomical terms identical to the terms of MTŽ;
b) Anatomical terms different from the terms of MTŽ;
c) Anatomical terms similar to the terms of MTŽ.

24 anatomical terms were found in J. Basanavičius' "Medega musu tautiszkai vaistinykystai". 10.52 percent of anatomical terms are identical to the terms of *Medicinos terminų žodynas*, published in 1980.

The following part of the paper will focus on several most interesting aspects of different Lithuanian anatomical terms. As far as the use of Lithuanian term *gimda* is concerned, it can be noted that the author of the publication could not find the precise Latin equivalent. J. Basanavičius named it *gimtinė* (JB9). J. Basanavičius did not find Lithuanian terms to denote some organs, body structures (see Table 1).

Table 1.

Different terms of J. Basanavičius' *Medega musu tautiszkai vaistinykystai* with the of *Medicinos terminų žodynas*, published in 1980

Latin Terms of JB*	Meaming	Terms of MTŽ**	Meaning
1	2	3	4
uterus JB9	gimtinė O.	uterus MTŽ571	gimda
papila mammae JB11	karpa O.	papila mammae MTŽ411	krūties spenelis
lien JB 12	kasa O.	lien MTŽ 303	Blužnis
brachium JB 13	kuksztena R.	brachium MTŽ78	1) žastas, 2) ranka
ganglion JB 15	narikaulis O., kiti vėl visokias neoplasmas: atheroma, myoma ir t.t.	ganglion MTŽ218	1) Nervinis mazgas, 2) sausgyslės makšties arba sąnarinės kapsulės mazgas

1	2	3	4
vulva JB16	nibre O.	vulva žr. pudendum femininum MTŽ464	moters išoriniai lytiniai organai
coccygis JB21	pirdukaulis O.	os coccygis MTŽ398	stuburgalis
a) vesica urinaria, b) pustula JB22	puslė O.	vesica urinaria MTŽ589 pustula MTŽ466	šlapimo pūslė pūlinėlis
regio lumbalis JB27	strėnos O.	regio lumbalis MTŽ478	juosmens sritis
pars lumbalis columnae vertebralis JB27	strenukaulis A. strenkaulis O.	MTŽ does not contain such a term	
intestina, entera JB31	vedarai O.	intestina MTŽ327 enteron MTŽ176	žarnos, žarnynas žarna, viduriai
maxilla JB32	žandas O.	maxilla MTŽ327 bucca MTŽ82	viršutinis žandikaulis žandas
extremitas superior JB32	žastė O.	extremitas MTŽ195	galūnė
a) anus, b) nates JB36	subinė O.	anus MTŽ42	išangė, analinė anga

Conclusion

The paper offers a new view of the development of Lithuanian anatomical terminology. It is concerned in greater detail with the originator of Lithuanian anatomical terminology J. Basanavičius. His original manuscript *Anatomijos ir medicinos vardyno medžiaga* and his printed work comprise a new stage in the evolution of Lithuanian anatomical terminology. Medical terms of the manuscript can be divided in three parts. The first part entails medical terms written in alphabetical order. The second part consists of Lithuanian medical terms and their equivalents in Russian, German, and Latin. The third part comprises different heard words or words used in his prior publications. The majority of the written terms are simple terms. One third of all the terms of the manuscript comprise simple Lithuanian anatomical terms identical to those of the MTŽ. Compound Lithuanian

anatomical terms in J. Basanavičius' manuscript make the fifth part of all the amount of anatomical terms. Different compound anatomical terms make the majority of all the terms of the manuscript. As follows from the review of J. Basanavičius' manuscript *Anatomijos ir medicinos vardyno medžiaga,* a part of Lithuanian anatomical terms are deeply rooted in the present anatomical terminology. A certain part of the terms came into the *Dictionary of Medical Terms*. In case of some anatomical terms, only their grammatical forms have been changed. In any case, it can be confirmed that the material of the manuscript was the basis for the process of the evolution of Lithuanian anatomical terminology.

RESOURCES

BM – Basanavičius, J. *Anatomijos ir medicinos vardyno medžiaga*.

MTŽ – Astrauskas, V. et al. *Medicinos terminų žodynas*. – Vilnius: Mokslas, 1980.

REFERENCES

Česnys, G. Jonas Basanavičius prie lietuviškojo medicinos vardyno ištakų. In: *Mokslas ir gyvenimas* 11, 2001, 16–17.

Česnys, G. Lietuviškojo anatomijos vardyno istorijos metmenys. In: *Terminologija* 9, 2002, 55–65.

Kachlik, D., Baca,V., Bozdekova, I., Cech, P., Musil, V. Anatomical terminology and nomenclature: past, present and highlights. In: *Surgical and Radiologic Anatomy* 30, 2008, 459–466.

Kvašytė, R. *Mokomasis terminologijos žodynėlis.* – Šiauliai: ŠU leidykla, 2005.

Molytė, E. Dažniausios medikų terminijos klaidos. In: *Terminologija ir dabartis: Mokslo darbai,* 1997, 134–143.

Pavilonis, S. Lietuviškosios anatomijos terminologijos evoliucijos apybraiža. In: *Acta musei historiae medicinae et pharmacicae Lituaniae* 1, 1993, 100–105.

O'Rahilly, R. et al. *Basic Human Anatomy*. Dartmouth. Retrieved May 6, 2009. Available: http://www.dartmouth.edu/~humananatomy/part_1/chapter_1.html

Valančiūtė, J. Didis humanitaras ir didis daktaras, tarnavęs Eskulapui ir Lietuvai. In: *Medicina* 38, 2002, 103–107.

Wulff, H. R. The Language of Medicine. In: *Journal of the Royal Society of Medicine* 97, 2004, 187–188.

Anatomijos terminai J. Basanavičiaus rankraštyje ir *Medega musu tautiszkai vaistinykystai*

Santrauka

Anatomijos terminijos raida prasideda nuo Hipokrato raštų antikoje. Lietuviškosios anatomijos terminijos formavimas prasidėjo XVII amžiuje. Anatomijos terminija, išsami žmogaus kūno dalių pavadinimų sistema buvo kaupiama palaipsniui. Lietuviškosios medicinos terminijos pradininkas buvo J. Basanavičius. Straipsnyje analizuojami J. Basanavičiaus rankraščio *Anatomijos ir medicinos vardyno medžiaga* ir *Medžiaga mūsų tautiškai vaistininkystai* anatomijos terminai. J. Basanavičius surinko lietuviškų ir rusiškų anatomijos terminų, parinko lotyniškus atitikmenis. Straipsnio tikslas yra aptarti J. Basanavičiaus rankraščių ir Medicinos terminų žodyno anatomijos terminų sutapties ir skirties aspektus. Daroma išvada, kad dalis rankraščio terminų sutampa su *Medicinos terminų žodyno* terminais, jie prigijo šiuolaikinėje anatomijos terminijoje, didžioji dalis terminų skiriasi.

Ilga MIGLA
(LU Latviešu valodas institūts)

Frazeoloģismi Viļa Lācīša romānā „Stroika ar skatu uz Londonu"

Atslēgvārdi: *frazeoloģismi ar dažādiem komponentiem, frazeoloģiskie salīdzinājumi, okazionāli pārveidoti frazeoloģismi*

2010. gadā, kad iznāk V. Lācīša grāmata, A. Jundze paredz divas versijas par to, kas notiks turpmāk ar šo darbu: *„Pirmā – ja šo tekstu sagremos, tas iespējams saņems kādu literāro balviņu par lielāko gada pārsteigumu vai labāko debiju. Tādā gadījumā darbs nostāsies tur, kur tam pienāktos stāvēt – līdzās Ivara Zviedra filmai Bēgums. (Laimas Muktupāvelas Šampinjonu Derība tomēr ir vairāk literatūra.) Iespējams arī, visnotaļ femīnās literārās aprindas Stroiku noslāpēs [..].*" [Jundze 2010: 11]. Ir īstenojusies pirmā versija. Romāns ir piedzīvojis gan grāmatas 2. laidienu, gan uzsācis skatuves gaitas, gan izdots audiogrāmatā. Grāmatu atzina par visvairāk lasīto latviešu autora romānu 2010. gadā. Darbs ir saņēmis vairākas lasītāju balvas.

V. Lācītis ir rakstnieka pseidonīms, un intervijās viņš slēpjas aiz lāča maskas. Izteikti minējumi, ka aiz šī vārda slēpjas mūzikas žurnālists un mūziķis A. Ruģēns. Autors agrāk ir nodarbojies ar mūziku un strādājis celtniecībā, bet 2004. g. aizbraucis strādāt uz Londonu. Un lidostā izlasītais F. Beigbedera „14.99 €" lika apjaust, ka varētu šādu grāmatu uzrakstīt arī latviski.

Romāns turpina latviešu literatūrā pirms desmit gadiem L. Muktupāvelas „Šampinjonu Derībā" aizsākto tēmu par latviešu piedzīvojumiem darba gaitās ārzemēs. Taču V. Lācīša romāns atšķiras ar savu valodu. Aktieris V. Daudziņš atzīst, ka ierunāt romāna tekstu ir bijis grūti, jo teikumi ir gari ar neskaitāmām piebildēm u. tml. [Daudziņš 2011]. A. Jundze uzsver, ka dažiem lasītājiem varētu rasties vēlme sākt debates par romānā izmantoto slengu [Jundze 2010: 11].

Grāmatas darbības vidi un katru personāžu palīdz raksturot frazeoloģismi; tie paspilgtina daiļdarba un varoņu runas ekspresivitāti. Valodnieki, pētot frazeoloģismus, ir secinājuši, ka dažādu valodu frazeoloģismos do-

minē frazeoloģismi ar dzīvnieku komponentiem. V. Lācīša romānā ir fiksēti tikai daži frazeoloģismi ar dzīvnieku komponentiem, piem., *rets putns* [L 2010: 176], kā arī salīdzinājumi, piem., [sieviete] *zumēja kā aptrakusi muša* [L 2010: 89]. Darbā nav izmantoti frazeoloģismi ar augu, dārzeņu, ogu u. tml. komponentiem.

Romānā dominē somatiskie frazeoloģismi, piem., ar komponentu ***sirds***: *ņem pie sirds* [L 2010: 98], *izkratīt sirdi* [L 2010: 79], ar komponentu ***mats***: *par matu* [L 2010: 32], *mats matā* [L 2010: 65], ar komponentu ***āda***: *izjust uz savas ādas* [L 2010: 21/22], *paglāba manu ādu* [L 2010: 174], kā arī ar komponentu ***acs***: *ne acu galā* [L 2010: 116], ar komponentu ***roka***: *lauzīt rokas* [L 2010: 23], ar komponentu **pirksti**: *skatās caur pirkstiem* [L 2010: 142], ar komponentu **galva**: *galva gāja riņķī* [L 2010: 47], ar komponentu ***kakls***: *dabūs pa kaklu* [L 2010: 109], ***nervi***: *krist uz nerviem* [L 2010: 110], **varžacis**: *nekāpj uz varžacīm* [L 2010: 109].

Romānā dominē sarunvaloda un slengismi. Ir fiksēti vairāki sarunvalodas un vienkāršrunas frazeoloģismi ar dažādiem komponentiem: *ņemt pierē* [L 2010: 7], *sagājis sviestā* [L 2010: 173], *uz ūsiņu* [L 2010: 114], *mest pa lampu* [L 2010: 67], *būs tūtā* [L 2010: 67], *aknās iesēdies* [L 2010: 135], *sadot pa purnu* [L 2010: 57], kā arī daži teikuma konstrukciju frazeoloģismi, piem., *velns lai parauj* [L 2010: 141].

Daudzie frazeoloģiskie salīdzinājumi un autora individuāli veidotie salīdzinājumi bagātina varoņu runu un darbības aprakstu. Visbiežāk viens no frazeoloģiskā salīdzināmā izteiciena komponentiem ir verba formā: [vilciens] *nesās kā bulta* [L 2010: 49], *nokrīt kā no gaisa* [L 2010: 80], *bēga kā velns no krusta* [L 2010: 93], *nokļūt kā uz burvja mājiena* [L 2010: 20], *turēties kā vīrs* [L 2010: 78], *auga kā sēnes* [L 2010: 52]. Maz ir salīdzinājumu ar adjektīva komponentu: (draudzene) *cieta kā klints* [L 2010: 172], *karsts kā ellē* [L 2010: 141]. Romānā nav fiksēti salīdzinājumi, kuros būtu sastatīti substantīvi.

V. Lācīša darbā ir sastopams tikai viens frazeoloģisms, kura komponents ir personvārds: *Neticīgais Toms* [L 2010: 43].

Romānā ir viens izteiciens – vārdkopa no latīņu valodas – *perpetuum mobile* 'mūžīgais dzinējs'[L 2010: 69].

Autors ir ļoti iecienījis atsauces uz citiem darbiem. Ir pazīstams Bībeles citāts „Kas no jums bez grēka, lai pirmais met akmeni uz viņu!" [Jāņa 8: 2–11], kuru sarunvalodā lieto dažādos variantos. V. Lācītis izmanto šo citātu, lai uzsvērtu, ka nenosoda darba kolēģi, kas lasa pornogrāfiskos žurnālus:

(1) *Es šķībi palūrēju uz pupu žurnālu, kas vīdēja zem Valdas labā elkoņa, bet noklusēju.* ***Lai pirmais met ar akmeni****... Un tādā garā.* [L 2010: 145].

V. Lācītis reizēm citē dzejas rindas, piem.,

(2) *Ko lai dara,* ***virs zemes nav taisnības****.* [L 2010:117].

Rakstnieks savā darbā mēģina sablīvēt vairākus citātus vienā teikumā:

(3) *Kulturālās un valodas barjeras tajā mirklī sagruva drupās.* ***Mums viena asins, tev un man, bēdu manu lielu bēdu, dalīta bēda – pusbēda****... Bet dalīta desa – pusdesa.* [L 2010: 82].

Šo teikumu veido 3 citāti: citāts no cita daiļdarba – R. Kiplinga „Džungļu grāmatas"– populāra teiciena: **Mums viena asins – tev un man**, tad seko citāts no latviešu tautasdziesmas un visbeidzot minēts latviešu sakāmvārda fragments: **dalīta bēda – pusbēda** (pilnā sakāmvārda formula: **dalīta bēda – pusbēda, dalīti prieki – dubulti prieki). Acīmredzot autors tā uzsver kopīgo dažādu tautību cilvēkiem. Un uz šī teikuma bāzes veido savu ironisko domu** graudu: *dalīta desa – pusdesa.*

Romānā frazeoloģismi ir sastopami ne tikai tradicionālajā formā, bet arī okazionāli variēti. Latviešu valodnieki [Načisčione 1973, Orlovska 1982, Veisbergs 1986, Vogina 2009] ir pētījuši okazionāli pārveidotus frazeoloģismus dažādos žanros.

V. Lācīša romānā ir gan semantiski pārveidoti, gan strukturāli semantiski pārveidoti frazeoloģismi.

Darbā ir izdevies fiksēt tikai vienu semantiskā pārveidojuma formu – frazeoloģisma literarizāciju (burtiskojumu). Ar literarizācijas palīdzību V. Lācītis pievērš uzmanību frazeoloģismu komponentu tiešajām un pārnestajām leksiskajām nozīmēm, kāpinot darba emocionalitāti. „Latviešu valodas slenga vārdnīcā" ir fiksēti frazeoloģisma *savārīt ziepes* vairāki slenga varianti – *savārīt mēslus*, *savārīt sūdus* [LVSlV 2006: 422] ar nozīmi 'nepareizi rīkojoties, sagādāt nepatikšanas (sev un citiem)'. Savukārt V. Lācītis, nedaudz strukturāli pārveidojot frazeoloģismu – atmetot verbam **vārīt** priedēkli **sa**-, turpina domu, pamatojoties uz frazeoloģisma tiešo nozīmi, tādējādi uzskatāmi raksturojot vidi un tās valodu:

(4) *Ko lai dara [..]. Vieni* ***sūdus vāra****, citi smeļ* [L 2010: 117].

Arī frazeoloģismu *skatīties (raudzīties) patiesībai acīs* [LFV 2000: 44] autors ir burtiskojis, papildinādams to ar citu cilvēka ķermeņa daļas nosaukumu slengā:

(5) ***Paskatīsimies patiesībai sejā, nevis pakaļā****; noteikti no tās izlietās asins jūs vismaz kādu litru esat par velti izlējuši. Nezināšanas pēc* [L 2010: 76].

Darbā ir sastopami vairāki frazeoloģismu strukturāli semantiskie pārveidojumi: aizstājums, frazeoloģisma paplašinājums, alūzija, elipse, atvasinājums un noklusējums.

Aizstājums. Autoram ir tuva spēlēšanās ar jau pazīstamiem frazeoloģismiem un citātiem no grāmatām, filmām. Ikviens no mums sarunvalodā lieto citātus no pazīstamām filmām. Piem., no filmas „Sprīdītis" ir kļuvis populārs citāts „Gulbīti, gulbīti, kustini kājiņas, ved mani uz laimīgo zemi!" V. Lācītis, rakstot par latviešu strādniekiem Lielbritānijā, kuri cer atrast darbu, aizstāj pazīstamo komponentu **gulbīti** ar (auto, lidmašīnas) **ātrumu**. Tādējādi rakstnieks panāk lielāku stilistiskāku ekspresīvo iespaidu:

(6) *Mēs uzgriezām Metallica līdz galam un atgāzāmies sēdekļos.* ***Ātrum, ātrum, aizved mani*** *līdz darbam* ***uz laimīgo zemi*** [L 2010: 12].

Frazeoloģisma paplašinājums. V. Lācītis paplašina frazeoloģismu, pievienojot vārdus vai vārdkopas frazeoloģisma sākumā vai arī tā beigās. Pazīstamo frazeoloģisko salīdzinājumu *kā konfekte,* ko lieto sakot 'par ko ļoti skaistu, labu (biežāk par jaunu sievieti, māju)' [LFV 2000: 546], autors ir paplašinājis ar adverbu **pilnīgi,** tādējādi vēl vairāk uzsverot automašīnas skaistumu:

(7) *– Tā mašīna ir pilnīgi* ***kā konfekte*** [L 2010: 13].

Vārdnīcās ir fiksēts frazeoloģisms *nocelt (noraut, noņemt) no deguna (arī degungala)* [LFV 2000: 219], kas V. Lācīša darbā ir papildināts ar komponentu *priekša*:

(8) *Noteikti tie bija vienkāršie angļu raboķagas, kuriem es* ***nocēlu no deguna*** *priekšas iespēju nopelnīt naudu rēķinu nomaksāšanai* [L 2010: 22].

Autors izmantojis **alūziju**, lai ar kādu frazeoloģisma elementu raisītu netiešu atsauksmi, mājienu uz frazeoloģisma radīto tēlu. Romānā ir fiksēta atsauce uz sakāmvārdu *viena karote darvas sabojā mucu medus*, kas darbā ir atpazīstams vārdkopas formā *darvas karote*:

(9) *Visā šajā interesantajā un dinamiskajā pasākumā* ***darvas karoti*** *iemaisīja Agris* [L 2010: 56].

Vienreiz darbā ir izmantota **elipse** – frazeoloģisma pārveidojums, kurā no frazeoloģisma tekstā parādās vien daži komponenti. Romānā sakām-

vārds *no vilka bēgot, uz lāci krīt* jeb *no vilka bēgot, lācim rīklē ieskrien* ir parādīts koncentrētākā veidā:

(10) *Tiklīdz izsprucis no ofisa, viņš* ***no vilka uzkrita lācim****. Tajā pašā dienā darbā tika pieņemta vesela brigāde leišu namdaru* [L 2010: 87].

Vairākkārt romānā rodams **frazeoloģiskais atvasinājums**. Rakstnieks okazionāli maina frazeoloģisma komponentu formu, piem., pazīstamajam frazeoloģismam *likt mierā (mieru)* [LLVV 1980: 4, 701] romānā verba *likt* vietā lieto nominālo komponentu *likšana*:

(11) *Nācās solīt šķīstību un* ***mierā likšanu****, lai kā arī negribētos tikt vaļā no tā spiediena, ko viņa bija sakāpinājusi* [L 2010: 79].

Reti romānā ir izmantots **noklusējums**. Parasti noklusē frazeoloģisma beigu daļu (sk. 3. piemēru).

Noslēgumā jāsecina, ka V. Lācīša darbā daudz ir izmantoti frazeoloģismi. Autors ir izmantojis frazeoloģismus tradicionālajā formā (nozīmīgu vietu ieņem somatiskie frazeoloģismi) un arī okazionāli pārveidotus (gan semantiski, gan strukturāli semantiski pārveidotus), lai raksturotu vidi un varoņu runu. Īpaši jāuzsver autora tieksme sablīvēt dažādus, lasītājam viegli atpazīstamus, citātus no Bībeles, daiļliteratūras, folkloras u. tml. V. Lācītis lieto ne tikai jau zināmus sakāmvārdus, parunas, bet veido pats savus domu graudus.

LITERATŪRA

Berelis, G. *Literatūras gada balva 2010. Finālisti. Vilis Lācītis: „…caur reģipša putekļiem mans ceļš"*. Pieejams: http://berelis.wordpress.com/2011/05/17/literaturas-gada-balva-2010-finalisti-vilis-lacitis-caur-regipa-putekliem-mans-cel/

Daudziņš – *Vilis Daudziņš ierunājis klausāmgrāmatu Stroika ar skatu uz Londonu*. Pieejams: http://www.diena.lv/kd/literatura/vilis-daudzins-ierunajis-klausam gramatu-stroika-ar-skatu-uz-londonu-13921946

Jundze, A. Vilis Lācītis un latvju leibors. No: *Neatkarīgā Rīta Avīze*, 2010, Nr. 236, 13. okt., 11. lpp.

L – Lācītis, V. *Stroika ar skatu uz Londonu*. 2. laidiens. – Rīga: Mansards, 2010. 197 lpp.

LFV – Laua, A., Ezeriņa, A., Veinberga, S. *Latviešu frazeoloģijas vārdnīca*. – Rīga: Avots, 2000.

LLVV – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 4. sēj. – Rīga: Zinātne, 1980.

LVSlV – Bušs, O., Ernstsone, V. *Latviešu valodas slenga vārdnīca*. – Rīga: Norden AB, 2006. 575 lpp.

Naciscione, A. 1973. Some Instantial Changes of Phraseological Units in the Works by G. Chaucer. In: Geniusas, *A. Issues of English Linguistics*. – Riga: LU, 1973, p. 23–48.

Orlovska, Ļ. Frazeoloģiskie okazionālismi E. Salenieka romānā „Tā viņi strādāja". No: *Leksiskās un gramatiskās inovācijas*. Zinātniskais rakstu krājums. – Rīga: LVU, 1982, 79.–90. lpp.

Veisbergs, A. Frazeoloģismu okazionāla lietošana latviešu valodā. No: *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. – Rīga: Avots, 1986, 111.–122. lpp.

Vogina, L. Valodas līdzekļu aktualizācija reklāmās. No: *Valodniecība: latvistika un somugristika. LU Raksti 746. sēj*. – Rīga: LU, 2009, 133.–139. lpp.

Phraseological Units in the Novel by Vilis Lācītis "Stroika ar skatu uz Londonu"

Summary

The novel carries on the theme of L. Muktupāvela's work "Šampinjonu Derība" which was started ten years ago in the Latvian literature and initiated the theme about the adventures of Latvians working abroad. However, the novel by V. Lācītis differs by its language. The work incorporates a wide use of slang words. The peculiarities of the writer's style include long sentences with countless remarks.

The setting of the book and every protagonist are characterized with the help of phraseological units; they brighten the expressiveness of the novel and the speech of characters.

The novel has a set of several phraseological units with the components of animals. Somatic phraseological units are the dominant ones in the work (with the components **heart, hair** and **skin**).

The author has used several colloquial and slang phraseological units with various components as well as several sentence structure phraseological units.

The author has highly approved references to other works, for example, the Bible, Latvian folk – songs, citations from movies, etc.

The occurrence of phraseological units in the novel is not only in the traditional form but also nonce diversity. They are both, semantically transformed phraseological units [the literalization of a phraseological unit], and structurally–semantically transformed phraseological units [substitution, the expansion of a phraseological unit, allusion, etc.].

Živilė NEMICKIENĖ
(Vilnius University Kaunas Faculty of Humanities)

Ambiguity of Temporal Adverbials in Written Form of the Language

Key words: *temporal adverbials, ambiguity, adverb, for-phrase*

Human languages are full of ambiguous words humans seem to effortlessly select the appropriate meaning when faced with ambiguity [Stevenson, 2003: 36]. Though the phenomenon of ambiguity has been investigated through several angles by many linguists, it still leaves a lot of space for further research.

The knowledge of syntax which is responsible for the "arrangement and connection of words within the sentence" [Matthews 2000: 1] is especially advantageous for disambiguation of discourse.

The aim of the article is to investigate how the location of time adverbials in the sentences with Simple tenses affects their meaning in respect of ambiguity.

Routledge Dictionary of Language and Linguistics [2009: 8] defines "adverb" in the following way: it is "the grammatical category that serves to modify verbs, adjectives, other adverbs and whole clauses semantically. Adverbs cannot be declined thus are often grouped with prepositions and conjunctions". Adverbs form a very heterogeneous group, which yields to various classifications. F. Kiefer [1992] in his work "The Grammar of Adverbials" gives the following information about adverbials: adverbial is a collective term for several syntactic functions with various semantic realizations: an adverbial characterizes a verbal action, process or state of affairs with respect to time, place, kind, manner, etc. These semantic functions correspond to the classification of temporal, spatial, modal, causal, conditional, and consecutive adverbs.

In this research, the term 'temporal adverbials' will be used for adverbial groups. It serves as an umbrella term for a heterogeneous group, structurally embracing separate lexemes (for, in, at, since) and word phrases (for three months, in ten weeks). The term in this sense is employed by many linguists (Dowty, Moens, Kenny, Taylor, Vendler, Hitzeman and many others).

Temporal adverbials, according to Hitzeman [1995], can be classified into measure terms, clock calendar terms and particularizing noun phrases [Hitzeman 1995: 35]. Measure terms express an amount of time, such as 'two hours', '63 seconds', 'several days'. Clock calendar terms express times or dates, including unique dates, such as 11 September, 2001; 11 March, 2004; this Sunday, etc. Clock-calendar terms are divided into subcategories, according to whether they express time, day, month, year, or seasons.

Particularizing noun phrases include unique events: World War II, that party, fatal Monday, etc. Prepositions that head temporal adverbials are lexically marked with those features that their objects are endowed with.

The feature of duration is of particular interest. Certain adverbials are sensitive to whether their object expresses a single punctual point, or an interval of some duration. Thus, the adverbials have the feature ± duration. For example, 'for' requires + interval duration expression, such as 'an hour' (for an hour) and is unacceptable with a punctual (- duration) expression, as in # for 'noon', while 'at' requires a punctual duration expression: 'at noon' but # at an hour.

Ambiguity is a fact discussed in contradictory ways. In creative writing, ambiguity is rated as a literary device which enriches the text by implicit meaning. However in scholarly writing, where clearness is obligatory, ambiguity is judged as a stylistic error that lowers the quality of the language and causes misinterpretation.

According to John Lyons, linguistic ambiguity depends upon the structure of the language system, differentiating between the meanings that are encoded in language and those which can be inferred from how language is used on a particular occasion, i.e. the difference between semantics and pragmatics [Lyons 1971: 391]. Although ambiguity is fundamentally a property of linguistic expressions, it may occur in the use of language. According to Kent Bach, ambiguity can occur even when speaker's words are unambiguous.

There are potential or real ambiguities in much of what is heard, written, or read. Linguistic ambiguity may emerge for several reasons: referential expressions, grammatical structures or separate words. It can occur on various language aspects, levels, and forms.

Temporal adverbials are especially liable to ambiguous interpretation. According to Janet Hitzeman, the sentences with temporal adverbials

headed by *for, at, after* and *before* are ambiguous because they offer several readings. Let us first examine the ambiguity of 'for' phrase.

Mary has worked in Rome for three years.

The ambiguity is caused by several reasons. First of all the content of 'three years' can be interpreted in two ways:

There is some three-year interval in the past during which Mary worked in Rome;

Mary works in Rome at speech time and has done so for three years preceding speech time. [Hitzeman 1995: 89]

The ambiguity of this sentence can be explained both in terms of an ambiguity of the for-phrase itself and in terms of an ambiguity of the perfect tense. We shall analyze both.

For-phrase as well as other temporal adverbials in English are ambiguous because they are interpreted differently depending on their syntactic position.

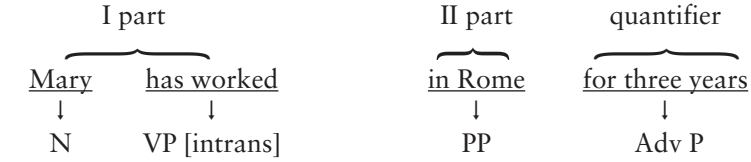

The author divides this syntactic tree into two parts and a quantifier and those two parts are interpreted in different semantic correlates.

Reading (1) in which Mary works in Rome at speech time and has done so for three years preceding speech time is associated with sentence level attachment of the adverbial, while the other reading, (2) in which there is some three year interval preceding the speech time during which Mary worked in Rome, is associated with VP-level attachment of the adverbial. The ambiguity arises because on a sentence level for-phrase expressing three years interval must be interpreted as a particular time interval and on a VP – level for phrase, the interval can be interpreted as any three-year interval in the past. If the two parts of the tree are exchanged and the adverbial phrase comes to be placed at the beginning (or in a higher position of the tree): '*For three years Mary has worked in Rome*' the only reading available is the one in which Mary still works in Rome at speech time. When the adverbial is syntactically located externally to VP, the time at

which the eventuality occurs is interpreted as specific, and when the adverbial is attached at VP level, the time at which the eventuality occurs is interpreted as non specific [Hitzeman 1995: 89]. This shows how semantics of adverbials depends on their syntactic position.

As it has been mentioned above, the aim of this research is to develop Janet Hitzeman's discussion and prove that temporal adverbials cause ambiguity not only in perfect tenses, but simple tenses as well.

The practical investigation of the ambiguity of temporal adverbials in written form of the language was attempted, namely, **in belles-lettres style.** It is common knowledge that written language needs more precision, is more elaborate and syntactically more complex. It was interesting to see how temporal adverbials behave in this form of language and the J. Fenimore Cooper's novel "The Spy" served the purpose.

J. Fenimore Cooper's novel "The Spy" belongs to classical world literature. It covers 397 pages of printed text. The total sum of the sentences, comprising temporal adverbials in Simple tenses, is 250. The analysis is focused on the place of temporal adverbials in the sentence. Since the sentences predominantly are long and complex (for example, the opening sentence of chapter XXIX includes 104 words) the mono-predicative sentences and mono-predicative portions of complex sentences served as the object of investigation.

The hypothesis was raised that if a temporal adverbial stands initially, it refers to position definite time and is not ambiguous. If the temporal adverbial stands finally or follows the Subject Predicate group, it is ambiguous, includes two readings because the time of the event is left more open.

Quantitative observations come first. They revealed unexpected results. Temporal adverbials standing initially amount to 212; the number of those standing in the final position in sentence or following the Subject Predicate group is relatively insignificant – all in all 23 sentences. It is interesting to note that, while observing the text of the novel, one more position of temporal adverbials was noticed. We shall call it middle position. The number of such sentences is very small; we have managed to find only 15 of them. The majority of temporal adverbials we are going to analyze are the same as delineated in the theoretical part: during, for, while, at, before, after, in, and on.

'During' was found in 22 sentences. It is always followed by a noun. Thus, for instance:

> ***During the examination*** *the most tense interest prevailed among the hearers* (p. 303).

'For' appeared in 12 sentences. It is usually followed by a NP: 'a moment', 'an instant', 'some time', 'an hour', 'several minutes', 'the first ten minutes', 'a long time', 'the first time', etc. Thus, for instance:

> ***For the first ten minutes*** *all but the captain of dragoons found themselves in a situation much to their liking.* (p. 170)

'While' is included in 22 sentences. It is usually followed by NP or an ing-form: 'while learning', 'while gazing', 'while sleeping'. Thus, for instance:

> ***While*** *leaning in the doorway, gazing in moody silence at the ground, his ear caught the sound of a horse…* (p. 287)
>
> ***While*** *my father lived … there was one to read my heart. (p. 183)*

There are cases when 'while' is premodified by 'in a little' which turns the adverbial into a measure term:

> ***In a little while,*** *my child, you will be alone* (p. 137).

'At' appears in 25 sentences. The distributional formula of 'at' is rather interesting. It has a double function: position-definite time usage and generic usage. While expressing a position definite time it is followed by a nominative group, such as: 'this moment', 'one moment', the time', 'the present time', 'the appointed hour', 'the same instant', 'this happy age', 'the time of our tale'. Thus, for instance:

> ***At the appointed hour****, our heroine appeared in the drawing room, clothed in a robe of pale blue silk.* (p. 169)

When used in a generic sense it expresses habituality. It is usually followed by a noun used in Plural, such as 'at times', 'at midnights, etc. Thus, for instance:

> *'**At times**, only, I believe, sir', replied Mr. Wharton cautiously. 'He is seldom here'.* (p. 78)

'After' recurs 21 times. It is usually accompanied in the text by a NP, such as "a pause", a few preliminary conditions', 'the danger', 'this scene'. Thus, for instance:

> ***After a few preliminary*** *conditions they will set to residence arrangement* (p. 151).

Other adverbials may precede 'after': 'a few weeks after', 'a twelve month' after', 'a moment after', 'till after', 'for some time', etc. There are some cases when the adverbial is used in a more condensed form: afterwards, or never afterwards:

> ***Afterwards**, neither woman nor peddler was to be found* (p. 79).
>
> ***Never afterwards** did the opposing armies make the trial of strength within the limits of Westchester* (p. 132).

'Before' was spotted in 20 sentences. When used with accompaniment the adverbial is usually followed by an ing-form: 'before parting', 'before taking leave', 'before answering'. Thus, for instance:

> ***Before parting**, Dunwoodie repeated his caution to keep a watchful eye on the inmates of the cottage.* (p. 232)

However, 'before', just like 'after', was found to be preceded by other temporal phrases, such as: 'many weeks', 'ten years', two hours and ten minutes', 'three hours', 'some time', 'once', 'some half hour', etc.

> *He died **about two hours and ten minutes before** the cock crowed* (p. 145).

'In' appears 20 times in the monopredicative sentences. It forms a part of a longer temporal expression, such as: 'in an instant', 'in the next moment', 'in the meantime', 'in the meanwhile'. Rare are the cases when 'in' is used to indicate the length of time: 'in ten minutes', or a concrete date', 'in 1814'. Thus, for instance:

> *'Then meet me **in ten minutes**', said Frances, greatly relieved by unburdening her mind.* (p. 362)

Other adverbials, such as 'on, till, until', are not frequently used. The rest of temporal adverbials in the novel are particularizing noun phrases. This is a large and varied group: 'nearly an hour', 'towards evening', 'some time', 'the following morning', 'the time that', 'all this time', 'this very day' and many others. Of some interest are adverbials including predication: 'it was at the close of a storm day', 'as the moment of the trial approached', 'a few hours were passed', 'the time that Burg'yne was taken', 'a long time was spent' and many others.

> ***It was at the close of a storm day** in the month of September, that a large assemblage of officers was collected…* (p. 387)

The first part of the sentence is an elaborate temporal phrase, serving for the text which follows it. They are usually embedded in complex sentences.

The temporal adverbial occupies the middle locale mostly in composite sentences as if hooking two or more predications, one of which necessarily appears in Perfect tenses, especially Past Perfect. Since the focus of our research is temporal adverbials in Simple tenses, these sentences remained outside the limits of the analysis.

As it has been mentioned above (and is seen from illustrations) the overwhelming majority of temporal adverbials (phrases) in Simple tenses occur initially, thus refuting the idea of ambiguity. This can be accounted for by the fact that in narrative the order of events is very important and the initial position of a temporal adverbial disambiguates the sentence giving precision to the author's message. On the contrary, in nature descriptions in which emotiveness and poetic quality take the upper hand over sequential narration, temporal adverbials are found in sentence final position, or they follow the Subject Predicate group. We shall adduce the following illustrations.

> *The surface of the water which was lashing the shores with boisterous fury, was already loosing its ruffled darkness in the long and regular undulations* ***before ceasing altogether*** (p. 66).
>
> *The moon will not rise* ***till after midnight****.* (p. 243)
>
> *This gentleman – here-favoured us with his company* ***during the rain****.* (p. 74)

In these three cases adduced above, we can presuppose ambiguity from purely logical, not narrative reasoning. All three instances 'before ceasing the rain', 'till after midnight', 'during the rain' can be interpreted deictically depending on the author's\reader's stance concerning position definite and non-position definite time. All of them include ambiguity while referred to time closely following the time of reference (R) or distancing it further away on the time axis.

The present research can be concluded by the following statements: (1) The sentences with temporal adverbials are potentially laden with ambiguity, mostly dependent on the place of the adverbial in the given structure. (2) Syntactic ambiguity depends on the correlation between three features of eventuality: S (speech time), R (point of reference) and E (the time at which the event occurs). In Simple Present and Simple Future speech

time and reference time are simultaneous and they both precede the time at which the event occurs. In Simple Past reference and event are simultaneous and they both precede speech time. (3) Ambiguity emerges depending on the place of temporal adverbial in the sentence. If the adverbial stands initially, the reading places greater constraint on the time of E (the time at which the event occurs) leaving no space for ambiguity. If the temporal adverbials stand in the final position of the sentence, the reading places less constraint on the time of E which opens up a possibility for a double interpretation. (4) Ambiguity of temporal adverbials can be explained by means of time deixis which indicates that temporal expression is relative to the context of the utterance. (5) In literary text, due to the importance of narrative sequence, temporal adverbials predominantly stand in the initial position in the sentence, leaving no space for ambiguity. However, in emotive, poetic descriptions temporal adverbials stand in the final position or follow the Subject Predicate group pressing less constraint on the time of eventuality which in a way allows ambiguous interpretations. (6) When temporal adverbials stand in the final position in the sentence (or follow Subject Predicate group), they are loaded with ambiguous interpretations. The tool of ambiguity serves for avoiding precision or obligation, taking refuge in flexible time indication or overall generalization.

LITERATURE

Hitzeman, J. *A constraint-based grammar of English temporal Connectives*. – ESPRIT Basic Research Project 6665 R2.3. Dandelion, 1995.

Matthews, P.H. *Syntax*. – Cambridge University Press, 2000.

Kiefer, F. The Grammar of Adverbials. In Kiefer. F. (ed.) *Hungarian Linguistrics*. – Benjamins, Amsterdam, 1992.

Lyons, J. *Semantics*. Cambridge: CUP 1995. – Linguistic Semantics, 1971.

McArthur, T. *Concise Oxford Companion to the English Language*. – Oxford: Oxford University Press, 2009.

Stevenson, M. Word Sense Disambiguation. In *The Case for Combinations of Knowledge Sources*. – CSLI Publications, Center for the Study of Language and Information Stanford, California, 2003.

Source

Fenimore Cooper. *The Spy*. – A Tale of the Neutral Ground Moscow: Progress Publisher, 1975.

Dviprasmiškumo faktorius laiko prieveiksmiuose rašytinėje kalboje

Santrauka

Prieveiksmis – tai gramatinė kategorija, kuri pažymi veiksmažodį, būdvardį, kitus prieveiksmius ar visą sakinį. Prieveiksmiai yra ne linksniuojami, todėl dažnai grupuojami su kitais prielinksniais ir jungtukais. Jie formuoja heterogenines grupes, todėl gali būti labai įvairiai klasifikuojami. Straipsnis siūlo F. Kiefer pateiktą prieveiksmių klasifikaciją, kurioje terminas prieveikmis yra bendras terminas, atliekantis keletą sintaktinių funkcijų ir teikiantis įvairias semantinias išraiškas. Prieveiksmis apibūdina veiksmažodžio veiksmą, procesą, būvį atsižvelgiant į veiksmo vietą, rūšį, būdą ir pan. Šios semantinės funkcijos leidžia klasifikuoti prieveiksmius į erdvinius, modalinius, kauzalinius, sąlyginius ir nuosekliuosius. Laiko prieveiksmiai, anot J. Hitzman, savo ruožtu gali būti klasifikuojami į matų, kalendorinius ir specifikuotas laiko frazes.

Straipsnyje analizuojamas laiko prieveiksmių dviprasmiškumas grožinės literatūros tekstuose. Žinoma, kad rašytiniai tekstai reikalauja didesnės išraiškos tikslumo, čia kalba visada esti įmantresnė ir sintaktiškai sudėtingesnė. Laiko prieveiksmių elgsena tiriama J. Fenimore Cooper'io romane „Šnipas".

Laiko prieveiksmiai, stovintys sakiniuose, kuriuose veiksmas yra išreikštas paprastaisiais esamojo, būtaisiais ir būsimaisiais laikais, gali suteikti posakiui dviprasmiškumo. Dviprasmiška interpretacija yra galima, jei prieveiksmis nurodo laiką, kuris nėra suprantamas kaip specifinis taškas laiko ašyje. Tai įvyksta tada, kai laiko prieveiksmis stovi sakinio pabaigoje arba bent jau eina po veiksniotarinio žodžių grupės.

Наталия ПЕРФИЛЬЕВА
(Российский университет дружбы народов)

Промежуточные категории в лексике современного русского языка

Ключевые слова: *промежуточная категория, полилексема, полифункциональное слово, инкорпорированный корпус*

В лексике современного русского языка присутствует множество образований, которые стоят вне его структуры: это так называемые, **промежуточные категории**, т.е. категории, которые в синхронном состоянии языка либо частично изменили свое качество, либо находятся в процессе преобразования.

Н.Д. Арутюнова замечает, что язык, как всякий организм, "*эволюционируя, остается функционально тождественным самому себе*". В отличие от смены выразительных средств в искусстве, которая может происходить "*резко и решительно, так что члены общества перестают понимать его язык*", "*резкое и внезапное изменение* ***системы языковых знаков*** *невозможно. Язык развивается исподволь, шаг за шагом, медленно и едва заметно для общества перестраивая свою структуру. Заменяя одни выразительные средства другими, он не перестает в то же время выполнять роль основного средства коммуникации*" [Арутюнова 1970: 171].

Характеризуя знаковую природу языка, Н.Д. Арутюнова пишет о "*самопорождающем организме языка, который из себя же самого создает свою новую структуру. В каждую эпоху его существования в нем присутствует множество образований, не подводимых с точностью ни под одну из его структурных категорий, или, так называемые, промежуточные образования*" [Арутюнова 1970: 172].

Следует, однако, признать, что нет четкого понимания промежуточных категорий и их классификации. Отличительной характеристикой промежуточных образований является нарушение соответствия *"между формой и содержанием, между функцией и структурным типом*" [Арутюнова 1970: 173–174]. Сдвиги между формой и функцией структурных элементов и приводят к появлению промежуточных категорий, например, идиоматизированных словосочетаний, которые

функционально эквивалентны слову: *анютины глазки, кукушкины слезки, львиный зев* и *куриная слепота* [примеры Арутюновой].

Ю.С. Степанов к промежуточным категориям относят категории, которые могут быть выделены в результате лингвистического анализа; например, главное (свободное) значение слова, которое существует в минимальном контексте или вне контекста; грамматика, которая оформляет предметное значение слова.

Таким образом, обнаруживается два подхода к определению промежуточной категории в языке:

- промежуточными категориями называют языковые факты (новообразования), которые на синхронном срезе языка не могут быть подведены ни под одну категорию;
- к промежуточным категориям относят категории, которые **выделяются на стыке формы и содержания.**

В последние пять лет появляются и активно используются формы, не характерные для русского языка. Причинами появления промежуточных категорий можно считать:

- результат смешения уровней языка, что заложено в самой системе языка (принцип недискретности);
- нарушение корреляций триады *система – норма – узус*, когда происходит развитие окказиональных употреблений, или другими словами, нарушение равновесия языковой и литературной норм.

Столь значительные изменения в лексике современного русского языка являются результатом двух взаимосвязанных процессов: *глобализации* и создания **единого медийного пространства**, вследствие чего нарушается "*стилистический баланс*" и происходит "*лингвистическая экспансия англоязычного мира*" [Юдина 2010: 11]. Результат – появление в современном русском языке большого количества латино-кириллических лексических единиц. Многие из них, возникшие как факт языковой игры, начинают употребляться в качестве самостоятельных единиц, постепенно расширяя свои функциональные возможности. Сравнительно недавнее появление в русском языке лексических единиц, совмещающих кириллическую и латинскую графику, объясняется самой природой знака: его относительной устойчивостью. Приведем несколько примеров[1].

[1] Приведены примеры из журнала SEX and the CITY, май 2010.

прямое заимствование английского слова

- *nude look* (естественный макияж),
- *главный must have сезон*
- *сумка it-bag*

английское заимствованное слово на кириллице + русский словообразовательный формант

- *женщина-бьютиголик*

кириллическое написание английских лексических единиц

- *цитрусовый фреш*
- *яркий тачфон*

сложно-составные слова

- *последнее beauty-открытие*
- *участвовать в make-up-сессиях*
- *травяная night-паста*
- *make-up шатры*

Рассмотрим примеры словоупотребления заимствованных лексических единиц, которые сохраняют промежуточный характер в лексической системе современного русского языка. В последнее пять лет появилось большое количество примеров оформления слов на латинице, например, *eye stopper*. Английское *eye stopper* не несет дополнительной экспрессивной нагрузки, основной функцией данной единицей остается номинативная. Тем не менее, около 4 млн. доменов на Яндекс представлено на латинице, часто без перевода и пояснений, только в 5000-х доменов *eye stopper* графически ассимилировано. Полагаем, что такие номинации, как *eye stopper*, могут сохранить свое написание на латинице, как и аббревиатуры на латинице (P.S. и т.д.). Сравните:

> *Новые формы и стилистика стали* ***eye stopper*** *в последних моделях, созданных дизайнерами.*
>
> ***Eye-stopper*** *(ай-стоппер) – объект, притягивающий внимание.*
>
> ***EYE'S-STOPPER*** *– объект, «останавливающий внимание» клиента...*
>
> *Человеческое лицо – мощный* ***eye stopper****.*

Следующие примеры свидетельствуют о грамматическом освоении русским языком данного языкового факта:

*Успешный пример такой рекламы – размещение на перетяжках с **eye-stopper'ами**.*

*На сей раз **eye stopper**'ом выступает Петр I, не отстающий от достижений современной техники. Не стоит воспринимать это как глумление над образом этой исторической личности.*

Таким образом, сочетание двух английских слов ***eye stopper*** лексикализируется в системе русского языка в неразложимое понятие, однако сохраняется его написание на латинице, а грамматическое освоение происходит с помощью русского словоизменительного форманта (в данном случае – флексия имени).

Вопрос о нормативности вышеприведенных языковых фактов и об их соответствии структурным возможностям языка продолжает оставаться открытым, однако регулярное воспроизведение подобных лексических единиц, как в устной, так и письменной речи, позволяет говорить о них как о единицах с промежуточным статусом.

Рассмотрим пример рекламы денежных переводов "миGOм". В одном слове актуализирован "пучок" смыслов: *быстрый + перевод + за границу*. План выражения обособлен от плана содержания, а процесс дешифровки происходит так: владеющие английским языком легко восстанавливают план содержания и соотносят его с планом выражения "миGOм", актуализируя английский глагол "go". Слово построено по принципу инкорпорации. Внедрение английского глагола *go* в рекламном слогане оправдано замыслом, т.е. переводы за границу, кроме того, той социальной группой, на которую рассчитана реклама. Здесь – изменение значения слова на уровне социальной нормы. Определим подобные лексические единицы как *полилексемы*[2], т.е. слова, актуализирующее несколько значений в одном контексте, в отличие от многозначного слова, мотивированные значения которого, как правило, характеризуются дополнительной дистрибуцией, т.е. несовпадающей сочетаемостью. Значения полилексемы *перевод, быстро, за границу* реализуются в одном контексте.

Полилексема представляет своего рода инкорпорированный комплекс, причем инкорпорация может быть нескольких видов:

[2] Термин *полилексема* использовал Е.Д. Поливанов в значении единицы, структура которой включает несколько лексико-семантических вариантов.

В.В. Акуленко под полилексемой понимает слово-интернационализм, которое принадлежит ряду языков.

- инкорпорируются русская лексема, морфема, квазиморфема;
- инкорпорируются английские слова (*миGOм*);
- слова из других языков инкорпорируются на латинице (*inde**PEN**-dent* – реклама фотоаппарата "Pen");
- инкорпорируется рисунок, символ (пример ниже).

Следует отметить, что раньше, как правило, обыгрывались или инкорпорировались иконические знаки (например, вместо буквы А в слове *замкИ* на вывески изображали замочную скважину). В настоящее время инкорпорированный комплекс чаще представляет собой ребус, требующий дешифровки. Приведем пример рекламы тарифного плана мобильной связи.

Рекламный слоган состоит их двух английских слов *I it,* между которыми изображена собака породы лайка. Инкорпорированное изображение должно быть прочитано как *I like it*.

Двойная дешифровка: собака → лайка → like.

Рассмотрим еще один пример, где используется полилексема *И Vogue создал женщину*. В данном контексте прецедентный текст (*И Бог создал женщину*) плюс написанное на латинице название журнала *Vogue* актуализируют прочтение двух слов: *Бог* и *Vogue*, или другими словами, полиликсему.

В.Г. Костомаров пишет о формировании на границе "*лингвистических и графических, точнее – всех изохудожественных средств,... они принципиально переплетают языковую и внеязыковую стороны, что и вызывает органическую потребность в новых типах письменного оформления текста*" [Костомаров 1994: 215].

Полилексемы следует отличать от полифункциональных слов, способных реализовывать в определенном контексте более одного прочтения и толкования. Так, в рекламе колец – "Объясним это на пальцах" – слоган поддерживается иллюстрацией колец на руке женщины. Идиоматичное выражение эквивалентно слову, однако в данном контексте оно членится на составляющие его лексические единицы, что дает возможность более чем двоякого прочтения, толкования. В данном случае обыгрывается относительная устойчивость языковых знаков, потенциальная возможность их изменения, что является яркой иллюстрацией способности сохранения языком его коммуникативной функции. Е.С. Кубрякова пишет: "Наряду с тенденцией к изменению языка и совершенствованию его системы здесь постоянно прослеживается мощная тенденция к сохранению языка в состоянии комму-

никативной пригодности, которая нередко сказывается в противодействии начинающимся преобразованиям" [Кубрякова 1970: 199].

Постоянное развитие языка при непрерывности выполнения им коммуникативной функции ведет к тому, что в каждом синхронном состоянии языка присутствует большое количество единиц и категорий, частично изменивших свое качество или находящихся в процессе преобразования. Природа семиотической системы языка, его коммуникативная направленность, постоянные эволюционные преобразования объясняют наличие промежуточных категорий в языке.

Промежуточная категория представляет собой квинтэссенцию новых, неустойчивых образований, будущее существование которой зависит от дальнейшего направления развития языка.

Функционирование языка как семиотической системы порождает изменение функциональных отношений знаков: язык заменяет одни выразительные средства другими, пробует новые, неординарные лингвистические образования. Эксперименты со знаком – отделение плана выражения от плана содержания – приводят к появлению в структуре языка лексических единиц, совмещающих в плане выражения кириллическую и латинскую графику, что создает особый знак – полилексему.

ЛИТЕРАТУРА

Акуленко, В.В. *Вопросы интернационализации словарного состава.* – Харьков, 1972. 58 с.

Арутюнова, Н.Д. Знаковая природа языка В кн.: *Общее языкознание: Формы существования, функции, истории языка.* – Москва: Наука, 1970, с. 96–196.

Костомаров, В.Г. *Языковой вкус эпохи: из наблюдений над речевой практикой масс-медиа.* – Москва: Педагогика-Пресс, 1994. 320 с.

Кубрякова, Е.С. Место вопроса о языковых изменениях в современной лингвистике В кн.: *Общее языкознание: Формы существования, функции, истории языка.* – Москва: Наука, 1970, с. 197–307.

Поливанов, Е.Д. *Статьи по общему языкознанию.* – Москва: Наука, 1968. 376 с.

Степанов, Ю.С. *Семиотика.* – Москва: Наука, 1971. 167 с.

Юдина, Н.В. *Русский язык в XXI веке: кризис? эволюция? прогресс?* – Москва: Гнозис, 2010. 296 с.

Intermediate Categories in Modern Russian Lexicon

Summary

The article deals with the analysis of the differentiation of polylexemes and multifunctional words. The research material entails texts of the Russian mass-media and advertizing slogans.

The modern Russian lexicon reveals the existence of so-called intermediate categories or formations, which stand out of their structure. An intermediate category represents the essence of new, unstable forms. The article studies intermediate categories and polylexemes as representations of intermediate category. Any intermediate category represents the essence of the new, unstable forms.

Polylexeme is a language unit combining Cyrillic and Latin characters. Polylexeme represents a kind of incorporation complex, and the incorporation can be of several types: Russian lexeme, a morpheme, a quasimorpheme.

Experiments with a linguistic sign – separation of the plain of expression from the plain of meaning lead to occurrence of new units combining Cyrillic and Latin characters thus creating a special sign – a polylexeme in the language structure. The incorporation can be of several types:

- Russian lexeme or a morpheme is incorporated;
- English words are incorporated (*миGOм*);
- Words from other languages are incorporated in a Latin *inde**PEN**dent* – реклама фотоаппарата "Pen";
- Character or a symbol is incorporated (*I "the foto of husky" it*).

As a semiotic system, language reveals changes of functional relations of signs: language replaces one expressive form by another, tries new, not ordinary linguistic formations. Nevertheless, many aspects of this problem stay open to question and demand a further study.

Галина ПИТКЕВИЧ
(Даугавпилсский университет)

Индивидуальные спортивные прозвища

Ключевые слова: *спортивные прозвища, антропоформант, гипокористика, личное имя, фамилия*

Данная статья посвящена исследованию индивидуальных спортивных прозвищ (по материалам спортивных латвийских и российских сайтов, таких, как www.sportacentrs.com; www.sports.ru; www.allhockey.ru; www.sportbox.ru; www.sport-express.ru).

Под прозвищем понимается класс личных имен, категориальными признаками которых являются неофициальность, факультативность (т.е. необязательность) и вторичность. Прозвища имеют пограничный статус между именем собственным и именем нарицательным, большая их часть отмечена повышенной экспрессивностью, вследствие чего они весьма разнородны и отличаются прозрачными и проницаемыми границами между разными своими группами [Вальтер, Мокиенко 2007: 8–9].

Прозвища в антропонимических системах находятся на их периферии и наиболее близки к апеллятивной лексике, они выступают как слова «со вторым планом», как носители ассоциативного фона, вызывающие определенные образы и представления.

Системы прозвищ классифицируются учеными по различным параметрам, чаще всего по соотношению с денотатом, мотивированным признаком. Количество систематизированных групп при этом варьируется от двенадцати [Селищев 1968: 97–128] до трех [Поротников 1970: 150–154].

С точки зрения сферы употребления различают традиционные русские деревенские и городские прозвища, прозвища школьных учителей и учеников, преподавателей и студентов; прозвища известных политических деятелей, популярных артистов, певцов и других знаменитостей; криминальные и спортивные прозвища.

Каждая из этих групп «прозвищной» лексики имеет свою функциональную, семантическую, деривационную и стилистическую специфику. Так, например, традиционные деревенские и городские про-

звища, прозвища школьных учителей и учеников, преподавателей и студентов практически неисчерпаемы в силу своей «индивидуальной анонимности», спортивные же прозвища имеют более четкую, строгую и определенную сферу номинации, кроме того здесь прослеживается сильное влияние английских моделей образования спортивных прозвищ.

По характеру экстенсионала выделяют индивидуальные, групповые, профессиональные, возрастные, территориальные, социально-групповые прозвища [Чичагов 1959: 127].

В отличие от имен, прозвища, как правило, прямо и непосредственно характеризуют человека, и происхождение этих онимов всегда мотивировано, они обычно отягощены различными коннотациями, поэтому неформальны и личностны. Специфика прозвища как категории именования лица проявляется, таким образом, в присущих ему двух главных функциях: номинативной и *характеристическ*ой.

Семантика прозвищных наименований всегда хорошо «читаема» и понятна окружающим – ведь прозвища для того и даются, чтобы обозначить и официально закрепить существующие качества, особенности человека, сделать их своеобразными «метками». Вместе с этим «метки» идентифицируют лицо лишь в определенном коллективе, иногда очень узком, за пределами которого они перестают действовать [Блягоз, Кириллова 2008: 144].

Прозвища – неиссякающий источник неофициального именования человека – возникают и функционируют в определенной среде. В. К. Чичагов дает следующее определение прозвищам: «слова, даваемые людям в разные периоды их жизни по тому или иному свойству или качествам этих людей и под которыми они известны обычно в определенном, часто довольно замкнутом, кругу общества» [Чичагов 1959: 17–18].

Спортивные прозвища представлены индивидуальными и групповыми номинациями. Они функционируют в спортивной среде, в которой объектами номинации служат спортивные клубы, спортсмены, тренеры, администраторы спортивных клубов, журналисты, комментаторы и эксперты. Номинаторами выступают прежде всего болельщики, которые «прозывают» не только своих фаворитов, но и соперников. Палитра командных прозвищ имеет только два цвета: черный и белый. Прозвища соперников, как правило, носят уничижительно-пренебрежительную окраску, а прозвища любимых команд, напротив,

пафосны и высокопарны – ср., например, прозвища таких хоккейных команд, как «Авангард» (Омск) – с одной стороны, *ава, ястребы,* с другой – *пернатые, птицеферма, бройлеры;* «Динамо Москва» – *динамики* и *менты, мусора, полицаи;* «СКА» (Санкт-Петербург) – *кони* и *сосиска, бомжи;* «Спартак» – *гладиаторы, спартачи* и *мясные, свиньи, мясо* и т. д.

Индивидуальные спортивные прозвища зависят от вида спорта. Их много у футболистов, хоккеистов, боксеров и теннисистов, но их почти нет у шахматистов или гимнастов. Индивидуальные спортивные прозвища, в отличие от «черно-белых» командных, выражают все виды оценок: от пренебрежительных до уменьшительно-ласкательных, кроме всего прочего, они дополняют имидж спортсмена и отражают уровень его достижений.

Спортивные прозвища образуются путем онимизации апеллятивов и трансонимизации. Трансонимизация соотносится с лексико-семантическим способом деривации. Перенесение имени собственного с одного объекта на другой происходит на основе сходства или смежности денотатов, другими словами, с помощью метафоры или метонимии. Процесс перехода онима из одного разряда в другой при образовании спортивных прозвищ может сопровождаться оформлением его антропоформантами или добавлением к нему определительных слов, или модификацией его основы (чаще всего ее сокращением или усечением), в этом случае речь идет о трансонимизации, осложненной деривацией.

Спортивные прозвища могут мотивироваться:

1. Антропонимом:

а) личным именем (с антропоформантом и без него): *Илайджа* – Илья Ковальчук (английское прочтение имени Ilya), *Джино* – Евгений Малкин (англ. – Geno), *Лара* – Лаурис Дарзиньш, *Ешка* – Екабс Редлихс, *Роджер* – Родриго Лавиньш; *Эджа* – Эдгар Масальскис, *Мика* – Микелис Редлихс, *Ананас* – Айнарс Подзиньш;

б) отчеством: *Наильич* – Сергей Наильевич Гимаев, *Васильич* – Владимир Васильевич Крикунов, *Аркадич* – Вячеслав Аркадьевич Быков.

в) фамилией (с антропоформантом и без него): *Шишка* – Роман Шишкин, *Глушак* – Денис Глушаков, *Спал* – Лучано Спаллетти, *Анюк* – Александр Анюков, *Керж* – Александр Кержаков, *Игнаш* – Сергей Игнашевич, *Шава, Шавка* – Андрей Аршавин, *Биля, Би-*

ляш, Билли, Бил – Динияр Билялетдинов, *Павлюк, Super Pav* – Роман Павлюченко, *Дзага, Дзагоша* – Алан Дзагоев, *Пога*, *Великий По*, *ПаПо*, *Пог* – Павел Погребняк, *Шариков* – Роман Шаронов, *Арти* – Евгений Артюхин, *Ови, Овца* – Александр Овечкин, *Кови* – Илья Ковальчук, *Афоня* – Максиим Афиногенов, *Наби* – Евгений Набоков, *Варли* – Семен Варламов, *Раду* – Александр Радулов, *Гонча* – Сергей Гончар, *Зина* – Сергей Зиновьев, *Зара* – Данис Зарипов, *Билл, ЗХБ* – Зинэтула Хайдарович Билялетдинов, *БиЗы* – Вячеслав Аркадьевич Быков и Игорь Владимирович Захаркин, *Моро, Мороз* – Алексей Морозов, *Кузя, Кузнец* – Евгений Кузнецов, *Даугава* – Каспар Даугавиньш, *Лавина* – Родриго Лавиньш, *Соча* – Кристапс Сотниекс, *Циба, Цибуля* – Оскарс Цибульскис, *Луц* – Никлас Луцениеус, *Юча* – Марис Ючерс, *Телля, Теллик* – Микаэл Теллквист, *Джера* – Андрис Джериньш, *Масала* – Эдгар Масальскис, *Фетис* – Вячеслав Фетисов, *Немчин* – Сергей Немчинов, *Цветочек* – Алексей Цветков, *Забор* – Томаш Заборски, *Вишня* – Иван Вишневский, *Калуга* – Алексей Калюжный, *Анки* – Гиртс Анкипанс, *Пога* – Айнарс Подзиньш, *СУ-33* – Максим Сушинский (прозвище состоит из первого слога фамилии и его номера), *Степа Татарин* – Александр Степанов (игрок казанской хоккейной команды «Ак Барс»), *Колесо* – Виталий Колесник, *АК-47* – Андрей Кириленко (прозвище составлено из инициалов баскетболиста и его номера, под которым он выступал в команде).

2. Характерным признаком: *Гигант* – Стеффан Кронвалль (габаритный хоккеист), *Мелкий* – Микелис Редлихс (самый младший из трех братьев-хоккеистов и самый маленький из них), *Профессор* – Игорь Ларионов (за умную игру).

3. Имиджевые номинации: *Зверь* – Мартиньш Карсумс, *Лев* – Роман Шаронов, *АК-47* – Андрей Кириленко (ассоциация с автоматом Калашникова должна была создать образ грозного и меткого баскетболиста), *СУ-33* – Максим Сушинский (образ скоростного хоккеиста, способного нанести внезапный и опасный удар по воротам, по ассоциации с высокоманевренным самолетом-истребителем), *Александр Великий* – Александр Овечкин, *Русская ракета* – Павел Буре, *Латышская ракета, Быстрые ножки* – Микелис Редлихс, *Маленький царь* – Андрей Аршавин, *Железный человек* – Карлис Скрастиньш, *Спящий гигант* – Роман Павлюченко.

4. Фактом биографии: *Почтальон* – Янис Спруктс (однажды участвовал в акции хоккейного клуба «Динамо Рига» по привлечению болельщиков на стадион и в качестве курьера развозил болельщикам абонементы на игры по адресам), *Паваротти* – Михаил Анисин (в январе 2012 г. перед матчем хоккейных звезд КХЛ исполнил песню *«O Sole Mio»*, одним из лучших исполнителей которой является Лучано Паваротти), *Чипсоед* – Андрей Аршавин (снимался в рекламе чипсов).

5. Ассоциацией с кино- и литературными персонажами, с известными личностями: *Чиполлино* – Оскарс Цибульскис, *Бунша* – Александр Радулов (за внешнее сходство с Юрием Яковлевым, сыгравшего роль управдома Ивана Васильевича Бунши в фильме «Иван Васильевич меняет профессию», *Будулай* – Даньел Петреску (намек на национальность футбольного тренера московского «Динамо», по происхождению он румын).

6. Языковой игрой или переводной калькой: *Дырквист* – Микаель Теллквист (вратарь, который много пропускает), *Рука лицо* – Пекка Раутакаллио, *Садовник* – Лаурис Дарзиньш (фамилия образована от латышского слова слова “dārziņš” – садик), *Солнышкин* – Каспар Саулиетис (фамилия образована от латышского слова “saulīte” – солнышко), *Великий Генерал* – Геннадий Величкин (генеральный менеджер ХК «Металлург»), *Живой, Полуживой* – Александр Неживий, *Фруктс* – Янис Спруктс, *Пуговкин* – Айнарс Подзиньш (фамилия образована от латышского слова “podziņa” – пуговка), *Биллов* – Валерий Белов (тренер х/к «Ак Барс», долгое время работавший помощником З.Х. Билялетдинова по прозвищу *Билл*).

Самую многочисленную группу представляют антропонимические прозвища, образованные формальным преобразованием антропонима, чаще всего фамилии. Здесь доминирует сокращение мотивирующего антропонима, чаще это усечение имени или фамилии (с антропоформантом *-а/-я* или без антропоформанта) – *Зина, Афоня, Дзага, Циба, Керж, Глушак, Озо*, *Ови, Кови, Раду* соответственно от *Зиновьев, Афиногенов, Дзагоев, Цибульский, Кержаков, Глушаков, Озолиньш, Овечкин, Ковальчук, Радулов*; иногда это аббревиатура – *ПаПо*, *АК-47, ЗХБ, БиЗы* соответственно от *Павел Погребняк, Андрей Кириленко, Зинэтула Хайдарович Билялетдинов, В.А. Быков и И.В. Захаркин.*

Индивидуальные спортивные прозвища, кроме всего прочего, дополняют имидж спортсмена. Поэтому они в первую очередь отражают уровень достижений спортсмена. Интересно, что в хоккее прозвища с такой маркировкой создаются по американским образцам путем усечения фамилии до двух открытых слогов (например, *Озо, Раду, Ови, Кови, Варли*). Американская модель создания таких пафосных прозвищ объясняется тем, что самой сильной и престижной хоккейной лигой является американо-канадская лига НХЛ, история которой насчитывает более ста лет, естественно, ее языком является английский. В России к этой лиге все (болельщики и сами хоккеисты) относятся с большим уважением и даже некоторым пиететом, очевидно, поэтому у нее нет прозвища. Российская хоккейная лиги КХЛ была образована лишь 5 лет назад, она стремится во всем походить на НХЛ, тем не менее КХЛ уже имеет ироническое прозвище *колхоз, колхозная лига*.

Вообще, сокращения являются одним из продуктивных способом создания прозвищ, которые могут быть образованы от этнонимов, метафорических номинаций и оскорблений. И обычно такие сокращения служат средством выражения пренебрежительной, уничижительной, в лучшем случае шутливо-пренебрежительной оценки. Однако спортивные прозвища, представляющие сокращенные фамилии, напротив, выражают положительную оценку, даже восхищение. В этом заключается специфика таких номинаций.

Разновидностью сокращений являются аббревиатуры, которые также активно используются в спортивных прозвищах. Такие инициализированные прозвища имеют широкое употребление в разных видах спорта, в том числе и в хоккее, и в футболе. Примечательно, что эти прозвища получают не только игроки, но и тренеры или менеджеры команды. Так, знаменитую спартаковскую руководящую связку Червиченко – Шикунов болельщики называли *ЧеШи*, хоккейных тренеров уфимского «Салавата» Быкова и Захаркина прозвали *БиЗы*, тренера казанского «Ак Барса» Зинэтуллу Хайдаровича Билялетдинова – *ЗХБ*. Как сами болельщики объясняют, все это идет из Интернета, ведь набирать длинные слова трудно, а аббревиатуры легко и удобно.

Интересную группу представляют имиджевые прозвища, которые, в отличие от других типов прозвищ, даются чаще всего спортивными функционерами или журналистами для создания имиджа агрессивного, сильного и бесстрашного спортсмена, который мог бы устрашать

соперника. Так появились прозвища: *АК-47* (ассоциация с автоматом Калашникова должна была создать образ грозного и меткого баскетболиста), *СУ-33* (образ скоростного хоккеиста, способного нанести внезапный и опасный удар по воротам, по ассоциации с высокоманевренным самолетом-истребителем), *Лев, Зверь* и т.д. Часто имиджевые номинации включают в состав прозвища определительное слово (эпитет) – *Александр Великий, Латышская ракета* и т.д.

Прозвища, появившиеся в результате языковой игры или метафорического переноса, как правило, представляют собой наиболее летучий слой «прозвищной» лексики, так как здесь отсутствуют продуктивные модели, по образцам которых создаются, например, отантропонимические прозвища. У последних характеристическая функция теснее связана с номинативной, они менее экспрессивны. В этом отношении они похожи на традиционные русские деревенские или городские прозвища [Вальтер, Мокиенко 2007: 11].

Итак, образование индивидуальных спортивных прозвищ тесно связано с такими антропоосновами, как личное имя (реже), отчество (только тренеры и спортивные эксперты), фамилия (обычно). Они создаются по продуктивным моделям сокращенных личных имен, так что иногда бывает сложно провести границу между прозвищем и гипокористикой.

Кроме этого, спортивные прозвища создаются путем ассоциаций с известными личностями, кино- или литературными персонажами, языковой игры, а также с учетом характерных особенностей спортсмена, биографических фактов.

Основные способы создания образности прозвищ – метафорический и метонимический переносы.

По продуктивности доминируют отантропонимические прозвища, а по структуре – однословные номинации.

ЛИТЕРАТУРА

Блягоз, З.У., Кириллова, А.А. Социальное функционирование прозвищ. В кн.: *Проблемы общей и региональной ономастики*: Материалы VI Всероссийской научной конференции. – Майкоп: АГУ, 2008, с. 143–145.

Вальтер, Х., Мокиенко В.М. *Большой словарь русских прозвищ*. – Москва: ЗАО «ОЛМА Медиа Групп», 2007.

Данилина, Е. Ф. Прозвища в современном русском языке. В кн.: *Восточнославянская ономастика: Исследования и материалы.* – Москва, 1979, с. 279–281.

Поротников, П. Т. Групповые и индивидуальные прозвища в говорах Талицкого р-на Свердловской области. В кн.: *Антропонимика.* – Москва: Наука, 1970, с. 150–154.

Селищев, А. М. Происхождение русских фамилий, личных имен и прозвищ. В кн.: *Избранные труды.* – Москва, 1968, с. 97–128.

Чичагов, В. К. *Из истории русских имен, отчеств и фамилий.* – Москва: Учпедгиз, 1959. 127 с.

Individual Sports Nicknames

Summary

Thearticle is devoted to the study of individual sports nicknames (based on sport Latvian and Russian sites, such as www.sportacentrs.com; www.sports.ru; www.allhockey.ru; www.sportbox.ru; www.sport-express.ru).

Sports nicknames are individual and group nominations. They function in a sports environment in which objects are nominated – sports clubs, athletes, coaches, administrators, sports clubs, journalists, commentators and experts. The main nominators are fans who give nicknames not only to the preferred athletes, but also to their rivals.

Individual sports nicknames depend on the type of sports. There are many nicknames among football players, hockey players, boxers, tennis players, but there are almost none among gymnasts and chess professionals.

They express all kinds of expectations from the athlete from disparaging to diminutive, among other things, they are complementary and reflect the image of the athlete's level of achievement.

Semantics of the nicknames is always well "readable" and understandable to others.

Sports nicknames are motivated by anthroponyms, characteristic features of the object category, facts of the biographies of athletes, associations with famous people, movie or book characters, and nicknames are the result of the language game.

Svetlana POLKOVŅIKOVA
(Daugavpils Universitāte)

Valodniecības rakstu nosaukumi

Atslēgvārdi: *zinātniskais stils, teksts, virsraksts, pragmatika, akadēmiskā rakstīšana*

Prasme veidot zinātnisku tekstu, apzinoties un respektējot stila īpatnības, ir viena no pētnieka profesionālajām pamatkompetencēm. Lai zinātniskās darbības process būtu loģisks un sakarīgs, tā rezultāti iespaidīgi un nozīmīgi, autoram noteikti jāpievērš uzmanība akadēmiskās rakstīšanas prasmes pilnveidošanai un izkopšanai, jo zinātniskajā diskursā ideju apmaiņa notiek pirmām kārtām rakstveidā. Akadēmiskā rakstīšana ir jāmācās – jāanalizē rakstītais, jāidentificē kļūdas vai pat jāpārraksta teksts. H. Zenkevičs, kritiski izvērtējot zinātnisko izdevumu un publikāciju kvalitāti, norāda, ka joprojām vērojama pavirša attieksme pret valodu, kas traucē autoram pietiekami precīzi un nepārprotami izteikties un arī lasītājam skaidri uztvert autora domu. Raksturīgākie trūkumi ir slikta, grūti saprotama valoda, bieži vien sākot jau ar darba nosaukumu [Zenkevičs 2004: http://www.lza.lv/ZV/zv041900.htm].

Prasmei rakstiski izklāstīt savas idejas ir būtiska nozīme pētnieku profesionālajā izaugsmē un tās attīstīšanai būtu piešķirama prioritāra nozīme speciālistu sagatavošanā, tomēr diemžēl jāatzīst, ka joprojām trūkst literatūras par to, kā veidot dažāda tipa zinātniskus tekstus. Patiesībā, kā akcentē O. Zgurska, šeit notiek intuitīva pašmācība, bez teorētiskas bāzes un metodoloģiska pamatojuma. Nereti studējošie un jaunie zinātnieki savas publikācijas, disertācijas un monogrāfijas veido, izmantojot esošos paraugus vai vienkārši kopējot to struktūru. Lai arī lingvistikā ir uzkrāta liela pieredze zinātnisko tekstu analīzē, diemžēl izstrādātas zinātniskā teksta rakstīšanas metodikas vēl nav [Згурская 2011: 3–5].

Publikācijas ir viens no zinātniskā darba produktivitātes un kvalitātes rādītājiem. „... publikācija ir īpaši nozīmīga kā pētnieciskā procesa rezumējums, bez tā pētniecisko darbu būtībā nevar uzskatīt par pabeigtu. Publikācijas palīdz visai precīzi raksturot darba novitāti un tā zinātnisko vērtību, kā arī konkrētā speciālista, pētnieka zinātniskā darba līmeni kopumā," raksta H. Zenkevičs [Zenkevičs 2003: 18]. Interneta vietnēs ir atrodamas

šādas atziņas: „Bez publikācijām zinātne ir mirusi"; „Zinātniskā pētījuma galamērķis ir publikācija"; „Pētnieku darba novērtējuma pirmais kritērijs ir publikācijas"; „Zinātnisks eksperiments vai cita veida pētījums nav pabeigts, kamēr rezultāti nav publicēti"; „Zinātnieks kļūst pazīstams (vai tā arī paliek nepazīstams), pateicoties savām publikācijām" u. c. [http://www.llu.lv/getfile.php?id=2139].

Šai sakarā vērā ņemams I. Rozenvaldes un I. Jansones viedoklis, ka „autori, kas domā, ka ar spožu, neordināru ideju vien viņiem izdosies piesaistīt lasītāju uzmanību, vienkārši alojas. Faktiski notiek neredzama, bet ļoti sīva konkurences cīņa par lasītāju ieinteresēšanu. Akūta laika trūkuma apstākļos lasītājs neiedziļināsies tekstā, kura pamatdomu viņš nebūs uztvēris īsajā virsraksta lasīšanas brīdī" [Rozenvalde, Jansone 2003: 46]. Savukārt G. Smiltniece akcentē: „Dzīvojot milzīgā informācijas apjoma piepildītā telpā, kāda tā ir mūsdienās, indivīdam ir svarīga informācijas atlase… Rakstītajā presē pirmie vēstījumu sniedzēji un lasītāja uzmanības piesaistītāji ir virsraksti. Tie lielā mērā nosaka cilvēka tālāko izvēli – lasīt attiecīgo rakstu vai ne, tāpēc tiem koncentrēti un lakoniski vajadzētu informēt par rakstu saturu, vienlaikus piesaistot uzmanību un radot interesi" [Smiltniece 2007: 242]. Te vietā minēt arī psihologu atzinumu, ka apmēram 80% lasītāju plašsaziņas līdzekļos izlasa tikai virsrakstus [Лазарева 1989: 3]. Kā rakstīts interneta vietnē: „Pirmais iespaids ir visspēcīgākais iespaids"; „Virsrakstu izlasīs 1000-ši lasītāju, kamēr pašu rakstu – nedaudzi, ja vispār kāds..." [http://www.llu.lv/getfile.php?id=52817].

Tādējādi virsrakstam kā teksta komponentam raksturīga īpaša pragmatika (valodas pragmatiskā funkcija – tā ir valodas, tās vienību funkcionēšana runā, proti, konkrētais, individuālais izmantojums, ko nosaka runātāja mērķi, nolūki izteikt savu attieksmi un ietekmēt citus [Nītiņa 2007: 143]), no kuras ir atkarīgs tas, vai tiks sasniegts paredzamais rezultāts. Zinātniskā teksta autoram jāņem vērā ne tikai savi komunikatīvie nolūki, proti, atklāt kādu mentālu saturu, bet arī lasītāja, izvēloties tādus valodas līdzekļus, kuri ļautu optimāli sasniegt izvirzītos mērķus un „motivēt lasītāju intelektuālai darbībai" [Готовцева, Лукьянченко 2011: 22].

Zinātniskā teksta pragmatiskā funkcija vispirms realizējas skaidrā teksta strukturēšanā. Parasti reāls rakstīšanas process neatbilst daļu secībai gatavā tekstā, un katrs pētnieks laika gaitā izvēlas sev vispiemērotāko pieeju. Tomēr autoram, modelējot savu tekstu, jāpatur prātā, ka virsraksts salīdzinājumā ar citām kompozicionālajām vienībām ir pakļauts lielākiem formāliem ierobežojumiem. Tā, kāda rakstu krājuma prasībās ir teikts, ka

zinātniskā teksta virsraksts nevar būt pārāk vispārīgs un arī ne pārāk īss; virsrakstam jābūt ne garākam par 15 vārdiem un nevajadzētu pārsniegt izvietojumu divās rindās [http://www.llu.lv/getfile.php?id=52817].

Zinātniskās literatūras apkopojums ļauj secināt, ka latviešu valodniecībā virsraksti analizēti tikai margināli – galvenokārt iespiestajā presē un interneta ziņu portālos (sk., piemēram, A. Kalnača 2006; G. Smiltniece 2007), bet valodniecības rakstu nosaukumi lingvistiskā aspektā līdz šim nav tikuši pētīti. Šim nolūkam ekscerpēti un analizēti 315 valodniecības rakstu nosaukumi latviešu valodā, kas publicēti rakstu krājumos *Baltu filoloģija*, *Linguistica Lettica*, *Vārds un tā pētīšanas aspekti*, *Valoda dažādu kultūru kontekstā* (2006.–2011. gads).

Zinātniskā teksta jēdzienisko vienotību nodrošina pētījuma temats, kas parasti ir minēts virsrakstā. Kā atzīst U. Eko: „Trāpīgs virsraksts ir pētījuma koncepcija" [Эко 2003: 126] vai „Virsraksts tiek identificēts ar zinātnisku problēmu, tas iezīmē pētījuma asi" [Эко 2003: 127]. Virsraksts savas kompozicionālās specifikas dēļ, pirmkārt, izvirza pētījuma tematu pirmsteksta stiprajā pozīcijā, otrkārt, veic apsteidzošu funkciju, koncentrējot lasītāja uzmanību uz pētījuma tematu un orientējot viņu turpmākā teksta izklāstā.

Lai gan no struktūras viedokļa ekscerpētie virsraksti ir diezgan atšķirīgi, tie visi realizē informatīvo funkciju un atklāj pētījuma tematu, kuru virsrakstā prezentē t.s. atslēgvārdi jeb teksta jēdzieniskās struktūras pamatelementi. Atslēgvārdi, kā uzsver N. Bolotnova, ir autora aktualizētie leksiskie līdzekļi, kuri ir būtiski zinātniskā teksta satura un idejas realizēšanā. Atslēgvārdi ir 'saskares punkti' starp autoru un lasītāju [Болотнова 2009: 51].

Teksta lingvistikā runā par vairākiem teksta informatīvuma paaugstināšanas veidiem. Viens no tiem ir integrējošais veids. Šajā gadījumā informatīvums tiek panākts ar teksta informācijas kompresiju, kad informāciju atklāj ar minimāliem valodas līdzekļiem [Прокудина: http://www.moitezis.ru/blog/view/363]. Apkopojot ekscerpēto materiālu, jāsecina, ka kvantitātes ziņā vismazāko grupu (4 piemēri, t.i., apmēram 1%) veido valodniecības rakstu nosaukumi, kuri sastāv no diviem pilnnozīmes vārdiem: *Adverbu gradācija*; *Lingvistika un izglītība*; *Prievārdu semantika*; *Problēmjautājumi pareizrunā*. Skaitliski vairāk – 20 ekscerptu (apmēram 6%) – ir virsrakstu, kurus veido trīs pilnnozīmes vārdi, piemēram, *Iesaukas Riebiņu novadā*; *Jaunvārds procesu dinamikā*; *Kalku vieta leksikā*; *Latviešu reklāmas zem-*

teksts; *Priedēkļverbu konjugācijas maiņa*; *Sintaktiskā obligātuma jēdziens*; *Sventājas izloksnes partikulas* u. c.

Protams, īsi virsraksti ir lakoniskāki un struktūras ziņā vienkāršāki. Virsraksta lakonisms tiek panākts ar valodas līdzekļu atlasi, tas semantiski noslogo katru vārdu un ļauj izvairīties no liekiem paskaidrojumiem un precizējumiem. Reducēti virsraksti ir semantiski ietilpīgāki, tajos nav minētas vairākas teksta izpratnei nepieciešamās nianses, jo nosaukumi lielā mērā ir orientēti uz lasītāja fona zināšanām un interpretācijas prasmēm. Tomēr dažkārt šāds reducēts virsraksts lasītājam var šķist vispārīgs, neskaidrs un mīklains. Lasītājs pēc virsraksta prognozē teksta saturu, taču pēc tā izlasīšanas saprot, ka ir kļūdījies.

Virsrakstam jābūt tādam, lai tas nepārprotami atklātu informāciju, kas būs izklāstīta sekojošajā tekstā, lai ikviens lasītājs varētu skaidri saprast, kas tas ir par pētījumu un ko autors vēlējies pateikt. Protams, reducēti virsraksti ir viegli uztverami, tie ļauj ātri iepazīties ar rakstu krājuma saturu un identificēt rakstus, taču ne vienmēr spēj nodrošināt adekvātu teksta interpretāciju.

Valodniecības rakstu nosaukumi, kurus veido vairāk nekā 10 pilnnozīmes vārdu, ir 39 ekscerpti (apmēram 12%). Lūk, daži visplašāko virsrakstu piemēri: *Augu un dzīvnieku apzīmējumi vācu un latviešu valodā G. Manceļa un G.F. Stendera vārdnīcās un to salīdzinošā analīze*; *Dažas modalitātes izteikšanas iespējas instrukciju tekstos vācu valodā un to atveide latviešu valodā*; *Fonētikas mācību satura izmaiņas latviešu valodas mācību grāmatās pamatskolai 20. gadsimta 40. gados*; *Personu apzīmējumi vācu un latviešu valodā G. Manceļa un G.F. Stendera vārdnīcās un to salīdzinošā analīze; Salikteņu lietojums un to tulkošanas iespējas sadzīves tehnikas lietošanas instrukcijās vācu un latviešu valodā* u. c. Šai sakarā var runāt par teksta informatīvuma paaugstināšanas diferencējošo veidu, kad informatīvumu sasniedz, palielinot teksta apjomu. Tas nozīmē, ka teksts līdz ar būtiskākajiem jēdzieniskajiem elementiem ietver dažāda veida papildinformāciju [Прокудина: [http://www.moitezis.ru/blog/view/363].

Domājams, ka autors, veidojot plašus virsrakstus, cenšas sīki iztirzāt pausto domu, iekļaujot nosaukumā arī precizējošu vai sekundāru informāciju. Šādus virsrakstus var uzlūkot par raksta temata detalizētu raksturojumu, jo tie jau pirmstekstā akcentē vairākus teksta jēdzieniskās struktūras elementus. Tādos virsrakstos var būt minēts valodas nosaukums, piemēram, *latviešu un lietuviešu valodā*; *latviešu un vācu valodā*; *latviešu, franču un*

krievu valodā u. c.; gadskaitļi: *1681–1735*; *19. gs. 50.–70. gados; 1922. gada*; *20. gadsimta 40. gados; 2005. gada* u. c.; lingvistiskie piemēri: *adjektīvi zils, zaļš, sarkans; gausa, gausīgs, gausināt; ņem, ņemt* vai *ņemiet* vai kāda cita informācija.

Bez šaubām, viens no galvenajiem principiem valodas līdzekļu izvēlē ir tas, lai virsrakstos paustā informācija būtu pietiekami skaidra, viegli uztverama un lai lasītājs nebūtu maldināts [Smiltniece 2007: 242], tomēr, šķiet, nevajadzētu virsrakstā minēt visas teksta izpratnei nepieciešamās nianses. Lai arī eksplicīti virsraksti ir skaidrāki un nepārprotamāki, kas sašaurina teksta interpretācijas iespējas, sarežģīta izteiksme sāk līdzināties zinātniskā raksta satura izklāstam, nevis nosaukumam. Kā apgalvo D. Nītiņa: „Zinātnes teksti, protams, nav daiļliteratūra, un zinātniekam nav jābūt dzejniekam vai rakstniekam. Zinātniskās valodas stilam ir raksturīgi gan svešvārdi un termini, gan smagnējas sintaktiskās konstrukcijas. Taču šo tekstu sarežģītībai ir jāizriet no satura un nav jābūt speciāli konstruētai, lai īstenībā slēptu satura pieticību un vienkāršību. Ir jāprot par sarežģītām lietām runāt vienkārši. Bet vai arī tā nav prasme – par vienkāršo izteikties sarežģīti un tapt par zinātnieku?" [Nītiņa 2007: 178].

Jāpiebilst, ka vidēji valodniecības rakstu nosaukumu veido 5–6 pilnnozīmes vārdi (visplašākā ekscerptu grupa ir piemēri, kuros virsraksts sastāv no 5 pilnnozīmes vārdiem, tādu ir apmēram 21%), piemēram, *Darbības vārda nākotnes formas un modalitāte*; *Lietuviešu simboliskie nosaukumi latviešu tekstos*; *Produktīvie Rucavas izloksnes lietvārdu piedēkļi*; *Valodas variācijas intonācijas stilu izpausmē*; *Atstāstījuma izteiksmes formu lietojums preses rakstos*; *Interjekcijas mutvārdu runā: leksiski semantiskais aspekts*; *Sieviešu dzimtes radniecības nosaukumu lietojums publicistikā*; *Vides faktora loma latviešu valodas lietojumā* u.c. Šādi virsraksti korekti prezentē turpmāko tekstu, tajos nav vērojama semantiska pārpilnība, kā arī virsrakstu struktūra ir viegli uztverama. Precīzi valodas līdzekļi, kas izraudzīti virsrakstam, iezīmē galvenos posmus teksta jēdzieniskajā izklāstā, orientē lasītāju un veicina teksta izpratni. Virsrakstos, kā tas būtu vēlams, dominējoši ir tikai fakti.

Pēc piemēru analīzes var secināt, ka, lai arī virsraksta informatīvā funkcija ir galvenā, autors savu komunikatīvo mērķu realizācijā nedrīkst ignorēt arī pragmatiskās funkcijas nozīmi. Konstruējot virsrakstu, autoram jāizvēlas tādi izteiksmes līdzekļi, kuri maksimāli ļautu sasniegt komunikatīvi pragmatisko efektu.

LITERATŪRA

Nītiņa, D. *Valodniecības jautājumi.* – Rīga, 2007.

Rozenvalde, I., Jansone, I. Gatavojam publikāciju. Par ko jādomā? No: *Zinātnes valoda: konferences materiāli* / Valsts prezidentes dibinātā Valsts valodas komisija. – Rīga: Rasa ABC, 2003.

Smiltniece, G. Abreviatūras preses izdevumu virsrakstos. No: Vārds un tā pētīšanas aspekti. Rakstu krājums 11. Liepāja: LiePA, 2007, 242.–248. lpp.

Zenkevičs, H. Ieskats zinātnisko izdevumu un publikāciju kvalitātē. No: *Zinātnes valoda: konferences materiāli* / Valsts prezidentes dibinātā Valsts valodas komisija. – Rīga: Rasa ABC, 2003.

Zenkevičs, H. Ieskats zinātnisko izdevumu un publikāciju kvalitātē. No: *Zinātnes Vēstnesis*: 2004. gada 22. novembris: 19 (290). Pieejams: http://www.lza.lv/ZV/zv041900.htm

Болотнова, Н. *Коммуникативная стилистика текста: словарь-тезаурус.* – Москва: Флинта: Наука, 2009.

Готовцева, И., Лукьянченко, М. *Лингвистический анализ учебно-научного текста в практике вузовского обучения: Монография.* – Москва: Издательство РГАУ–МСХА имени К.А. Тимирязева, 2011.

Згурская, О. *Аспекты анализа научного текста в аспирантской аудитории: Монография.* – Санкт-Петербург, 2011.

Лазарева Э.А. *Заголовок в тексте.* – Свердловск: Изд-во Урал. гос. ун-та, 1989.

Прокудина, И. О *лингвокогнитивных стилях репродуцирования (на материале студенческих рефератов научной статьи).* Pieejams: [http://www.moitezis.ru/blog/view/363]

Titles of Articles in Linguistics

Summary

The ability to create a scientific text, being aware of and respecting the peculiarities of its style, is one of the basic competences of the scientist's professional work. In order to make a process of scientific work more logical and its results more impressive and important, the author should pay close attention to the improvement and perfection of academic writing skills, as communication of scientific ideas and the science moving forward, occurs primarily in writing. The academic writing is to be studied – the written is to be analysed, the mistakes are to be identified, the text is to be rewritten, because a poor writing manner can slow or stop the research disclosure.

One of the indicators of scientific work productivity and quality are publications. The publication is particularly important as a summary of the research process, without which the essence of the research work cannot be regarded as complete. The real consistency of writing usually does not correspond to the sequence of parts in a completed text, so every scientist in the course of time selects his / her own most appropriate approach. However, the author, while modelling his / her text, should take into consideration that a title, in comparison to other structural, semantic and compositional units of the text, is subjected to the more formal restrictions. In this respect, the title, as a text component, is characterized by the special pragmatics, on which depend whether the author's intention will have been realized and whether the scientific text will be adequately perceived.

The empirical material consists of 315 titles of articles in linguistics in Latvian, which are analysed from the communicatively pragmatic point of view. The choice of the topic of the research was motivated, on the one hand, by the fact that Latvia still lacks literature in methodology on creating a scientific text, but, on the other hand, by the fact that titles of articles in linguistics have not been analysed in the linguistic aspect yet.

Irita SAUKĀNE
(Daugavpils Universitāte)

Okazionālismi dažos Latvijas radio raidījumos: semantiski derivatīvais aspekts

Atslēgvārdi: *radio raidījumi, okazionālisms, konteksts, vārddarināšanas paņēmiens*

Valodas vārdu krājums, sinonīmiskas izteiksmes iespējas, šķiet, ikvienam valodas lietotājam rada iespējas izteikties precīzi, trāpīgi, komunikatīvajam nolūkam atbilstīgi. Tomēr gan plašsaziņas līdzekļu valoda, gan ikdienas saziņas situāciju fiksējumi rāda, ka ar pierastiem, visiem zināmiem vārdiem un nozīmēm nepietiek. Lai dažādus notikumus, apkārtējās dzīves norises atklātu interesanti, pārliecinoši, atmiņā paliekoši un tātad – veiksmīgāk uzrunātu mērķauditoriju, preses, televīzijas, radio žurnālisti (un nereti arī intervējamās personas, raidījuma viesi) rada tikai noteiktam tekstam, konkrētai lietošanas reizei piemērotus vārdus – okazionālismus.

Šajā rakstā uzmanība pievērsta dažiem Latvijas radio raidījumos lietotajiem okazionālajiem darinājumiem. Tie ir ekscerpēti no Latvijas radio 1. programmas raidījumiem „Krustpunktā", „Kā labāk dzīvot" u. c. (2007.–2010. gads). Šie raidījumi aptver plašu jautājumu loku, tajos notiek diskusijas, intervijas, arī telefonintervijas, izskan dažādi – uzaicināto viesu, ekspertu, arī klausītāju – viedokļi. Okazionālismus darina gan raidījuma vadītāji (īpaši H. Burkovskis), gan arī viesi, kurus žurnālistu atraisītība, prasme vadīt sarunu mudina tikpat radoši izmantot dažādus izteiksmes līdzekļus.

Radio, tāpat kā jebkuram plašsaziņas līdzeklim, ir savas noteiktas specifiskas iezīmes. Radiožurnālists, mediju un komunikācijas kultūras pētnieks S. Kruks uzsver radio operativitāti, iespēju ātri mainīt programmu, reaģējot uz notikumu, bet vienlaikus arī nespēju līdzināties televīzijai emocionalitātes un presei – analītiskuma ziņā [Kruks 2005: 31–32]. Klausoties radio, ir nodarbināts dzirdes kanāls, taču „dzirdes uzmanība ir trausla, tāpēc klausīšanās ir nenoturīga… Skanot radio, cilvēki... pievērš tam uzmanību, dzirdot īpašu stimulu: neparasts troksnis, intriģējošs vārds, skaļums…" [Kruks 2005: 32]. Savukārt angļu un amerikāņu plašsaziņas lī-

dzekļu valodas pētniece T. Dobrosklonska atzīst, ka „radio valodas galvenā īpatnība ir verbālās un skaņu ietekmes sistēmas savienojums" [Добросклонская 2008: 17].

Lai noturētu auditorijas uzmanību un piesaistītu jaunus klausītājus, vienlīdz svarīga ir gan raidījuma tēma, fona mūzika, gan arī runas tehnikas izkopšana un valodas prasmīgs lietojums. Valodas līdzekļu pārdomāta atlase vērš dzīvāku lasīto vai runāto tekstu, piesaista klausītāju uzmanību ar neparastu vārdu savienojumu vai vārdu.

Tomēr radio raidījumos, salīdzinot ar preses tekstiem, okazionālismi ir sastopami retāk (raksta autores rīcībā esošajā kartotēkā ekscerpētie okazionālismi no preses tekstiem veido 82%, no radio raidījumiem – 13% un televīzijas raidījumiem – 5%). Radio raidījumos okazionālismi lietoti retāk vairāku iemeslu dēļ – pirmkārt, mutvārdu runa ir mazāk sagatavota, rakstot žurnālisti var rūpīgāk apsvērt valodas līdzekļu izvēli, lai izmantotu vai darinātu komunikatīvajam nolūkam vispiemērotāko vārdu, otrkārt, raidījuma vadītājam vai viesim jābūt ļoti prasmīgam, lai varētu spontāni radīt vārdus, kas būtu labskanīgi un semantiski precīzi.

Okazionālismi – runas līmeņa parādība –vairākkārt ir analizēti valodnieku pētījumos. Vācu valodniecībā lieto ne tikai terminu „okazionālisms", bet arī citus apzīmējumus, kas spilgti atklāj šo individuālo darinājumu būtību, t.i., „Augenblicksbildung" (acumirkļa darinājums) un „Textwort" (teksta vārds, tātad vārds, kas cieši saistīts ar noteiktu tekstu).

Ar krievu valodniecībā okazionālismu apzīmēšanai izmanto vēl citus nosaukumus, piemēram, lai uzsvērtu, ka vārdam ir autors, šos darinājumus dēvē par „individuālajiem neoloģismiem" vai „autora neoloģismiem" [СРЛЯ 1988: 42], savukārt apzīmējums vārdi viendienīši" [РЯ 1998: 283] akcentē šādu darinājumu īso mūžu, to piemērotību noteiktam kontekstam un sasaisti ar konkrētas runas situācijas mērķu sasniegšanu.

Izmantojot latviešu, vācu, krievu valodniecībā izteiktos atzinumus par okazionālismiem, to pazīmes ir apkopotas tabulā „Okazionālismu tipiskākās pazīmes".

Norādītās pazīmes ir attiecināmas uz visiem okazionālajiem darinājumiem neatkarīgi no to piederības pie noteiktas vārdšķiras. Ekscerpējumi no radio raidījumiem (un tāpat arī citiem plašsaziņas līdzekļiem) rāda, ka visvairāk, protams, ir lietvārdu. Tas saistīts ar lietvārdu pamatfunkciju, respektīvi, nosaucējfunkciju, taču ir fiksēti arī okazionāli īpašības vārdi, tāpat darbības vārdi un apstākļa vārdi.

Okazionālismu tipiskākās pazīmes

Latviešu valodniecībā	Vācu valodniecībā	Krievu valodniecībā
Okazionālismi ir autora darinājumi [Vulāne 2002: 197] • okazionālie jaunvārdi darināti konkrētam vienam vienreizējam lietojumam [Bušs 1998: 38] • jauns vārds, kas darināts stilistisku funkciju īstenošanai literārā tekstā vai runas situācijā [VPSV 2007: 267] • cieši saistīti ar noteiktu kontekstu, dažreiz pat situāciju [Laua 1969: 181] • parasti ir cieši saistīti ar noteiktu kontekstu [Soida 1975: 144] • okazionālisms ir gadījumvārds, tam piemīt nejaušības raksturs [Laua 1969: 196] • nekļūst par leksiskās sistēmas sastāvdaļu [VPSV 2007: 268] • veidoti pēc valodā esošiem paraugiem [Laua 1969: 181] • nereti pārkāptas vārddarināšanas normas [VPSV 2007: 267] • mērķtiecīga vārddarināšanas normu neievērošana [Bušs 1998: 39]	Okazionālismi ir noteikta autora darinājumi [Heusinger 2004: 32–33] • okazionālie neoloģismi ir vienreizēji darinājumi noteiktā komunikatīvā situācijā, vēlāk netiek atkārtoti izmantoti [Römer, Matzke 2003: 39] • noteiktam tekstam radīti vārdi, ir semantiski atkarīgi no teksta [Barz, Schröder 1997: 2] • kontekstā parasti ir pilnīgi saprotami [Heusinger 2004: 33] • rodas spontāni, ir spēcīgi izteikta kontekstatkarība [Bussmann 1990: 543] • saistīti ar tekstu [Fleischer u.a. 1996: 92] • neietilpst ūzusā, valodas vārdu krājumā [Heusinger 2004: 33]	• Ir zināms vārda autors [Лыков 1976: 10] • vienreiz lietoti noteiktā darbā [Кузнецова 1989: 164; Попова и др. 2005: 27] • radīti noteiktam runas aktam [Рацибурская и др. 2005: 27] • radušies konteksta ietekmē, saziņas situācijā un ir saprotami kontekstā [РЯ 1998: 283] • ekspresīvi vārdi, kas var pastāvēt un ir saprotami tikai noteiktā kontekstā [Лыков 1976: 19] • saprotami arī ārpus konteksta [СРЛЯ 1988: 42] • tiek no jauna producēti, nevis reproducēti [Лыков 1976: 20] • nekļūst par valodas sistēmas vienībām [Кузнецова 1989: 165] • darināšanā izmantoti produktīvi vai neproduktīvi modeļi [РЯ 1998: 283]

Šajā rakstā derivatīvi semantiskā aspektā tiks analizēti daži ekscerpētie okazionālie lietvārdi un darbības vārdi.

Lietvārdi ir izmantoti personu, procesu, stāvokļu, darbību rezultātu nosaukšanai. Izmantojot dažādus vārddarināšanas paņēmienus, kā vien-

kāršos (sufiksāciju), tā kombinētos (bisufiksāciju, interfiksāli sufiksālo) ir radīti vārdi, kas tekstā ievieš kādus negaidītības, pārsteiguma elementus.

Sufiksācijas ceļā ir tapis darinājums *lietussardznieki*, kuru motivē salikts lietvārds. Šādi vienā vārdā ir nodēvēti 2007. gada „lietussargu revolūcijas" dalībnieki.

Ar sufiksāciju tāpat ir darināti deverbāli substantīvi, to atvasināšanā izmantoti piedēkļi *-šan-, -um-*.

Ar piedēkli *-um-* ir atvasināts okazionālisms *pārdotumi*. Tā kā lietvārds apzīmē darbības rezultātu un ir lietots daudzskaitlī, tam teikumā saskatāmas arī konkrētas nozīmes nianses. Raidījuma „Tirgus laukums" (12.04.08.) vadītājs, aicinot zvanīt pirkt un pārdot gribētājus, sacīja: „... būs veiksmīgi pirkumi un arī *pārdotumi*". Okazionālisms lietots ar nozīmi 'mantas, priekšmeti, kas ir pārdoti'. Konkrētais derivāts ir darināts, izmantojot lokāmā ciešamās kārtas pagātnes divdabja formu. Okazionālisma rašanos ir balstījis teikumā iepriekš lietotais vārds „pirkumi", tādējādi panākot vārdu saspēles elementus.

Izmantojot sufiksu *-šan-*, darināts okazionālais lietvārds *krīzēšana* (jāatzīmē, ka ir fiksēts arī verbs *krīzēt*). Raidījuma „Kā labāk dzīvot" (28. 01.10.) viesis, analizējot ekonomisko krīzi un tās rašanās cēloņus, norādīja: „... es to saprotu – *krīzēšana* – kā slimošana… ir jāizslimo". Okazionālais darinājums lietots ar nozīmi 'atrašanās krīzē', un tas apzīmē procesu, arī stāvokli.

Interfiksāli sufiksālais paņēmiens izmantots, darinot okazionālismu *parinieki*. Sufikss *-niek-* ir tipisks personu nosaukumu darināšanas piedēklis un ar to atvasina minētās grupas lietvārdus no verbiem, lietvārdiem, adjektīviem, skaitļa vārdiem un apstākļa vārdiem [Mllvg 1959: 143–146]. Okazionālajiem lietvārdiem ir savas noteiktas īpatnības. Šajā gadījumā izmantota netipiska motivācija – okazionālisma *parinieki* motivētājvārds ir palīgvārds, proti, prievārds *par*, lietvārda sakni un piedēkli *-niek-* savieno primārs interfikss. A. Kalnača, runājot par nomenu darināšanu (piem., rīdzinieks, nīcenieks), iesaka lietot alomorfa un submorfa jēdzienu, *i* un *e* piemēros atzīstot par submorfiem [Kalnača 2004: 47].

Mūsdienu valodas gramatikās – rokasgrāmatās, mācību grāmatās – pārskatos par lietvārdu piedēkļiem un atvasinājumu nozīmēm, kur ir norādītas arī galvenās atvasināšanas iespējas, kā motivētāji minēti ir tikai patstāvīgas nozīmes vārdi [Ceplīte, Ceplītis 1991: 25–31; Kalme, Smiltniece 2001: 67–74]. Minētais individuālais darinājums ir izmantots, lai apzīmētu

personas pēc to uzskatu sistēmas. Raidījumā „Krustpunktā" (05.11.07.) tā vadītājs A. Tomsons, dodot vārdu uzaicinātajiem viesiem, aicināja: „Tad lai nu izsakās tautas sapulces pretinieki un *parinieki*." Okazionālisms lietots ar nozīmi 'personas, kas atbalsta kādu pasākumu, ir par tā sarīkošanu' (2007. gada novembrī Rīgā, Doma laukumā, notika tautas sapulce, kuras dalībnieki protestēja pret valdības rīcību, neieklausīšanos sabiedrības viedoklī). Iespējams, ka okazionālisma darināšanu ir ietekmējis iepriekš izmantotais lietvārds „pretinieki", kas norāda uz kā neatbalstīšanu, noliegšanu, tā ietekmē tapis vārds, ar kuru apzīmēti pasākuma atbalstītāji. Šādi vārdu pāri ir sastopami arī preses tekstos, piem., marsieši un *zemieši*.

Kopš pagājušā gadsimta beigām jaunu vārdu, īpaši terminoloģiskās leksikas darināšanā, nostiprinās apsteidzošā bisufiksālā derivācija – tas ir paplašināts modelis, kuru izmantojot, deverbālais lietvārds apsteidz darbības vārdu [Skujiņa 1993: 83–84; Vulāne 2002: 59]. Ar šo paņēmienu darināts lietvārds *plūdošana*. Raidījumā „Labrīt!" (10.04.10.) intervēja Latvijas kartes izveidotāju tiem tūristiem, kas ceļo kājām. Tika pieminēti dažādi tūrisma veidi un arī pavasara plūdi, žurnālists ierosināja runāt arī par plūdu tūrismu un „veidot arī ... *plūdošanas* karti". Okazionālisms *plūdošana* lietots ar nozīmi 'plūdu skarto vietu atzīmēšana kartē'. Darinot lietvārdu ar *-šan-*, kuriem nav motivētājverba, ir saglabāta šiem derivātiem raksturīgā vārddarināšanas nozīme, t.i., darbības, procesa nosaukšana. Šis derivāts sasaucas ar citiem līdzīgiem darinājumiem, kas jau tiek plaši lietoti, piem., *putnošana* 'putnu vērošana'.

Radio raidījumos ir fiksēti daži okazionāli darbības vārdi, kuri ir darināti, izmantojot sufiksāciju. Valodas līdzekļu ekonomijas ietekmē ir radīti vienā vārdā izteikti stāvokļa, darbības nosaukumi – denominālie atvasinājumi *krīzēt* 'būt, atrasties krīzē', *fitnesot* 'nodarboties ar fitnesu', *čempionot* 'turpināt piedalīties dažādās sacensībās pēc čempiona titula iegūšanas'.

Ekscerpētais materiāls rāda, ka okazionālismu darināšanā visbiežāk izmantots morfoloģiskais vārddarināšanas paņēmiens. Būtiska ir saziņas situācijas, konteksta loma. Teikumā iepriekš lietotais uzuālais vārds kā skanējuma un leksiskās nozīmes vienība ierosina indivīda apziņas mehānismus radīt jaunu, okazionālu vārdu, izmantojot to pašu derivatīvo paņēmienu un formantu (pirkumi un pārdotumi, pretinieki un parinieki), tādējādi veidojot savdabīgu vārdu sasaisti noteikta efekta panākšanai un īpatnējā veidā vēršot dzīvāku raidījuma valodu.

LITERATŪRA

Barz, Schröder. *Nominationsforschung im Deutsch*. – Frankfurt am Main, 1997.

Bušs, O. Okazionālie jaunvārdi mūsdienu publicistikas tekstos funkcionālā skatījumā. No: *Linguistica Lettica*. Latviešu valodas institūta žurnāls. 2. – Rīga: Latviešu valodas institūts, 1998, 38.–42. lpp.

Bussman, H. *Lexikon der Sprachwissenschaft*. – Stuttgart, 1990.

Ceplīte, B., Ceplītis L. *Latviešu valodas praktiskā gramatika*. – Rīga: Zvaigzne, 1991. 240 lpp.

Heusinger, S. *Die Lexik der deutschen Gegenwartsprache*. – München, 2004.

Kalme, V., Smiltniece, G. *Latviešu literārās valodas vārddarināšana un morfoloģija. Lokāmās vārdšķiras*. – Liepāja: LiePA, 2001. 293 lpp.

Kalnača, A. *Morfēmika un morfonoloģija*. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2004. 127 lpp.

Kruks, S. *Radiožurnālistika*. – Rīga: Valters un Rapa, 2005. 230 lpp.

Laua, A. *Latviešu leksikoloģija*. – Rīga: Zvaigzne, 1969. 138 lpp.

Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika, I. Fonētika un morfoloģija. – Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1959. 830 lpp.

Römer, Ch., Matzke, B. *Lexikologie des Deutschen. Eine Einführung*. – Tübingen: Gunter Narr Verlag 2003. 226 S.

Skujiņa, V. *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi*. – Rīga: Zinātne, 1993. 224 lpp.

Soida, E. Inovācijas un valodas attīstība mūsu dienās. No: *Inovācijas dažādos valodas līmeņos*. – Rīga, 1975, 131.–161. lpp.

Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca. – Rīga: Valsts valodas aģentūra, LU Latviešu valodas institūts, 2007. 623 lpp.

Vulāne, A. Okazionālo salikteņu aktualizācija P.Ērmaņa dzejā. No: *Valoda un literatūra kultūras apritē*. LU Zinātniskie raksti. 624. sējums. – Rīga, 192.–204. lpp.

Vulāne, A. Par dažām vārddarināšanas problēmām. No: *Valoda un literatūra kultūras apritē*. LU Zinātniskie raksti. 650. sējums. – Rīga 2002, 58.–68. lpp.

Кузнецова, Е.В. *Лексикология русского языка*. – Москва, 1989. 215 с.

Добросклонская, Т.Г. *Язык средств массовой информации*. – Москва: издательство „КДУ”, 2008. 115 с.

Лыков, А.Г. *Современная русская лексикология*. – Москва: Высшая школа, 1976. 119 с.

Рацибурская, Л.В., Попова Т.В., Гулунава, Д.В. *Неология и неография современного русского языка*. – Москва: Флинта, Наука, 2005. 166 с.

РЯ – *Русский язык. Энциклопедия*. – Москва: Дрофа, 1998. 703 с.

СРЛЯ – *Современный русский литературный язык*. Под редакцией П.А. Леканта. – Москва, 1988.

Occasionalisms in Some Latvian Radio Programmes: Semantically Derivative Aspect

Summary

Mass media language proves that journalists quite often produce different individual words to express their opinion in the most interesting and easy to remember way with an aim to attract and hold the attention of the target audience.

The present article analyses the occasional nouns and verbs used in some programmes of Latvian Radio in 2007–2010, e.g. in "In the Point of Intersection" ("Krustpunktā"), "How to Live Better" ("Kā labāk dzīvot"), etc. The ability of the anchormen to use various means of expression encourages the guests of the programmes to be creative as well.

Using a variety of word-formation techniques, both simple (e.g. suffixation) and combined (e.g. bi-suffixation, interfixal-suffixal), the journalists produce words that introduce elements of unexpectedness and surprise in the text being uttered. Occasional nouns are featured by a set of certain characteristics. Thus the motivated word in the occasionalism *pārinieki* is a preposition *par*, but the occasionalism *pludošana* does not have any motivated word. Occasional verbs *čempionot, fitnesot, krīzēt* are denominal derivatives.

In the produced occasionalisms, there is a tendency for the economy of language means. Occasionalisms indicate the willingness of the journalists to denote with a single word the idea that usually can be expressed through a word combination or explained through description.

Olga SHOSTAKA
(Daugavpils Universitāte)

The Relationship between Language and Literary Context in Some of Ernest Hemingway's Short Stories

Key words: *repetition, symbol, style, concise, metaphor, epithet, narrative, motivation, theme, expressive means, plot, diverse, lost generation*

> *He is one of those who, honestly and undauntedly, reproduces the genuine features of the hard countenance of the age* [The Nobel Citation]

The exceptional style of Hemingway, which brought the world fame to its creator, became the model for imitation for generations of writers. The author's mode of writing is characterized by its simplicity of language, conciseness, concreteness, lack of emotionality and adorning, and prevalence of nouns and verbs. By such an innovative style Hemingway demonstrates that the truth about war should be presented in a very simple manner so that not to distract the reader from the fundamental things. The dreadful reality of war life cannot be depicted by such linguistic stylistic devices as metaphors and epithets because in that case it may convert into fiction or look like fairytale [Shishkanova 1961: 84]. His style is marked by the economy of language that made him an outstanding writer of short stories. His vigor as a writer was all the more enhanced by his passionate interest not only in the effect of war, but also in hunting, fishing, and other sports. His narrative skill and imaginative power were appreciated for the ability to transcribe mood and give life and individuality to any variety of characters or setting. B. Kukharenko states: *Ernest Hemingway's importance as a creator of a unique style, as a speaker for the* ***lost generation****, as humanitarian and antifascist cannot be overestimated* [Kukharenko 1987: 5].

In his novels and short stories Hemingway proves that it is of no importance whether the purpose of war was motivated by high ideas or not, because no motivation will ever justify the damage suffered by people participating in it. War can only destroy, kill and give rise to the so called **lost generations**. We shall begin the thematic and linguistic analysis with some of the most outstanding Hemingway's short stories **Old Man at the**

Bridge and **Cat in the Rain. Cat in the Rain** *is as formally and as economically structured as a classic ballet. Every detail of speech and gesture carries a full weight of meaning* [Hagopian, 1975: 230].

In the opening paragraph we learn that the two Americans are isolated people: *they did not know any of the people they passed…* and their hotel room looks out on an empty square. In this isolation they are about to experience a crisis in their marriage, a crisis involving the lack of fertility, which is symbolically foreshadowed by the public garden **fertility** dominated by the war monument **death.** *In the good weather there was always an artist,* but the rain, ironically, inhibits creativity; there are no painters here, but the war monument *glistens in the rain* [Hagopian, 1975: 230].

Analyzing the language of Ernest Hemingway's short stories it is necessary to pay a special attention to **repetition**, which is used extensively and intensively, and is one of the most typical and favorite expressive means exploited by him. Repetition can be a most effective way of creating atmosphere or of pointing to a theme in a story. It can take the form of repetitive language as in the insistent, sorrowful repetition by the old man in **Old Man at the Bridge**: *I was taking care of animals*, [p. 311], *I was taking care of animals*, *I was only taking care of animals* [Finkelshteen 1971: 313*]. And you had to leave them? I asked. Yes. Because of the artillery. The captain told me to go because of the artillery* [p. 312]. The purpose of the use of the **repetition** in the example above is to emphasize the importance of the business which the old man was dedicated to. This man *was ONLY taking care of animals* [p. 313]. The linguistic stylistic device reinforces the idea that the old man had nothing to do with politics. He lived peacefully with his animals, taking care of them and that only *because of the artillery* he was forced to leave them. We observe the striking alliterative repetition of consonants in **Cat in the Rain**: *Anyway I want a cat*, *I want a cat*, *I want a cat now. I want* is repeated sixteen times. This enhances the descriptive and thematic impact of the story. The reader clearly sees that the main character is longing for a cozy home, for looking female, and for having a child. The noun **cat** is repeated thirteen times within the story. **Kitty** and **poor Kitty** was repeated seven times. On the whole 4% of the vocabulary units of the story **Cat in the Rain** contain the word **cat,** The sum of the **wants** that do reach consciousness amounts to motherhood, a home with a family, and an end to the strictly companionate marriage with George. *She wants her hair, which is clipped close like a boy's* to grow out, but George says, *I like the way it is*. Since the close-cropped hair

styles of the twenties was preceded by matronly buns, it would appear that the American girl wants to be like her mother when she says, *I want to pull my hair back tight and smooth and make a big knot at the back that I can feel*. Interwoven with this symbol of maternal femininity is her wish for a kitty, now an obvious symbol for a child. But George apparently prefers the world of fiction to the real world of adulthood: *Oh, shut up and get something to read. Darkness descends and the rain continues to fall.* [Smith 1975: 233]

The thematic impact of **rain** is created through repeated references to **rain** throughout the story: *It was raining. The rain dripped from the palm trees… The sea broke in a long line in the rain and slipped back down the beach to come up and break again in a long line in the rain.* [p. 159] *It was raining harder* [p. 160] *…and still raining in the palm trees* [p. 162].

The author presents rain in changing ways, first *It was raining* [p. 159], but further on *It was raining harder* [p. 160], this parallels the shifting mood of the main character, she becomes more and more excited and **wants** still more than only **the cat**. She wants… *to eat at a table with my own silver and I want candles. And I want it to be spring and I want to brush my hair out in front of a mirror and I want a kitty and I want some new clothes.* [p. 162]

In the same story, repeating several times the word **like** the author makes the reader pay attention to the fact that the American wife feels drawn to the hotel-keeper. The poor woman got so tired of the husband's indifference that even the slightest kindness of a strange man makes her feel *really important,…of supreme importance* [p. 161], the phrases that might appropriately be used to describe a woman who is pregnant. For example, *She liked the deadly serious way he received any complaints. She liked his dignity. She liked the way he wanted to serve her. She liked the way he felt about being a hotel-keeper.* [p. 160]

The noun **pain** in the story **Nobody ever Dies** is repeated six times in order to emphasize how the delicate touches of woman may cure the unbearable pain of war wounds, how her warm hands and soft lips make the soldier feel at home in a strange place. If there is somebody who loves you, no injury may hurt and no enemy can defeat you.

Near the loving heart the all-in hero can no longer feel pain. The situation changes when Enrique hears the hostile siren and it, in a moment, breaks the illusion of happiness and arouses *all the pain in the world* [p. 447]. The word **pain** is very important in a sense that, because of being

mentioned many times, it seems to penetrate into the very depth of consciousness and makes us feel it very keenly as the hero does. For example, *Then in the dark on the bed, holding himself carefully, his eyes closed, their lips against each other, the happiness there with no pain, the being home suddenly there with no pain, the being alive returning and no pain, the comfort of being loved and still no pain; so there was a hollowness of loving, now no longer hollow, and the two sets of lips in the dark, pressing so that they were happily and kindly, darkly and warmly at home and without pain in the darkness, there came the siren cutting, suddenly, to rise like all the pain in the world.* [p. 477]

Almost every paragraph of Hemingway's **Soldier's Home** contains numerous repetitions of the words such as: **like, would like, and want**.

By means of repetition, the author reveals the essence of the plot. We read: *He liked to look at them (girls) from the front porch as they walked on the other side of the street. He liked to watch them walking under the shade of the trees. He liked the round Dutch collars above their sweaters. He liked their silk stockings and flat shoes. He liked their bobbed hair and the way they walked.* [p. 105] Having returned from the war, Krebs, the main character of the story, felt great apathy. He got tired of all the lies told to him, of misunderstanding and of his mother's precepts. He wanted to have a quiet life without hardships and negative consequences. Now the atmosphere of dull, monotonous life, Kreb's passiveness and lack of interest is again created with the help of repetition: *He would have liked to have a girl but he did not want to spend a long time getting her* [p. 106]. *He would like to go to Kansas City and get a job.* [p. 112] Hemingway's repetitions are both numerous and diverse and in addition they are very meaningful. Thus, the functions of **repetition** are: to attract the reader's attention to the key words of the author's narration, to create the necessary atmosphere, to hint at certain events or emotions, etc.

There is a fairly straight-forward example of the role of repetition in **Hills Like White Elephants,** a story in which a man tries to persuade his mistress to have an abortion. There are certain key words in the dialogue like **simple** and key phrases like **I don't want you to do it if you don't want to**. For example:

> *Well, the man said, if you don't want to you don't have to. I wouldn't have you do it if you didn't want to. But I know it's perfectly simple.*
>
> *And you really want to?*

I think it's the best thing to do. But I don't want you to do it if you don't really want to.

And if I do it you'll be happy and things will be like they were and you'll love me?

I love you now. You know I love you.

I know. But if I do it, then it will be nice again if I say things are like white elephants, and you'll like it.

I'll love it. I love it now but I just can't think about it. You know how I get when I worry?

If I do it you won't ever worry?

I won't worry about that because it's perfectly simple.

Then I'll do it. Because I don't care about me.

What do you mean?

I don't care about me.

Well, I care about you.

Oh, yes. But I don't care about me. And I'll do it and then everything will be fine.

I don't want you to do it if you feel that way.

The drama here is implicit rather than explicit, but it is clear that the man doesn't love the girl – he indicates it by saying *I love you now* and *I love it now* too close together [O'Connor 1975: 85].

Different layers of meaning are expressed in the stories of Ernest Hemingway by the use of powerful and complex symbols. The deeper we investigate the symbolism, the better we see that it reveals wide personal and social issues which Hemingway is concerned with. It is evident that, for example, **Cat in the Rain** is not a story about love of animals, but **cat** is a symbol of a lonely, miserable representative of **the lost generation**. The American wife feels the same discomfort as the cat in the rain. Rain is a symbol of tears, misfortune, sorrow, and bad luck. Another meaning of a symbol **cat** is **cozy home, cat** is a symbol of domestic comfort here and a child, the conscious thought of whom never crosses the mind of the American wife, but the feelings associated with it sweep through her. The title of the above-mentioned story is symbolic in itself. It can be interpreted in the following way: just like a cat in the rain feels unprotected and helpless, the American wife feels lonely and tired of her husband's indifference. The young woman dreams of warm-heartedness, kindness, and of her own home. Therefore she so passionately wants to get the poor kitty. When there is a small furry animal in the family it seems more full-fledged. At the moment the American wife discovers that the cat is gone, she is no

longer described as *the American wife* but as *the American girl,* it is almost as if she were demoted in femininity by failing to find a creature to care for. [Hapogian 1975: 231]

Symbolic is the title of **Hills Like White Elephants.** The story looks backward and forward, backwards to the days when the girl said that the hills were like white elephants and the man was pleased, and forward to a dreary future in which she will never be able to say a thing like that again.

The war monument helps to depict the uncomfortable, homeless post-war world, in which the fates of young people were far from being fortunate.

The war monument may also serve as a symbol of oncoming discord in the family in **Cat in the Rain**.

A Canary for One is a story of symbols for traps and cages. The American couple is trapped in the compartment with the American lady; they are trapped by their memories and exposed nerves and by the train itself, **a rapide** rushing toward Paris – not the Paris of romantic fiction, but the city where they must separate: … *coming into Marseilles… The train left the station in Marseilles… After it was dark the train was in Avignon… The train left Avignon… In the morning the train was near Paris… The train was much nearer Paris… The train passed through many outside of Paris towns… The train was now coming into Paris…* [Hemingway 1987: 260] Then the train was in the dark of the Gare de Lyons. *At the end was a gate*, the author tells us as he describes the journey's end in Paris. Does this gate release them from their old way of life, is it the gate of a new cage, or is it both?

The canary is trapped in its cage; the American lady's daughter (for whom the canary is a present) is trapped by her mother's prejudices and her own weakness. The daughter had been in love with a young man of good birth and ambition. Though the American lady admits, *He was from a very good family… He was going to be an engineer… She broke up the romance because he was Swiss: I couldn't have her marrying a foreigner… Someone, a very good friend, told me once, 'No foreigner can make an American girl a good husband.' So now she is bringing her daughter a canary for one, for a spinster, not for a man and wife* [Smith 1975: 233]. But the strongest cage is reserved for the American lady. It is a cage of deafness, pettiness, intolerance, and fear, mainly fear – fear of foreigners, of missing trains, of train wrecks. For example: *All night the train went*

very fast and the American lady lay awake and waited for a wreck. [Hemingway 1987: 261]

The dead is a symbol of immortality and life in **Nobody ever Dies** and **On the American Dead in Spain.** Dead soldiers symbolize immortality because they never die in the grateful hearts of the survivors. Fearlessly fighting against the tyranny and fascism, they sacrificed their lives for social benefit. They died, so that others could live. Hemingway teaches us to honour the memory of the fallen heroes but not to mourn over them, because they *live in the Spanish earth, and they will live as long as the earth lives*. [p. 392] Thus they will live forever. The dead heroes are unconquered because the earth cannot be subjugated and the dead are a part of it now.

Since almost all Hemingway's stories have an open end, symbols help the reader to guess the possible endings. Hemingway's symbolism makes the reader read between the lines in order to understand the hidden sense.

Because of the limitations to the length of the article, it appeared to be impossible to touch upon other linguistic features that are especially prominent in the stories and which are characteristic of Hemingway's tough, peculiarly American style of writing. *That style which at its best, is a superb vehicle for revealing tenderness beneath descriptions of brutality*. [Ivor Brown in *The Guardian*] His short stories are presented in inimitable manner of clipped action and laconic dialogue. Hemingway became a legend during his lifetime, but though there were many imitators there was never truly a **School of Hemingway**, because the standard he set was too strict.

LITERATURE

Hagopian, John V. *Symmetry in Cat in the Rain*. – Duke University Press, 1975.

Hemingway, E. *The Snows of Kilimanjaro*. – Penguin Books, 1970.

Hemingway, E. *Selected Stories*. – Progress Publishers, Moscow, 1971.

Kukharenko, B. *Practice in Text Interpretation*. – Moscow. Prosveshchenie, 1987.

Kukharenko, B. *Text Interpretation*. – Moscow. Prosveshchenie, 1988.

Marcus, S. *A World of Fiction*. – Pearson Longman. University of California Berkeley, 2006.

O'Connor, F. *A Clean Well- Lighted Place*. – Duke University press, 1975.

Shishkanova, M. *Modern English and American Short Stories*. – International Relations Institute Publishing House, Moscow, 1961.

Scribner's, Ch. Sons. *The Complete Short Stories of E. Hemingway*. – New York, 1987.

Saikne starp valodu un literāro kontekstu dažos Ernesta Hemingveja īsstāstos

Kopsavilkums

Izcilais amerikāņu rakstnieks E. Hemingvejs iepazina karu nevis no grāmatām, bet klātienē – pats būdams aktīvs kara darbību dalībnieks. Tāpēc viņš daudz raksta par kara postošajām sekām, par tā negatīvo ietekmi uz cilvēku dzīvi. Viņa darbos atainotais „zudušās paaudzes" sindroms ir joprojām aktuāls arī mūsdienās.

E. Hemnigveja īsstāstu valodu raksturo tās vienkāršība, koncentrēta forma, konkrētība, emocionalitātes un izskaistinājuma trūkums un lietvārdu un darbības vārdu pārsvars. Viņa stilu salīdzina ar aisbergu, no kura virs ūdens redzama tikai niecīga tā daļa. Lasot Hemingveja darbus, jāprot atklāt to, kas apslēpts starp rindām. Viņa īsstāstos risinātās problēmas nav tieši izteiktas, lasītājam tās ir jāatklāj.

Visbiežāk lietotie valodas stilistiskie paņēmieni ir simbolu izmantojums un dažāda veida atkārtojumi. Šo apgalvojumu balsta šādu stāstu lingvistiski stilistiskās analīzes rezultāti: Old Man at the Bridge, Cat in the Rain, A Canary for One, Hills like White Elephants, Soldier's Home, Nobody Ever Dies, un On the American Dead in Spain.

Valentīna TAĻERKO
(Daugavpils Universitāte)

Die Gestaltung des Dialogs im frühen prosaischen Schaffen von Th. Storm

Schlüsselwörter: *Novelle, einleitender Dialog, Mittel, Sprecher- und Hörerrolle*

Das Objekt dieser Forschung bilden vier Novellen von Storm, die in der Zeitspanne von 16 Jahren geschrieben wurden. Das sind die Novellen „Im Sonnenschein" (1848), „Späte Rosen" (1860), „Abseits" (1862) und „Von jenseit des Meeres" (1865). Viele Forscher, unter ihnen die bekannten K.-E. Laage, R. Fasold und D. Jackson, haben die von Storm dargestellten Erinnerungen in verschiedenen Aspekten analysiert. Alle genannten Novellen weisen eine Rahmenkonstruktion auf, in der die Erinnerungen die Kerngeschichte bilden. Es soll erwähnt werden, dass die Erinnerungen einleitenden Dialoge bei den Forschern außer Acht geblieben sind. Deshalb bilden die Dialoge in den Rahmengeschichten den Gegenstand dieser Forschung.

Die Dialoge in stormschen Novellen wurden laut den von J. Schwitalla bestimmten Kriterien eines Dialogs ausgewählt. Zu den wichtigsten Merkmalen eines Dialogs gehören folgende Voraussetzungen: An Dialogen beteiligen sich mindestens zwei Menschen, die Sprecher- und Hörerrollen werden ausgetauscht, die Teilnehmer des Dialogs konzentrieren ihre Aufmerksamkeit aufeinander [vgl. Schwitalla 1979: 37].

Wie oft betont wird, ist es für eine dialogische Interaktion notwendig, dass die Sprechenden sich gegenseitig ihre Zugänglichkeit mitteilen [vgl. Schwitalla 1979: 45]. In diesen vier Novellen sind die Sprechenden bereit, miteinander zu reden. Nur in der chronologisch ersten Novelle beginnt das Gespräch spontan. Die späteren Novellen nehmen in ihrem Umfang zu, und es gibt den geäußerten Wunsch des potenziellen Hörers, dem Dialogpartner über ein bestimmtes Thema zuzuhören. In der Idylle „Späte Rosen" kann man eine dreimalige Initiierung des Gesprächs mit dem Übergang zu den Erinnerungen finden:

1) *„So hat es kommen müssen", sagte ich endlich...*" [Storm 1972, 1: 622]
2) *„Es mag dir Mühe genug gekostet haben", sagte ich.*" [ebda: 623]

3) *„Was war das, Rudolf?“ sagte ich und nahm die Hand meines Jugendfreundes, „sage mir es, wenn du kannst.“* [ebda]

In den angeführten Beispielen steigt die emotionale Intensität, wobei von einer allgemeinen Aussage zu einer direkten Ansprache mit freundlicher Teilnahme gewechselt wird.

In der Novelle „Abseits“ geht es zuerst um die Themen, die für ein alltägliches Gespräch charakteristisch sind. Aber in diesem Fall ist die Sprecherin mehr zu einem tieferen Gespräch aufgelegt, denn ihre Repliken sind ausführlicher als die Fragen oder Repliken des Hörers. Ihre Repliken enthalten 13 bis 87 Wörter, seine Repliken lediglich 5 bis 38 Wörter. Außerdem spricht sie in ihrem einleitenden Dialog 8-mal, während er nur 6-mal etwas sagt. Manchmal wird seine nichtverbale Reaktion beschrieben.

In der Novelle „Von jenseit des Meeres“ ist die Zeit für die beiden Gesprächspartner begrenzt, denn der Erzähler muss laut der Handlung bald wegfahren. Deshalb beginnt er mit seinen Erinnerungen nach zwei kurzen Fragen des Hörers und einer herzlichen Bitte, von seiner Braut zu erzählen.

Auf solche Weise kann man schlussfolgern, dass die Länge der einleitenden Dialoge von der Zeit abhängt, die den Sprechenden nach der Absicht des Autors zur Verfügung steht. Es kann bemerkt werden, dass die Zeit sich von Novelle zu Novelle beschleunigt. Wenn die Protagonisten in der kleinen Novelle „Im Saal“ sich die Zeit leisten konnten, um miteinander gutmütig zu scherzen, hat der Protagonist aus der Novelle „Von jenseit des Meeres“ nur einige Stunden, um seine Seele auszuschütten. Die Industrialisierung Deutschlands hat ein schnelleres Lebenstempo mit sich gebracht, denn die dargestellten Personen werden in ihren Handlungen und Entscheidungen immer abhängiger von der Uhr/Zeit.

Ein Dialog hinterlässt einen positiven Eindruck, wenn das Thema, zu dem gesprochen wird, für alle Sprechenden relevant ist. Obwohl am Anfang der Novelle „Im Saal“ angedeutet wird, dass im Familiensaal sich viele Familienmitglieder versammelt haben, verläuft das Gespräch fast ausschließlich zwischen der Großmutter und dem Enkel. Es bleiben somit Zweifel, dass es möglich sein könnte, den beiden Sprechenden zuzuhören oder an ihrem Gespräch mit Fragen oder Zwischenrepliken teilzunehmen. Ob dieses Gespräch für die Anwesenden, die sich seit langer Zeit gut kennen, wichtig ist, bleibt unklar, denn es gibt nur einen richtigen Interessenten, den Enkel, der die Rolle des Hörers übernimmt.

Auf das Ziel des Freundes aus der Idylle „Späte Rosen“, Rudolf zu einer ausführlicheren Erzählung zu verleiten, wurde schon hingewiesen. In der Novelle „Abseits“ verläuft der Dialog schwankend, indem mehrere Themen (Brief, mögliche Einladung, Stadt, Senator und seine Familie, Metas Familienstand, der Tod ihres Bräutigams, der Tod des Lehrersohns) kurz angesprochen werden, bis es endlich zu einer Erinnerungserzählung von Meta kommt. Daraus kann man schlussfolgern, dass der Dialog mit Mühe verläuft und nach allen Regeln der natürlichen Dialoggestaltung bald enden sollte. Dieser Dialog spielt eine sehr wesentliche Rolle für die Erklärung der weiteren Handlung; darin werden die wichtigsten Informationen über Raum, Zeit und Protagonisten mitgeteilt. Aber hinsichtlich der Dialogsteuerung braucht das Gespräch neue Initiationen, um zu dem vom Autor gewünschten Thema zu gelangen.

Das Einführungsgespräch in der Novelle „Von jenseit des Meeres“ kommt direkt auf das vorgesehene Thema, weil dies für die beiden Beteiligten sehr relevant ist. Die beiden Vettern stehen in freundlicher Beziehung zueinander und die Rede ist von der Braut des Sprechers, d.h. ihrer zukünftigen Verwandten.

Zusammenfassend kann darauf hingewiesen werden, dass Storm in seinen früheren prosaischen Werken die dargestellten Dialoge etwas gekünstelt organisiert. Die größten Probleme entstehen bei der Überleitung des Dialogs zu der monologischen Rede eines Sprechers. Die letzte von den zu analysierenden Novellen zeigt eine mögliche Lösung dieses Problems, indem die Protagonisten in Verwandtschaftsbeziehungen gestellt werden.

Bei der natürlichen Dialoggestaltung ist noch ein Aspekt wichtig, den man wie folgt formulieren kann: „... eine dialogische Handlung ist eine, deren Beendigung gleichzeitig das Recht oder sogar die Pflicht für den Adressaten enthält, darauf (verbal, nonverbal oder aktional) einzugehen“ [Schwitalla 1979: 54]. Die nonverbale Reaktion der Dialogteilnehmer kommt dreimal in der Novelle „Abseits“ vor. Storm gebraucht dafür folgende Mittel:

1) *„Der alte Mann sah mit großen teilnehmenden Augen zu ihr hinüber.“* [Storm 1972, 2: 151]
2) *„... ihr Gast schwieg noch immer; aber um seine Lippen zuckte es, als stiege ein Schmerz auf, den er vergebens zu bekämpfen suchte.“* [ebda]
3) *„... sie bemerkte, daß ihr Gast einen Blick des Vorwurfs auf das Bildchen an der Wand warf.“* [ebda: 153]

Auch im kurzen einleitenden Gespräch aus der Novelle „Von jenseit des Meeres“ gibt es eine nonverbale Reaktion des Sprechers: „*Er schüttelte den Kopf.*“ [ebda] Im Vergleich zu diesen späteren Novellen begleiten nonverbale Reaktionen die meisten Äußerungen der Protagonisten in den früheren Werken „Im Saal“ und „Späte Rosen“. Dieser Prozess der Psychologisierung der Darstellung spiegelt auch die allgemeine Entwicklung der Literatur des 19. Jahrhunderts in Richtung Realismus wider, dessen wichtiges Merkmal die psychologisch wahrheitsgetreue Darstellung der Gestalten war.

In der längeren Novelle „Abseits“ fehlen an manchen Stellen sowohl verbale als auch nonverbale Reaktionen der Gesprächsteilnehmer. Die auf solche Weise entstehenden stillen Pausen verursachen im Dialog einen Themenwechsel, sobald das alte Thema erschöpft ist und keiner der Teilnehmer mehr das Wort ergreifen will [vgl. Schank 1981: 58].

Im Dialog muss die Sprecher-Hörer-Rolle mindestens einmal ausgetauscht werden. Diese Bedingung wird als eine der wichtigsten in der dialogischen Rede angesehen [vgl. Schwitalla 1979: 70]. In dieser Hinsicht unterscheidet man sprachliche dialogaufrechterhaltende Äußerungen, die sich auf die Übernahme der Sprecherrolle beziehen und den Fortgang des Dialogprozesses gewährleisten.

1. Mittel zur Gewinnung der Sprecherrolle:

1) Zustimmungssignal „ja“ mit inhaltlicher Wendung des Themas:

   „Ja“, sagte die Großmutter, „Ich habe es [das Meer] oft gehört; es ist schon lange so gewesen.“ [Storm 1972, 1: 485]

2) Zustimmungssignal „ja“ und nonverbales Mittel (Vermeidung des Blickkontaktes):

   „Ja“, sagte sie dann, indem sie auf ein getuschtes Profilbildchen blickte, das in einem Strohblumenkranze über der Kommode hing. „Vor Jahren, Herr Lehrer; aber es kam anders, als wir gedacht haben.“ [Storm 1972, 2: 152]

3) verbale Explizierung:

   „Ich mag es Ihnen wohl erzählen“, fuhr sie fort. [ebda]

   „Doch“, fuhr er fort, „Sie wollten ja erzählen!“ [ebda: 153]

   „Setz dich und habe Geduld“, sagte er, „so sollst du alles wissen.“ [ebda: 176]

2. Mittel, den Hörer aufzufordern, die Sprecherrolle zu übernehmen:

1) Vollendung eines initiierten Aktes, eine Fragestellung und Wiederholung von Äußerungsstellen des aktuellen Sprechers mit Frageintonation:

> *„Gebaut? Was war denn früher hier?“*
>
> *„Früher?“ wiederholte die Großmutter, dann verstummte sie eine Weile...“* [Storm 1972,1: 485]

2) Beendigung eines initiierenden Aktes mit Fragestellung:

> *„... ich, der sogar mit Kastanien und Kirschensteinen Handel trieb, wurde ein Mann der Wissenschaft; und du – wo sind deine Trauerspiele geblieben, die du als Sekundaner schriebst?“* [Storm 1972, 1: 622]

3) Wiederholung von Äußerungsstellen des aktuellen Sprechers mit Frageintonation:

> *„Mühe?“ wiederholte er langsam; – „es ist vielleicht das Wenigste, was es mich gekostet hat.“* [ebda: 623]

4) Verbales Mittel (Fragestellung):

> *„Wollen Sie nicht lesen, liebe Mamsell?“ fragte er endlich.* [Storm 1972, 2: 151]
>
> *„Aber“, sagte der Lehrer und legte den Teelöffel sorgfältig über die geleerte Tasse, „hieß es nicht vor Jahren einmal, daß Sie den ledigen Stand hätten verrücken wollen?“* [ebda:152]

5) Sprechersignale mit zustimmungsforderndem Charakter:

> *„Ja, ja“, sagte er, „der alte Ehrenfried, wie er leibte und lebte, der Herr Senator haben bis zu seinem Tode große Stücke auf ihn gehalten; ich habe manches Päckchen Schnupftabak von ihm zugewogen bekommen.“*
> *„Die Haushälterin nickte.“* [ebda]

3. Mittel, die das Ende des eigenen Sprecherbeitrags ankündigen:

1) Beendigung eines Themas mit folgendem Abheben der Stimme bei einer Frage:

> *„Was wollt ihr denn? Wollt ihr alle mitregieren?“* [Storm 1972, 1: 490]

2) paralinguistisches Mittel (stille Pause) und verbales Mittel (Schlusssignal „so“):

> *„Rudolf schwieg einen Augenblick; dann sagte er leise, indem er vor sich in das Abendrot blickte, das schon mit seinem letzten Schein am Himmel stand: „So habe ich noch aus dem Minnebecher getrunken, einen tiefen, herzhaften Zug; zu spät – aber dennoch nicht zu spät!“* [Storm 1972, 1: 632]

Es fällt auf, dass bei Storm die dialogaufrechterhaltenden Mittel fehlen, die den aktuellen Sprecher zur Beendigung seines Beitrags bewegen können. Außerdem überwiegen die einleitenden Repliken über den abschließenden Worten, was man im Verhältnis 9 zu 2 sehen kann.

Zu den dialogthematischen Steuerungshandlungen gehören alle Akte, mit welchen ein aktueller Sprecher entweder einen oder mehrere Dialogpartner zu bestimmten verbalen Handlungen zu bewegen versucht, oder damit zeigt, wie er auf einen solchen Steuerungsversuch antwortet. Diese Steuerungsakte bestimmen das Thema oder das Objekt der gemeinsamen Aufmerksamkeit aller Dialogpartner.

In dieser Hinsicht ist es wichtig festzustellen, in welchen Momenten der Handlung dialogthematische Steuerungen der Gesprächspartner vorkommen und wie sie gestaltet werden. Als gesprächsinitiierend kann man folgende Fälle bezeichnen:

1. Informieren:

   „Das ist das Meer“, sagte die junge Frau. [Storm 1972, 1: 485]

   „So hat es kommen müssen“, sagte ich endlich [...], ich, der sogar mit Kastanien und Kirschensteinen Handel trieb, wurde ein Mann der Wissenschaft; und du – wo sind deine Trauerspiele geblieben, die du als Sekundaner schriebst?“ [Storm 1972, 1: 622]

   „Die Frau Senatorin hat sie [Pfeffernüsse] mir herausgeschickt“, sagte sie lächelnd, „sie backt sie alle Jahr zu Weihnachtabend.“ [Storm 1972, 2: 151]

   „So laß mich bei dir bleiben. Meinen Schlaf hole ich morgen im Wagen auf der Heimfahrt nach. Und wenn du willst, erzähle mir – von ihr! Ich kenne sie ja nicht; und laß mich wissen, wie alles so gekommen ist.“ [ebda: 176]

2. Werten:

   „Es mag dir Mühe genug gekostet haben“, sagte ich.“ [Storm 1972, 1: 623]

3. Gefühlsexpression:

   „Was war das, Rudolf?“ sagte ich und nahm die Hand meines Jugendfreundes, „sage mir es, wenn du kannst.“ [ebda]

Die Textauszüge, in denen es um Informieren geht, sind allen vier Novellen entnommen, was davon zeugt, dass Storm drei Schemen für den Dialoganfang ausgewählt hat. Im Fall des Informierens wird meistens das zuerst angebotene Thema im Weiteren nicht entwickelt, statt dessen wird

ein neues Thema besprochen, aber dank dem ersten Thema kommt eine Kommunikationsbeziehung der Gesprächspartner zustande. Nur in der Novelle „Abseits“ wird direkt das vorgeschlagene Thema angesprochen. Thematischer Anfang der Dialoge mit Werten oder Gefühlsexpression kommt bei Storm selten vor. Wie die Forschung zeigt, vermeidet der Schriftsteller eindeutige Einschätzungen der handelnden Personen und offene Gefühlsäußerungen.

Als Antworten auf eine Gesprächsinitiierung oder respondierend kann man folgende Fälle einschätzen:

1. Begründen:

   „Der Enkel sagte: „Großmutter, wir wollen den alten Saal ganz umreißen und wieder einen Ziergarten pflanzen; die kleine Barbara ist auch wieder da. Die Frauen sagen ja, sie ist dein Ebenbild; sie soll wieder in der Schaukel sitzen, und die Sonne soll wieder auf goldene Kinderlocken scheinen...“ [Storm 1972, 1: 490]

   „Es ist heute ein Tag des Friedens“, sagte sie, und ihre sonst so milde Stimme klang scharf; „ich mag nicht in die Stadt.“ [Storm 1972, 2: 151]

2. Informieren:

   „Ich bin zuletzt im Juni dort gewesen, seitdem nicht wieder“, fuhr sie fort; „wir hatten hier keine Blumen; aber in den Gärten der Stadt und auch im Hause unsers alten Bürgermeisters blühten sie...“ [ebda]

   „Wir sind mit dem Senator aufgewachsen“, begann sie wieder, „mein Bruder und ich; wir waren Nachbarskinder.“ [ebda]

Alle oben angeführten Textauszüge sind Einleitungen zu den längeren Textabschnitten, in denen monologische Überlegungen und nachfolgende Erinnerungen vorkommen. Nur in der Novelle „Im Saal“ wird der Enkel in seinen Überlegungen unterbrochen. Alle anderen Auszüge bereiten den Leser auf die Darlegung und Beschreibung der Ereignisse vor. Dass unter den respondierenden Mitteln die Gefühlsäußerung fehlt, ist ein charakteristischer Zug des ganzen frühen prosaischen Schaffens von Storm.

Zusammenfassend soll darauf hingewiesen werden, dass Storm das Ziel verfolgt, die dargestellten Dialoge der gesprochenen Rede möglichst anzugleichen. Der Leser soll dadurch das Gefühl seiner unsichtbaren Anwesenheit bekommen und die Gesprächsteilnehmer als lebendige Menschen wahrnehmen. Diesem Ziel dienen die mannigfaltigen Mittel der Dialoggestaltung, die der Schriftsteller in seinen Werken benutzt.

LITERATUR

Storm, T. *Sämtliche Werke*. – Berlin und Weimar: Aufbauverlag, Bd. 1, 2, 1972.

Aust, H. *Novelle*. – Stuttgart, Weimar: Verlag J.B. Metzler, 2006.

Schank, G. *Untersuchungen zum Ablauf natürlicher Dialoge*. – München: Max Hueber Verlag, 1981.

Schwitalla, J. *Dialogsteuerung in Interviews*. – München: Max Hueber Verlag, 1979.

The Formation of the Dialoque in the Early Prose of Th. Storm

Summary

The article is devoted to the analysis of one of the aspects of T. Storm's works, namely dialogues in a frame narration of four early short stories. The considered dialogues which have not been analysed by known researchers of Storm's works (for example, K.E. Laage, R. Fasold), do possible transition to the central narration of one of the protagonists. At least two people are necessary for participation in the dialogue, the listener and speaker should change roles during the communication, participants of a dialogue should show attention to what is stated by the partner in the dialogue. The work shows close interrelation of linguistic and literary methods of the analysis of the literary text on a private example of a short dialogue. Special attention is given to the exposition image (all analyzed dialogues occur a fan or at night that creates especially suitable situation for the story about rather personal events), length of dialogues (depending on available participants of dialogue of time), and as to the importance of a subject for dialogue on which the dialogue structure as a whole depends. In the verbal and nonverbal ways of initiation and dialogue maintenance on examples of texts of short stories are shown. The analysis of dialogical speech of protagonist of the Storm shows that the author gradually improves the skill of the prose writer, giving to dialogues in later works nature of reliability, leaning on the general rules of the natural organization of dialogical speech.

Vidas VALSKYS
(Lietuvos edukologijos universitetas)

Vietininko vartosenos religinio pobūdžio tekstuose ypatumai

Pagrindiniai žodžiai: *vietininkas, inesyvas, religiniai tekstai*

Vietininkas – nelabai platų semantikos lauką turintis linksnis. Dabartinėje vartosenoje jis dažniausiai vartojamas vietos, gerokai rečiau ir leksiškai ribočiau, nes lemia daiktavardžio kamiene slypinti sema [Šukys 1998: 294], – laiko reikšme (*pradžioje, pabaigoje, senovėje, praeityje* etc.). Kitos – būdo, būvio (su atspalviais) – vietininko reikšmės dabartinėje vartosenoje vis rečiau pasitaiko.

Straipsniu siekiama atkreipti dėmesį į įvairius religinio turinio ir paskirties tekstus, kuriuose vietininkas (turimas galvoje inesyvas – vidaus esamasis vietininkas) vartojamas savitai, kiek kitoniškiau nei įprastoje vartosenoje, pasvarstyti tokios vietininko vartosenos specifiškumą ir veiksnius, sąlygojančius kai kurių reikšmių didesnį produktyvumą. Straipsnyje remiamasi pavyzdžiais iš įvairių religinio pobūdžio tekstų – krikščioniškos periodinės spaudos ir tinklalapių, Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno, Naujojo Testamento vertimo ir kt.

Gerokai dažniau nei įprastoje kalboje religiniuose tekstuose pasitaiko vadinamasis asmens vidaus vietininkas. Galima būtų išskirti tris nemažas tokios semantikos vietininkų grupes:

1) įvardžiais reiškiami asmens vidaus vietininkai, pvz.:

> *Aplinkui dykuma, ir tavo Dievas* ***tavyje*** ART, 2010; *Jūs esate Marijos žavesio spinduliai, ir jos grožis atsispindi* ***jumyse*** ART, 2007; <...> *viskas, ką galiu – tai leisti Tau* ***manyje*** *išlaikyti savo Žodį. Leisti Tau* ***manyje*** *išsilaikyti...* Tekst.; *Pirmųjų amžių krikščionys kankiniai, ryždamiesi gyvybės aukai dėl įtikėto Gyvenimo, vadovaudavosi samprata: ne mes ištveriame kankinimus, o Kristus, kuris kenčia* ***mumyse*** ART, 2009;

2) bendrinių daiktavardžių, paprastai žmonių pavadinimų, asmens vidaus vietininkai, ypač *žmoguje (žmonėse), asmenyje*, pvz.:

> *Tikiu dieviškąja kibirkštimi* ***žmoguje*** ART, 2010; *Ir šiame* ***asmenyje*** *mes randame vienybę* ART, 2010; *O Tėvas nori, kad visuose* ***žmonėse*** *mes pažintume brolį Kristų ir veikliai, žodžiais ir darbais, jį mylėtume*

Tekst.; *Meilę Dievui parodome mylėdami žmogų. Dievą mylime* ***žmonėse****, o žmones – dėl Dievo* Tekst.;

3) tikrinių ar tikriniams religiniame diskurse prilygstančių daiktavardžių asmens vidaus vietininkas, pvz.:

Visuomet vienas prieš kitą yra Dievo gailestingumas ***Jėzuje Kristuje*** *ir mūsų menkumas* KEL, 2011; *Štai kodėl mirusių ir palaidotų bei prikeltų* ***Kristuje*** *gyvenimas yra šventųjų gyvenimas* ART, 2010; *Kas yra šitas nuo amžių* ***Dieve*** *paslėptas slėpinys, kurio regimas ženklas – kūnas?* ART, 2010; *Išganymas yra ten, kur dangus ir žemė susijungia* ***Dievo Sūnuje*** bernardinai. lt; *Kūrinija savo garbės pilnatvę pasieks įsikūnijusiame* ***Dievo Sūnuje****, kuriame kūniškai gyvena visa dievystės pilnatvė" (Kol 2, 9)* zodistarpmusu. lt; ***Marijoje*** *yra įsikūnijusi tobula ištikimybė Šventajai Dvasiai, kuri yra kiekvieno pašaukimo įkvėpėja ir ugdytoja* bernardinai. lt*; Visi mokyklos studentai buvo pakrikštyti* ***Šventojoje Dvasioje*** vikipedija. lt; *Jei mes norime duoti dvasinių vaisių, mums reikia mirti* ***Viešpatyje!*** mesijas. lt.

Tokia leksiškai ribota (kaip matyti iš pavyzdžių), bet sintaksiškai gana produktyvi vietininko vartosena religinės tematikos tekstuose gali būti sąlygota ir pamatuota keliais dalykais. Pirmiausia derėtų minėti teologinę, mistinę tokios kalbinės raiškos prasmę – ji ypač dažnai pasitaiko apaštalo Pauliaus laiškuose, todėl pabrėžiama 1989 m. laidos Naujojo Testamento (kun. Č. Kavaliausko vertimas ir kun. V. Aliulio redakcija) komentaruose. Antai pateikiamas toks Pauliaus laiško romiečiams kalbos paaiškinimas: „Kristuje Jėzuje – labai Pauliaus mėgstamas posakis, kuris reiškia: „be galo glaudžiai susivienijęs su Kristumi Jėzumi, jame paskendęs, gyvenantis jo malone ir jo mintimis" [NT 1989: 375]. Kitas pirmojo laiško korintiečiams komentaras: „Būti Kristuje Jėzuje" Pauliui reiškia būti gyvu jo mistinio kūno nariu" [NT 1989: 397]. Laiško efeziečiams išnašoje paaiškinama: „Net 35 kartus šiame laiške Paulius pavartoja savo mėgstamąją formulę „Jėzuje Kristuje" („jame"). Tai vad. „mistinis vietininkas", kuris reiškia: mes esame paslaptingai ir labai intymiai suvienyti su Kristumi ir tik dėl šios vienybės turime antgamtinę gyvybę ir visas išganymo malones ir viltis" [NT 1988: 452]. Panašiai apie mistinį vietininką, jo prasmę ir svarbą teigia ir kun. S. Bužauskas [Sabaliauskienė 2011: 37]. Perkeltinę, metaforišką, teologiškai ir stilistiškai pakylėtą prasmę asmens vidaus vietininkas įgyja ir evangelijos pagal Joną vertime, pvz.:

O jeigu darau ir manimi netikite, – tikėkite darbais, kad pažintumėte ir suprastumėte, jog Tėvas ***manyje*** *ir aš* ***jame*** Jn 10, 38*; Nejau tu netiki,*

*kad aš esu **Tėve** ir Tėvas yra **manyje**?! Žodžius, kuriuos jums kalbu, ne iš savęs kalbu. **Manyje** esantis Tėvas daro savuosius darbus* Jn 14, 10.

Naujajame Testamente ir su juo ateinančioje krikščionybės tradicijoje Kristus suvokiamas kaip krikščionių vienovės centras, ir tam įvaizdžiui atskleisti vietininko raiška ypač patogi ir, matyt, artimiausia patikimiausiu ir tiksliausiu Šventojo Rašto tyrinėtojų laikomo graikiško NT šaltinio kalbos dvasiai:

*Nebėra nei žydo, nei graiko; nebėra nei vergo, nei laisvojo; nebėra nei vyro, nei moters: visi jūs esate viena **Kristuje Jėzuje*** Gal 3, 28*; Kaip tu, Tėve, **manyje** ir aš **tavyje**, tegul ir jie bus viena **mumyse*** Jn 17, 21; *Mums, gyviesiems, dėl Jėzaus nuolat gresia mirtis, kad Jėzaus gyvybė pasirodytų mūsų mirtingame kūne. Šitaip **mumyse** veikia mirtis, o **jumyse** gyvybė* 2 Kor 4, 11–12.

Vadinamasis mistinis vietininkas vartojamas ir dažno apaštalų laiško pradžios ir pabaigos formulėse, pvz.: *Aš, Tercijus, šio laiško surašytojas, sveikinu jus **Viešpatyje*** Rom 16, 22; *Mano meilė jums visiems **Kristuje Jėzuje*** 1 Kor 16, 24*; Paulius, Dievo valia Kristaus Jėzaus apaštalas, šventiesiems, gyvenantiems Efeze, ir ištikimiausiems **Kristuje Jėzuje*** Ef 1, 1[1]. Taigi, tokios konstrukcijos tampa vienais iš pirmųjų krikščionių bažnyčios etiketo elementų.

Šitaip gausiai Naujajame Testamente ir kituose kanoniniuose raštuose vartojami asmens vidaus vietininkai ilgainiui vis labiau plito liturgijoje, maldose, kituose bažnytiniuose tekstuose, todėl ėmė stabarėti ir tapo viena iš specifiškiausių religinio diskurso gramatinės raiškos priemonių. Skaitant tokius tekstus ar jų klausant, negalima teigti, kad jis vartojamas pernelyg įmantriai ir sureikšmintai. Kaip teigia kai kurie teologai, asmens vidaus vietininkas, kartu su kitomis stilistinėmis priemonėmis, padeda geriau išreikšti santykį tarp žmogaus ir Dievo [Sabaliauskienė 2011: 38].

Gausiau nei kitur religinio pobūdžio tekstuose vartojami ir būdo ar būvio (su papildomais reikšmės atspalviais ar be jų) vietininkai.

Būdas: *Mes visi buvome pakrikštyti vienoje **Dvasioje**, kad sudarytume vieną kūną* 1 Kor 12, 13; *Aš pavedu jums mūsų sesę Febę, – ji yra Kenchrėjos bažnyčios diakonė; priimkite ją **Viešpatyje*** <...> Rom 16, 1–2; *Sakau tiesą **Kristuje**, nemeluoju* <...> Rom 9, 1;

Būdas su objekto atspalviu: *Vyrui mirus, ji laisva ir gali tekėti už ko nori, kad tik **Viešpatyje***[2] 1 Kor 7, 39;

---

[1] J. Šukys panašaus tipo vietininkus (pvz., *Ramybė jums visiems, kurie esate Kristuje, Dieve*), nors ir pripažįsta kaip įsigalėjusius iš tradicijos, vis dėlto siūlo keisti *esate su Kristumi, su Dievu* [1998: 312].

Būdas su vietos atspalviu: *Taigi krikštu mes esame kartu su juo palaidoti* ***mirtyje*** <...> Rom 6, 4;

Būdas su vietos ir priemonės atspalviais: *Juk tai Dievas* ***Kristuje*** *sutaikino su savimi pasaulį* <...> 2 Kor 5, 19;

Būdas su būvio (būsenos) atspalviu (paprastai abstrakčiųjų daiktavardžių, žyminčių žmogaus vidines ar išorines būsenas[3] [DLKG 1997: 554], vietininkai): *Priešingai: visa, kuo mes pasirodome Dievo tarnai, didžiai kantrūs* ***sielvartuose, negandose, suspaudimuose, plakimuose, kalėjimuose, sąmyšiuose, sunkiuose darbuose, budėjimuose, badavimuose****; pasirodome tyrumu, išmintimi, pakantumu, gerumu, Šventąja Dvasia* <...> 2 Kor 6, 4–6; ***Neturte***[4] *sušelpė mane iš Makedonijos atvykę broliai* 2 Kor 11, 9; *Kita vertus, aš suvokiau, jog tam, kad galėčiau atlikti Dievo darbus kartu su Juo, aš privalau gyventi* ***vienybėje*** *su Dievo širdimi* kunigas. lt; *Parašyta: jis sugauna protinguosius jų* ***gudrybėje*** 1 Kor 3, 19; *Eucharistija yra vienybės ir laimės sakramentas* ***malonėje*** *gyvenantiems krikščionims* Tekst.;

Būvis: *Jumyse neturi viešpatauti nuodėmė: jūs ne įstatymo, bet malonės* ***galioje*** Rom 6, 14;

Būvis su būdo atspalviu: *Jie užriko ant jo: „Tu visas gimęs* ***nuodėmėse*** *ir dar nori mus mokyti?!“* Jn 9, 34; *Gal mums pasilikti* ***nuodėmėje****, kad gausėtų malonė?* Rom 6,1.

Kaip matyti iš pavyzdžių, tokie būdo (ar būvio) vietininkai religinio pobūdžio tekstuose gana paplitę. Kas tokią jų vartoseną lemia? Senųjų teologinių raštų sintaksę nagrinėjusi I. E. Čekmonienė teigia, kad daugelis jų versti iš lenkiškų šaltinių, todėl juose gausu įvairių slaviškos kilmės sintaksinių konstrukcijų, tarp jų ir su vietininku [Čekmonienė 2010: 29]. Daugelis I. E. Čekmonienės teikiamų pavyzdžių iš tiesų abejonių nekelia – jie yra pažodžiui išversti iš lenkų kalbos, tačiau ar yra pakankamas pagrindas visas tokias konstrukcijas su vietininkais laikyti verstinėmis?

Šio tyrimo duomenys kreipia akis ieškoti kitų tokių konstrukcijų radimosi ir paplitimo dabartiniuose religinio pobūdžio tekstuose šaltinių. Kadangi krikščionybės pamatą sudaro Naujasis Testamentas ir jame skelbiamas Kristaus mokymas, daugelis jo teiginių ir jų raiškos būdų į dabartinius religinius tekstus veikiausiai atkeliavo būtent iš jo lietuviško vertimo. Geriausiu lai-

[2] Šios eilutės komentaras: „Viešpatyje“ – už krikščionio“ [NT 1989: 405].

[3] „Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje“ aptariami tik veiksmažodiniai junginiai su būdo vietininkais [DLKG 1997: 554], o būdo aplinkybės reikšme vartojami būdvardinių junginių vietininkai visai neminimi (žr. cituojamą pavyzdį 2 Kor 6, 4–6).

[4] Šis vietininkas turi ir laiko atspalvį.

komas ir dabartinėje katalikų liturgijoje oficialiai vartojamas gero lietuvių kalbos mokovo kun. Česlovo Kavaliausko iš graikų kalbos verstas Naujasis Testamentas[5] (pirmas leidimas 1972 m., antras 1989 m.), kuriuo šiame straipsnyje remiamasi. Galima teigti, kad asmens vidaus, būdo ir būvio vietininkai dabartiniuose religiniuose tekstuose gausiai vartojami dėl Naujojo Testamento sintaksės įtakos. Konstrukcijos su tokiais vietininkais yra tam tikro bažnytinio diskurso, netgi tam tikro iškilmingojo, oficialiojo stiliaus (kalbėdamas apie *Ilsėkis ramybėje* tipo vietininkus tokią minties raišką išskiria ir pateisina J. Šukys [1998: 301]) kalbinės raiškos priemonės, padedančios savitai, taigi iškilmingiau, pakiliau, drauge ir estetiškiau, taikliau nusakyti tam tikras žmogaus būsenas, jo santykio su Dievu niuansus ir pan. Pakeitus jas kitokiais raiškos būdais, tas įspūdis gerokai sumenktų (plg. *Mes visi buvome pakrikštyti vienoje Dvasioje, kad sudarytume vieną kūną → Mes pakrikštyti viena Dvasia...*), netektų tam tikro teologinio svorio ar iš viso iškreiptų mintį, nes ji taptų kitoniškai suvokiama, interpretuojama. Kartais toks vietininkas lieka, ko gero, vienintelis įmanomas minties raiškos būdas (*Vyrui mirus, ji laisva ir gali tekėti už ko nori, kad tik* ***Viešpatyje*** 1 Kor 7, 39 ar *Eucharistija yra vienybės ir laimės sakramentas* ***malonėje*** *gyvenantiems krikščionims* Tekst.

Aptarus ir panagrinėjus vietininko vartoseną religinio pobūdžio tekstuose, galima padaryti keletą išvadų:

1. Bendrinės kalbos periferijoje ar net paribyje esantys asmens vidaus, būdo ir būvio (su atspalviais) vietininkai gerokai labiau paplitę krikščioniško turinio kalboje ir laikytini savitu ir reikšmingu tokių tekstų sintaksės elementu.
2. Nemažai konstrukcijų su tokios semantikos vietininkais linkusios stabarėti ar jau gerokai apstabarėjusios, tapusios savotiškomis formulėmis, vartojamomis liturgijoje, maldose, apeigose, etikete ir pan.
3. Daugelis asmens vidaus (teologų vadinamų mistiniais vietininkais) ir būdo (ar būvio) vietininkų yra iškilmingojo bažnytinio stiliaus savastis, todėl kaip stilistiškai žymėtus juos galima būtų vertinti ir bendrinės lietuvių kalbos normos požiūriu.

ŠALTINIŲ SANTRUMPOS

ART – žurnalas *Artuma*
KEL – žurnalas *Kelionė su Bernardinai. lt*
Tekst. – *Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas* (prieiga internete: http://donelaitis.vdu.lt)

[5] Kaip rašoma antro NT leidimo pratarmėje, šis vertimas palankiai vertintas ir prof. Prano Skardžiaus [NT 1989: 5].

LITERATŪRA

Čekmonienė, I. E. Teologinių raštų vietininkas. In: *Specialybės kalba: sakinys ir tekstas*. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010.

DLKG – *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika* (red. V. Ambrazas). – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1997.

NT – *Naujasis Testamentas* (parengė kun. V. Aliulis ir redakcinė kolegija). – Salzburg, 1989.

Sabaliauskienė, D. *Asmens vidaus vietininkų vartojimo spaudoje polinkiai. Bakalauro darbas*. – Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2011.

Šukys, J. *Lietuvių kalbos linksniai ir prielinksniai: vartosena ir normos*. – Kaunas: Šviesa, 1998.

Usage Peculiarities of the Locative Case in Religious Texts

Summary

The present article is dedicated to attracting readers' attention to different texts having religious contents and purposes where the locative case is used in a peculiar way, a more peculiar way than it is usually applied. Another purpose of the article is to turn the readers' attention towards the specific character of the usage of such a locative as well as factors predetermining larger productivity of some phenomena. The article is based on Christian periodical press, as well as websites, text databases, translations of the New Testament, etc.

Religious texts have a peculiarity of much higher frequency of the so-called inner locative expressing the inner state of a person, when compared to ordinary language. It is possible to distinguish three large semantic groups of such locatives, i.e. locatives expressed in the form of pronouns as well as proper and common nouns (*Aplinkui dykuma, ir tavo Dievas* ***tavyje***; *Visuomet vienas prieš kitą yra Dievo gailestingumas* ***Jėzuje Kristuje*** *ir mūsų menkumas*).

Locatives expressing a person's characteristics and a person's mode of living are used more frequently in religious texts in comparison with other texts (*Mes visi buvome pakrikštyti vienoje* ***Dvasioje****, kad sudarytume vieną kūną*).

The research data allow stating that such locatives existing in the periphery of standard Lithuanian make a common and peculiar syntactic means of religious texts that helps convey some specific states of a human being and nuances of the human-divine interrelationship. Quite a number of such formations that include locatives having such semantics have a tendency to form stable constructions and become a kind of formulae used in Christian liturgy, prayers, rituals and etiquette.

Maketētājas: **Marina Stočka, Vita Štotaka**

• • • • •

Izdevējdarbības reģistr. apliecība Nr. 2-0197.
Parakstīts iespiešanai 14.12.2012. Pasūtījuma Nr. 54.
Iespiests DU Akadēmiskajā apgādā «Saule» —
Saules iela 1/3, Daugavpils, LV–5400, Latvija.